

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
FÜZETEK 17
Cahiers d'histoire de l'art
AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Belitska-Scholtz Hedvig
JANKOVICH MIKLÓS,
A GYŰJTŐ
ÉS MECÉNÁS
(1772–1846)

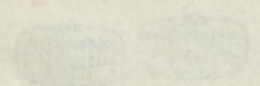
TANULMÁNYOK

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK

MTAK
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK
1772/1773

1972-1973
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK
1772/1773

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK

MTAK
01802 834 111

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI FÜZETEK 17
CAHIERS D'HISTOIRE DE L'ART

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI KUTATÓ CSOPORTJÁNAK KIADVÁNYAI

Főszerkesztő

ARADI NÓRA

Szerkesztő bizottság

ARADI NÓRA, DERCSÉNYI DEZSŐ, MIKLÓS PÁL,
POGÁNY Ö. GÁBOR, VAYER LAJOS

Technikai szerkesztő

SZABÓ JÚLIA

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1985

357826

JANKOVICH MIKLÓS, A GYŰJTŐ ÉS MECÉNÁS (1772–1846)

TANULMÁNYOK

Szerkesztette

BELITSKA-SCHOLTZ HEDVIG

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1985

MTAK

507185

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 3491 6

© Akadémiai Kiadó · Budapest 1985

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda főigazgatója

Felelős szerkesztő: Grozdits Judit

Műszaki szerkesztő: Csákvári András

Terjedelem: 27, I (A/5) ív + 96 oldal melléklet

AK 2093 k 8589 HU ISSN 0324-7791

85.12219 Akadémiai Kiadó és Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Hazai György

Printed in Hungary

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 5259 / 19. 85. sz.

TARTALOM

Bevezetés (Belitska-Scholtz Hedvig)	7
Bényei Miklós: A művelődés feladatainak, formáinak és intézményrendszerének átalakulása a polgárosodás időszakában	11
Berlász Jenő: Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei	23
Függelék: A Jankovich Miklós második gyűjteményéből vásárolt középkori kódexek, újkori kéziratok, régi és ritka nyomtatványok jegyzéke	75
Entz Géza: A Jankovich-gyűjtemény festményeiről	79
Huszár Lajos: Jankovich Miklós numizmatikai tevékenysége	82
H. Kolba Judit: A Nemzeti Múzeum ötvöstárgyai a Jankovich-gyűjteményből	99
Függelék: Jankovich Miklós végrendelete	121
Nagy Emese: Jankovich Miklós régészeti és műemléki tevékenysége	122
Függelék: I. Jankovich Miklós gyűjteményeinek lelőhelyes tárgyai, valamint publikált és kéziratossá tett jegyzeteinek, levelezésének lelőhelyekre vonatkozó megjegyzései	142
II. A Jankovich-leltárak vásárlási hellyel jelzett anyaga	152
Küllös Imola: Jankovich Miklós kéziratossá tett énekgyűjteményeinek folklorisztikai vizsgálata	154
Függelék: I. Jankovich Miklós magyar nyelvű, „világi” verseket tartalmazó kéziratossá tett énekeskönyvei	171
II. Egyéb, néprajzi szempontból figyelemre méltó kéziratossá tett Jankovich Miklós gyűjteményében	172
Korompay Bertalan: Betűrendes mutatók és kiegészítések Jankovich Miklós énekgyűjteményeihez	173
Ifj. Jankovich Miklós : Jankovich Miklós tudományos és szerkesztői tevékenysége	197

Belitska-Scholtz Hedvig: Jankovich Miklós a reformkor színházi mozgalmaiban	220
Vásáry István: Jankovich Miklós és a magyar őstörténet	241
Bibó István: Építési adatok és tervek a Jankovich család levéltárából	252
V. Windisch Éva: Jankovich Miklós személyi levéltára	259
Képjegyzék	277
Névmutató	280
Zusammenfassungen der einzelnen Studien	287
Bildverzeichnis	301
Képek (Abbildungen)	305

BEVEZETÉS

„Atyáinknak HÖSTETTEIT, DIVATIT, MÍVEIT enyészetnek örvénynebből ki ragadtam: századok'dúlása viharitól ki üzetett világ' térer el széledett EMLÉKEIT, nyomozván, 's szerentséssen feltalálván vissza térítettem: ön életem, 's vagyonom áldozattyával így, a'tőlünk eltűnt-feledett-mármár kihalt 's temettetett MAGYAR HAJDANKORT új életre virrasztottam.”

(W. Jankovich Miklós. MDCCCXXX.)

A kortárs feljegyzések és visszaemlékezések kurta-furcsa képet adnak Jankovich Miklósról, s a későbbi értékelések is ellentmondásosan világítják meg tevékenységét.

Jankovich bogarasnak mondott, a hajdankor emlékeit szenvedélyesen gyűjtő és tanulmányozó tudós, az új intézményeket tervezetekkel és pénzzel támogató mecénás volt. Mellőzött, sértett emberként halt meg. Több mint fél évszázados munkálkodásának eredményeit az utókor számára elsőrendű, gazdag gyűjteményei, nagyrészt megvalósulatlan, töredékeiben is nagyszabású tervezetek, kiadatlan, lenyűgöző méretű katalógusok, bibliográfiák őrzik. Hosszú élete során előbb-utóbb szinte mindenkivel szembe került. Mint Toldy Ferenc gyászbeszédében utalt rá: „Kortársai nem ismerték el nagy érdemeit s nem ritkán esetlen élczetek faragtak rovására, melyekre egyébiránt az öreg úr meg is felelt.” Mint gyűjtő tárgyszeretetével, finom ízlésével, széles körű műveltségével a korszak hazai viszonyai között européer „connaissanceur” volt: szakértő és koncepciózus, a megszállottságig szenvedélyes, egyszerre kicsinyes és bőkezű gyűjteményépítő. Ugyanakkor kapcsolata kora progresszív irodalmával, a nemzet sorskérdéseit érintő történelmi-politikai eseményekkel elenyésző és anakronisztikus volt. Mint Fenyő István *Az irodalom republikájáért* c. könyvében jellemezte, 1817-től a Tudományos Gyűjtemény körül szervezkedő ortológus táborban Fejér Györggyel, Kultsár Istvánnal, Horvát Endrével, Horvát Istvánnal a nemesi originalitás eszméjének egyik jellegzetes képviselőjeként mutatkozott be. Valóban, Jankovich nemesi patrióta volt: az arisztokraták közt köznemes, a művészek, honoráciorok között birtokos vármegyei táblabíró, a tudományt hivatásszerűen művelő tudósok közt nemesember, műkedvelő, passzionátus gyűjtő. Tevékenységének mozgatója mindvégig a régi dicsőség, a nemesi-nemzeti múlt emlékeinek összegyűjtése és búvárlása volt. A Jankovich által következetesen vallott, történelmi távlatokban nézve szűk nemesi világképét azonban szétfeszítik a hátrahagyott életmű dimenziói. A konzervatív nemesi romantika — ha közelebbről elemezzük — a legszélesebb körű hungarica-gyűjtési programmal a nemzeti romantika kimunkálása felé mutat: a muzeológia, a régészet, a művészettörténet korszakunkban, a 18. és 19. század fordulóján induló tudományának művelése, hatalmas bibliográfiái, illetve anyaggyűjtései keletkezésük idején azt a teljességre törekvő, tényszerű forrásfeltáró munkát mutatják, amelyet egy-két generációval később a pozitívizmus nagy szintézisei valósítanak meg.

Jankovich vagyona, társadalmi helyzete, érdeklődése, felkészültsége páratlan gazdag kapcsolatrendszerrel biztosított számára kora szinte valamennyi művelődési intézményének szervező-alapító köreihez, gyűjteményei műkincsekkel és könyvekkel töltötték meg az új létesítményeket.

A reformkor országos összefogással három nagy művelődési intézmény alapját teremtette meg: a Nemzeti Múzeumét és Könyvtárát, a Magyar Tudós Társaságét és a Nemzeti Színházét. Tudománytörténet, irodalomtörténet, színháztörténet, muzeológia külön-külön tárgyalja alapításuk történetét, pedig megvalósításuk körülményei, feltételei és lehetőségei végig párhuzamos síneken futottak.

Mindhárom intézmény közügy volt, a „haza és haladás” jegyében jelképe a nemzeti emelkedés és a kulturális egyenrangúság eszméjének. A tudományok és művészetek demokratizálódási folyamatában a nemzeti akadémiák, múzeumok, könyvtárak, színházak létrehozására irányuló törekvések a szellemi és művészi jogegyenlőség biztosításának eszközei és céljai voltak. Létük fokmérője a nemzet tudományos és kulturális javainak, illetve ezek mennyiségi és minőségi gyarapodásának, biztosítója a szélesebb körű társadalmi nyilvánosság megteremtésének. Szervezetük és működésük lényege a publicitás, amely — ha csak átmenetileg is — a „kulturális érdekegyesítés” eszméjével a társadalom több rétegét mozgósítani képes. A múzeum, az akadémia és a színház a 18. század végi felvilágosodott tervezetek és röpiratirodalmi előzmények után vált országgyűlési üggyé, és társadalmi összefogással valósult meg.

Jankovich Miklós életművének értékelése a magyarországi felvilágosodás és reformkor művelődéstörténetének hiányzó láncszeme. Hosszú életútja, páratlan gazdagságú gyűjteményeinek sorsa, mecénási és kultúrpolitikai szereplése karakterisztikusan érzékelteti a nemzeti megújulás e kimagasló korszakának ellentmondásaival együtt progresszív irányát. Méltó értékelése a művelődéstörténetre vár, hiszen életműve elsősorban a kulturális intézmények szervezésében és létrehozásában materializálódott. Társadalmi szerepét, történelmi jelentőségét a kulturális élet megteremtését, kibontakozását és demokratizálódását segítő gyűjtemények és feltételek létrehozásában kell keresnünk.

Jankovich a 18—19. század fordulóján vállalja az elmúlóban levő feudális világ szétszórta lappangó és a jozefinus idők óta erősen pusztuló kultúrkincseinek a megmentését. A cél, melyet kezdetben Magyarországon csupán egy maroknyi kis csoport tűzött ki magának, kettős irányú volt: feltárni és megismerni kulturális életünk maradványait, és beilleszkedni az európai kultúrnemzetek közösségébe. A nyelvújító mozgalommal és a korszerű irodalom megteremtésének igényével mérhető az a törekvés, amely a szellemi és anyagi kultúra minden területére kiterjedő hazafias célzatú kultúrkincsgyűjtéssel közgyűjteményeket, művelődési intézményeket hozott létre, a társadalom szélesebb rétegeiben felkeltette a művészetek iránti igényt és érdeklődést.

Mint a korszak nyugat-európai művelődéstörténetéből ismert „tudós polihisztor gyűjtőnek”, munkássága rendkívül szerteágazó, ezért gyűjteményeinek, szervezői és tudományos tevékenységének értékei csak az egyes szakterületek eredményeinek és szempontjainak összefogásával jelölhetők ki.

E tanulmánykötet több szerző bevonásával erre a feladatra vállalkozik. A korszak művelődési feladatainak, formáinak és intézményrendszerének átalakulását jelző bevezető tanulmányt a pályakép és a kiemelkedő értékű könyvtári gyűjtemény elemzése, a könyvtárat e korszakban rendszerint kísérő numizmatikai, képző- és iparművészeti gyűjtemény kiemelkedő tárgyainak bemutatása követi. Külön tanulmány foglalkozik Jankovich régészeti anyaggyűjtésével s a korszakban

újjnak számító műemlékvédelmi törekvéseivel, valamint énekgyűjteményeinek folklorisztikai jelentőségével. A kötet kitér Jankovich szervezői és tudományos tevékenységének értékelésére. Jól körülhatárolható a korszak e karakterisztikus mecénásának hozzájárulása a Tudományos Gyűjtemény c. folyóirathoz, a Magyar Tudós Társasághoz és a magyar színészet létrehozását szorgalmazó mozgalomhoz. Jankovich Közönséges Magyar Könyvtár címen kiadásra szánt, az 1553—1830 közötti magyar nyelvű kiadványokat lajstromozó bibliográfiája könyvészeti tevékenységének dokumentuma. Széles körű érdeklődési területének ugyancsak jellemző megnyilvánulása a magyar őstörténeti utazások támogatása, érdeklődése kora nyelvészeti kérdései iránt. A kötetet Jankovich Miklós OSzK-ban elhelyezett személyi levéltárának tételes jegyzéke zárja.

Az egyes témák feldolgozásához rendkívül gazdag, zömmel feltáratlan, de a gyűjtő leszármazottja, a tanulmányt is író ifj. Jankovich Miklós (†1978) által fáradhatatlan munkával előkészített forrásanyag állt a kutatók rendelkezésére. Ez a forrásanyag: a Jankovich-levéltár anyaga, a nagy közgyűjtemények átvételi jegyzékei, Jankovich írásai, bibliográfiái, kora jelentős személyiségeivel folytatott levelezése. A kötet, mint a témakörök jelzéséből kitűnik — szinkronban a Művészettörténeti Kutató Csoport és a kötet egyik lektora, Zádor Anna által vezetett, 19. századi művészettörténeti kutatásokat végző munkacsoport programjával —, Jankovich Miklós szerteágazó munkásságának komplex feldolgozásával a társadalom és a művészet kapcsolatára, a művelődés korabeli helyzetére, a korszak kultúrája anyagi és szellemi feltételeinek árnyaltabb megvilágítására keresi a kiegészítő válaszokat. A tanulmányok összessége az információk mennyiségi kibővülése által egy minőségileg is új, komplex Jankovich portrét mutat be, olyat, amely már nemcsak a művészettörténet, hanem a korszak legtágabban értelmezett köztörténete (kivált társadalom-, gazdaság- és politikatörténeti aspektusaival) számára is fontos mondanivalókkal rendelkezik. Jankovich művelődési eszménye: egy még csak létrehozandó magyar nemzeti kultúra megalapozása, s az ehhez szükséges tárgyi és szellemi alpanyag gyűjtése, illetve a fundamentális intézmények megteremtése — a század elején egyáltalán nem elszigetelt jelenség és törekvés, hanem a korban nagyon is benne élő, nagyon sok ágban jelentkező tendencia. Azonos gyökerekből táplálkozik pl. Kovachich Márton György, később pedig Fejér György hatalmas történelmi forrásbázist megteremteni, illetve ennek megteremtését intézményesen megszervezni akaró törekvéseivel éppúgy, mint a hungaricumok legalább bibliográfiai összeállítását — s a nagy könyvgyűjtőknél a könyvanyagának magának is összegyűjtését — célzó sokféle törekvéssel. Sőt, egy másik ágon sokban rokona Kazinczy is, aki a haladottabb külföldi izlés fordítások és utánzások általi átvétele révén ugyancsak egy eljövendő, még majd csak megalkotandó magas nemzeti kultúra alapjait akarta megteremteni. Valamennyiük »tragédiája« abban állt, hogy egyrészt a társadalmi-gazdasági fejlődés igényei a századfordulótól gyorsabban nőttek, mint az e férfiak által kijelölt út nyújtotta lehetőségek. Másrészt pedig ezeknek sodrában megjelent az eredetiség igénye és az új alkotás fokozott megbecsülése is, ami — egyre polgáriasabb tudattartalmakat hordozva — szükségképpen szorította háttérbe azt a művelődési modellt s benne a múlt iránti érdeklődésnek azt a típusát és megközelítési formáit, amit ezek a századelő, illetve még a 18. század végének eszményei nyomán kialakult

törekvések képviseltek. Jellemző, hogy ez utóbbi törekvéseknek lehetőségeihez képest legőszintébb pártfogója a még ugyane szellemben felnőtt József nádor maradt — nyilván már csak azért is, mert a kulturális törekvések e típusa ugyanakkor mentes volt még azoktól a polgáris-nemzeti függetlenségi politikai elemektől, amelyeket az új kulturális törekvések már bőségesen hordoztak.

Természetesen ez a nagy váltás a nemzeti művelődés jellegében, feladatainak, teendőinek értelmezésében sehol sem jelentkezik nyíltan, mintegy az előzővel szemben álló programként is megfogalmazva: tudatosan sokáig a kortársak maguk sem voltak vele tisztában, s a változásokat az igényekben és a lehetőségekben inkább csak érezték. Mint ahogy nem is csak elszigetelt, a művelődésnek csak egyes területein érvényesülő jelenségről volt itt szó. Az egész társadalmi pszichikum változásban volt: a felvilágosodás és a klasszicizmus átadta helyét a liberalizmusnak és a romantikának, a patriotizmus a nacionalizmusnak; az 1790-es országgyűlés operátumainak programjait (amit 1828-ban még éppen Jankovich kortársai igyekeztek — eredménytelenül — megfiatalítani) a reformországgyűlések új társadalmi-gazdasági-politikai-kulturális programjai tolják félre. Nem meglepő tehát, hogy mindezekkel együtt, részben azonos okok közvetett következményeképpen, ugyanakkor közvetlenül is kapcsolódva az alapban végbement változásokhoz, megváltozik a művelődésnek Jankovich e generációja által képviselt modellje is.

Ezek a változások a mai kutatás előtt nyilvánvalóak és nyilvánvaló összefüggésük is. Az, hogy Jankovich elmaradt a reformkor törekvéseihez képest, napjainkból nézve szintén nyilvánvaló. Bennünket nem is ez kell hogy elsősorban érdekeljen, illetve nem ezt kell hangsúlyoznunk, hanem azt, ami Jankovich e kötetben pozitívan értékelt tevékenységének különböző ágaiban közös tényezőként munkált: *a még a századforduló viszonyai között megfogalmazódott nemzeti művelődési modellt*, a maga egyfajta szakszerű alapozó törekvéseivel, ugyanakkor korlátaival is.

Egyrészt e modell konkrét rekonstruálását és értékelését, másrészt Jankovich működésének hozzá és ugyancsak a modell szerint eljáró kortársaihoz való viszonyát, végül e modell konkrét, egyes elemei értékváltozásában végbemenő elavulásának felfedését és elemzését igyekeznek a kötet tanulmányai bemutatni.

Belitska-Scholtz Hedvig

A MŰVELŐDÉS FELADATAINAK, FORMÁINAK ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉNEK ÁTALAKULÁSA A POLGÁROSODÁS IDŐSZAKÁBAN

A MŰVELŐDÉS ÚJ FELADATAI ÉS FORMÁI

Magyarországon a 18. század vége és a 19. század első fele a feudalizmus felbomlásának és a kapitalizmus kialakulásának, valamint a nemzeti mozgalom kibontakozásának az időszaka. A polgárosodás és a nemzeti önrendelkezés igénye szorosan összefonódva jelentkezett, s megvalósításuk együtt, a Habsburg-abszolutizmussal és általában a konzervatív erőkkel vívott kemény küzdelemben ment végbe. Átmeneti, ellentmondásokkal teli korszak volt ez; a formálódó, előretörő új mellett még szilárd hadállásokkal rendelkezett a letűnő régi. Az ellentmondásos fejlődésre jellemző, hogy a polgári átalakulásért folyó harc élén is egy feudális eredetű társadalmi alakulat, a köznemesség állt.

A polgári és nemzeti törekvések különös erővel jelentkeztek a művelődés területén; voltak időszakok (pl. az 1800—1810-es évek), amikor szinte kizárólag itt jutottak kifejezésre. Az új művelődési program eszmei alapja a felvilágosodás, majd a liberalizmus, illetve a rendi, majd a polgári nacionalizmus volt. Társadalmi bázisa és képviselője a köznemesség, a nemesi és honorácior értelmiség, továbbá a főnemesség egy része; később bővült e kör a városi kispolgárság-polgárság magyarosodó elemeivel, a mezővárosi civisréteggel. Tartalmilag a nemzeti és polgári műveltség, illetve e kettő egységének megteremtése, vagyis — Pándi Pál szavaival — a „korszerűen magyar szellemi kultúra kialakítása”¹ volt a központi feladat.

A társadalmi-gazdasági fejlődés, a politikai küzdelem új igényeket támasztott a művelődéssel szemben: az általános műveltségi szint emelése, a szakképzés kiszélesítése és differenciálása, a természet-, agrár- és műszaki tudományok gyakorlati irányú művelése, a polgári eszmék közvetítése, a politikai jogok gyakorlására való felkészítés, közvéleményformálás, ízlésfejlesztés, az erkölcsök javítása, az ország történetének és korabeli viszonyainak megismerése és megismertetése, a nemzeti hagyományok felidézése, a nemzeti kultúra értékeinek közzététele, a nemzeti-hazafias érzés felkeltése és elmélyítése, a nemzeti egység (ezen belül az asszimiláció és a magyarosítás) előmozdítása. Egyre nagyobb szerepet kapott az anyanyelvűség és a közérthetőség, mint a fenti követelmények kielégítésének feltétele.

Lényegesen megváltoztak a kultúra érdekeltségi viszonyai. A feudalizmus idején elsősorban a partikuláris (egyházi, megyei, városi stb.) és egyéni (főúri, főpapi stb.) érdekek érvényesültek a művelődésben. A felvilágosodás és a nemzeti mozgalom hatására az átfogó, a polgári eszmeiséget, valamint a nemzeti nyelvet, a nemzeti műveltség terjesztését szolgáló, közhasznú tevékenység került előtérbe. Korszakunk második felében, a liberalizmus gondolatvilágával és az érdekegyesítés politikai programjával összhangban új távlatokat kapott a művelődés demokratizmusának, a néptömegek kulturális szükségletei kielégítésének követelése.

Mindez magával hozta, megkívánta az új művelődési formák, eszközök, műhelyek kialakulását és a régiók korszerűsödését. Mindenekelőtt a magyar nyelv megújítása, a modern gondolatok kifejezésére való alkalmassá tétele vált szükségessé. Ki kellett szélesíteni a műveltségközvetítés egyik legjelentősebb eszközének, a sajtónak a rendszerét. Hasonló követelmény volt a nyomdák számának és kapacitásának bővítése, a könyvkiadás és a könyvkereskedelem fejlesztése. A fejlődés sürgette a kulturális tevékenység feudális jellegű atomizáltságának a megszüntetését. Az addig elszigetelten dolgozó személyek (tudósok, írók, művészek, gyűjtők stb.) és kis csoportok igyekeztek kapcsolatba lépni egymással, keresték az együttműködés, az erők tömörítésének lehetőségeit. Egyre többen ismerték fel az összefogásban, az egyesülésben rejlő előnyöket. Kállay Ferenc a tudományos társaságok hasznáról elmélkedve állapította meg 1837-ben: „érzik a' nemzetek [. . .], hogy a' mit egyesek' bár mi vas szorgalma meg nem bírhat, azt összetett vállakkal többek véghez vihetik”.² Magyarországon (és Erdélyben) már a korszak elején felmerült az igény, hogy országos hatókörű kulturális központokat, intézményeket (akadémia, múzeum, nemzeti színház stb.) állítsanak fel, amelyek mintegy irányítói, szervezői, összefogói lennének a nemzeti művelődésnek, a szétszórt törekvéseknek.

Megfigyelhető egy másik fejlődési tendencia is: a kulturális munkamegosztás előrehaladása. Leginkább az jelzi ezt, hogy a tudományban és az oktatásban megindult a szakosodás, a tudományágak és iskolafajták elkülönülése; a polihisztor tudós és tanár eszményét fokozatosan felváltotta a szaktudós és szaktanár típusa. Hasonló differenciálódás ment végbe a sajtóban és kisebb mértékben a művészetben, irodalomban is.

Mindezzel párhuzamosan — illetve mindennek eredményeként — újfajta, számos részletében polgári típusú intézményrendszer keletkezett. Részint a már meglévő intézményeket nemzeti jellegűvé formálták át (bevezették a magyar tannyelvet, a magángyűjtemények közül néhányat országos pártfogás, kezelés alá vettek, nyilvánossá tettek, megeremtették a magyar nyelvű színjátszás feltételeit stb.) és tervezeteket készítettek azok modernizálására (pl. a gimnáziumi és egyetemi oktatás reformjára) is. Másrészt gondoskodtak — bár nem mindig a kívánt szinten és mennyiségben — a hiányzó pótlásáról: új népiskolák, tanítóképzők és reáltanodák létesültek, megalapították az Akadémiát, létrejött és felépült a Nemzeti Múzeum és Nemzeti Könyvtár, különféle folyóiratok és ismeretterjesztő tanfolyamok indultak stb. A kormányzat és a feudális erők ellenállása következtében e rendszer néhány elemének (pl. az iskolaügy országgyűlési, nemzeti irányításának, a tanszabadság elvének, a műegyetem és a katonai főiskola megszervezésének) megvalósítása a márciusi forradalomra, illetve a forradalmi kormányra maradt, sőt némelyiké (pl. a konzervatóriumé és az erdélyi múzeumé) még későbbre tolódott el.

A GYŰJTEMÉNYEK ÁTALAKULÁSA

A művelődés, a művelődési intézmények tartalmának, funkcióinak és formáinak változása igen jól nyomon követhető a gyűjtőmunka, a gyűjtemények fejlődésénél. A feudalizmus korában a könyvtárak, a régiség- és képgyűjtemények, a természet-

rajzi múzeumok stb. a főúri, főpapi udvarokban és a gazdag középbirtokosok házaiban vagy a nagyobb tanintézetek (egyetemek, kollégiumok, liceumok, gimnáziumok stb.) mellett alakultak ki.³ A felvilágosodás eszméinek térhódítása után, a 18. század utolsó harmadában és a 19. század elején egyre több magángyűjtemény vált nyilvánossá, vagyis a tudományos kutatók, érdeklődők számára hozzáférhetővé — pl. Klimó György püspök könyvtára Pécsen (1774), Esterházy Károly érseké Egerben (1793), a Teleki-téka Marosvásárhelyen (1801), a Bruckenthal-múzeum Nagyszébenben (1817) —, sőt, gróf Széchényi Ferenc 1802-ben a Nemzeti Múzeum és Könyvtár alapjait is lerakta.⁴ Széchényi grófot már az a viszonylag korai felismerés vezérelte, mely szerint a magángyűjtemények — még ha nyilvánosak is — nem képesek sem a nemzeti, sem a társadalmi feladatok megoldását kellően elősegíteni, tehát közgyűjteményekre, mégpedig országos gyűjteményekre van szükség. A korszak második felében aztán a rendek (a megyék, az országgyűlés) egyik határozott művelődéspolitikai célkitűzése (Magyarországon és Erdélyben egyaránt), hogy a magánérből történő gyűjtés helyébe az intézményesített formák lépjenek; hogy a fontosabb magángyűjtemények (Jankovich Miklósé, a Ráday családé, Kovachich Márton Györgyé, Horvát Istváné, az ásványgyűjtő Drevenyák Ferencé, Erdélyben az Esterházy és a Kemény grófoké stb.) a Nemzeti Múzeumba, illetve a tervezett erdélyi országos múzeumba kerüljenek.⁵

Az évtizedek során jelentősen módosult a gyűjtemények összetétele. A korábbi főúri, főpapi és iskolai könyvtárak, képtárak, múzeumok stb. zömmel külföldi anyagot, ritkaságokat tartalmaztak. A 18. század végén, a felvilágosodás eszményeinek és a történelmi érdeklődés megerősödésének hatására, továbbá a nemzeti felbuzdulás egyik mozzanataként megkezdődött a nemzeti — főként a nemesi — múlt hagyományainak feltárása és számbavétele. Többek között ekkor, a századfordulón dolgozták ki a magyar nemzeti bibliográfia és a történelmi forráskutatás, forráspublikálás programját és szempontjait.⁶ Gyűjteményeink ezután elsősorban hazai történelmi, régészeti, művészeti, zenei stb. emlékekkel gyarapodtak, vagy kifejezetten ezek őrzésére hozták létre őket. Már korszakunk elején megtörtént a népköltészet tudatos felfedezése, majd a második szakaszban — mintegy a nemzet, a nemzeti művelődés fogalmának kitágulását jelezve — a népi, paraszti kultúra emlékeinek, értékeinek (népdalok, népszokások, néprajzi tárgyak stb.) összegyűjtése, megmentése országos méretű társadalmi mozgalommá vált, a gyűjtőmunka az új művelődési intézmények (MTA, Kisfaludy Társaság) egyik fontos feladata lett.⁷

A gyűjtés kereteihez és tartalmához hasonlóan megváltozott korszakunkban a gyűjtemények rendeltetése is. Korábban csaknem kizárólag a főúri gyűjtő társadalmi reprezentációját vagy kedvtelését, illetve az iskolai oktatást szolgálták. A 18. század végétől a hagyományörzés, a kultúramentés, a nemzeti öntudat megalapozása, a nemzet kulturális örökségének demonstrálása lett a fő feladatuk. E fontos ideológiai funkcióhoz párosult egy másik, nem kevésbé fontos elvárás: a múzeumok, könyvtárak legyenek a szélesen értelmezett közművelődés, közműveltség, ezen belül a tudományok és a művészetek fejlődésének segédeszközei, előmozdítói. „...illy intézeteknek céljai abban állanak: — hangoztatta Fáy András — hogy a tudomány s művészség terjesztessék, a historia felvilágosítást

nyerjen, tudósok és mívészek saját osztályaikban mintákat találjanak, idegenek kíváncsisága kielégíttessék, s a nemzet dísze emeltessek. . .”⁸ Az 1830-as évektől egy újabb szemponttal egészültek ki a fentiek: az országos gyűjtemények (a Nemzeti Múzeum, a létesítendő erdélyi múzeum) megakadályozhatják, hogy kivigyék az országból a nemzet kincseit, szellemi értékeit.⁹ A korszak vége felé több beszédben és cikkben is feltűnik az a gondolat, mely szerint a közgyűjtemények léte a művelődési demokrácia megvalósulásának s ezáltal a művelt nemzetekhez való felzárkózásnak a feltétele. Az erdélyi Zeyk József szavait idézzük: „. . . könyvtár és múzeumok nélkül tudományos művelődés vagy éppen nem lehet, vagy felette nehéz: mert hányadiknál találkozik össze az értelmesség vagyonszággal, hogy a külföld kincseit felkeresve, vagy azokat magányos gyűjteményébe varázsolvá pótolni hagyja; az ilyenmű közintézetek hiányában hánynak hő törekvése nem nyomaték le a’ szükség által, hány talentum nem enyész használatlan el honunkban, hány nem veszen vissza irányt magának, el lévén záratva onnan, hová talentum, hová természeti hajlam meghívá, és hányból nem válik azért ostora az emberi nemnek, ki annak jóltevője lett volna. Ha a’ tudományt a’ vagyonosok monopóliumává tenni nem akarjuk, ilyenmű közintézetek felállítása elkerülhetetlen.”¹⁰

A MŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYEK KÖLTSÉGEINEK FEDEZÉSE

Az új kulturális intézmény- és eszközrendszer megteremtéséhez megfelelő anyagi-pénzügyi bázisra volt szükség. A hazai történeti kutatásban kevésbé vizsgált kérdésről lévén szó, hasznosnak látszik, ha röviden áttekintjük azt is, hogyan fedették a polgári átalakulás időszakában Magyarországon és Erdélyben a művelődés költségeit. Elsősorban arra keressük a választ, hogy az országos közintézmények alapítása és fenntartása hogyan, milyen forrásokból történt?

Legtermészetesebb az lett volna, ha a nemzeti művelődés új központjait, a nagy gyűjteményeket, az Akadémiát, a terjesztés eszközeit stb. az állam létesíti vagy finanszírozza. Magyarországon azonban idegen uralkodóház volt, amely nemhogy támogatta volna, hanem minden módon és a végsőig akadályozta a magyarság művelődési törekvéseit. Jellemző tény, hogy korszakunkban a magyarországi állami bevételekből csupán az összmonarchiai, ún. birodalmi jellegű selmeci bányászati akadémia és erdészeti tanintézet — a királyi kincstárból —, valamint a határőrvidéki elemi iskolák — a katonai (végvidéki) kincstárból — kiadásait fedezték.¹¹

A közép- és főiskolákat a különböző *alapítványok és alapok*, az e célra lekötött javadalmak, jószágok jövedelméből és a magánosok adományaiából létesítették és tartották fenn. A legnagyobb és legfontosabb a Mária Terézia által 1780. március 25-én felállított egyetemi és tanulmányi alap volt. Mindkettőt a Helytartótanács gondozta, de csak a király rendelkezhetett velük. Az egyetemi alap (*fundus universitatis*) biztosította a pénzügyi fedezetet a pesti egyetem számára, amely a tárgyalt időszak kezdetén az egyetlen országos érdekű, központi művelődési intézmény. A tanulmányi alap (*fundus studiorum*) a királyi, katolikus jogakadémiák, liceumok és gimnáziumok működtetésére szolgált.¹² Az 1840-es években ebből alapították az első, ún. királyi tanítóképző intézeteket¹³ és a várt műegyetem

helyett 1846-ban a középfokú József-ipartanodát.¹⁴ A katolikus gimnáziumok kb. kétharmadát a szerzetesrendek tartották fenn, háromnak a költségei a vallásalapot terhelték. A papnöveldék kiadásait saját alapítványaikból és az érseki-püspöki jövedelmekből kellett fizetni.¹⁵ A görögkeleti egyház iskolai alapját maga az egyház, jelesen a karlócai metropolita kezelte.¹⁶

A magyarországi reformerek az egyetemi és tanulmányi alap mintájára képzeltek el a fölös papi jövedelmek kisajátítását és népnevelési célokra fordítását.¹⁷ Bár magyar, horvát és erdélyi nemzeti iskolai alap is volt — ugyancsak a kormányszervek felügyelete alatt —, ezekből legfeljebb a katolikus normáliskolák támogatására futotta.¹⁸ Az alsó fokú (elemi, polgári stb.) iskolák zömét mindkét országban a hitközségek, a városok, falvak, gyakran a földesurak állították fel és tartották fenn.¹⁹ A protestáns kollégiumok, gimnáziumok szintén alapítványokból és adományokból éltek.²⁰ Az alapítványi forma jól összefért a magántulajdon, így a kapitalista magántulajdon eszméjével is (azt jelezte, hogy ki-ki szabadon rendelkezhet vagyonával), ezért korszakunkban elvi kritika nem érte, sőt — mint látni fogjuk — a művelődésügy más területein is divatossá vált.

A magasabb szintű leányoktatás és a szakoktatás jórészt *magánintézetekben* folyt. Messze kiemelkedett ezek közül a hazai mezőgazdasági szakképzés két bázisa: Festetics György gróf keszthelyi Georgikonja (1797) és Albert Kázmér szász-tescheni herceg magyaróvári tanintézete (1818).²¹ Inkább az alapítványi formával rokon az az eljárás, amikor az alapító iskoláját közhasználatra bocsátja, vagy eleve közintézménynek szánja. Az utóbbira jó példa Szepessy Ignác püspök pécsi akadémiaja (1827).²²

Tovább élt, sőt egy ideig virágzott e korban a *mecénási rendszer*; főleg a könyvkiadásban, a képzőművészetben, de a nemzeti színjátszás kezdeteinél és a tudományos életben is találkozunk vele. Lényege: egy-egy gazdag főnemes, főpap vagy középbirtokos (a korszak vége felé egy-egy bankár vagy kereskedő) pénzbeli támogatást nyújtott egy-egy művelődési akcióhoz, egy-egy alkotónak vagy csoportnak, ám ez semmiféle további kötelezettséggel nem járt.

Az országos hatókörű, nemzeti jellegű kulturális intézmények, központok létesítésénél a korszak első felében az *egyéni, önkéntes ajánlás* (oblatio) formája dominált. Két alapvető változata különíthető el. Az elsőnél valamely személy saját kezdeményezéssel gyűjteményét az országnak ajándékozza, vagy egy nemzeti intézmény felállítására, fejlesztésére alapítványt tesz. Közismert, hogy így született meg a Magyar Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Könyvtár Széchényi Ferenc gróf,²³ továbbá az Akadémiai Könyvtár Teleki József gróf²⁴ adománya révén. Így vetette meg a Múzeum régi képtárának alapját Pyrker János László egri érsek²⁵ s a tervezett erdélyi múzeumét Kemény József és Kemény Sámuel gróf²⁶ — hogy csak két példát említsünk. Tulajdonképpen ebbe a csoportba tartozik Széchényi Istvánnak és társainak az Akadémia megalakítására tett nagyszerű ajánlata is. A második változatnál valamely művelődési célra országos gyűjtést indítottak (országgyűlési határozattal vagy megyei, esetleg egyéni vállalkozásként), s ki-ki önként, tetszése szerinti mértékben járulhatott hozzá a szóban forgó terv sikeréhez. Természetesen, meg is tagadhatta a hozzájárulást. Az ajánlat lehetett egyszeri pénzajándék vagy tőke (lekötelezés), amelynek kamatait fizette be évről évre, de lehetett ingatlan (telek, épület stb.) is. Magyarországon így gyűlt össze a Ludovika

Katonai Akadémia pénzalapja,²⁷ s az 1827: XI. tc. ily módon kívánta kiegészíteni a Magyar Tudós Társaság fundusát is.²⁸ E forma megbecsülését mutatja, hogy az országgyűlés rendszeresen törvénybe iktatta az ajánlattevők nevét, bármily csekély összegről volt is szó. A Nemzeti Múzeum, a Ludovika és a Tudós Társaság — mint országos intézmények — alapját és jövedelmeit az Országos Pénztár kezelte. Ez a nádor közvetlen felügyelete és irányítása alatt állt,²⁹ aki beszámolási kötelezettséggel tartozott a diétának.

A rendek eleinte önkéntes ajánlás útján kívánták felállítani a nemzeti játékszint is. Erdélyben 1801-ben indítottak először általános gyűjtést, majd az építkezés hosszabb szünetei után 1821-ben meg is nyílt a kolozsvári nemzeti színház.³⁰ Magyarországon Pest megye gyűjtött erre a célra, de csak 1837-ben tudta felépíteni — egy ajándékba kapott telken — a Pesti Magyar Színházat,³¹ amely egyelőre nem is minősült országos intézménynek. A Kisfaludy Társaság megalakítását (1836—1837-ben) szintén egy gyűjtésből — Kisfaludy Károly szobrának árából — fennmaradt összeg tette lehetővé.³²

Az egyéni, önkéntes — vagy ahogy akkoriban nevezték: szabad — ajánlás nemes szándékokról tanúskodó, de rendkívül bizonytalan kimenetelű forma volt. Egyrészt hosszú ideig elnyújthatta egy-egy intézmény létrehozását, hiszen meg kellett várni, amíg összegyűlt valamennyi pénz — példa rá a Nemzeti Színház. Másrészt a fenntartás s még inkább a fejlesztés feltételei csak újabb ajánlásokkal voltak biztosíthatók — így történt ez a Nemzeti Múzeum és a Ludovika esetében, de talán az Akadémiát érintette a legérzékenyebben. A Tudós Társaság az 1840-es években komoly anyagi gondokkal küszködött, a továbbfejlődés szinte lehetlenné vált — a pénzalap elégtelensége miatt. Az igazgatóság már 1840-ben felhívta erre az országgyűlés figyelmét: „... az Academia még most sincs azon állapotban, hogy az alaprajz által elébe szabott hivatásának akár egész terjedelmében, akár oly nyomósan, mint óhajtaná, megfelelhessen.”³³

Világosan látták ezeket a hátrányokat a kortársak is. „... a' szükséges köz intézeteknek létrehozását nem lehet egyedül az egyesek ajánlataira bízni” — állapította meg a követi tábla 1836 márciusában.³⁴ Egyre többen hangoztatták, hogy a kulturális intézményeket közerővel kell felállítani; egyre többen foglaltak állást az *országos, kötelező ajánlás* (subsidiüm) mellett. Jogalapként az 1807: II. tc.-re hivatkoztak, amely kimondta, hogy a folyó háború terheiben való osztozás címén minden nemes és polgár — tehát az adózó jobbágyok és zsellérek nem! — tiszta jövedelmének egyhatodát tartozik befizetni a királyi kincstárba. A kirovást és a pénz begyűjtését a törvényhatóságok (vármegyék, szabad királyi városok, szabad kerületek) végezték.³⁵ Ezt a formát újították fel az 1832—1836-os országgyűlésen, de immár kulturális célkitűzések érdekében. A törvényhozás, a király által szentesített törvény kötelezte a kiváltságos rendeket (és a hozzájuk sorolt honoráciorokat), hogy egy-egy alkalommal vagyonuk, illetve jövedelmük arányában járuljanak hozzá a nemzeti művelődés fejlesztéséhez, egy-egy intézmény megalapításához vagy gyarapításához. Minden alkalommal meghatározott összeget szavaztak meg; kétféleképpen: vagy tőkét (amelynek csak a kamatait lehetett igénybe venni), vagy egyszeri felhasználásra szánt pénzt.

Így ajánlottak fel a rendek 1836-ban félmillió pengő forintot a Múzeum palotájának felépítésére és 125 000 forintot Jankovich Miklós gyűjteményének

megvételeire.³⁶ 1840-ben, amikor a Pesti Magyar Színházat országos pártfogás alá vették, azaz a Nemzeti Színház rangjára emelték, vállalták az addigi adósságok kifizetését, s egyúttal az intézmény zavartalan működését biztosító tőkéről (400 000 pengő forint) is gondoskodtak; az utóbbi kezelését egy országos választmányra bízta.³⁷ Kétszer is — 1836-ban és 1840-ben — megajánlották a Ludovika megnyitásához szükséges összeget (tőkét), de miután a király nem egyezett bele, hogy az országgyűlés felülvizsgálja az 1808-ban jóváhagyott tanrendszert, mindkétszer visszavonták a határozatot.³⁸ Szabolcs megye már 1832-ben indítványozta, hogy a Tudós Társaság alapját is országos ajánlással hozzák rendbe, de a követek sem ekkor, sem 1839-ben, a javaslat megújításakor nem foglalkoztak érdemben a dologgal.³⁹ Nem tárgyalták a nemzeti konzervatóriumnak (színész-, énekes- és zenészképző intézet) országos kivetésre alapozott tervezetét sem, amelyet Festetics Leó gróf nyújtott be 1843-ban.⁴⁰ Erdélyben ezen az úton kívánták megvásárolni a leendő múzeum épületét, korszerűsíteni a nemzeti színházat és megszervezni a konzervatóriumot; a felterjesztett törvényjavaslatot⁴¹ azonban az uralkodó nem szentesítette, ezért az ügy a rendek akarata ellenére elakadt.

A kötelező ajánlás gyakorlata ellen a konzervatív főrendek és követek hevesen tiltakoztak. Megéreztek, sőt pontosan tudták, hogy ez a nemesi adómentességen ütött rés, s féltek, hogy ez a rés tovább tágul a közteherviselés irányába. Mindent elkövettek, hogy az ilyen javaslatok elfogadását meggátolják. Olykor sikerrel járt az igyekezetük: pl. a főrendi tábla ellenkezése miatt nem tudták megszerezni a Múzeum számára a roppant értékes Ráday-könyvtárt.⁴² A konzervatív szónokok a tulajdon szentségére hivatkoztak,⁴³ s kétségbe vonták az országgyűlésnek azt a jogát, hogy művelődési célokra kényszerítő ajánlást szavazhat meg.⁴⁴ Velük szemben a progresszió táborának képviselői azzal érveltek, hogy a kultúra fejlesztése éppen olyan közszükség, mint a haza megvédeése, tehát a főrendeket, a klérust, a nemességet igenis kötelezni lehet a fizetésre. Egyébként is ők azok — fejtegette Széchenyi István — „... kik az alkotványnak, kik a honnak minden javával a legbővebb mértékben élnek”,⁴⁵ ezért jogosan várja el a nemzet, hogy ők is hozzanak valami áldozatot.

Mindazonáltal a haladó politikusok a subsidiális rendszert az 1840-es években már túlhaladottnak tekintették. Egyre kevésbé tudták összeegyeztetni az érdegyesítés és a közteherviselés programjával, mert elismerte a nemesség különálló voltát, sajátos jogait. Művelődéspolitikai szempontból sem tartották már megfelelőnek. Bírálataukban rámutattak: ha az egyszer kirótt és beszedett összeg kevésnek bizonyul, újabb ajánlás válik szükségessé, a rendek azonban ugyanazon dologra nem szívesen áldoznak ismét, így sok minden, amibe belefogtak, félbemarad, pangásnak indul. „... azért nincs áldás, azért fekszik Isten átka a subsidiumozáson, mert a tekintetes Rendeik akarata változóbb az őszi időnél” — jegyezte meg Szentkirályi Móric 1844 októberében a múzeumépület bővítésére kért ajánlat indítványának bukásakor.⁴⁶ Azaz a kötelező ajánlás sem garantálta a kulturális intézmények töretlen, kellő ütemű fejlődését. Kossuth Lajos szerint azért is elavult e rendszer, mert gazdaságtalan, sőt pazarló. A Nemzeti Színházra tett ajánlattal példálózott: „parányi eredmények végett roppant tőkét kellett fizetnünk” — mondotta 1847. december 2-án, a kerületi ülésben. Majd hozzátette: a rendszeres, évi fizetés mellett „sokkal csekélyebb teherrel csudákat teremthetünk”.⁴⁷

A liberálisok a közteherviselésben látták a megoldást. Addig is, amíg ez megvalósulhat, megkísérelték egy közbeeső forma, a kormánytól független, közvetlenül az országgyűlés által irányított, ellenőrzött *országos közpénztár* felállítását. Ez az országos, kötelező ajánlás továbbfejlesztett változata lett volna. Alapelveit — Kossuth Lajos és Széchenyi István sajtóvitája után — az 1843—1844-es országgyűlésen dolgozta ki egy választmány. Eszerint minden országgyűlés néhány esztendőre előre — a következő diétáig — megszavazna egy adott összeget, amelyet évente szednének be a nemességtől és más kiváltságos rétegektől. (Eredetileg az adózó nép jelképes részvételére is gondoltak — így próbálták becsempészni a közteherviselés elvét —, ám a főrendek elutasították ezt.) A köz, vagyis az ország számára legfontosabb létesítmények költségfedezetét biztosítanak így, immár hosszabb távra. A művelődésügy területén ebből tervezték a népnevelés fejlesztését, a Múzeum és a majdani országos gazdaképző-intézet támogatását,⁴⁸ sőt némelyek a műegyetem alapítását is.⁴⁹ 1847-ben újra elővették a tervet, de a forradalmi események feleslegessé tették tárgyalását. 1848 áprilisában végre sikerült törvénybe iktatni a közteherviselést.

Az áprilisi, immár polgári törvények egyike, az 1848: XX. tc. kimondta, hogy „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztessenek”.⁵⁰ Vagyis a törvényhozás garantálta, hogy az állam gondoskodik a közoktatási intézmények fenntartásáról. Ez az elv már az *állami költségvetés* irányába mutat, amely a kulturális kiadásokra nézve is a legmegbízhatóbb, legkorszerűbb forma volt.

Nem esett még szó a társulati (egyesületi) és a részvényes formáról, amelyek a reformkorban nálunk is meghonosodtak. Mindkettő tipikusan polgári jellegű. A *társulatok*nál a költségfedezet fő forrása a tagok rendszeres, megszabott évi hozzájárulása, tagdíja volt, amit akkoriban inkább segédpénznek, részvénydíjnak stb. neveztek. Elfogadtak alapítványszerű, kamatozó összegeket is. Ezekon kívül támaszkodhattak egyéb, alkalmankénti bevételekre (pl. a bálók, kiadványok jövedelmére) is. Elsőként a kaszinók jöttek létre ilyen módon, majd 1837-ben a Kiseddóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület.⁵¹ Így működött — 1841-től — a Természettudományi Társulat,⁵² s így alakult át Magyar Szépirodalmi Intézetté a Kisfaludy Társaság — ugyancsak 1841-ben.⁵³ Egy évvel később szerveződött az elsődlegesen oktató és ismeretterjesztő tevékenységet folytató Iparegyesület.⁵⁴ A *részvényes* formáról már a neve árulkodik: a tagok meghatározott számú és címletű részvényeket vásároltak, s ezzel teremtették meg a szóban forgó intézmény, egyesület stb. pénzalapját. (Ennek fejében bizonyos juttatásokat kaphattak.) Széchenyi István 1832-ben így képzelte el a Nemzeti Színház felállítását,⁵⁵ amelyet 1837—1840 között (még mint Pesti Magyar Színházat) valóban egy részvényes társaság igazgatott és működtetett.⁵⁶ Többek között így hozták létre 1838 végén a rövid életű, zsebkönyvkiadó Almanach Társaságot⁵⁷ és 1839-ben a Pesti Műegyletet.⁵⁸

Jankovich Miklós élete kis eltéréssel éppen a fentebb tárgyalt korszakra esik. 1773-ban született és két évvel a polgári forradalom előtt, 1846-ban halt meg. Életművéről mindmáig nem készült összefoglaló feldolgozás, de a korábbi és az itt közölt résztanulmányokból kirajzolódnak előttünk tevékenységének fő vonásai, jellemzői.

Waldapfel József találóan nevezte Jankovich Miklóst, a gazdag középbirtokos nemest „literary gentlemannek”.⁵⁹ Ő azonban e típusnak nem a polgári, hanem a feudális válfajából való. A felvilágosodás nagy nemzedékének, a Széchényi Ferencek nemzedékének szülötte és egyik kiemelkedő képviselője. Már fiatal éveiben ráérezett a kor szükségleteire, s tetemes vagyonát és úgyszólván minden idejét a nemzeti művelődés ügyének előmozdítására szentelte. Célkitűzése, művelődési eszménye ugyanaz, mint kortársaié: egy, a jövőben létrehozandó magyar nemzeti kultúra rendszeres megalapozása, a tárgyi és szellemi alapanyag számbavétele, összegyűjtése, továbbá a szükséges intézmények megteremtése. Jankovich mindenekelőtt a hazai történelem emlékeit, forrásait és a magyarországi kultúra értékeit kutatta, gyűjtötte; figyelve az itt élő más nyelvű népek történetére is. Övé volt az ország legnagyobb magánkönyvtára; számtalan kéziratot, érmet, régiséget őrzött; viszonylag sok képet vásárolt; hatalmas történeti énekanyagot halmozott fel. Gyűjteményeit igyekezett rendezni, rendszerezni is, s számos tanulmányt publikált azok tartalmáról. Többek között az ő nevéhez fűződik az első megbízható honfoglalás kori régészeti leletközlés. Szándékában állt egy oklevéltár és a régi nyelvemlékek kiadása is. Hozzáfogott egy nemzeti bibliográfia (a „Közönséges Magyar Könyvtár”) elkészítéséhez, és több évtizedes munkával be is fejezte azt. A kulturális élet más területein is vállalt feladatokat. Részt vett a nyelvújítás körüli vitákban; támogatta a nemzeti színjátszást; ott volt az első tartós életű tudományos folyóirat, a Tudományos Gyűjtemény létrehívói és irányítói között. Tervezetet dolgozott ki — az enciklopédikus műveltségesszémény jegyében — egy magyarországi akadémiaira; mai ismereteink szerint ő volt az egyetlen, aki tekintetbe vette a nemzetiségek érdekeit is. Amikor a Magyar Tudós Társaság megalakult, alapítványt tett rá, s bekapcsolódott munkájába.⁶⁰

Jankovich Miklós tehát gyűjtő, bibliográfus, régész, történetkutató, irodalom- és tudományszervező, játékszíni mecénás stb. volt egy személyben. Szerepe a reformkor elejéig egyértelműen pozitívan értékelhető. Addig, amíg a nemzeti mozgalom rendi, nemesi jellege domborodott ki. Később, korszakunk második felében azonban pályája némi törést szenvedett. Ennek legfőbb oka a reformpolitika és a művelődés újabb feladatainak, formáinak előtérbe kerülése. A társadalmi-gazdasági fejlődés által igényelt és a polgárosodást közvetlenebbül szolgáló eszmei irányzatokból (liberalizmus, nacionalizmus, romantika) táplálkozó új művelődési program túlnőtt a Jankovich-féle modellen. Olyan polgárias, nemzeti függetlenségi politikai törekvéseket hordozott, olyan elemeket tartalmazott (a fentebb már említettekén kívül: az eredetiség követelménye, az új alkotások fokozott megbecsülése, a népiesség, a múlt iránti érdeklődésnek a társadalmi mozgás törvényszerűségei felé fordulása stb.), amelyeket Jankovich már nem tudott vagy nem akart megérteni, vállalni. Mint láttuk, a századfordulón és a század első

negyedében eredményesen és szinte kizárólagosan alkalmazott kulturális eszközök, formák egy része (polihisztor tudományosság, nemzeti feladatok magánerőből történő megoldása, egyéni mecenatura stb.) is elavult, az idő a közösségi erőfeszítéseknek, a módszerek új, polgári típusainak kedvezett. Jankovich Miklós és még élő kortársai tehát szükségszerűen szorultak ki az 1830—1840-es években a kulturális élet (az Akadémia, a folyóirat-szerkesztőségek, a társaságok stb.) vezetéséből, ahol egyre inkább a liberális írók, művészek, politikusok, tudósok játszották a kezdeményező és fő szerepet.

Jankovich Miklós életének fordulópontján vált meg roppant gazdag gyűjteményeitől, mintegy jelezve, hogy a korigények némelyikét felismerte. Felismerte, hogy gyűjteményei nála kihasználatlanul hevernek, nem tölthetik be azt a funkciót, amit nekik szánt. Szorult anyagi helyzete miatt arra mégsem gondolhatott, hogy ajándék gyanánt engedi át azokat a nemzetnek (mint arisztokrata kor- és pályatársai tették). Kénytelen volt tehát pénzért eladni. Nemes gesztussal azonban az egyébként is alábecsült vételár egyharmadáról lemondott. Ez igen tekintélyes summa, 50 000 pengő forint volt; nagyobb, mint amennyit korszakunkban bárki egy összegben művelődési célra felajánlott. Ám a Nemzeti Múzeum pénztára ezt közvetlenül nem érezte meg, s a közvélemény egy része nem tekintette adománynak. Ezért maradt el a hön óhajtott erkölcsi elismerés, ami Jankovichot nagyon elkeserítette.

Jankovich Miklós egyébként nehezen alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez. Ehhez az egyéniségében, gondolatvilágában rejlő korlátok is hozzájárultak. Ő korábban is a nemesi nemzetfogalomban gondolkodott, s e nemzet dicső múltjának meg- és átörökítését vállalta. Nem tudott megbarátkozni a reformszellemmel, többek között a közteherviselés elvével sem. Hagyományhűsége fokozatosan konzervativizmussá merevedett. Vélte vagy valós sérelmei (pl. nem nyerte el a Nemzeti Múzeum igazgatói állását, pedig nagyon vágyott rá) is visszahúzódnásra késztették. Elszigeteltségét növelte, hogy a nacionalizmus előretörése, türelmetlenebbé válása idején a nemzetiségi kérdésben megértő álláspontra helyezkedett, az országban élő népek barátságát, együttműködését szorgalmazta volna. Arisztokratikus magatartása és túlzott érzékenysége sem kedvezett neki a liberalizálódó, demokratizálódó légkörben. Nem találta helyét az 1830—1840-es évek világában, s öregkorára anakronisztikussá vált.

Nekünk azonban nem életének ezekben az évtizedeiben, s nem is politikai nézeteiben kell keresnünk az igazi értékeket, hanem abban, ami megmaradt életéből, munkásságából: gyűjteményeiben. Teljes mértékben egyetérthetünk Berlász Jenővel, aki azt írja, hogy ma már teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy legfőként „Jankovich Miklósnak, az ő rajongó lelkesedésének, páratlan áldozatkészségének és kiváló hozzáértésének köszönhető, hogy Nemzeti Múzeumunk és ezen belül Széchényi Országos Könyvtárunk alig egy emberöltővel az alapítás után kezdeti szerény állapotából hirtelen kibontakozhatott, s valóban méltó, országos reprezentánsa lett ezredéves anyagi és szellemi kultúránknak.”⁶¹ Jankovich Miklós gyűjtő és rendszerező munkája, mecénási szerepe, irodalmi és tudományos tevékenysége művelődéstörténetünk szép fejezetei közé tartozik. Méltó rá, hogy kiemeljük a feledés homályából.

JEGYZETEK

- ¹ Pándi P., Irodalom és politika a reformkorban. In: Első aranykorunk. Bp. 1976, 181.
- ² Kállay F., Tudós egyesületek 's alapítványok hasznáról. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei IV. k. 1836—1838, Buda 1840, 109.
- ³ Vö. Entz G., A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig. Bp. 1937, 47—84., Kovács M., A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. I. Az államalapítástól 1849-ig. Bp. 1963, 252., Sinkó K., Adatok a magyar műgyűjtés történetéhez. In: Művészet és felvilágosodás. Bp. 1978, 545—547.
- ⁴ Kovács M., i. m. 297, 567., Pukánszky B., A százszok és az erdélyi gondolat. In: A történeti Erdély. Bp. 1936, 471., Kollányi F., A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802—1902. I. k. Bp. 1905, 59—65.
- ⁵ Néhány megnyilatkozás: 1832—1836. évi országgyűlés írásai 6. k. 236., 1839—1840. évi országgyűlés írásai 2. k. 294—295., 3. k. 241—242., 1843—1844. évi országgyűlés írásai 2. k. 336., Főrendi ülések naplója 1843—1844. 5. k. 203—204., K., Régiségeink ügyében. Erdélyi Híradó 1846. június 18.
- ⁶ Kovács M. i. m. 306., Berlász J., Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei. L. jelen kötet: 23—78., Sinkó K. i. m. 545—546., Benda K., Magyarország a XVIII—XIX. század fordulóján. In: Emberbarát vagy hazafi? Bp. 1978, 44.
- ⁷ Ortutay Gy., A magyar népköltészeti kutatás története. In: Cocchiara, G., Az európai folklór története. Bp. 1962, 523—533., R. Várkonyi Á., A pozitívista történelemszemlélet a magyar történetírásban II. k. Bp. 1973, 131—140., Kékly L., A Kisfaludy-Társaság története (1836—1936). In: A százéves Kisfaludy-Társaság (1836—1936). Bp. 1936, 72—73, 90.
- ⁸ Fáy András felszólalása az 1836. január 29-i kerületi ülésen. In: Kossuth L., Országgyűlési Tudósítások 5. k. Bp. 1961, 446.
- ⁹ Pl. Hivatalos tudósítás a Magyar Nemzeti Museum állapotjáról és pénztáráról, 1835. aug. 14. In: 1832—1836. évi országgyűlés írásai 5. k. 29., Főrendi ülések naplója 1843—1844. 5. k. 203.
- ¹⁰ Zeyk József felszólalása az erdélyi országgyűlésen, 1842. jún. 21. In: Beszédtár 3. k. Kolozsvár 1843, 501.
- ¹¹ A selmeczi m. kir. bányász- és erdész-akadémia évszázados fennállásának emlékkönyve. Selmec 1871, 9., Fényes E., Magyarország statistikája 3. k. Pest 1843, 28—29.
- ¹² Felhő I.—Vörös A., A helytartótanácsi levéltár. Bp. 1961, 488., Forster Gy., A tanulmányi alap hajdan és most. Bp. 1892.
- ¹³ Szakál J., A magyar tanítóképzés története. Bp. 1934, 27, 37.
- ¹⁴ Zelovich K., A József Műgyetem ... története. Bp. 1922, 90.
- ¹⁵ Jelentése a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete és kezelése alatt levő különféle alapok és alapítványok kivizsgálására kiküldött 12 tagú bizottságnak. Pest 1872, 16, 27—28, 187.
- ¹⁶ Felhő I.—Vörös A. i. m. 320.
- ¹⁷ Kovács F., Az 1844-ik évi országgyűlési tárgyalások naplói a papi javadalmakról. Bp. 1893, 131. Az indítványozó Borsod megye 1841. augusztus 9-i körlevelét is közli; uo. 3—11.
- ¹⁸ Felhő I.—Vörös A. i. m. 488—489.
- ¹⁹ Mészáros I., A magyar nevelés története 1790—1849. Bp. 1968, 12., Bajkó M., Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp. 1976, 27—28.
- ²⁰ Bajkó M. i. m. 106—107.
- ²¹ Vincze F., Szakoktatásunk múltja és jelene. Bp. 1937, 21—24.
- ²² 1836: XXIV. tc. In: Magyar Törvénytár. 1836—1868. évi törvénycikkek. Bp. 1896, 63.
- ²³ 1807: XXIV. tc. In: Magyar Törvénytár. 1740—1835. évi törvénycikkek. Bp. 1901, 361.
- ²⁴ Ferenczi Z., Az M. T. Akadémia Könyvtárának megalapítása. Akadémiai Értesítő XXXVII. (1926) 7—10.
- ²⁵ 1832—1836. évi országgyűlés írásai 7. k. 346.
- ²⁶ 1841—1843. évi erdélyi országgyűlés jegyzőkönyve. 380.
- ²⁷ 1808: VII. tc. In: Magyar Törvénytár. 1740—1835. évi törvénycikkek. Bp. 1901, 391—407.
- ²⁸ 1827: XI. tc. In: Magyar Törvénytár. 1740—1835. évi törvénycikkek. Bp. 1901, 445.
- ²⁹ Bottló B.—Veres M., Regnicolaris levéltár. Bp. 1968, 77—79.
- ³⁰ Enyedí S., Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei 1792—1821. Bukarest 1972, 75, 99.
- ³¹ Földváry Gábor alispán tudósítása az országgyűlésnek, 1839. augusztus 30. In: 1839—1840. évi országgyűlés írásai 2. k. 122—123.

- ³² *Kéký L. i. m. 26—32.*
- ³³ Három előterjesztések az országosan egybegyűlt T. KK. és RR-hez, a' magyar Tudós Társaság eddigi munkálódásairól, annak igazgatóságából, 1840. ápr. 15. In: 1839—1840. évi országgyűlés írásai 3. k. 385. Az Akadémia akkori anyagi helyzetéről l. *Treibitsch I.*, Pénztári kimutatás 1831—1881. In: Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. Bp. 1881, I. mell. Vö. *R. Várkonyi Á.*, A reformok jegyében. In: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. Bp. 1975, 44—45.
- ³⁴ Második izenet az országos pénztárak tárgyában, 1836. márc. 28. In: 1832—1836. évi országgyűlés írásai 7/1. k. 103.
- ³⁵ Magyar Törvénytár. 1740—1835. évi törvénycikkek. Bp. 1901, 337.
- ³⁶ 1836: XXXVII. tc. I. és 3. §. In: Magyar Törvénytár. 1836—1868. évi törvénycikkek. Bp. 1896, 71.
- ³⁷ 1840: XLIV. tc. In: Magyar Törvénytár. 1836—1868. évi törvénycikkek. Bp. 1896, 184—185.
- ³⁸ 1832—1836. évi országgyűlés írásai 7/2. k. 632—633, 727—728, 734—735., 1839—1840. évi országgyűlés írásai 4. k. 163—164.
- ³⁹ 1832—1836. évi országgyűlés írásai 2. k. 241., *Konkoli Thege P.*, 1840-dik országgyűlés I. k. Pest 1847, 102.
- ⁴⁰ 1843—1844. évi országgyűlés írásai 1. k. 594.
- ⁴¹ 1841—1843. évi erdélyi országgyűlés irománykönyve. 310—316. — Az erdélyi nemzeti színházra már 1811-ben is szavazott meg az országgyűlés szerény mértékű kötelező ajánlást, de nem törvényként, hanem országgyűlési határozatként; vö. *Jakab E.*, Kolozsvár története 3. k. Bp. 1888, 783., *Bayer J.*, A nemzeti játékszín története 1. k. Bp. 1887, 512—513.
- ⁴² 1832—1836. évi országgyűlés írásai 6. k. 236.
- ⁴³ Pl. Cziráky Antal Mózes gróf, országbíró felszólalása 1836. március 4-én. In: *Kossuth L. i. m. 537.*
- ⁴⁴ Pl. Pfanschmid (Zsedényi) Ede felszólalása 1836. március 30-án. In: 1832—1836. évi országgyűlés jegyzőkönyve 14. k. 147.
- ⁴⁵ Széchenyi István felszólalása az 1836. ápr. 12-i főrendi ülésen. In: *Kossuth L. i. m. 639.*
- ⁴⁶ *Kovács F.*, Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. 6. k. Bp. 1894, 223. (1844. október 16-i ülés.)
- ⁴⁷ Kossuth Lajos összes munkái XI. k. Kossuth Lajos 1848/49-ben. (Szerk.: *Barta I.*) Bp. 1951, 351—353.
- ⁴⁸ 1843—1844. évi országgyűlés írásai 3. k. 266—267, 275., 4. k. 184—185.
- ⁴⁹ 1843—1844. évi országgyűlés naplója 5. k. 328., A' kereskedési és azzal kapcsolatban levő tárgyak iránti kiküldött kerületi választmányak jelentése. Pozsony 1843, 21.
- ⁵⁰ Magyar Törvénytár. 1836—1868. évi törvénycikkek. Bp. 1896, 243.
- ⁵¹ A' kiseddóvó-intézeteket Magyarországnban terjesztő Egyesület' szabályai. In: A KIMTE 1839-diki évkönyve. Pest 1839, 14.
- ⁵² *Kátaí G.*, A k. m. Természettudományi Társulat története. . . Pest 1868, 3—4.
- ⁵³ *Kéký L. i. m. 48, 52.*
- ⁵⁴ Az Iparegyesület szabályai. In: 1843—1844. évi országgyűlés írásai 4. k. 256.
- ⁵⁵ Magyar színháztörténet. Bp. 1962, 119.
- ⁵⁶ Földváry Gábor alispán tudósítása az országgyűlésnek, 1839. aug. 30. In: 1839—1840. évi országgyűlési írásai 2. k. 124—125.
- ⁵⁷ *Kéký L. i. m. 90.*
- ⁵⁸ *Fényes E. i. m. 3. k. 50.*
- ⁵⁹ *Waldapfel J.*, Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből. Bp. 1935, 208.
- ⁶⁰ Minderről l. Berlász Jenő kötetünkbeli tanulmányát; *Krompacher [Korompay] B.*, Jankovich Miklós irodalmi törekvései. Bp. 1931., *Entz G.*, Jankovich Miklós, a műgyűjtő. Archaeologiai Értesítő LII (1939) 167—186, 277—279., *R. Várkonyi Á.*, A pozitivisták történetiszemlélet. . . i. m. 136., *uő.*, Az MTA megalapítása. In: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. Bp. 1975, 22., továbbá a kötetünkben közölt tanulmányok.
- ⁶¹ *Berlász J. i. m. jelen kötet: 25.*

JANKOVICH MIKLÓS PÁLYAKÉPE ÉS KÖNYVTÁRI
GYŰJTEMÉNYEI

Az Országos Széchényi Könyvtár múlt századi törzsállománya több jeles magángyűjteményből alakult ki. Ezek között természetesen Széchényi Ferencé volt az alapvető, a korszakos jelentőségű. Benne ti. nemcsak a 16—18. századi hazai nyomdászat termékei voltak gazdagon képviselve, hanem hazai szerzőknek külföldön nyomtatott kiadványai, nemkülönben idegen szerzőknek magyar tárgyú vagy magyar vonatkozású művei is. Tudvalevő az is, hogy ez a gyűjtemény nem csupán szűk értelemben vett „könyvtár” volt. A szorosan vett könyveken kívül ugyanis a füzetes és kisnyomtatványok sokaságát is tartalmazta, sőt, a nyomtatott irodalmon túl kiterjeszkedett a sajtó alá nem került, lappangó írásművekre (kéziratokra) és a különféle sokszorosított grafikai alkotásokra (térképekre és metszetekre) is. Végül mindezen felül — a barokk múzeumkönyvtárak példájára — járulékos alkatrészként, dekorumként, a régi hazai pénzermék becses gyűjteményét is magában foglalta.

De bármily sokoldalú és gazdag volt is a Széchényi-gyűjtemény (állománya az alapítást követő években mintegy 9 000 könyvet, 4 300 füzetet, illetve kisnyomtatványt, 170 kötet térképet és metszetet, valamint 730 kötet kéziratot ölelt fel), korántsem volt hiánytalan: nem tartalmazta a magyar és magyar érdekű szellemi alkotások összességét. Csupán nagyszerű fundamentum volt, amelyen tulajdonképpen ezután kellett további folyamatos gyarapító munkával a „teljes” Országos Könyvtárt felépíteni. Maga Széchényi is tudatában volt ennek, hiszen gyűjtőtevékenységét csaknem segédeszközök nélkül, mindössze néhány tiszteletreméltó, de felettébb hiányos bibliográfiára támaszkodva volt kénytelen lebonyolítani. Kevés volt a gyűjtésre fordított idő is, alig négy-öt esztendő, holott évtizedek kellettek volna hozzá. Jól tudta a gróf, hogy rengeteg még a pótolni, kiegészíteni való, kivált ami a középkori kéziratokat (kódexeket), a 16. századi nyomdászati ritkaságokat, valamint a hazai nemzetiségek anyanyelvi könyvtermését illeti. Könyvtáralapító oklevelében expressis verbis kifejezést is adott ennek, kötelezettséget vállalván mind a bel-, mind a külföldön lappangó mindenféle „hungaricumok” felkutatására és megszerzésére. S e vállalásának tudvalevőleg igyekezett is eleget tenni. 1820-ban bekövetkezett haláláig a tékát még sok-sok becses anyaggal gyarapította, sőt egy közel 10 000 kötetes, nemzetközi jellegű segédkönyvtárral is kiegészítette.

Ámde az Országos Könyvtár „teljessé tétele” meghaladta egy ember teljesítőképességét. E feladat elvégzéséhez másoknak is, sokaknak, hozzá kellett járulniuk: más, a grófhoz hasonló lelkesült könyvbarátoknak és szenvedélyes gyűjtőknek, a feledésbe merült hazai kultúra fennmaradt emlékeit mindenáron megmenteni akaró öntudatos hazafiaknak.

Az Országos Könyvtár megnyitása (1803) után, illetőleg nyomtatott katalógusainak elkészülése és szétküldése (1803—1815) nyomán széles körű, több évtizedre terjedő társadalmi mozgalom kezdődött a Széchényi-téka hiányainak pótlására s egyáltalában gazdagítására. Tudósok és minden rendű literátorok, egyházi személyek és testületek, táblabírák, polgárok és főurak igyekeztek közreműködni a nemzeti gyűjtemény gyarapításában. Sokszor csak egyes darabokkal, de olykor százakkal is, sőt, egy esetben (1835-ben Illésházy István gróf ajándékaként) több ezer kötetnyi új anyaggal növekedett a nemzet szellemi kincstára.

Végül is egy jómódú középnemes, Jankovich Miklós volt hivatva arra, hogy Széchényi Ferenc nagyszerű létesítményét — a nemzeti gyűjtemény megőrszörözésével, a nemzetiségi gyűjtemény alapvetésével, a segédkönyvtár megháromszorozásával, az ún. különgyűjtemények (a kézirat-, irat-, térkép- és metszetállomány) tetemes gyarapításával és végül, de nem utolsósorban egy 300 kötetnyi középkori kódexgyűjtemény összehozásával — mintegy betetőzze: arra, hogy az Országos Széchényi Könyvtárnak „második alapítója” legyen.¹

EGY RENDKÍVÜLI HIVATÁS ÉBREDÉSE

1. Középnemességünk viszonya a tudományossághoz

Társadalmi szerepét tekintve Jankovich Miklós különös jelenség volt Napóleonkori és reformkori táblabíró-nemességünk körében.² Rendkívülisége életprogramjának, élethivatásának sajátos kulturális irányában és tartalmában nyilvánult meg. Vérébéli „literary gentleman” volt: könyv- és kéziratgyűjtő, bibliofil és bibliográfus, szépművészeti és iparművészeti gyűjtő, régész és történetkutató, irodalom- és tudományszervező, játékszíni mecénás és még sok egyéb. Ez a beállítottság inkább egy arisztokratához illett, mint egy középnemeshez. Nem úgy értendő ez, mintha középbirtokos nemességünk általában híjával lett volna a magasabb műveltségnek, a szellemi érdeklődésnek és aktivitásnak. Hiszen tudott dolog, hogy közéletünknek ez a vezetőrétege a reformáció és ellenreformáció idejétől kezdve fokozatosan teljes egészében intellektualizálódott: hordozója lett egy sajátos késő humanista retorikus-jogi műveltségnek.³ A felvilágosodás óta pedig Bessenyeivel az élen, soraiból kerültek ki az anyanyelvűség nevében végbement kultúraújítás legsúlyosabb szavú támogatói. Kazinczynak az egész országra kiterjedő levelezése kitűnő tanúságtétel arról, hogy a 19. század elején mennyire tipikus volt a könyvolvasó, tollforgató, írói babérokra vágyó középnemes alakja. Azt is tudjuk, hogy a jómódú, polgárosodó nemesség körében megjelent a Berzeviczy Gergely-szerű közíró is: a gazdasági-társadalmi-politikai korszerűsödés előharcosa. Ám volt egy területe szellemi életünknek, amelyen középbirtokos nemességünk nemigen volt hajlandó szerepet vállalni, ti. a tudományos tevékenység. A természeti és társadalmi valóság kutatása mint életfeladat, életcél alig gyakorolt rá vonzóerőt. Igen ritka volt az az eset, amikor egy középbirtokos nemes elhivatottságot érzett valamiféle tudós búvárkodáshoz. Ha imitt-amott felbukkant is egy-egy efféle különc, általában az sem tudott a dilettantizmus fokán felülemelkedni. Még a sajátos nemesi jellegű és érdekű hazai történelem és régészet kutatása iránt sem mutatkozott e rétegben komoly

készség; Szirmay Antal vagy Fejérváry Gábor és Károly esete kivétel számba ment. A 18—19. század fordulóján úgy látszott, hogy az elmúlóban levő feudális világ szétszórtan lappangó és a jozefinus idők óta erősen pusztuló kultúrkinccsének összegyűjtését és megmentését legfeljebb egyes művelt, nagy vagyonú és hazafias érzésű arisztokratáktól vagy főpapoktól lehet remélni.

Tudjuk, nem egészen így történt. Bár az indítást és alapvetést Teleki Sámuel, Széchényi Ferenc, Batthyány Ignác és Batthyány József személyében csakugyan mánások és főpapok végezték el,⁴ az a tudós polihistor-gyűjtő, aki mindenkinél nagyobb részt vállalt, nagyobb érdemet szerzett a szóban forgó feladat végrehajtásában, aki a gyűjtőtevékenységet a szellemi és anyagi kultúra minden területére kiterjesztette — váratlanul a középnemesség soraiból került ki. Jankovich Miklósnak, az ő lelkesedésének, áldozatkészségének és hozzáértésének köszönhető, hogy Nemzeti Múzeumunk és ezen belül Országos Széchényi Könyvtárunk alig egy emberöltővel az alapítás után, kezdeti szerény állapotából hirtelen kibontakozhatott, s valóban méltó, országos reprezentánsa lett ezredéves anyagi és szellemi kultúránknak. Gyűjteményeivel olyan kincs került a nemzet birtokába, amely messze meghaladta a Széchényi-féle alapítvány kereteit és becsét, s felülmúlt mindent, amit az alapítványok és ajándékok összessége mindmáig jelent intézményeink számára.⁵

2. A Jankovich család anyagi és szellemi felemelkedése

Ami Jankovich elhivatottságának konkrét kibontakozását illeti, az nyilván nem a véletlen műve volt, hanem a vele született hajlamon túl, különleges családi és különféle külső kulturális hatások eredménye.

A családtörténet adatai közt — bármennyire gyérek is azok — több olyan tény található, amely hozzásegít Jankovich szellemi habitusának megértéséhez.

A Jeszeniczi Jankovichok — nevük bizonyossága szerint — idegen eredetűek voltak, s csak a 18. század közepe táján emelkedtek fel a módos birtokos nemesek közé. Eredetileg úgy lehet, a horvát végekről, a török elől menekült szegény szabadok, afféle hétszilvafások lehettek, akik a Felvidéken, egy Trencsén megyei kis faluban, Jeszenicén találtak új otthont maguknak.⁶ Nemesi jogállásuk sem volt régi keletű. Armálisukat 1686-ban, Budavár visszafoglalásának évében nyerték, lehet, hogy éppen a felszabadító háborúban szerzett érdemeikért. Voltaképpen tehát egy olyan familiáról van szó, mely önerejével küzdötte fel magát a szegénységből, az ismeretlenségből a jómódba, a rangos, tekintélyes nemesség szintjére. Az efféle társadalmi-vagyoni felemelkedés a kései feudális időkben nem csupán szerencse dolga volt. Feltörni rendszerint csak azok a családok tudtak, amelyek nemzedékeken át az átlagost meghaladó katonai erényekkel, vagy az új időkben különös jelentőséget és társadalmi megbecsülést nyert intellektuális készséggel rendelkeztek. A Jankovichok — úgy látszik — mindkét lehetőséggel élve igyekeztek boldogulni. Ősfájukat szem előtt tartva, az egymást követő nemzedékek pályáját így vázolhatjuk.

Néveri Jankovich Miklós (†1672 körül)
Nádasdy országbíró causarum directora
felesége: Hávor Magdolna

I. Jankovich Miklós (†1715)
katona a felszabadító háborúban, armális-szerző
felesége: Rajczy Zsuzsanna

II. Jankovich Miklós (1694—1763)
az esztergomi érsekség causerum directora,
majd septemvir
felesége: Szunyogh Krisztina

III. Jankovich Miklós (1723—1797)
cs. alezredes, majd jászkun kapitány,
végül királyi táblai ülnök
felesége: Beniczky Angelika

IV. Jankovich Miklós (1772—1846)
polihisztor, könyv- és műgyűjtő
első felesége: Rudnyánszky Antónia
második felesége: Hauch Rozina

Figyelemre méltó, hogy már az első ismert ős, a bizonytalan nemességű Néveri Jankovich Miklós mint előkelő értelmiségi állású ember jelenik meg a színen. 1670 körül ügyigazgatói, azaz ügyészi (causerum director) minőségben működött a vértanúságot szenvedett gróf Nádasdy Ferenc országbíró szolgálatában. Olyan tény ez, amely a családnak az erudíció eszközeivel való sikeres előrehaladása mellett tanúskodik. A megszerzett társadalmi tekintély formai elismerését, a nemesi diplomát azonban, úgy látszik, még ekkor is könnyebb volt a hagyományos úton, kard által biztosítani. Az ügyigazgató Jankovich Miklósnak Hávor Magdolnával, valószínűleg nemes nővel kötött házasságából származó fiai (Miklós és András) voltak az 1686-i armális megszerzői.⁷

A felemelkedés harmadik lépcsőfokán, a vagyonszerzésben, jellemzően, megint csak az intellektuális munka játszotta a főszerepet. Az ősfán I. Miklósként szereplő nemességszerző fia, II. Miklós szintén mint causerum director csinált fényes karriert. Az esztergomi érsekség pöreit folytatva, módot talált arra is, hogy feleségének, a szintén Jeszenicén otthonos előkelő Szunyogh család sarjának jogán számottevő neoaquistica-jószágok birtokába jusson, s ezeket vásárolt fekvőségekkel is gyarapítsa. Pest, Nógrád, Komárom, Nyitra és Pozsony megyében örök- vagy zálogjogon a részbirtokok (portiók) egész sorát szerezte meg, s ezzel családját egyszeriben a bene possessionatus rétegbe emelte. Meggazdagodását tüneményes társadalmi emelkedés kísérte: valószínűleg kimagasló jogász tudásának köszönhető, hogy tagja lett az ország legfelsőbb bíróságának, a hétszemélyes táblának, s mint ilyen, újabb érdemeiért elnyerte az aransarkantyús vitézi rangot.⁸

A következő nemzedék képviselője, III. Miklós, a mi Jankovich Miklósunk atyja már a rangos megyei családok előnyös helyzetéből folytatta a vagyonszerzést. Vele a család végleg elszakadt az ősi fészektől, Jeszenicétől, és az ország perifériájáról központi területre költözött. Neki köszönheti a család, hogy néhány évtized leforgása alatt Fejér és Pest megyében szinte a főúri uradalmakkal vetekedő sok ezer hold terjedelmű puszták birtokosa lett, s hogy házasságkötésével három városi lakóházat szerzett Pesten. Ez a III. Miklós többé már nem volt ráutalva az értelmiségi munkára, de azért a jogi képzettségnek bizonyára ő sem volt híjával.

Nemcsak a jászkun kerületben viselt kapitányi (alispáni) tiszte, hanem a királyi táblán elnyert ülnöksége is erre vall. Katonaélete, részvétele az osztrák örökösödési és a hétéves háborúban, illetve ennek során csinált karrierje nyilván nem jelentéktelen, de mégiscsak mellékes mozzanat volt életében. A jelek szerint vele tűnt fel a családban az amatőr mű- és könyvgyűjtő nemes típusa. Számos adat vall arra, hogy ő vetette meg a később oly nagy hírre emelkedett családi könyvtár alapját azzal, hogy a jezsuita kollégiumok, majd a többi szerzetesházak feloszlata-sakor ritka könyveket, kéziratokat és egyéb tudományos rekvizitumokat szerzett. Társadalmi elhelyezkedésére különben jellemző tartós barátsága a költő Orczy Lőrincsel, egykori ezredtársával, de jellemző az is, hogy az előkelő, kulturált Beniczky családból választott feleséget, illetve az, hogy Pesten telepedett le.⁹

IV. Jankovich Miklós, a nagy hírűvé vált polihisztor tehát egy fokozatosan kibontakozó családi gazdagságba és kultúrkörnyezetbe született bele. A napvilágot 1772. január 2-án¹⁰ valószínűleg abban a pesti házban látta meg, amely egykor a mai Kossuth Lajos utca és Petőfi Sándor utca keleti sarkán állt, s amely édesanyja, Beniczky Angelika hozományából lett Jankovich rezidenciává. Gyermekkorát is telenként minden bizonnyal itt töltötte vagy Székesfehérvárott, ahol szintén volt háza a családnak, nyaranta pedig Rácalmásan, a még ma is fennálló árkádos kúriában.¹¹ Feltehetőleg e családi lakóhelyek mindegyike olyan választékos ízléssel volt berendezve, annyi műtárggyal díszítve, annyi művelődési eszközzel ellátva, hogy a gyermekben korán felébredhetett az ilyen irányú érdeklődés. E hatások erejét nyilván fokozták még a rokoni kúriákban és kastélyokban szerzett benyomások is.

3. Jankovich Miklós iskolázása és tudós mentorai

A II. József korában új életre ébredő Pest és Buda városa is valószínűleg jelentős hatást gyakorolt Jankovich szellemi alakulására. Az itt élés, az itt-tartózkodás magában véve is elég lett volna ahhoz, hogy Jankovichot messze fölébe emelje a vidékhez kötődött nemesifjaknak. De mennyit jelentett ezenfelül még az, hogy a híres pesti piarista gimnáziumba járt iskolába! Ez az iskola lényegesen többet nyújtott tanítványainak, mint az átlag provinciális gimnáziumok. Itt ugyanis nem érték be a klasszikus és gyakorlati latin nyelvoktatással, hanem különös súlyt fektettek a korszerű philosophia recentior ismertetésére, valamint a neohumanizmus programját alkotó történeti és régiségtani ismeretek oktatására s nem utolsósorban a magyar nyelv használatára meg a hazaszeretet felkeltésére.¹² Valóban, az az oktatás, az a nevelés, amelyet az 1780-as évek közepén Jankovich a pesti piaristáknál kapott, elhatározó befolyással volt egész személyiségének, szellemének, közösségi magatartásának és életprogramjának kialakulására. A pozsonyi királyi akadémián, 1790-ben befejezett történeti-jogi tanulmányai inkább csak kiteljesítették a pesti gimnáziumban szerzett sokoldalú kultúráját.¹³

A családi kör és az iskola lelket, szellemet formáló nevelését, oktatását természetesen egyéb külső hatások is kísérték, követték: olyanok, amelyek illusztris személyek, jeles kultúremlékek részéről érték az ifjú Jankovichot.

Életpályájának méltatója, Toldy Ferenc ezek közül legkivált Cornides Dániel professzor (1732—1787) befolyását tartotta döntő jelentőségűnek.¹⁴ Nem tudjuk

biztosan, hogy e kiváló felvilágosult történettudósunk milyen kapcsolatban állt Jankovichcsal. Egyetemi tanítványa nem lehetett, mert Cornides 1784-ben lett a pesti egyetem tanára, illetőleg az Egyetemi Könyvtár öre, s működése három év múltán — korai váratlan halála következtében — már véget is ért.¹⁵ Jankovich tehát ebben az időben még csak 12—15 éves gimnazista volt. Több mint valószínű, hogy a szerény jövedelmű professzor mint preceptor foglalkozott a fiatal Jankovichcsal. A gazdag, előkelő család megengedhette magának, hogy ilyen kiváló tudóst fogadjon fia mellé kulturális nevelőnek. De bármi természetű lett legyen is a kapcsolat közöttük, feltehetőleg Jankovich Cornidestől kapta korszerű történeti műveltségét és a magyar történelemnek forrásokon keresztül való megismerését. Emellett nagyszerű élményt jelenthetett számára Cornides tudós műhelyének, különösen 2000 kötetnyi, csupa magyar történeti tárgyú könyvet, kéziratot felölelő tékájának megismerése is. Nyilván itt és ekkor találkozott először a *Bibliotheca Hungarica* fogalmával, s innen eredt érdeklődése a nemzeti könyvkultúra történeti emlékei iránt.¹⁶

Vonatkozó irodalmunk Cornidesen kívül nem tesz említést több olyan személyről, akinek hasonló elhatározó befolyása lehetett az ifjú Jankovich tudományos érdeklődésének, terveinek, törekvéseinek kialakulására. Pedig nyilván voltak még ilyenek! Ezek közé tartozott Kovachich Márton György (1744—1821), szintén pesti egyetemi könyvtárőr. Ez a — Cornideshez hasonlóan — felvilágosult szellemű jeles tudós, a rendszeres történeti forráskutatás úttörője, a tudományos jogtörténetírás megalapítója, a nyilvános nemzeti könyvtár gondolatának első propagátora és egy szervezett történetkutató intézet és forrásgyűjtemény életre hívója¹⁷ 1790 táján kimutathatóan szoros kapcsolatban állt Jankovichcsal, s nagyigényű közös tudományos vállalkozásba kezdett vele: egy teljességre törekvő magyar nemzeti bibliográfia (*Bibliotheca Hungarica Universalis*) összeállításába.¹⁸ Kovachich ekkor már javakorabeli, közel 50 éves férfi volt, háta mögött gazdag tudományos eredményekkel, Jankovich pedig 20 év körüli, jóformán ismeretlen fiatalember. Nyilvánvaló tehát, hogy kettőjük viszonyában Kovachich játszotta a mentor szerepét. Bár kooperációjuk a jelek szerint nem sokáig tarthatott, Jankovichra minden bizonnyal mégis erőteljes ösztönző és fejlesztő hatást gyakorolt. Hozzájárulhatott a *hungarica*-könyvgyűjtés iránt Cornides által felkeltett érdeklődése megszilárdulásához, de ezentúl a könyvismeret és a bibliográfia mélyebb értelmének és módszeres gyakorlásának elsajátításához is.

Fel kell tételeznünk, hogy ugyanebben a környezetben, az Egyetemi Könyvtár falai közt még egyéb jelentős hatások is érték Jankovichot. A *Bibliotheca* élén ui. ekkoriban egymást követően két jeles exjezsuita tudós állt: a nyolcvanas években Pray György (1723—1801), bontakozó kritikai történetírásunk vezető reprezentánsa, a kilencvenes években pedig Schönwisner István (1738—1818), régészeti tudományunk megalapítója, mindkettő professzor. Ez idő szerint nincs tudomásunk arról, hogy az ifjú Jankovich e két nagy tekintélyű tudóssal közelebbi személyes nexusban lett volna, de — mint a könyvtár gyakori vendége — mindenesetre ismerhette őket, s ami fontosabb: olvashatta egynémely alapvetően fontos munkájukat, Praynak *Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis* (Budae 1780), valamint Schönwisnernek *De ruderibus ... et nonnullis aliis monumentis in solo Budensi* (Budae 1778), valamint *Notitia*

Hungaricae rei nummariae (Budae 1801) című kiadványát. E két újszerű kutatási tárgykör nyilván magára vonta Jankovich figyelmét, és alkalmas lehetett arra, hogy kiszélesítse, illetőleg elmélyítse akkoriban formálódó tudományos látókörét, s befolyásolja gyűjtői tevékenységét. Pray a ritka könyv fogalmának és jelentőségének konkrét tisztázásával kitűnő segítséget nyújthatott neki a könyvek világában való szakszerű eligazodáshoz, Schönwisner pedig történelmi érdeklődését, illetve gyűjtéseit a kéziratok és nyomtatott könyvek körén túl kiterjesztette a tárgyi műemlékekre is.

Tovább is lehetne még nyomozni a pesti Egyetemi Könyvtár olvasótermében a 18. század végén dolgozó tudósok és Jankovich kapcsolatai után, megkísérelve kimutatni rá gyakorolt tudományos és eszmei hatásukat. Sőt, kutatni lehetne az után is, hogy az 1790—1791. évi nagy nemzeti ébredés idején Pest-Budán összesereglett szellemi kiválóságok közül kivel került Jankovich olyan baráti viszonyba, amely kulturális érdeklődésének alakulására esetleg befolyást gyakorolt. Ámde minderre itt és most nem vállalkozhatunk. Ez külön feladat, amely egyszer majd a fölöttébb gazdag Jankovich-levelezés gondos áttanulmányozásával lesz elvégezhető. Legfeljebb egy mozzanatra kell még mint alapos feltevéssre utalnunk: Révai Miklós közvetlen vagy közvetett — ti. Horvát Istvánon keresztül érvényesült — befolyására. Biztos tudomásunk van róla, hogy Jankovichot, a piaristák neveltjét a tudós piarista professzor megtisztelte barátságával, Jankovich pedig Révai tüzes nemzeti érzéstől áthatott szellemének és történelmi kutatási propagandájának lelkes híve lett.¹⁹ Határozottan kifejeződött ez abban, hogy hungaricum-gyűjtésének elsőrendű programpontjává a magyar nyelvemlékek felkutatása vált, egyszersmind abban, hogy egész gyűjtőtevékenysége a Cornides—Kovachich-féle hideg racionalista tudományosságtól a romantikus nemzeti rajongás felé orientálódott. Úgy véljük, fenti miliővizsgálatunk a maga töredékes mivoltában is alkalmas arra, hogy érzékeltesse: hogyan és miért fordult Jankovich Miklósnak, ennek a hivatali-politikai pályára predesztinált gazdag nemesifjúnak érdeklődése a tudomány és művészet, közelebbről a nemzeti könyv- és műgyűjtés felé.

AZ ELSŐ GYŰJTEMÉNY (1790—1832)

1. Jankovich válaszáton

A 18. század végén a felsőfokú jogi tanulmányokat rendszerint még húszéves koruk előtt befejezték a fiatalok. Jankovich is 1791-ben, 19 éves korában hagyta el a pozsonyi királyi akadémiát. Évszázados társadalmi szokás szerint a rangos családok sarjai ilyenkor tiszteletbeli jegyzői hivatalt vállaltak a vármegyénél. Nem volt kivétel ez alól az ifjú Jankovich sem. Néma késedelemmel bár, de 1793-ban Fejér megye szolgálatába lépett. Az adminisztratív pálya azonban aligha gyakorolt rá nagy vonzóerőt: négy évi gyakornokoskodás után, édesapja halálakor (1797) úgy látszik könnyűszerrel búcsút vett a megyeházától.²⁰ Egyidejűleg elhagyta Székesfehérvárt, visszavonult Rácalmásra, a család egyik vidéki kúriájába, és testvéröccsével, Jankovich Józseffel (a későbbi Fejér megyei alispánnal) megsz-

tozva, kézbe vette az örökölt birtokok vezetését.²¹ A következő évben (1798) megnősült, feleségül vette egy hasonlóan előkelő és módos család leányát, Rudnyánszky Antóniát.²² Az 1800-as évek elején több gyermeke született.²³ Ugyanezen idő tájt (1801-ben) történt, hogy a családi birtokok végleges rendezése kapcsán a Fejér megyei Rácalmásról a Pest megyei Vadas pusztára költözött, s itt rendezte be vidéki rezidenciáját.²⁴ Ekkor vette fel a „Vadasi” előnevet, elhanyagolva a régi, immár jelentőségét veszített „Jeszenicei” predikátumot. Életét itt majd egy évtizedig túlnyomórészt gazdálkodással töltötte: igazgatott, pereskedett és — kihasználva a napóleoni idők piaci konjunktúráját — nagybani terménykereskedést folytatott, amelynek hasznát újabb birtokvásárlásokba fektette.²⁵ Gazdagságára jellemző, hogy csupán öröklött birtokrészének tiszta jövedelme is meghaladta az évi 15000 ezüstforintot.²⁶ Feltehető, hogy az új szerzemények hozama sem maradt el sokkal ettől az összegtől. Ez a jómód nemcsak a pesti rezidencia fenntartására,²⁷ a rendszeres fővárosi telelésre nyújtott könnyű lehetőséget, hanem különleges kulturális passziók messzemenő kielégítésére is. Mégis, 1808-ban még egyszer megkísérelte Jankovich, hogy hivatali karriert csináljon: kinevezést kért és nyert a budai királyi kamara tisztviselői karába, és mint titkár két éven át tevékenykedett a kincstári ügyek adminisztrációjában.²⁸ 1810-ben azonban végérvényesen belátta, hogy a közigazgatási pálya nem neki való. Állásáról most már nyilván azzal a szándékkal mondott le, hogy ezentúl minden idejét és energiáját a kultúra szolgálatának szenteli. Feltehetőleg ugyanekkor (esetleg már előbb) mentesítette magát a jószágkormányzás gondjaitól is, gazdatisztekre bízva birtokainak kezelését.

1810—1811-ben, amikor e fordulat végbement, Jankovich már csaknem 40 éves volt. A háborús gazdasági konjunktúra a vége felé közeledett, és küszöbön állt a devalvációs korszak. Az óvatosak abba hagyták a spekulációt, és beérték javaik élvezetével. Jankovich Miklós is felismerhette az idők változásának jelét. Ez lehetett a materiális háttére annak, hogy olyan hirtelen szakított minden érdekeszerű gyakorlati tevékenységgel, és teljesen átengedte magát ifjú éveiben kitűzött ideális életprogramjának: a hazafias célzatú kultúrkinccsgyűjtésnek és a tudósi-irodalmi nemzetszolgálatnak.

Szó sincs persze arról, hogy Jankovich csak ekkoriban, 1810 körül, és csupán külső, gazdasági körülmények kényszere folytán látott volna hozzá Cornides, Kovachich és Révai által inspirált nemzeti-tudományos gyűjtőprogramjának megvalósításához. Ellenkezőleg: megállapítható, hogy ily irányú tevékenységét már 20 éves kora körül megkezdte, és azóta is szüntelenül, egyre nagyobb céltudatossággal, hozzáértéssel és szenvedélyességgel folytatta. 1810 körül már olyan, országsszerte ismert teljesítmény állt mögötte, amely önmagában is elegendő lett volna, hogy kizárólag a kultúrának szentelje magát. Az volt ui. a helyzet, hogy Jankovich immár két évtizedre visszatekintő erőfeszítésének eredményét maga sem volt képes többé áttekinteni, s még kevésbé szakszerűen felmérni. Elérkezett a legfőbb ideje annak, hogy összegyűlt könyv- és műkincseit számba vegye, rendszerezze, katalogizálja és esetleg irodalmilag is kiaknázza. A nagyszerű gyűjtemény, amelyet — a gazdálkodás gondjai közepette — mintegy félkézzel is össze tudott hordani, most már nem volt ugyanígy kezelhető; gondozása feltétlenül egész embert követelt. Ezt mindenképpen be kellett látnia Jankovichnak, ha nem

akarta, hogy tömérdek fáradozásának és ráfordított költségének gyümölcse mint holt érték ismeretlen maradjon a haza és a külföld nyilvánossága előtt. Ezt pedig semmiképpen sem akarhatta, hiszen gyűjtőmunkáját egyfelől kultúramentő misszióknak érezte, vele a nemzeti öntudatosulást kívánta előmozdítani, másfelől manifesztációnak is szánta a nagyvilág, konkrétan a germán és szláv tudományosság egykorú fölényes képviselőinek, akik kétségbe vonták, hogy a magyarság a középkor óta részese volt Európa kulturális fejlődésének.²⁹

2. „A magyar hajdankor emlékeinek” összegyűjtése

Vizsgáljuk meg, miben állt Jankovich korai gyűjtőtevékenysége, és mit eredményezett az első 20-25 esztendőben.

Bevezetőnkben utaltunk rá, hogy már Jankovich édesapja, a jászkun kapitány is gyűjtött magának egy kisdied könyvtárt: jogi, történelmi és klasszikus irodalmi művekből álló tékáját a József császár által feloszlatott kolostorok elkótyavetyélt könyveiből is gyarapította, és fehérvári vagy pesti belvárosi házában állította fel. A fiú később, amikor már országos hírnű könyvmúzeum birtokosa volt, megvallotta, hogy az alap, amelyből kiindult, ez a csekély (összesen 103 műből álló) atyai hagyaték volt.³⁰ De ezen túlmenő szerepe is volt az apának: az ő megértő, áldozatkész támogatásával indult el Jankovich az önálló könyvgyűjtés útján. Neki köszönhette, hogy már nagykorúvá válása előtt, amikor saját jövedelme és jogképessége még nem volt, nagyarányú könyvvásárlásokba bocsátkozhatott.

a) Az első jelentős könyvvásárlási akcióra 1793 tavaszán került sor. Ehhez a jelek szerint tudós mentora, Kovachich Márton György segítette hozzá Jankovichot, nyilván 1792-ben együttesen megkezdett nagy nemzeti bibliográfiai vállalkozásuk kapcsán.³¹ A budai egyetem egykori diplomatika professzorának és az Egyetemi Könyvtár örének, az exjezsuita Wagner Károlynak elárvult könyvtáráról volt szó. Wagner nyugalomba helyezése (1784) óta szülővárosában, a Sáros megyei Kisszebenben (Sabinov) élt csendes visszavonultságban egészen 1790 elején bekövetkezett haláláig. Tékája, amelyet egyetemi kartársa, Cornides Dániel és rendtársa, Schönwisner István segítségével gyűjtött össze, 624 történettudományi munkát ölelt fel mintegy 800 kötetben. Összetételét tekintve a gyűjtemény történeti szakkönyvtár volt, amely híven reprezentálta Magyarország történetének mind forráskiadványait, mind historiográfiáját; függelékkel tartalmazta még a 17—18. századi külföldi történettudomány standard munkáit is. A kiadványok zömükben 18. századiak voltak, tehát általában recens jellegűek, s jobbra latin és német, kisebb részben francia és magyar nyelvűek.³² A kerekded gyűjteményt az örökösök lehetőleg teljes egészében kívánták értékesíteni. Kovachich, ismervé Jankovich gyűjtési szándékát, közvetített közte és az örökösök között. A vételár 1500 ezüstforintra rúgott, melyet Jankovich részletekben fizetett ki.³³

Ezzel a szerzeménnyel Jankovichnak sikerült megtennie az első jelentős lépést a tervezett Bibliotheca Hungarica Universalis létrehozása felé. Csaknem egy időben történt ez Széchényi Ferenc azonos célú vállalkozásának elindulásával. A két gyűjtő egy ideig valószínűleg mitsem tudott egymás szándékáról, de nyilván nem volt véletlen, hogy egyszerre ketten — sőt tudjuk: többen is — indítatva érezték

magukat efféle nagyszabású akcióra. A törekvés mozgatója kétségtelenül a hazai társadalomban 1770 óta végbement változás volt: az értelmiség szerepe és aránya a közösségi életben megnövekedett, és vele a könyvkultúra szerepe is jelentőssé vált. A törekvés célja pedig a közműveltség szintjének emelése, az ismeretszerzésnek és ismeretterjesztésnek nemzeti irányba terelése volt. Vagyis tulajdonképpen itt is ugyanaz a társadalmi igény fejeződött ki, mint az akadémia eszméjében: az intellektuális felszereltség megszerzése és korszerűvé tétele, más szóval a nemzeti célok felé fordult új, világi értelmiség aktív szellemi tevékenységének, kutató energiájának és problémamegoldó képességének előmozdítása.³⁴

b) A fiatal Jankovich gyűjtőkedvét az első siker úgy látszik tetemesen felfokozta. Valószínűleg széles körben tájékozódott további jeles gyűjtemények megszerzéséről. Két év múlva, 1795 őszén sikerült is egy újabb eladó könyvtárra találnia. Kazay Sámuel (1711—1798) gyógyszerész, Debrecen város gyógyszerárának provizora kínálta vételre érem- és műtárgygyűjteménnyel egybekötött bibliotékáját. Kazay a protestáns Kelet-Magyarországon kitűnő bibliofil és műgyűjtő hírében állt, közeli jó barátja volt Weszprémi Istvánnak, a *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* jeles szerzőjének.³⁵ Gyűjteménye polgári viszonylatban szinte páratlan értéket képviselt; hozzá fogható inkább csak főpapi vagy arisztokrata kastélyokban fordulhatott elő, de ott sem mindenütt. Tékája jelentőségét elsősorban nem számszerű gazdagságának köszönhette, bár e tekintetben is kiemelkedő volt. Több mint 1800 műre terjedő állományával³⁶ felülmúlta Kollár Ádám híres bécsi gyűjteményét, és megközelítette Cornides id. gr. Teleki László által megvásárolt pesti könyvtárát. Ami pedig belső értékét illeti, ebben túlszárnyalt minden más egykorú hazai tudós magángyűjteményt. Jellegére nézve egyetemes európai könyvtár volt, latin, görög, héber, német, olasz, francia és magyar nyelvű tudományos és irodalmi művekkel, a könyvnyomtatás addig eltelt évszázadainak legjelesebb termékeivel, sőt, számos középkori kódexszel. A gyűjtő által sajátkezűleg összeírt katalógus szerint állományában 4 db 13. századi, 2 db 14. századi és 24 db 15. századi eredetű, jobbára liturgikus kódex fordult elő, továbbá 159 ősnymtatvány, több száz antikva és nagyszámú egyéb könyvritkaság; szerves részét alkotta a gyűjteménynek két földgömb, két éggömb és számos atlasz.³⁷ S még ez sem volt minden! A téka — a humanista hagyomány szerint — gazdag műgyűjteménnyel, valóságos kis múzeummal volt egybekötve, amely több mint másfélezer történelmi becsű görög-római és magyar numizmat, másfélszáz gemmát és amulettet, továbbá ásatásokból előkerült feliratokat, szobrokat, fegyvereket és egyéb műtárgyakat ölelt fel. A teljes könyv- és műgyűjtemény értékét 12 500 ezüstforintra becsülték.³⁸ A tulajdonos azonban el volt adósodva, s kényszerhelyzetében Jankovichnak 2500 ezüstforintért kész volt átengedni a párját ritkító sokrétű gyűjteményt.³⁹ 1795 októberében meg is kötöttek egy adásvételi szerződést, az ügylet lebonyolítására azonban nem kerülhetett sor. Jankovich apja ugyanis nem volt hajlandó a nagykorúságot még el nem ért fiú szerződését megerősíteni, következésképpen a dolgot hónapokon át halogatni kellett. Ezalatt pedig olyasmi történt, ami meghiúsította Jankovich vételét. 1796 nyarán a debreceni református kollégium Kazaynak vele szemben fennálló 1012 forintnyi adóssága fejében hivatalosan lefoglaltatta az egész gyűjteményt, majd e tartozást törölve, 1086 forintért meg is vásárolta azt. Jankovich tiltakozott a kollégium eljárása ellen, de —

kellő jogalap híján — pert nem indíthatott. A Collectio Kazayana végérvényesen a kollégium tulajdonává vált.⁴⁰

A Kazay-könyvtár nagybecsű külföldi kódex- és könyvkincseivel való találkozás bizonyára nagy élményt jelentett Jankovichnak. E hatás úgy lehet közrejátszott abban, hogy a hungaricum-gyűjtés eredeti célkitűzése ezután megszűnt számára kizárólagos lenni; szorosán felzárkózott mellé egy széles körű rara-gyűjtés, vagyis egy nemzetközi jellegű könyvtörténeti, könyvművészeti célkitűzés, sőt ezen túlmenően egy teljesen kötetlen tárgyú régiséggyűjtési muzeális program is. A 23 éves Jankovich érdeklődési körének ez a gyors és nagyarányú kitágulása sejteni engedte, hogy itt valami olyasmiről van szó, amely messze felül fog múlni minden más hasonló egyéni vállalkozást. Erre vallott az is, hogy Jankovich, amikor atyja halála (1797) után önállósult, kincseivel Székesfehérvárról hamarosan felköltözött Pestre, a Hatvani utcai családi házba, hogy itt az ország kulturális középontjában a legkedvezőbb körülmények között fejleszthesse tovább gyűjteményeit.⁴¹

c) Ezekben az években egyre erőteljesebben gyarapította gyűjteményét. A századfordulóig továbbra is elsősorban tudós jellegű magánkönyvtárak után fürkészett. Elsőrangú vásárlási területe még jó ideig a Felvidék volt. Az itteni lehetőségeket valószínűleg még 1793-i Sáros megyei útja alkalmával felmérte, és — a jelek szerint — messzemenően ki is aknáztta. E vidék ugyanis — kívül esvén a török hódoltságon — többé-kevésbé megőrizte a középkori Magyarország szellemi és művészeti örökségét, itt tehát sikerrel lehetett kódexekre, könyvritkaságokra és egyéb régiségekre bukkanni. Megkönnyítette a kutatást az is, hogy a 18. század korábbi évtizedeiben néhány tudós evangélikus lelkész és tanár — úgyszintén amatőrök — már rengeteg hányódó, lappangó értéket összeszedtek, és magángyűjteményükben őrizgettek.⁴² Jankovich tehát figyelmét elsősorban ezeknek, az őt megelőző gyűjtőknek tékáira fordította.

Még 1799-ben történt, hogy özv. Fejérváry Károlyné, szül. Semsey Polixena felajánlotta Jankovichnak néhány évvel korábban elhunyt férje gazdag könyv-, kézirat- és oklevélgyűjteményét.⁴³ Fejérváry Károly (1743—1794) komlóskeresztesi (Sáros megyei) földbirtokos egyike volt azoknak a ritka nemes uraknak, akik a megyei közügyek helyett a történelem tanulmányozásának szentelték életüket, és — nyilván tudós tanáraik hatására — a nemzeti múlt írott és nyomtatott forrásainak gyűjtésével foglalatoskodtak.⁴⁴ Hátrahagyott tékája 1070 tételyi nyomtatott könyvet, valamint 126 kötegre terjedő oklevél-, irat- és levélananyagot (collectio diplomatica) ölelt fel, különös tekintettel Sáros megye és a felvidéki evangélikusok történetére. A könyvek, iratok és levelek nagyrészt 17—18. századbeliek voltak, az oklevelek azonban zömmel középkoriak, 13—15. századiak.⁴⁵ Ezt a merőben hungarica jellegű gyűjteményt a szakértő becsüsök 3400 ezüstforintra értékelték, Jankovich azonban csupán 1580 forintra. Hosszú alkudozás után végre is 1800 tavaszán az özvegy és fia, Fejérváry Gábor — hitelezőktől szorongatva — kénytelenek voltak 2810 forintért átengedni a hagyatékot.⁴⁶

d) Ugyanez idő tájban Eperjesen alkalma nyílt Jankovichnak még egy, bár jóval kisebb részletvásárlásra. Itt élt még ekkoriban a Felvidék egyik legnevesebb 18. századi könyv- és kéziratgyűjtőjének, Dobai Székely Sámuelnek (1704—1779) az özvegye.⁴⁷ Dobai Székely szepességi származású kispap volt, s élete javát katonáskodással töltötte. Az osztrák örökösödési háborúban bebarangolta

Közép-Európát, majd Itáliát is, mindenütt kitűnő figyelmet szentelve a kulturális intézményeknek, a tudomány képviselőinek és a könyveknek. Amikor 1753-ban mint kapitány megvált a katonai szolgálattól, és Eperjesen a magánéletbe vonult vissza,⁴⁸ ritka könyvekből álló gyűjteménye már meg volt alapozva. Tartalmukra nézve a könyvek jobbra történelmi, egyháztörténelmi, földrajzi és politikai tárgyúak voltak, jórészen hungaricumok.⁴⁹ Az utóbbiak közül a kapitány többet atyjától örökölt, de sokat vásárolt kéz alatt is.⁵⁰ A gyűjtemény számszerű gazdagságáról sajnos nincs kimutatásunk. A könyveknél nagyobb történelmi értéket képviselhetett Székely Sámuel kézirat-, irat- és oklevélgyűjteménye, ám ennek jelentőségére csak egyes fennmaradt darabok alapján következtethetünk. A gyűjtemény nagy részét ugyanis az özvegy már az 1780-as években eladogatta; vásárolt belőle Klimó György pécsi püspök, Fejérváry Károly s még nyilván mások is.⁵¹ Jankovich számára a kilencvenes évek végén már nem sok érdekes darab maradhatott; nem is lehet tudni, hogy numizmákon kívül mit és mennyit vett.

e) Több, a Jankovich hagyatékban ránk maradt katalógus amellett tanúskodik, hogy a századforduló körül és a következő másfél évtizedben még más felvidéki magángyűjteményekből is vásárolhatott Jankovich. Ezek közé tartozott Hambacher Sámuelnek (1720—1780) a 16 szepesi város főorvosának 1800-ban kiadott jeles hungarica-gyűjteménye,⁵² Benczúr József (1728—1784) pozsonyi, illetőleg késmárki liceumi tanárnak és jeles jogtörténésznek hátrahagyott, zömmel bizonyára hazai történettudományi könyvtára,⁵³ Lautsek Márton (1772—1802) szakolcai evangélikus lelkésznek 400-nál több könyvet (köztük számos slavicát) s mintegy 60 kéziratot tartalmazó protestáns egyházi, egyháztörténelmi tárgyú hagyatéka,⁵⁴ br. Orczy László (1750—1807) főispánnak, a költő fiának Kassán elárverezett tékája,⁵⁵ Tertina Mihálynak (1750—1808), a hányatott életű miskolci gimnáziumi tanárnak,⁵⁶ Hosszu István (1755—1808) losonci evangélikus lelkésznek,⁵⁷ Kazinczy Ferencnek 1809-ben szükségből szintén áruba bocsátott első könyvtára,⁵⁸ valamint Kuzmányi Sámuel (†1810?) rimaszombati református lelkésznek,⁵⁹ Lehoczky András (1741—1813) nagyszombati kerületi táblai ülnöknek és genealógiai írónak,⁶⁰ végül Semsey András (1784—1814) septemvirnek és giralti földbirtokosnak könyvgyűjteménye.⁶¹

Jankovich vásárlásai e korai időszakban persze nem szorítkoztak csupán a felvidéki magángyűjteményekre. Figyelme kiterjedt a más országrészekben, más városokban kínálkozó alkalmakra is, elsősorban természetesen a fővárosiakra. 1801 és 1810 között Pesten három nagyobb arányú szerzeményezéséről van tudomásunk. A legjelentősebb ezek közül Ribay György (1754—1812) szlovák származású tudós, evangélikus lelkész nagybecsű, bizonyára sok száz kötetből álló slavica (elsősorban bohémica) gyűjteménye volt, amelyet igen nagy összegért, 1800 ezüstforintért másodkézből, Ruttkai Dankó Gábortól szerzett meg.⁶² Ezt megelőzőleg, 1801-ben egy Bobics János nevű pesti ügyvéd hagyatékából,⁶³ jóval később, 1810-ben pedig egy mágnásnak, Keglevich György grófnak dobra került könyvtárából vett több száz kötetre való.⁶⁴ E két utóbb említett gyűjtemény jobbra 18. századi anyagot tartalmazott: Bobicsé hazai tudományos műveket, illetőleg jogi kéziratokat, Kegleviché külföldi felvilágosult és szabadkőműves irodalmat. Ezeket a szerzeményeket megelőzte egy vagy több, Kovachich Márton Györgytől való kéziratvásárlás az 1790-es évek végén; e révén kerültek a Jankovich

gyűjteménybe Verancsics Antal autographumai.⁶⁵ Bizonyára nem volt jelentéktelen az a soproni vétel sem, amelynek kapcsán Vietorisz Jonathán gimnáziumi igazgató (†1802) tékájából mintegy 400 ezüstforint értékű, tehát bizonyára számottevő belső becsű könyv és kézirat került a birtokába.⁶⁶

Végül utalni kell bizonyos alkalmi csereügyletekre is, amelyeket Jankovich egyes főúri gyűjtőkkel, így pl. gr. Viczay Mihállyal (1756—1831) és úgy lehet gr. Illésházy Istvánnal (1762—1838) bonyolított le.⁶⁷

3. Kísérlet egy közép-európai könyvgyűjtemény kialakítására

Ezek a hazai magánkönyvtári vásárlások — amelyekhez különleges függelékként járult a többrendbeli vétel a budai királyi kamarai levéltár 1799—1800-ban kiselejtezett iratanyagából — zömmel a Bibliotheca Hungarica Universalis eredeti tervét vitték gyors ütemben a megvalósulás felé. Lehetetlen azonban észre nem venni, hogy Jankovich gyűjtőtevékenysége már a századforduló előtt túllépte e program határait. Bármekkora lelkesedéssel, hazafiúi buzgalommal és áldozatkészséggel dolgozott is a szentnek érzett ügyért: az elmúlt századok során senki által össze nem gyűjtött s éppen ezért feledésbe merült, szétszóródott hazai kulturális termékek, könyv- és kódexkincsek, oklevelek, hivatalos iratok és magánlevelek felkutatásáért és megszerzéséért — nem tudott ellenállni annak a vonásnak sem, amelyet a tágabb közép-európai művelődéstörténet írott emlékei, a hazaiaknál művészibb kivitelű középkori kéziratok és újabb tipográfiai remekművek gyakoroltak rá. De ebbe az irányba terelte szűkebb politikai-történeti érdeklődése, a magyarság és a szomszéd népek történetének összefüggéseire irányuló figyelme is. Kapcsolata a germán és szláv történeti, könyvtörténeti emlékekkel nyilván az Egyetemi Könyvtárban kezdődött, de igazában csak akkor mélyült el, amikor ilyenekre maga is szert tett. Bizonyos, hogy e révén fejlődött ki benne a bibliofil érzék és szenvedély. A régi és szép könyv szerelme egyre inkább hatalmába kerítette, annyira, hogy semmiféle áldozatot nem sajnálva, gyűjtőtevékenységét a hungaricumok mellett kiterjesztette a szomszédos nyugati és északi kultúrterületek régi és ritka könyveire és kézírataira is.

Ez utóbbi programot azonban hazai magánkönyvtárakból való vásárlással csak korlátozottan lehetett megvalósítani. Igaz, hogy a 16. század külföldi nyomda-termékei közül régi főúri tékákából idehaza is kerültek elő különleges értéket jelentő könyvritkaságok, mégis igazán nagyszerű eredményeket ebben csak külföldi vásárlások hozhattak. Így szorult rá idővel Jankovich a hivatásos hazai és idegen könyvkereskedő cégek támogatására.

Ami a hazai könyvkereskedelmet illeti, itt a 18—19. század fordulóján még meglehetősen kezdetlegesek voltak a viszonyok. Szakértő könyvárusok (bibliopolák) ekkoriban még csak egy-két helyen működtek: elsősorban Pesten és Pozsonyban. A fővárosban Eggenberger József játszott vezető szerepet; boltja mindennapi találkozóhelye, valóságos kaszinója volt a magas értelmiségnek.⁶⁸ Mellette a Kilián testvérek, valamint Weigand Mihály cége is ügyes közvetítő szerepet játszott az idegen könyvpiacok és Pest-Buda író- és olvasóközönsége között. Jankovich a kilencvenes évek első felétől (1794-től) kezdve állandó

megrendelő volt e cégeknél. Pozsonyban, úgy látszik, inkább csak alkalmi vásárlásokat végzett.⁶⁹

Külföldi piacként természetesen elsősorban Bécs jött számba, ha komolyabb könyv- és kéziratbeszerzésről volt szó. A császárvárosban ekkoriban már egész sora működött a nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező könyvkereskedőknek. Jankovich a Wiener Zeitung könyvjegyzékéből, valamint a jénai Allgemeine Litteratur Zeitungból — amelynek úgy látszik előfizetője volt — ismerte e cégeket.⁷⁰ Értésüléseink szerint nagy tételekben vásárolt a Vanzetti & Bernardini, valamint a Gamorra & Comp. cégnél.⁷¹ Különös figyelmet tanúsított az alkalmoszerű nagyobb könyvaukciók iránt. Az árverési katalógusokból jó előre tételszerűen értesülhetett arról, hogy egy-egy kalapács alá kerülő híres gyűjtemény milyen ritkaságokat, esetleg hungaricumokat tartalmaz. Így már a kilencvenes években alkalmá volt bekapcsolódni a bécsi Blumauer-könyvtár licitációjába.⁷² Határozott jelei vannak annak is, hogy kapcsolatait már ekkoriban kiterjesztette a Bécsen túli könyvpiacokra, Lipszéra, Augsburgra, Nürnbergre és más német városokra is. Tudomásunk van például arról, hogy sok becses darabot, kivált reformáció kori emlékeket vásárolt 1804-ben, Helmstedtben J. B. Carpzov professzor elárverezett könyv- és kéziratárából.⁷³ Hasonlóképpen nagyszámú és kiváló értéket (középkori kódexeket és 16. századi kéziratokat) szerzett 1812-ben az Ebner—Eschenbach-féle gyűjteményből.⁷⁴ Közép-európai vásárlókörének széles körű kialakítására azonban tulajdonképpen csak az 1813 utáni időkben került sor.

4. A téka rendezése és első ismertetése

A pesti Jankovich-házakban e negyedszázad folyamán összegyűlt, a tizezret jóval meghaladó kötetszámú, igen sokrétű és jeles kincsekben bővelkedő tékát számba venni, korszerű tudományos szempontok szerint elrendezni és az író-tudós világ előtt szakszerűen ismertetni nem csekély feladatot jelentett. Alig kétséges, hogy e munkát — ha voltak is előzményei — csak 1810 után kezdte komolyan végezni. Végrehajtása minden bizonnyal évekig tartott, úgy lehet 1815—1817-ig elhúzódott. Az utóbbi esztendőben történt ugyanis a gyűjtemény első széles körű és beható ismertetésének közzététele.

Ez a publikáció eseményszámba ment, éppen úgy, mint közlő orgánumának, a Tudományos Gyűjteménynek, az első életképes hazai kulturális folyóiratnak a megjelenése. Ezt a régóta várt periodikumot a fővárosba tömörült részben rendi nacionalista, részben felvilágosult szellemű értelmiség hívta életre a hazai műveltség nemzeti irányú fejlődésének előmozdítására.⁷⁵ A lap mindjárt legelső számai egyikében sort kerített a Jankovich-gyűjtemények bemutatására. A terjedelmes közleményt — Jankovich közvetlen információi alapján — maga a szerkesztő, Fejér György (1766—1851) professzor, történettudós, később az Egyetemi Könyvtár őre írta. Eltekintve a régészeti és művészeti gyűjteményektől, csupán a tékáról szóló ismertetés is több mint 20 lapra terjedt.⁷⁶

Rendkívüli meglepetést okozhatott az ország művelt közönsége körében Jankovich gyűjteményeinek feltáruló nagyszerűsége. Különös érdeklődést kelthetett a hungarica-gyűjtemény. Igaz, hogy ekkoriban már másfél évtized óta fennállt a Széchényi Ferenc által alapított Országos Könyvtár és a belőle kinőtt Nemzeti

Múzeum, mégis a szakértők számára bizonyára világossá vált, hogy itt a múzeumi állományt felülmúló méretekről és értékekről van szó. De kitűnt az is, hogy Jankovich gyűjteménye európai érdekű állományában is rendkívüli jelentőségű: számos vonatkozásban vetekszik a nemzetközi művelődés sok évszázados szellemi örökségét őrző pesti Egyetemi Könyvtárral.

5. A külföldi könyvállomány 1817 körül

A Tudományos Gyűjtemény közleménye először a külföldi könyvállományt ismertette. Ez nyolc gyűjtőköri osztályra tagozódott. Közülük hat a közös európai humán tudományosságot, illetőleg könyvkultúrát képviselte, kettő pedig — elkülönülten — Közép-Európa sajátos germán és szláv irodalmi-történeti műveltségét. E nem magyar könyvállomány összetevői konkrétan a következőkben sorakoztak:

Nemzetközi érdekű gyűjteményi csoportok			
I.	II.	III.	IV.
Görög-latin auktorok	Régészet és muzeológia	Historia literaria és bibliográfia	Egyháztörténet
Nemzeti gyűjtemények			
V.	VI.	VII.	VIII.
Egyetemes történelem és földrajz	Ősnyomtatványok és egyéb nyomdászati ritkaságok	Szláv könyvtár	Német könyvtár

Az osztályozásnak ez a módja meglehetősen eltért a régi könyvtárak hagyományos tudománytörténeti sémájától: a hittudomány, jogtudomány, orvostudomány, filozófia és filológia szerinti felosztástól, s ehhez képest nem is volt teljes. Ebből arra lehet következtetni, hogy a gyűjtemény nem kívánta az univerzális tudományosságot képviselni, hanem csak annak egyes humán jellegű ágait. S csakugyan ez volt a helyzet. Hiányzott a struktúrából a régi tékáknál jobbra függetlenként szereplő kéziratok (manuscripta) osztálya is; e helyett viszont külön csoportként szerepeltek az ősnyomtatványok. Ám e tény korántsem jelentette a kéziratok hiányát, mert — miként látni fogjuk — ezek a nyomtatott könyvekkel együttesen voltak beosztva az egyes szakosztályokba. A könyvgyűjtésben jártas érdeklődők ezt más példák alapján meg is sejtették, hiszen a kor divatja szerint a tudományos bibliotéka sok esetben múzeum is volt, amely a nyomtatott könyveken és kéziratok kódexeken kívül a legkülönbözőbb nyomdatermékeket (kisnyomtatványokat, röplapokat), sőt mindenfajta egyéb írott emlékeket (okleveleket, köz- és magániratokat, leveleket), grafikus ábrázolásokat (metszeteket, térképeket), sőt numizmatikai gyűjteményt is magában foglalhatott.

Azt azonban, hogy e nyolc tudományos kategória címkéje alatt konkrétan mi minden rejlik, miféle szellemi termékek mekkora mennyiségben vannak jelen, a Fejér-féle ismertetésnek csak fáradságos, beható áttanulmányozása alapján

lehetett megtudni. Recenzensünk ugyanis nem nyújtott semmiféle táblázatos kimutatást — miként fentebb mi tettük —, amelynek alapján könnyen lehetett volna minőségileg is, számszerűleg is áttekinteni a Jankovich-téka gazdag állományát, hanem információit hosszadalmas, bonyolult fogalmazású szövegben igyekezett feltárni, nem mindig kielégítő módon, nem hiánytalanul. A megragadható lényeg a következőkben foglalható össze.

A görög-római auctorok csoportját (*bibliotheca auctorum classicorum tam Graecorum tam Latinorum*) Jankovich nem véletlenül helyezte tékájának előterébe. Nagyszerű kollektió volt, önmagában is alkalmas arra, hogy kifejezze a gyűjtő igényes bibliofil programját, könyvkultúráját. Nem érte be azzal, hogy viszonylag könnyűszerrel megvásárolható kiadványokat hordjon össze — ez csak mellékes cél volt —, fő törekvése a régi és ritka művek megszerzése volt. S ez olyannyira sikerült neki, hogy messze meghaladott minden korábbi és egykorú hazai vállalkozást, vitathatatlanul nemzetközi szintre emelkedett. A klasszikus szövegeket ugyanis a legjobb és ritka kiadások (*editiones optimaе et rarae*) száz és száz kötetén kívül nem kevesebb mint 30 középkori hártakódexben és mintegy 80 *editio princeps*ben bírta. S ami szintén nem érdektelen, ezek az első kiadások jórészt ősnymtatványok voltak — felül az *incunabulumok* (VI. oszt.) állományán.⁷⁷

Az archeológiai és muzeológiai gyűjtemény (*bibliotheca antiquaria cum museis antiquitatum*) — e tudományágak fiatalabb kora miatt — medieváliakat nem tartalmazhatott, annál inkább rézmetszetekkel díszített művészi értékű tipográfiai remekműveket, a „thesaurusok” műfajából; s ennyiben ugyancsak alkalmas volt a Jankovich-téka színvonalának kifejezésére.⁷⁸

A modern tudományosság körébe tartozott az „irodalomtörténet” és a bibliográfia (*bibliotheca historiae literariae universalis omnium nationum et gentium*) is. Ezért a velük kapcsolatos gyűjtemények (enciklopédiák, tudományos társulati közlemények, folyóiratok) inkább csak gyakorlati jelentőségűek voltak, könyvészeti és könyvtártani felszerelést alkottak, de mint ilyenek is becsesek, különös tekintettel a hazai tékáknak e nemű anyagban való szegénységére.⁷⁹

Az egyháztörténet (*bibliotheca historiae religionis Christianae omniumque eiusdem sectarum*) területe (IV. oszt.) magától értetődően ismét bő lehetőséget nyújtott régiségek és ritkaságok gyűjtésére. Bár idevágó számadatokkal nem rendelkezünk, tudjuk, hogy ebbe a kategóriába is több középkori kódex tartozott, közöttük egy rendkívül becses darab is: egy 12. századi görög evangélium.⁸⁰

Az egyetemes történelem és földrajz (*bibliotheca historica omnium gentium*) osztálya ismét csodálatraméltóan gazdag volt kéziratokban. Fejér kimutatása szerint ez a gyűjtemény mintegy 500 *manuscriptumot* ölelt fel. Nyilvánvaló, hogy ezek zöme újabb kori (16—17. századi) eredetű volt, de elhíhető, hogy a középkori pergamenkódexek száma is közel járt a 100-hoz, s közöttük nem egy igen korai (11. századi) is előfordult.⁸¹

Nagyszerű méreteket öltött az 1500. esztendő előtt nyomtatott könyvek (*bibliotheca incunabulorum typographicorum*) és a velük egy osztályba sorolt különleges könyvritkaságok (*rarissima*) gyűjteménye is. Jóllehet — mint láttuk — némely szakosztályok (I., IV., V. oszt.) maguk is tartalmazhattak és tartalmaztak is ősnymtatványokat, a szakokba nem sorolt latin nyelvű *incunabulumok* száma így is mintegy 300 kötetre rúgott.⁸²

Sok s rendkívüli értékű kézirat és nyomtatott mű fordult elő a nemzeti jellegű különgyűjteményekben is: a szláv és német gyűjteményekben.

Az előbbi (*bibliotheca librorum Slavico idiomate*) cseh, szlovák, lengyel, horvát, szerb és orosz nyelven írt, kiváltképp vallásos és történeti munkákat tartalmazott. Zömét bohemicák és polonicák alkották; egyedül e két nemzet történeti forrásainak száma megközelítette a 800 kötetet. Különös értéket képviselt egy csaknem teljes cseh bibliagyűjtemény és egy 14—15. századi, eredeti oklevelekből álló cseh diplomatarium. A különféle szláv nyelvű, jobbára 15. századi kódexek száma elérte a 70-et, de kisebb számban voltak régebbiek is.⁸³

Még gazdagabb, még becsesebb volt a német gyűjtemény (*bibliotheca librorum Germanico idiomate*). A német nyelvű ősnymtatványok és 16. századi antiquák együttesen közel 800 kötetet számláltak. A kéziratok kötetszáma pedig meghaladta a 200-at, közöttük mintegy 50 középkori hártayakódexszel.⁸⁴ Mint különösen nevezetes darabok kiemelkedtek a kéziratok sorából: egy 13. századbeli Schwabenspiegel és egy 14. századi Sachsenspiegel, továbbá Bécs város 15. századi jogkönyve, több ausztriai, illetőleg német krónika, néhány 14. századi Minnelied, az Oswald-eposznak egy 14. századi prózai változata, több pergamenre írt színezett breviárium, egy Paracelsusnak tulajdonított kézirat⁸⁵ és mintegy 80 reformációs kinyomtatvány. Ezt a becses könyvtári állományt gazdag 14—16. századi oklevél- és levelestár egészítette ki. Különös értéket jelent közöttük Martin Luther eredeti végrendelete, valamint számos autográf levél Luthertől és Melanchtontól.⁸⁶

Összegezve erről a nyolc tagozatú külföldi állományú tékáról (*bibliotheca extranea*) fentebb elmondottakat, meg kell állapítanunk, hogy ez valóban kitűnő bibliofil gyűjtemény volt: középkori kódexek, nyomdászati régiségek és ritkaságok, díszművek, bibliakiadások, történelmi becsű kinyomtatványok, diplomatáriumok, különleges értékű újabb kori manuscriptumok és missilisek kincsestára. Talán túlzás nélkül állítható, hogy mint magánkönyvtár, közép-európai viszonylatban is az elsőrendűek közé tartozott.

A teljes külföldi gyűjtemény nagyságáról, kötetszámáról közvetlen információval nem rendelkezünk. A Fejér-féle ismertetés ugyanis a nyomtatott könyvek összesített statisztikáját elmulasztotta közölni; megközelítő számadatokkal csak egyes, a legkimagaslóbb gyűjteményrészek esetében (az I., VI., VII., VIII. oszt.-nál) szolgált. Ezekre támaszkodva azonban — úgy véljük — lehetséges, hozzávetőlegesen következtetnünk az egészre. Hogyha ti. a legrégibb és legritkább állomány, az ősnymtatványoké és rarissimáké elérte a 300 kötetet, a cseh és német, jobbára 16. századi ritkaságok száma pedig 800-800 kötetet tett ki, feltételezhető, hogy a ritkaságkategórián kívüli 17—18. századi állomány ennek többszörösére, óvatos becslés szerint is mintegy háromszorosára-négyszeresére tehető, azaz 6000—8000 kötetre, a teljes könyvgyűjtemény tehát mintegy 8000—10 000 kötetre. Ha középkori kódexeket az I., IV., V., VII. és VIII. osztályon kívül nem tételezünk fel, akkor ezek száma — feltéve, hogy a kódex fogalma szorosan volt értelmezve — 250 körül mozgott. A középkori oklevelek, az újkori köziratok és magánlevelek mennyiségét felmérni nem lehet; mindenesetre itt is ezres, sőt tízezres számadatokkal kell kalkulálni.

6. A Bibliotheca Hungarica állománya 1817 körül

Bármennyire becses és gazdag volt is ez a külföldi téka, Jankovich gyűjtői programjában mindenesetre csak másodrendű szerepet játszott. Tudjuk, hogy érdeklődésének előtérében kezdettől fogva a hazai szellemi alkotások gyűjtése állt: nemzeti bibliográfiai vállalkozásával párhuzamosan, életcéljául tűzte ki egy, lehetőség szerint teljes, Bibliotheca Hungarica létrehívását. Ezzel történelmi küldetést kívánt teljesíteni: meg akarta menteni nyolc évszázad hazai irodalmi termésének azokat az emlékeit, amelyek a török invázió pusztításai, a jozefinizmus kártevésai után még megmaradtak, s mindezt főleg azért, hogy a művelt Európához való tartozásunk önmagunk és a nagyvilág előtt demonstrálható legyen.⁸⁷

Tékájának magyar állományát — ha lehet — még elmélyültebb gonddal gyűjtötte, mint a nemzetközi emlékeket. Gyűjtési körébe természetesen itt is bevonta a nyomtatott és kézzel írt szövegeknek minden fajtáját, sőt hajlandó volt a sokszorosított grafikai alkotásokat (térképeket, metszeteket) is ide számítani. Feladatait azonban jóval tágabban értelmezte, mint a másik két nemzeti jellegű gyűjteményrészt — ti. a szláv és a német — téka esetében. Amíg amazoknál pusztán a nyelvet tekintette meghatározó kritériumnak, itt jóval messzebb ment: a hungaricum fogalmát nyomdászati és tartalmi szempontoktól is függővé tette. Így gyűjtőtevékenységét öt irányban folytatta, és ugyanennyi tagozatban alakította ki gyűjteményét is.

A nyomtatványok (könyvek és röpiratok) területén gyűjtött minden olyan sajtóterméket: 1. amelyet magyar nyelven nyomtattak ki; 2. amely idegen nyelvű ugyan, de magyarországi nyomdában készült, különös tekintettel az 1473—1599-ig terjedő korszakra; 3. amelyet magyar (magyarországi) szerző idegen nyelven írt, és amely külföldön jelent meg; 4. amelyet külföldi szerző írt Magyarországról; 5. amelyet külföldi szerző (kivált történétíró) idegen országról írt, de amelyben szó van Magyarországról is.⁸⁸

A hungaricumoknak ez a megfogalmazása tulajdonképpen nem volt merőben eredeti, hiszen lényegében Széchényi Ferenc gyűjtése is eszerint igazodott,⁸⁹ mégis a tipográfiai régiségek gyűjtésének előtérbe állításával és a külföldi magyar vonatkozások legszélesebb körű figyelembevételével bizonyos fejlődést mutat. S ami még fontosabb: a célkitűzéseknek ez a súlypontozása nem volt csupán elvi jelentőségű, határozott kifejezést nyert a gyűjtési gyakorlatban is, az összegyűjtött könyvállomány minden osztályában.

Az I. szekcióban — amely az 1790 óta készülő bibliográfia kereteivel esett egybe — olyan régi magyar (RM I.) gyűjtemény volt kialakulóban, amely — a felemlített példák tanúsága szerint — már ekkori állományával is mind mennyiségileg, mind minőségileg felülmúlta a Széchényi-téka megfelelő részlegét.⁹⁰

Megelőzhette a Jankovich-téka a Széchényi Országos Könyvtarat a II. gyűjteménycsoportban (RM II.) is. E részben a hazai nyomdászat számos 16. századi emléken kívül magáénak mondhatta tipográfiánk legbecsesebb kincsét: az első magyarországi nyomtatott könyvet, a Hess András-féle Budai Krónikát.⁹¹

Széchényi könyvtáránál jóval gazdagabb lehetett régiségekben és ritkaságokban Jankovich gyűjteményének III. (RM III.) szekciója is. Itt Fejér György ismertetése 375 humanizmus kori kiadványt emleget, kiemelve a Constitutiones incliti regni

Ungariae 1488-i lipcsei editióját, Thuróczy Chronica Hungarorumának augsburgi és brünni kiadását, Janus Pannonius elégiáit, Temesvári Pelbártnak számos kiadásban megjelent prédikációgyűjteményeit, Michael de Hungaria Sermonesét s még néhány raritást.⁹²

Leginkább azonban nyilván a külföldi magyar tárgyú és magyar vonatkozású nyomdatermékekben (IV. és V. szekció) szárnyalta túl Jankovich gyűjteménye az országét. Bár számadatok ebből az időből nem állnak rendelkezésre, egy későbbi statisztikából visszakövetkeztetve mindenesetre ezer kötetnyi állományt kell e részben feltételezni. Kimagasló értéket természetesen itt is a régiségek és ritkaságok jelentettek, kiváltképpen a magyar tárgyú külföldi őnyomtatványok; néhány, itáliai nyomdában készült hazai rendeltetésű missale, valamint egyes korai antikvák, így pl. Taurinus Stauromachiája, Bonfini, Celtes Konrád és más Mátyás kori idegen humanisták kiadványai.⁹³

Ennek a címélikban olyannyira gazdag, de számszerűleg sajnos ki nem fejezett hungarica-nyomtatványtárnak méltó kiegészítését alkotta egyfelől az írott emlékek sokrétű gyűjteménye: a manuscriptumok, akták, oklevelek, levelek s más írományfajták együttese, másfelől egy széles körű metszetgyűjtemény. Fejér György közlései alapján erről a főcsoportról a következő minőségi és mennyiségi áttekintést nyújthatjuk:

Kéziratok és levelek			Oklevelek és iratok		Metszetek	
közlebbi megnevezése	kötet	téka	közlebbi megnevezése	téka	közlebbi megnevezése	darab
Középkori latin nyelvű pergamen-kódexek	20	—	Eredeti középkori oklevelek	kb. 30—40	Térképek	több száz
Középkori magyar nyelvemlékek	7	—	Eredeti újkori köziratok	5	Vár- és városképek	kb. 600
Újkori kéziratok művek	kb. 100	—	Újkori uralkodók stb. eredeti iratai	kb. 300	Arcképek	?
Humanista emlékkönyvek	?	—	Oklevélmásolatok	kb. 360	—	—
Újkori írói (tudós) levelezések	—	15	Kéziratok másolatai	kb. 80	—	—
Nemzeti kéziratok énekgyűjtemények	—	2	Magániratok másolatai	kb. 30	—	—

Hogy ezek a csoportok is mennyi páratlan (unikális) történelmi, irodalom- és művelődéstörténeti emléket öleltek fel, azt a Fejér-féle ismertetés ismét néhány jellemző példával igyekezett megvilágítani.

A 20 középkori latin nyelvű, de magyar vonatkozású kódex közül a következőket emelte ki, mint különösen becseseket:

a) a franciaországi, 13. századi eredetű, de a 14. században egy pozsonyi professzor által birt ún. Gemmingeni bibliát,

b) az ugyancsak franciaországi provenienciájú, szintén 13. századi, ún. Sambucus—Mossóczy-bibliát,

c) néhány hazai használatra készült 14. századi missalét,

d) egy itáliai, 14. századi, de a 16. század elején már valamely budai tékába tartozó Livius-kódexet,

e) egy 15. századi hiteles Corvin-kódexet: Curtius Rufusnak De Gestis Alexandri Magni című művét,

f) Galeottus Marcius De dictis et factis regis Matthiae című, 15. századi, vélt Corvin-kódexet,

g) végül egy 15. századi székesfehérvári prépost psalteriumát.⁹⁴

A magyar nyelvemlékek csoportjában mint legjelentékenyebbet a Margit-legendát, a Szent Elek és Remete Szent Pál életét, valamint Szent Krisztina életét említette fel, továbbá egy babonás lóorvoslási szöveget és még három, ma már ismeretlen kódexet.⁹⁵

Az újkori kéziratos művek szerzőinek sorából Timon Sámuel, Bél Mátyás, Benczúr József, Victorisz Jonathán, Wagner Károly és Fejérváry Károly írásaira hivatkozott; ezek nyilván mint a megvásárolt tékák járulékos részei kerültek a gyűjteménybe.⁹⁶

Az újkori tudós-korrespondenciák jelentőségét Dobai Székely Sámuel, Benczúr József, Cornides Dániel, Pray György, Kollár Ádám és Koller József leveleire való utalással érzékeltette.⁹⁷

Végül az ún. nemzeti dalok gyűjteményét műfajainak felsorolásával (cantus heroici, morales, ludicri, erotici) igyekezett jellemezni.⁹⁸

Az oklevelek és iratok kategóriájában felhalmozott sok-sok ezer lapnyi, jobbára köztörténelmi jelentőségű dokumentumokról hasonlóképpen szűkszavúan nyilatkozott Fejér ismertetője. 1. Az oklevelekre (diplomata originalia) nézve lényegeset csak annyit jegyez meg, hogy azok részint hártýára, részint papirosra írottak, s közülük a legkorábbi 1167-ből való és Sebenico (Šibenik) városára vonatkozik.⁹⁹ 2. Az újkori köziratok (acta publica) osztályáról azt írja, hogy az elsősorban az ország törvényeit és szerződéseit tartalmazza 1440-től 1720-ig; mellesleg azonban protocollumokat, styliionariumokat, epistolariumokat s hasonló kancelláriai segédleteket is felölel. 3. Az uralkodók és államférfiak iratai című csoport összetevői közül Miksa és Rudolf császár, továbbá Verancsics Antal és Faustus, Illésházy István nádor és Homonnai Drugeth Bálint eredeti irományait említi jellemző példák gyanánt.¹⁰⁰

A tékának csak esetleges összetevőjét alkotó, inkább művészeti jellegű metszetyűjtemény is gazdag anyagot ölelt fel, Fejér szerint több ezer darabot. A benne kialakított tárgyi csoportok közül legnagyobb tudományos jelentőségük kétségtelenül a térképeknek volt; több száz lapra menő állományukban a 15—16. századi külföldi és a Honterusszal jelentkező hazai kartográfia zsengei is előfordulnak. A gyűjtemény zömét persze a 18. századi és még újabb nyomtatott vagy kéziratos, Magyarországról, Magyarország egyes részeiről (a vármegyékről) és Közép-Európáról készült felvételek alkották.¹⁰¹

Kettős, tudományos és művészeti érdekűek voltak a vár- és városábrázolások, de a portrék is. Az utóbbiak több alcsoportba voltak osztályozva, aszerint, hogy uralkodókat, főrangú személyeket, hadvezéreket, egyházi embereket, tudósokat, polgárokat, jeles nőket vagy éppen népi alakokat ábrázoltak.¹⁰²

Íme, ezek azok az információk, amelyeket Jankovich Miklós nagyszerű könyvtári gyűjteményéről Fejér György 1817-ben az ország művelt közönsége elé tárt. Bár a mai tudományos igényeket e tájékoztatás — hiányosságai, pontatlanságai s olykor zavaros előadása miatt — távolról sem elégíti ki, nem férhet hozzá kétség, hogy a maga idejében jelentős társadalmi küldetést teljesített; nemcsak azzal, hogy országos viszonylatban felhívta a figyelmet erre a jóformán ismeretlen szellemi-művészeti kincsestárra, hanem azzal is, hogy igényt ébresztett, hogy mindezt a nemzet számára megszerezzék.

7. A könyvtári gyűjtemények fejlesztése 1817—1830-ig

Tévedés volna azt gondolni, hogy Jankovich Miklós gyűjteményeinek 1817 körüli állapota fejlődésbeli tetőpontot jelez. Korántsem! Bármily sok régi és ritka kincs halmozódott is fel idáig tékájában (és különböző muzeális táraiban), s bármekkora méreteket öltött is a szűkebb vagy tágabb értelemben recensnek tekinthető könyvállomány, Jankovich gyarapító igyekezete — hátrahagyott iratainak tanúsága szerint — nem csökkent. S akármennyire lekötötte is idejét és munkaejét a hatalmasan felgyülemlett, két lakóház számos helyiségét megtöltő könyvek, kéziratok s egyéb dolgok rendben és nyilvántartása, nem gondolt a gyűjtőmunka lezárására, de még csak átmeneti szüneteltetésére sem. Sőt, számos jel vall arra, hogy szerzeményezése egyre szélesebb körű, egyre tudatosabb és szenvedélyesebb lett, noha életének körülményei a továbbiakban mind kedvezőtlenebbül alakultak.

a) Válságok sodrában

Már a tízes évek közepén kezdetét vette a családi és anyagi gondok, bonyodalmak, megpróbáltatások időszaka. 1814-ben meghalt a felesége, három gyermeket hagyva maga után.¹⁰³ Egy polgári származású nővel, Hauch Rozinával kötött házassága tartós békétlenséget idézett elő a családban. A serdülő fiúk, Miklós (szül. 1801) és Lőrinc (szül. 1808) mostohaanyjukat nem respektálták, állandó keserűséget okozva ezzel apjuknak.¹⁰⁴ Tetézte a bajokat, hogy az idősebb fiú, Miklós — bár gondos nevelésben részesült — felnőve könnyelmű, tékozló, garázda életmódot folytatott, és több mint egy évtizeden át adósságokkal és egyéb botrányokkal árnyat vetett köztisztelőben álló apjának nevére.¹⁰⁵ Sajnálatosképpen a dolgok odáig fajultak, hogy 1830-ban Jankovich indítva érezte magát fiának kitagadására.¹⁰⁶ Végül is a kínos események hosszú sorának a fiú hirtelen halála (1831) vetett véget.¹⁰⁷

Egyidejűleg a családi megpróbáltatásokhoz rohamosan növekvő anyagi gondok is járultak. Keletkezésük több okra vezethető vissza. Ilyen volt elsősorban a családi földbirtok örökléséből kirekesztett leánytestvérek tetemes összeget kitevő pénzbeli kielégítése.¹⁰⁸ De nyomós oknak tekinthetők a nagy összegű gyűjteményi (kiváltképp a képző- és ötvösművészeti tárgyakra fordított) kiadások is, amelyek a

húszas évek mezőgazdasági krízise idején a középnemesi gazdaság csökkenő hozamából csak terhes magánkölcönök felvételével voltak fedezhetőek, s idővel nagyarányú, több mint 50 000 ezüstforintnyi adóssághoz vezettek. Harmadsoron és kiváltképpen belejátszott az eladósodásba a botrányos életű ifjú Jankovich Miklós mértéktelen adósságcsinálása, amely végösszegében megközelítette a 150 000 forintot.¹⁰⁹

Szerencsére ez az anyagi válság csak fokozatosan, mintegy másfél évtized alatt mélyült el, s ennél fogva jó ideig nem bénította meg Jankovich kulturális tevékenységét. Ellenkezőleg, bármily különösnek tűnik is, a tudós táblabíró gyűjtői buzgalma éppen ezekben a gondterhelt években teljesedett ki, sőt ekkor bontakozott ki nagyarányú irodalmi munkássága, és került sor társadalmi szereplésére is.

b) Jankovich irodalmi és társadalmi tevékenysége

Mint író a húszas évek előtt Jankovich aránylag keveset és meglehetősen szűk területen dolgozott. 1812-ben megjelent két munkája közül az egyikben a görög-római auktoroknak századok folyamán készült magyar fordításait tárta fel bibliográfiai kutatások alapján, a másokban — mint Horvát István és mások — magyar nyelvű etimológiai kísérletekbe bocsátkozott. Ezekkel az írásaival tárgyilag is, formailag is a nyelvmozgalom ügyét kívánta szolgálni. Egyfelől évszázados példákat mutatott fel irodalmi nyelvünk régiségének bizonyosságául, másfelől: azzal, hogy magyarul írt, anyanyelvünknek aktuális tudományos használhatóságát kívánta demonstrálni.¹¹⁰ Később, a Tudományos Gyűjtemény megindulása után, amikor bő lehetőség kínálkozott kisebb-nagyobb tanulmányok közzétételére, irodalmi tevékenysége hirtelen megélnékvült, és egyre szélesebb területekre terjeszkedett ki, valóságos polihisztori jelleget öltött. A gyűjteményeiben felhalmozott nagybecsű kéziratos, nyomtatott vagy tárgyi emlékekre támaszkodva negyvennél több tanulmányt, értekezést, könyvismertetést, vitacikket jelentetett meg különféle művelődéstörténeti, diplomatikai, numizmatikai, filológiai, tudománytörténeti és régészeti részletkérdésekről.¹¹¹ Szorgalmas feldolgozó munkájának legkiemelkedőbb eredménye egy nagyszabású bibliográfiai munka lett: az 1533—1830-ig kinyomtatott magyar nyelvű szellemi termékek katasztere. Ez volt az a Közöséges Magyar Könyvtár (Universalis Bibliotheca Hungarica), amelynek alapvetését még az 1790-es években Kovachich Márton György támogatása mellett végezte el, s amelyen 40 éven át fáradhatatlanul dolgozott. A hat kéziratos kötetre terjedő, mintegy 30 000 könyvészeti tételt regisztráló munka 1832-ben már sajtókész állapotban volt.¹¹² A szerző egy lelkes hangú röpiratban, amelyet a bécsi Magyar Kurír is közzétett, tájékoztatta a művelt közönséget a régóta várt bibliográfia tartalmáról, előfizetésre szólítva fel az érdeklődőket.¹¹³

A megvalósulás útján volt már két nagyszabású munkája is: a magyar nyelvemlékek egy gyűjteményes kötete és egy hazai oklevéltár is, ezek azonban nem jutottak a sajtókész állapotig.¹¹⁴ Bármivel foglalkozott is Jankovich, eszmei célja mindenkor változatlan maradt: szüntelenül a nemzet nyelvi-történeti öntudatát törekedett növelni, illetőleg nemzeti kultúránk történetiségét iparkodott bizonyítani.

Ugyanezek a törekvések készítették Jankovichot arra, hogy a reformkori művelődési mozgalmakban részt vegyen. Már 1820 előtt egyik vezető személyisége volt a pesti szellemi életnek; részint mint mecénás, részint mint szellemi tanácsadó kapcsolódott be minden olyan vállalkozásba, amely a játékszín vagy akár irodalmi-tudományos társaság szervezése érdekében indult.¹¹⁵ Nem volt véletlen, hogy a Tudományos Gyűjtemény védőpajzsa alatt létrejött írói egyesülés őt választotta elnökévé.¹¹⁶ S az is magától értetődött, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, amikor 1831-ben megalakult, Jankovichot az elsők között tüntette ki tiszteletbeli tagsággal. Erre nemcsak irodalmi munkásságával szerzett jogcímet, hanem a Tudós Társaság életre hívásáért végzett propagandatevékenységével és az alapításban való anyági részvételével is.¹¹⁷

Am mindez a sokoldalú, lelkes kötelezettségvállalás s az egész széles körű irodalmi működés ma, másfél évszázad távlatából már eltörpül gyűjtői tevékenysége mellett. Sőt, úgy tűnik, már az egykori köztudat is inkább mint nagy hagyománymentőt tartotta nyilván és tisztelte Jankovichot. Nem csoda, hiszen a kitűnő férfiú érdeklődésének, idejének és tetterejének legnagyobb részét mégiscsak a gyűjtőmunkának, gyűjteményei lehető kiteljesítésének szentelte. Ebbeli fáradozásainak 1817 utáni mozzanatai, amelyeket az alábbiakban kívánunk bemutatni, kétségtelen bizonytságot szolgáltatnak erre.

c) *A hungarica-gyűjtemény gyarapítása*

Jankovich 1817 utáni gyűjteményfejlesztési programjának elsőrendű feladata továbbra is a hungaricum-kutatás és -vásárlás maradt. Így kívánta ezt a többször említett nemzeti bibliográfia ügye is. Evégből meg nem szűnt kiterjedt levelezést folytatni,¹¹⁸ sőt ügynökökkel is kooperálni, hogy kifürkésze, hol, kiknek a birtokában vannak olyan régi és ritka hazai nyomdatermékek vagy kéziratok, amelyek az ő gyűjteményéből még hiányoznak. Tékája azonban ilyenemű anyagban már igen gazdag volt, így ezekben az időkben már inkább csak kisebb tételekben vásárolt; egész gyűjteményeket csak kivételesen, többnyire olyankor szerzett meg, hogyha a tulajdonos elhalálása kapcsán kényszereladásra került sor, s ha a hagyatékban sok jeles érték mutatkozott. Sajnos nem tudjuk hiánytalanul regisztrálni azoknak a magánkönyvtáraknak a sorát, amelyekből 1817 és 1830 között gyűjteményét gyarapította. De a hagyatékában fennmaradt könyvlajstromokból és jegyzetekből mindenestre megállapítható, hogy egészében vagy jórésztben birtokába került Klanicza Márton (1740—1810) Gömör megyei szlovák evangélikus lelkésznek,¹¹⁹ Péchy Antal († 1829) Sáros megyei róm. kat. főesperesnek,¹²⁰ Stipsich Ferdinánd (1754—1820) pesti orvosprofesszornak,¹²¹ Petényi (Petyán) Gábor († 1822 körül) szlovák evangélikus lelkésznek¹²² és Sennovitz Mátyás (1763—1823) eperjesi igazgató tanárnak a tékája.¹²³ Megjegyzendő, hogy e gyűjtemények egyike sem volt kizárólag hungarica jellegű, mindegyikben bőven előfordultak német, francia, szlovák és cseh nyelvű és tárgyú könyvek is.

d) *A külföldi gyűjtemények gyarapítása*

A magyar könyvtár gyarapítása mellett Jankovich továbbra is kitűnő figyelmet fordított a nemzetközi jelentőségű kódexekből, ősnymtatványokból, antikvárból és egyéb ritkaságokból álló könyvtörténeti-tudománytörténeti gyűjteménye fejlesztésére is. Megállapítható, hogy a híres külföldi könyvkereskedőkkel már korábban is fennállt kapcsolatait 1817 után jelentékenyen kiterjesztette. Legközvetlenebb összeköttetést természetesen a bécsi kiadóvállalatokkal és antikváriumokkal tartott. Egy sajátkezűleg készített feljegyzése szerint Bécsben nem kevesebb mint 30 cégnek volt üzletfele, közöttük a kitűnő Artariának, Kupitschnak, Gräffer & Singernek, Degennek, Heubnernek, Försternek, Geroldnak, Kaulfussnak és másoknak.¹²⁴ De nem hagyta figyelmen kívül Ausztria vidéki városait sem; tudomásunk van róla, hogy például Klagenfurtban is volt könyvkereskedő megbízottja.¹²⁵ Bécshez hasonlóan szoros és állandó összeköttetésben állt a legjelentékenyebb német birodalmi könyvpiacokkal is, főképpen Lipcsével és Nürnberggel, de Augsburggal, Regensburggal és Breslauval is. Előfizette a Leipziger Messekatalogot, és megbízott cégek által közvetve továbbra is részt vett egyes nagy, alkalmi könyvárveréseken.¹²⁶ Így 1818-ban újból vásárolt az Ebner—Eschenbach-féle gyűjtemény második és harmadik nürnbergi aukcióján, 1819-ben bekapcsolódott a Reisach-könyvtár regensburgi kiadásába,¹²⁷ és ugyancsak 1819—1820-ban jeles kódexkincseket szerzett a Spohn-téka lipcsei árverésén.¹²⁸

E kiterjedt külföldi vásárlási hálózat mellett nem hanyagolta el a hazai üzleti kapcsolatokat sem. Igaz, hogy középkori kódexkincsek felbukkanására belföldön nemigen lehetett számítani, de 16—17. századi jelentős külföldi és hazai nyomdatermékek még sokfelé előkerülhettek. Érdemes volt tehát figyelőszolgálatot megbízni mind a pesti cégeket (Eggenbergert, Müllert, Burián Pált, Kiliánt és Weigandot), mind a pozsonyiakat (Philipp Kornt és Landest).¹²⁹

e) *A téka állapota 1830 körül*

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy e szóban forgó, 1817 utáni, mintegy másfél évtizedre terjedő gyűjtési időszaknak újabb kitűnő eredményekhez kellett vezetnie. Hiszen ekkorra Jankovich már nemcsak a gyűjtőmunka gyakorlatának volt fölényes ismerője, hanem a bibliofília és bibliográfia nemzetközi szakirodalmának is. Bizonyosság rá tékájának idevágó gazdag állománya. Nevét ekkoriban már nemcsak idehaza, de a szomszédos országokban is szaktekintélyként tartották számon. E vonatkozásban sokat köszönhetett annak a recenzióknak, amelyet gyűjteményeiről báró Mednyánszky Alajos a Hormayr-féle Taschenbuch 1821. évi kötetében német nyelven közölt.¹³⁰ Bibliotheca Germanicájának híre például a német tudományosság köreiből olyan élénk visszhangot keltett, hogy két tudós egyesület is tiszteletbeli tagsággal tüntette ki: 1819-ben a majna-frankfurti történelmi társulat (Gesellschaft für Deutschlands älteste Geschichte), 1825-ben pedig a hallei régészeti társaság (Thüringisch-Sächsischer Verein für Erforschung des vaterländischen Altertumes und Erhaltung seiner Denkmale).¹³¹ De hogy gyűjteménye konkrétan mennyi és miféle nemzetközi jelentőségű értéket tartalmazott, az Németországban csak a 30-as évek végén vált közzismertté. Gustav Hänel

lipcsei professzor a *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik* című tudóstársasági évkönyvben tételről tételre ismertette Jankovich kódexgyűjteményét.¹³² Mi, kései utódok is legalaposabban ebből a katalógusból nyerhetünk hiteles képet a tékának 1830-ig felgyülemlett elsőrangú kéziratok állományáról. Igaz, Jankovich maga is nagy erőfeszítéseket tett, hogy kódex- és oklevélkincseit szakszerűen leírja, ám az általa összeállított részben sajátkezűleg írt vagy autográf jegyzetekkel ellátott testes fóliánsok kevésbé áttekinthetők, mint a Hänel-féle nyomtatott katalógus.¹³³

Ami gyűjteményének nyomtatott régi és ritka könyvállományát illeti, erről sajnos megközelítőleg sem tudunk olyan tiszta fogalmat alkotni, mint kódexeiről. A bibliotéka ugyanis ekkorra már olyan méreteket öltött, hogy szó sem lehetett többé a tíz és tízezer kötetet felölelő nyomtatott anyag valamennyi szakcsoportjának tételes regisztrálásáról. Erre is történtek ugyan kísérletek, de sikertelenül. Tulajdonképpen még azt sem lehetett elérni, hogy egy pontos statisztika készüljön a téka könyvállományáról. A gyűjtemény zöme ui. nem volt úgy rendbe szedve, hogy gondos kötetszámlálást lehetett volna végezni. Áttekinthetően felállítva, úgy látszik, csak a Hatvani utcai palotában őrzött „Magyar Könyvtár” és emeliotheca volt, míg a Kerepesi úti házban felhalmozott, nem hazai eredetű „Külső Könyvtár” recens tömege túlnyomórészt garmadába rakva feküdt.

f) Jankovich 1830. évi gyűjteményi ismertetője

A vázolt körülmények miatt tehát Jankovich könyvtárának 1830. évi állapotáról — a középkori kódexgyűjteményt kivéve — megint csupán körvonalakban és korlátolt pontosságú (becsült) számadatokkal lehet tájékoztatást adni. Ámde alábbi információk azért mégis hitelt érdemlő, mert ha egész világosan és pontosan nem fejezi is ki a valóságot, megközelíti azt. Informátorunk ui. maga Jankovich Miklós. Közvetlenül tőle ered az a közel egy nyomdai ív terjedelmű *Magyar hajdankor emlékei . . .* címen megjelent ismertetés, amely alapot ad a téka teljes áttekintésére.¹³⁴ Ha e cikk adatait összevetjük a Fejér György-féle 1817. évi ismertetéssel, határozottan láthatóvá válik az a fejlődés, amely a bibliotéka állományában azóta végbement.

Ami a könyvtár szerkezetét, gyűjteménycsoportjait illeti, e tekintetben úgy tűnik, mintha két szembetűnő változás történt volna a másfél évtized előtti állapothoz képest.

g) Kimutatás a külföldi állományról

A nemzetközi vonatkozású gyűjtemények régi I—VI. kategóriáját változatlanul megtaláljuk, mellettük azonban új összetevőként további két szakcsoportot is megállapíthatunk: a böleseit és jogtudomány, valamint a széptudomány és szépirodalom kategóriáját. Ez a bővülés magától értetődőnek tekinthető, nemcsak azért, mivel a szóban forgó szakágak a humanizmus kora óta az európai könyvtermésnek igen jelentékeny hányadát alkották, hanem azért is, mivel tudjuk, hogy a Jankovich által megvásárolt tékákban is tekintélyes összetevőként szerepeltek. Hogy az 1817. évi osztályok sorában még nem fordultak elő, az csak

azzal magyarázható, hogy az állomány rendszerezése akkor még nem volt befejezve.

Ami meglepő, az nem ebben a tényben, hanem abban van, hogy a nemzeti gyűjtemények száma háromról kettőre csökkent, hogy a német nyelvű gyűjtemény mellett a szláv nyelvűt Jankovich ismertetése nem említi meg. Mindjárt meg kell azonban jegyeznünk, hogy az állományból nem hiányzik ez az anyag. A szóban forgó ismertetésből ez a szekció valószínűleg tévedésből maradt ki. Két más, megközelítőleg ugyanebből az időből, 1825-ből és 1832-ből eredő, ugyancsak Jankovich által összeállított kimutatásból ui.¹³⁵ világosan kitűnik, hogy a szláv téka (bibliotheca librorum variis linguae Slavicae dialectis editorum) mintegy 1000 volumennel igenis megvolt, sőt rajta és a német nyelvű gyűjteményen (bibliotheca scriptorum lingua Germanica editorum) kívül, ekkorra még egy harmadik nemzeti gyűjtemény is kialakulóban volt, ti. a francia irodalomé (bibliotheca scriptorum Gallicorum).¹³⁶ Végül értesülhetünk arról is, hogy mindezekon felül 80 kötetrel még egy keleti gyűjtemény (bibliotheca scriptorum orientalium, Judaicorum, Arabicorum, Persicorum, Syriacorum) alapja is meg volt vetve.¹³⁷

E korrekciók figyelembevételével a gyűjteményi struktúra táblázatos kimutatásban a következőképpen vázolható fel:

Nemzetközi érdekű gyűjteményi csoportok			
I.	II.	III.	IV.
Görög-latin auktorok első és ritka kiadásai	Régészet és muzeológia	Historia litteraria és bibliográfia	Egyház- történet
V.	VI.	VII.	VIII.
Egyetemes történelem és földrajz	Ősnyomtatványok és nyomdászati ritkaságok	Bölcsélet és jogtudomány	Széptudomány és szépirodalom
Nemzeti különgyűjtemények			
IX.	X.	XI.	XII.
Német gyűjtemény	Szláv gyűjtemény	Francia gyűjtemény	Keleti gyűjtemény

A gyűjtőkör kiszélesedésével természetesen jelentékeny mennyiségi növekedésnek is együtt kellett járnia. De — ismerve az újabb szerzemények általános jellegét — a gyűjtemény korábbi (I—VI. és VIII.) tagozataiban is tetemes gyarapodást kell feltételezni. S hogy csakugyan így is történt, azt Jankovich szóban forgó Tudományos Gyűjtemény-beli közleményében konkrét számadatokkal igazolja. Valószínű ugyan, hogy ezek a számok becslés útján és nem tényleges kötet számlálással alakultak ki, mégis nincs okunk a valóságot megközelítően kifejező voltukban kételkedni. Jankovich ui. vételi szerződésai és könyvkereskedői számlái alapján szerzeményeinek kötettségéről könnyen készíthetett korlátolt pontosságú összesített kimutatást. Idevágó statisztikája a külföldi gyűjtemény egyes osztályainak nyomtatott kötettségéről a következőket közli:¹³⁸

Osztály	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	Együtt
Kötetszám	1200	1600	2500	3500	7000	1000	600	1000	1200	?	?	80	19 680

Ez a 19 680-as kötettség a francia gyűjtemény hiányzó adataival talán túlzás nélkül legalább 20 000-re tehető, hiszen a francia tékára 300—320 kötetet számlálni bizonyára nem túlzott.

Ha végül figyelembe vesszük, hogy a külföldi téka 1817. évi nyomtatott könyvvállományát 8000—10 000 kötetre becsültük, akkor ehhez képest másfél évtized folyamán több mint 100 százalékos gyarapodást állapíthatunk meg.

A középkori kódexállományról Jankovich meglehetősen hiányos és homályos információval szolgál. Megjegyzi, hogy tékájában közel 200 olyan pergamenkódex található, amely klasszikus latin és görög szerzők műveit tartalmazza, s hogy ezenfelül vannak még középkori szerzőktől eredő latin, szláv, német, francia és román nyelvű kódexei is.¹³⁹ Ami közlésében a „klasszikus” jelzőt illeti, azt nyilván tévesnek kell tartanunk. Ha figyelembe vesszük ugyanis, hogy Fejér és Mednyánszky egy évtizeddel korábban az antik szerzőktől eredő kódexek számát egybehangzóan csupán 30-ra tette, s ezek mellett mintegy 100 középkori kéziratos művet regisztrált, akkor nyilvánvaló, hogy az 1830. évi 200 kötetnyi állományba az utóbbiakat is bele kell érteni. Mert semmiképpen sem lehet azt feltenni, hogy 1817—1820-tól 1830-ig 170 darabbal gyarapodott volna a klasszikus auktoroktól származó kódexállomány. Valószínűnek az tartható, hogy e tíz év alatt a 130 kötetnyi latin nyelvű kódexgyűjtemény közel 70 darab, ugyancsak vegyes, antik és középkori írásművet felölelő kézírással lett gazdagabb. Következtetésünk helyességét Bartoniek Emma autentikus kódexkatalógusával igazolhatjuk. Ebből is az tűnik ki, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Jankovich-gyűjteményből származó 1830. évi latin nyelvű kódexgyűjtemény teljes egészében közelíti meg a 200-as kötettszámot.¹⁴⁰

A téka e részének rendkívüli értékéről beszédesen tanúskodik a gyűjtemény időrendi (szekuláris) osztályozása. Ezt nyújtja alábbi, ugyancsak Bartoniek adataira támaszkodó táblázatunk.¹⁴¹

IX.	XI.	XII.	XII—XIII.	XIII.	XIII—XIV.	XIV.	XIV—XV.	XV.	Együttvéve
századbeli									
kódexek száma									
2	2	10	2	12	8	27	4	130	197

Ami a kódexállománynak egyéb idegen nyelvű, kiegészítő csoportjait illeti, tudjuk, hogy 1817—1820 körül az ismertettek mintegy 50 német nyelvű és 70 szláv nyelvű középkori kéziratos művet mutattak ki. Hogy a szóban forgó tíz év alatt e gyűjteményrészek gyarapodtak-e, s ha igen, mily mértékben, arról Jankovich 1830-ban nem adott tájékoztatást.¹⁴²

A külföldi téka egyéb járulékos összetevőiről szóló, különösen a szláv és a keleti gyűjteményhez tartozó manuscriptumokról az 1817-i információkat kiegészítő, világos értesülésekkel sajnos nem rendelkezünk. Ezek az alkotórészek azonban az ismertetett gyűjteményi főcsoporthoz képest nem voltak jelentősek.

h) Kimutatás a hungarica-állományról

Rátérve Jankovich 1830. évi ismertetésének a főgyűjteményt, tí. a hungarica-tékát bemutató fejezetére, mindjárt meg kell mondanunk, hogy itt olyasféle részletező, példákkal megvilágított minőségi bemutatást, mint Fejér Györgyé volt, nem kapunk. Az előzmények után ez bizonyára nem látszott többé szükségesnek. Viszont annál becsesebb statisztikai adatszolgáltatásban részesülünk. Ezt aényt igen szerencsésnek kell tartani, mivel az 1817-i tájékoztató e tekintetben majdnem teljesen bizonytalanságban hagyott bennünket. De nemcsak ezért, hanem amiatt is, mivel a számadatok alkalmasak arra, hogy kiküszöböljék azokat az ellentmondásokat, amelyek e gyűjtemény nagyságát illetően az irodalomban előfordulnak.¹⁴³

Az ismertető először azt hangsúlyozza, hogy a magyar könyvtár szerkezetileg két alapvető csoportra tagozódik: I. magyar nyelven írt könyvekre, II. idegen nyelven írt hungaricumokra (amelyek lehetnek akár magyar szerzők művei, akár idegeneknek Magyarországról írt művei).

Úgy látszik tehát, hogy a hungarica-gyűjtés már ismert ötféle vezérlő szempontja a téka felállításában nem játszott vezérlő szerepet. Ilyen messzemenő részletes elkülönítés a kezelési gyakorlatban nyilván fölöslegesnek tűnt. Ehhez képest katalógus is csak kétféle volt: egy a magyar nyelvű művek és egy az idegen nyelvű hungaricumok számára.

Mennyiségileg e két alapvető csoport így oszlott meg:

I. magyar nyelvű nyomtatvány kb.	12 000
II. idegen nyelvű nyomtatvány kb.	50 000

Mindennemű hungaricum tehát együtt: kb. 62 000

Figyelemre méltó, hogy az ismertető itt kötetek helyett következetesen „számodról” beszél, ami alatt bibliográfiai egységeket kell érteni. Hogy miért teszi ezt, az kiderül idevágó kiegészítő információjából, amely szerint az egész hungarica-gyűjtemény igen nagy mennyiségben tartalmazott ún. „kised munkácskákat”, azaz mai szóhasználat szerint kisnyomtatványokat. Ezek mintegy 200 vastag fólió, quarto és octavo nagyságú tékát töltöttek meg, tehát tulajdonképpen csak ugyanannyi kötetként lettek volna elszámolhatók. Ha viszont minden egyes tékára 100-100 egy- vagy kétleveles kisnyomtatványt számolunk, akkor az már 20 000 „számot” (egységet) tesz ki. Így válik érthetővé és elfogadhatóvá az állománynak 62 000-es, szokatlanul magas darabszáma.¹⁴⁴ Az, hogy a valóságos könyvek kötetszáma mennyi volt, nem tűnik ki a tájékoztatásból.¹⁴⁵

A magyar különgyűjteményekről a szóban forgó Jankovich-cikk sajnos még hiányosabb és zavarosabb eligazítást ad. Közérthetően fel sem sorolja az idetartozó gyűjteményi osztályokat — mint a Fejér-féle 1817-i ismertetés tette —, hanem beéri

azzal, hogy néhány, nem a legszerencsésebben kiválasztott példára utal. Mint különleges értékű gyűjteményt, kiemeli a fa- és rézmetszeteket, illetőleg a részben hozzájuk tartozó eredeti dúcokat. A metszetekről azt mondja, hogy azok mintegy 60 tékára valót tesznek ki, a dúcok pedig kb. 100 darabot.¹⁴⁶ A metszetek konkrét számára ennél fogva csak következtetni lehet. Ha ti. egy-egy tékára csak 40–50 lapot számítunk, akkor is a metszetgyűjtemény darabszáma legalább 2400—3000-re tehető. Összhangban áll ez a becslés az 1817. évi ismertetéssel, amely szintén „több ezer” darabból állónak mondja a metszettárat.

Szó esik a cikkben még a többi különgyűjteményről is, ámde annyira kuszán, hogy nem lehet róluk világos fogalmat alkotni. Ezért eligazításért ismét a fentebbiekben (a külföldi téka struktúrájának ismertetésénél) már használt 1832. évi kiegészítő forráshoz kell folyamodnunk.¹⁴⁷ Ez a hazai kéziratos emlékeknek további hat csoportját sorolja fel, mégpedig: *a*) a középkori kódexekét (a 15. század végéig terjedőleg), *b*) a 16., *c*) 17. és *d*) 18. századi autográf kéziratokét, *e*) a 18. századi másolati kéziratokét, végül *f*) az oklevelekét (a 13. század kezdetétől a 18. század végéig bezárólag).

Mennyiségi adatokat sajnos ez a forrás is csak egy esetben közöl, ti. az *f*) csoportra, az oklevelekre nézve; azt mondja, hogy ezek másfajta eredeti iratokkal együtt mintegy 6000 darabot tesznek ki. Ugyanezeknek a számát a Magyar hajdankor... csak 4000-re becsüli.¹⁴⁸

E második forrásban az *a*)—*e*) jel alatt felsorolt öt csoportra nézve azt kell megjegyeznünk, hogy az „autográf kéziratok” (manuscripta autographa) sommás kifejezése mögött konkrétan a legkülönbébb kézzel írt emlékek húzódnak meg: nemcsak a szó valódi értelmében vett kéziratok, azaz irodalmi és tudományos írásművek (opera) és kisebb terjedelmű feljegyzések (analectae), hanem magánlevelek (epistolae), külféle köz- és magániratok (acta publica et privata) és más speciális írásos emlékek, pl. emlékalbumok, énekeskönyvek stb. Mindezt világosan szemlélteti a Fejér-féle 1817-i adatok alapján összeállított s a maga helyén bemutatott táblázatunk (37).

Ennyi az, amit a páratlan gazdagságú és értékű Jankovich-könyvtár 1830 körüli állapotáról meg lehet tudni. Sajnálatos, hogy a Magyar hajdankor... több és alaposabb információval nem szolgált. Emiatt talán bírálattal is kellene illetni a szerzőt. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy ez az ismertetés tulajdonképpen nem tudományos célra volt szánva, nem a hazai tudósok számára készült, hanem kimondottan gyakorlati célra, ti. a törvényhatóságok és a törvényhozás tájékoztatására, akkor tartózkodnunk kell a kritikai megjegyzésektől.

Térjünk vissza inkább Jankovich életkörülményeinek ismertetésére, pontosabban az 1830-as évek azon eseményeire, amelyek e dúsgazdag táblabíró — már említett — anyagi válságából következtek, s amelyek végül is könyvtárának és valamennyi muzeális gyűjteményének eladásához vezettek.

8. A gyűjtemények eladása a Nemzeti Múzeumnak

A fennmaradt családi levelek tanúsága szerint, Jankovich József, Miklós öccse volt az, aki 1822-ben először pendítette meg a gyűjtemények eladásának gondolatát. E vélemény mögött már akkor is az anyagi gondok álltak, de egyszersmind a Miklós

családjában, apa és fiai között kialakult, komoly aggodalmakat keltő ellentétek is. Nincs kire hagyni a töménytelen drágaságot — fejtegette Jankovich József —, hiszen a fiúk méltatlanok rá; helyesebb lenne tehát mindent áruba bocsátani, a visszanyert pénzből kiegyenlíteni a tartozásokat, és ismét szilárd alapokra helyezni a gazdálkodást.¹⁴⁹ Valószínű, hogy Miklós megütközött ezen a testvéri tanácson, és határozottan elutasította azt. Később azonban, amint családi és pénzügyi viszonyai egyre gondterhebbé váltak, maga is fontolóra vette ezt a megoldási lehetőséget.

a) *Folyamodás József nádorhoz*

Ez az idő, úgy látszik, már 1824-ben elkövetkezett. Ennek az évnek őszén történt ti., hogy József nádor feleségével együtt látogatást tett a Hatvani utcai Jankovich-házban, és hosszú órákat szentelt a híres gyűjtemények megtekintésének. Sejteni lehetett, hogy ez a látogatás a nádor részéről nem egészen magánérdekű volt, s alkalmasint a kezdeményezés sem tőle indult ki. Magasabb pesti körökben pedig már azt is tudták, hogy Jankovich valamennyi gyűjteményét vételre ajánlotta fel a Nemzeti Múzeumnak, és a nádor mint a Múzeum praesese és patrónusa ebben az ügyben járt Jankovichnál. Az értesülés eljutott a pesti sajtóhoz is; a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztője nyíltan megírta, mennyire hön öhajlja a társadalom a Jankovich-féle tudományos és művészeti kincsek megszerzését.¹⁵⁰

Hogy e hír csakugyan igaz volt, az már a következő esztendőben kiderült. Jankovich ui. 1825. január 7-én a szóban forgó ügyben terjedelmes beadványt intézett a nádorhoz, kérve őt, hogy felajánlását hivatalos úton terjessze a legközelebb összeülő országgyűlés elé. Folyamodványában előadta, hogy negyven évi fáradozásának eredményéről van szó, egy olyan irodalmi-tudományos, illetve művészeti-régészeti gyűjteményről, amely a maga nemében páratlan a hazában. Majd részletesen, négy fő csoportra tagolva felsorolta múzeumának valamennyi osztályát. Első helyen a régiséggyűjteményt (*collectio antiquitatum archaeologica*), másodsorban a képtárt (*collectio iconographica*), harmadszor a kéziratárt (*collectio mancriptorum*) és végül a szoros értelemben vett könyvtárt (*bibliotheca*).¹⁵¹

b) *A kézirat-, irat- és oklevélgyűjtemény*

A kéziratgyűjteményt ez alkalommal mint a könyvtár melletti külön gyűjteményi testet mutatta be. Ennélfogva határozottabb körvonalat kapott, mint akár az 1817. évi, akár az 1830-i ismertetésben. Eszerint a kéziratárt hét rétegből tevődött össze: 1. a Magyarországot, Erdélyt, Horvátországot és Dalmáciát illető, a 12. századtól kezdődő eredeti oklevelekből, valamint kéziratban fennmaradt törvényszövegekből, államszerződésekből és egyéb köziratokból (*diplomates Hungarum etc. respicientes*); 2. német, cseh és egyéb 13—17. századi oklevelekből (*diplomates Germanica, Slavica etc.*); 3. klasszikus görög, latin és középkori szerzők műveit tartalmazó kódexekből (*codices Graeci et Latini*) a 8. századtól kezdődően; 4. keleti, azaz héber, arab, török stb. kéziratokból (*codices orientales*); 5. német, szláv, azaz szerb és román kódexekből (*codices Germanici, Slavici etc.*); 6. Magyarország történetére és kultúrájára vonatkozó latin, magyar, német, horvát,

szerb és román nyelvű kódexekből és kéziratokból az 1700-dik évig terjedőleg, közöttük két Corvin-kódexszel (codices ad rem litterariam et historiam Hungariae spectantes); 7. Magyarország politikai, gazdasági, katonai és művelődési viszonyaira vonatkozó újabb kori kéziratokból az 1700. évtől kezdődően (manuscripta recentioris aevi rem Hungaricam . . . concernentia) és 8. Németország, Lengyelország, Itália és egyéb, Magyarországgal szomszédos országok történetét tárgyaló latin, német, szláv stb. nyelvű kéziratokból (manuscripta historiam Germaniae etc. illustrantia).¹⁵²

A nyomtatott könyvek gyűjteménye lényegében most is ugyanazt a szerkezetet mutatja, mint amit az 1830-i állapotok ismertetésénél táblázatban is felvázoltunk; a beadványnak e részével ezért nem foglalkozunk.

c) Szerződési feltételek

A bemutatás után Jankovich behatóan ismertette gyűjteményének sokféle értékét (valor internus, affectionis, raritatis, archaeologicus, technologicus et literarius), majd megjelölte azt a pénzértéket is, amellyel becslése szerint az felér, s amelyért hajlandó azt a Nemzeti Múzeumnak átengedni. E szerint a régiségtár és kéziratár együttes értéke 80 000, a képtáré és könyvtáré pedig együtt 40 000, valamennyi gyűjteményé tehát összesen 120 000 ezüstforintra tehető. Végül három pontban közölte az adásvételi szerződésre vonatkozó elgondolását.¹⁵³ Kijelentette:

1. hogy a 120 000 forintos eladási árnak egyharmad részét, 40 000 forintot a nemzet és a haza iránt érzett szeretetből és hálából örökre elengedi,

2. hogy a gyűjtemény átadásakor a szóban forgó 120 000 forintból nem többet, csak egyharmad részt, azaz 40 000 forintnyi összeget kíván egy összegben felvenni,

3. hogy az utolsó harmadrészt kitévő 40 000 forintot felvenni nem kívánja, csupán az utána járó törvényes kamatokat kéri negyedévenként saját kezéhez, halála után pedig örököseinek kifizetni.¹⁵⁴

József nádor Jankovich ajánlatát véleménynyilvánítás végett hamarosan megküldte Horvát Istvánnak, a Széchényi Országos Könyvtár őrének s minden bizonnyal Haliczky Antalnak, a Nemzeti Múzeum ügyvezető igazgatójának is. Horvát — lenyűgözve a kínálózó gyarapítási lehetőség nagyszerűségétől — késedelem nélkül válaszolt. Kijelentette, nincs kétsége afelől, hogy Jankovich ajánlata rendkívül kedvező, s gyűjteményeinek megszerzése az Országos Könyvtárra nézve óriási jelentőségű lenne.¹⁵⁵

d) A vétel ügye az országgyűlés előtt

A nádor — minthogy maga is meg volt győződve a gyűjtemények roppant értékéről és a felajánlás kedvező voltáról — Jankovich folyamodványát szabályszerűen előterjesztette az 1825. szeptember 15-én összeült országgyűlésnek.¹⁵⁶ Ez az emlékezetes diéta azonban, amely Ferenc király csaknem másfél évtizedre terjedő autokratikus kormányzása után főképpen a közjogi sérelmekkel, illetve a rendi jogok megerősítésével foglalkozott,¹⁵⁷ annak ellenére, hogy csaknem két esztendőn át együtt ült, nem tanulmányozta érdemben az ügyet; elintézését

„boldogabb időkre” halasztotta. Kétségtelen, hogy e határozatban a törvényhozásnak a művelődésügy iránti indolenciája mutatkozott meg. Pedig a reformkor szellemében cselekvők — Széchenyi István Akadémia-alapításával — éppen ezen a gyűlésen léptek színre, olyan példát nyújtva a hazafiúi áldozatkészségre és cselekvésre, amely követés nélkül nem maradhatott. Nem kétséges, hogy József nádor maga is messzemenően exponálta magát ebben az ügyben. Joggal érezhette tehát a rendek közönyös magatartását személyes kudarcának. Éppen ezért nem is tért napirendre a történetek felett. Elhatározott szándéka volt, hogy az ügyet felszínen tartja, és gondos politikai előkészítés után idővel újra előveszi.

Ez az idő 1830-ban érkezett el. Ekkor történt, hogy Jankovich Miklós fentebb már tüzetesen bemutatott gyűjteményi ismertetőjét, a Magyar hajdankor . . . címűt egy Pest vármegyéhez intézett felajánlás kíséretében mint röpiratot is megjelentette, és széles körben elterjesztette.¹⁵⁸ Ez az akció bizonyára József nádor tudtával és szándéka szerint történt. A nádor ui. mint Pest megye főispánja abban a helyzetben volt, hogy okvetlen megnyerhette a megye támogatását a Jankovich-ügynek. Erre annál könnyebben számíthatott, mivel ez a megye volt már a század eleje óta a nemzeti ébredés mozgalmának zászlóvivője.¹⁵⁹ További elgondolása pedig az volt, hogy Pest megyét a kedvező határozat meghozatala után az ország többi megyéjének mozgósítására is felhasználja. Úgy vélte, ha a megyék többségét sikerül idejekorán, még a legközelebbi országgyűlés előtt az ügy mellé állítani — a diétán sem elutasítástól, sem elodázástól nem kell többé tartania.

S csakugyan, minden úgy történt, ahogy a nádor eltervezte. 1830 nyarán Pest megye meghozta a kívánt határozatot,¹⁶⁰ majd körlevélben felszólította az ország valamennyi megyéjét példájának követésére.¹⁶¹ A megyék többsége csakugyan felsorakozott az ügy mellé: ígéretet tett, hogy a következő diéta alkalmával utasítani fogja követeit a Jankovich-gyűjtemény megvétele melletti szavazásra.¹⁶² Nem sokáig kellett várni. Az országgyűlés már ugyanezen év szeptemberében összeült, s annak ellenére, hogy ülésezése mindössze négy hónapig tartott, foglalkozott a kérdéssel, felhatalmazva a palatinust, hogy az ügyben eljárjon.¹⁶³

Jankovich, értesülve e kedvező fordulatról, 1831 áprilisában új írásbeli nyilatkozatot tett a nádornak eladási feltételeiről. Deklarációja lényegileg azonos volt az 1825. évivel, ámde most már — tekintettel gyűjteményeinek újabb gyarapodására — az eladási árat 120 000 helyett 150 000 ezüstforintban szabta meg.¹⁶⁴ József nádor válasza azonban — nem tudható mi okból — hónapokig késett. Ez a késlekedés a felajánlót annyira elkéséltette, hogy összel, amikor az országban fellépett kolerajárvány a fővárosra is átterjedt, és általános pánikhangulatot keltett, már-már arra az elhatározásra jutott, hogy visszavonja felajánlását, és gyűjteményeit részletekben értékesíti: a magyar érdekeket idehaza, egyes intézményeknek, illetve magángyűjtőknek kínálja fel, a nemzetközi érdekeket pedig németországi, párizsi és londoni antikvárius cégeknek. Szándéka annyira komoly volt, hogy szeptember 10-én, Kecskeméten kelt végrendeletében örökösait is erre a megoldásra kötelezte.¹⁶⁵

Szerencsére a dolgok másként alakultak; a kiárusításra nem kerülhetett sor. A nádor ti. — a következő évben — módot talált Jankovich ügyének elintézésére. 1832. szeptember 28-án hivatalos iratban értesítette a felajánlót, hogy feltételeit elfogadja, és a szerződést megkötöti.¹⁶⁶

A nádor ugyanekkor megbízást adott Horvát Istvánnak, a Nemzeti Múzeumhoz kapcsolt Széchényi Országos Könyvtár örének, hogy nevében a szerződést Jankovichsal együtt megszövegezze és aláírja.

Négy-öt hétig tartott, amíg megbízásának Horvát eleget tehetett. Mert nem csupán a kontraktus megfogalmazásáról volt szó, hanem arról is meg kellett győződnie, hogy a gyűjtemény gyarapodása 1825 óta valóban olyan mértékű és értékű-e, miként azt Jankovich állította. Erre való hivatkozással emelte ui. meg az eladási árat Jankovich. Csak ennek megtörténte után, november 10-én — a közalapítványi ügyek igazgatójának, Nagy Istvánnak bevonásával — került sor az adásvételi szerződés tényleges megkötésére.¹⁶⁷

A latin nyelven megfogalmazott szerződés kilenc pontban rögzítette a nagy jelentőségű ügylet feltételeit. Az első hét pont Jankovich nyilatkozatait és kívánságait tartalmazza.

1. Kijelenti, hogy az eladó teljes és csorbitatlan régiségi és irodalmi gyűjteményét (collectio antiquaria et litteraria) 150 000 ezüsförintért örök időkre átengedi a Magyar Nemzeti Múzeum intézetének, úgy azonban, hogy ebből az összegből a szülőháza iránti fiúi kegyelemből önkéntes ajándék címén 50 000 forintot a Múzeumi Pénzalapnak felajánl, vagyis ténylegesen csak 100 000 forintot kér kifizetni.

2. Tudomásul veszi, hogy a szerződés csak az országgyűlés jóváhagyása után válik jogérvényessé. Egyben az országos rendek tájékoztatására húsz tételben felsorolja gyűjteményeinek fő osztályait. (Jegyzéke, ha formailag nem is, lényegileg — néhány eltérést leszámítva — megegyezik az 1825. évi felajánlási lajstrommal.)

3. Megállapítja, hogy Luther Márton eredeti végrendelete, amelyet korábban a pesti magyar nyelvű ág. hitv. evangélikus egyháznak ajándékként kötött le, továbbá néhány drágaművi kegytárgy, amelyet a pesti helvét hitv. reformált egyháznak, illetőleg a rácalmási róm. kat. egyháznak kötelezően odaigért, nem tartozik a múzeumnak átengedett gyűjteményhez.

4. Kívánja, hogy gyűjteményének tévedésmentes átadása és átvétele érdekében mindennemű tárgyak tételes összeírására nádori bizottság neveztesse ki, a drágaságok értékelésére pedig — szükség esetén — szakértő becsüsk alkalmaztassanak. Kijelenti továbbá, hogy mindaddig, amíg a szerződés országgyűlési jóváhagyást nem nyer, az egész gyűjtemény tulajdonjogát magának tartja fenn; abban az esetben pedig, ha a jóváhagyás a legközelebbi diétán nem következnek be, szabadságában fog állni a szerződéstől visszalépni.

5. Leszögezi, hogy a gyűjteményeiben, ti. az érmek, könyvek, kéziratok, metszetek kategóriájában előforduló másodpéldányok — megállapodás szerint — nem kerülnek a múzeum birtokába, hanem továbbra is saját tulajdonában maradnak. Egyben ígéretet tesz arra, hogy hátralevő élete folyamán esetleg még szerzendő új gyűjteményeinek elsődrendű örökösévé a Nemzeti Múzeumot fogja kijelölni, s erre vérszerinti örökösait is lekötöztetettnek nyilvánítja.

6. Kéri, hogy átadandó dolgait névbélyegzővel megjelölhesse, illetőleg, hogy szabadságában álljon — mindenkor a nádor előzetes engedélyével — volt gyűjteményi tárgyait tudományos publikáció formájában ismertetni.

7. Kijelenti, hogy abban az esetben, ha a legközelebbi országgyűlésen a szerződés megerősítése nem következnek be, eladott gyűjteményeit a Múzeumtól visszaveszi, s egyben kötelezi magát a szerződés aláírásakor felvett 16 000 ezüsförint összegnek és az utána járó 5 százalékos kamatnak készpénzben való visszafizetésére.

A szerződés utolsó két pontja a közalapítványi ügyek igazgatójának és a Nemzeti Múzeum örének, Horvát Istvánnak nevében szól.

8. Nevezettek kinyilvánítják, hogy Jankovich Miklós említett gyűjteményeit a felsorolt feltételek mellett nemcsak elfogadják, hanem a vállalt fizetési kötelezettség biztosítékaként különleges zálogként lekötik a teljes Múzeumi Pénzalapot.

9. Ígérik és fogadják, hogy a szerződés aláírása után ténylegesen kifizetendő 100 000 forintnyi érték számlájára a Múzeumi Pénzalapból azonnal készpénzben 16 000 ezüftforint foglalót szolgáltatnak ki Jankovichnak; továbbá, hogy a szerződés jóváhagyását követő első évben ezt az összeget 20 000 forintra egészítik ki, majd a rákövetkező évben újabb 20 000 forintot folyósítanak a jóváhagyás keltétől számított törvényes kamatokkal együtt. Ami pedig a fennmaradó 60 000 ezüftforintot illeti, arról a Múzeum hat darab, egyenként 10 000 forint értékű és 6 százalékos kamatozású kötvényt fog kiadni, biztosítva az eladót, hogy ezek közül minden évben egyet-egyet készpénzre válthat a Múzeumi Pénzalapból.

f) A gyűjtemények összeírási problémái

A mindkét részről annyira óhajtott döntő lépés ezzel megtörtént. S valóban volt okuk örvideni a feleknek. A Nemzeti Múzeum és a keretébe tartozó Széchenyi Országos Könyvtár számára ti. olyan nagyszerű gyarapodást jelentett ez a gyűjtemény, amely messze felülmúlta az eddigi gyűjteményi állományok kereteit és becsét, s túlzás nélkül állítható, hogy az egész intézménynek valóságos reneszánszát jelentette. De Jankovich számára is életbevágó jelentőségű volt az ügylet: szinte mentőöv, amely megakadályozta azt, hogy az adósságok tengerében elmerüljön. Ámde mindkét fél tudatában volt annak is, hogy a várva várt megújulás ténylegesen még jó darabig késni fog. Mert nem lehetett tudni, mikor fog az országgyűlés összeülni, s mikor fog sor kerülni a ratifikációra, ha egyáltalán sor fog kerülni rá. De, ha a megerősítés hamarosan bekövetkezett volna is, akkor sem lehetett volna azonnal végrehajtani a szerződést, mert az átadás-átvétel útját gátként torlaszolta el a gyűjtemény darabszám szerint való összeírásának Jankovich által kikötött feltétele. Óriási feladatot jelentett ez abban a korban a Múzeum számára, amelynek személyzete alig négy-öt tisztviselőre terjedt; ezeknek a munkaerejéből az intézmény üzemeltetésére is alig futotta. De pénzerőben is oly szegény volt a Múzeum, hogy nem telt volna belőle ideiglenesen felfogadott összeírók alkalmazására. Ilyenekről azonban egyébként is nehezen lehetett volna szó, mivel a nagy értékű gyűjteményi kincsek kezelését csak esküt tett felelős személyekre lehetett rábízni.

S csakugyan, e balsejtelmek alaposaknak bizonyultak. Ami az összeírást illeti, annak megindításáról József nádor azáltal kívánt gondoskodni, hogy késedelem nélkül kinevezett egy hivatalos bizottságot, az átvétel gyakorlati lebonyolítására. E bizottság, amelyben Horvát István, valamint Nagy István közalapítványi igazgató, Fáy András író és Veszerle József egyetemi tanár foglalt helyet, már november 16-án átvette a Hatvani utcai és Kerepesi úti Jankovich ház gyűjteményi szobáinak kulcsait, egyben egy napidíjas írnok kinevezését és irodai költségek kiutalását kérte a nádortól.¹⁶⁸ A delegátusok eszerint mint tiszteletbeli megbízottak nem gondoltak arra, hogy az összeírást maguk bonyolítsák le; ezt alkalmazottal kívánták elvégeztetni. Számításukban azonban csalódtak. Jankovich ti. nem volt hajlandó a bizottságon kívüli személyt gyűjteményeihez engedni. Ugyanakkor a nádor is a bizottság személyes munkáját várta el. Kényszerűségből elvállalták tehát a feladatot. Először hosszú megbeszéléseket folytattak arról, hogyan, mi módon lehetne és kellene a leltárt elkészíteni. Végül is Horvát István javaslatára abban állapodtak meg, hogy akribiás, „örök időkre szóló” összeírást kell készíteni.¹⁶⁹ Ezzel az igényességgel láttak hozzá a munkához. Elsőnek az oklevél- és

aktagyűjtemény leírását vették programba. Minden egyes darabról gondos regesztát készítettek. Ez a munkamódszer azonban megbukott. Kiderült, hogy ekképpen egy évtized alatt sem lehet a feladatot elvégezni. Kénytelenek voltak tehát egyszerűbb eljárást bevezetni. Ámde így is 1833 nyaráig csak a gyűjtemény 13 000 darabnyi archivális anyagát sikerült számba venni.¹⁷⁰ Hol voltak még a kéziratok, hol a könyvek tízezrei és az egész régészeti anyag? Megnehezítette az előrehaladást az is, hogy a bizottsági tagok — Fáy Andrást kivéve — állásukkal járó elfoglaltságuk miatt csak bizonyos napokon és néhány órára tudtak az összeírással foglalkozni. Olyankor pedig, amikor Jankovich nem tartózkodott odahaza (olykor hetekre, hónapokra vidékre távozott), egyáltalában nem lehetett munkálkodni.¹⁷¹

József nádor érthetően megdöbben e lassú előrehaladáson, és 1834 februárjában jelentést, illetőleg javaslatot kért a bizottságtól arra, miként lehetne az átvétel ügyét a legrövidebb idő alatt lebonyolítani.¹⁷² 1835 júniusában Horvát István a bizottság nevében jelentette a nádornak, hogy az összeírással egybekötött átvételi mód, amely Jankovich kívánsága szerint került alkalmazásra, reménytelen. E helyett azt ajánlotta, hogy az átadás-átvétel összeírás nélkül, tömegesen (in globo), lepecsételt ládákban hajtassék végre. Ezt a megoldást azonban Jankovich nem fogadta el, csupán abba volt hajlandó beleegyezni, hogy egy napidíjas írnok legyen megbízva az összeírással, olyasvalaki, aki kötelezettséget vállal a munka néhány hónapon belüli lebonyolítására. Erre a feladatra Ivanich Zsigmond antikvárius könyvkereskedőt ajánlotta a nádornak. A két álláspont összeegyeztethetetlennek bizonyult, következésképp az ügy holtpontra jutott.¹⁷³ Innen csak 1836 tavaszán tudott elmozdulni, amikor negyedféleves várakozás után megtörtént az adásvételi szerződés országgyűlési ratifikációja.

g) Az adásvétel jogerőre emelkedése

Ez, a mindkét fél számára olyannyira fontos aktus azon a nevezetes diétán ment végbe, amely 1832 decemberétől 1836 májusáig ülésezett és — mint ismeretes — elindította az ország avult feudális társadalmi-gazdasági rendjének polgári szellemű átalakítását.¹⁷⁴ Ettől a gyűléstől József nádor mindenképpen elvárta a Jankovich-szerződés jóváhagyását, sőt, ennél többet is várt: tetemes költségmegajánlást a Nemzeti Múzeum új palotájának felépítésére. S várakozásában nem csalódott. Idevágó javaslatai valóban simán elfogadásra találtak, noha most nem arról volt szó — mint minden más korábbi diétális megajánlás alkalmával —, hogy az ország jobbágnépére háruló terheket szavazzanak meg. Ez esetben a nádor — az 1807: II. tc.-re hivatkozva — azt kívánta, hogy maguk a kiváltságos rendek (az 51 nemesi vármegye, a 45 szabad királyi város, a 16 szepesi város, Fiume és a hajdúvárosok) vállalják a szükséges összegek megfizetését. A rendek a Nemzeti Múzeumról szóló 1836. évi 37. törvénycikkben csakugyan elvállalták a Jankovich-gyűjtemény szerződésszerű 100 000 forintnyi vételárának terhét, sőt — a nádor kívánságára — további 25 000 forintot biztosítottak a gyűjtemény másod- és harmadpéldányainak megváltására is. Mindezen felül ugyanebben a törvénycikkben még kimondták azt is, hogy a múzeumi palota felépítésének költségeit 500 000 ezüftforint összegben szintén magukra vállalják.¹⁷⁵

Jankovichnak most már engednie kellett. 1836 márciusában beleegyezett gyűjteményei zömének, a külföldi könyvtárnak tömeges (in globo) átadásába, illetőleg a Múzeumban történő utólagos összeírásába. József nádor pedig belátva, hogy segéderő igénybevétele nélkül a számbavételt lebonyolítani nem lehet, hozzájárult tehát egy napdíjas írnok alkalmaztatásához.¹⁷⁶ Májusban Horvát István már arra tett javaslatot, hol lehetne a Jankovich-féle tömérdek könyvtári és régészeti anyagot elhelyezni.¹⁷⁷ Mielőtt azonban e kérdés tisztázódott volna, június 17-én és 23-án, Pest vármegye két küldöttjének mint törvényes tanúknak jelenlétében végbement valamennyi gyűjtemény formális átvétele a Nemzeti Múzeum számára, s erről 23-án hivatalos jegyzőkönyv készült. Egyidejűleg (június 17-i kelettel) Jankovich is kiállította a maga átruházási okmányát, ún. resignatióját.¹⁷⁸ Ezzel csaknem négyévi huzavona után a nagy jelentőségű ügylet jogi tekintetben végérvényesen befejeződött.

h) A gyűjtemények tényleges átvétele

A gyakorlati feladatok megoldása azonban még meglehetősen hosszú időt vett igénybe. Sok bonyodalom volt a régiségi gyűjteménnyel összefüggő és Jankovich által korábban elzalogosított ékszerek visszaváltása és tulajdonjogának tisztázása körül. Zavarok támadtak a Jankovichnak szerződészerűen kifizetendő járandóságokkal is. A legnagyobb gondot azonban a roppant tömegű régiség és könyvtár elhelyezése jelentette.

A mai Múzeum-kertben állt régi múzeumépület ugyanis akkoriban már annyira zsúfolt volt, hogy az 1835-ben átvett Illésházy-könyvtárt is csak ládázott állapotban, a folyosókon lehetett tárolni.¹⁷⁹ Horvát István ezért valamely más középületben (az egyetemen, a papneveldeben, az invalidusok házában, a megyeházán vagy az ún. újépületben), esetleg egy kibérelhető tágasabb magánépületben javasolta az elhelyezést mindaddig, amíg a Múzeum új palotája felépül.¹⁸⁰ József nádor azonban biztonsági okokból egyik megoldást sem találta alkalmasnak. Így aztán a gyűjtemények még 1837 nyarán is a Jankovich-házak lezárt, lepecsételt szobáiban vártak az elszállításra. Az első cselekvő lépésre csak ősszel került sor. Ekkorra ui. a Múzeum egyik tisztviselői lakását sikerült kiüríteni, s így lehetőség nyílt arra, hogy a Jankovich-gyűjteménynek legalább egyik fele gyakorlatilag is átvehető legyen. Horvát István tehát augusztus és szeptember hónapban a nádor parancsára becsomagoltatta a Kerepesi úti Jankovich-ház három termében tárolt ún. külső könyvtárt (bibliotheca externa universalis) és 165 ládában — a tékához tartozó könyvszekrényekkel együtt — beszállította a Múzeumba. A Hatvani utcai palotában álló magyar könyvtár (bibliotheca Hungarica) elszállítása azonban most is elodázódott, pedig az épülő Ludoviceum ekkor már olyan állapotban volt, hogy befogadhatta volna a szóban forgó tékát és minden más, még át nem vett gyűjteményt is.¹⁸¹ Ámde amire a főherceg-nádor önszántából nem tudta elhatározni magát, azt végül is 1838 tavaszán kikényszerítette egy váratlan tragikus esemény, ti. a pesti nagy árvíz.

Március 14-én átszakadtak a Duna gátjai, és a folyó vize, amelynek lefutását a Csepel-szigetnél jégtorlaszok zárták el, rázúdult Pest városára. A Múzeum-kert is hamarosan víz alá került. Horvát Istvánnak és famulusainak 23 katona segítségével

emberfeletti erőfeszítés árán sikerült csak a Múzeum könyveit és egyéb kincseit viszonylagos biztonságba helyezni.¹⁸² Ez a gondoskodás azonban nem volt elég. Nem volt szabad megfélekezni a belvárosi Jankovich-ház gyűjteményeiről sem, hiszen már azok is a Múzeuméi voltak. Horvát és munkatársai tehát 17—19-én a szintén veszélyeztetett Hatvani utcai házba is kiszálltak, és beládázták az ott levő gyűjteménynek legbecsesebb részeit (kódexeket, okleveleket, egyéb iratokat és műkincseket), és a vármegyeháza fegyvertárába szállították.¹⁸³ A nem elsőrangú állományrészeknek, így a magyar könyvtár zömének elvitelére csak valamivel később, április 2-án került sor; ezt az 52 ládára való anyagot a budai várkerületben, az Országos Levéltár, illetőleg az Országos Pénztár épületében helyezték el.¹⁸⁴ A nagy mentési munkálat azonban még ezzel sem ért véget. Egy, a nyár folyamán tartott építési vizsgálat ui. a Múzeum épületét is olyan állapotban levőnek találta, hogy a további ottmaradás lehetetlenné vált.

Innen is ki kellett költözni. József nádor utasítására Horvát István augusztus és szeptember hónapban a Múzeum valamennyi gyűjteményét, ideértve a Széchényi Országos Könyvtárt is, áttelepítette a Ludoviceum Üllői úti új palotájába. Itt nyert elhelyezést a Jankovich-féle ún. külső könyvtár, képtár, szobor- és fegyvertár is, s később (1840-ben) ide került a megyeházáról a kódex- és oklevélgyűjtemény is.¹⁸⁵

A nagy árvíz tehát nemcsak a Jankovich-gyűjtemények tervszerű gondos átvételét hiúsította meg, hanem magát a Nemzeti Múzeumot és Könyvtárat is csaknem teljesen üzemképtelenné tette. A Ludoviceumban való elhelyezést ui. József nádor csak átmeneti szállásnak, menedékhelynek tekintette. Az épület a várostól való viszonylag távoli fekvése, illetve az ottani belső helyzet miatt nem volt alkalmas a muzeális gyűjtemények kiállítására, illetőleg a könyvtár használatára. Úgy gondolták, hogy a Múzeum új palotája, amelynek építése az árvíz után erőteljes ütemben megindult, két-három év alatt elkészül, s a visszaköltözésre és megnyitásra nem kell sokáig várni. Ám az építkezés csaknem egy évtizedig elhúzódott, s így ugyanennyi időre a Nemzeti Múzeum és Könyvtár is csaknem teljes passzivitásra kényszerült. Horvát István könyvtárőr a lezárt könyvesládákból csak azokat nyitotta fel, amelyekből egyes kutató tudósok igényeit kielégíthette.

Nem kerülhetett sor a Jankovich-könyvtár feldolgozására sem. A legbecsesebb kincsek (kódexek, ritkaságok stb.) — tudjuk — nem is voltak kéznél, ami pedig helyben volt (a külföldi anyag), az ládába zárva várta a kedvezőbb idők eljövetelét. A ludoviceumi kilencéves (1838—1846) kihelyezés idején vajmi kevés történetet e tekintetben. A feldolgozás kiváltképpen Rotkrepf (Mátray) Gábornak lett volna feladata, akit József nádor 1837 júniusában összeíróként alkalmaztatott. Ő azonban ebből a nagy programból az adott körülmények között, és egyéb feladatokra való igénybevétele miatt, aligha tudott valamit megvalósítani.¹⁸⁶ Később, Horvát István halála (1846-ban) után Mátray lett a Széchényi Országos Könyvtár őre, de mint ilyen sem került abba a helyzetbe — noha működésének ideje csaknem három évtizedre terjedt —, hogy ezt az eredeti feladatát valaha is elvégezhette volna. Végül is a sok-sok kényszerű halogatás oda vezetett, hogy a kialakuló új világban — ti. az 1867 utáni polgári társadalmi rendben, amikor az új felelősök nem tudták többé felmérni a Jankovich-téka különgyűjteményi jelentőségét — nemcsak összeírásáról mondtak le, hanem együtt tartásáról is. Összeolvasztották más, idáig szintén szeparáltan őrzött, különböző

eredetű, művelődéstörténeti jelentőségű egykori magántéakkkal: Széchényi Ferencével, Illésházy Istvánéval, Horvát Istvánéval és számos mással.¹⁸⁷ S minthogy a könyveknek külön bélyegzővel való megjelölése is elmaradt, egyszer s mindenkorra megszűnt a lehetősége annak, hogy a nagyszerű gyűjtemény állományáról mennyiségi és minőségi tekintetben tiszta fogalmat alkothassunk.

*

Jankovich Miklós 1838 után egy ideig bizonyára aggódva figyelte a kezéből kikerült gyűjtemények sorsának alakulását. Igaz, amióta másod- és harmadpéldányairól is lemondott, anyagi érdeke többé nem fűződött az állományok pontos számbavételéhez, összeírásához, de annál komolyabb volt erkölcsi érdekeltisége. Nyilván szerette volna muzeális és könyvkincseit mennél előbb a nemzet nyilvánossága elé tárva látni, mert úgy vélhette, csak akkor fogja páratlan kultúramentő fáradozásának méltó jutalmát, az országos elismerést elnyerni, ha majd a társadalom minden mérvadó rétege megismerte a pazar kincseket. Minden bizonnyal büszke akart lenni arra, hogy sokkal több és becsesebb irodalmi és régészeti kincssel gyarapította a Múzeumot, mint maga az alapító, Széchényi Ferenc, sőt mint minden eddigi donátor együttvéve. Rendületlenül bízott József nádorban, a Múzeum praesepatrónusában, aki az átvétel ügyét minden akadály ellenére sikerre vitte; s bizalmasan nőttön-nőtt, amint a negyvenes évek elején az Országút menti monumentális palota felépülését látta.

A MÁSODIK GYŰJTEMÉNY (1833—1846)

1. Erőfeszítések egy új téka létrehozására

Jankovich felülkerekedő optimizmusa és megújuló életkedve nyomatékosan kifejezésre jutott abban, hogy kincseinek átadása után, sőt, a jelek szerint már előbb (1833-ban), hozzáfogott egy új, második gyűjtemény létrehozásához. Úgy látszik, nem tudott belenyugodni abba, hogy műtárgyak nélkül maradjon, nem tudta feladni nemes szenvedélyét. E második gyűjtőszakasz kialakulásában feltehetőleg jelentős szerepet játszott 1835. évi külföldi utazása is. Bár eredeti útja csak Ischl gyógyfürdőinek felkeresése volt,¹⁸⁸ semmiképpen sem tudta megállni, hogy egészségügyi programját széles körű kulturális programmá ne tágítsa; hogy útközben meg ne látogassa mindazokat a könyvtárakat és műgyűjteményeket, amelyeknek valaha hírért hallotta. Elbűvölten szemlélte Melk, Lambach, Salzburg és több más nevezetes hely kulturális kincseit, miközben nyilván erőteljes ösztönzéseket nyert gyűjtőtevékenységének folytatására. Élményeit Münchenben tett látogatása tetézte be. Bő alkalma volt itt szakértői szemmel tanulmányozni mind a királyi könyvtárt, mind az egyetemi könyvtárt, mégpedig nemcsak a gyűjtemények anyagát, hanem rendezettségét, feltárásának módjait is.¹⁸⁹

Egyidejűleg végigjárta a város neves mű- és könyvkereskedéseit is, és nem tudott ellenállni a vásárlás csábításainak. Visszautaztában Bécsből kirándult az Adriára is, Triesztbe, s minden bizonnyal itt is kihasználta a kínálkozó vételi lehetőségeket.¹⁹⁰

Hazatérése után csakugyan fokozott buzgalommal, széles körben folytatta a könyv-, kézirat- és műgyűjtést. Pedig házában ekkor még ott volt a szerződésileg elkötelezett, de át nem adott tömérdek kincs, úgyhogy tulajdonképpen férőhelye sem volt új szerzeményeinek elhelyezésére. Adóssági ügyei sem lehettek még rendezve. Hiszen a Múzeum 16 000 forintnyi foglalója e célra távolról sem volt elég, s különben is számolni kellett a visszafizetés eshetőségével. És mégis, Jankovich újra fűrkészett, újra vásárolt, kivált régi magyar könyvritkaságokat, hazai és szomszédos országbeli kódexeket, okleveleket, érmekeket, pecsétnyomókat és egyéb régiségeket. „Udvari szállítója” ettől az időtől kezdve a rendkívül ügyes, fürge, de nem egészen megbízható Literáti Nemes Sámuel lett. Ez a homályos múltú ember — nem igazi művelt antikvárius — egészen 1842-ben bekövetkezett haláláig rengeteg dolgot közvetített hozzá. Literáti fennmaradt naplójegyzeteinek tanúsága szerint beutazta az egész országot, a nyugati szélektől egészen Erdélyig, sőt ellátogatott Horvátországba és Dalmáciába is, mindenütt főleg kolostorokban és nemesi kúriákban kutatva felvásárolható régiségek után. Amikor egy-egy útjáról visszaérkezett Pestre, Jankovich nyomban hívatta, bemutattatta magának frissen szerzett dolgait, és ha kedvére való darabokat talált, nyomban megvette azokat. 1838 óta ismét volt férőhelye, ha pénze nem is. Literátitól ui. leginkább hitelre vásárolt, ami pénzügyi helyzete bizonytalanságára enged következtetni.¹⁹¹

Öt-hat év elmúltával, tehát meglehetősen gyors ütemben ismét ezer és ezer könyvvel, kézirattal és műtárggyal telt meg Jankovich háza. A gyűjtés menetét ekkoriban sajnos nem tudjuk lépésről lépésre nyomon követni, de nem tudjuk az új téka ritkaságait sem kimutatni, miként az első gyűjteménynél megtehettük. Itt meg kell elégednünk a gyűjtemény nagy kategóriáinak bemutatásával, ami azonban önmagában is sokatmondó, mert meggyőz arról, hogy e második gyűjtemény is kiváló értékű volt.

A bepillantást számunkra egy Jankovich által 1844 elején készített kimutatás teszi lehetővé, egy kérvénymelléklet, amely József nádort kívánta tájékoztatni a szóban forgó második gyűjtemény tartalmáról.¹⁹² A tájékoztatás célja megint csak felajánlás, illetve eladás volt, úgy mint annak idején 1825-ben. Ekkoriban következett be ui. gyűjtőnk életében a második általános anyagi válság, amely, úgy látszik, az elsónél jóval nagyobb volt, és romlással fenyegette nemcsak őt magát, de családját is. A 70. életévén túl járó aggastyán testében betegségtől gyötörve, lelkében fájdalmas csalódásokkal terhelve, immár végleges búcsút kívánt mondani fél évszázados gyűjtőtevékenységének. A várva várt erkölcsi elismerést nem kapta meg a közvéleménytől, ellenkezőleg, a közelmúlt években ismételten arról értesülhetett, hogy némelyek megrójják őt amiatt, hogy gyűjteményeit nem ajándékként engedte át a Múzeumnak, hanem üzletet csinált belőlük.¹⁹³ De közvetlen a Múzeumtól — kivált Horvát Istvántól — is többször méltánytalan bánásmódban részesült; Horvát ti. a gyűjteményekkel együtt olyan személyes tárgyait és iratait is bekebelezte, amelyekhez a szerződés értelmében nem volt joga.¹⁹⁴ Végül betetőzte sérelmeit az a kudarc, amelyet a Múzeum igazgatói állására hirdetett pályázaton szenvedett. 1841-ben abban a tudatban folyamodott ezért a magas állásért, hogy nálánál nagyobb érdemekkel és hozzáértéssel e téren senki sem rendelkezik — 1843-ban Kubinyi Ágoston személyében mégis egy szürke, ismeretlen, hozzá képest minden tekintetben jelentéktelen ember került a Múzeum

élére.¹⁹⁵ Ez a mellőzés alighanem porig sújtotta. Pedig József nádor nem azért hagyta őt figyelmen kívül, mert érdemtelennek tartotta, hanem nyilván azért, mivel összeférhetlenséget érzett abban, hogy olyasvalaki legyen a Múzeum vezetője, aki nemrég még tulajdonosa volt a gyűjtemények jó részének.

2. Kísérlet a második gyűjtemény eladására Jankovich halála

Ebben a nehéz helyzetben, valószínűleg a fenyegető csődeljárás küszöbén került sor a második gyűjteménykomplexum felajánlására. 1844. január 24-én kelt az a drámai hangú levél, amelyben Jankovich — hivatkozva az 1832. évi szerződésben tett ígéretére, miszerint esetleges újabb gyűjteményeit elsősorban a Nemzeti Múzeumnak fogja felkínálni — arra kéri a nádort, hogy tegye meg a szükséges lépéseket kollekciónak a rájuk fordított költségek megtérítése mellett való átvételére.¹⁹⁶

A folyamodványhoz mellékelt jegyzék¹⁹⁷ három tárgyi kategóriában sorolja fel a szóban forgó második gyűjtemény tartalmát, nevezetesen archeológiai, kézirati és könyvosztályban. Mellőzve a régészeti emlékek (ékszerek, pénzek, képek, szobrok, fegyverek és használati eszközök) csoportjának ismertetését, az alábbiakban csupán a téka két osztályának összetételét mutatjuk be.

I. A „kéziratok” téra tulajdonképpen kézzel írt különféle dokumentumok gyűjteménye volt, s három rétegből állt: 1. Magyarországot, valamint Horvátországot és Dalmáciát illető, jobbára középkori (a 12. századtól kezdődő) oklevelekből; 2. külföldi, Magyarországhoz semmiképpen sem kapcsolódó oklevelekből, illetőleg egzotikus (Európán kívüli) írásos emlékekből és 3. Magyarországot, Erdélyt és a többi társországot illető történelmi, földrajzi, politikai tárgyú latin, magyar, német, szlovák, horvát és román nyelvű újabb kori, jobbára 18—19. századi kéziratokból.

II. A nyomtatott könyvek téra kiváltképpen régi, ritka és jeles kiadványokat ölelt fel, s öt csoportra tagolódott: 1. magyar nyelvű régi nyomtatványokra, tekintet nélkül nyomtatási helyükre, mégpedig *a*) 1570 előtti „ősnyomtatványokra” (incunabula Hungarica) és *b*) 1570 utáni újabb nyomdatermékekre; 2. bármely nyelvű, Magyarországon megjelent könyvekre; 3. bármely nyelven, bárhol, a 16. század óta kiadott könyvekre, amelyek Magyarországra vagy a magyarságra vonatkoznak; 4. ugyanilyen magyar vonatkozású ősnymtatványokra (incunabula extranea Hungarum concernentia), végül 5. mindenféle okkultista (alkimista, kabalisztikus, asztrológiai) és hasonló tárgyú, drága rézmetszetekkel illusztrált könyvekre.

Függeléként kívánta csatolni Jankovich ehhez az állományhoz: 1. az 1832. évi szerződés által eladott egyes gyűjteményrészekről saját költségére készült és a Nemzeti Múzeum által annak idején jogtalanul lefoglalt inventáriumokat, amelyek közé tartozott többek között a Magyar Könyvtárnak 12 kötetre terjedő jegyzéke is, 2. a mostani, második gyűjtemény leltárkönyveit, végül 3. saját tudományos értekezéseinek kézirateit.

Bármily nagy jelentőségű volt is ez az ajánlat — túl későn történt ahhoz, hogy a nádor az éppen együtt ülő 1843—1844. évi országgyűlés elé terjeszthette volna.¹⁹⁸

Ahhoz, hogy az ügyel a törvényhozás előtt foglalkozni lehessen, ismét igen hosszadalmas és tüzetes előkészítésre lett volna szükség. Mindenekelőtt szakvéleményt kellett volna kérni Horvát Istvántól és a Múzeum többi őretől, akiknek ehhez előbb huzamos helyszíni szemlékre lett volna szükségük. Azután újra mozgósítani kellett volna a vármegyéket a javaslat pártolására, amire pedig az 1836. évi hatalmas összegű megajánlások után bizonyára nem sok hajlandóság mutatkozott volna. Így aztán a dolog 1844-ben — bár József nádor érdeklődést mutatott az ajánlat iránt és Jankovichot Pozsonyban, március 7-én kelt levelében részletesebb tájékoztatásra hívta fel¹⁹⁹ — lényegesen nem mozdult előre. Amikor pedig november közepén véget ért az országgyűlés, nyilvánvalóvá lett, hogy hosszú évekig nem lehet elintézésre számítani.²⁰⁰

De ha sikerült volna is ekkorra valamiféle elvi határozatot elérni, akkor is késő lett volna. Jankovich feje felett ui. már 1844 kora őszen összecsaptak a hullámok. Hitelezői — akiknek együttes tőkekövetelése csaknem 144 000 forintot tett ki, akkora összeget, amely után évente közel 10 000 forintnyi kamat járt — olyan határozottan léptek fel vele szemben, hogy gondnokság alá helyezése nem volt többé elkerülhető. Szeptember 30-án kénytelen volt összes vagyoni ügyének kezelését Nagy István Pest megyei főjegyzőre mint zárgondnokra bízni. Ettől kezdve még asztali pénzét is a gondnok utalta ki, úgyhogy szó sem lehetett többé a gyűjteményfelajánlási akció folytatásáról. Az ügy lekerült a napirendről.²⁰¹

Ez a megalázó állapot — amelyből felesége nagy áldozatkészséggel próbálta kimenteni²⁰² — felőrölte a tudós táblabíró életerejét. Megújuló családi viszályoktól is elkésérítve,²⁰³ 1845—1846 fordulóján súlyos betegségbe esett, és pár hónap múlva, április 18-án meghalt.²⁰⁴ Testét már másnap Rácalmásra szállították, és az ottani családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.²⁰⁵

3. A Nemzeti Múzeum pöre Jankovich gyűjteményi hagyatékáért

Néhány nappal Jankovich halála után váratlan, furcsa dolog történt. Amikor 21-én a gyászoló család tagjai a temetésről Pestre visszaérkeztek, Hatvani utcai házukban megjelent két hivatalos személy, s hatósági rendeletre zár alá vette az elhunyt egész könyvtárát és régiséggyűjteményét.²⁰⁶ Az ámuló örökösök megtudhatták, hogy a közalapítványok igazgatója a Nemzeti Múzeum nevében jogigényt jelentett be Jankovich Miklós teljes muzeális hagyatékára.²⁰⁷

E hivatalos eljárás megindítója a Múzeum pártfogója és elnöke, József nádor volt. Jögalapul az 1832. évi adásvételi szerződés 5. pontja szolgált, amelyben Jankovich expressis verbis kötelezte magát, hogy mindennemű későbbi könyv- és régiségi szerzeményét örökségképpen a Múzeumra fogja hagyományozni.²⁰⁸

Való igaz, hogy a szóban forgó szerződési pontot — a kérdés mélyebb átgondolása nélkül — lehetett így értelmezni. Ennek szövege ui. magyarra fordítva a következőképpen hangzott: „... mivel a régiségeket a pusztulástól megmenteni akaró velem született buzgalom szerint továbbra is szándékomban áll hazai dolgokat gyűjteni, ő császári királyi fensége, az ország nádora iránti legmélyebb hódolatom bizonyosságául, mindennemű régiségeimnek, amelyek halálomkor még nálam létezni fognak, már most a Nemzeti Múzeumot teszem elsődleges örökösévé, s e tekintetben összes utódaimat és örökösöimet már most lekötöztettnék nyilvánítom.”

A közalapítványi ügyészség és ennek hatása alatt a nádor is úgy vélekedett, hogy itt egy félre nem érthető nyilatkozatról van szó, amelynek érvénye vitathatatlan. Pedig, ha nemcsak a szerződés betűit nézték volna, hanem megkísérelték volna Jankovich nyilvánvaló szándékát is megérteni, okvetlen rá kellett volna döbenniük tévedésükre. Képtelenség volt ui. feltételezni — amint azt a Múzeum képviselői tették —, hogy az 1832. évi 100 000 forintos eladási árat Jankovich úgy tekintette volna, mint amellyel később szerzendő könyv- és műkincsei is meg vannak fizetve.²⁰⁹

A család ellentétés nézetét azonban a közalapítványi igazgató nem volt hajlandó elfogadni, ezért — miután a vármegye és a múzeum kiküldöttje összeírta a gyűjteményeket — az ősz folyamán a királyi kincstár nevében a Dunán inneni kerületi tábla előtt megindította a pört.²¹⁰

Tudvalevő, hogy a rendi világban egy-egy polgári per évekig, esetleg évtizedekig is eltartott. Ennek nézett elébe a Jankovich család is. Pedig ez esetben a hosszadalmasan elnyúló bírósági eljárás tönkremenéssel fenyegetett. A roppant adóssági teher után járó kamatok ui. nőttön-nőttek, s egyre nehezebb helyzetet teremtettek. Egy év múltán, 1847 végén tehát Jankovich Lőrinc és elhunyt bátyjának felesége, Rudnyánszky Flóra kísérletet tett a pör elkerülésére. Közös folyamodványt terjesztettek az 1847—1848-i országgyűlés elé, s ebben ügyüknek részletes feltárása alapján azt kérték, hogy a rendek, mint az 1832-i szerződés ratifikálói, nyilvánítsanak véleményt annak 5. pontjával kapcsolatban.²¹¹ Kézenfekvő volt ui., hogy a diéta véleménye perdöntő jelentőségű lenne, és feleslegessé tenné a további bírói eljárást.²¹²

Az országgyűlés azonban nem foglalkozott a Jankovich-üggyel. Nem maradt rá ideje. Az 1848-as márciusi napok forradalmi lázában, a polgári alkotmány létrehozásának történelmi gondjai közepette fontosabb kérdésekre sem lehetett már sort keríteni. Utóbb, a szabadságharc időszakában pedig még kevésbé lehetett szó ilyen magánjellegű kérdés megtárgyalásáról. Így történt, hogy a kontroverzia elintézése az abszolutizmus idejére maradt; a pörben végül is a császári bíróságnak kellett döntenie.²¹³

A Pest megyei császári törvényszék 1851. január 30-án kelt ítélete a királyi jogügyek igazgatóját Jankovich örökösei ellen indított keresetével elutasította, és az utóbbiaknak a kérdéses gyűjtemény felett szabad rendelkezési jogot biztosított.²¹⁴ Hogy ez az ítélet már ekkor jogerős volt-e vagy csak később, fellebbezés folytán vált azzá, nem sikerült megállapítani, de bizonyos, hogy végső fokon a család lett a pörnyertes.

4. A gyűjtemények elárverezése

A gyűjtemény egészben való eladására nem nyílt lehetőség, így az örökösök árverésre kényszerültek. Nyomatott hirdetéssel adták hírül a főváros közönségének, sőt valószínűleg a vidéknek és a bécsi antikváriusoknak is, hogy 1852. január 22-én és a rákövetkező napokon Pesten, a Hatvani utcai családi házban teljes egészében kiárúsítják Jankovich Miklós második gyűjteményét. A német nyelvű hirdetés²¹⁵ kilenc csoportban sorolta fel a dobra kerülő gyűjteményi tárgyakat. Az 1—5. osztály aranyból és ezüstből készült hazai és külföldi eredetű ötvösmunkákat, érmeket tartalmazott a római kortól kezdve az új időkig, köztük számos történelmi jelentőségű darabbal. Régészeti tárgyakat (antik fegyvereket, amuletteket stb.) ölelt fel a 8. osztály is. A könyv- és levéltári anyag a 6., 7. és 9. osztályban foglalt helyet. Tartalmuk a következő volt:

a) kéziratgyűjtemény számos 14—15. századi miniatúrák pergamenkódexszel, közöttük Mátyás király imádságoskönyvével és egy Sambucus által Mossóczy Zakariásnak ajándékozott pompás bibliával;²¹⁶

b) több száz kötetnyi ősnymtatvány-gyűjtemény;

c) 1700-nál több darabot számláló latin, olasz, német, magyar és szláv nyelvű oklevélgyűjtemény; állítólag ebben is több történelmi jelentőségű tétel szerepelt, így az aranybulla 1384. évi második megerősítése, Hunyadi János kormányzónak egy rendelete stb.;

d) végül egy több ezer kötetből álló téka, jobbra a hazai történelem forrásait és feldolgozásait felölelő állománnyal.

A pörvesztes Nemzeti Múzeummal szemben a Jankovich család igen előzékeny magatartást tanúsított. Korábbi ígérete szerint módot nyújtott az intézetnek arra, hogy árverésen kívül, azt megelőzően kiválassa, és alku szerint megvásárolja magának mindazokat a dolgokat, amelyekre szüksége van. Ám a Múzeum nem volt

abban a helyzetben, hogy minden gyűjteménye számára nagyban vásárolhasson. Nem csoda! Nagy protektora, József nádor, aki a korábbi időkben személyi tekintélyével és politikai befolyásával szükség esetén mindig fedezetet tudott teremteni a rendkívüli vásárlásokra is, nem volt többé. Már 1847 elején eltávozott az élők sorából. A Múzeum ügyét azóta nem képviselte hozzá hasonló közéleti személy; szűkös pénzalapjából éppen hogy fenntartotta magát. Az abszolutista kormány nem zárkózott ugyan el attól, hogy időnként támogatást nyújtson a Múzeumnak, de ez rövidebb időközökben nem ismétlődhetett meg. Minthogy pedig éppen ekkor volt folyamatban Horvát István nagyszerű gyűjteményének megvétele,²¹⁷ szó sem lehetett egyidejűleg más, hasonló költséges vételi ügyletről. Így történt, hogy a Múzeum részéről alighanem csakis a könyvtári osztály (a Széchényi Országos Könyvtár) jelenthetett be igényt a Jankovich-hagyatékából való vásárlásra, de ez is meglehetősen szűk keretek között.

A könyvtár új vezetője, Mátray Gábor — aki 1846 nyarán lépett az elhunyt Horvát István örökébe²¹⁸ — figyelmét főképpen a medievális anyagra irányította, mégpedig elsősorban a diplomatáriumra. Sikerült is neki a gyűjtemény zömét, nem kevesebb mint 1448 oklevelet, mintegy 6000 forint értékben megvásárolni.²¹⁹ A többi gyűjteményi osztályból azonban csak szerényebben, erősen válogatva szerzeményezhetett. Összesen 12 középkori kódex, 9 ősnymtatvány és 90 tételnyi újkori kötetes kézirat, illetve irat- és levéltéka volt az a kiegészítés, amelyet az első Jankovich-gyűjteményhez lehetett csatolni. Mátray Gábor jegyzéke alapján cím szerint és a vételár feltüntetésével is be tudjuk mutatni ezt az anyagot.²²⁰

Az árverés lefolyásáról és résztvevőiről nincsen közelebbi értesülésünk. Feltehető azonban, hogy a hazai és külföldi műkereskedők és antikváriusok minden igazi értéket felvásároltak és alkalmasint exportáltak. A hazai kulturális közintézetek közül valószínűleg csak a Tudományos Akadémia szerepelt még az aukción, mintegy 5000 forint értékű, nyilván könyveket és kéziratokat felölelő vásárlással.²²¹

A JANKOVICH-TÉKA SORSA A NEMZETI MÚZEUMI (SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS) KÖNYVTÁRBAN

Amikor a második Jankovich-gyűjtemény felszámolása megtörtént, a Nemzeti Múzeum és könyvtára, a Széchényi Országos Könyvtár már elfoglalta helyét a Pollack Mihály által felépített nagyszerű új Múzeum-palotában. A könyvállomány beköltöztetése 1846 őszén ment végbe, rendezése pedig 1847 tavaszán kezdődött.²²² Azok a gyűjteményi testek, amelyekből az Országos Könyvtár kialakult (Széchényi Ferenc, Illésházy István, Jankovich Miklós, Horvát István és több más illusztris személy gyűjteményei) ekkoriban még egymástól szigorúan elkülönítve, önálló könyvtári csoportokat alkottak.²²³ A könyvtár vezetőjének, Mátray Gábornak még nem volt határozott elképzelése arról, miként lenne leginkább célszerű ezt a gazdag, mintegy 100 000 kötetre rúgó állományt felállítani. Ismerte ugyan a legnevezetesebb közép-európai könyvtárak különböző rendszerezéseit, de nem tudta magát lekötöni egyik mellett sem. Különben is ő legfeljebb csak javaslatot tehetett volna erre, a döntés joga a főhatóságé (a cs. kir. helytartóságé) volt.²²⁴ Sőt

számolni kellett azzal is, hogy Mátraytól függetlenül, felülről fogják meghatározni, miként legyen a könyvtár véglegesen elrendezve. A kérdés azonban — bár több kiküldött hivatalos bizottság foglalkozott vele — az abszolutizmus egész ideje alatt megoldatlan maradt. Ennek következtében a szóban forgó nagy, különálló, személyi könyvtárak, közöttük a Jankovich-féle gyűjtemények is az alkotmányosság helyreállításáig (1867) legnagyobb részükben elkülönítve maradtak.

E provenienciális alkotórészeket eddig az időig csak annyiban bolygatták meg, hogy Mátray Gábor 1850-től fogva folyamatosan kiválogatta belőlük a kéziratok anyagát, és megkezdte egy egységes gyűjteményi test, a kézirati osztály kialakítását.²²⁵ Ugyanígy járt el utóbb az ősnymtatványokkal is. A 16—19. századi könyvállományokat azonban eredeti állapotukban hagyta. Zömében együtt maradt tehát a Jankovich-téka is.

Vannak jelei annak, hogy Mátray — az eredeti Széchényi Ferenc-féle gyűjteményt kivéve — a különféle eredeti könyvállományokat is összeolvasztani készült, ámde ezt a tervet úgy kívánta megvalósítani, hogy a repertóriumokban és katalógusokban jelezve lett volna minden egyes könyv eredete. Tehát az egyesített könyvtár keretében is rögzíteni, megörökíteni akarta az egykori nagy gyűjtőkhöz tartozás tényét.²²⁶

Szándéka azonban nem valósulhatott meg. Az a nagyszabású és — egykori nézet szerint — modern értelmű rendezés, amelyet 1869-től 1875-ig br. Eötvös József kultuszminiszter rendeletére (Mátray Gábor félreállításával) Barna Ferdinánd könyvtári segédőr hajtott végre, teljesen figyelmen kívül hagyta a proveniencia szempontját. Ebben, a müncheni királyi könyvtár rendszere után igazodó szaktudományos elrendezésben semmiképpen sem volt fontos az Országos Könyvtár történeti összetevőinek bármilyen emlékezetben tartása. Csak a könyvek tartalma volt érdekes, eredete nem. Ez a kegyeletlenség olyannyira eluralkodott, hogy még az alapító Széchényi Ferenc tékájának gyűjteményi különállását sem tartották tiszteletben, annál kevésbé a többiét, ezek között Jankovichét.²²⁷

Hiába írta elő az 1832. évi szerződés, hogy a Múzeumi Könyvtárnak átengedett téka minden egyes darabját a gyűjtő emlékbélyegzőjével kell ellátni, ezzel nem törődött többé senki. A kéziratoktól eltekintve az állomány sokrétű anyagát általában nem jelölték meg, úgyszólván 1850 után csak névbejegyzés vagy más esetleges jel alapján lehetett bármely könyvről megállapítani, hogy eredetileg Jankovich tékájához tartozott.

Ahhoz az eszmei kárhoz, amelyet a Jankovich-gyűjtemény egyesített állományba keverése jelentett, később egyes gyűjteményrészlegek kiemelésével és elidegenítésével tényleges veszteségek is járultak. Ilyen volt a kéziratállománynak az a megcsonkítása, amelyet 1896-ban — kormányzati utasításra — hajtott végre a Múzeum vezetősége, amikor ti. a müncheni királyi levéltárnak nagy nemzeti kincsünk, a Hunyadi-levéltár kiszolgáltatása ellenében 232 német nyelvű és vonatkozású, 14—16. századi Jankovich-kéziratot kellett csereanyagként átengedni.²²⁸

Ezt megelőzőleg, 1884-ben és a rákövetkező években le kellett mondani a Széchényi Országos Könyvtárnak Jankovich gazdag metszetgyűjteményéről is. Ekkor szervezte meg ui. a kormányzat a Magyar Történelmi Képcsarnok nevű közgyűjteményt, amelynek anyagát a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárából, képtárából és könyvtárából válogatták ki. A Széchényi Országos Könyvtár

kénytelen volt több mint 15 000 darabból álló grafikai anyagot az új intézménynek átengedni: a Széchényi gyűjteményéből való metszeteket csakúgy, mint a Jankovich-féleket.²²⁹

Végül századunk harmincas éveiben — megint csak kormányzati intézkedés folytán — a Széchényi Országos Könyvtárnak a Jankovich-gyűjtemény egy harmadik, igen tetemes részletétől is meg kellett válnia. A közgyűjtemények gyűjtőkörének az 1934: VIII. tc. által elrendelt szabályozása során ui. a Magyar Nemzeti Múzeum, közelebbről a Széchényi Országos Könyvtár levéltári gyűjteményét — amelynek alapjául kivált a Jankovich-féle oklevelek, iratok és levelek nagyszerű, gazdag kollekciója szolgált — teljes egészében át kellett adni az Országos Levéltárnak.²³⁰

S ha mindezen felül figyelembe vesszük még a többespéldányoknak az 1875. évi nagy rendezés után, majd később, századunk folyamán történt elidegenítését is, akkor hozzátételese fogalmat alkothatunk a Jankovich-féle eredeti könyvtári gyűjtemények megcsonkulásáról.

A dolgoknak ilyen alakulása következtében a hajdani Jankovich-téka egyes gyűjteményi csoportjainak a maguk egészében való tanulmányozására manapság már alig adódik lehetőség. Leginkább még talán a kéziratár az, amelynek állományából — ha nem is hiánytalanul — felszínre lehet hozni a Jankovich-kódexek és manuscriptumok együttesét. A köszönet ezért elsősorban Mátray Gábort illeti, aki a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben sajátkezűleg összeírt repertóriumában tételről tételre feltüntetni igyekezett a gyűjteményi eredetet. De elismeréssel tartozunk a possessorok gondos számbavételéért néhai Bartoniek Emmának és könyvtárunk mai kodikológusának, Vizkelety Andrásnak is, akik a középkori latin, illetőleg német nyelvű kódexek katalógusát összeállították.²³¹

Megbízhatónak tekinthető eligazítónk van a Jankovich-eredetű ősnymtatványokról is. Az a jegyzék ui., amelyet Országos Könyvtárunk incunabulum-állományáról 1895-ben Horváth Ignác készített, szintén gondosan kimutatja, hogy az egyes példányok kiknek a gyűjteményéből kerültek intézetünk birtokába.²³²

Az Országos Széchényi Könyvtár mai egyéb különgyűjteményeiből, így elsősorban a régi magyar könyvtár állományából már aligha lehet az egykori Jankovich-gyűjtemény nagyságát és összetételét megállapítani. Ebből a gyűjteményből ui. valószínűleg nagy számmal kerültek ki „duplum venditumok”, s így az a statisztika, amelyet a mai példánynyilvántartók nyújtanak, nem fejezi ki az egykori valóságot.²³³

A fentiekben megkíséreltük feltárni az idő sodrában elsüllyedt rendi világ egyik legjellegzetesebb kulturális képviselőjének hatalmas arányú bibliofilgyűjtő tevékenységét és gyűjteményének sorsát.

Úgy véljük, tanulmányunk nemcsak a hazai könyvtári kultúra alakulására nézve szolgál tanulságokkal, hanem bizonyosságot tesz arról is, hogy Nemzeti Könyvtárunk megalapozásában Széchényi Ferenc mellett valóban Jankovich Miklós szerezte a legtöbb és legmaradandóbb érdemet.

JEGYZETEK

- ¹ Ez a tanulmány Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa címen 1973-ban már megjelent az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971-i kötetében (109—173). A jelen kiadványban közölt szöveg az eredetitől több részletben eltér.
- ² Jankovich Miklós életére és a Jankovich család történetére vonatkozó adatokat a család 1978-ban elhunyt tagja, a műgyűjtő szépunkója, Jankovich Miklós bocsátotta rendelkezésemre.
- ³ A nemesség intellektualizálódásáról: *Hajnal I.*, Az osztálytársadalom. In: Magyar művelődéstörténet V. k. (Szerk.: *Domanovszky S.*—*Szentpétery I.*—*Balanyi Gy. és mtsai.*) H. n. é. n. 163—200.
- ⁴ Erről bővebben *Berlász J.*, Könyvtári kultúránk a XVIII. században. In: Irodalom és felvilágosodás. (Szerk.: *Szaunder J.*—*Tarnai A.*) Bp. 1974, 283—332.
- ⁵ Jankovich nagyszerű régészeti és műkincseinek ismertetésével e kötet megjelenéséig adós volt a Magyar Nemzeti Múzeum. Ennek a rendkívüli jelentőségű gyűjteménynek csupán egy részéről, a szépművészeti alkotásokról készült szakszerű, bár korántsem kimerítő feldolgozás: *Entz G.*, Jankovich Miklós a műgyűjtő. *Archaeologiai Értesítő* LII (1939) 167—279.
- ⁶ *Nagy I.*, Magyarország családjai V. k. Pest, 1859, 302—308.
- ⁷ Az első ösről és nejeről, Hávor Magdolnáról geneológiai irodalmunk nem tud. Róluk a műgyűjtő Jankovich Miklós 1840. évi kamarási folyamodványából szereztünk tudomást. OL Jankovich-lt., P 1284 és 45 Nr 51., valamint P 1286., rksz. 1.
- ⁸ Ez a II. Jankovich Miklós az érsekprímási szék üresedésének idején kormányzója volt a primási birtoknak. Jankovich Miklós (†1978) adatközlése.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Irodalmunkban *Constant von Wurzbach* (Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreichs X. Bd. Wien 1863, 76—78.), illetve *Szimyei József* nyomán (Magyar írók élete és munkái V. k. Bp. 1897, 380. h.) mindenfelé 1773 szerepel Jankovich születési éveként. Ez téves! Hitelesnek az általunk jelzett időpont tekintendő. Így van ez feljegyezve Jankovich feleségének, Rudnyánszky Antóniának (1782—1814) a család által ma is őrzött eredeti imakönyvében.
- ¹¹ Jankovich Miklós (†1978) közlései.
- ¹² *Balanyi Gy.*—*Lakatos Z.* (szerk.), Emlékkönyv a magyar piarista rendtartomány háromszázéves jubileumára. Bp. 1943, 54, 83, 102, 119—120.
- ¹³ Jankovich pesti és pozsonyi iskolázásának dokumentumait I. OSzK Kézirattár, Fond 16/2. — A váci iskolázásról Hochmeister Mártonnak Nagyszebenben, 1824. december 22-én kelt Jankovichhoz intézett levele tesz említést. Uo. a jelzett fondban foglalt levelek között.
- ¹⁴ Gyászbeszéd Jankovich Miklós felett. Tartatott az Akadémiában ápril. 20. 1846. In: Toldy Ferenc összegyűjtött munkái V. k. Pest 1872, 161.
- ¹⁵ *Szinyei J. i. m. II. k.* Bp. 1893, 113—115. h.
- ¹⁶ Cornides könyvtáráról a testvére által összeállított katalógus tájékoztat: *Clarissimi Danielis Cornides . . . professoris . . . bibliotheca Hungarica sive catalogus scriptorum de rebus omnis generis Hungariae adnexarum provinciarum, gentiumque finitimarum tam typis publice editorum, quam manu exaratorum. Pestini 1792.*
- ¹⁷ *V. Windisch É.*, Kovachich Márton György, a forráskutató. Bp. 1969.
- ¹⁸ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 9. — Ugyanerről *Krompecher [Korompay] B.*, Jankovich Miklós irodalmi törekvései. Bp. 1931, 8.
- ¹⁹ *Krompecher B. i. m.* 9—10.
- ²⁰ OL Nádasdladányi Nádasdy-lt., P. 507 (Levelezések Nr 982. fol. 52/b. Dalos Péter levele gróf Nádasdy Ferenc főispánhoz.
- ²¹ OL Jankovich-lt., P. 1284., rksz. 11., Nr 247.
- ²² *Nagy I. i. m.* IX. k. Pest 1862, 812, 816. Az esküvő Ezdegen (Pozsony m.) volt 1798. december 16-án.
- ²³ Bejegyzések Rudnyánszky Antónia imakönyvében, továbbá: OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 3., Nr 185.
- ²⁴ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 3., Nr 168. és 177.
- ²⁵ OL Jankovich-lt., Nr 168.
- ²⁶ OL Jankovich-lt., Nr 177.
- ²⁷ OL Jankovich-lt., Nr 177.

- ²⁸ OL Jankovich-lt., P. 1284., rksz. 1., Nr 50.
- ²⁹ OSzK Kézirattár, Fond 16/1 és 16/11. — Jankovichot is ugyanazok az eszmék vezérelték, mint Horvát Istvánt. Vö. *Vass B.*, Horvát István életrajza. Bp. 1895, 230—250, 264, 284—286, 340, 351, 361.
- ³⁰ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 7., Fond 16/23. — OL Jankovich-lt., P. 1284., rksz. 1., Nr 45. Toldy Ferenc (i. m. 161.) tévesen tulajdonítja a kolostori vásárlásokat az ifjú Jankovichnak, hiszen ő az abolíciók idején még csak gimnazista volt; a kolostori könyvek megszerzése az apa nevéhez fűződik.
- ³¹ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 3., Nr 184.
- ³² *Hölvényi Gy.*, Wagner Károly könyvtára. In: Egyetemi Könyvtár Évkönyvei III. k. Bp. 1966, 147—158.
- ³³ A könyvtár katalógusát l. OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 6. — A vásárlás lebonyolításáról: OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 4., Nr nélkül, 349. fol.
- ³⁴ Erről *Berlász J.*, Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt? Az értelmiség jelentőségének felismerése. In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968—1969. Bp. 1971, 71—97.
- ³⁵ Életéről *Zoltai L.*, Újabb adalékok a könyv-, régiség- és éremgyűjtő debreceni patikárius nemes Kazay Sámuel élettörténetéhez. Magyar Gyógyyszeresztudományi Társaság Értesítője VII (1931) 211—224., uő, A debreceni kollégium éremtárának keletkezése és a Kazay-féle gyűjtemény. Numizmatikai Közlemények XIV (1915) 137—143., *Grünn A.*, Kazay Sámuel éremgyűjteménye. Numizmatikai Közlemények II (1903) 5—7. Néhány újabb adat OSzK Kézirattár, Fond 16/30.
- ³⁶ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 11. „Catalogus bibliothecae Samuelis Kazzay de Ztrece apothecarii.” L. még *Büky B.*, A Jankovich Miklós-féle katalógusgyűjtemény. Székesfehérvár 1966, 6.
- ³⁷ OSzK Kézirattár, Fond 16/30.
- ³⁸ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 11.
- ³⁹ OSzK Kézirattár, Fond 16/30.
- ⁴⁰ Uo. és *Balogh I.*, A debreceni református kollégium gyűjteményeinek keletkezése. In: Művészet és felvilágosodás. (Szerk.: *Zádor A.*—*Szabolcsi H.*) Bp. 1978, 593—596, 599—603.
- ⁴¹ OL Jankovich-lt., P. 1284, rksz. 11., Nr 247.
- ⁴² *Berlász J.* i. m. 1974, 318—319.
- ⁴³ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 35. l. a vonatkozó levelezést: az özvegy Semsey Polixena, a fiú, Fejérváry Gábor és az elhunyt hitelezőinek képviselője, Josef Gantzaug között.
- ⁴⁴ *Szinnyei J.* i. m. III. k. Bp. 1894, 279. h.
- ⁴⁵ Catalogus bibliothecae et manuscriptorum Caroli Fejérvári de Keresztes. OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 35.
- ⁴⁶ Uo.
- ⁴⁷ OSzK Kézirattár, Fond 16/23.
- ⁴⁸ *Melzer, J.*, Biographien berühmter Zipser. Kaschau [1833] 169., *Szinnyei J.* i. m. XII. k. Bp. 1909, 603—604. h.
- ⁴⁹ Samuelis Székely de Doba bibliothecae librorum rariorum catalogus. OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 3. és 5.
- ⁵⁰ *Büky B.* i. m. 7.
- ⁵¹ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 2. Továbbá *Varjú E.*, Jegyzetek a pécsi egyházmegyei könyvtárból. Magyar Könyvszemle, Új folyam (1907) 15. 193—206., *Horváth M.*, Klimó püspök könyvtáralapítása. [Pécs] 1932., *Szinnyei J.* i. m. VI. k. Bp. 1899, 558—559. h.
- ⁵² *Büky B.* i. m. 6, 13. és OSzK Kézirattár, Fond 16/23.
- ⁵³ Tanúsítja pl. Bél Mátvás Notitia Hungariae novae historico-geographica c. nagy munkájának Benczúr birtokában volt, saját kezű névbeírással ellátott példánya. Jelzete az OSzK-ban 501949/5. Hasonló tanúság: Benczúr kéziratai, amelyek Jankovich hagyatékával kerültek az Országos Széchényi Könyvtárba; kézirattári jelzetük: Fol. Lat. 333., 474.; Quart. Lat. 202., 248., 259., 288., 289., 291., 293—95., 320., 388., 625., 627., 670. és Oct. Lat. 67., 156. és Oct. Slav. 33.
- ⁵⁴ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 17.
- ⁵⁵ Jankovich Miklós (†1978) kéziratos család- és gyűjteménytörténeti feljegyzése., *Szinnyei J.* i. m. IX. k. Bp. 1903, 1343—1344. h.
- ⁵⁶ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 20.
- ⁵⁷ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 19.
- ⁵⁸ Kazinczy Ferenc levelezése XXIII. k. (Közzéteszi: *Berlász J.*—*Busa M. és mtsai.*) Bp. 1960, 165—166, 175—176, 178—179.
- ⁵⁹ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 18.

- ⁶⁰ *Büky B. i. m. 6.*
- ⁶¹ *Büky B. i. m. 9—11.*
- ⁶² OSzK Kézirattár, Fond 16/34. A vétel 1807-ben történt Pesten. Vö. *Havrán D.*, Ribay könyvtára. Magyar Könyvszemle (1902) 352—361. Továbbá *Borsa, G.—Käfer I.*, Catalogus librorum veterum usque ad annum 1800 in lingua Bohemica et Slovaca impressorum quod in Bibliotheca Nationali Hungariae de Francisco Széchényi nominata asservantur. Bp. 1970.
- ⁶³ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 8. és 16.
- ⁶⁴ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 15.
- ⁶⁵ Verancsics Antal összes munkái II. k. Pest 1857, V—XV. 1., Monumenta Hungariae historica. II. oszt. 3. k.
- ⁶⁶ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 22.
- ⁶⁷ OSzK Kézirattár, Fond 16/19., 16/56—60. Továbbá: *Krompecher B. i. m. 9.*, *Berlász J.*, Über die Vorbesitzer des Ransanus-Kodex. Magyar Könyvszemle 85 (1969) 97—107.
- ⁶⁸ Idevágólag I. Mindennapi. Horvát István pest-budai naplója 1805—1809. Bp. 1967, 67—68, 345.
- ⁶⁹ Uo. 21., OSzK Kézirattár, Fond 16/23., 27., 28., 29. és 34., valamint Quart. Lat. 3871. Továbbá: OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 3., Nr 168.
- ⁷⁰ OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3870.
- ⁷¹ OSzK Kézirattár, Fond 16/34.
- ⁷² OSzK Kézirattár, Fond 16/23.
- ⁷³ *Fejér Gy.*, Vadassi Jankowics Miklós gyűjteményeiről... Tudományos Gyűjtemény I (1817) 11. 5. A Carpov-család tudós tagjairól *Adelung, J. Ch.*, Fortsetzung und Ergänzung zu Chr. Gottlieb Jöchers Allgemeinen Gelehrten-Lexico. II. Bd. Leipzig 1787, 133—135. h.
- ⁷⁴ OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3870. — *Rammerus, G. Ch.*, Catalogus bibliothecae Hieronymi Ebner—Eschenbach. Nürnberg 1812. Vö. *Vízkelety, A.*, Beschreibendes Verzeichnis der altdutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Bd. I. Széchényi-Nationalbibliothek. Bp. 1969, 6.
- ⁷⁵ A magyar sajtó története I. k. 1705—1848. (Szerk.: *Kókay Gy.*) Bp. 1979, 280—295.
- ⁷⁶ *Fejér Gy. i. m. 3—25.*
- ⁷⁷ Uo. 5—6. A szóban forgó latin kódexekre leginkább Jankovichnak saját összeállítású kéziratok katalógusából következtethetünk: OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 37.
- ⁷⁸ *Fejér Gy. i. m. 6—7.*
- ⁷⁹ Uo. 7.
- ⁸⁰ Uo. A Carpov-könyvtárból származó görög evangeliarumot ma is őrzi kéziratárunk (Cod. Graec. 1.). Leírása: *Kubinyi, M.*, Libri manuscripti Graeci in bibliothecis Budapestiensibus asservati. Bp. 1956, 28—30.
- ⁸¹ *Fejér Gy. i. m. 7—8.*
- ⁸² Uo. 8. Az Országos Széchényi Könyvtár állományában levő Jankovich-eredetű őnyomtatványokat feltünteti: *Horváth I.*, A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának őnyomtatványai. 1465—1500. Bp. 1895.
- ⁸³ *Fejér Gy. i. m. 9.*
- ⁸⁴ Uo. E középkori kódexek zöme a Széchényi Könyvtár állományában ma is megvan. (L. *Vízkelety A. i. m.* 1969.) Cod. Germ. 2., 5., 6., 10., 11., 13—14., 15—18., 20., 25., 27., 30—31., 33., 36., 38., 40—41., 43., 46., 48., 52., 56—58., 63—65. és 67—68. jelzet alatt.
- ⁸⁵ Ezek közül a Schwabenspiegel Cod. Germ. 30., a Wiener Stadtrecht Cod. Germ. 27., a Chronik von Österreich Cod. Germ. 26., az Österreichische Annalen Cod. Germ., 27., egy bajor krónika, Cod. Germ. 12., az Oswald-eposz prózai átírása Cod. Germ. 31., a tévesen Paracelsusnak tulajdonított kódex, Cod. Germ. 36. jelzet alatt található az OSzK gyűjteményében. Vö. *Vízkelety A. i. m.* 1969. L. még: *uő.*, Der Budapester Oswald. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 86 (1964) 107—188.
- ⁸⁶ Luther végrendelete és levelei, valamint Melancthon levelei és a reformációs kisnyomtatványok a Carpov-könyvtárból valók. Az előbbieket Jankovich végrendeletileg a pesti magyar evangélikus egyházra hagyományozta.
- ⁸⁷ L. a 29. jegyzetben foglaltakat.
- ⁸⁸ *Fejér Gy. i. m. 13—14.*
- ⁸⁹ Catalogus bibliothecae Hungariae Com. Széchényi. Pars 1—2. et Index, Supplementum II. et Index, Sopron—Pest—Poson 1799—1807.
- ⁹⁰ *Fejér Gy. i. m. 16.*

⁹¹ A Budai Krónika példányát Jankovich Miklós Fejérváry Károly gyűjteményéből vásárolta 90 ezüst forintért. L. OSzK Kézirattár, Fond 16/23.

⁹² *Fejér Gy.* i. m. 16—17. Vö. *Szabó K.—Hellebrant Á.*, Régi Magyar Könyvtár III. k. Bp. 1896, 2, 4., *Sajó, G.—Soltész, E.*, Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. Vol. I. Bp. 1970, 680.

⁹³ *Fejér Gy.* i. m. 17—18.

⁹⁴ Uo. 18—19. Az OSzK Kézirattárának állományában kimutatható az a), b), d), e), f) és részben a c) tétel is Cod. Lat. 96., 100., 87., 160., 301., illetve 92. jelzet alatt.

⁹⁵ *Fejér Gy.* i. m. 22—23. Ezek az OSzK Kézirattárában MNY 3., 12., 15. és 30. jelzet alatt fordulnak elő.

⁹⁶ *Fejér Gy.* i. m. 21. L. még az 53. jegyzetet is.

⁹⁷ *Fejér Gy.* i. m. 22.

⁹⁸ Uo. 23. Megtalálható az OSzK Kézirattárában Quart. Hung. 173. és 175. jelzet alatt. Vö. *Horváth J.*, A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig. Bp. 1927, 137—140., *Pogány P.*, Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán 1770—1823. Bp. 1959, 117.

⁹⁹ *Fejér Gy.* i. m. 25.

¹⁰⁰ Uo. 20—21.

¹⁰¹ Uo. 31—32.

¹⁰² Uo. 32.

¹⁰³ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 3., Nr 185.

¹⁰⁴ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 3., Nr 189.

¹⁰⁵ OL Jankovich-lt., P. 1284., rksz. 1., Nr 100.; P. 1285., rksz. 3., Nr 188., 201—202.; rksz. 5., Nr nélkül, továbbá P. 1285., rksz. 6., Nr 7.

¹⁰⁶ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 4., Nr 3—5.; rksz. 5., Nr 37.; rksz. 6., Nr 31., 37.

¹⁰⁷ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 3., Nr 188.

¹⁰⁸ OSzK Kézirattár, Fond 16/6.

¹⁰⁹ Jankovich saját tartozásáról: OSzK Kézirattár, Fond 16/7. Végrendelet XXII. pont. Fiának adósságáról OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 6., Nr 4. A fiú adósságainak nagyobbik része az apát nem terhelte, mert ez már a kitagadás előtt hivatalosan kinyilvánította, hogy nem vállal kezességet fia ügyleteirért.

¹¹⁰ *Krompecher B.* i. m. 43—45.

¹¹¹ Uo. 47—50., *Szinnyei J.* i. m. V. k. 1897, 383—386. h., OSzK Kézirattár, Fond 16/15.

¹¹² Kézirata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában: Bibliogr. 2-r. 32. jelzet alatt. A kiadásra vonatkozólag az Akadémiával 1845-ben kötött eredeti szerződést l. OSzK Kézirattár, Fond 16/15. Irodalom: *Krompecher B.* i. m. 55—57.

¹¹³ Magyar Kurir 1832. szeptember 25-i szám. Röpirat formájában: OSzK Kézirattár, Fond 16/16.

¹¹⁴ *Krompecher B.* i. m. 53—54.

¹¹⁵ A játékszín előmozdítására 1810-ben 1000, a nemzeti nyelv terjesztésére és az irodalom támogatására 1828-ban 2000 forintos alapítványt tett. OSzK Kézirattár, Fond 16/3., 16/65. 80.

¹¹⁶ *Krompecher B.* i. m. 30.

¹¹⁷ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3005., *Krompecher B.* i. m. 45—46.

¹¹⁸ L. OSzK Kézirattár, a 16. Fondban foglalt s még csaknem teljesen feltáratlan óriási levélgyűjteményt.

¹¹⁹ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 21.

¹²⁰ OSzK Kézirattár, Fond 16/44.

¹²¹ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 40.

¹²² OSzK Kézirattár, Fond 16/45.

¹²³ *Büky B.* i. m. 6.

¹²⁴ OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3870.

¹²⁵ Név szerint P. A. Budik. L. OSzK Kézirattár, Fond 16, Jankovich-levelezés. Vö. *Vízkelety, A.*, Milstätter Handschriften der Ungarischen Nationalbibliothek Széchenyi. Carinthia 157 (1967) 290—295.

¹²⁶ OSzK Kézirattár, Fond 16/53 és Quart. Lat. 3870.

¹²⁷ OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3870. A Reisach-gyűjtemény árverési katalógusa: Erster Katalog einer auserlesenen Büchersammlung... Regensburg 1819. Vö. *Vízkelety A.* i. m. 1969. 10.

¹²⁸ *Bartoniék E.* (recensuit), A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának címjegyzéke. XII. Codices manuscripti Latini. I. Codices Latini medii aevi. Budapestini 1940. L. a 46.,

142., 146., 175., 255., 285. és 290. sz. tételeket. F. A. G. Spohnról a Nouvelle biographie générale. Publiée par Firmin—Didot. . . Tome 44. Paris 1866, 349. h.

¹²⁹ OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3870.

¹³⁰ Wissenschaftliche Sammlung des Herrn Niklas von Jankowits zu Pesth. In: Taschenbuch für die vaterländische Geschichte. Bd. II. (Hrsg.: *Hormayer, J.—Mednyánszky, A.*) H. n. 1821, 329—349.

¹³¹ OSzK Kézirattár, Fond 16/4. és Fol. Hung. 3400/I. f. 92. Egy 1841. évi folyamodványában Jankovich megemlíti friburgi tudományos társulati tagságát is.

¹³² *Hänel, G.*, Ungedruckte Handschriften-Kataloge. I. Elenchus manuscriptorum Nicolai sen. Jankowich. In: Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik oder Kritische Bibliothek für das Schul- und Unterrichtswesen. H. n. 1839, 591—640.

¹³³ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 37., 38., 39. és Quart. Lat. 2683.

¹³⁴ Magyar Hajdankor emlékeinek jeles gyűjteményét hazájának mély tisztelettel ajánlja W[adasi] J[ankovich] M[jiklós]. Tudományos Gyűjtemény XIV (1830) 8. 114—123.

¹³⁵ Az 1825-i kimutatás: OL Regnicolaris lt., Ladula XX. Nr 16., Fasc. D. Nr 3., 12. sz. melléklet: Diaeta anni 1825—1827. — Az 1832-i kimutatás, amelyet a Nemzeti Múzeumnak Jankovichsal kötött 1832. november 10-én kelt szerződése tartalmaz, másolatban megtalálható: OSzK Igazgatósági Irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye.

¹³⁶ OL Regnicolaris lt. fentebb idézett irata.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ Magyar hajdankor. . . i. m. 7—8. Vö. *Wurzbach, C.* i. m. X. Bd. 78. Itt 13 600 kötetéről történik említés. L. még OL Regnicolaris lt., Lad. XX. Nr 16., Fasc. D., Nr 3., 12. sz.

¹³⁹ Magyar hajdankor. . . i. m. 9.

¹⁴⁰ *Bartonic E.* i. m. Bizonyoságot az egyes kódexek possessor adatainak számbavételével, illetve összesítésével nyertem.

¹⁴¹ Ezek az összesített adatok a következő tételek eredményei: 9. századi eredetű a Cod. Lat. 3. és 316., 11. századi a Cod. Lat. 2. és 5., 12. századi a Cod. Lat. 8., 10—11., 15—16., 21—24. és 54., 12—13. századi a Cod. Lat. 18. és 51., 13. századi a Cod. Lat. 12., 19., 30., 32., 35., 39., 42., 45., 56., 86., 88. és 96., 13—14. századi a Cod. Lat. 41., 46., 53., 57., 58—59., 73. és 108., 14. századi a Cod. Lat. 31., 33—34., 44., 55., 62—63., 65., 69—71., 74., 76—77., 79—82., 85., 87., 92., 97., 101—104. és 107., 14—15. századi a Cod. Lat. 61., 84., 99. és 106., 15. századi a Cod. Lat. 36., 49., 75., 90., 98., 105., 110—112., 114—120., 122—124., 127., 130., 133—142., 145—146., 149., 153—155., 157—166., 168—171., 173., 175—177., 180., 182., 183., 186., 189., 190—191., 193., 195., 198., 201., 204., 206—207., 212—213., 217., 221., 224—225., 228—233., 235—237., 239., 242., 245—249., 251., 253—258., 260—265., 272—278., 280., 282—287., 289—290., 292., 301., 309., 314., 320., 322—323., 325., 328. és 339. jelzetű kódex. A fenti táblázattal a Hänel-jegyzék alapján készíthető statisztika nem vág egybe. Az utóbbi szerint az összes latin és német kódexek a 15. századig bezárólag csak 154 tételt tesznek ki. Az eltérés okát Bartonic és Hänel katalógusának tételenkénti egyeztetésével lehetne tisztázni.

¹⁴² Vízkelety (i. m. 1969) katalógusa szerint a Jankovich-gyűjtemény német nyelvű kódexeinek 1830-i állománya (beleértve a 15. századiakat is) teljességében 55-re tehető. A szláv nyelvű kódexekről mindmáig nincs tudományos értékű hiteles katalógusunk; Mátray Gábor múlt századi kézírásos repertóriumai nem tekinthetők ilyeneknek.

¹⁴³ Magyar hajdankor. . . i. m. 8., *Krompecher B.* i. m. 23., *Wurzbach, C.* i. m. X. Bd. 78.

¹⁴⁴ *Wurzbach* (i. m. X. Bd. 78.) 63 000 darab hungaricumról szól: ezek közül szerinte 50 000 db idegen nyelvű volt, 12 000 pedig magyar nyelvű. Jankovich kisnyomatványai, amelyek e nemű nyomtatványgyűjteményünk legértékesebb részét alkotják, sajnos máig sincsenek katalogizálva.

¹⁴⁵ De kitűnhet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kéziratárában őrzött Bibliographia Hungaricából. L. a 112. jegyzetet.

¹⁴⁶ Magyar hajdankor. . . i. m. 9.

¹⁴⁷ Az 1832. november 10-i adásvételi szerződésben. L. a 135. jegyzetet.

¹⁴⁸ L. a 146. jegyzetet.

¹⁴⁹ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 3., Nr 188., f. 100.

¹⁵⁰ Hazai és Külföldi Tudósítások. 1824. szeptember 15. (22. sz.) 171—172.

¹⁵¹ L. még a 135. jegyzetet. Declaratio Nicolai Jankovich quoad collectiones suas quibus sub conditionibus Museo Nationali Hungarico addicendas.

¹⁵² Uo.

¹⁵³ Uo.

- ¹⁵⁴ Uo.
- ¹⁵⁵ OSzK Igazgatósági Irattár, 1825. évi 11. sz. irat. (A következőkben: 1825/11.)
- ¹⁵⁶ L. a 135. jegyzetben idézett Regnicolaris lt.-i iratsomóban.
- ¹⁵⁷ Horváth M., Huszonöt év Magyarország történelméből 1823—1848. I—II. k. Pest 1868, 137—191. (2. kiadás.)
- ¹⁵⁸ Magyar hajdankor... i. m. 3—6.
- ¹⁵⁹ Galgóczy K., Pest, Pilis és Solt... megye monographiája. Bp. 1876, 119—120.
- ¹⁶⁰ Uo. 148.
- ¹⁶¹ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3400/I. ff. 11—12.
- ¹⁶² OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3400/I. ff. 13—14. és 15—18.
- ¹⁶³ OL Regnicolaris lt., Ladula XX. Nr 17. Fasc. C., Nr 42. Diaeta anni 1830.
- ¹⁶⁴ OL Regnicolaris lt., Archivum Palatinale, archiducis Josephi. Acta Musei (a következőkben: Nádori lt.) an. 1832., Nr 1480.
- ¹⁶⁵ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 4., Nr 4. f. 15.
- ¹⁶⁶ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3400/I. ff. 36—37.
- ¹⁶⁷ A szerződés eredeti példánya OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3400/I. ff. 19—23. A tervezetek: OL Nádori lt., an. 1832., Nr 1678.
- ¹⁶⁸ Az átvételi bizottság kinevezését l. OL Nádori lt., an. 1832., Nr 1678. A kulcsok átvételéről uo. Nr 1774., valamint OSzK Igazgatósági Irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 127. József nádor 1832. november 24-én kelt levele Nagy István közalapítványi igazgatóhoz.
- ¹⁶⁹ OSzK Igazgatósági Irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 138. Horvát István jelentése József nádorhoz, 1835. június 22.
- ¹⁷⁰ Uo.
- ¹⁷¹ Uo.
- ¹⁷² Uo. 133. József nádor levele Horvát Istvánhoz, 1834. február 3.
- ¹⁷³ OSzK Igazgatósági Irattár, a 169. jegyzetben idézett irat, valamint 139. József nádor válasza Horvát Istvánnak, 1835. július 8.
- ¹⁷⁴ Horváth M. i. m. I. k. 288—459.
- ¹⁷⁵ Magyar Törvénytár. Millenniumi emlékkiadás. (Szerk.: Márkus D.) 1836—1868. évi törvénycikkek. Bp. 1896, 71—72.
- ¹⁷⁶ OSzK Igazgatósági Irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 139, 142. József nádor levele Horvát Istvánhoz, 1836. március 21.
- ¹⁷⁷ Uo. 143. Horvát István levele József nádorhoz, 1836. május 2.
- ¹⁷⁸ Uo. 147/a, 147/b, 148.
- ¹⁷⁹ Berlász J., Az Illésházy könyvtár. In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967. Bp. 1969, 57—97.
- ¹⁸⁰ L. a 177. jegyzetet.
- ¹⁸¹ OSzK Igazgatósági Irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 161. Horvát István jelentése József nádorhoz, 1837. június 2., 162. József nádor levele Horvát Istvánhoz, 1837. június 12., 166. Horvát István levele József nádorhoz, 1837. július 30, Horvát István levele József nádorhoz, 1837. szeptember 20. Ugyanebben az időben történt, hogy az összeíró bizottságnak 1832-ben delegált illusztris tagjai (Fáy András és Veszler József) lemondtak tisztükről, s helyükbe a nádor Nedeczky Ferenc, Székely Albert és Markos Mihály személyében három Pest megyei táblabíró nevezett ki. Ezek állítólag a Hatvani utcai házban egy darabig még kísérleteztek az összeírással. Vö. Mátray G., A Magyar Nemzeti Múzeum korszakai. Pest 1868, 39.
- ¹⁸² A Múzeum kincseinek megmentéséről: Berlász J., A Széchényi Könyvtár az árvíz idején. OSzK Híradó XI (1968) 251—264. — Horvát Istvánnak József nádorhoz írt idevágó jelentése, OSzK Igazgatósági Irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 174. 1838. március 18.
- ¹⁸³ Mátray G. i. m. 40.
- ¹⁸⁴ OSzK Igazgatósági Irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 180. József nádor Horvát Istvánhoz, 1838. március 28. és 181. Horvát István Jankovichhoz, 1838. március 30.
- ¹⁸⁵ Uo. 182—183. József nádor Horvát Istvánhoz, 1838. június 19., 188, 190, 194. Horvát István József nádorhoz, 1838. szeptember 16., október 6. és november 4., vö. Mátray G. i. m. 40—41.
- ¹⁸⁶ Mátray G. i. m. 37. Továbbá OSzK Igazgatósági Irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok 143. Horvát István József nádorhoz, 1836. május 2.
- ¹⁸⁷ Barna F., A Magyar Nemzeti Múzeumi Széchényi Országos Könyvtárnak rendezéséről. Magyar Könyvszemle I (1876) 127—134, 173—183.

- ¹⁸⁸ OSzK Kézirattár, Fond 16/5. OL Jankovich-lt. P. 1285., rksz. 3., Nr 188., ff. 140—142.
- ¹⁸⁹ OSzK Kézirattár, Fond 16/5.
- ¹⁹⁰ Uo.
- ¹⁹¹ OSzK Kézirattár, Fond 16/31., 32., 33.
- ¹⁹² „Lajstroma W. Jankovich Miklós másodszori gyűjteményének, mely feletébb ritka, már csak egyetlen példányban fentartott és I. archaeologiai arany, ezüst, réz és egyéb hajdani remekművekből, II. kéziratokból, oklevelekből, diplomákból, hajdani írott s rajzolt emlékekből, III. jeles ritka válogatott könyvekből, nagy költséggel össze szedettet 1833—1844. esztendőben.” OL Nádori lt., an. 1844. Nr 296.
- ¹⁹³ Idevágólag l. a 14. jegyzetben idézett Toldy-féle gyászbeszédet. 164.
- ¹⁹⁴ Jankovich óvásait l. OSzK Igazgatósági Irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok 155—156.
- ¹⁹⁵ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3400/I. f. 92., *Mátray G.* i. m. 44.
- ¹⁹⁶ L. a 192. jegyzetben idézett lelőhelyet.
- ¹⁹⁷ Uo.
- ¹⁹⁸ *Horváth M.* i. m. II. k. 378.
- ¹⁹⁹ OL Nádori lt., an. 1844. Nr 296.
- ²⁰⁰ *Horváth M.* i. m. II. k. 460.
- ²⁰¹ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 4., Nr 13. és rksz. 5., f. 51.
- ²⁰² OL Nádori lt., an. 1844. Nr 2066. és 2124.
- ²⁰³ Pöre menyével, br. Rudnyánszky Flórával OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 5. f. 45.
- ²⁰⁴ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 5., f. 6.
- ²⁰⁵ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 4., f. 347.
- ²⁰⁶ OL Nádori lt., an. 1846. Nr 1881.
- ²⁰⁷ Uo.
- ²⁰⁸ OSzK Igazgatósági Irattár, Alapítványi és egyéb fontos iratok gyűjteménye 235, 236.
- ²⁰⁹ Jankovich Lőrinc levele Zlinszky János főszolgabíróhoz, 1846. május 30. Leleőhelye mint a 206. jegyzetben.
- ²¹⁰ OL Nádori lt., an. 1846. Nr 1881.
- ²¹¹ A kinyomtatott folyamodványt l. OL Nádori lt., an. 1848. Nr 416., Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 6., f. 21.
- ²¹² Uo.
- ²¹³ OL Jankovich-lt., P. 1285., rksz. 7., Nr 118., f. 55.
- ²¹⁴ Uo.
- ²¹⁵ Egy példányát Jankovich Miklós (†1978) volt szíves rendelkezésemre bocsátani.
- ²¹⁶ Ez a kódex tulajdonképpen Jankovich első gyűjteményéhez tartozott, már az 1817. évi Fejér-féle ismertetés is számba vette. Hogy miként maradt ki az OSzK-nak eladott teljes gyűjteményből, nem állapítható meg. Vö. a 94. jegyzettel.
- ²¹⁷ *Berlász J.* Horvát István könyvtárának megszerzése a Nemzeti Könyvtár számára. In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1963—1964. Bp. 1966, 251—264.
- ²¹⁸ *Mátray G.* i. m. 49.
- ²¹⁹ OSzK Igazgatósági Irattár, 1861/19.
- ²²⁰ Uo. 1852/12. A jegyzéket függelékünkben közöljük.
- ²²¹ *Krompecher B.* i. m. 23.
- ²²² OSzK Igazgatósági Irattár, 1846/ad 24., 36—38., 1847/19. Vö. *Mátray G.* i. m. 49—50.
- ²²³ OSzK Igazgatósági Irattár, 1850/12.
- ²²⁴ *Mátray G.* i. m. 61—62.
- ²²⁵ OSzK Igazgatósági Irattár 1848/ad 26., 1850/ad 82., 1851/9., 1854/46., 1855/36.
- ²²⁶ Uo. 1847/9. és 1868/ad 18., illetve 1868 sz. n. statisztika.
- ²²⁷ L. a 187. jegyzetet. Továbbá OSzK Igazgatósági Irattár, 1870/26.
- ²²⁸ *Borsa I.*, A Hunyadi család levéltárának története. Levéltári Közlemények 35 (1964) 31—42.
- ²²⁹ *Fejős I.*, A Magyar Történelmi Képcsarnok 75 éve. Művészettörténeti Értesítő VIII (1959) 285—289.
- ²³⁰ *Bakács I.*, A Magyar Országos Levéltár és a Magyar Nemzeti Múzeumi Levéltár 1926—34 közötti kapcsolatairól. Magyar Könyvszemle 87 (1971). 310—322., *uő.*, A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében 1934—1945. Levéltári Közlemények 43 (1972) 33—84.
- ²³¹ L. a 74. és 77. jegyzetet.
- ²³² *Horvát I.* i. m.
- ²³³ A kézírásos példánynyilvántartók a Régi és ritka nyomtatványok tárának őrizetében.

FÜGGELÉK

A JANKOVICH MIKLÓS MÁSODIK GYŰJTEMÉNYÉBŐL VÁSÁROLT
KÖZÉPKORI KÓDEXEK, ÚJKORI KÉZIRATOK,
RÉGI ÉS RITKA NYOMTATVÁNYOK JEGYZÉKE

A mű címe vagy leírása	Vételár		
	arany- ban	ezüstben	
		Ft	kr
<i>I. Középkori kódexek</i>			
1. Biblia sacra Joannis Sambuci. Scriptura elegans minutissima, ad sec. 14-ti initium, picturis elegantibus ornata, in duabus columnis, bene conservata. Quod Joannis Sambuci fuerit, docet autographum eius de Ao. 1575. 20. Martii, quo mediante biblia haec Zachariae Mossóczy donaverat. Externus argenteis fibulis in 12 foliis ornata	50	—	—
2. Epistolae Sancti Pauli omnes, in fol. oblongo. Scriptura elegans sec. 13—14., cum scriptura et monogrammate Henrici II-di imperatoris. Codex hic ab initio ornatus est picturis elegantibus sec. 13—14., a fine vero cruce deaurata et duabus acinacibus decussata. In fine codicis est monogramma Henrici II-di imperatoris	20	—	—
3. Codices Veneti 29.			
a) Unus codex Bergamensis huc spectans			
b) Imagines ducum Venetorum cum iconibus et picturis in 4-to minori in 10 tomis	40	—	—
4. Aristoteles de mundo. In fol. min. cum initialibus pictis et deauratis, imagineque Sigismundi imp. inter scuta Hung. et Bohemiae ac draconis sedente	6	—	—
5. Davidis psalterium, Belae regis, ut in fine expositum est. Cuiusdam Belae, quaestio est. Cum scriptura elegans et defectus punctorum ad litteram i. sec. 12-am denotans, videtur Belae II. v. III-tii fuisse	10	—	—
6. Ciceronis orationes 18., cum insignibus domus Andegavensis et Hungaricis, in pag. I. depictis. In fol. min. sec. XIV. ineuntis	20	—	—
7. Mathiae Corvini liber precatorius secundum adnotationem Samuelis Nemes Literati. In 12-o maj. cum initialibus pictis et deauratis, bene conservatus, bysso nigro detrito et fibulis argenteis deauratis compactus	12	—	—
8. Tabulae geographicae antiquae et delineationes Budae, Visegradi, Jaurini etc. in 4-to	1	—	—
9. S. Elisabethae vita in 8-vo majori	2	—	—
10. Calendarium et necrologium Jadrense sec. XIV.	2	—	—
11. Missale Latinum cum calendario Hungarico antiquissimo sec. XV. ad initium. Nonnullis in locis Hungarice adscriptum est, v.g. három Sz. királyok miséje etc., in 4-to min. bene conservatum. Fuisse videtur codex hic in possessorio Balthasaris Batthyány, ut scriptura eius indicio est. Vixit anno 1484. Adsunt ibidem notationes generi etiam eius Francisci Both. — Calendarium hoc Hungaricum est antiquior scriptura, quam missale, et videtur esse circa annum 1400. Continet in se menses (praeter Maium et Junium) ceteros omnes	60	—	—
12. Rudberti abbatis opus super Cantico Canticorum. Codex videtur esse ad finem sec. XIII-ii (rectius XII-mi) ... Compactura tamen ob insignia domus Andegavensis videtur esse sec. XIV-ti ab initio. Est in 4-to min. seu 8-vo maiori	?	—	—

A mű címe vagy leírása	Vételár		
	arany- ban	ezüstben	
		Ft	kr

II. Újkori kéziratok és iratok

1. Az Isten nevének fejtegetése. Hajdan Ivánka Sámuel tulajdona. (Pergamenre írva)	—	—	6
2. Lépes Bálint nyitrai püspök kézírata: „Az halandó és ítélre menendő tellyes emberi nemzetnek fényes tüköre.” In 4-to.	2	—	—
3. Szentek élete um. Elek és Pál. — „Téged Isten dicsérünk” s több magyar énekek Mátyás király idejéből. Eleje hibázik. In 12-o.	4	—	—
4. Pelbartus de Temesvár: Biga salutis seu sermones de sanctis. Ab initio in papyro, in meditullio pergamena, in fine vero typis impressus in 4-to de anno 1499.	1	—	—
5. Magyar énekeskönyv a XVII. század elejéről	—	1	—
6. Schildberger: Notationes historicae cum picturis, de tempore Sigismundi imperatoris (?) in 4-to.	1	—	—
7. Bibliographia Hungarica ordine alphabetico in 4-to.	1	—	—
8. Molfenger: Pápista consiliariusból önként református keresztény. In 4-to.	—	1	—
9. Extractus proventuum episcopatus Agriensis de annis 1548., 49., 50., 54., 55., 58., 59., 63. et 88. Fasciculi 7.	—	5	—
10. Conventionales aulae familiarium et aliorum servitorum principis Franc. Rákóczi de anno 1668.	—	1	—
11. Rationes proventuum episcopatus Varadiensis de anno 1580/2.	—	—	30
12. Rationes provisoratus Munkácsiensis anno 1572.	—	1	—
13. Articuli foederis reipublicae Semproniensis 1604.	—	—	30
14. Manuscript von mehreren Begebenheiten in Ödenburg 1670—1704. Vide Csányi: Verzeichniss etl. Begebenh.	—	—	30
15. Conventionales officialium principissae Susannae Lórántffy de anno 1652.	—	5	—
16. Máriássy Francisci diarium	—	—	6
17. Extractus statutorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae de anno 1636.	—	2	—
18. Ratio super perceptione et erogatione Camerae Scepusiensis. 1578.	—	—	30
19. Munkácsi jószág enumerálása. 1682.	—	—	15
20. Regestum proventuum Camerae Hungaricae. 1583.	—	1	—
21. Ratio Agriensis. 1589/90.	—	—	30
22. Transylvaniae acta diaetalia. 1570—1693.	—	5	—
23. Regestrum mercium pro parte Gabr. Bethlen emptorum. 1624.	—	1	—
24. Rákócziana. (Többnyire vegyes nyomtatványok és iratok)	—	2	30
25. Erdélyi szászoknak törvényei magyarul	—	—	30
26. Relatio Baronis Thomae Makolányi, Jos. Hunyady in Commissione Neoaquistica	—	5	—
27. Dombrini Joannis Camerae Scepusiensis registratoris protocollum. 1572/3.	—	1	—
28. Verantii Fausti diplomatarium. 1583.	—	—	6
29. Zagrabiensis episcopatus capituli acta 1680—1760.	—	1	—
30. Liber stylorum cancellariae senatorio-ducalis Rákócziana. 1708.	—	1	—
31. Ratio proventuum Camerae Hungaricae. 1556.	—	—	30
32. Vectigal regium pro Hungarica circa 1680.	—	—	6
33. I. 16. századi történetek magyar nyelven másolatban. 2. II. János király árultatása. 16. századbeli eredeti. 3. A török császár ellen való conjuratio. Másolat. 4. Felelet Zsibrik György levelére 1585. Másolat 5. Bornemissza Tamás krónikája. Eredeti. — Conjuratio Mustaphae contra Solimanum. Másolat	—	5	—

A mű címe vagy leírása	Vételár		
	arany- ban	ezüstben	
		Ft	kr
34. Dugonics András: Arany pereczek. Eredeti	—	—	20
35. Cantionale, azaz historiás énekes könyv. Kiadta Heltai Gáspár 1574. Kézirat	—	10	—
36. Autographa collectanea ad historiam ecclesiasticam et litterariam Augustanae Confessionis	—	2	—
37. Conscriptio dicalis comitatus Bácsensis, 1522.	—	—	4
38. Acta civitatis Fiume, rectius: Collectio tractatum	—	1	—
39. Acta magni principatus Transylvaniae. 1608—1790.	—	2	—
40. Nádasdy Franc. comitis commercium litterarium	—	1	—
41. Magyar világi énekek	—	—	6
42. Nemzeti dalok gyűjteménye	—	—	20
43. Magyar énekek	—	—	20
44. Világi énekek	—	—	2
45. Világi énekek	—	—	2
46. Pettend. Causa contra parochum de Vezekény. 1368. [Másolat]	—	1	—
47. Nyomtatott énekek	—	—	5
48. Magyar énekek	—	—	5
49. Pasquillusok. Két kötet	—	2	—
50. Pasquilli in Michaelem Kereszturi et Steph. Bejthe.	—	—	20
51. Kovachich: Privilegia locorum regni Hungariae	—	10	—
52. De ingressu principis Emerici Tökölyi Tyrnaviam	—	—	10
53. Zsigray gróf levelei	—	—	10
54. Manuscripta lingua Hungarica sec. XVI.	—	20	—
55. Orationes Hungaricae sec. XVI. ab initio	—	1	—
56. Calendarium Scepusiense originale. 1517.	—	1	—
57. Analecta lapidum vetustorum in Dacia ex Martini Schmeizelii Historia principatus Transylvaniae	—	2	—
58. Zwei alte Odenburger Chroniken	—	—	40
59. Wagner, Carolus: Praelati, barones, magnates regni Hungariae e diplomatibus eruti	—	5	—
60. Bárdossy: De limitibus regni Hungarie	—	5	—
61. Bárdossy: Jura Coronae Hung. in vicina regna	—	5	—
62. Bárdossy: De basi juris civilis Hungarici	—	5	—
63. Bárdossy: Replica ad praetensiones Galliciae	—	5	—
64. Bárdossy: Vicissitudines iuris limitanei Hungariae	—	5	—
65. Fejérváry Caroli bibliothecae catalogus	—	5	—
66. Patakiensis bibliotheca	—	1	—
67. Clarissák historiája	—	—	5
68. XVI. századi magyar versek	—	2	—
69. Pázmány-háznak historiája	—	—	10
70. Memorabilia conventus ordinis S. Pauli Sassini	—	—	20
71. Diplomatarium lib. reg. civitatum ordine alphabetico	—	10	—
72. Balassa Imre naplókönyve. 1679/80.	—	—	10
73. 1644-i táborozás rende. Rectius: Gf. Batthyány Ádám naplókönyve	—	—	20
74. Ráday Pál naplóírása	—	—	10
75. Wathay Ferenc munkájához tartozó rajzolatok	—	—	20
76. Illésházy naplókönyve	—	—	20
77. Czombor Márton utazása	—	—	10
78. Slavoniam concernentia	—	2	—
79. Croatia et Slavonica	—	1	—

A mű címe vagy leírása	Vételár		
	aranyban	ezüstben	
		Ft	kr
80. Gamauf: Merkwürdigkeiten von Ödenburg. 29 tomi in 4-to. Es fehlen davon der 10., 12., 14., 16., 21., 23., 26., 28., 31., 33. Band.	—	20	—
81. Hajdani emlékezetes Nagykunságnak, vitézek anyja és táplálójának mostani nagy romlása. 1698. — és egy írott imádságos könyv	—	—	6
82. Trevisoi kehely rajzolata és olasz leírása	—	—	6
83. Acta publica sec. 17.	—	—	10
84. Acta publica sec. 18.	—	—	10
85. Acta publica sec. 17.	—	—	10
86. Acta publica sec. 17.	—	—	10
87. Acta publica Hungariae	—	2	—
88. Acta publica Hungariae	—	2	—
89. Acta publica Hungariae	—	2	—
90. Acta publica Hungariae	—	2	—

III. Régi és ritka nyomtatványok

1. Mähn, Wolfgangus: Das Leiden Jesu Christi. Augsburg durch Hansen Schönberger auf Pergamen gedruckt 1515. (Sehr selten.)	25	—	—
2. Komjáti Benedek: Sz. Pál levelei. Krakkó 1533.	—	10	—
3. Ordinarius complectens veram notulam, sive rubricam ecclesiae Agriensis de observatione divinorum officiorum et horarum canonicarum. Budaë 1513. 8°.	—	6	—
4. 24 bayrische Landtafeln durch Appiani. München sine anno. (Auf Pergamen.) Fol.	—	2	—
5. Theuerdank's Historie, Nürnberg, durch Schönberger, 1517. (Auf Pergament.) fol.	—	10	—
6. Guido de Columna: Historia destructionis Troiae. Argentinae 1489. — Item: Pelbarti de Temesvár: Expositio in psalmos. Hagenau, 1504. — Item: Gesta Romanorum per monachum Pelbartum. In 4°.	—	2	—
7. Güldene Bibel. Augsburg, absque anno.	—	2	—
8. Breviarium Strigoniense. 1484. Cura Theobaldi Feger. In fol.	—	10	—
9. Guidonis statuta ordinis Carthusiensis. Basileae, 1510. (Rectius: Reisch Gregorii)	—	—	30
10. Privilegia pontificum in membrana. 1526.	—	1	—
Összesen	257	223	82
A 257 aranyat 5 Ft 40 kr-jával számolva kitesz		1456	20
A teljes összeg ezüstforintban		1680	02
E becsértékhez — alku szerint — hozzászámítottak még		336	02
A végösszeg		2016	04

A második Jankovich-gyűjteményből történt vásárlás teljes összege tehát az oklevelekre fordított költséggel együtt 8016 forintot tett ki.

A JANKOVICH-GYŰJTEMÉNY FESTMÉNYEIRŐL

A Magyar Nemzeti Múzeum különleges helyet foglal el az európai közgyűjtemények között. Míg Anglia kivételével úgyszólván minden országban az uralkodó gyűjteménye vetette meg alapját az illető nemzet vagy történeti államalakulat közgyűjteményének, hazánk történeti fejlődése ezt nem tette lehetővé. Bár Mátyás királynak a 15. század második felében — Európa más fejedelmeihez hasonlóan — nemzetközi szintű gyűjtési akciói voltak, gyűjteménye azonban elpusztult, szétszóródott. A magyar királyi koronát a mohácsi vész után viselő Habsburgok — bár sokszor számos magyar eredetű műkincset szereztek meg — nem a magyar, hanem az osztrák majdani közgyűjtemény számára teremtettek évszázadokra visszatekintő fundamentumot. Hazánkban ennek a 18—19. század fordulóján egész Európában időszerű művelődési igénynek kielégítése a társadalomra hárult. Széchényi Ferenc önzetlen kezdeményezése 1802-ben nemcsak az egyik legkorábbi, hanem valóban a közösségre támaszkodó közgyűjteményt indított útnak. A nemes példa a társadalom minden rétegében visszhangra talált. A Nemzeti Múzeum 1825-ben megjelent első katalógusa a gyűjtemény változatos, a történelem és a természettudományok minden területére kiterjedő gyarapodása mellett e gazdagodás társadalmi hátterére is meggyőzően rávilágít.

A Múzeum növekedésének első két évtizede idején egy olyan magángyűjtemény is keletkezett, amely rövidesen arra volt hivatva, hogy az egyre izmosodó hazai közgyűjtemény fejlődésének új lendületet adjon. Vadasi Jankovich Miklós Fejér megyei földbirtokos olyan európai látóköri gyűjtő volt, aki nemcsak tekintélyes terjedelmű és kitűnő színvonalú kollekciót hozott létre, de tevékenységének magasabb rendű célja a nemzeti művelődés tudatos szolgálata és emelése volt. Gyűjteményét „a Dicső Nemzet sajátjának és tulajdonának” tartotta, ezzel a szándékkal áldozta rá vagyonát és életét.

Gyűjtésének terv- és szakszerű módszere egy olyan, könyvektől az ékszerekig, fegyverektől a festményekig terjedő gyűjtemény megteremtését tette lehetővé számára, amely magas muzeális értékű tárgyak ezreit mentette meg az elkallódástól, és biztosította a hazai kultúra számára. Jankovich életművét a legszélesebben értelmezett történeti érdeklődés és tudás irányította. Ezért gyűjtötte az európai és ezen belül elsősorban a hazai történelem tárgyi emlékeit. Történeti érdeklődéséhez szervesen kapcsolódott finom művészi érzéke, amely az igaz mellett mindig megkereste és megtalálta a szépet. Gazdag gyűjteményének kéziratos leltárjai erről egyértelműen tanúskodnak, de ezt bizonyítják maguk a tárgyak is, amelyek túlnyomó hányada műfajuknak művészeti értékeit is tükrözi.

A kollekció első csoportját éppen a képek alkotják, amely közé a festmények, rajzok mellé a szobrokat is besorozza. Egyik korai tanulmányomban főként a

kéziratos leltárak bőséges adatai alapján már vázoltam Jankovich gyűjtésének módszerét, szervezését és területeit. Ugyanakkor száznál több festményének és szobrának legkiemelkedőbb darabjaival is foglalkoztam, amelyek a német, osztrák, cseh és olasz művészet többnyire ma is a Szépművészeti Múzeum kiállításain szereplő műalkotásai, s mint ilyenek, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményének legelső e tárgyú csoportját alkotják.¹ Jankovich aránylag kis számú képei és szobrai vetik meg az alapját a majdani Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának és Szoborgyűjteményének (2—10. kép). De ugyanezt a szerepet töltik be azok a szárnyasoltárokhoz tartozó festmények és a magyar történelem személyiségeit ábrázoló arcképek is, amelyek a Magyar Nemzeti Galéria és a Magyar Nemzeti Múzeum keretében működő Történelmi Képcsarnok e tárgyú gyűjteményének első darabjait jelentik.

Sajnos a 15—16. századi szárnyasoltárképekről nem maradt olyan részletes leírás, mint a külföldi festményekről és szobrokról. A kéziratos leltár képtári részének végén csak egyetlen összefoglaló megjegyzés (Observatio) utal arra, hogy akadnak a gyűjteményben még olyan német és észak-magyarországi (lőcsei, kassai, Gömör-Kishont megyei) képek a 15—16. századból, amelyek leírására az 1838-as nagy pesti árvíz miatt nem került sor. A leírás azonban soha nem készült el, így e műtárgyaknak a későbbi Országos Képtár, illetve Történelmi Képcsarnok anyagába való leltározása csak a Jankovich-gyűjtemény kéziratos katalógusának Observatiójára utalhatott. A 20 festmény részben kétoldalú, részben szétfűrészelt táblákból áll, amelyekkel a kutatás eddig nem is igen foglalkozott. Egy részüket Fenyő Iván és Genthon István ismertette röviden a Magyar Művészetben. Radocsay Dénes a középkori Magyarország táblaképeiről írt alapvető munkájában a festmények legfontosabb adatait ugyan felsorolja, és megadja körülbelüli időmeghatározásukat is, részletesebb feldolgozásukra azonban ő sem vállalkozik.² Véleménye szerint a Szent Mártont a koldussal, valamint a hátoldalán a Krisztus töviskoronázását ábrázoló, jó színvonalú festmények csakúgy, mint a Miklós-legenda és a Márton-legenda két-két képe nem illeszthető be sem a felvidéki, sem az erdélyi szárnyasoltár-festészet körébe. Bennük a Dunántúl vagy az ország közepe elpusztult, 1500 körüli termésének hírmondóit sejtí.³ Erdélyi eredetűnek véli — Genthonnal együtt — azt a két kétoldalú, tehát négy festményt tartalmazó, 1514-ből való oltárszárnyat, amely egyfelől Krisztus töviskoronázását és ostorozását, másfelől a királyok imádását és Mária halálát adja elő. Érdekes, hogy az Observatio a Felvidéket jelöli meg az oltárképek származási helyének, de az eddigi vizsgálatok a képeket e művészi körtől idegennek vélik, s társtalanságukat hangsúlyozzák mind a hazai, mind az ausztriai anyagban.⁴ Az említettek és a többi oltárképek többségükben mind tárgyválasztásban (Szent Szaniszló legendája, Szerzetes égő templommal), mind kivitelben figyelemre méltó alkotások, amelyek remélhetően a közelebbi jövőben várható restaurálásuk után részletesebb feldolgozásra kerülnek a Nemzeti Galériában.

Jankovich történelmi érdeklődése a magyar múlt nagyjai arcképeinek megszerzését kellően magyarázza. Dobai Székely Sámuel, a katonai pályafutása után Eperjesen letelepedett, 18. századi gyűjtő és történész hagyatékából szerezte meg Hunyadi László, Absolon Dániel, I. Rákóczi György, Zsámboki János és Attila hun király arcképeit.⁵ A nagyszombati kollégiumból került hozzá az ottani egyetemi templom

alapítójának, Esterházy Miklós nádornak arcképe (11. kép). Mátyás király egyik arcképét Marczibányi Istvántól, Fráter Györgyét pedig a sajlóádi pálosoktól szerezte meg. Művészi szempontból is kiemelkednek a stockholmi származású idősebb Richter Dávidtól való II. Rákóczi Ferencet (12. kép) és feleségét, Hesseni Amáliát (13. kép) ábrázoló arcképek. Kiemelkedő értékű az a 17. század első feléből származó festmény (14. kép), amely egy magyar vagy lengyel követségnek az orosz cár előtti kihallgatását jeleníti meg a moszkvai Kreml Gyémánt-palotájában. E képet a gyűjtő különösen nagy becsben tartotta. A bécsi császári könyvtár igazgatójának, Dietrichstein Móric grófnak 1837-ben írott levelében „egyedülálló és felbecsülhetetlen” műtárgynak nevezi. A képet számára az augsburgi Fugger-gyűjteményből I. Miksa halotti képével együtt Hertel Jakab szerezte be.⁶

Kétségtelen, hogy Jankovich Miklós gyűjteményének mennyiségében és minőségében is legjelentősebb része a hazai iparművészet, főként az ötvösség és fegyverművesség közép- és újkori termékeit foglalja magában. Ezt mégis szerencsésen egészítik ki a külföldi és hazai festmények. Közöttük számos kiemelkedő, kiállításokon is nélkülözhetetlen érték található. De egyedi fontosságukon messze túlmutat együttesük, amely legkorábbi magja és megindítója lett a magyar közgyűjtemények egy-egy hazai, sőt európai rangú ágának: a Történelmi Képcsarnoknak és a Szépművészeti Múzeumnak.

JEGYZETEK

¹ Entz G., Jankovich Miklós, a műgyűjtő. *Archaeologiai Értesítő* LII (1939) 167—186, 277—279.

² Az *Observatiót* idézi: Entz G. i. m. 178., *Fenyő I.—Genthon I.*, Régi magyar képek a Szépművészeti Múzeumban. *Magyar Művészet* IV (1928) 71—95., *Radocsay D.*, A középkori Magyarország táblaképei. Bp. 1955, 324, 326—329, 332.

³ *Radocsay D.* i. m. 130, CLII—CLIII táblák.

⁴ Uo. 186—187, CCXXX—CCXXXI táblák.

⁵ Entz G. i. m. 173, 180. A Zsámboki János arcképének tartott kép Tintoretto férfiarcképével azonos. Vö. *Pigler A.*, Régi képtár katalógusa. Bp. 1937, 258, ltsz. 116.

⁶ Vö. *Rózsa, Gy.*, Die schönsten Gemälde der Historischen Bildergalerie. Bp. 1977, 8—9, 31—32, 3—4 kép (Követség a Kremlben), 13, 34, 12—13 kép (II. Rákóczi Ferenc és felesége). — A Dietrichsteinhez írt levelében említi Jankovich gyűjteményének két orosz vonatkozású műtárgyát, „die einzig und unschätzbar sind: 1. Das Gemälde, auf welchem Grossfürst Johan Basilevich die Abgesandte Königes Mathiae Corvini, derer auch Karamsin erwähnt, auf Holz im Jahr 1457 von Johannes de Joanni”. OSzK Kézirattár, Fond 16/733.

JANKOVICH MIKLÓS NUMIZMATIKAI TEVÉKENYSÉGE

A magyar múlt emlékeit, mind a nyomtatványokat, mind a műkincseket, gyűjtő Jankovich Miklós figyelmét természetesen nem kerülhették el az érmekek sem. Hatalmas gyűjteményének jelentős részét alkotta az éremgyűjtemény. Mielőtt azonban ennek kialakulásával és értékelésével foglalkoznánk, áttekintést kívánunk adni az egykorú numizmatikai életről, amelynek a pezségése bizonyára kedvezően serkentette Jankovich Miklós éremgyűjtői buzgalmát.

A 19. század első felében, amikor a Jankovich-gyűjtemény, benne az éremgyűjteménnyel, kialakult, rendkívül eleven élet folyt úgy az érmekek gyűjtése, mint az éremtan tudományos feldolgozása terén. Ezt a fellendülést bizonyára elősegítette a reformkorra annyira jellemző nemzeti fellángolás. A figyelem érthető módon fordult az érmekek felé, amelyek összefüggő sorozatban örökítik meg a letűnt századok emlékét.

A véletlen folytán három olyan hiteles, egykorú összeállítással is rendelkezünk, amelyekből jó áttekintést nyerhetünk a magyarországi éremgyűjtés korabeli helyzetéről. Az egyik Rupp Jakab felsorolása, aki 9 közgyűjteményt és 75 magángyűjteményt ismertet röviden, a másik Weszerle József kéziratban fennmaradt feljegyzése 5 közgyűjteményről és 105 magángyűjtőről, a harmadik pedig egy német tudós felhívása a magyarországi éremgyűjtemények összeírására.¹ Mi ezúttal a Rupp és Weszerle adatait használjuk fel.

Ez a két felsorolás különböző értékű gyűjteményekről tájékoztat. A páratlan sorozatokkal rendelkező, ismert nevű nagy gyűjtők mellett egyszerű emberek is szerepelnek a maguk kis éremanyagával. Éppen ez a körülmény teszi értékessé ezeket a névsorokat, mert kiderül belőlük, hogy az akkor uralkodó és szerepet játszó társadalom minden osztálya és rétege képviselve volt az éremgyűjtők népes táborában.

Egyébként ezek a gyűjtemények a következő általános elv szerint osztályozhatók. Külön csoportot jelentenek a közgyűjtemények, majd a magángyűjtemények közül az elsőrangú éremtárak, továbbá a még mindig számottevő, de az előbbi csoporthoz viszonyítva másodrendű gyűjtemények és végül a jelentéktelen gyűjtemények.

A közgyűjtemények ismertetésével a legkönnyebb végezni. Olyan nemzetközi, de akár országos jelentőségű közgyűjtemény ugyan Magyarországon akkor még nem volt, mint például a bécsi császári éremtár, de a meglévők szerény sorozataikban igyekeztek őrizni a múlt idevágó emlékanyagát.

Első helyen kell említeni természetesen a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárát, amelynek alapját a múzeumalapító gróf Széchényi Ferenc vetette meg 1802-ben 2675 db főként magyar tárgyú éremmel. E gyűjtemény a harmincas évekig csak

szerényen fejlődött, és éppen a Jankovich-anyag megszerzésével jutott először a magyar pénzek és emlékérmek mellett számottevő antik anyaghoz is.²

Mellette ebben az időben jelentősebb volt a Tudományegyetem éremtára, melynek kezdete még az egyetem nagyszombati idejére nyúlik vissza, majd sokat gazdagodott: egyrészt a feloszlattott szerzetesrendek gyűjteményeivel, másrészt pedig magángyűjtők ajándékaival és hagyatékaival. Az ajándékozók sorában Jankovich Miklós neve is szerepel. A gyűjtemény állagáról annyi ismeretes, hogy 1860-ban mintegy 10 000 darabból állott.³ Élénk tudományos munka is folyt itt Kiss Ferenc, Schönwisner István és Weszerle József egyetemi tanárok numizmatikai kutatásai révén.

A Magyar Tudományos Akadémia tulajdonában is volt éremgyűjtemény. Ez azonban ekkor még csak a fejlődése kezdetén állott. A rendszeresen nem fejlesztett anyag alkalmoszerűen, magánosok ajándékaiból szaporodott. Állagáról csak annyi adatunk van, hogy amikor 1871-ben beolvadt a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába, mindössze 3000 római és sok magyar pénzből, valamint pár száz emlékéremből állott.

Ezeken kívül még az egyházi intézmények (elsősorban az iskolák) birtokában is voltak kisebb-nagyobb közgyűjtemény jellegű éremtárak. Kresznerics Ferenc 1802-ben a pécsi püspöki könyvtárban talált például gazdag éremgyűjteményt.⁴ Majd a pannonhalmi főapátság gyűjteményéről jegyzi meg Rupp, hogy kevés magyar pénz van benne. A szerzetesrendek birtokában is tekintélyes gyűjtemények voltak, ezek azonban a rendek feloszlata után különböző helyekre szóródtak szét. A református kollégiumok ugyancsak gyűjtögették az érmeiket, de az ismert adatok szerint gyűjteményeik nem képviseltek nagyobb értéket.⁵

Az igazi nagy éremgyűjteményeket a főúri könyvtárak mellett őrizték. A 18. század óta ugyanis általános divat lett, hogy a főúri kastélyok könyvtáraiban éremgyűjteményt is felállítottak. Ezek mérete és numizmatikai értéke mindig a tulajdonos, illetve a gyűjteményt is kezelő könyvtáros érdeklődésének függvénye volt.

Kétségtelenül a legnevezetesebb és nemzetközi viszonylatban is elsőrangú gyűjtemény volt a Viczay grófok hédervári éremtára. A gyűjtést id. Viczay Mihály gróf (1727—1781) kezdte el, és fia, ifj. Viczay Mihály (1756—1831) folytatta. A gyűjtemény antik anyaga tulajdonosa halála után Párizsba került, és ott szétszóródott. A magyar érmeik azonban továbbra is Hédervárott maradtak, és ezek közül néhány ritka példányt Harsányi Pál ismertetett.⁶

Méreteiben kisebb, de anyagára nézve még mindig híres gyűjtemény volt a Festetics-éremtár. Ezt a keszthelyi kastélyban őrizték, és több ezer éremből állott. Egy későbbi ismertetésből tudjuk, hogy kevés görög, több római és magyar érem mellett főként az erdélyi pénzek sorozata volt gazdagnak mondható. Ennek az éremtárnak a díszje volt Apafi Mihály erdélyi fejedelem 25 dukát súlyú aranycegegye 1675-ből.⁷

Hasonlóképpen nevezetes volt a gróf Andrássy Lipót (†1824) által alapított éremgyűjtemény is, melynek gazdagítását unokaöccse, Manó folytatta tovább a betléri kastélyban. Az éremtár magyar aranypénzeinek súlya 1700 dukátot tett ki, az ezüstpénzeké pedig egy mázsán felül volt. Ezekhez tartozott még Napóleon érmeinek jelentős sorozata.⁸

Erdélyben a leggazdagabb gyűjtemény báró Bruckenthal Sámuel (1721—1803) birtokában volt, mégpedig nagyszabású palotájában. Az erdélyi kormányzói tisztséget is egy ideig betöltő Bruckenthal Bécsben szedte össze a mintegy 16 000 darabra rúgó antik és magyar pénzekből álló éremtárát, amelyik később a nagyszabású Bruckenthal Múzeum tulajdona lett. A gyűjtemény sok ritka erdélyi érmet tartalmazott.

A felsorolt elsőrangú éremtárak mellett voltak még főúri tulajdonban kisebb, de még mindig számottevő gyűjtemények. Ilyen volt Radványban a báró Radvánszky család birtokában, amelyikről ismeretes egy még 1777—1778-ban készült katalógus.⁹ Végül elég jelentős éremtárát épített ki gróf Ráday Gedeon (†1792) péceli kastélyában. Az itteni gyűjtemény tudomásunk szerint 203 arany, 736 ezüst és mintegy 20 lat súlyú vegyes aprópénzt tartalmazott. Mindez később Promber bécsi kereskedő kezébe került.¹⁰

Tovább sorolhatnánk még Rupp, illetve Weszerle jegyzékéből azoknak a főúrnak a nevét, akik éremgyűjtéssel foglalkoztak,¹¹ de e gyűjtemények terjedelméről és anyagáról sajnos ez idő szerint bővebb ismeretekkel nem rendelkezünk. Valószínűleg kisebb jelentőségű éremtárak lehettek, mert különben nagyobb hírük lett volna. Inkább azért érdemes ezekről is említést tenni, mert jól mutatják, hogy az érmeikkel való foglalkozás mennyire népszerű volt az akkori legfelsőbb társadalmi osztályban is.

Hosszú listát lehetne összeállítani a középnemesi és polgári osztályokhoz tartozó éremgyűjtőkről is, akiknek a gyűjteményei más oldalról világítják meg az éremgyűjtés egykori helyzetét.¹² A kisebb értékű gyűjtemények tulajdonosai közül is említhető néhány név.¹³ Sokáig lehetne egy ilyen névsort — a gyűjtemények rövid jellemzésével kiegészítve — folytatni, mi azonban ezúttal csak néhány olyan nevet kívánunk még említeni az ország különböző részéből, akik Rupp jegyzéke szerint többé-kevésbé éremgyűjtők voltak, és ennek megfelelően különböző értékű éremsorozatokkal rendelkeztek.¹⁴ A kiragadott nevek természetesen csak a töredékét jelentik az ismert gyűjtők hosszú névsorának, és a valóságban rajtuk kívül még jelentős számban lehettek olyanok, akiket ma még nem ismerünk. Noha nem tudunk róluk semmit, bizonyára mégis részesei voltak az egykori éremgyűjtői életnek. A kiragadott nevek mindenesetre jól mutatják, hogy éremgyűjtőkkel az ország legkülönbözőbb részein lehetett találkozni, és közöttük mindenféle polgári foglalkozás képviselve volt — a dolog természeténél fogva elsősorban persze az értelmiség.

Az egykori numizmatikai életnek azonban csak az egyik oldalát jelentette az éremgyűjtés. A másik s egyben maradandóbb területet az érme tudományos leírása, az éremtan tudományos művelése jelentette. A kettő ugyan szorosan összefügg egymással, mert a tudományos leíráshoz a nyersanyagot elsősorban az éremgyűjtemények adták, viszont az éremgyűjtemények csak a megfelelő tudományos feldolgozás segítségével voltak rendezhetők.

A korszellemnek megfelelően a magyar éremtan művelése állott az érdeklődés központjában. Négyen is célul tűzték ki a régi magyar érme ismertetését corpuszerű összefoglalásokban. A különböző értékű feldolgozások között tudományos szempontból Schönwisner István (1738—1818) egyetemi tanárnak és az egyetemi könyvtár igazgatójának a munkája áll az első helyen, melyben az egész magyar

pénztörténetről nyújtott összefoglaló képet. Tehát az egyszerű éremleírásokon túl írott forrásokat is felhasználta; műve ezért még ma is forrásértékű feldolgozás. Emellett három kötetben leírta a Széchényi Ferenc által a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott éremgyűjteményt, kiegészítve azt egy okleveleket közlő appendixszel és egy táblakötettel.¹⁵

Majd Simonchich Ince János (1750—1807) piarista tanár említhető két művével. Az egyikben általános összefoglalást adott a magyar pénztörténetről, a másikban I. Mátyás pénzeivel foglalkozott.¹⁶

Lényegesen jelentősebb a Rupp Jakab (1800—1879) magyar udvari kamarai levéltáros által két kötetben összeállított corpus a középkori magyar pénzekről. Mindkét kötet megjelent magyar és latin nyelven. Ez a kora tudományos színvonalán álló éremcorpus fél évszázadon keresztül általánosan használt kézikönyv volt itthon és külföldön egyaránt a középkori magyar pénzek meghatározásához.¹⁷

Végül Weszerle József (1781—1838) pesti egyetemi tanár gyűjtött össze hatalmas anyagot az írott forrásokból és az éremleírásokból egy átfogó, teljes, magyar éremtani feldolgozás számára. A fennmaradt kéziratok anyag tanúsága szerint voltaképpen a legnagyobb munkát ő végezte, de váratlan halála következtében a mintegy 50 kéziratot füzetre rúgó adattömeg torzó maradt, és maradandó emléket csupán azok a rézmetszetű képes táblák jelentenek, amelyek jóval később, Weszerle halála után két ízben is kiadásra kerültek.¹⁸

Ezek mellett az összefoglalások mellett még számos kisebb-nagyobb részlettanulmány és közlemény is gazdagította a magyar tárgyú éremtani irodalmat.¹⁹

Sokkal kevésbé terjedt ki a tudományos érdeklődés az antik pénzekre. Néhány szerző egy-egy művében foglalkozott ugyan az ókori pénzek némely csoportjának ismertetésével, de inkább csak dilettáns szinten. A legértékesebb lenne a horvát származású Katancsich Péter Mátyás (1750—1825) ferencrendi szerzetes műve, de ez is csak Eckhel József híres művének latin fordítása.²⁰ Kresznerics Ferenc (1776—1832) r. k. plébános ugyancsak régi auktor művét fordította le magyar nyelvre némi magyarázatokkal kísérve.²¹ Váli István almási prédikátor is a római császárokkal foglalkozott: művében — az elterjedt külföldi mintákhoz hasonlóan — összeállította a római császárok arcképsorozatát, főként éremképek után.²² Végül említhető az erdélyi szász Johann Filtsch, aki régészeti tárgyú könyve függelékében értekezést közölt a dák Koson-aranypénzekről.²³

A korabeli numizmatikai irodalom teljességéhez tartozik még, hogy Kisfaludi Kassics Ignác (1792—1854) udvari ágens a Habsburg uralkodóház érdemrendjeiről írt képekkel illusztrált művet, amelyik Bécsben jelent ugyan meg 1840-ben, de magyar nyelven.²⁴ Mindezen felül egy numizmatikai tartalmú folyóiratból is jelent meg néhány füzet Pester Münz-Journal címen az 1832—1836. években. Igaz, hogy e füzetekben elsősorban csak az egykori forgalmi pénzekre vonatkozó ismereteket közölték.

Röviden összegezve tehát ilyen volt az a tudományos légkör, melyben Jankovich Miklós éremészeti tevékenysége kibontakozott. A hagyatékában őrzött iratok és levelek alapján három oldalról közelíthető meg mindaz, amit Jankovich a numizmatikában tett. Elsősorban adatokat lehet nyerni gyűjteményének kialakulásáról, másrészt vázolni lehet a többi gyűjtőtárhoz, de általában a hasonló

érdeklődésű kortársaihoz való kapcsolatait, és végül megismerhető az éremgyűjtés mellett, illetve vele szoros összefüggésben kifejtett tudományos munkássága is. Ezúttal természetesen csak a numizmatikai munkásságról kívánunk beszámolni.²⁵

Jankovich Miklós szellemi fejlődésének, valamint egész gyűjtői munkájának története és jellemzése jól ismert Berlász Jenő, illetve Entz Géza tanulmányaiából.²⁶ Ezúttal kizárólag csak az éremgyűjtő Jankovich fejlődésének vázolását kíséreljük meg a rendelkezésre álló forrásanyag segítségével. Érmek iránti érdeklődését bizonyára jótékonyan serkentette a Cornides Dánielhez (1732—1787), a kiváló történetíróhoz fűződő kapcsolata, aki őt már 15 éves kora körül a hazai történet ismeretébe bevezette. Numizmatikai érdeklődésére az első konkrét adat a testvérével, Józseffel kötött egyezség, amely szerint az apjuk hagyatékából származó éremgyűjtemény megtartása fejében testvérének átengedte az alsószentiváni ménest.²⁷

Gyűjteményének gyarapodásában valószínűleg figyelemreméltó szerepet játszott Dobai Székely Sámuel (1704—1779) hagyatéka. Ez az Eperjesen letelepedett, leszerelt százados korának egyik ismert éremgyűjtője volt. Bár tudjuk, hogy gyűjteményének egy részét Klimó György pécsi püspök, másik részét pedig Batthyány Ignác erdélyi püspök szerezte meg, hagyatékában is kellett azonban valami anyagnak maradnia, mert halála után az özvegye tárgyalt Jankovichcsal a hagyaték ügyében, és úgy látszik, hogy nem sikertelenül. Legalábbis a Jankovich hagyatékban található egy füzet, amelyik a százados numizmatikai jegyzeteit tartalmazza az 1744—1752. évekből, továbbá egy lista a tőle származó magyar érmekről I. István korától kezdve és uralkodók neve szerint felsorolva.²⁸

Hosszú levelezést folytatott Jankovich a Kazay-gyűjtemény megszerzése érdekében. Kazay Sámuel debreceni gyógyszerésszel szerződést is kötött 1790-ben, amely szerint minden anyagot átvett volna tőle 2500 forintért. A gyűjtemény végül is a debreceni Református Kollégiumé lett annak Kazayval szemben fennálló anyagi követelése ellenében. Minthogy azonban a követelés (1015 forint) a felét sem tette ki a Jankovich által felajánlott összegnek, úgy látszik, végül egyezkedés útján mégis jutott a gyűjteményből valami Jankovich birtokába.²⁹ Nem tudható, hogy ezen az úton került-e érem hozzá, mert a részletes adatok hiányoznak a neki jutott anyagról.

Vásárolt érmeket 1795-ben Koppi Károly (1744—1801) piarista szerzetes, pesti egyetemi tanártól 450 rénes forint értékben, majd Semsey András kamarai elnök gyűjteményéből megszerezte Apafi Mihály erdélyi fejedelem száz dukát súlyú, nagy aranyérmét. A levelezés tanúsága szerint Vizer István Komáromból, Jerney János pedig Pestről ajánlotta fel vételre gyűjteményét, de ezeket valószínűleg nem vette meg. Itt említhető egy nyugta Grigl Jánostól 262 bécsi értékű forintról, amelyet ő a Wissoly (Nógrád m.) községben talált 4 font és 2 lat súlyú árpádházi érmelet (IV. Béla—III. András kora) ára fejében átvett.³⁰

Jankovich hátrahagyott iratai között található Haffenbeck Károly helytartósági tisztviselő érmeinek 95 tételből álló jegyzéke, majd Muslai László pénzeinek a rövid felsorolása 1840-ből, továbbá Szalay Péter helytartótanácsi tisztviselő gyűjteményének 75 tétel tartalmazó listája. Ugyanitt foglal helyet bizonyos dr. Strublich mintegy 650 antik és magyar érmet felölelő katalógusa, végül pedig Weszerle József gyűjteményéről is van jegyzék.³¹ Az iratokból nem derül ki, hogy ezek a listák

milyen célból kerültek Jankovich birtokába, feltehető azonban, hogy *ciavasi* szándékkal, csak az nem bizonyos, hogy mi került belőlük Jankovich gyűjteményébe. A kiterjedt levelezés azonban szórványos szerzeményekről is nyújt adatokat.³²

Érmek szerzése céljából külföldi kapcsolatokat is keresett.³³ Van azonban adat arra is, hogy Jankovich cserék útján igyekezett gyűjteményét gyarapítani. Levelezett Kiss Ferenc egyetemi tanárral és Fejérváry Károllyal ilyen ügyben. Ezúttal műtárgyakért, illetve ritka nyomtatványokért kínált cserébe érmekeket. A legnagyobb csereügyletet gróf Viczay Mihállyal bonyolította le, mert Fejér György közlése szerint 80 antik aranypénzt adott neki magyar régiségekért.³⁴ Ezeket a cseréket Jankovich teljes gyűjteményének a szemszögéből kell nézni. Úgy látszik, hogy duplum érmeivel, illetve az őt kevésbé érdeklő antik éremanyagával hajlandó volt cseréket kötni a számára fontosabb magyar régiségek és ritkaságok megszerzése érdekében.

A legfőbb beszerzési forrást azonban kétségtelenül a kereskedők és antikváriusok jelentették, akikkel állandó kapcsolatban állott. Számos név szerint ismert kereskedőtől vásárolt a könyvek, kéziratok és műtárgyak mellett érmekeket is. Ilyen volt Löwi Hermann pesti ezüstszer-kereskedő, Totesz Izsák óbudai nemesfém-beváltó ügynök, aki főként Erdélyben vásárolt Jankovich számára, Stern Márk Pozsonyban, Salát József udvari ágens pedig Bécsben. Az utóbbi érmeke eladására vonatkozó ajánlatait néhány tőle származó levél bizonyítja. Külföldről említhetők: Graeffér és Singer régiségkereskedők (Bécs), akik régi pénzeket ajánlottak és egy bizonyos Haerberly Linzből, aki valószínűleg szintén kereskedő lehetett, minthogy 1826-ban kelt levelében éremárakról írt.

A kereskedők közül a legfontosabb szerepet azonban Literáti Nemes Sámuel (1796—1842) játszotta a Jankovich-gyűjtemény gyarapításában. Ez az erdélyi származású régiségkereskedő, aki később Budán telepedett le, és régiségeit a maga által gyártott hamisítványokkal együtt árulta, két évtizeden keresztül gyarapította Jankovich anyagát. A kéziratos hagyatékban több olyan jegyzék is előfordul, amelyekben Jankovich részére felajánlott érmekekről van szó. E jegyzékek részint keltezetlenek, részint 1842-ből valók.³⁵ Szerepelnek rajtuk kisebb számban görög és bizánci pénzek, nagyobb mennyiségben római pénzek (köztük Julius Caesar aranypénze, Traianus pénze a hiddal, Athalaricus ezüstpénze stb.), majd néhány Árpád-házi pénz (említve Kálmán dénára) és végül számos régi magyar emlékérem. Ezek valószínűleg kiválogatás céljából küldött listák voltak, annál is inkább, mert némelyiknél oda van írva „ezeket választotta ki ő Nga”. Végül találhatóak ebben az anyagban naplótöredéknek látszó feljegyzések az 1842. január 16. utáni időből, amelyekben Nemes Sámuel utazásai alkalmából szerzett tapasztalatairól számol be.

Ezek a felsorolt adatok némileg megvilágítják azokat az utakat és módokat, amelyeken keresztül a hatalmas éremgyűjtemény kiépült. Ezek azonban csak az ismert beszerzési források. Mellettük még számtalan csatornán keresztül kellett hogy áramoljon az anyag a páratlan éremsorozatok összeállításához. Bizonyára több kisebb-nagyobb felosztott magángyűjtemény anyaga gyarapította Jankovich éremtárát, és kár, hogy ezekről feljegyzés vagy egyéb megemlékezés nem maradt fenn.

Az eddig idézett levelekből Jankovich éremgyűjtő módszeréhez kívántunk adatokat nyújtani. A fennmaradt levelek azonban egyébről is bizonyóságot tesznek. Arról nevezetesen, hogy Jankovich az érmek adásvételén túlmenően más kapcsolatokat is tartott fenn kortársaival numizmatikai vonatkozásban. Kiderül ezekből, hogy ő a korabeli numizmatikai élet egyik központja volt, és nemcsak a gyűjtőtársai, hanem általában kortársai a legkülönbözőbb éremtani kérdésekkel fordultak hozzá. Kiterjedt levelezése ugyanis azt árulja el, hogy korának igen sok szellemi és értelmiségi pályán mozgó, fontos emberével állott érintkezésben, és ezek közül többen fordultak hozzá numizmatikai kérdésekkel. Ha most ezekből a levelekből válogatva idézünk ilyen adatokat, akkor ezek a szemelvények jól illusztrálják a mondottakat.

Így Arneth József, a bécsi császári éremtár igazgatója egy Adonyban lelt római pénz után érdeklődik (1824). Sűrű levelezésben állott Bitnicz Lajos szombathelyi nagyréposttal. Vele többek között egy Berengár-érem ügyében is levelez (1836), de még érdekesebb Bitnicznek egy másik levele, amelyben elhárítja a pesti egyetem régészeti tanszékére kapott felkérést (1838). Böhm József Dániel, a szepesolaszi származású, kiváló bécsi éremművész, akitől több magyar tárgyú emlékérem ismeretes, a Nemzeti Színház részére rendelt emlékérmek készítése fejében 360 forintot kér (1837). Büsching professzor Breslauból másolatot kér egy éremről (1824). Döbrentey Gábor Marosnémetiből arról értesíti, hogy eladta régi pénzeit (1820). D. E. Friedlein Krakkóból az iránt érdeklődik, hogy miként tudna egy ismerőse részére magyar pénzeket szerezni (1836). Kazinczy Ferenc elküldte Rogendorf emlékpénzét, és egyben közli, hogy látta Fáy János éremgyűjteményét (1824). Seberini János Selmezbányáról egy régi pénz rajzát küldte (1825). Zsadányi Vitéz János az esztergomi bazilika alapkövének letétele alkalmából elhelyezendő emlékérem ügyében ír (1822). Weszerle József a császárné koronázása emlékére készítendő éremhez az ő gyűjteményéből kér mintát (1832). Végül Zipser Keresztély András Besztercebányáról egy selmezbányai éremgyűjtő katalógusát küldi (1821).

Az ismertetett levélkivonatok egyrészt fényt vetnek Jankovich széles körű kapcsolataira, másrészt azonban sok olyan érdekes, apró közlést tartalmaznak, amelyek jól érzékeltetik a korszak numizmatikai érdeklődését, és néha még a numizmatikai kutatásokhoz is használható adatokat nyújtanak. Az idézett kivonatok túlnyomó része a Jankovichhoz intézett levelekből származik, míg a Jankovich által küldött leveleknek csak egy-két fogalmazványa található az átnézett anyagban. Sajnálatos, hogy az ő levelezése bővebben nem ismeretes, mert ez bizonyára lényeges adatokkal járulhatna hozzá numizmatikai munkássága jobb megismeréséhez.

Jankovich érmészeti tevékenységének figyelemreméltó járulékát jelentik numizmatikai tárgyú írásai. Kétféle emlékannyal állunk szemben. Egyrészt ismeretesek tőle nyomtatásban is megjelent közlemények, másrészt pedig kéziratban maradtak fenn fogalmazványok. Egyik csoport sem mondható terebélyesnek, de a megmaradt írások egy nagy éremgyűjtő érdeklődési körének azon irányaira világítanak rá, amelyek felé gyűjteménye fejlesztése közben elmélyültebben fordult.

Nyomtatásban megjelent cikkei közül a legjelentősebb a Vencel király pénzeiről írt értekezése. Ez voltaképpen annak a nagy éremleletnek az ismertetése, amelyet 1827-ben Budán, a Gellérthegy déli oldalán találtak.³⁶

Hosszú cikkben ismerteti saját gyűjteményéből Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem tíz dukát súlyú aranypénzét 1598-ból, amelyik inkább emlékpénznek vagy emlékéremnek tekinthető. Ezzel kapcsolatban részletesen tárgyalja a fejedelem viszontagságos élettörténetét a 17. század utolsó éveiből, amikor Erdélyről háromszor is lemondott, és közben megkapta Rudolf császártól a német-római birodalmi hercegi címet (1596), valamint az Aranygyapjas Rendet.³⁷ A cikkben közli az érem képét, adja leírását, és azt nagybányai veretnek véli, de mindettől eltekintve az egész közlemény a divatos „Münz-Belustigung” benyomását keltő, inkább historizáló, mint numizmatikai tárgyú értekezés.

Egy honfoglalás korabeli sírlelet ismertetése kapcsán Berengár császárnak (888—922) a sírleletben talált olaszországi veretű pénzéről beszél.³⁸

Rövid tudósításban számol be Mader József prágai egyetemi tanár gyűjteményéről, amelyben görög, római és középkori pénzek között magyar érmek is voltak. A gyűjtemény ismertetését az 1818-ban kiadott és az értékesítést bejelentő árverési katalógus megjelenése tette aktuálissá.³⁹ Továbbá ismerteti Caroninak a Viczay-gyűjteményről kiadott katalógusát, valamint az ugyancsak olasz Domenico Sestininek a Viczay-gyűjteményben talált ókori hispániai pénzekről írott értekezését.⁴⁰

Végül említhető még két kisebb nyomtatvány, melyek közül az egyik felsorolja gyűjteményének duplum példányait, a másik pedig a Nemzeti Múzeumnak vételre felajánlott különféle gyűjteményeinek listájában külön említi az érmekeket is.⁴¹

Tudományos szempontból a nyomtatásban megjelent közleményeinél értékesebbek azok a kéziratban fennmaradt adatgyűjtései, amelyek széles körű pénztörténeti érdeklődésről és valamilyen tervezett nagyobb érmészeti mű körvonalairól tesznek bizonyosságot.

Elsősorban pénztörténeti forrásgyűjtései említhetők meg. Ebben az anyagban teljes terjedelemben vannak lemásolva különböző pénztörténeti tárgyú oklevelek az 1323—1526 közötti időből, jórészt Kaprinay Istvánnak az Egyetemi Könyvtárban őrzött gyűjtéséből (189—217). De találhatók egyéb forrásokból regestaszzerűen kiírt, időrendben feljegyzett kisebb pénztörténeti adatok is.⁴²

Van egy összeállítás, amelyik különféle pénzneveket sorol fel, mint marca, fertó, duarius stb. Általában minden magyarázat nélkül, csak elvéve található meg némelyik kifejezés értelmének jelölése is (169—171). Két ízben is foglalkozott a magyar aranyforintok mintájára vert külföldi aranypénzek felsorolásával: Emden, Geldern, Holland és Oberyssel Németalföldön, majd Livorno és Retegno Olaszországban (237—242). Igen érdekes a III. Béla kori, mint ő nevezi „tatárpénzek” (kufikus jellegű rézpénzek) meghatározásának kérdésével kapcsolatos levelezése.⁴³

E szerteágazó jegyzeteket mintegy kiegészítik azok az érmekeket ábrázoló különböző rézmetszetű lapok, melyek szemmel láthatólag Weszerle József rézmetszetű tábláinak a lehúzásával készültek. Ezt egyébként maga Jankovich is hangsúlyozza, de megállapítható, hogy nem valamennyi tábla másolata található itt, hanem csak azok a lapok, amelyek erdélyi pénzeket és emlékérmeket ábrázolnak. Ezenkívül előfordul még néhány más forrásból származó, díszes kereteléssel ellátott rézmetszetű lap is, rajtuk főként árpád-házi pénzek és különféle emlékérmek képeivel. Végül néhány rézmetszeten Vencel király és Berengár császár

pénzei szerepelnek. Ez utóbbiak nyilván Jankovich nyomtatásban megjelent közleményeihez készült illusztrációk voltak.

Végül megemlíthető, hogy előfordulnak az iratok között osztrák folyóiratokból kimásolt cikkek is, amelyek azért említésre méltók, mert rávilágítanak Jankovich érdeklődési körére. Így szerepel másolat az éremtant általában ismertető cikkről,⁴⁴ valamint a pénzhamisításról.⁴⁵

Az is lehetséges, hogy ez a jegyzetanyag minden különösebb cél nélkül összeszedett adatgyűjtemény, de ez a rendszeres gyűjtés — gondolva főként a pénztörténeti forrásadatokra — mégis inkább valamilyen nagyobb munka körvonalait sejteti, ami azonban kivitelre már nem került. Kétségtelen, hogy nem önálló kutatáson alapuló jegyzetek ezek, hanem Kaprinay és Weszerle hatalmas forrásgyűjtéseiből vannak kimásolva, de feltehető, hogy Jankovich a fárasztó és időrabló munkát nem teljesen ok nélkül végezte el.

Ismertetésünkben eddig vázoltuk — amennyire a fennmaradt szórványos adatok engedték — Jankovich gyűjteményének kiépülését és numizmatikai érdeklődését. A következőkben közelebbről is be fogjuk mutatni a híres éremgyűjteményt. Kiindulópontul szolgálhat számunkra a Magyar Nemzeti Múzeumba került anyag, amelyről részletes katalógus készült. Bizonyosra vehető, hogy az évtizedek folyamán összegyűjtött éremsorozatok érintetlenül kerültek a múzeum éremtárába. Igazolni látszik ezt Jankovichnak egy Haliczky Antalhoz intézett levélfogalmazványa abból az alkalomból, hogy a Hazai Tudósításokban⁴⁶ megjelent vele kapcsolatban egy kis hír, ami arról szólt, hogy a nádor állítólag tőle vásárolt volna két emlékérmét. A levélben ezt tagadja, állítván, hogy gyűjteményéből soha el nem adott semmit, és a szóban forgó két érem esetében csak közvetített a nádor és egy kereskedő között a Nemzeti Múzeum részére. Jankovich nyilván ezt úgy értelmezte, hogy pénzért nem adott el semmit, mert cseréket — amint kimutattuk — időnként kötött. A csere azonban más elbírálás alá esik, mert ilyenkor egy műtárgy hasonló értékű műtárgyért cserél gazdát. Valóban, a fennmaradt iratok vétel útján történt elidegenítésről nem tartalmaznak adatot.

A kéziratok hagyatékban fennmaradtak olyan különböző jegyzetek és listák, amelyek antik vagy magyar érmekeket sorolnak fel többféle csoportosításban.⁴⁷ Általában nincs megnevezve a jegyzékek célja, csak egyszer-kétszer találjuk említve, hogy Jankovich gyűjteményének a példányait foglalják magukban.

Az antik pénzekről készült listák egyaránt felsorolnak görög, római és bizánci pénzeket. Néha ki vannak emelve a ritkább példányok, de ez nem tipikus jelenség. Időnként a felsorolt pénzekhez némi magyarázat is kapcsolódik, de ez is inkább kivételes esetnek tekinthető. Gyakrabban akadnak viszont olyan felsorolások,⁴⁸ amelyeken az érme mellett a becsárak is fel vannak tüntetve (15. kép).

Körülbelül hasonló a helyzet a magyar pénzeket felsoroló jegyzékek esetében is.⁴⁹ A magyar érmeke listáin nemcsak pénzekkel, hanem emlékérmekkel is lehet találkozni. Az utóbbiakat azonban olyan rövidített formában említik a jegyzékek, hogy ezen az alapon nehéz lenne a szóban forgó emlékérmeket pontosan meghatározni.

A listák sorában akad egy igen érdekes, táblázatos formájú összeállítás a magyar pénzekről. Ez Attila—Mária Terézia korából sorolja fel a magyar pénzeket a következő rovatokban: numismata aurea, moneta argentea, numi aurei, biflore-

nary, floreni és moneta minor.⁵⁰ További listák is vannak hasonló tartalommal, mi azonban elégnék véltük a fenti válogatás közlését a hasonló természetű iratok megismertetése céljából. Fogalmat nyerhetünk ezekből is arról, hogy milyen természetű anyag foglalkoztatta Jankovichot az ilyen jegyzékek készítése alkalmából.

Bár e jegyzékek határozott rendeltetése általában nem ismeretes, mégis kívánatos volt velük foglalkozni, mert akad közöttük néhány olyan is, amelyeken kifejezetten jelezve van, hogy a Jankovich-gyűjtemény egy-egy kisebb részlegét tartalmazzák. Így például a családi iratok között egy jegyzék 287 tételben pontos leírást ad magyar pénzekről I. István—II. Ferdinánd korából.⁵¹ Egy másik jegyzék 106 tétel aranypénzről részletes leírásban úgy beszél, mint Jankovich tulajdonáról.⁵²

Feltételezhető tehát, hogy e jegyzékek részben vagy egészben a Jankovich-gyűjtemény anyagával valamilyen kapcsolatban állottak. Meg lehetne kísérelni e listák anyagát egybevetni a gyűjteményről fennmaradt katalógus adataival, de sok gyakorlati értelme ennek nem lenne. Végül is a Jankovich-gyűjteményt ma már csak a Nemzeti Múzeumba került anyag jelenti, és a felsorolt jegyzékeket, listákat és iratokat inkább azért volt érdemes legalább a kiválogatott szemelvényekben közölni, mert jól mutatják, hogy mennyi időt és fáradságot fordított Jankovich Miklós gyűjteménye kezelésére — az éremsorozatok tényleges gyarapításán kívül is.

Ezek után rátérhetünk az éremgyűjtemény részletes ismertetésére. A gyűjtemény anyagáról korabeli kimerítőbb ismertetést csak egyet tudunk említeni. Ebben Fejér György az éremgyűjteményről annyit közöl, hogy az antik aranypénzek száma 120 darabra rúgott, az ezüstérmeké 2300 és a rézpénzeké 500 darabra, de — mint megjegyezte — válogatott darabok. Szerinte Jankovich az antik sorozatokat nem kívánta tovább fejleszteni, sőt, ebből hajlandó anyagot másnak is átengedni. Példa lehet erre a Viczay gróffal kötött csereügylet. A gyűjtemény magyar részéről azt írta, hogy bár ez az Andrassy- és Festetics-gyűjteményekkel, illetve a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárával nem mérhető össze, de azért az Árpád-házi pénzekben mindeniknél gazdagabb.⁵³ Mindezt azonban Fejér György még 1817-ben írta, ezután pedig még sokat szaporodott a gyűjtemény a Nemzeti Múzeumnak történt átadás idejéig.

Hosszas tárgyalások után Jankovich Miklós gyűjteményének formális átvétele a Magyar Nemzeti Múzeum részére 1836. június 17—23. között történt meg. Ebbe természetesen az éremgyűjtemény is beletartozott, melynek átvételét még bonyolította az a körülmény is, hogy az ékszerekkel együtt zálogházban volt elhelyezve, és onnan kellett kiváltani. Ezt bizonyítja a családi iratok között fennmaradt, az aranyérmekre vonatkozó következő feljegyzés: 1102 tétel aranyérem volt elzálogosítva összesen 2218 14/16 dukát súlyban, amelynek az anyagi értéke egy dukátot négy forint 40 krajcárral számítva kitett 10 354 forint 45 krajcárt konvenciósi pénzben.⁵⁴

A tényleges átvétel, úgy látszik, 1839-ben zajlott le, mert ez év augusztus 21-én Horvát István, a Széchényi Könyvtár öre részletes jelentésben számolt be a nádornak az aranypénzek átvételéről, méréséről és leírásáról, addig is, amíg az ezüstpénzek átvétele is hasonló módon megtörténik. A nádor augusztus 27-én értesítette Horvátot a jelentés elfogadásáról, és utasította, hogy az ezüstpénzek átvételéről is hasonló jelentést tegyen.⁵⁵

A gyűjtemény megítélésére azonban mégiscsak a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött leltárkönyv a leghitelesebb forrás, amelyik leírja a Jankovich-gyűjtemény

múzeumba került teljes anyagát, közöttük természetesen az érmekeket is.⁵⁶ Ebben a katalógusban az érmekek részletesen és pontosan vannak leírva, így az egyes példányok könnyen azonosíthatók a múzeum éremtárának jelenlegi állagával. Teljesen kielégítő képet nyerhetünk tehát az éremgyűjteményről. Ez a leltárkönyv mintegy 6000 éremről ad számot. Lehetetlen feladat lenne természetesen ilyen nagy mennyiségű éremanyagról részletekbe menő ismertetést nyújtani. Ezért azt a módszert választottuk, hogy csoportonként közöljük az odatarozó érmekek számát, kiemelve a jelentősebb vagy ritkább példányokat, illetve a sorozatokat. A számok segítségével a gyűjtemény gazdagságát, a kiemelt példányokkal pedig annak numizmatikai értékét kívánjuk szemléltetni.

A gyűjtemény antik csoportja (15. kép) a kisebb jelentőségű. A görög és barbár pénzekből mindössze 8 arany- és 155 ezüstérmét sorol fel a katalógus. Közöttük van Nagy Sándor és Lysimachos egy-egy aranypénze (15/1—2. kép) két kelta aranypénz (úgynevezett szívárványtálacska), valamint Koson dák király aranypénze (15/3—4. kép). Az ezüstpénzeket két tételben említi (73 görög és 82 barbár pénz), részletes leírások nélkül.

Gazdag sorozatot jelent viszont a 73 arany-, 1492 ezüst- és 52 rézéremből álló római éremanyag. Az aranypénzek között akad a köztársaság korából való is (Titia gens). Majd hosszú sorozat következik a császárkori aureusokból és solidusokból. Vannak közöttük olyanok, amelyeknek a ritkaságát már a leltárkönyv kiemeli [Aurelianus, Florianus (15/6. kép), Constantinus Magnus, Decentius, Pulcheria és Honoria]. De ettől eltekintve is találkozhatunk az aranypénzek sorában ritkábban előforduló, császárneveket viselő példányokkal [Drusus (15/5. kép), Manlia Scantilla, Magnia Urbica (15/7. kép), Magnentius, Iulianus, III. Valentinianus (15/10. kép), Galla Placidia stb.]. Ugyancsak kiemelhető Constantinus aureusának barbár verete, zavaros felirattal (15/8. kép). A római ezüstpénzek gazdag sorában említhető 16 légiós dénár (Marcus Antonius triumvir korából), sok családi pénz a köztársaság idejéből, továbbá sok dénár és antoninianus a császárkorból. Némelyik császártól egész sorozat fordul elő. (Például Severus Alexander nevével 133 dénár.)

Tekintélyes anyagot nyújt a bizánci pénzek 91 darabból álló sorozata. A solidusok mellett előfordulnak kisebb veretek is (semmissis vagy tremissis). Ritkábbnak tartható Ioannes tyrannus vagy Eudoxia solidusa. A bizánci sorozat felőleli természetesen a későbbi, középkori veretű bizánci pénzeket is (15/12. kép).

A gyűjtemény legszebb része természetesen a magyar éremanyag (16. kép). A magyar pénzek száma 543 arany- és 2340 ezüstpénz. Az aranypénzek között legtöbb az aranyforint. Minden uralkodótól számos példány fordul elő különböző évszám- és verdejegyváltozatokban. Egyébként kiemelhetők a következő ritkább aranypénzek: II. Ulászló guldiner 1506-ból, két példány; II. Ferdinánd tizszeres aranyforintja 1632-ből, ugyanattól ötszörös aranyforint 1632-ből (16/2. kép), I. Lipóttól tíz darab különféle aranyveret 2—10 aranyforint érték között, különböző súlyokban. Batthyány Károly tízdukátosa 1770-ből, ötdukátosa 1764-ből és Esterházy Miklós tízdukátosa 1770-ből, nem beszélve a ritkább aranyforint-változatok nagy számáról. Mindenesetre 543 magyar aranyforint — minden ritkaságtól eltekintve — már önmagában véve is óriási numizmatikai értéket képvisel.

A magyar ezüstpénzek tömegét Vencel dénárjai jelentik. Az egész gellérthegyi lelet Jankovichhoz kerülhetett, és ebből Vencel dénárjainak száma 2068 darab volt, öt változatban. Nagyobb mennyiségben szerepel még az egy tételben felvett 545 báni dénár, 85 bécsi dénár és 184 cseh garas (ezek nyilván szintén a gellérthegyi leletből). Feltűnő jelenség, hogy középkori magyar ezüstpénzzel nem találkozunk a leltárkönyvben, annak ellenére, hogy a korábban említett listákban és jegyzékekben gyakran előfordult Árpád-házi pénz, sőt Fejér György ismertetése szerint a Jankovich-gyűjtemény éppen ebben a vonatkozásban páratlan volt. Mindössze az I. Lajos korából származó 257 darab úgynevezett szerezsenfejes dénár képviseli a középkori magyar éremanyagot. Található viszont az ezüstpénzek között II. Ulászló guldinerje négy példányban; I. Lipót nagybányai kétszeres tallérja 1695-ből (18/1. kép), sok magyar tallér és számos újkori magyar aprópénz.

A gyűjtemény igazi ékessége az erdélyi pénzek 181 arany- és 139 ezüstéremből álló páratlan sorozata. Szám szerint ugyan ez nem sok, de erdélyi pénzekről lévén szó — amelyeknek úgyszólván minden példánya numizmatikai érték — másképpen kell megítélnünk az anyagot. Elég talán megemlíteni, hogy 30 darab tízszeres aranyforint szerepel a gyűjteményben a különböző fejedelmek nevére verve. Az aranypénzek zöme természetesen aranyforint, különféle évszám- és verdejegyváltozatokban. Mindenekfelett kiemelhető azonban a gyűjtemény legfőbb értéke és büszkesége: Apafi Mihály fejedelem száz aranyforintot nyomó érme 1674-ből (17/3. kép). Ez a ritkaságszámba menő érme a Jankovich-gyűjtemény legértékesebb darabja. A Habsburg-korból I. Lipót ötdukátos (1675), valamint Mária Terézia két ötdukátos (1759, 1760) és négydukátos (1760) erdélyi veretű aranypénzei emelhetők ki, mint értékesebb példányok. Az ezüstpénzek túlnyomó részét az erdélyi tallérok változatos sora jelenti, de ezek mellett előfordul még mintegy 60 darabnyi apró ezüstpénz is. Bátran állítható, hogy a Jankovich-gyűjtemény adta az alapot arra, hogy a Nemzeti Múzeum erdélyi éremcsoportja — a későbbi szerencsés szerzeményekkel kiegészülve — a leggazdagabb erdélyi éremsorozattá váljék, és az első helyre kerüljön bármelyik éremtár erdélyi éremanyagához viszonyítva.

Meglepően változatos képet ad a külföldi pénzek 106 arany-, 480 ezüst- és 2 rézveretet felmutató tömege. Az aranypénzek között említhető egy salzburgi tízszeres dukát 1628-ból, magyar mintára vert külföldi dukátok (Emden, Oberyssel és Livorno), német városok (mint például Nürnberg 1616, Frankfurt 1639, Hamburg 1634 stb.) dukátjai sorozatosan, majd több velencei dukát, Wallenstein Albert dukátja 1629-ből és kufikus aranyérmek. Az ezüstpénzek közül pedig kiemelhető a német tallérok dús sorozata. Ezek között az egyházi és világi pénzverető hatóságok, valamint a városok tallérjai változatos anyaggal jelentkeznek. Akad bőven azért másféle külföldi tallér is. Így különösen osztrák és olasz (Egyházi Állam és Velence), valamint svéd, lengyel, orosz stb. Külön is megemlíthető egy braunschweigi széles tallér (Lösertaler) 1637-ből (18/3. és 19/1. kép), salzburgi háromszoros tallér 1593-ból és Zára város szükségstallérja 1813-ból. Végül változatos aprópénzsorozat egészíti ki a tallérok anyagát.

Az emlékérmek gyűjteménye 76 arany, 375 ezüst és 1 réz példányból áll. Ezek a számok együttesen jelentik a magyar és külföldi tárgyú emlékérmeket. Az aranyérmek között sok értékes, ritka példány található. Néhányat említve: ilyen II.

Lajos kétdukátos, vastagveretű érme 1525-ből, a Buda visszavételének emlékére Körmöcbányán vert érem (Christian Herman Roth műve (19/3. kép), Albinus (Weiss) Mihály brassói polgármester tízdukátos emlékére 1612-ből (20/1. kép), az I. József koronázása alkalmából vert tíz dukát súlyú érem, II. Rákóczi Ferenc ezüst emlékére 1703-ból (19/2. kép), Mária Terézia jelmondatos, ovális aranyérme 28 dukát súlyban (20/2. kép), az V. Ferdinánd koronázásakor készült 30 dukát súlyú érem, Rudnay Sándor primás emlékére 12 és 5 dukát súlyban, a Györgyermek (20/3. kép) különböző dukátsúlyokban. Az idegen tárgyú emlékérmek között említhető Savoyai Jenő és Sobieski János lengyel király aranyérme. Az ezüst emlékérmek inkább a csoportjaikkal imponálnak, mint az egyes példányokkal. Szép sorozat őrzi a Habsburg-ház történetével kapcsolatos események emlékét. Ide tartoznak a Habsburg uralkodók különféle jelmondatos érmei is. Jelentős a magyar királyok koronázásaira vonatkozó érmek száma. Különösen gazdag anyag képviseli a török elleni háború eseményeinek emlékét. Így számos érem őrzi a gyűjteményben az egyes magyar várak és városok visszafoglalásának, a nevezetesebb csatáknak és békekötéseknek az emlékét. Általában megfigyelhető, hogy különösen a 17—18. századi vert emlékérmek fordulnak elő jelentősebb mennyiségben a gyűjteményben. A külföldi emlékérmek száma viszonylag kevés, esetleg a pápai emlékérmeknek mintegy 25 példányból álló sorozata emelhető ki. Meglepő, hogy alig akad a gyűjteményben a régmúlt magyar történelmének kiemelkedő személyiségeire vonatkozó emlékérem, holott a kéziratos hagyatékban őrzött iratok között több lista is sorol fel ilyen érmeket.

Áttekintve a felsorolt csoportok szerint a gyűjtemény anyagát, megállapítható, hogy összesen 978 arany-, 4987 ezüst- és 55 rézérmet tartalmaz, ami 6020 darabot tesz ki, azaz kereken mintegy 6000 példányt.⁵⁷ Ez a gyűjtemény rendkívül jelentős volt a Nemzeti Múzeum számára, mert az erdélyi pénzek és az emlékérmek gazdag anyaga emelte magas szintre az Éremtárnak akkor még szerény méretű idevágó sorozatait.

Jankovich Miklós gyűjtői buzgalma — beleértve éremgyűjtői tevékenységét is — a kollekció eladásával nem szűnt meg. Nyomban hozzákezdett egy új gyűjtemény kialakításához, amelyik általában második gyűjtemény néven ismeretes. E második gyűjtemény sorsáról részletesen tájékoztat minket Berlász Jenő tanulmánya.⁵⁸ A második gyűjteményből ránk nézve az az érdekes, hogy az új gyűjtemény fejlesztésében 1835 óta Literáti Nemes Sámuel vitte a főszerepet egész 1842-ben bekövetkezett haláláig. Fontos szerepe magyarázza a vele kapcsolatos számos feljegyzés előfordulását Jankovich Miklós kéziratos hagyatékában.

Jankovich e második gyűjteményt 1844. január 24-én kelt levelében felajánlotta vételre József nádornak, és a felajánláshoz csatolt jegyzékből kiderül, hogy érmek is voltak az eladásra szánt anyagban.⁵⁹

Jankovich Miklós 1846. április 18-án elhunyt. Halálát követően hosszas eljárás után a Pest megyei császári törvényszék 1851. január 30-án kelt ítéletével biztosította az örökösök részére a gyűjtemény feletti szabad rendelkezési jogot.⁶⁰

Ezek után a gyűjtemény árverésre került 1852. január 22-én, valamint a következő napokon. Az árverésről ismeretes egy német nyelvű közlemény, amelyik két osztályban sorolja fel az elárverezett érmeket: antik érmek, majd Árpád-házi és

erdélyi érmek.⁶¹ A Nemzeti Múzeum az árverésen nem vett részt, úgy látszik azonban, hogy az érmek közül mégis vásárolt, mert a Nemzeti Múzeum Éremtárának leltárkönyvében az 1852. évnél a következő bejegyzés olvasható: „Néhai Jankovich Miklós gyűjteményéből a m.n. régiségtárába választott és alku szerint 2000 pfton megvett régiségek között. . .” (felsorolva 20 tétel).⁶²

A leltárkönyvben felsorolt érmek közül jelentősebb: három ritka Gnadepfennig Miksa császár, Károly főherceg és a jülich-clevei Johann Georg nevére. Továbbá Bocskai Erzsébet aranyérme, Hunyadi János és László bronzérme (Ferenczy István műve), két francia érdemkereszt (IV. Henrik és Napóleon korából). A többi felsorolt példány kevésbé fontos, főként külföldi ezüst és bronz emlékérem. Bizonyosra vehető, hogy ezek Jankovich Miklós második gyűjteményéből származnak.

Áttekintettük Jankovich Miklós numizmatikai munkásságát. A mondottakból világosan kiderül, hogy kora éremgyűjtői között kimagasló egyéniség volt, aki nemcsak példátlanul gazdag éremgyűjteményt hozott létre, hanem szellemi munkájával is igyekezett előbbre vinni a hazai éremtant. Éremgyűjteményének páratlan kincsei nemzeti Éremtárunknak ma is megbecsült értékei közé tartoznak.

JEGYZETEK

¹ *Rupp, I.*, Numi Hungariae hactenus cogniti. I. Budae, 1841, X—XVI., *Weszerle J.*, Kéziratos jegyzetei a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában (33 füzet E. II. 32.), *Engel, J. Ch.*, Aufforderung eines deutschen Gelehrten zu einem histor. Verzeichniss der antiken und modernen Münzsammlungen in Ungarn und Siebenbürgen. Zeitschrift von und für Ungern. Pest V (1804) 78—84.

² A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára állandó kiállításának vezetője. Bp. 1933.

³ *Stöhr G.*, A budapesti tudományegyetem classica archaeologica tanszéke éremtárának története. In: Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve (1923—1926) II. k. Bp. 319—325.

⁴ *Huszár L.*, Kresznerics Ferenc érmészeti feljegyzései. Numizmatikai Közlöny XL (1941) 74—79.

⁵ Így Debrecenben 1840 körül kb. 2000 db, Pápán 1836-ban 2116 db, Nagyenyeden pedig 1822-ben 595 db éremről van tudomásunk, amelyeket a kollégiumok éremtáraiban akkor nyilvántartottak. Ezenkívül még Sárospatakon és Marosvásárhelyt is kellett hogy legyen valamennyi éremanyag. Az említett kollégiumi gyűjtemények a szabadságharc idején sajnos sok kárt szenvedtek. *Zoltai L.*, A debreceni kollégium éremtárának keletkezése és a Kazay-féle gyűjtemény. Numizmatikai Közlöny XVI (1915) 137—143., *Borsos I.*, A pápai ev. ref. főiskola éremgyűjteménye. Numizmatikai Közlöny III (1904) 18—20., *Bodrogi J.*, A nagyenyedi Bethlen Kollégium éremgyűjteményének története. Numizmatikai Közlöny XIII (1914) 134—138.

⁶ Már az apa is kiváló tudósokkal tartott kapcsolatot, a fiának pedig P. Felix Caroni olasz barnabita szerzetes volt segítségére, aki elkészítette a gyűjtemény katalógusát, ami 1814-ben két kötetben, nyomtatásban is megjelent. Ekkor a gyűjtemény már mintegy 18 000 darabból állott, és főként antik érmeket tartalmazott, közöttük 1017 római császári aranypénzt. *Caronus, F.*, Musaei Hedervary in Hungaria Nummos antiquos Graecos et Latinos descripsit, anecdotes vel parum cognitos etiam cupreis tabulis incidit curavit C. Michael Viczay etc. I—II. Vindobonae 1814., *Entz G.*, A magyar mügyűjtés történetének vázlata 1850-ig. Bp. 1937, 56—57., *Harsányi P.*, Egy híres éremgyűjtemény. Az Érem I (1922) 1—2. 6.

⁷ *Harsányi P.*, Festetich Tasziló herceg éremgyűjteménye. Numizmatikai Közlöny XI (1912) 126—127.

⁸ *Andrássy M.*, Kiadatlan magyar érmek és pecsétgyűrűk a saját gyűjteményéből. Archaeologiai Közlemények II (1861) 49—64.

⁹ *Ernyey J.*, Lazáry György kéziratot éremtana a XVIII. századból. Numizmatikai Közlöny XXV (1926) 135—137.

¹⁰ *Huszár L.*, Az éremgyűjtő Ráday Gedeon. In: Ráday Gyűjtemény Évkönyve. 1955, 46—54.

¹¹ Ilyenek voltak pl. Kopácsy József (1775—1847) esztergomi hercegprímás, gróf Apponyi Antal, gróf Károlyi György, gróf Pálffy Rudolf, gróf Rhédey Lajos Bihar megyei adminisztrátor stb.

¹² Különösen négy gyűjtemény emelkedik ki a többi közül. Ilyen elsősorban Weszerle József (1781—1831) pesti egyetemi tanáré, amelyet 1841-ben a Nemzeti Múzeum vásárolt meg 20 000 forintért. A gyűjtemény állaga mintegy 1300 görög, 5000 római és 10 000 magyar, illetve erdélyi éremből állott. Majd Kiss Ferenc (1791—1859) ugyancsak pesti egyetemi tanáré, akinek a gazdag antik és magyar éremsorozatai 1843-ban szintén a Nemzeti Múzeumba kerültek 12 000 forintért. Széles körben ismert volt Kazay Sámuel (1711—1798) debreceni gyógyszerész éremtára, amelyik 2452 példányból állott. Jó része a debreceni Református Kollégium birtokába került, de amint később látni fogjuk, Jankovich Miklós is szerzett érmekeket belőle. Végül említhető Semsey Andrásnak, a Magyar Kamara elnökének szép gyűjteménye római, magyar és erdélyi sorozataival. *Gohl Ö.*, *Weszerle József. Numizmatikai Közlöny VI (1907) 37—46.*, *Zoltai L.*, Újabb adatok Kazay Sámuel életréjéhez. *Magyar Gyógyszerésztudományi Társulat Értesítője VII (1931) 211—224.*

¹³ Így Bitnicz Lajos (1790—1871) szombathelyi nagyprépost, aki 3214 darabból álló gyűjteményét a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta. Fejérváry Gábor (†1851) Eperjesen aranyakban gazdag gyűjteménnyel rendelkezett. Fáy János (1773—1833) debreceni polgármester öröklés útján jutott Klimó György pécsi püspök (1710—1771) éremgyűjteményéhez. Holländer Leó gyűjteménye Eperjesen tallérokban volt gazdag. Kresznerics Ferenc (1776—1832) r. k. plébános mintegy 3000 érmet szedett össze, főként Szombathely környéki leletekből. Szép sorozat volt Kubinyi András pilini táblabíró tulajdonában magyar és erdélyi pénzekből, valamint emlékérmékből, közöttük több aranypéldány is. Végül említhető Szalay Péter (1763—1825) helytartótanácsi titoknok viszonylag nem nagy, mindössze 300 példányból álló anyaga, amelyik Kopácsy primás birtokába jutott.

¹⁴ Budán: Czecz János assessor és Marczibányi István tanácsos, Pesten: Szűts István egyetemi tanár és Szabó János orvos. Majd országszerte: Bágyi Zsigmond — Küküllővár, Crudy Dániel superintendens — Pozsony, Daldek József kapitány — Köröshegy (Nyitra mellett), Géczy Sándor tanár — Romhány, Milkovits János táblabíró — Koronóc, Nagy Ferenc tanár — Sárospatak, Neuhold Ernő földbirtokos — Sövényháza (Győr mellett), Ocskay R. János kamarás — Sopron, Pintér Antal pap — Márianosztra és Tauber János kereskedő — Kassa.

¹⁵ *Schönvisner, S.*, *Notitia Hungariae rei numariae ab origine ad praesens tempus. Budae 1801., uő.* Catalogus numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani I—III. k. Pest 1807. Appendix, Tabulae Numismatae.

¹⁶ *Simonchich, I.*, *Dissertatio de numismatica Hungariae diplomatico-numismatica de florenis et denariis Corvinianis 1478. Magno-Varadino 1806.*

¹⁷ *Rupp J.*, Magyarország ekkorig ismeretes pénzei I—II. k. Buda 1841—1846.

¹⁸ *Weszerle J.*, Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest 1873. (2. kiadás: Bp. 1911, 144. tábla.)

¹⁹ Szerzőik közül említhető elsősorban Érdy (Luczenbacher) János (1796—1871), a Nemzeti Múzeum őre, aki a negyvenes évek óta főként középkori pénztörténeti témákkal foglalkozott. Sok kisebb közlemény jelent meg a magyar pénzekről a Sándor István (1750—1815) által Sokféle címen 1791—1808 között kiadott folyóiratban. Czirbesz Jónás András (1732—1813) iglói prédikátor és éremgyűjtő magyar tárgyú vegyes numizmatikai cikkeivel állandó munkatársra volt a Pozsonyban megjelenő Ungarisches Magazin és a bécsi Allergnädigst-privilegierte Anzeigen aus sämtlich — Kaiserlich Königlichem Erbbländern című folyóiratoknak. Zipszer Keresztély (1783—1864) Besztercebányán élő természettudós és éremgyűjtő ugyancsak dolgozott különböző numizmatikai folyóiratoknak, elsősorban a thüringiai Weissenseeben megjelent Numismatische Zeitung számára. Főként magyar tárgyú emlékérmékről irt ismertetéseket. Voltak, akik csak egy-két közleménnyel szerepeltek az egykorú irodalomban. Így Rosos Miklós (†1897) zirci ügyvéd három cikkben foglalkozott a középkori magyar pénzekkel, Jerney János (1800—1855) őstörténész a III. Béla korabeli rézpénzekről irt értekezést, sőt még Virág Benedek (1754—1830), a költő is foglalkozott éremtani kérdéssel. (Különös letzke a Szűz Mária képeről a magyar aranyon. Pest 1804, 30.)

²⁰ *Katancsich, M. P.*, *Iosephi Eckhel Elementa numismatae veteris ex germano in latinum transtulit. Buda 1788. 104.*

²¹ *Kresznerics F.*, *A császárok. Írta görög nyelven második Iulianus császár. Megmagyarázta —. Pozsony—Pest 1806, 310.*

²² *Wáli I.*, *Római imperatorok tüköre. Pozsony—Kassa 1778, 326.*

²³ *Filtsch, J.*, *De romanorum in Dacia coloniis. ... Accedit appendix continens Daciam in numis antiquis. Cibinii 1808.*

²⁴ *Kisfaludi Kassics I.*, Érdem koszorúk, vagy értekezés a Felsőes Austriai Császári és Királyi uralkodói Házat illető jeles Rendekről. . . . Bécs 1840, VII, 350, 9. tábla.

²⁵ Írott hagyatéka az Országos Levéltárban az OSzK Kézirattárában és a család tulajdonában.

²⁶ *Berlász J.*, Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteménye. Jelen kötet: 23—78.,

Entz G. i. m.

²⁷ Jankovich III. Miklósné Beniczky Angelikának fiaival történt megállapodása 1801. szept. 18. OL Jankovich-It., P. 1285. rksz. 3. Nr 177.

²⁸ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4104. 301—302.

²⁹ OSzK Kézirattár, Jankovich Analecta 30.

³⁰ Mindez Jankovich levelezéséből ismeretes.

³¹ Van egy lista 36 tétel magyar és erdélyi aranypénzről, melyet két pótlás egészít ki 41 és 28 éremről.

Catalogus collectionis filialis Iosephi Weszerle. Valamennyi OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3873.

³² Így Balla Antal Pestről a Gellérthegyen talált török pénzt küldi (1821), Bitróff Pál Sipekről éremgyűjtemény ügyében levelez (1839), Büdy András Miskolcra a Ptolemaios-pénz árát kéri (1834), majd más alkalommal aranyérmet küld megvételre (1832), Grigely József pesti tanár Mandlik aradi tanár gyűjteményét próbálja közvetíteni, Kubinyi Péter Nyitráról régi magyar pénz eladása ügyében ír (1825), Soiecki Onofrius Kassáról Mátyás és János királyok aranyérmeiért 150 forintot kér (1819) és Victoris Jonathan Sopronból szintén régi pénzek tárgyában levelezett (1800).

³³ Például Büsching professor Breslauból ajánlott fel megvételre régi pénzeket (1824), Stephano Magnoni Milánóból kínálja az éremgyűjteményét (1816), Wilhelm Richl, az osztrák konzul titkára Szalonikiból szeretne eladni ókori görög pénzeket (1808) és egy bizonyos Roediger Offenbachból küld értesítést a herceg Isenburg-féle gyűjtemény árveréséről (1827). Ezek és a korábban említett adatok a levelezésben maradtak fenn, melyekből ifj. Jankovich Miklós készített kivonatokat, és azokat használtuk fel a közléseknél.

³⁴ *Fejér Gy.*, Vadassi Jankowics Miklós gyűjteményeiről . . . Tudományos Gyűjtemény I (1817) 11. 3—46.

³⁵ OSzK Kézirattár, Jankovich Analecta 16/31.

³⁶ Értekezés Wenzel magyar királynak méltóképen tulajdonítható és esméretlen pénzeiről. Pest 1827, 31. és Tudományos Gyűjtemény XI (1827) 7. 42—68. Ez a lelet 2533 érmet tartalmazott, többnyire apró dénárokat II. Vencel cseh király garasaival, valamint egyéb magyar és idegen pénzekkel együtt. Az eddig nem ismert apró dénárokról kimutatja, hogy azok csakis Vencel magyar király (1301—1305) pénzei lehetnek, és ebben egyetértett vele az egész akkori és későbbi szakirodalom.

³⁷ Báthory Sigmondnak, Felsőes Austriai Ház Vejinek első Magyar Arany-Gyapjas Vitéznek eddig ismeretlen Érekléje (Medaigle). Tudományos Gyűjtemény III (1819) 10. 1—41.

³⁸ *Jankovich, M.*, Egy magyar hősnek, hihetőleg Bene vitéznek, ki még a 'tizedik század' elején Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újonnan felfedezett teteméről, 's öltözetének ékességeiről. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei II. k. 1832—1834. Buda 1835, 281—296.

³⁹ Tudományos Gyűjtemény III (1819) 127.

⁴⁰ Caroni és Sestini tudós olaszok által készített Laistromok Gróf Wiczay Mihálynak nevezetes Hédervári Pénz Gyűjteményéről. Tudományos Gyűjtemény III (1819) 3. 82—92.

⁴¹ *Duplicata Numophilacii Jankovichiani.* 1820. — Magyar hajdankor emlékeinek jeles gyűjteményét hazájának melyi tisztelettel ajánlja W[adasi] J[ankovich] M[iklós]. Tudományos Gyűjtemény XIV (1830) 32. 114—123.

⁴² A következőkben ismertetett anyag az OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3873. iratkötegében található, és a közölt lapszámok az említett iratköteg oldalszámait jelentik. Így az 1323—1762 közötti évekből, amelyek általában Weszerle József gyűjtéséből vannak kiírva (105—165). Két ízben is foglalkozott a régi országgyűlési végzések pénztörténeti határozatainak hasonlóképpen regestaszzerű kivonatolásával. Egyik alkalommal I. István korától az 1659-ig terjedő időből gyűjtötte össze az adatokat (248—256), máskor pedig az 1222—1525 közötti évekből (172—186). Különböző forrásokból szedte össze a kivonatokat, és esetenként hivatkozik is a forrásokra.

⁴³ Schedius Lajos egyetemi tanár útján küldött ilyen pénzt Bécsbe, Hammer Józsefhez, a keleti nyelvek udvari tolmácsához. Hammer ezt továbbküldte Rómába Michel Angelo Lancy részére, akinek e pénzről adott olasz nyelvű szakvéleménye az iratok között van. Mindezek után végül is Hammer meghatározása szerint a pénz „eine Münze von Herr Al-Raschid” lenne (269—270).

⁴⁴ *Wiener Zeitung* (1843) 36.

⁴⁵ Kunst Blatt (1825) 95.

⁴⁶ Hazai Tudósítások (1834) 6.

⁴⁷ OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3873/II. jelzés alatt.

⁴⁸ Az egyik irat említ néhány görög pénzt (OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3873. 222—227). Egy másik görög és római pénzeket sorol fel 70 tételben, amihez még 38 tétel tartalmazó pótlék járul (OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3873. 92—93). Egy harmadik pedig mintegy 60 tétel görög, barbár és római pénzről tesz említést (OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3873. 62). Más alkalommal az egyik listán római köztársasági pénzek vannak felsorolva a családok névsora (Aburia—Volteia) szerint (OSzK Kézirattár, Oct. Lat. 1161/II), a másikon pedig római és bizánci pénzek Julius Caesartól Constantin XIII Paleolog koráig (OSzK Kézirattár, Oct. Lat. 1161/I.). Mindkét jegyzéken ki vannak emelve a ritkább darabok — Eckhel szerint —, és mindkettőn Joseph Kehrer aláírása szerepel. Van egy további lista latin és német nyelven, amelyek 37 tételben a kiegészítésekkel együtt 53 darab római pénzt tartalmaz (Caracalla császár neve az utolsó). Az érme felsorolásához itt sok, ma már elavultnak tűnő magyarázat van fűzve (OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 4603). Egy további iratsomóban újabb listák szerepelnek antik pénzekről. Egy jegyzék mintegy 150 tétel római császári pénzről szól 110 forint értékben. Úgy látszik, hogy ez eladásra kínált tétel lehet. Egy másik jegyzék 374 tételben 400 római császári pénzt tartalmaz Drusustól kezdve — becsárakkal. Előfordulnak olyan lapok, amelyeken csak egy-egy császártól vannak érme felsorolva. Ezeket Hadrianus, Septimius Severus, Pertinax, Gratianus és Gallienus császárok pénzei fordulnak elő (OSzK Kézirattár, Jankovich Analecta 59. 3—8. sz. iratok). Az említettek kivül találkozhatunk még néhány kisebb terjedelmű, de hasonló tartalmú katalógussal, többnyire becsárakkal is ellátva.

⁴⁹ Néhányat említve: egy kisebb listán 22 magyar pénz szerepel (OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3873. 259), majd 30 tételben vannak magyar pénzek felsorolva I. István—János királyok közötti időből, becsárakkal együtt, a saját és Weszler József megfigyelései alapján (OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3873. 45—49). Ezt követően egy listán 44 tétel magyar, valamint külföldi pénz szerepel, és ez a lista megtalálható magyar, latin és német nyelven (OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 4603. 3. füzet). Két jegyzék régi magyar emlékérmeket sorol fel, de csak az ábrázolt személyek neveinek az említésével. (OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3873. 102—103. és 228.) Megemlíthető 67 darab magyar és erdélyi aranypénz felsorolása, ez azonban csak az uralkodók neveit tünteti föl (OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4104. 296).

⁵⁰ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4104. 297.

⁵¹ Collectio Nummorum Hungaricorum Jankovichiani in medio Relecta. OSzK Kézirattár, Családi iratok 145—158.

⁵² Nummorum Hungaricorum Collectionis Nicolai Jankovits de Jeszenitze 1805. d. 10. Ianuarii. OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 3873. 59—60.

⁵³ *Fejér Gy.* i. m. 3—46.

⁵⁴ Numi aurei Nicolao Jankovichianae e domo fiduciaria relict et Museo Nationali Hungarico resignati. OSzK Kézirattár, Családi iratok 134—140.

⁵⁵ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3004/I. 30. Fogalmazvány, amelyben 1102 darab aranyról van szó 2218 14/16 dukát súlyban.

⁵⁶ Elenchus Signorum Nicolai Jankovichianorum e domo fiduciaria Pestiensis velutarum et ad proprietatem Musei Nationalis Hungarici a Spectabili Domino vendente resignatorum.

⁵⁷ A leltárkönyv alapján mi 6020 darabot számoltunk össze, de a leltározás sajátosságai miatt nem bizonyos, hogy ennyi a pontos végösszeg. Ezért határoztuk meg a gyűjtemény számát „mintegy 6000 darabban”. A leltárkönyvben összeszámolt 978 aranyérem kevesebb, mint a Horvát István által 1839-ben átvett 1102 db (l. 52. jegyzet). A különbség okára nem lehet magyarázatot adni.

⁵⁸ *Berlász J.* i. m. Jelen kötet: 23—78.

⁵⁹ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3004/I. 61. (A gyűjtemény lajstroma.) Az érmekre vonatkozó szöveg szó szerint: „X. Régi pénzek úgy napkeleti, valamint görög, Római és Magyar Nemzetnek arany, ezüst, réz, vegyelt, ólom s. a. t. pénzei”.

⁶⁰ *Berlász Jenő* mindezt részletesen leírja tanulmányában. (I. m.)

⁶¹ 4. Klasse. Gold- und Silbermünzen-Sammlung ungarischer Könige von heiligen Stephan, ersten Könige, bis auf unsere Zeit, so wie eine gleichfalls ausgezeichnete Gold- und Silbermünzen-Sammlung der Siebenbürger Grossfürsten in gut erhaltenen Exemplare. 5. Klasse. Mehrere tausend Stück römischer, griechischer und barbarischer Gold-Silber- und Kupfermünzen. A Jankovich-gyűjtemény történetéhez. Magyar Könyvszemle (1883) 369—370.

⁶² Az Éremtár leltárkönyvében a 184. sorszám alatt. (Kimásolva az eredeti közös régiségügyi leltárkönyv 5/1852. tételéből.)

A NEMZETI MÚZEUM ÖTVÖSTÁRGYAI A JANKOVICH-GYŰJTEMÉNYBŐL

„Ezer veszélyek örvényéből kiragadott édes Nemzetemnek betses Maradványait s Emlékeit minden kitelhető szorgalommal és gyenge tehetséggel megtartani s összegyűjteni iparkodtam. . . .”¹

Jankovich Miklós szavai összefoglalva jellemzik azt a hatalmas munkát, mellyel a magyar múlt tárgyi emlékeit a teljes szétszóródástól megmentette. Sem önmagát, sem az anyagiakat nem kímélte, lelkesedése számtalan olyan ötvösremeket tartott itthon, majd juttatott a Magyar Nemzeti Múzeum alakuló gyűjteményébe, melyek megléte, ismerete nélkül lényegesen szegényebb képet alkothatnánk a középkori magyar ötvösművészet fejlettségéről.

A Jankovich családban hagyomány volt az emlékek őrzése, gyűjtése, megszerzése. Már (II.) Jankovich Miklós (1694—1763) lefektette az ötvösgyűjtemény alapjait: hosszas utánjárással megszerezte Ipolyi kanonoktól a Bakócz Tamás esztergomi érsek sírjából előkerült reneszánsz aranykeresztet és a stílusban vele teljesen azonos nyakláncot.² Igaz, utódainál csak könyv- és éremgyűjtésre vannak adatok, de a régi tárgyak szeretete ott élt a család szellemében. A fiatal (IV.) Miklós 1796-ban már őszintén sajnálta, hogy miért nem ment Pater Jankovichnak, így szenvedélyének szentelhetné életét:³ „. . . tisztség, uraság nem kell. . . nekem nints nagyobb kintsem az időnél. . .” Már ekkor, fiatal tanulóként, apjától kér előleget Kazay Sámuel patikus debreceni könyv- és régiséggyűjteményére, hogy azt az elárverezéstől megmentse (apja elutasító válasza miatt csak évek múlva jutott az értékes gyűjtemény birtokába).⁴

Első régiségvásárlása a gyűjtőtevékenységét végigkísérő óbudai nemesfém-beváltótól történt: 1801-ben került Totesz Izsákkal kapcsolatba.⁵ Ettől kezdve szinte egymást érték a különböző gyűjtemények, elszegényedett nemesi családok hagyatékát, illetve vagyonát felkutató ajánlatok. Külföldi közvetítőkkel is szoros kapcsolatban állt, akik Európa számos nagyvárosában az ottani árveréseken, ószeresektől vagy régi családoktól, a legváltozatosabb úton szerezték be a pompás fegyvereket, ékszereket, egyéb ötvöstárgyakat. Levelezésében gyakran találunk ajánlatokat, értesítést egy-egy újonnan előkerült értékes és főleg magyar vonatkozású tárgy felbukkanásáról.

A sok nemesfémváltó, régiségkereskedő vagy ékszerész állandó utazások során hajtotta fel itthon és külföldön a Jankovichnak felajánlott tárgyakat. Az általa készített kéziratos leltárkönyvek végén minden egyes tárgy esetében feltüntette, kitől vette azt, illetve az eladó honnan, melyik vidékről vagy személytől vásárolta az adott tárgyat.⁶ Jankovich naplói a tudományos feldolgozások szempontjából ma már pótolhatatlan adatokat szolgáltatnak éppen a származási helyek igen pontos és részletes megjelölésével.

Érdemes röviden megismerni az ötvöstárgyakhoz hivatásuknál fogva nagyon értő ékszerészeket, műgyűjtőket, akik részben jó tájékozottságuk és anyagismeretük alapján, részben kitűnő szimatuk és kapcsolataik révén sokszor az utolsó pillanatban csaptak le a mások számára értéktelen remekművekre. Legtöbbször az első eladó, Totesz Izsák óbudai nemesfémbevéltő neve szerepel Jankovich leírásai között. Ez a kereskedőszellemtől átitatott ember szinte állandóan úton volt, elsősorban az erdélyi nagyvárosokban, az ottani nemes családok kúriái tájékán, de ellátogatott a felvidéki, valamint Debrecen környéki családokhoz, illetve piacokra is. Ügyes, jószemű ember lévén, a felkínált tárgyak közül a legjobbat választotta ki. Leghíresebb szerzeménye a Marosvásárhelyen lakó özvegy Bethlennétől a két pompás nagyváradi misekanna.⁷ Kolozsváron szoros kapcsolata lehetett a Bánffy családdal, ő közvetített Jankovich felé erdélyi övcsatot, öveket, forgót a nagy múltú családtól.⁸ A Bethlenektől reneszánsz ékszereket, imakönyvborítót szerzett be,⁹ a Kemény családtól öveket, az erdélyi zománcos övcsatok közül az egyik legszebbet,¹⁰ násfákat a Teleki család élő tagjaitól.¹¹ De ismeretlen erdélyi helyekről, elsősorban ékszerek, valamint evőeszközök, néhány csodálatos díszedény köszönhető Totesz fürgeségének. Jankovich az anyagnak majdnem a felét úgy leltározta, hogy Totesz Izsák közvetítésével jutott a birtokába. A tárgyakért sokszor nem is pénzzel fizetett, hanem más régiséget vagy leggyakrabban érmekeket cserélt.

A bejegyzések szerint még számos, név szerint ismert felhajtója volt Jankovichnak. Totesz után legsűrűbben Löwy Hermann pesti ezüstműves nevét olvassuk, aki szintén Erdélyben utazgatva, elsősorban Kolozsváron és Brassóban vásárolt, majd a megszerzett műtárgyakat Pesten értékesítette: ékszereket, kanalakat, díszedényeket szerzett Jankovichnak.¹²

Spitzer Jakab, úgy tűnik, Brassóban tette félre Jankovich számára az őt érdeklő ötvösremekeket.¹³ Ugyancsak Brassóban lehetett üzlete vagy lerakata Hirsch aranyművesnek, neve ritkábban fordul elő a leírásokban.¹⁴ Sok tárgy fűződik Stern Márk pozsonyi ékszerkereskedő nevéhez, aki szintén erdélyi területeken szorgoskodott, mert a tőle vásárolt tárgyak többségére erdélyi származást jelöl Jankovich.¹⁵ Az ő leghíresebb szerzeménye a Bethlen kincstárból származó, de debreceni piacon vásárolt virginál, amely a Brandenburgi Katalin nevéhez fűződő emlékek egyik legszebbike.¹⁶

Szerzett Jankovich ötvösmunkákat bécsi aukciókról,¹⁷ a Bécsben élő lengyel származású Zamoisky grófnőtől,¹⁸ eszéki ötvöstől,¹⁹ óbudai kereskedőtől,²⁰ a debreceni vásárról,²¹ bécsi kereskedőktől,²² pécsi ékszerésztől,²³ a celli templom kincstárának árveréséről,²⁴ budai ékszerésztől²⁵ stb. Mindezek a jószemű és elsősorban kereskedő emberek nagymértékben segítették Jankovichot, hogy valóban eredeti, minőségű darabokat vásároljon az ötvösség minden területét felölelő gyűjteménye bővítésére. Nem volt ugyanis mindenkor szerencséje, például Literáti Nemes Sámuel esetében,²⁶ akiről később kiderült, hogy megtanulta a tárgyak hamisításának tudományát. Adataink szerint elsősorban a kéziratos anyagokban végzett ilyen káros munkát,²⁷ az ötvösgyűjteményben nem tudunk olyan darabról, mely általa hamisított tárgy lenne. Néhány igen remek műtárgy pedig az ő személyes beszerzésének köszönhető. Még egy név szerint ismert ötvös, Stolz aranyműves neve maradt fenn, aki a temesvári vásárról gyűjtött össze néhány igazán remek, ma is a múzeum állományában levő 16. századi mellboglárt.²⁸

Érdemes röviden végignézni, hogy a kereskedők melyik nagy családok hagyatékával gazdagították a Jankovich-gyűjteményt. Elsősorban a pénzváltók, ékszerészek közreműködésével, de eredeti származási helyük mindenkori feltüntetésével, az ősi családok megnevezésével jöttel létre ezek az üzletek. Elsőként kell megemlítenünk a Bethlen család hagyatékát, melyből a már említett, Totesz által felkutatott nagyváradi misekannák is származnak.²⁹ A Bethlen családdal való kapcsolat, illetve a náluk megmaradt tárgyak előtörténete egyébként is érdekesen alakult. A család birtokában számos, egykor valóban Brandenburgi Katalinnak, Bethlen Gábor feleségének tulajdonát képező tárgy maradt. I. Rákóczi György udvari ötvösének, Brózer Istvánnak történetét kutatva³⁰ bukkantam olyan adatra, hogy Bethlen halála, 1630 után a Bethlen család és Brandenburgi Katalin között dúló hosszas örökségi vitában szakértőként Brózer Istvánt, Rákóczi fejedelem kolozsvári udvari ötvösét alkalmazták, több esetben is.³¹ Brózer kiváló ötvös volt, akit a kincsek anyagának és értékének meghatározására kértek meg: a két fél listaszerűen próbálta elkülöníteni az egykori Bethlen vagyont a német hercegnő hozott vagy itt kapott ékszereitől. A per vége felé az özvegyet száműzték, és végzéssel tartottak itt a valójában az ő tulajdonát képező tárgyakat. Így értékes reneszánsz gyűrűk, gyémántos mellboglárok, reneszánsz láncok kerültek a Bethlenektől — illetve Brandenburgi Katalintól — Jankovichhoz,³² sőt a virginált is Bethlenek bocsátották áruba a debreceni piacon.

Az erdélyi Teleki családtól is több kiemelkedő ékszer származik:³³ szép 16. századi násfák és övek díszítették egykor a család tagjainak ruházatát. A Kemény familiától övek, mellboglárok, gyűrűk kerültek Jankovich gyűjteményébe.³⁴ A Bornemissza családé volt³⁵ a násfák egy különösen szép példánya.

Az Orczyaktól gyűrűk³⁶ mellett szép gyémántos fülbevaló származik. 17. századi kiemelkedő mellboglárjaink a Bánffyaktól kerültek, Jankovichon keresztül, a Nemzeti Múzeumba, valamint zománcos forgóink legpompásabb példányait is tőlük szerezték be a felhajtók.³⁷ Ezenkívül az Illésházy és a Beniczky család nevét olvashatjuk Jankovich jegyzeteiben, mint előző tulajdonosokat.³⁸

Másik érdekes adat a bécsi Zamoisky grófnő nevéhez fűződik. A lengyel származású Izabella királyné emlékéhez kapcsolódik legpompásabb opálos násfánk (22. kép), amely egyedülálló a magyar anyagban;³⁹ egy csodálatos igazgyöngyökkel és a 16. század közepére jellemző, kis festett pontokkal díszített zománcos reneszánsz lánc (33. kép), valamint hegyikristályból készített sőtartó (65. kép) és kristálynyelű evőeszközkészlet,⁴⁰ amelyek a lengyel grófnőtől származnak. A Zamoisky család története hihetővé teszi, hogyan került a birtokukba a sok történeti emlék. Jan nevű ősük 1576-ban Báthori Istvánt támogatta lengyel királlyá választásában nagy szorgalommal. 1580-ban ezért koronamarsallnak nevezte ki a magyar származású uralkodó, majd unokahúga, Báthori Kristóf leánya volt az újabb kapocs, akit feleségül vett a lengyel nemesúr.⁴¹ Valószínűleg a fejedelmi pár kincsei egyenes úton kerültek a Báthori családhoz. A királlyá választott Báthori talán háláját akarta kifejezni azzal, hogy a lengyel származású királyné emléktárgyaival ajándékozta meg segítőtjét, Zamoiskyt. De az sem kizárt, hogy a magyar feleség, a Báthori leány kapta apjától a család tulajdonában levő értékeket. A család évszázadokon át őrizhette Izabella

emléktárgyait, melyeket a 19. század elején, 1820 körül a Bécsben élő, osztrák grófi rangot kapott ág egyik nőtagjától szerzett be Jankovich.⁴²

Jankovich Miklós a sok, nagy múltú családtól származó és számos kereskedő segítségével összegyűjtött anyagot hamarosan és szakszerűen katalogizálta. A nagyrészt nem sajátkezűleg írt hatalmas naplókban százával csoportosította az ötvöstárgyakat, és részletes, bő leírásokkal, latin nyelven fogalmazott ismertetésekkel készítette el — titkárával — a négy naplót.⁴³ Amikor Jankovich elhatározta a gyűjtemény részleges átadását a Nemzeti Múzeum részére, 1831-ben megkezdte a naplók összeállítását. A vétel (amely már egy ideje húzódott),⁴⁴ a nádor nyomására 1832-ben történt meg, Jankovich bízott az átadás tényleges létrejöttében, így az előbb megkezdett naplók az évtized végéig folyamatosan készültek. A fennmaradt naplók között⁴⁵ először az „Elenchus pignorum Nicolaus Jankovichianorum, e domo fiduciaria Pesthinensi relictorum et ad proprietatem Musei Nationalis Hungarici a Spectabili Domino vendente resignatorum”⁴⁶ c. gyűjteményrészletét készítette el, mely a vegyes ötvöstárgyak rendszerezett csoportja. Ebben a fejezetben 1—7256. számon a sok érem között ékszerként használt kereszteteket, násfákat, karkötőket írtak össze. Valószínűleg a más naplóból kimaradt vagy közben megszerzett értékekről van szó, hiszen ebben a listában olvashatunk az Izabella-násfáról és gyöngyös aranyláncáról, valamint a Bakócz-keresztről és -láncról és a Szentlélek rendjelről. A napló magas tételszáma természetesen a több ezer érem miatt van, az anyagnak csak töredéke ötvöstárgy, s ma már csak 29 darabot tudunk a leírás alapján azonosítani. Párhuzamosan íródtak a többi ötvöstárgyakról a naplók, Jankovich típusonként külön könyvbe íratta a darabokat. 1838-ra elkészült a fegyverek leírása, mely az előbbi vegyes gyűjteménycsoporttal egy naplóba van kötve, 1—174. tételig. A naplót, az összes tárgycsoport végén, Jankovich személyes aláírásával, pecsétjével, a Nemzeti Múzeum nevében Horvát István múzeumigazgató kézjegyével és — a fegyverek kivételével — ötvösszakértő aláírásával zárták le.

A másik, vékonyabb, de csak ötvöstárgyakat tartalmazó kötetben ismét több csoport követi egymást: 1—192. tételig az edények vegyes anyagát részletezi („Consignatio Scyphorum, Phialarum, Poculorum, Scutellarum, Cyathorum, Calicum et Cantharorum, e collectione Sp[ectab]l[i]s D[omi]n[i] Nicolai a Jankovich Museo Nationali Hungarico resignatorum”). Külön fejezetben szerepelnek a gyűrűk („Collectio Annulorum Graecorum et Romanorum ab Hungaris usuatorum, aut in regno Hungariae repertorum, porro annulorum sigillarium Hungaricorum, denique annulorum luxus sexus utriusque hungaricorum”). 1—318. számig különféle korú és típusú értékes gyűrűk; valamint 1839-es lezárással 490 vegyes ékszerféle („Ornatus pretiosi aurei et argentei graeci, romani et medii aevi, e collectione Spbilis [spectabilis] Dni [domini] Nicolai Jankovich Museo Nationali Hungarico resignati”)⁴⁷ került lajstromozásra. A tárgyakat — valószínűleg még Jankovichéknál — tintával ráírt számokkal, a gyűjteménycsoport és Jankovich nevének rövid alakjával és a megfelelő sorszámmal látták el. Ezek a felírt számok nagyrészt máig megmaradtak, egy részük azonban elkopott, illetve a cédulás jelzések — elsősorban az ékszereknél — majdnem mind elkallódtak a hosszú idő alatt. A Nemzeti Múzeumban 1950 óta tartott revíziók s az azóta eltelt idők kutatásai során a tárgyak nagy részét sikerült azonosítani. Ezek mai napig az

eredeti Jankovich-féle számok szerint vannak nyilvántartásban, a többiekét még ma is próbáljuk a leírások alapján egyeztetni.⁴⁸

A Középkori Osztály pillanatnyilag 1266 ötvösremeket: 192 kelyhet és serleget, 266 db világi és egyházi rendeltetésű készletet, 490 db ékszer (jó részüket könnyen lehetett azonosítani, annyira részletes a színek, kövek stb. leírása) és 318 db gyűrűt őriz Jankovich-számmal. A fegyvertárban 158 darabról tudjuk, hogy a Jankovich-gyűjteményből származnak.

Sajnos a Jankovichtól a múzeumnak átadott anyag egy része, korabeli intézkedések folytán, két alkalommal is a Nemzeti Múzeumból az Iparművészeti Múzeumba került. Elsősorban a nem magyar anyagból válogattak az átcsoportosításoknál: 1877-ben először 46 darabot,⁴⁹ 1936-ban minisztériumi rendelet szabályozta „... a M. N. M. önkormányzati szervezetébe tartozó intézmények anyagának a fent idézett törvénycikk szellemében való megosztását”. Azaz az Iparművészeti Múzeumba került ismét minden további ötvöstárgy, mely nem magyar eredetű, természetesen a Jankovich-gyűjtemény még itt levő darabjai is.⁵⁰ Mivel a dolgozat témaköre a Nemzeti Múzeum igen terjedelmes ötvösgyűjteményére szorítkozik, így az Iparművészeti Múzeum Jankovich-anyagával most nem foglalkozunk.

A Jankovich-gyűjtemény bekerülése óta a Múzeum anyagáról összefoglaló jelentést először 1902-ben készítettek, és azt nyomtatásban is kiadták.⁵¹ Ebben a múzeum kutatói részletesen beszámolnak a gyűjtemények összetételéről, korok szerint, így minden gyűjteménycsoport ismertetésekor megemlítik, hogy milyen gazdagodás tapasztalható az egyes osztályokban. A fegyvereknél számon tartották azok származását is, a többi ötvöstárgy esetében csak említést tesznek az első nagy együttesről.⁵²

Azóta az egyetlen, jellegénél fogva rövidebb lélegzetű ismertetés Entz Géza dolgozata,⁵³ mely végre a széles skálájú anyag minden egyes fajtájáról szól, és elsőként értékeli Jankovich érdemeit az anyag megmentésében. A számtalan múzeum raktáraiba szétosztott, sok ezer darabot természetesen csak összefoglalóan említhette, mert ez is volt a célja: a figyelemfelkeltés Jankovich méltatlanul mellőzött erőfeszítései iránt.

A múzeumban őrzött korabeli leírások, a naplók lajstromain kívül az ötvösgyűjteménybe tartozó kisebb csoportról maga Jankovich irt nyomtatásban is megjelent munkát, a katalógusa azonban csak az antik gyűrűknek készült el.⁵⁴

Az MNM középkori ötvösgyűjteményébe — az 1955-ös szétválasztás után — az Árpád-kortól a 17. század végéig terjedő korszak emlékei kerültek. Az elhatárolás itt természetesen nem azonos a történeti korszakhatárokkal, a Jankovich-gyűjtemény legtöbb darabja a középkori anyagban található. Így e hosszú korszak számos pompás alkotásából, a kiváló mesterek és a magyar történelem alakjainhoz fűződő emlékek sorából csak a legérdekesebbeket mutathatjuk be.

Legelőször az ékszerek összetételét nézzük meg. Jankovich Miklós láthatóan előszeretettel vásárolta gyűjteménye számára a 13—17. századi, illetve a 18. század elejéig terjedő korszak pompás ékszereit. Minden típus megtalálható az anyagban, amelyet valaha magyar ötvös készített. Többségük igen értékes, és a maga korában jellemző típusú kövekkel díszes, amelyben a nagy gyűjtő ékkőrajongása is tükröződik. Jankovich fiatal éveiben maga is megpróbálta összegyűjteni a korszak

addigi ismereteit a drágakövekről, melyet kéziratban, majd kiadva is közrebocsátott.⁵⁵ Az ékszergyűjteményben az eddigi azonosítási munka alapján 26 db, nagyrészt kiemelkedő reneszánsz típusú násfa, 17 mellkereszt, 14 remekművű zománcos nyakék, 10 aranylánc (főleg dióbeles), 18 pár fülbevaló, 9 zománcos-bogláros öv, 5 erdélyi zománcos övcsat, 7 pompás mellboglár, 4 csüngő és ugyanannyi 17. századi forgó, 9 karkötő, 2 legszebb rezgőtűnk és 10 kontyű, valamint számos apró boglár viseli a Jankovich által adott számot.

Násfáink legszebb két darabja tőle került a múzeum gyűjteményébe: a „Patrona Hungariae” feliratú és az Izabella-násfa. Az előbbit Losi Imre esztergomi érsek hagyatékából szerezte Jankovich.⁵⁶ Az arany, zománcokkal díszes indák a középen ülő, meleg színezésű, átlátszó zománccal borított Madonna alakját keretelik. Felette zománcos mondatszalagon olvasható a PATR[ONA] HUNGARI[A]E felirat (21. kép). Ebből a típusból több darabot is készítettek ebben az időben, a Nemzeti Múzeum azonban csak ezt az egyet őrzi, Jankovich jóvoltából.⁵⁷ Igen jellegzetesek a Madonna két oldalán, oszlopokon, reneszánsz foglalatokban elhelyezett és a lába körül három nagyobb tokban rejlő rubinkövek. A legalul felforrasztott zománcdíszes, szárnyas angyal, valamint az igazgyöngy csüngő, a korszak ékszereinek egyik leggyakoribb ékessége.

Különös és ritka kövek díszítik a másik remekművet, az Izabella királynénak tulajdonított opálköves násfát (22. kép).⁵⁸ A színes zománcos, indás kereten 5 rubin és 16 különféle méretű opálkő díszíti az arany, áttört alaplemezt. Általában csepp alakúra csiszolták őket, és különösen szép a három alsó, csüngőként alkalmazott, karmos foglalattal megerősített opálszem. A ritka és pompás, színes árnyalatú ékkövek a felsővágási opálbányából származnak, ahol a bányászatot a násfa készítése körüli években kezdték meg, ugyanis 1520 körül találták a felszínen az első opálkristályokat.⁵⁹ A Bécsben élő Zamoisky grófnőtől megszerzett ékszer középkori-reneszánsz ötvösségünk egyik kiemelkedő gyöngyszeme.

Teleki Sámuelnélől Totesz közvetítésével jutott a gyűjteménybe egy másik csodálatos arany, zománcos násfa,⁶⁰ amely jellegzetes példája a korszak divatjának: mindkét oldalát egyforma gazdagon megmunkálták. Az előoldalon a színes zománcokkal borított indák és virágok hálózatán 26 ragyogó gyémánt és 2 rubin látható zománcos tokos foglalatban, alul pedig három (2 smaragd és 1 rubin) kőből álló csüngő. A hátoldala, ha lehet, még szebb, gazdagabban díszített, a zománc minden árnyalatával, finom kis felülfestésekkel gazdagítva. Középen kettéosztott, ovális keretben két címer színes rajza: ötágú koronából kinövő pelikán, mellette szintén koronán nyugvó, nyíllal átfurt egyszarvú I. G., illetve P. E. monogramokkal. Tulajdonosuk egyelőre azonosíthatatlan.

Az Ecsedi-lápból előkerült sárkánydíszes reneszánsz násfa Stern pozsonyi ékszerész közvetítésével menekült meg (75. kép). A sárkány hasán nagy rubin, a nyakán és derekán gyémántokból és rubinokból készített pántok, a farkán hosszú, csepp alakú gyöngyház helyezkedik el, közben színes zománccal borított kis indák és pikkelyek. A hátoldala ismét gazdagabban színezett, mint az előlap, de nincsenek rajta ékkövek. Az európai reneszánsz művészet egyik gyakran ábrázolt állata volt a sárkány, de készülhetett magyar ötvös műhelyében is.⁶¹

Szintén nyakban hordva, láncon viselték a megrendelő arcképével díszített medalliont (23. kép).⁶² Frank Bálint nagyszebeni királybíró portréját 24 rubinból

álló koszorú övezi, belül babérkoszorúval, külső peremén finoman festett zománctárcsás levélkeretben. A hátoldalát a nemesúr címere díszíti, nevével, címeivel, és színes nagy virágokból álló pompás koszorú kereteli. Alul a három gyöngycsüngőből egy hiányzik. Bár mesterjegye nincs rajta (arany), valószínűleg Hann Sebestyén kezemunkáját dicséri, aki a szász királybíró megrendelésére több ötvösmunkát készített.

A reneszánsz ékszerek jellegzetesen magyar típusa a csokornásfa. Jankovich természetesen ezeket is gyűjtötte. Az egyik legszebb erdélyi származású darab (24. kép) közelebbi eredetét nem jelöli a napló.⁶³ Keltezését 16. századnak írja, holott ez már a 17. század végének jellegzetességeit viseli magán. A csokor 6 ágán fekete zománc alapon pompás virágok csillognak, minden ágon egy-egy csepp alakú, közepén a bibék helyén pedig egy nagyobb gyémánt ül, szirmos foglalatban. Hátoldala gazdagon színezett vonalas és virág alakú felülfestéssel ékes. A csokor ágai között forgácsszálak töltik ki a teret. A csokornásfák egyik legjellegzetesebb darabját mentette meg Jankovich. Hasonló egy másik, szintén erdélyi násfa (25. kép), melyen az aranyszalagok száma ismét hat, rajtuk három sorban, tokos foglalatban apró rubinok sora, és szegélyként finom festésű, fehér alapon fekete ráfestéssel díszített, csipkeszerű zománctárcsák. Közben hat, keskeny, áttetsző zománccal borított szalagág hajlik előre. Az ékköves csokornásfák legszebb emléke.⁶⁴

Két érdekes és páratlan gyémántos násfánk szintén Jankovich-számot visel. Az egyiket a Báthori-örökségből, a Bethlen családtól szerezte Totesz, a másikat, a Bornemisza család mint I. Apafi Mihály feleségének emlékét adta el. Mindkét násfa kör alakú, Apafinéét (28. kép) közepén egy nagy és három körben összesen 53 tábla gyémánt díszíti,⁶⁵ alul négy csüngővel. A pompás csepp alakú, illetve négyszögletes gyémántos foglalatokat fehér és fekete zománccal indák, levelek keretelik. A hasonló méretű Bethlen-násfán⁶⁶ a középső boglár körül hat karéj mentén helyezkedik el a 107 gyémánt, különféle méretű és alakú ékkövek, a formájukhoz alkalmazkodó foglalatokban (29. kép). Alul megvan mind az öt csüngő. A gyémántok háttérben mindenütt zománc, elsősorban fehér és fekete, de kevés kék és zöld szín is szerepel.

A viselet nyakát díszítő ékszerek közé tartoztak a különféle mellkeresztek. A leghíresebb Jankovich-szerzemény a Bakócz Tamás esztergomi érsek sírjából származtatott mellkereszt,⁶⁷ melyet még a 18. században szerzett a Jankovich család Miklós nevű tagja Ipolyi, esztergomi kanonoktól. Az egyik legtipikusabb reneszánsz ékszerünk, melynek minden részlete a kor díszítőműveire emlékeztet. Közepén váltakozva 5 rubin és két gyémánt alkotja a kereszt szárát, körülötte finoman színezett zománc, indás, csigás domborítás. Hátlapján fehér zománccal apró mintás díszítés fedi a domborított aranylemezt (78/1—2. kép). A hozzátartozó akasztó segítségével erősítették a láncra, mely három, zománccal színezett, csak karikákból alakított láncszemből és három tömörebb, közepén magas, sodronyos lemezből formált, kék és zöld zománccal, áttört gömbdíszes indából áll.

Elegáns ékszerként viselt mellkeresztünk a makoviczai vár omladékából került elő.⁶⁸ A vésett díszítésű, kereszt alakú lemezt fent, a brassói korona alatt DN ismeretlen ötvös jegye díszíti, a három másik szárvégen fehér és fekete zománccal,

középen igazgyönggyel díszített boglár. Három gyöngyös csüngője is van (77. kép). Az előlapon korpusz, a hátlapon domborított Madonna látszik.

Aukción szerezték meg a gyűjtemény egyik legkésőbbi darabját, a 18. század stílusában készült, 58 rubinnal és 100 apró gyémánttal díszített nagyméretű mellkeresztet, mely egykor a székesfehérvári püspökség egyik főpapjának ékesége lehetett.⁶⁹ Felül nagy kerek akasztón csüng a kereszt, hasonló karmos foglalatban elhelyezett különféle méretű kövekkel, alul kisebb csüngővel (27. kép).

Jankovich gyűjtése révén került a Múzeumba Telegdi püspök mellkeresztje.⁷⁰ Máltai kereszthez hasonló száakkal, vésett, fekete zománccal kitöltött indadíszei között koszorúban IHS és a szárvégeken rövidített felirat: „NI[COLAUS] TELEGDI EPS [EPISCOPUS] ECL [ECCLESIAE] QV [QUINQUE ECCLESIE] 1575”. A bihari származású Telegdi család tagja volt a pécsi püspök,⁷¹ aki egyik legszebb reneszánsz mellkeresztünket viselte (26. kép).

A fej díszítéséhez tartozott a férfi és a nő viseletnél egyaránt a forgó, mely nem csak magyar jellegzetesség volt, de nagyon kedvelt ékszernek számított. Legpompásabb forgónk (30. kép) a vegyes Jankovich-anyagban kapott leltári számot,⁷² rajta három nagy és egy kisebb, tollat utánozó ág, melyek első oldalán a toll szárát rubinkövek sora érzékelteti, a tollat az első és hátsó oldalon festett fehér és fekete zománc jelzi. 8 kisebb és egy nagyobb gyöngy díszíti a tollakat, találkozásuknál a boglárkát. Alul színes, zománcozott, ékköves boglárhoz erősítették az alsó, sapkába benyúló nyelet. Az alsó boglár körül még négy igazgyöngy csüngő látható. Tulajdonosa éppúgy, mint mestere, ismeretlen.

A Bánffyaktól származik a késői erdélyi, zománccal díszített forgónk,⁷³ amelyet középen szív alakú, aranyozott lemezre erősített boglárok díszítenek. Fehéren ékköves, zománcozott korona, melyből három díszes és három sima toll-lemez indul felfelé. Alul az öntött, karmos láb szegeccsel van felerősítve. A forgó kövei almandinok, igazgyöngyökkel váltakozva, a zománcozott fehér, kék, zöld és fekete színűek. Erdélyi származásának tudjuk a csak smaragdokkal és színes zománccal díszített forgót.⁷⁴ Egy nagy, hatszögletes táblakör körül 10 ovális és 14 kisebb smaragd díszíti az első oldalát, míg a hátlapon fehér alapon kék, piros, sárga, zöld, lila ráfestéssel, színes virágos ág látszik. A virágok már a késői, 17. századi nagy virágos stílus rajzát idézik.

A Jankovich-anyag nyakékei szintén kiemelkedő darabjai az ötvösgyűjteménynek. Aranyműves révén Brassóból szerezte az erdélyi zománc korai fajtájával díszített bogláros nyakéket, mely 17 négyzet alakú, négy-négy levélkével, felső szélén fehér pontsoros boglárból, valamint középen zománcozott szalagon függő, sok szirmú virágot utánozó csüngőből áll. A boglárok közepét és a felfüggesztett csüngő két tagját kis négyszögletes almandinok díszítik. A nyakék szerkezete és a boglárok díszítése ennek a kedves női ékszernek tipikus példáját mutatják. Az aranyszirmok fekete, fehér, kék zománca igen hatásos a finom rajzolatú szirmokon. A boglárokat hátul kis szalagra lehetett felerősíteni.⁷⁵

Csallóközből, a Kond család örökösétől jutott Jankovich birtokába nyakékeink másik, talán még jellegzetesebb példánya (31. kép).⁷⁶ A 27 tagú láncon kétféle boglár váltakozik: kicsit hosszúkásabb boglár fekete, fehér zománcozott levelekkel és középen smaragddal, közben egy-egy fehér levélkével díszített karcsú taggyönggyel. A nyakék közepén pici, kétrészes csüngő van: fekete és fehér zománcozott,

a gyöngyös levélke közepéről ovális, zománcos szirmokkal keretelt, fent rögzített szép gyöngy látszik. A 16—17. századi ékszernek talán ez volt a gyakoribb típusa, melyen két különféle boglárka változtatásából alakították ki a nyakat körülfogó ékességet.

A magyar anyagban viszonylag ritkábban készültek csak aranyból a nyakékek. Jankovich gyűjtésében erre is van bőven példa. Totesz szerezte a gyűjtemény legszebb arany nyakdíszét,⁷⁷ amely négyzetes és kisebb, téglalap alakú tagok váltakozásából, valamint nagy, fent két szalagból és három kis csüngővel díszített középrészből áll. A részletek technikája megegyezik. Filigránok és apró virágok változtatják egymást, gazdagon áttört indákra és az alsó aranyalapra erősítve (32/1. kép).

Erdélyből, a Gyerőfi családtól közvetítette Totesz a másik, még munkásabb, remekművű nyakláncot.⁷⁸ Az aranyboglárók ismét kétféle alakúak: 12 négyzet alakú és 14 hosszú tagból áll, díszítése aranyforgács, bőrtű és apró nefelejcsék. Az igen nagy munkát és gondos kidolgozást kívánó részletek csodálatos összhatásban vannak a középső, kissé nagyobb, de hasonló díszítésű boglárával. Ezen egykor csüngő is lehetett, de ma már, sajnos, csak a karika egy része maradt meg.

Az egyéb típusba tartozó emlékeink között páratlan a Viczay Mihállyal elcserélt kis zománcos lánc, amely 30 ovális és 29 téglalap alakú fehér, illetve fekete zománcos részből áll, aranykarikákkal összefogva.⁷⁹ A tagok a külső formát követő kis belső nyílással készültek, a sima, keretszerű részben oldalanként egy kis kerek lyukkal, s a köztük levő mezőt tölti ki a zománc. Érdekes ékszerünk eredetéről, sajnos, semmi közelebbit nem tudunk, még Jankovich jegyzeteiből sem.

Reneszánsz láncaink legpompásabb képviselője az ún. Izabella-lánc,⁸⁰ melyet szintén az erdélyi királynéhoz köt a hagyomány (33. kép). Kétféle formájú, nagyobb és kisebb szerkezetű igazgyöngyökkel gazdagon kirakott és kék, fehér zománcal díszített szemekből áll. Korabeli emlékeink között páratlan.

Az erdélyi ötvösművészet leggyakrabban készített láncát dióbeles láncnak nevezzük. Jankovich gyűjteményébe bőven jutott ebből az átvágott dióbelet utánzó, tagonként összeforrasztott lánc típusból is.

Legszebb köztük a gondosan utánvésett szemekből álló együttes.⁸¹ Összesen 154 egyforma, egymásra merőlegesen forrasztott szemből, ovális alakban, hullámos széllel, felül félkörös díszítéssel készültek (32/2. kép).

Az ötvösanyag egyik legszebb csoportját alkotják az övcsatok. Valamennyi darab Jankovich gyűjtésének köszönheti fennmaradását. Stílusát tekintve mindegyik azonos korszak, a 17. század második felének terméke, a színes felülfestett erdélyi zománc kiemelkedő emlékei. A Kemény családtól szerezte Totesz a nagy tulipánokkal, margarétákkal díszített, középen nyitott övcsatot,⁸² mely tarka színeivel az egész anyagban talán a legszebb (34. kép). Különleges formája miatt érdekes a két, szív alakú,⁸³ aranyozott ezüst alapra helyezett, rekeszekből mintázott csat. Díszítése két-két nagy, színes tulipán, kék pettyekből álló leveles száron. A találkozási ponton nagy, szirmos boglár látszik, tokos foglalatú fehér üveggövel és színes, indás szirmokkal (35. kép).

Az alaplemez tulipán alakú a következő övcsaton: rekeszek közé, színes zománcos virágokat és két-két öntött ezüstgalambot erősített az ismeretlen ötvös. A zománcalapokat finom felülfestéssel utánszínezték.⁸⁴

A legkésőbbi övcsatunk a Bánffyaktól került Jankovichhoz.⁸⁵ Egyetlen ovális alaplemezből áll, rajta rekeszek között indás levelek, nagy virágok között sárga szirmos, félgömb alakú virág, közben kis, kék szirmú, zöld leveles virágokkal.

Öveink számos szép darabja származik Jankovich gyűjtéséből. Legkorábbi a 17. század elejéről való bogláros öv (36. kép), melyen 13 magas boglár és remekművű két övvég került az ezüst, szövött alapra.⁸⁶ Az apró türkizekkel és gyöngyökkel gazdagon díszített munka látványosan csillog. Téglalap alakú, aranyozott ezüst lemezekből, domborított angyalokkal és csigás mintával díszítve, 12 tagból állították össze azt a 16. századi, késő reneszánsz típusú övet, mely az erdélyi Besztercéről származik.⁸⁷ Két pompás zománcos övünk is erdélyi: Bánffyné Bécsben adta el a többsoros, lánctagokkal és ovális zománcdíszes lemezekkel díszített női övet (37. kép). A boglárók színes zománccal, felülfestéssel készültek, s még filigrándíszítés is van rajtuk.⁸⁸ A Beniczky családtól származik az ovális lemezekből, kis 8-as alakú tagokkal és elől nagy, szív alakú övcsattal záródó, szintén erdélyi zománcos, de elsősorban szép világoskék zománccal díszített női öv (38/1—2. kép).⁸⁹ Két férfi öv is származási adattal került leltárba: a kolozsvári Bánffyaktól vették a bogláros, bársonyra szerelt, nagy, domborított övvégekkel díszített övet, melyet Michael Erkeder brassói ötvös mesterjegye díszít.⁹⁰ Végül a Kemény családtól, Kemény János hagyatékából maradt ránk a 31 ezüst, ovális, öntött tagból összeszerelt férfi díszöv (39. kép).⁹¹

Külön csoportot alkotnak a mellboglárok, 15 századi formájában a pluvialé csatok. A gyűjtemény legszebb darabjáról Jankovich írta:⁹² a két mellékalak feletti *B* és *R* betű „Barbara Regina”, azaz Zsigmond király feleségének nevét rejti. Bár ezek a palástcsatok általában későbbiek, nincs kizárva, hogy egy korai változattal állunk szemben, a 15. század első feléből. Egyébként 1796-ban ásták ki a Sárviz csatornájának ásásakor, állítólag a székesfehérvári bazilika kriptájából származhat. A hatkaréjos mellboglár igen jellegzetes volt ebben az időben, a sodronykeregetés körül apró, öntött madarak, különféle állatok, virágok és levelek töltik ki a kicsi teret. Középen gótikus fülkében Mária és két szent öntött alakja áll, fejüket kissé takarja a felettük elhelyezett és Mária felett letört pajzs. A szentek körül apró türkizek tarkítják a csatot (40. kép).

Egészen más típus, és a 16—17. századi díszruha egyik kelléke volt a Bethlen családtól szerzett, Brandenburgi Katalinénak tartott mellboglár.⁹³ Középső, sokszögű piros üveggöve körül körkörösön, öntött levelekkel váltakozó ékkötökből és igazyöngyökből, szabálytalan alakú türkizekkel, kisebb piros üveggövekkel és színes, fehér pettyekkel díszített zománcos levelekből, szirmokból áll. Tűjén a jegy ismeretlen mester nevét rejti. Feltehetően nem a fejedelemasszony személyes ékszerre volt, ebben az időben ezeket már inkább a férfviselet darabjaként ismerjük.

Az ékszerekhez tartozik, bár Jankovich külön leltározta, a gyűrűk hatalmas csoportja is. Ezek közül elsősorban a névhez kötődő darabok érdemelnek szót: a máriazelli kincstárból megszerzett aranygyűrű, Habsburg Mária királyné nevének kezdőbetűjével díszítve, gyémántokból kirakott „M” betűvel (42. kép),⁹⁴ valamint Pázmány Péter pompás reneszánsz gyűrűje⁹⁵ (41. kép). Utóbbit a felirata hitelesíti: PET[RUS] S[ACRAE] R[OMANA] E[CCLESIAE] CARDIN[ALIS] PAZMAN AR[CHI] EP[ISCOPI] STRIG[ONIENSIS] PRIM[AS] R[EGNI] UNG[ARIAE] I[E]S[US]. Mindkét gyűrű gyűjteményünk féltve őrzött

darabja, kevés hasonló kis ékszer azonosítható az eredeti tulajdonoshoz. Sok középkori magyar és török gyűrű jó része lelőhelyes, így azok tárgyalására a régészeti anyagnál térünk ki.

Őseink nemcsak magukat díszítették pompás ékszerekkel, akinek módja volt rá, igyekezett minél ragyogóbb tárgyakkal körülvenni magát. A középkorban nagy szerepet betöltő egyháznak jutott elsősorban a gazdag ajándékokból, ötvöstárgyakból: természetesen Jankovich gyűjtőszendvélye erre is kiterjedt. Sodronyzománcos kelyheink egyik legszebb darabja is az ő révén maradt meg,⁹⁶ Rong erdélyi főpap nevét rejtja a latin felirat: DOM[INU]S GORS[?] RONG DOCT[IS] PIE B[E]N[ED]I[CT]I[O]N[IS] P[ATRIBUS] (43. kép). A kuppakosáron a sodronyszálakkal megformált jellegzetes tulipánok és fehér szirmú margaréták láthatók, kék alapon. A szirmos küllőket egykor szintén zománc borította, ma már elkoptak. A kehely egyébként díszítetlen felülete igen arányos, karcsú formát mutat, a 15. század második felének gyakori példája.

Az 1460-as évekre keltezzük a Jankovich-gyűjtemény oly sokszor emlegetett különleges edénypárját, a nagyváradi misekannákat.⁹⁷ A két aranyozott ezüstkan-na víz, illetve bor tartására szolgált, fedelükben az A[QUA] és a V[INUM] betűk kék zománcos alapon. A két egyforma, karcsú edény (44. kép) egész felületét filigrán-háló borítja, hasát és talpát domborított körték sora díszíti, köztük jellegzetes, késő gótikus, öntött levelekkel. A körték kis gránátkövekben végződnek. Szép és a középkori magyar ötvösség egyik nagyon jellemző technikája volt — az ékkövek szinte teljes mellőzésével — a csak filigránnal, illetve domborítással kialakított felület. Az anyag szépsége, a technika dominál az egész felületen, nem az ékkövek ragyogása vonja el a figyelmet. A kiöntöcső sárkány alakját mutatja. A Marosvásárhelyen élő özv. Bethlen Eleknétől vették, aki a nagyváradi székesegyházból származó darabként adta el. A két kancsó páratlan emléke a kora reneszánsz magyar ötvösművészetnek.

Egyházi tárgy volt a két gótikus úrmutató, ezek származása is figyelmet érdemel. Az egyiket egy 1787-es árverésen szerezték.⁹⁸ a hagyomány szerint az egykori óbudai Szent Péter és Pál kolostoré lehetett (45. kép), amit igazolni látszik a támpillérekkel díszített szentségház, két oldalán Szent Péter és Pál apostolok aranyozott, öntött, vésett szobra, a 15. század második felének stílusában. Ugyanebből a korból származik az iglói katolikus templomból egy újabbért elcserélt monstrancia,⁹⁹ ami inkább csak pontos származása miatt érdekes, formájával a korszak jellegzetes, tornyos, fiálés, támpilléres szerkezetű úrmutatói-nak egyik emléke.

Egyházi darabnak számít a Kemény Kata nevével és címerével díszített paténa (46. kép).¹⁰⁰ Azon kevesek egyike, amelyen címer és a tulajdonos, illetve adományozó szerepel. Természetesen ez már későbbi, tehát a 17. század ötvöseinek munkáját idézi.

Kicsi ostyatartó szelence¹⁰¹ volt az az ezüst, kerek dobozka, amely a bejegyzések szerint Óbudáról származik (47. kép). Mindkét oldalán az Angyali üdvözlét gótikus, 15. századra jellemző, domborított jelenete látszik.

A Jankovich-gyűjteményből számozva megmaradt 192 kehely és serleg (poculum) nagyobb része világi rendeltetésű, de ide tartozik a 266 darab egyházi készlet többsége is.

Időrendben a legkorábbi és különleges csoport az ún. kölesdi kincs,¹⁰² mely szintén Jankovich segítségével maradt meg a múzeum számára. Hat darabból áll a földből előkerült együttes, melyet Kölesden, valószínűleg a mohácsi csatából menekülő tulajdonos rejtett el a földbe, azzal a megfontolással, hogy majd visszamegy érte. Erre a történelmi körülmények miatt nem került sor, így megmaradt és Jankovich közvetítésével reneszánsz leletként került a Nemzeti Múzeumba. Legszebb darabja (48. kép) a fedeles serleg,¹⁰³ melynek fedelét és oldalát 9-9 öntött fejű sárkány díszíti, s a talpán is hat kígyózik. Peremén finom, vésett és poncolt levélminta szalad körbe. Két szép késő gótikus pohár tartozik még a lelethez, három oroszlánon nyugvó lábakon.¹⁰⁴ Az egyik díszesebb: derekát és talpát öntött inda- és levéldíszítés takarja, peremük egyformán li-liomos pártázattal készült (49/1—2. kép). A kisebb poharat csak pártázatos öntött kötélminta övezi, hasonló a talpa is. A következő pohár¹⁰⁵ ennek a típusnak a legegyszerűbb változata: kihajló szájperemét vésett gótikus lombdísz ékesíti, a 15. század végének stílusában. Még két pohárka is a lelethez tartozik: az egyik fedeles,¹⁰⁶ talpát öntött halhólyagminta szegélyezi, szintén oroszlános lábakon áll, és az övszalag tojássorral díszített (50. kép). Teljesen sima és három golyógömbön áll a kincs legutolsó tagja, melynek testén semmilyen díszítés nincs felerősítve.

A gótikus ötvösség egy megmaradt darabját alakította át a név szerint is ismert kecskeméti ötvös, Cseh György 1631-ben:¹⁰⁷ egy gótikus úrmutató felső csúcsát lefordítva barokkos vésetekkel egészítette ki, s a kor stílusának megfelelő szárgombbal és talppal, trébelt levélornamentikával látta el (51. kép). A szájperem alá véste a megrendelő házaspár nevét: Erdős Mihályé és Bíró Erzsébeté volt a furcsa keverék darab, melynek megszerzése szintén Jankovich érdeme.

Debrecen város kiváló ötvösének nevét őrizte meg egy 1631-ben készült talpas pohár:¹⁰⁸ Tarack Eötvös János készítette (52. kép). Érdekes a díszítése: a poncolt alapon sima, négykaréjos pajzsok 5 sorban helyezkednek el a pohár testén, és két egész, illetve két fél mintasor ismétlődik a talpon. A peremébe vésett feliraton a tulajdonos, Báthori Márton nevét olvashatjuk.

Szintén vidéki városaink kevéssé híres ötvösségének egyik szép emléke a sárospataki halászkok által a Bodrogból kiemelt, 16. század végi pohár,¹⁰⁹ melyet Szirmay Antal Zemplén megyei jegyzőtől szerzett meg Jankovich. Vésett, gótikus peremdíszítése alatt a pohár oldalán a Rathold-nemzetség címere, amely az utolsó tulajdonos, Lorántffy Zsuzsanna nevéhez köthető. A fenekén beütött mesterjegy ismeretlen ötvös nevét rejti.

Poharaink közül feltétlenül ki kell emelni a Mikes-címerrel díszített, egybejáró pohársorozat két megmaradt darabját (53/1—2. kép), amelyek Rákóczi híres kísérőjének unokatestvéréé voltak, akit szintén Kelemennek hívtak. A poharak egyforma díszítésűek: vastag ág két oldalán szív alakú levelek sorakoznak egymás alatt, közben pedig a vésett Mikes-címer látszik: háromágú koronából kinövő, jobbra néző koronás oroszlánnal, felirattal és 1682-es évszámmal. A poharak mesterjegye is feloldható: Hans Mautner senior brassói ötvös műve, aki a század második felében dolgozott a híres erdélyi műhelyben.¹¹⁰

A fedeles kupák között a legkorábbi a kassai Lippai János munkája:¹¹¹ 1578-ban készítette a még teljesen reneszánsz ízlésű díszedényt (54. kép). Hengeres testén női

hermás és üres fülkék váltakoznak, puttós kerettel, arabeszkés térkitöltéssel. A tetején római harcos öntött alakja áll.

Brassóban készült, May György mester munkája a 17. század második felének tipikus díszítményeit magán viselő fedeles kupánk.¹¹² Ezüst felületét részben aranyozták, köpenyét pedig a bibliai Jónás próféta története díszíti: első képen a hajóról a tengerbe vetik, előtte Ninive városa, a másik oldalon Jónást kiveti a cethal a szárazföldre, majd Jónás és a tök története következik. Tetején ezüst fenyőtoboz és domborított hadijelvények.

Komáromi mester nevét őrizte meg a Jankovich-gyűjtemény szép, nagy virágos stílusban készült fedeles kupája.¹¹³ Szentjóni György, az 1681-ben mesterré választott ötvös egyik fennmaradt munkája. Naturalisztikus virágokkal és levelekkel borította az edény testét, talpszegélyén és fedelén a virágokat részben ezüst színben hagyta, s inkább a háttérrel készítette aranyozva. A két nemesfém színe az anyag szépségét önmagában is kiemeli (55. kép).

Fedeles kupáink között is akad olyan, amelyik nem magyar munka, a rajta levő magyar vonatkozású felirat miatt szerezhette meg Jankovich. A más múzeumokba való áthelyezést így kerülte el az a kupa,¹¹⁴ mely 17. század eleji brünni jegyet visel magán. Felirata 1666-ból származik: VÁRADI BARANYAI MIHÁLY VÍG-KEDVŰ ANNA; de az 1758-as restaurálást is rávésték. Díszítése a korszak jellegzetes gyümölcs- és maszkmintája, csigás szalagokkal keverve.

Sajnos, semmilyen mesterjegyet nem találunk a gyűjtemény másik kiemelkedő darabján, mely egy színes zománccal, boglárokkal tarkított hegyikristály kancsó (56. kép).¹¹⁵ Az edény testén szépen faragott levél- és kagylódíszítés csillog, a talpperemen aranyozott ezüstszalag halad, nyaka alatt két egyforma, zománccal és boglárokkal díszített pánt zárja. Tetején négy nagyobb ékköves, zománccal boglár van felerősítve, a nyakékként viselt boglárak példányai. A kancsó fülén, szintén aranyozott szalagon, egyforma boglárak sorakoznak. Tetején delfinen ülő Neptun zománccal alakja látszik. A hegyikristály díszedény Marczibányi István gyűjteményéből származik, vétel útján.

Egy érdekes tényért¹¹⁶ is meg kell említenünk a Jankovich-anyagból. Putnoky Klára és Szemere László nevét, címerüket és az 1664-es évszámot örökítette meg rajta az ismeretlen ötvös (57. kép). A részben aranyozott ezüsttányér peremét széles sávban az ún. nagy virágos stílus szépen domborított virágai és lombos levelei díszítik, sima öblében a címerrel. Mesterjegye sajnos nincs, az ötvös ismeretlen. Kassáról, Semsey András gyűjteményéből szerezte Jankovich, Szujeczky Antal közvetítésével.

Gyűjteményünk egyedi példánya a Margitszigeten talált, részben aranyozott ezüst, tokos díszkés.¹¹⁷ Nyelét spirálisan körbefutó sodronyszál díszíti, a tokot pedig részben aranyozott alapon, indák között, egy-egy nőalak vésett képe gazdagítja. A Margitszigeten talált lelet Beniczky István pesti alispántól vétel útján került Jankovichhoz (58. kép).

Nagyszámú evőeszköz Jankovich révén jutott a gyűjteménybe, majdnem mindegyik városjegyekkel és mesterjegyekkel meghatározva. Legértékesebb köztük az az egyik legkorábbi budai jegyet viselő, egyszerű reneszánsz típusú kanál,¹¹⁸ melyen a 17. század végén használt városjegyet és Petrovich Ferenc (1696—1720) budai mester monogramját is felismerhetjük. Különleges példát

képvisel ez a jegy: nem a mester nevének kezdőbetűit örökítette meg, hanem a család egy tagjának a nemesi címerében használt, karddal átdöfött szívet ábrázol. A sima kanalat tövében díszíti a vésett növényi minta, és meritője hátlapján egy felirat nélküli, vésett babérkoszorú is megmaradt (59/1—2. kép).

Jankovich Miklós gyűjteménye nemcsak ötvöstárgyak pazar sorozatából áll. A számtalan műkincs közül különösen értékes az a pompás hangszer, amelyet a pozsonyi ékszerész, Stern Márk szerzett meg, állítólag a debreceni vásáron (60. kép). A virginál¹¹⁹ utolsó tulajdonosa a Bethlen család volt, s ők a már idézett módon jutottak a Brandenburgi Katalin tulajdonából megmaradt ritka kincshez. A puszta véletlennek köszönhetjük, hogy ez a műretek nem merült el az ismeretlenségben, vagy nem jutott a pusztulás útjára a debreceni piac bódéjából, mint annyi más emlékünk. Az ébenfa ládika pompás zománcos, aranyozott ezüstlemezekkel díszített. Bár ezeken város- és mesterjegy nincs, a korabeli párhuzamok alapján augsburgi ötvösök munkájának tartják. A fedélen kívül a Szabad Művészetek zománcos jelképei, a belső oldalon a négy érzék allegóriája látható. A billentyűk felett bibliai jelenetek színes képei vannak, latin feliratokkal: OMNIS SPIRITUS LAUDET DOMINUM, SIC TRANSIT GLORIA MUNDI. A belső lemezeken tűnik fel az évszám: 1617-ben készítette az ismeretlen mester. A zománcos részletek jellegzetes emlékei ennek a kornak, díszdobozokon, ötvöstárgyakon, hangszereken gyakran az előre elkészített, szegecsekkel felerősített, színes, festett lemezek, illetve összekötő indák, levelek szériában készített díszítménye. A szekrényke érdekessége: kis kihúzható fiókjá is van a billentyűk alatt, ékszerek számára elkerített rekeszekkel.

A FEGYVERGYŰJTEMÉNY

A Jankovich-gyűjtemény összeállításánál külön naplóba kerültek a dísz- és használati fegyverek, ezek a mai napig a Nemzeti Múzeum fegyvergyűjteményének értékes magját alkotják. A tulajdonossal megjelölt díszfegyverek különös jelentőséget adnak a Jankovich által megmentett daraboknak. A típusonként szétválogatott fegyverek a középkor szinte minden jellemző darabját képviselik 1—174. tételig az eredeti naplóban. Ma már csak 158 darabról lehet biztosan állítani, hogy múzeumba kerülése Jankovich gyűjtésének köszönhető. A fegyverek között, Jankovich-számon, a következő tárgyakkal találkozunk: 11 kard, 19 szablya, 9 puská, 2 pallos, 20 buzogány, 7 számszerij, 6 vadász-kés, 17 pisztoly, 5 handszár, 9 tölténytartó, 4 csákány, 3 puskaporos palack, 8 tör, 2 sarkantyú, 9 sodronyíng, 3 nyereg, 3 lószerszámveret, 7 vassapka, 2 zablá, 2 vértet, 2 tegez és egy darab alabárd, tekervény, patkó, pajzs, sodronyigallér, sisak, lándzsacsúcs és couse.

A középkori hadviselés Európában is páratlan emléke az a három elefántcsont nyereg,¹²⁰ melyek a hagyomány szerint Zsigmond király számára készültek a 15. század 20-as, 30-as éveiben. Az egyik szintén Jankovich szerzeménye (61. kép). A nyergekre szinte feloldhatatlan szimbolikus jeleneteket ábrázoltak, valószínűleg a középkori lovagmondák hőseinek és hősnőinek alakjával, muzikusokkal, Szent György délceg alakjával és a valóság határát is áttörő állatokkal (oroszlán, griff, sárkány, egyszarvú és majom). Mondatszalonon „Lach, mein Liebling, lach” felirat

olvasható. Hátsó kápáján a Zsigmond király által alapított sárkányrend jelvényét ismerjük meg, valószínűleg ennek a rendnek az emlékei a pazar nyergek, melyeken sosem ültek, csak díszes takaróra helyezték őket.

A 16—17. században fejedelmi jelvényé alakult a korábban fegyverként használt buzogány. Jankovich őrizte meg a 16. század végéről Báthori Zsigmond buzogányát.¹²¹ Aranyozott ezüsből készült, a feje hosszúkás barázdákkal díszített. Domborított indamintás, türkizkövekkel sűrűn kirakva. A kövek foglalása egytől egyig szép ötvösmunka, ismeretlen mester remekműve lehet, s természetesen erős török hatást mutat a díszítmények indáiban. A buzogány tetejét nefritlemezzel borították, körülötte türkiz- és rubinkövek sora, arany foglalatban. A nyelét vésett virág és indadisz borítja.

A 17. században már főleg fejedelmi viselethez tartozott az értékes anyagból, tehát aranyozott ezüsből vagy rézből készített páncéling. Jankovich őrizte meg napjainkra II. Rákóczi György szép sodronyingét,¹²² mely ezüsből szőtt, 5 mm átmérőjű gyűrűkből készült (62. kép). Felületét aranyozott csillagok, napok és félholdak díszítik. Nyaka körül díszes boglárók, ékkövekből láncszerű keretelés látszik. A Nemzeti Múzeum számos, ismeretlen eredetű és tulajdonosú sodronyinge között a fejedelem személyéhez kapcsolható származása nagymértékben emeli az értékét.

A 19 szablya mindegyike ötvösremek. Ismét egyet kell név szerint is megemlítenünk, Kemény János erdélyi fejedelem egykori díszfegyverét.¹²³ A szablya hüvelyét piros bársony borítja, saru- és bújtatópántja aranyozott ezüst. Rajta három, ovális, bogláros pánt látszik, de a keresztvasat, a markolat tetejét és a gerinclemezeket egyaránt színes erdélyi, rekeszománcos lemezek borítják, közben befoglalt türkizekkel. Pengéje genuai, tövénél tausírozott indadíszítés gazdagítja. A korszak díszszabályainak jellegzetes emléke, a legkedveltebb típusok egyike volt (63. kép).

Szintén Kemény Jánosé volt az ún. lóra való pallos,¹²⁴ melyet hosszúsága miatt csak lovon ülve használhattak. Hüvelye lila bársonnyal borítva, rajta ezüst díszítmények és ovális, bogláros rátétek. Szintén erdélyi zománc és díszes türkizek díszítik a markolatkupakot, a gerinclemezt és a keresztvasat, valamint a kisebb pántokat. A pengéje egyélű, de kettősvájatú, mindkét oldalán tausírozott mintával. Ugyancsak a 17. század kardkovács- és ötvösművészeinek remeke, mint a szablya.

Talán türingiai mester munkája a Jankovich-gyűjtemény értékes puskája 1626-ból.¹²⁵ Teljes felületét gazdagon díszítik a vésett csont, réz és zöld csontlemezek, melyek vadászjeleneteket ábrázolnak. A cső tövéből az 1626-os évszám olvasható. A tusáján Győr ostromának jelenetét ismerjük fel. Az ágyazat alján a török basa, vitézek, Justitia és harci jelenetek láthatók. A többi szabadon maradt felület is vésésekkel díszes. Valószínűleg magyar mester munkája, a győri csata emlékére készíthette.

Vétel útján jutott Jankovich Miklós birtokába az a pisztolypár,¹²⁶ amelyet II. Mátyás király nevéhez köt az emlékezet. Barna faágyazata berakott díszítésű, csöve kívül aranyozott. Keréklakatos szerkezettel készült. Mestere is ismert: Spät mester munkája a 17. század első feléből.¹²⁷

A fenti ötvösremek, illetve díszfegyverek mindegyike az első vétel alkalmával került a Nemzeti Múzeum tulajdonába.

A MÁSODIK GYŰJTEMÉNY

Az 1832-es országgyűlési határozat Jankovich addigi gyűjtéseit majdnem teljes mennyiségben magába foglalta. A szenvedélyes gyűjtő továbbra is vállalva a család anyagi gondjait, vagyonát újabb megvásárolható emlékek gyűjtésére fordította. Részben néhány olyan tárgy maradt meg az előző gyűjteményből, melyektől egyelőre nem akart megválni, de nőtt az új szerzemények száma is. 1844. január 24-én „...elagott korom miatt mind inkább érezvén közeledni azon időpontot, melyben az örök végzésnél fogva földi pályámat nekem is mint emberi teremtménynek le futnia kelletik...” — megírta végrendeletét.¹²⁸

A gyűjtemény nagy pártolójának, az ország nádorának címezi a végakaratot, kezébe téve le az egész anyag sorsát: „... gyűjteményeim iránt kötött [első] egyezésben azt ajánlottam, hogy még ezentúl is ön szorgalmam — tudományi és régiségek ösmeretében gyakorlott belátásom szerint tőlem szerzendő ollyas ritkaságokat, mellyek az első gyűjteményem kipótolásához, gyarapításához illendők nálam öszvegyülnének /: szorgalmaim, fáradságaim méltánlása és költségeim megtérítése mellett /: hazám Nemzeti Múzeumának kívánnám által engedni. . . Újra ismét egy gyűjteményt alakítottam — s egyedüli óhajomásom lenne, hogy az nemzetem számára és dicsőségére együtt fentartasson . . . s így a régiségeim és drága ritkaságaim az enyészettől vagy netalán külföldre leendő kivittől is megmentvén, hazájáért mindenkor buzgó személyemnek nyugodtan sírban leszállani szerencséje lehessen.” Jankovich egyértelműen kifejezte azt az óhaját, hogy halála után a gyűjtemény minden darabja a Nemzeti Múzeum kezelésébe kerüljön.

De mi tartozott ehhez a második gyűjteményhez? Sajnos, olyan részletes felsorolás, mint az első csoportról írt több kötetes múzeumi katalógus, ehhez az anyaghoz nem készült. Valószínűleg már a végrendelettel párhuzamosan kérték az 1844-ben elkészült pozsonyi keltezésű összeírást,¹²⁹ amely azonban csak tárgykörönként s nem darabszámmal említi a különféle típusú emlékeket. Az ötvösgyűjteményre vonatkozóan csak a következő adatok szerepelnek:

„I. Arany, ezüst régiségek és ritkaságok mivei a legrégebbs s szinte még a magyarok előtti időből is.

II. Arany gyűrűk és aranyban foglalt drága kövel ékesített gyűrűk, mellyek vagy bevésott vagy fennálló régi faragással készitettek külömbféle anyagokból.

III. Ezüst gyűrűk és ezüstben foglalt drága gyűrűk, mellyek vagy bevésott vagy fennálló régi faragással készitettek.

IV. Öltönyi ékesítésekre használt drága mivek, cifrázatok lánczok, nyakba-
vetők, gombok, csatok, sarkantyúk, forgók, hajtúk, függők és egyéb fejnek,
karnak, kéznek és lábnek ékesítésére használt díszmivek aranyból, ezüsből, rézből
s a.t. valamint is ezüst hüvelyű kardok és hajdankori ezüst órák.

V. Ezüsből készült nevezetes edények, kereszték, kelyhek, serlegek, medenczék,
poharak, tálak, tányérok, kések, villák, kanalak és egyéb vendégség díszére
használt ötvösi készületek, valamint egyéb afféle jeles mivek.” (108. kép.)

Ezenkívül felsorolja még a pecséteket, bútorokat, mellyek az előző anyagban még nem szerepeltek, pénzeket, valamint a különféle iratokat, könyveket, s itt olvashatunk saját kéziratot anyagáról is, melyet szintén a megörzendő anyagban szeretne elhelyeztetni.

Sajnos, ebből a felsorolásból egyetlen tárgyat sem tudunk a későbbi, ötvenes években bekerült anyagból azonosítani. Halvány nyomok egyedül a híres női fej alakú aquamanile (64. kép) esetében mutatnak arra, hogy valószínűleg az is Jankovichnak köszönheti megmenekülését, itthon maradását. Ez a rézből, Rajna menti ötvösműhelyben készült munka,¹³⁰ az európai anyagban szinte páratlan darab, 1852-ben került beletárolásra a Nemzeti Múzeumba,¹³¹ mint Jankovich második gyűjteményének egyelőre egyetlen azonosítható darabja.

A második gyűjtemény hányatott sorsa Jankovich fiai és a Nemzeti Múzeum között hosszas vita után dőlt el, sok tárgy addigra elkerült a féltve őrzött együttesből. Mivel nem volt részletes lista, ezt már sohasem fogjuk tudni megközelítőleg sem rekonstruálni.¹³² A Levéltárban megőrzött különböző ügyvédi levelek, melyeket ezzel az örökséggel kapcsolatban a nádor, illetve a múzeum részére küldtek,¹³³ egyetlen konkrét adatot sem tartalmaznak.

Jankovich Miklós múzeumba került tárgyaival kapcsolatban még egy csoportról kell néhány szóval megemlékeznünk — amely az ötvösgyűjteményt különösen nagy számmal érintette —, az Iparművészeti Múzeumba átkerült darabokról.¹³⁴ Ezek természetesen nem magyar készítésű remekművek, azonban hozzátartoztak Jankovich Miklós széles körű gyűjtőmunkájához. Ezeket ugyanúgy megmentendő, itthon tartandó értékeknek tekintette, mint a magyar emlékeket. A két alkalommal, összesen kb. 40 darab, még Jankovich-számon nyilvántartott ötvösmunkát vittek át eredeti őrzési helyéről. Számos értékes, kiemelkedő van köztük, melyek az Iparművészeti Múzeum anyagának ugyanúgy gerincét alkotják, mint a Nemzeti Múzeum magyar anyagának. Természetesen, a jelzés nélküli tárgyak között még jóval több Jankovich-gyűjteményből származó, augsburgi, nürnbergi stb. munka lehetett.

Érdeemes külön szólni a hányatott sorsú, de ismert történetű szerpentinköves díszserlegről, amelyet az első Jankovich-gyűjteményből, a 138. számon katalogizáltak (66. kép).¹³⁵ Az eredeti napló szövege szerint a serleg „görög és római királyok, hadvezérek pénzérmeivel ékes”, sőt a fedél belsejében „XI. Lajosnak, Franciaország királyának koronás arcképe” látható, a felirata pedig „MATHIAE INVICTO — CAESARE DEVICTO — ANIMO HAUD PICTO — INTIME ADDICTO — LUDOVICUS R. FRANCIAE — 1490. Feltételezhető, hogy ezt a serleget XI. Lajos készítette Mátyás királyunknak (aki ugyan 1490 áprilisban meghalt) a közös ellenség, a német császár elleni szövetség zálogaként. Talán a király halála miatt nem került Magyarországra. 1796-ban az emigráns franciák révén jutott Bécsbe, ahol árverésre került. Így szerezhette meg, valószínűleg Jankovich apja, és mentette meg az utókornak ezt az érdekes darabot. Az tény, hogy már eltűntek róla az érme, s így a feliratot csak a napló leírásából ismerjük. A királyok személye, az adomány története még sok eldöntendő kérdésre vár választ.

*

Jankovich Miklósnak azon kívánsága (106. kép), hogy az általa gyűjtött anyag együtt maradjon, részben teljesült. A 19. század legkiválóbb magyar gyűjtőjének köszönhető, hogy gyönyörködhetünk a magyar ötvösremekekben, amelyeket Jankovich Miklós áldozatkészsége és megmentő igyekezete juttatott közgyűjteményünkbe. E pompás műtárgyakban a magyar múlt emlékeit mint az egyetemes európai kultúra kincseit becsüljük.

JEGYZETEK

¹ Jankovich Miklós írta a Budán felfedezett gazdag sírbolt ... c. [Tudományos Gyűjtemény XI (1827) 8.] tanulmányában.

² A család történetében II. Miklósnak nevezett Jankovich ős a Bakócz-keresztet megszerzi. I. Elenchus Pignorum ... 1831, 32—23. Magyar Nemzeti Múzeum Adattára (a továbbiakban MNM Adattára).

³ 1796. május 1. OSzK Kézirattár, 21. doboz 16/746.

⁴ OSzK Kézirattár, P.1285. rksz. 3. Nr 147.

⁵ A levelek közötti adatok: Buchner professzor (Regensburg, 1819. december 19.) augsburgi és nürnbergi antikváriusok katalógusát küldi; ugyanó később beszámol e két város aukciójáról (OSzK Kézirattár, 48); egy Bizett nevű kereskedő Augsburgból másik aukció katalógusát küldi Jankovichnak (OSzK Kézirattár, 63).

⁶ L. Jankovich kéziratosságnaplói, MNM Adattára.

⁷ Ltsz. Poc. Jank. 188—189. A leltárakról vö. Nagy E., Jankovich Miklós régészeti és műemléki tevékenysége (jelen kötet: 138, 25. jegyzet).

⁸ Övcsat (Orn. Jank. 393.), öv (Orn. Jank. 427.), forgó (Orn. Jank. 224.), násfa (Orn. Jank. 213.), öv (Orn. Jank. 461.).

⁹ Imakönyvborító (Orn. Jank. 490.), násfa (Fig. Jank. 225.), mellboglár Brandenburi Katalin kincstárából (Orn. Jank. 481), virginál (App. Jank. 243.).

¹⁰ Násfa (Orn. Jank. 395.) és gyűrű (Ann. Jank. 215.).

¹¹ Kereszt (Orn. Jank. 141.), násfa (Orn. Jank. 188.).

¹² Násfa (Fig. Jank. 334.), öv (Orn. Jank. 428.), övcsat (Orn. Jank. 401.), kanál (App. Jank. 31, 32.), tálka (App. Jank. 172.).

¹³ Izabella lánc (Fig. Jank. 6.) és karkötők (Fig. Jank. 16—17.).

¹⁴ Násfa (Fig. Jank. 252.), erdélyi zománcos csatok (Orn. Jank. 288—289, 300—301.).

¹⁵ Násfa (Orn. Jank. 182.), sárkányos násfa (Orn. Jank. 218.).

¹⁶ Virginál (App. Jank. 243.).

¹⁷ Násfa (Orn. Jank. 236.), rendjel (Fig. Jank. 451.).

¹⁸ Kristály nyelvű kés, villák (2 db) és kanál (App. Jank. 73—75.), opálos násfa (Fig. Jank. 225.), hegyikristály sótartó (App. Jank. 76.).

¹⁹ Gyűrű (Ann. Jank. 118.).

²⁰ Násfa (Orn. Jank. 260.), gyűrű (Ann. Jank. 153.).

²¹ Násfa (Orn. Jank. 262.), virginál (App. Jank. 243.).

²² Násfa (Orn. Jank. 236.).

²³ Reneszánsz lánc (Fig. Jank. 887.).

²⁴ Gyűrű (Ann. Jank. 300.).

²⁵ Karkötők (Fig. Jank. 7—8.).

²⁶ Talán két gyenge pohármásolatot köthetünk Literáti nevéhez (Poc. Jank. 4—5.), bár ezek a Jankovich-napló szerint az Ecsedi-láp lecsapolásakor kerültek elő.

²⁷ Kelecsényi Á., Egy magyar régiségkereskedő a 19. században, Literáti Nemes Sámuel (1794—1842). In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve Bp. 1972.

²⁸ Mellboglár (Orn. Jank. 470.).

²⁹ L. 7. jegyzet.

³⁰ Szilágyi S., A két Rákóczi György családi levelezése. Bp. 1875.

³¹ H. Kolba J., A Brózer kehely. Művészettörténeti Értesítő (1977) 3—4. 225—240.

³² Mellboglár (Orn. Jank. 477.), virginál (App. Jank. 243.).

³³ Násfa (Orn. Jank. 188.), násfa (Fig. Jank. 333.), kereszt (Orn. Jank. 141.).

³⁴ Násfa (Orn. Jank. 395.), gyűrűk (Ann. Jank. 309, 215.).

³⁵ Gyémántos násfa (Fig. Jank. 240.).

³⁶ Gyűrűk (Ann. Jank. 227, 297, 308, 310.), fülbevaló (Orn. Jank. 186.).

³⁷ Násfa (Orn. Jank. 213.), övcsat (Orn. Jank. 393.), öv (Orn. Jank. 427.), forgó (Orn. Jank. 224.), öv (Orn. Jank. 461.).

³⁸ Illésházy-násfa (Fig. Jank. 239.), Beniczki-öv (Orn. Jank. 452.).

³⁹ Násfa (Fig. Jank. 225.).

⁴⁰ Zománcos lánc (Fig. Jank. 6.), sótartó (App. Jank. 76.), evőeszközök (App. Jank. 73, 74, 75.).

- ⁴¹ Révai Nagy Lexikona XIX. k. Bp. 1926, 636.
- ⁴² Jankovich levele az OSzK Kézirattárában: Quart. Germ. 1411. 59. lap.
- ⁴³ Három darab a MNM Adattárában van, egy pedig — melynek szövege szinte teljesen azonos, más kéz másolta a múzeum példányáról, de még abban az időben — Jankovich Miklós tulajdonában volt, ma az Országos Levéltárban található.
- ⁴⁴ Entz G., Jankovich Miklós, a műgyűjtő. *Archaeologiai Értesítő* LII (1939) 167—186, 277—279.
- ⁴⁵ Egy kivételével a kötetek „Duplicatum” felirattal vannak ellátva az első oldalon.
- ⁴⁶ MNM Adattár, a kötetet csak 1840-ben zárták le.
- ⁴⁷ Szintén az Adattárban vannak, külön számuk nincs.
- ⁴⁸ A MNM Régészeti Osztály, az Újkori Osztály és a Fegyvertár új számokat adott az 50-es, illetve a 60-as években, csak a Középkori Osztályon tartjuk nyilván az eredeti Jankovich-számon az azonosított tárgyakat.
- ⁴⁹ Az 1870-es években elkerült anyag száma: 1879/271, erről a napló elején rövid lista is van beragasztva.
- ⁵⁰ 1934: VIII. tc. alapján, hosszas levelezés után. Az elkerült anyag aktaszáma 1937/204. Zichy István igazgató beszámoló levele az átszállítás megtörténtéről, 1937. december 17-én.
- ⁵¹ A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp. 1902.
- ⁵² Uo. 38.
- ⁵³ Entz G. i. m.
- ⁵⁴ Katalog der antiken Ringe, gesammelt durch Nicolaus Jankovich. 1812. OSzK Kézirattár, Quart. Germ. 1411.
- ⁵⁵ Jankovich M., Drága köveknek esmérete. Anyaggyűjtés. 19. század első fele. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4098.
- ⁵⁶ Viczay Mihállyal érmekeért cserélte. Adatok a Viczay hagyatékról: OSzK Kézirattár Jankovich Analecta 58. A násfá adatai: Itsz. Orn. Jank. 127. Mérete: 10,6 × 6,8 cm.
- ⁵⁷ Hasonló darabok az Iparművészeti Múzeumban és a lengyelországi Jaszna Gora kolostor gyűjteményének egyik Mária-kép ruháján (magyar ajándék). Irod.: Magyar Művelődéstörténet III. k. (Szerk.: Domanovszky S.) Bp. é. n. 588., Mihalik, S., Emailkunst im alten Ungarn. Bp. 1960, 23, 21. ábra., Smulikowska, É., Ozdoby obrazu Matki Boskiej Czestochowskiej jako zespol zabytkowy. Rocznik historii sztuki. Wroclaw—Krakow, 1974, Vol. 10. 198., Héjjné Détári A., Régi magyar ékszerek. Bp. 1976, 49, 33. kép.
- ⁵⁸ Fig. Jank. 225. Mérete: 11,5 cm × 7,1 cm. Irod.: Alcsuti K., Régi magyar ékszerek. Bp. 1940, 23, 16. kép., Héjjné Détári A. i. m. 51, 40. kép., Magyar—lengyel kapcsolatok ezer éve. Kiállítás-katalógus. Bp. 1970, Nr 140. 35., Kolba J.—Németh A., Ötvösművek. Bp. 1973, 32.
- ⁵⁹ Butkovic S., Historia slovenského draheho opalu z Dubnika. Bratislava 1970, 20, 186.
- ⁶⁰ Fig. Jank. 333. Mérete: 12,7 × 8,8 cm. Irod.: Magyar Művelődéstörténet i. m. 585., Kolba J.—Németh A. i. m. 37, 34. kép.
- ⁶¹ Orn. Jank. 218. Mérete: 5,3 × 7,9 cm. Irod.: Héjjné Détári A. i. m. 18.
- ⁶² Orn. Jank. 133. Mérete: 5,6 × 4,3 cm. Irod.: Magyar történeti ötvösműkiállítás lajstroma. Bp. 1884, 70, 84. sz., Erdély régi művészeti emlékeinek kiállítása. Bp. 1931, 73, 377. sz., Alcsuti K. i. m. 24, 19. kép.
- ⁶³ Orn. Jank. 122. Mérete: 5,7 × 6 cm. Irod.: Alcsuti K. i. m. 23, 25. kép., Vezető az MNM Történeti Kiállításához. Bp. 1968, 36. kép.
- ⁶⁴ Orn. Jank. 120. Mérete: 8,4 × 7,1 cm. Irod.: Héjjné Détári A. i. m. 52, 48. kép (ott hibás a leltári szám), Magyar Művelődéstörténet i. m. 277.
- ⁶⁵ Fig. Jank. 240. Átm.: 7,1 cm, m.: 10,8 cm Irod.: Alcsuti K. i. m. 24, 24. kép.
- ⁶⁶ Fig. Jank. 241. M.: 10,5 cm, átm.: 7,3 cm. Irod.: Alcsuti K. uo.
- ⁶⁷ Fig. Jank. 238. Mérete: 4,7 × 3,1 cm, a lánc hossza 28,7 cm. Irod.: Alcsuti K. i. m. 22, 8. kép., Héjjné Détári A. i. m. 26, 21. kép.
- ⁶⁸ Orn. Jank. 144. Szirmay grófnőtől szerezte Totesz. Mérete: 5,3 × 4,4 cm. Irod.: Kolba J.—Németh A. i. m. 38, 44. kép., Magyar történeti ötvösműkiállítás... i. m. 92, 25. sz.
- ⁶⁹ Orn. Jank. 155. Grubanovits Zsigmond aukción szerezte meg a fehérvári előljárástól. Mérete: 14,6 × 5,7 cm. Közöletlen.
- ⁷⁰ Orn. Jank. 141. Mérete: 5,9 × 3,5 cm. Irod.: Magyar történeti ötvösműkiállítás... i. m. 91, 18. sz.
- ⁷¹ A Telegdi családról: Nagy J., Magyarország családai 11. k. Bp. 1860, 143.

- ⁷² Fig. Jank. 242. Mérete: 15,8 × 6,9 cm. Irod.: Magyar történeti ötvösműkiállítás... i. m. 106, 90. sz., Erdély régi műv.-i emlékeinek... i. m. 64, 322. sz., Magyar Művelődéstörténet i. m. 585., *Alcsuti K.* i. m. 21. kép., *Kolba J.—Németh A.* i. m. 39, 51. kép., A Magyar Nemzeti Múzeum 175 éve. Bp. 1977, 168, 71. sz.
- ⁷³ Orn. Jank. 224. Totesz vette. Mérete: 21,2 cm. Irod.: *Kövér B.*, A sodronyzománc. Archaeologiai Értesítő XV (1895) 302, 301. oldalon képpel., Erdély régi műv.-i emlékeinek... i. m. 63, 318. sz., Magyar történeti ötvösműkiállítás... i. m. 103, 83. sz.
- ⁷⁴ Orn. Jank. 225. Hossza: 12,4 cm. Irod.: Magyar történeti ötvösműkiállítás... i. m. 103, 75. sz., *Alcsuti K.* i. m. 21, 20. kép. *Héjjné Détári A.* i. m. 34, 48. kép.
- ⁷⁵ Orn. Jank. 238. Mérete: 26 × 1,7 cm, a csüngő mérete: 5,5 × 3,6 cm. Irod.: *Héjjné Détári A.* i. m. 48, 24. kép.
- ⁷⁶ Orn. Jank. 204. Mérete: 32,2 × 1,4 cm, a csüngő 3,4 cm. Irod.: A Magyar Nemzeti Múzeum... i. m. 168, 71. sz.
- ⁷⁷ Orn. Jank. 198. Mérete: 36,4 × 2,1 cm, a csüngő hossza: 8,2 cm. Közöletlen.
- ⁷⁸ Fig. Jank. 251. Mérete: 33,7 × 1,9 × 2,5 cm. Közöletlen.
- ⁷⁹ Orn. Jank. 29. Hossza: 110 cm. Közöletlen.
- ⁸⁰ Fig. Jank. 6. Hossza: 154,6 cm. Irod.: *Kolba J.—Németh A.* i. m. 17, 32—33.
- ⁸¹ Fig. Jank. 19. Vétel Totesztől modern érmekért. Hossza: 119,6 cm. Irod.: *Héjjné Détári A.* i. m. 48, 25. kép.
- ⁸² Orn. Jank. 395. Mérete: 17,5 × 6,1 cm. Irod.: *Kövér B.* i. m. 303, 304—305. kép.
- ⁸³ Orn. Jank. 399—400. Hossza: 10,5 cm, átmérője: 5,5 cm. Irod.: *Kövér B.* i. m. 305, 303. kép.
- ⁸⁴ Orn. Jank. 401—402. Löwy Hermann vásárlása Kolozsvárról vagy Brassóból. Hossza: 7,7 cm, illetve 7,3 cm, szélessége: 5,5 cm. Közöletlen.
- ⁸⁵ Orn. Jank. 393. Mérete: 14,6 × 7,1 cm. Közöletlen.
- ⁸⁶ Orn. Jank. 432. Hossza: 85 cm, a lánc hossza: 23,9 cm. Irod.: *Pulszky K.—Radics J.*, Az ötvösség remekei a magyar történeti ötvösműkiállításon I—II. k. Bp. é. n. 127—128, képpel., Magyar Művelődéstörténet i. m. 586., Trésors de l'orfèvrerie Hongroise. Bruxelles 1970, 139. sz., Madarsko zlatarstvo. Beograd 1968, 136. sz.
- ⁸⁷ Orn. Jank. 453. Mérete: 89,7 × 2,4 cm. Közölve: Magyar—lengyel... kiállításkatalógus... i. m. 42, 240. sz.
- ⁸⁸ Orn. Jank. 461. Hossza: 92 cm. Bánffy né Kemény Kata Bécsben adta el. Irod.: *Kövér B.* i. m. 305—306., Trésors de l'orfèvrerie... i. m. 142. sz., Madarsko zlatarstvo i. m. 137. sz., Antica arte Magiara. Roma 1972, 202. sz.
- ⁸⁹ Orn. Jank. 452. Hossza: 100 cm, csat mérete: 9,6 cm, ovális tag: 7,1 × 5,1 cm. Vétel a Beniczky családtól.
- ⁹⁰ Orn. Jank. 427. A Bánffy családtól Totesz szerezte meg. Az övcsaton Michael Erkeker brassói ötvös jegye a 18. század első feléből. *Közeghy E.*, Magyarországi ötvösjegyek. Bp. 1936, 49, 269. sz.
- ⁹¹ Orn. Jank. 421. Mérete: 8,9 × 5,4 cm (egy tag). Közöletlen.
- ⁹² L. latin kéziratos leltárkönyv szövege. Orn. Jank. 481. Átmérője: 11,2 cm. Irod.: *Alcsuti K.* i. m. 27, 5. kép.
- ⁹³ Orn. Jank. 477. Totesz szerezte. Átmérője: 12,9 cm.
- ⁹⁴ Mária királyné gyűrűje. Ann. Jank. 300. Mérete: 2,2 × 2,1 cm. Irod.: Magyar történeti ötvösműkiállítás... i. m. 141, 80, 95., *Hlatky M.*, A magyar gyűrű. Bp. 1939, 79, 69. kép., Magyar Művelődéstörténet i. m. 302.
- ⁹⁵ Ann. Jank. 195. Mérete: 3 × 2,7 cm., Magyar Művelődéstörténet i. m. 447., *Hlatky M.* i. m. 101, 127. kép., *Pulszky K.—Radics I.* i. m. I. k. 95.
- ⁹⁶ Poc. Jank. 136. M.: 21 cm, szá.: 9,2 cm, tá.: 11,7 cm. Irod.: Magyar történeti ötvösműkiállítás... i. m. 87, 65. kép., *Hampel J.*, Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből. Archaeologiai Értesítő VII (1887) 124, 6. kép., *Pulszky K.—Radics I.* i. m. I. k. 18—19., Antica arte... i. m. 147. sz.
- ⁹⁷ Poc. Jank. 188—189. Mérete: 30,5 cm. Irod.: *Pulszky K.—Radics I.* i. m. I. k. 81—82., Magyar történeti ötvösműkiállítás... i. m. 113—114, 132. kép., Antica arte... i. m. 154, 38. T., *Kolba J.—Németh A.* i. m. 36. kép.
- ⁹⁸ App. Jank. 262. M.: 51,3 cm, tá.: 15—15,3 cm. Irod.: Magyar történeti ötvösműkiállítás... i. m. 71, 32. sz.
- ⁹⁹ App. Jank. 264. M.: 42 cm, tá.: 18,7 cm. Az iglói róm. kat. templomból újbábert cserélve. Közöletlen.

- ¹⁰⁰ Poc. Jank. 139. Átmérője: 13 cm, perem: 2,8 cm. Közöletlen.
- ¹⁰¹ App. Jank. 91. M.: 6,7 cm, átmérője: 5,1 cm. Közöletlen.
- ¹⁰² Az egész kincs Poc. Jank. 50—55. számon nyilvántartva. Közölve: *F. Vattai E.*, A kölesdi kincs. *Folia Archaeologica*. XII (1960) 243—248. A kincsről Jankovich levelei között is találtam adatot: 1826-ban gr. Illésházy Istvánnak bemutatja a Sárkány Ambrus-féle kincset. Aktaszám: OSZK Kézirattár, 16/819.
- ¹⁰³ Poc. Jank. 50. M.: 22,3 cm, tá.: 8,5 cm, szá.: 10,7 cm.
- ¹⁰⁴ Poc. Jank. 52. 53. M.: 14,9 cm, szá.: 10,8 cm, illetve m.: 11 cm, szá.: 8,7 cm.
- ¹⁰⁵ Poc. Jank. 55. M.: 11,2 cm, szá.: 8,9 cm.
- ¹⁰⁶ Poc. Jank. 54. M.: 16,3 cm (fedéllel), szá.: 8,5 cm.
- ¹⁰⁷ Poc. Jank. 99. M.: 18,7 cm, szá.: 8,1 cm. Irod.: *Kőszeghy, E.* i. m. 154, Nr 914. e., *Bobrovsky I.*, Kecskemét ötvössége a XVII. században. *Ars Hungarica* (1974) 1. 96—112., Madarsko zlatarstvo i. m. 94. sz.
- ¹⁰⁸ Poc. Jank. 63. M.: 19 cm, szá.: 9,3 cm. Irod.: *Bobrovsky I.*, A XVII. századi mezővárosok iparművészete. Bp. 1980, 136, 73. kép.
- ¹⁰⁹ Ltsz. Poc. Jank. 76. M.: 16,6 cm, szá.: 12,6 cm, tá.: 7,7 cm
- ¹¹⁰ Poc. Jank. 70.a—b. M.: 14,3 cm, illetve 14,9 cm, szá.: 10,4 cm, illetve 10,8 cm. Közölve: Erdély régi műv.-i emlékeinek... i. m. 30, 129. sz. *Gyárfás T.*, A brassai ötvösség története. Brassó 1912, 261., *H. Kolba J.*, Hans Mautner brassói ötvös. *Folia Historica* 1977, 2.
- ¹¹¹ Poc. Jank. 146. M.: 19,5 cm, szá.: 8,4 cm, tá.: 9,9 cm. Irod.: *Kőszeghy E.* i. m. 142, Nr 858., *Mihalik S.*, Két kassai fedeles kupa. *Archaeologiai Értesítő* XIX (1899) 5—13., Magyar Művelődéstörténet i. m. 575.
- ¹¹² Poc. Jank. 152. M.: 20 cm, tá.: 11 cm, szá.: 9,6 cm. Irod.: Erdély régi műv.-i emlékeinek... i. m. 21, 74. sz., *Kőszeghy E.* i. m. 43, Nr 244. d., Magyar remekművek. Bp. 1969, 168. sz., Trésors de l'orfèvrerie... i. m. 125. sz.
- ¹¹³ Poc. Jank. 154. M.: 17,3 cm, szá.: 9,5 cm, tá.: 12,5 cm. *Kőszeghy E.* i. m. 179, Nr 1042.a.
- ¹¹⁴ Poc. Jank. 145. M.: 13,7 cm, szá.: 8,5 cm, tá.: 11,5 cm. Irod.: *Rosenberg, M.*, Der Goldschmiede Merkzeichen. 1911, IV. Nr 9234. 578.
- ¹¹⁵ Poc. Jank. 181. M.: 20,2 cm, szá.: 6,9 cm, tá.: 7,2 cm. Közöletlen.
- ¹¹⁶ App. Jank. 193. Átm.: 23,3 × 25,2 cm. Irod.: Erdély régi műv.-i emlékeinek... i. m. 45, 221. sz. *Hungarian Art Treasures*. London 1968, 202. sz., Trésors de l'orfèvrerie... i. m. 109. sz., *Kolba J.—Németh A.* i. m. 23, 42. kép.
- ¹¹⁷ App. Jank. 61. H.: 40 cm. Irod.: *Pulszky K.*, Renaissance kori tárgyak a Nemzeti Múzeum régiségtárából. *Archaeologiai Értesítő* II (1982—1983) 231—240.
- ¹¹⁸ App. Jank. 44. H.: 18,9 cm. Irod.: *Kőszeghy E.* i. m. 57, Nr 334.
- ¹¹⁹ App. Jank. 243. M.: 25 cm, sz.: 43 cm, mélysége: 23,5 cm. Irod.: *Pulszky K.—Radisics I.* i. m. II. k. 95—100., *Gábrly Gy.*, Brandenburgi Katalin virginálja. *Folia Arch.* XI (1959) 179—185; A Magyar Nemzeti Múzeum... i. m. 252, Nr 114.
- ¹²⁰ Újonnan beletárolva: 55.3119. számon. H.: 56 cm, sz.: 45 cm, m.: 37 cm. Irod.: *Eisler J.*, Zu den Fragen der Beinsättel des Ungarischen Nationalmuseums. *Folia Archaeologica* XXVIII (1977) 189—210, teljes irodalommal.
- ¹²¹ Új száma: 55.3372. H.: 70 cm. Irod.: *Kalmár J.*, Régi magyar fegyverek. Bp. 1971, 25.
- ¹²² Új száma: 55.3539. Irod.: *Kalmár J.* i. m. 259.
- ¹²³ Új száma: 55.3344. H.: 96, 8 cm, penge sz.: 3,5 cm. Irod.: *Kalmár J.* i. m. 81., *Kövér B.* i. m. 300.
- ¹²⁴ Új száma: 55.3345. H.: 185 cm, penge sz.: 2,7 cm. Irod.: *Kalmár J.* i. m. 96.
- ¹²⁵ 1626-os évszámmal. Arm Jank. 15. Új száma: 56.5574. H.: 137,1 cm, csőüreg 8 mm. Irod.: *Kalmár J.* i. m. 225., *Nagy G.*, Pozsonyi puskaművesek s a régi magyar puskaművesség. *Archaeologiai Értesítő* XXXI (1911) 209—227.
- ¹²⁶ Arm. Jank. 2. 15—16. (Új száma: 55.3860. 1—2.) H.: 57,8 cm, csőüreg: 12 mm.
- ¹²⁷ Ezúton köszönöm dr. Temesváry Ferencnek, a Fegyvertár vezetőjének szíves segítségét, aki a Jankovich-számon ismert tárgyak összeállításában és a kiemelt darabok ismertetésében segített.
- ¹²⁸ OL Arch. Palat. archiducis Josephi. Általános iratok (N. 24.) Musci. 1844. 296. L. Függelék.
- ¹²⁹ Lajstroma W. Jankovich M. másodszeri gyűjteményének. OL uo. ad 296/844. Musei.
- ¹³⁰ *Lovag, Zs.*, Das Frauenkopf Aquamanile. *Acta Historiae Artium* XXII (1976) 1—2. 55—71, az eddigi irodalommal.

¹³¹ 1852.5.51. „Tornyos női arcot előtűntető füles réz kancsó.” Mellette a bejegyzés: Jankovich Miklós gyűjteményéből megvásárolva.

¹³² *Berlász J.*, Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei. (Jelen kötet: 23—78.)

¹³³ OL m. f. 1846 (1881) 1. Deák József ügyvéd levele 1846. július 12-én; 2. Steinbach Ferenc ügyvéd levele 1846. július 19-én; 3. Szeptember 18-án keltezték a 3. levelet, mely részben a Nemzeti Múzeum Igazgatóságának is szól.

¹³⁴ L. a 49. és 50. jegyzet aktaszámait. Az átadás során szerpentinkő serleg, fedeles serlegek, kelyhek, csészék, kanalak, kupák, poharak, asztaldíszek, dísztalak, ládikák, kókusz-serleg került át, melyek még minden esetben az eredeti Jankovich-számon kerültek listába.

¹³⁵ Poc. Jank. 138. A kehely történetét és adatait részletesen feldolgozta ifj. Jankovich Miklós: *Une coupe en serpentine du XVe siècle. Acta Historiae Artium XXV (1979) 1—2. 67—78.*

FÜGGELÉK

JANKOVICH MIKLÓS VÉGRENDELETE

Fölséges Császári és Királyi Fő Herceg
Országunk Nádora,
Legkegyelmesebb Uram!

Elagott korom miatt mind inkább érezvén közeledni azon időpontot, melyben az örök végzésnél fogva földi pályámat nekem is mint emberi teremtménynek lefutnia kelletik: mi előtt azonban e bizonytalan idő reám érkeznék s édes Magyar hazámnak — azon hazának melnek *hajdankori dicsőségét tanúsító emlékek* össze-gyűjtésére ifjúságomtól fogva erőmet, pénzemet feláldozván, hogy hű fia lépjek le földi pályámról, kötelességemnek tartottam Cs. Kir. Fő Herczagséged iránt szünet nélkül viseltetett hódoló mély tiszteletem jeléül adott szavamat kiváltani, s legmélyebb alázattal esedezni az iránt, hogy miután a kegyes alapítványi Jogok Igazgatójával — Királyi Felséged — és Hazám Karai és Rendei rendelete következtében drágaságaim — archeologiai ritkaságaim — régiségeim — könyveim és irodalmi nevezetes nagy gyűjteményeim iránt kötött egyeségben azt ajánlottam, hogy még ezentulis ön szorgalmam — tudományi és régiségek ösmeretében gyakorlott belátásom szerint tőlem beszerzendő ollyas ritkaságokat, melyek az első gyűjteményem kipótolásához, gyarapításához illendők nálam összevgyülnének /: szorgalmaim, fáradságaim méltánlása — és költségeim megtérítése mellett /: hazám nemzeti Museumának kívánnám által engedni, azólta pedig ismét nem csak irodalmi, vagy is könyv, írások, okiratok, hanem sok arany, ezüst és egyéb drágaságok — régiségek — mindennemű archeologiai hazánkban találtatott, s előttünk lefolyt hajdankor és nemzetünket illető ritkaságok, melyeket itt a % alatti Lajstromomban csak általjánosan, s egyedül mutatólag említettem, de nagy fáradsággal egynehány ezer számokon túl szaporítottam, már nevezetes áldozatomban került — újra ismét egy gyűjteményt alakítottam — s egyedüli óhajtásom lenne, hogy az nemzetem számára, és dicsőségére együtt fentartassom, legmélyebben leborulva esedezek, méltóztassék Cs. Kir. Fő Herczagséged a sirhoz közelítő egy hű hazafinak utolsó kérelmét irlalmassan meghalgtván kegyesen megrendelni: hogy itt érdeklött második gyűjteményem megvizsgáltatván, a magyar nemzeti Museum, s ez által kedves hazám számára megszerezettvé tudományos fáradozásomnak érdemlett jutalmát nyerhessem, s elvehessem, és így a régiségeim, és drága ritkaságaim az enyészettől, vagy netalán tán külföldre leendő kivitteltől is megmentetvén, hazájáért mindenkor buzgó személyemnek nyugodtan sírban leszállani szerencséje lehessen.

E kérésem az Cs. Kir. Fenséges Uram! mellynek tellyesedését még a földi pályám elhagyása előtt látni forro óhajtásom — ez adna vigasztalást utolsó napjaimban, s nyugtatna meg engem arra nézve, hogy nem siker nélkül fáradoztam, dicső nemzetem egykori fényének feldicsőítésében. A Mindenható adjon Cs. Kir. Fő Herczagségednek és ditső Fenséges Családjának hosszú életet — adjon erőt — adjon folytoni — álhatatos öregbedést, jeles tetteinek nemzetünknek untalanná nagyobbra teremtésére, valamint is nálunk Magyaroknál soha el nem hervadható fölséges iparjaink ditsőséges sikerésítésére, alázattal esedezvén, hogy magas kegyelmében tartsa meg legmélyebb tisztelőjét Császári Királyi Fő Herczagségednek

Pest Januárius 24. napján 1844.

legalázatosabb szolgálját

W. Id. Jankovich Miklóst

JANKOVICH MIKLÓS RÉGÉSZETI ÉS MŰEMLÉKI TEVÉKENYSÉGE

Tiszteletet érdemelnek azok az emberek, akik arra törekszenek, hogy inkább jó hazafiak legyenek, mint híres emberek. „Ezeknek számában . . . méltán helyeztettem tisztelt Barátomat T. Wadassi, és Jeszenitzi Jankowich Miklós urat, *ki mindenkor távúl lévén a' dicsőséges hivatalokra vágyódó törekedésektől, szinte gyermekded korától fogva életének jobb részét a' Tudományoknak, és józan Mesterségeknek gyakorlásában töltötte, főképpen pedig Hazánk' Történeteinek kinyomozásában, világosításában, és az ezer veszélyekből kiragadtatott Magyar kincseknek, 's emlékeknek fentartásában foglalatoskodott . . . senkinek a' legszorgalmasabb Hazánkfiai közül is, akár a' mult, akár pedig folyó században, annyi diszes, és drága ritkaságokat; annyi valóságos, és a' történeti Critikát is kiálló igaz, 's eredeti régiségeket öszve gyűjteni, és szerezni szerencséje nem lehetett, mint T. Jankowich Urnak, kinek az különös szorgalma . . . által most is naponként gyarapittatik . . .*”

Fejér György 1817-ben a fenti szavakkal kezdi az akkor élete delén és tevékenysége teljében levő, jó nevű, ismert gyűjtő, Jankovich Miklós tevékenységének méltatását s gyűjteményének ismertetését.¹

Jankovich tudományos és gyűjtőmunkájának nyíltan bevallott és léptenyomon hangoztatott célja a dicső magyar nemzeti múlt feltárása, népe hajdani nagyságának, gazdagságának igazolása az összegyűjtött és részben feldolgozott tárgyi dokumentumokon keresztül.

A tárgyi anyag forrásértékének felismerése ekkor még nem volt régi keletű. A felvilágosodás eszméjének terjedésével, amikor a fellendülő természettudományok törvénykereső módszereit próbálták a társadalomtudományokban is mindinkább érvényesíteni, amikor a részletkérdéseket kezdték el vizsgálni azért, hogy azokból újabb és nagyobb összefüggéseket állapíthassanak meg, akkor váltak a történeti segédtudományok, s köztük a régészet is a maga tárgyi anyagával a történettudomány részévé, adatszolgáltatójává.

Hazánkban a történelem jobb megértését elősegítő történeti segédtudományok — oklevéltan, címer- és pecséttan, családtörténet, érem- és régiségtan — önálló és fokozatos fejlődése a 18. században indult meg, és szélesedett ki fokozatosan a következő századok folyamán.² Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy korábban egyáltalán nem foglalkoztak a régészeti anyaggal, hiszen a római régiségek, s elsősorban a feliratos emlékek iránti érdeklődés hazánkban már a humanistákkal megindult (Mátyás király gyűjteményében is voltak antik eredetű tárgyak), de e gyűjtések nem jutottak túl az anyag regisztrálásának szempontjain. A magyarországi római kori feliratos emlékeket elsőnek az osztrák Wolfgang Lazius dolgozta fel (1551).³ Szamosközi István 1593-ban az erdélyi feliratos anyagot gyűjtötte össze,⁴ utána azonban hosszú ideig szünetelt hazánkban a régiségek iránti

érdeklődés. 1723-ban az uralkodó adott megbízást gr. Ariosti József kapitánynak, hogy gyűjtse össze és szállítsa Bécsbe az erdélyi feliratos emlékeket. Ezek némelyike ma is látható Bécsben, nagyobb részüket Ariosti kéziratos munkájából ismerjük.⁵ Ugyancsak az erdélyi római feliratos kövekkel foglalkozott Seivert 1773-ban s Hohenhausen 1775-ben megjelent munkájában.⁶ A magyarországi anyagot gr. Marsigli Alajos gyűjtötte össze a Duna környékének ismertetése kapcsán, s a római feliratos emlékek hasonmásait külön is kiadta.⁷

A kutatók érdeklődését — mint ez az előbbiekből is kitűnik — elsősorban a feliratos római kőanyag kötötte le, s bizonyos esetekben a helyszínen talált épületmaradványok adtak alkalmat további következtetések levonására. (A pénzleletekkel már ekkor is külön tudományág, a numizmatika foglalkozott. A pénzek gyűjtéséről és feldolgozásáról Huszár Lajos itt közölt tanulmányából értesülünk.)⁸

A római kori kisleletek első részletes leírásával Johann Ferdinand Miller 1761-ben megjelent munkájában találkozunk, melyben egy 1752-ben talált, feltűnően gazdag késő római szarkofág leletanyagát írja és rajzolja le, s a bécsi császári udvar kincstárába küldött értékes leletgyűttest több oldalon keresztül ismerteti.⁹

A római anyag regisztrálásán túlmenő, tudományos igényű régészeti munka elindítója Schönwisner István (1738—1818), az 1777-ben felállított egyetemi érem- és régiség-tanszék első tanára¹⁰ volt, aki első művében az Óbudán, a Flórián térről 1778-ban előkerült római fürdőt ismertette,¹¹ s aki Szalágyi (Salagius) Istvánnal az első tudományos régészeti vitát folytatta.¹² Schönwisner utolsó régészeti tárgyú munkája Szombathely története volt, amit az ott ugyancsak nagy számban előkerült római emlék alapján írt meg (a továbbiakban érdeklődését a numizmatika kötötte le).¹³ Blaskovich András és Balla Antal hasonló irányú tevékenysége mellett¹⁴ Katancsics Péter (1750—1825) nevét kell kiemelnünk, aki még eszéki tanár korában foglalkozott az Eszék helyén álló római teleppel, s hiányolta a magyarországi római kori emlékek kiadását; majd Schönwisner utódaként, a pesti egyetemre kerülve, kétkötetes posztumusz munkájában megcsinálta a pannóniai és dáciai emlékek korábban hiányolt teljes leközlését és feldolgozását.¹⁵ A hazai római kori régiségekkel való foglalkozást igen megkönnyítette a Nemzeti Múzeum megalapítása, és egy sor római kő begyűjtése, közreadása (1818, 1825).

A régészet művelése hazánkban szoros kapcsolatban állott az egyetemi oktatással, ahol csak római kori régiségekkel foglalkoztak, s így a magyar eredetű régiségeknek irodalma nem vagy alig-alig volt. Magyar történeti vonatkozású régiségek közül a magyar koronával és koronázási jelvényekkel foglalkozott Révay Péter koronaőr a 17. században,¹⁶ akinek téves, megfelelő tárgyismeret nélküli, elméleti jellegű, hibás következtetéseit két 18. századi követője is átvette. A korona kérdése 1790-ben, a Budára való hazahozatal után került újra napirendre. A vitában Horányi Elek (1790), Péczely József (1790), Weszprémi István (1795), Katona István vettek részt, s végül 1800-ban Koller József jutott arra a közel napjainkig álló megállapításra, hogy az alsó részt Dukász Mihály küldte I. Géza királynak s a felső rész az Istvánnak küldött Szilveszter-féle korona.¹⁷

1788-ban lángolt fel a jászberényi Lehel-kürt körüli vita,¹⁸ a vele kapcsolatban keletkezett elméletek azonban még kevésbé nyugodtak reális, tudományosan megindokolt alapokon.

Középkori kőemlékeket először Szereday Antal ismertet: a gyulafehérvári kövekről írott munkája 1771-ben jelent meg;¹⁹ néhány középkori lelettel, kőfaragvány leírásával és rajzával találkozunk Mathes Jánosnak az esztergomi vár bontását követő publikációjában.²⁰ Magyar eredetű tárgyakat említ többek között a Nemzeti Múzeum 1825. évi katalógusa is.²¹

A középkori épületek, épületromok említése — elsősorban a rájuk vonatkozó történeti adatokon keresztül — a történeti munkákban vagy útleírásokban fordul elő. Ezek a munkák helyel-közzel kitérnek az épületek, épületegyüttesek vagy részletek említésére, egyes építészeti sajátosságaik, ép vagy esetleg romos állapotuk említésére; ezeknek a legtöbbször csak melleleg, a legkülönbözőbb szempontokból és indokokkal felsorolt adatoknak, illetve az azokat tartalmazó műveknek ismertetésére azonban itt nincs sem lehetőségünk, sem helyünk.

Körülbelül ennyiben foglalhatjuk össze az 1848—1849 évek előtti — tehát a Jankovich Miklós működését esetleg befolyásoló — időszak tárgykörünket érintő irodalmát. Az eddigiekben vázolt képet látta maga előtt Jankovich ifjúságában vagy saját működésével párhuzamosan, így ehhez kell mérnünk, viszonyítanunk az ő működését. S már előjáróban meg kell jegyeznünk, hogy mind az előzményekhez, mind pedig kora ilyen irányú tevékenységéhez képest igen sokat tett, s előkelő helyet foglalt el kortársai között. Ezt az előkelő helyet — akár csak viszonylagosan — nem csökkenteti az az ismert tény, hogy Jankovich nem volt kifejezetten sem történész, sem régész, így régészeti, „műemléki” vonatkozású működésének értékelésekor nem az egyetlen szakterületre specializálódott szakemberrel szemben támasztott igények a mérvadók: kora és társadalma szellemi vezető rétegének általános helyzetéhez viszonyítva kell munkásságát vizsgálnunk. S ez annál is inkább így van, mivel e korszakban még a szakemberek specializálódása sem volt olyan mérvű, mint napjainkban vagy akár csak a 19. század második felében. Szorosabb a kapcsolat, gyakoribb az átfedés a rokon területek között, sőt az is előfordul, hogy egy szakterületről egy teljesen más szakterületre kerül át egy-egy kutató vagy pl. egyetemi tanár.²² Érthető tehát, hogy a 18. század végének, 19. század elejének szellemi vezető rétege sem specializálódik, hanem sokágú tevékenységét állítja a kor haladó szellemi áramlata, a nemzeti felvilágosodás szolgálatába. Jankovich tevékenysége ebben az értelemben kapcsolódik kora általános tendenciáihoz: elsődleges célja a haza szolgálata, a dicső múlt feltárása, mondanivalójának szóban, írásban és tárgyi dokumentumokkal való alátámasztása, s e cél érdekeit képviseli munkássága minden területén.

JANKOVICH MIKLÓS GYŰJTEMÉNYEINEK RÉGÉSZETI ANYAGA

Jankovich Miklósnak — mint ez a kötet előbbi tanulmányaiból is kiderült már — két nagy gyűjteménye volt: az első ifjúkorától gyűjtötte 1833-ig, a másodikat 1833-tól 1844-ig.²³ Az első — kétségt kívül nagyobb — gyűjtemény tárgyairól részletes adataink vannak. A Tudományos Gyűjteményben két ízben is megjelent ismertetések²⁴ mellett leltárak sorolják fel tételesen a Nemzeti Múzeum birtokába került anyagot.²⁵ A második gyűjteményről sokkal hiányosabbak az ismereteink, erről

ugyanis tételes leltáraink nincsenek. Anyagát összefoglalóan ismerteti az 1844. évi második nádori felajánláshoz csatolt lajstrom.²⁶ Jankovich halála után az eddig még egységesen kezelt gyűjtemény két részre oszlik: kisebb része a Nemzeti Múzeumba kerül, nagyobb részét elárverezik. A Nemzeti Múzeumba kerülő kisszámú tárgyi anyag beolvad a múzeum törzsgyűjteményébe, a gyűjtemény nagyobb részét kitevő, árverésre kerülő anyagot az árverés német nyelvű plakátjának összefoglaló felsorolásából ismerhetjük meg.²⁷

Problémát azonban nemcsak a második gyűjtemény hiányos feljegyzései jelentenek, nem teljesen egyértelmű az első gyűjtemény értékelhetősége sem. Az első gyűjtemény kérdésének vizsgálatához tudnunk kell a következőket: az első számú Jankovich-gyűjtemény tárgyai nem maradtak ránk teljes egészében. A tárgyak egy része elveszett, más részük a Nemzeti Múzeum vagy egyéb múzeumok gyűjteményeiben lappang anélkül, hogy tudnánk, hogy eredetileg Jankovich gyűjteményéhez tartoztak.²⁸ A meglevő, tehát a Jankovich-leltárakkal azonosítható és a leltári bejegyzésekkel összevethető darabok kisebb részénél azt tapasztaljuk, hogy a napló kormeghatározásai nem minden esetben felelnek meg a valóságnak. Úgy tűnik, a tévedés leggyakrabban a gyűrűkkel kapcsolatban fordul elő, sok antik rómainak jelölt gyűrűt találunk meg a múzeum középkori gyűjteményében. A tévedés elsősorban a később gyűrűkbe foglalt antik cameáknál²⁹ fordul elő (80. kép), de találkozunk római korra datált egyszerűbb, köves középkori gyűrűkkel³⁰ is (73. és 80. kép). A Jankovich idejében még viszonylag rosszabbul ismert népvándorlás kori anyag is sokszor szerepel római kormeghatározással, s viszonylag gyakran előfordul, hogy egy vagy több évszázaddal korábbra datálja a 16–17. századi ötvöstárgyakat.

Mindezt figyelembe véve azt kell mondanunk, hogy az elpusztult vagy nem azonosítható leltári tételek esetében a korszak szerinti megoszlás csak hozzávetőlegesen állapítható meg, bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy a részletes, alapos leírások esetenként a tárgyak ismerete nélkül is lehetővé teszik a hibák korrigálását.

A tárgyak helyes vagy helytelen kormeghatározásának ellenőrzését helyenként megkönnyíti, hogy a Jankovich-naplók mindenütt, ahol erre lehetőség nyílt, feltüntetik a tárgyak származási helyét. Az óbudai kősrban, a savariai római temetőben vagy Syrmium romjai között előkerült gyűrűk vagy egyéb tárgyak római kori datálását minden valószínűség szerint akkor is elfogadhatjuk, ha azok kormeghatározó jellemzői a leírásokból nem tűnnek ki, mint ahogy a várkapolnák, lebontott templomok kriptáiból, sírjaiból előkerült tárgyak datálásánál is inkább csak a középkoron belül fordulhat elő több-kevesebb tévedés.

A leltárakban a tárgyak lelőhelyeinek vagy a korábbi tulajdonosoknak, főúri birtokosoknak a megjelölése Jankovich jó történeti érzékét dicséri, s a továbbiakban meglátjuk, hogy történeti-régészeti munkássága során ki is használja azokat a lehetőségeket, melyek a tárgyak és a történeti helyek vagy személyek kapcsolatának vizsgálatából adódnak.

De visszatérve a gyűjtemények összetételére, az első gyűjtemény leltárai mindenképpen arra vallanak, hogy bár Jankovichot érdekli az antik anyag vagy a legtöbbször „barbár” meghatározással illetett népvándorlás kora, gyűjteményanyagának legnagyobb részét a hazája dicső múltját, nagyságát, művészségének magas művészi színvonalát dokumentáló magyar vonatkozású tárgyak teszik ki.

Lehetséges, hogy fiatalabb korában a későbbinél nagyobb érdeklődéssel fordult még az antik tárgyak felé — ez érthető is lenne, hiszen láttuk, hogy a régészet hosszú időn keresztül majdnem kizárólag csak az antik emlékekkel való foglalkozást jelenti —, de Fejér 1817. évi ismertetését összehasonlítva a Nemzeti Múzeumnak átadott első gyűjteménnyel úgy tűnik, hogy az ott felsorolt antik anyagnak³¹ épp a legjelentősebb darabjai hiányoznak a későbbi leltárból. Huszár Lajos Jankovich pénzgyűjteményével kapcsolatban Fejérre hivatkozva megjegyzi,³² hogy Jankovich az antik pénz-sorozatokat nem kívánja tovább fejleszteni. Hasonló tendencia elképzelhető esetleg az antik tárgyak gyűjteményében is, annak ellenére, hogy nem hagy fel teljesen gyűjtésükkel, hiszen a második gyűjteményben is szerepelnek antik érmek és tárgyak egyaránt. A középkori tárgyak előtérbe kerülését igazolja, hogy a Fejértől felsorolt magyar vonatkozású emlékek — szemben az antik anyagban észlelhető hiányokkal — úgyszólván hiánytalanul megtalálhatók a Nemzeti Múzeumnak átadott anyag leltáraiban.³³ Az első Jankovich-gyűjtemény hét tárgyi gyűjteménycsoportjának összesen 1638 tárgyából (nem számolva ide természetesen a Fig. Jank. naplóban feltüntetett, hatalmas mennyiségű elzálogosított éremanyagot), Jankovich mindössze 217 darabot tart görög-rómainak, barbárnak, keletinek, bizáncinak: ez a teljes anyag 13%-át teszi ki. Ebből 10% az általa rómainak (egy-két esetben görögnek) tartott darab. A római tárgyak zömét a gyűrűk teszik ki (91 db — Ann. Jank.); 69 darabot számlálnak a különböző egyéb ékszerfeleségek (zömmel fibulák, fülbevalók — Orn. Jank.), s a fegyverek között 2 db szerepel római kori meghatározással (Arm. Jank.). Az egyéb, nem középkori tárgyak mind az Ornatus csoporthoz tartoznak. Ezek között találjuk a Jankovichtól kormeghatározás nélkül leírt néhány őskori darabot is. A Fejér által említett római szobroknak,³⁴ kőtábláknak, cserepeknek a leltárakban nyomát sem találjuk.

A második gyűjtemény 1844. évi lajstromának a tárgyi anyagot I—X. csoportba osztó részletezésében I. sz. alatt, csak összefoglalóan említi a szóban forgó, korábbi anyagot: „Arany, ezüst régiségek és ritkaságok mivei, a legrégebb, s szinte még a Magyarok előtti időkből is.”³⁵ Az antik anyagról bővebben tudósít az 1852. évi árverés plakátja: „8. Klasse. Römische und griechische Statuen, antike Waffen, persepolische Cylinder, egyptische Amuletten, etc.”. Az arany-, ezüsttárgyakat együttesen említi a középkori ötvöstárgyakkal.³⁶ Ezek a feljegyzések az első gyűjteményhez hasonló részletes elemzéshez nem elegendők.

Az előbbieken említettük, hogy Jankovich a begyűjtött tárgyaknál lehetőség szerint feltüntette a lelőhelyeket, illetve a tárgyak származási helyét. A lelőhelyek megosztása szempontjából is csak az első gyűjtemény adatait vizsgálhatjuk, de feltételezhetjük, hogy az itt mérhető százalékos megosztás a második gyűjteménynél is megközelítően hasonló arányokat mutatna. Az Imag. Jank. gyűjteményben — jellegénél fogva — csak elvétele akad földből előkerült, régészeti leletként is felfogható tárgy, az Arm. Jank. fegyverei pedig zömmel főúri gyűjteményekből jutottak Jankovich birtokába (a 174 darabos gyűjteményből mindössze 9 lelőhelyes darabunk akad, ebből 2 db római, a többi középkori). Így a lelőhelyek szempontjából elsősorban az Ann., App., Orn., Fig. és Poc. Jank. gyűjteménycsoportok jönnek számításba.

Az első számú Jankovich-gyűjtemény anyagának 26%-a származik földből, templomok kriptáiból, várakból vagy folyómedrekből, vizek lecsapolásából. Ha a

százalékos megoszlást korokra bontva nézzük, a római tárgyak 49%-ának, az egyéb középkor előtti anyag 67%-ának ismerjük a lelőhelyét, míg a középkori anyagnál mindössze 16% használható régészeti dokumentumként is. Ez az arány érthető, hiszen a leltárakból, Jankovich levelezéséből, különféle feljegyzéseiből egyaránt kiderül, hogy a hazája fényes múltját dokumentáló tárgyakat a legkülönbözőbb módokon — kereskedők útján, családi kincstárakból, vásárokon, aukciókon vagy korábbi gyűjtemények megvételével is — igyekezett megszerezni.

Jankovich régészeti, azaz nem magyar vonatkozású gyűjteményi tárgyai közül a legkorábbiak a Nógrád megyei kisterenyei Hársashegy leletei. A későbbiekben is tovább kutatott késő bronzkori temető anyagából néhány kisebb aranytárgyat említenek leltárai, bár a lelőhelyről szóló publikációjából kiderül, hogy ott nemcsak átvizsgálta a terepet, hanem az arany, réz és cserép régiségek egy részét meg is szerezte magának.³⁷

A lelőhellyel jelzett római kori régiségek legnagyobb része Óbudáról, Tétényből, Szőnyből, Dunapenteléről, Szombathely-Savaria római temetőjéből, Eszék környékéről, az ókori Syrmium (Mitrovica) és Siscia (Sziszek) területéről került Jankovich gyűjteményébe, de néhány egyéb lelőhelyről is ismerünk római darabokat.

Ami antik tárgyakat feldolgozó munkáit illeti: érdeklődése a régmúlt idők tárgyai, feliratai, kultúrája iránt sosem szűnik meg, régészeti cikkeket ír,³⁸ felszólal az akadémiai régészeti előadások után, szakértői véleményeket kérnek tőle antik emlékekkel kapcsolatban,³⁹ hasonló tárgykörben szakértői véleményeket kér,⁴⁰ s esetenként maga is végez kutatást egy-egy régészeti lelőhelyen. 1816-ban és 1818-ban Szombathelyen dolgozik,⁴¹ 1827-ben Illésházy István engedélyezi, hogy százhalom(batta)i birtokán saját költségén ásathasson.⁴² Régészeti tárgyú feljegyzéseiből látjuk, hogy a felmerülő kérdések állandóan foglalkoztatják, s keresi rájuk a választ. Hagyatékának jegyzetanyagából kiderül, hogy állandó figyelemmel kíséri a külföldi sajtó és szakirodalom régészeti megnyilvánulásait.⁴³

Egyik legjelentősebb régészeti cikke az Egyeden talált kancsóról és egyéb leletekről írott tanulmánya,⁴⁴ melyben régészhez illő módszerességgel írja le az előkerült tárgyak külsejét és készítési technikáját, bírálja a korábban helytelen módon s a leletek jelentős károsodásával végzett anyagvizsgálatokat, és az ábrázolások alapján helyesen állapítja meg, hogy az „Egyedi ibrik Isisnek tiszteletére szolgált fényes egyházi edény legyen”. Figyelemre méltó, hogy magának a kiemelkedően szép és érdekes darabnak az elemzésén túl kitér a lelőköri körülmények vizsgálatára is, s megállapítja, hogy „hol római pénzek, cserép lámpások, azon évkori töredékek kihányattak; hol hajdani épületek’ romjai fennmaradtak és a’ helynek emeltebb domborubb volta alkalmas helyre szolgált, hogy mondom, itten Isis istenasszony’ imadására, áldozatira rendelt templom annak idejében állott legyen”. Mondandójának és véleményének igazolására kifejti, hogy Magyarország gazdag klasszikus — görög-római — emlékekben, ezt igazolják az újabban egyre gyakrabban előkerülő — és cikkében felsorolt — emlékek. Analógiát is keres az egyedi kancsó ábrázolásához, s történeti adatokkal igazolja, hogy Isis kultuszának és egyéb keleti vallások elterjedésének meg volt a lehetősége a római kori Pannóniában. Publikációját az előkerült leletek illusztrációi kísérik (67. kép).

Tanulmányaiban, bírálataiban következetesen visszatér annak megfogalmazásához, hogy milyen fontos a régészeti leletek lelőköri körülményeinek minél pontosabb megfigyelése. A Kékkúton talált római sírkőről szóló jelentés bírálatában Jankovich a mai modern régészeti kutatási elveket fogalmazza meg, amikor kifejti, hogy a tárgyak értékelése csak az összes adat birtokában lehetséges. „Ugyan azért elkerülhetetlen az ő tellyes voltukban való öszve gyűjtése — és leg károsabb, azoknak egymástól választása, annál inkább tsak a drágábbak, vagy tetzetőssebb részeknek fenntartása; mert miként egyik darab másikat velünk meg ismerteti, ugy sikeres jelenséget nyujt, az időkornak is hihetőlegi meg határozására — elkerülhetetlen tovább a köirásoknak is pontos leirása . . . elkerülhetetlen a faragásoknak, véseéseknek és minden formáknak lerajzolásai . . .”⁴⁵ (68. kép). Ha itt leszögezzet elveit a 19. század második s a 20. század első felének régészeti feltárásai során vallották és alkalmazták volna, sok — elsősorban középkori — ásatás eredményeit tudnánk napjainkban jobban hasznosítani.

A pontos tárgyleírás és technikai vizsgálatok igénye — többek között — A Cserép-máz legrégebb példájának Szombathely Vidékén tett felfedezéséről c. tanulmányából is kitűnik, ahol a hazai irodalomban talán először foglalkozik a rómaiak mázas kerámiájával, s választja el ezektől a plasztikus díszítésű vörös színű terra sigillátákat, „Melly szinezetnek azonban sem villogása, vagy üvegre változott máz tulajdonsága nintsen”.⁴⁶

Történeti érzékének, a tárgyak és az antik írott forrásanyag együttes felhasználásának jó példája az antik gyűrűk eredetét és elterjedését vizsgáló kisebb tanulmánya.⁴⁷

A NÉPVÁNDORLÁS ÉS A HONFOGLALÁS KORA

A római kor és a magyar középkor közötti időszak leletanyaga a legmegfoghatatlabb az első gyűjtemény tárgyai között. A Jankovich-napló meghatározásait figyelembe véve a teljes gyűjtemény 1,5%-át teszi ki a „barbár” („római vagy barbár”, „római de inkább barbár”) jelzetű anyag, ami nagyobb részben népvándorlás kori, kisebb részben feltehetően honfoglalás kori darabokat takarhat. Ez az arány azonban igen bizonytalan, ugyanis e korszak ellenőrizhető anyagának datálásánál mutatkozik a legtöbb tévedés. Római korra datálja pl. a 7. századi, bizánci eredetű, félhold alakú, áttört arany fülbevalót (71. kép), 14—15. századra teszi az 5. század első feléből való, almandinokkal díszített arany cikáda-fibulákat (72. kép), és ugyancsak a római korra datálja azokat a honfoglalás kori függőket,⁴⁸ melyek a Magyar Nemzeti Múzeum honfoglalás kori gyűjteményében egyedül képviselik a Jankovich-gyűjteményt. Ez utóbbi tévedése azonban érthető is, hiszen az első bizonyítottan honfoglalás kori leletnek, „Egy magyar hősnek, — hihetőleg Bene vitéznek” sírjáról csak 1834-ben fűjja le az Alföld homokját a szél, s derül fény honfoglalás kori voltára — éppen Jankovich jóvoltából (70. kép).

A Szentkirályi Móric Pest megyei főjegyző tulajdonából 1846-ban a Magyar Nemzeti Múzeumba került honfoglalás kori leletegyüttest⁴⁹ Jankovich röviddel az előkerülés után publikálja.⁵⁰ A dolgozat elején külön megköszöni Szentkirályinak, hogy a hozzá került régiségeket nem válogatta ki, „hanem tudós béléatásához képest

a' felfedezett emlékeknek mind az áros és becses, mind pedig az értéknélküli részeit, akár szép és tetszőnek, akár pedig rút és semmire kellőnek ítéltettek, azért összességel megszerzette, hogy egyik darab másikának felvilágosítására és sikeresebb megismerésére szolgálhasson", majd a leletek részletes ismertetése, elemzése s a leletegyüttesből felismerhető összefüggések alapján módszertanilag igen jól felépített okfejtéssel igazolja, hogy a sírban fekvő lovag nem lehetett sem nyugati, sem tatár, török vagy egyéb nemzetiségű utazó, „hanem a hajdani magyaroknál divatozott fegyverrel, lószerszámmal, és köntösi ékességekkel felruházott *valóságos magyar hős*, még pedig azok közül való volt, kik I. Berengár császár' idejében, Olaszország' diadalmas hódításából, szerencsésen visszatértek".⁵¹ Nevet is ad a hősnek: a lelőhely — Benepusztá — elnevezéséből — a régi magyar helynévadási szokásokra való hivatkozással — következtet vissza az itt eltemetett honfoglaló magyar, Bene-vitéz nevére.

Az olaszországi hadjárattal kapcsolatban kitér a kalandozások szerepének vizsgálatára, s szemben Bonfinival azokra a magyar történetírókra támaszkodik, akik — mai felfogásunknak is megfelelően — a kalandozásokban nem rablóhadjáratokat látnak, hanem azt vallják, hogy „a' Magyarok . . . kiket Berengárius bebocsáta (sőt behivott) Olaszországba" szövetségesként nyújtottak segítséget az őket segítségül hívó külföldi uralkodóknak, vezéreknek.

A számunkra ma már kissé romantikusnak tűnő, de mégis, mai mértékkel mérve is kitűnő régészeti feldolgozáson — mint Jankovich egyéb munkáin is — vörös fonálként húzódik végig az aktualizálás szándéka, az a törekvés, hogy mondani-valójából a jelen számára vonja le tanulságait, következtetéseit. Bene-vitéz sírjának megtalálása is arra figyelmezteti, hogy a külföldi szolgai utánzása és magunk kisebbitése helyett törődjünk saját értékeinkkel. Mert mi volt — Bonfini nyomán — a történészek felfogása a honfoglaló magyarokról? „... Európába költözött eleinket természeti vadságokban maradt, miveletlen, 's embertársaikat dúló vad csoportoknak, sőt, illetlenül még állati csordáknak is vétkeken állítják", holott a most előkerült hiteles honfoglalás kori lelet az első tárgyi bizonyítéka „hajdani krónikáink azon előadásainak, mellyek őseink által Olaszország' diadalmas hódításáról, és köntöseik' mivbeli ékességéről" beszélnek, s cáfolja a későbbi történetírók „balvélekedéseit".⁵² Gondolatait azzal zárja, hogy „Bene hősünknek tündér árnyéka" tanítson meg minket arra, hogy „mind csekélyebb számmal lévén, mind kevesebb miveltséggel bírván több nemzeteknél, csak az erény és ipar, az ész és a' kéz mérsékelheti, távoztathatja nálunknál hatalmasabbaktól elnyomattatásunkat" s nemzetünk megszűnését. Ezért vigyünk véghez mi magunk is dicső tetteket, s ha el is ismerjük mások érdemeit, ne helyezük az idegeneket önmagunk elé „tulajdon erényünk elmellőzésével".⁵³

Valószínű, hogy a benepusztai honfoglalás kori lelet előkerülése, s Jankovich cikkének megjelenése szélesebb körben felkeltette az érdeklődést a honfoglaló magyarok viselete iránt. Legalábbis ez tükröződik Jankovichnak Dietrichstein Móric herceghez írott leveléből, akivel közli, hogy a magyarok hajdani viseletét a Képes Krónika miniatúráiból, s „a regensburgi vagy augsburgi"⁵⁴ toronyban levő, magyar lovast ábrázoló reliefről ismerheti meg.⁵⁵

A Jankovich-gyűjtemények tárgyainak legnagyobb részét a közép- és újabb kori emlékek teszik ki. Az anyaggyűjtés általában a 17. századdal zárul, de előfordul köztük néhány 18. századi tárgy is. A továbbiakban ezt az egész csoportot középkori tárgyak összefoglaló név alatt jelöljük. Az első — 1833-ig megszerzett — gyűjtemény hét tárgycsoportjának 87%-át ennek az időszaknak az anyaga teszi ki.⁵⁶ Ha csak a magyarországi készítésű vagy lelőhelyű tárgyakat nézzük, akkor az 1638 darabból álló összegyűjteményből le kell vonnunk az Imag. Jank. csoport jelentős részét alkotó külföldi képeket és szobrokat (a kül- és belföldi anyag szétválasztása nem a mi feladatunk; tájékoztatásul csak annyit, hogy a gyűjteménycsoport leltárkönyvi összes darabszáma 139), s ebből a minket közvetlenül érdeklő lelőhelyes tárgy mindössze 7 db; a gyűjtemény további hat csoportjában az e korszakhoz tartozó, külföldi eredetű tárgyak száma olyan minimális, hogy az szempontunkból elhanyagolható.

Ez utóbbi csoportok korban idetartozó anyaga iparművészeti értékű ötvöstárgyakból és fegyverekből áll. Belőlük különválasztható egy kisebb csoport, melynek tárgyai a művészet-, ipar-, fegyver- és általános történeti értékeiken túl régészeti-műemléki szempontból is nyújthatnak további információkat: ezek a darabok földből, épületbontások, restaurálások során kerültek elő, s a Jankovich-naplók beszámolnak előkerülésük körülményeiről.

Ha a lelőhely nélküli és lelőhelyes középkori anyag arányát vizsgáljuk az egyes gyűjteménycsoportokon belül, azt látjuk, hogy az Ann. Jank. gyűjteménycsoportban a lelőhelyes tárgyak a középkori gyűrűk 33%-át teszik ki; a további csoportok alakulása: App. Jank. 21%, Arm. Jank. 4%, Imag. Jank. 5%, Orn. Jank. 25%, Pig. Jank. 24%, Poc. Jank. 11%. Ha figyelembe vesszük, hogy — mint erre a római kori anyaggal kapcsolatban már utaltunk — az Imag. Jank. és Arm. Jank. gyűjteményeknél már eleve, összetételüknél fogva nem várhatunk nagyobb mennyiségű lelőhelyes anyagot, s hogy a családi kincstárakból, gyűjteményekből, kereskedőktől vagy közvetítőkön keresztül, sok kézen átment anyagnál elmosódik a valódi származási hely, elég jónak kell tartanunk az itt megadott arányokat, s a viszonylag magas százalékok a lelőhelyes anyag szándékos gyűjtésére vallanak (mint ahogy szándékos a történeti szempontból ugyancsak nem lényegtelen előző tulajdonosok, főúri családok feljegyzése sem).

A lelőhelyes középkori tárgyakat itt most elsősorban nem művészettörténeti szempontból vizsgáljuk — a kiemelkedően szép és érdekes darabok ilyen értékelését H. Kolba Judit végezte el⁵⁷ —, hanem mint a lelőhely sorsára, vele kapcsolatos eseményekre rávilágító dokumentumokat. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a földből nagyobb mennyiségű műtárgy általában csak földmozgatások során kerül felszínre, templomokból, kriptákból akkor kerülnek közkézre a sírleletek, ha ott bontásokat, építkezéseket, restaurálásokat végeznek. Folyók áradása vagy erős apadása kimossa a leleteket a víz alá került romok maradványai közül, lápok lecsapolása, kutak kimerése után újra kézbe vehetjük az örökre eltemetettnek hitt tárgyakat. Előkerülésükből tehát vissza is következtethetünk ilyen — esetleg más helyről nem is ismert — eseményre. Épp ezért, függelékben, adjuk az összes lelőhelyet és a tárgyak jelzeteit: annak reményében, hogy más kutatások kapcsán

ki-ki hasznát veheti az itt összeszedett adatoknak. Ugyanezért, s ugyancsak a függelékben, sorra vesszük mindazokat az egyéb műemlékekre vagy tárgyakra vonatkozó topográfiai utalásokat is, melyekhez Jankovich publikált vagy publikálatlan írásos anyagában hozzájutottunk.

Munkásságából itt — inkább csak összefoglalóan — azokat a részben már érintett törekvéseket, elveket emelném ki, melyek arra indították, hogy számbavegye és megmentse hazája múltjának emlékeit.

Hitvallását legékesebben a Budán felfedezett gazdag sírbolt . . . című munkájában fejtette ki. A kiindulópont és alapelgondolás megegyezik azokkal a gondolatokkal, melyeket „Bene-vitéz” sírjának megtalálása váltott ki belőle, de bővebben, s több oldalról fejtí itt ki korábbi véleményét. „Az a’ nemzet, mely összeinek EMLÉKEIT hideg vérrel tekintvén, sem tiszteli, sem betsüli, nem tsak önnön kissebbítését, ’s megvetését, . . . maga szerzi — de egyszer’smind saját karjával ellenzi ’s hátráltatja önnön tökéletesedését — tsinosodását, és előmenetelét az által, hogy . . . Magzati előtt a’ DITSŐ PÉLDÁKAT elborítja, vagy éppen le is rontja . . .

Azért miolta élek, könyeim tsurdulási meg sem szünhetek, szemembe ötlölvén minduntalan a’ Régiségeknek elkövetett dúlásai . . . a’ Vandalismusnak, melly az ő pusztításait vagy színlett tsinosodás, vagy pedig nyilvános ’s közönséges haszon’ tsillámló és tsábító örve alatt, valósággal pedig tsak a’ tudatlanság’ és tsekély szennyhaszonnak ingerléséből előttem folyton folyva üzi.”

„. . . gyermekded koromtól, édes Hazámnak viszontagos történetei’ vi’sgálásában töltöttem életemet, és ezer veszélyek’ örvényeiből kiragadott édes *Nemzetemnek betses MARADVÁNYIT ’s EMLÉKEIT minden kitelhető szorgalommal, és gyenge tehetséggel megtartani, ’s összevgyűjteni iparkodtam, ilyen tselekedetek’ látására annál inkább újálnak sebeim, mivel tapasztalásaim voltaképen bizonyossá tettek, hogy hajdan Hazánkban felállított, és itthon szerzett mesterség’ miveit — Romai Kastélyokat — diadalmi kapukat, — oszlopokra boltozott viz tsatornákat — képszobrokat — mértföldi kőjeleket ’s több ilyen még fennálló Romai elmét, erőt, és hatalmat hirlelő jeles omladékokat — vagy pedig a’ közép évben többnyire kösziklák’ tetejére fészkelte Várat, — Monostorokat — Templomokat, — Tornyokat, partokban beásott lakó barlangokat, — földvárakat, — emlékdombokat, — sirköveket ’s több e’ féle nemzeti hatalom-, szorgalom-, tsinosodás-, izlés-, mesterség- és tudománybeli emlékeket, kétszáz esztendeig tartó Török ostrom alatt az ellenség nem annyira, mint annakutánna következett béke időnek tsak egy százada folytában tulajdon bünös kezeink lerontottak, pusztítottak ’s elemésztettek.*

Életem’kora igaz tanuvallást tehet sok Magyar kultusos városok’ leterítéséről — Oriási erőt hirdető mohos falak — ormos tornyok, hajdani borzasztó hatalmat képző, ’s rettentő kapu bástyáknak lerontásairól — nevezetes Váraknak, és Hazánk böltső idejétől lakott épületeknek elhagyásáról, pusztításáról — roppant Monostoroknak, — királyoktól, Fejedelmektől, Hazánk’ Naggyaitól bámúlt költséggel, nem kisebb miv-szorgalommal ékesített Templomoknak roskadásáról, vagy elemésztéséről — arany, [ez]üst, réz, öloból öntetett képszobroknak, edényeknek, vagy apróbb mivszereknek kéméletlen elolvasztásáról ’s megsemmisítéséről”.⁵⁸

Az elmondottak igazolására sorra veszi azokat az emlékeket, melyeket ifjúkorában még látott, s az ő életében semmisültek meg vagy váltak ép emlékekből romokká. Várak, monostorok, templomok⁵⁹ szerepelnek a felsorolásban: legalább

írásban akarja rögzíteni az általa még ismert, de rövidesen feledésbe menő adatokat. Ezért találunk kéziratban maradt jegyzeteiben is sok szöveges, sőt, rajzos utalást köemlékekre, műemlékek faragott vagy feliratos részleteire (69. kép). Leírásainak tárgyi bizonyítékait sokszor megtaláljuk gyűjteményeiben is: az elsíratott emlékek, megbolygatott, elpusztított helyek földjéből előkerült leletek egy része saját tulajdonába került. Történeti feldolgozásainak elindítója is rendszerint egy-egy frissen talált tárgy vagy érdekes helyszíni megfigyelés.

Jankovich feldolgozásaiban különös érdeklődést tanúsít a középkori Buda és Pest történeti-műemléki kérdései, illetve leletei iránt. A budai várból előkerült leletek készítetik arra, hogy papírra vesse a palotával s a várnegyed egyes részeivel kapcsolatos gondolatait. A gyűjteményi leltárak lelőhely-megjelölései a palota kertjében, a várhegy oldalán s a Szent György téren végzett munkákra utalnak.

A királyi palota Mária Terézia kori változata Jankovich idejére már elkészült, így a középkori palota maradványainak eltemetéséről már csak az öregebbek elbeszéléseiből értesül: „Látták mások ... a mostani Palotának építése előtt Mátyás király lakhelyének felséges Dűledékeit és udvarában ama nevezetes ... tsonka Tornyot ...” Ez utóbbival azonosítja Jankovich azt az 1814-ben látott falat, ami „a’ Királyi udvar léjebb ásattatván, templom ajtajától délre tizenkét lépésnyire hasonlóképen iszonyú bálvány kövekből rakatott ...” s aminek előkerülése miatt az ott tervezett munkát abba kellett hagyni.

Nem tudjuk, hogy a Jankovich-gyűjtemény egyetlen, a palotából származó lelete: egy 4 és 1/2 láb hosszú, indadíszes, „sas-” (holló-) alakkal díszített vörösmárvány falpillér ezeknek a munkáknak a során került-e Jankovich birtokába.⁶⁰ A darab ma pontosan nem azonosítható, de a leltári leírás alapján elképzelhető, hogy azonos a Nemzeti Múzeumból a Halászbástya Kőtárba került, s ma a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumának kiállításán levő, 619. sz. vörösmárvány falpillérrel.

1826—1827-ben Buda vára szépitési commissiója szintmélyítési munkálatokat végeztet a palota előtt, a Szent György téren.⁶¹ E munkálatok során a Várszínház előtt találták meg a Szent Zsigmond prépostsági templom alapfalait, s benne — Jankovich szerint — Mátyás király első felesége, Podjebrád Katalin sírját, sírmelléleteit. A sír leírását a következőkben adja: „A setét üregben lebecsájtkozott két munkások több elhányt tsonkokat, de különösen egy hosszsan terült, már elavúlt, de tsillámló ruházattal borított tetemet mellnek koponyája hasonlóképpen a’ setétben tsillámló bokros fodrokkal koszoruzva volt, észre vettek. Azonnal mint a’ fodros koponyát, mint pediglen a’ letépett, avúlt ruha szakadékokat, valamintis némelly sorvadt tsonkokat, korhadt fa (vélni lehet koporsó) darabokat magokkal haza vittek: mind ezeket azonban a vizsgálát rendelése szerint visza hozván a’ Város Tanátsának beadták.⁶² Volt szerentsém kezemben forgatnom mind a’ koponyát és a’ koszorúnak elevúlt arany tsüggőrojtjait, mind pedig a’ ruházat’ lefosztásából visza adott szakadékokat.” A kisebb méretű, 16—17 éves nőre valló koponya fejdíszre a maradványokból nem rekonstruálható, a haj színe is inkább a régiségtől barna, mintsem az eredeti hajszínről árulkodnék. „Ruházatnak apró Szakadékiban vagy négy szegű és mint egy két hüvelynyi nagyságú, — vagy pedig fél hüvelynyi széles, és két hoszú öszve szövött tiszta, ’s egészen arany fonalak találtattak; nyilván azt bizonyítván, hogy az aszonyi selyem öltözetben, arany virágok, vagy

egyéb képzetek, és rajzolatok beszöve valának.”⁶³ A sírleírás után széles körű történeti vizsgálatokkal valószínűsíti, hogy a gazdag sír Mátyás király első feleségének, Podjebrád Katalinnak maradványait rejthette magában.

Arról, hogy a Jankovich leírásában említett leletek és csontváz a Város Tanácsától hová kerültek, többé nem esik szó. A Jankovich leltárakban feltüntetett három „Podjebrád Katalin sírjából” származó tárgy egyikét sem találjuk meg az 1827. évi leírásban. Közülük két, időközben elveszett vagy azonosíthatatlan aranyozott ezüst, gyöngyös, zománcos hajtű⁶⁴ — a tárgyleírások alapján — tartozhatott a szóban forgó sírhoz. A két oldalán Angyali üdvözléssel díszített ezüst ostyatartó szelence inkább egyházi tulajdonosra vall (47. kép).

A sír leírásán kívül Jankovich foglalkozik a budavári Szent Zsigmond templom sorsával is. A Szent György tér 1826—1827. évi szintmélyítések a Szent Zsigmond templom már akkor is föld alatt levő maradványait tovább pusztították: a munkát végző foglyok „... e’ f. esztendőnek januárius 13. napján Sz. Zsigmond Templomához eljutván talp falait is a’ rendelt alapig felszaggatták”.⁶⁵ Maga a templom a Jankovich előtti generációk idején pusztult el. Jankovich leírásából többek között megtudjuk, hogy a Buda felszabadításakor mondott hálaadó istentiszteletet még ebben a templomban tartották, s hogy Jankovich atyja (1723—1797) „oktatásának zsengejében, e templomnak épen álló hátulsó részében többször Oltári szolgálatot tett”.⁶⁶ Szentélyét az 1760-as évek körül bonthatták le.⁶⁷

A Szent György teret és a várhegy oldalait az ostrom után minden valószínűség szerint vastag török kori pusztulási réteg borította, alatta pedig török szemétdödrök sora húzódott.⁶⁸ Így teljesen indokolt, hogy a szintmélyítésből török kori gyűrűk, köztük több török feliratos vésetű karneol gyűrű s egy ma már nem ismert, szatírfejes, fülekkel ellátott serleg kuppája került Jankovich gyűjteményébe. Egy ugyanitt, 1836-ban végzett útépités során újabb leleteket tártak föl. Egy további török feliratos gyűrű lelőhelyleírása tanúsítja, hogy a várhegy oldalán 1811-ben nagy tűzvész pusztított (73. kép).

A vár alatti területek közül a Vízivárost képviseli egy ugyancsak török feliratos gyűrű Jankovich anyagában: lelőhelye a kapucinus templommá alakított török dzsámi.

Óbudáról — a római leletek mellett — ugyancsak több középkori tárgy is került Jankovichhoz. A zömmel gyűrűkből álló anyagon kívül várostörténeti jelentőségű egy 15. századi, gótikus úrmutató, ami a rajta levő Szent Péter és Pál alakok tanúsága szerint az Óbudai prépostságé lehetett (45. kép). A tárgyat egy 1787. évi aukción adták tovább.

Buda környékének emlékei közül a város határában levő budaszentlőrinci pálos kolostorról közöl bővebb információkat. 1826-ban már nyomára sem akad az első magyar pálos kolostor maradványainak, holott gyermekkorában annak még embermagasságú romjait látta. Akkoriban még kb. félmagasságig fennállt a templom hat oszloppárja, majdnem épségben megvolt hét oltármenzája. Látta Kőfaragó Vince csodálatos faragványait s a padlót borító sírkövek feliratait, faragásait, címereit.⁶⁹

A budaszentlőrinci pálos kolostor területén egy igen szép 16. századi násfa került elő a kolostor kútjának tisztításakor. A zománcos díszítésű, arany, női mell dísz

közepén gyémántból kirakott „A” betű van, ezt kétoldalt női alakok veszik közre, alatta nagy ékkő, fölül zománcos, színes virágok (74. kép). Jankovich, aki az igen szép, finom művű ékszert Marczibányi István budai bírótól vette, a benne lévő „A” betű alapján II. Ulászló felesége, Anna királynő násfájának tartja.

A Margitszigetről Jankovich gyűjteményébe került leletek közül kiemelkedik egy ma is meglevő, ezüst, tausírozott tokban elhelyezett kés (58. kép) s egy, a domonkos apácakolostor területén előkerült, a leírás alapján 16. századnak tartható palástcsat.⁷⁰ Fejér szerint a margitszigeti tárgyak 1780—1787 közötti „kótya-vetye” alkalmával bukkantak felszínre.⁷¹

Bár sosem voltak Jankovich tulajdonában, mégis jelentős szerep jutott Jankovichnak az 1838. évi árvíz után a szigeti domonkos apácakolostorban felszínre került sírok és leletek meghatározásánál. A sajnos nem szakszerű ásatás során talált leletek először a sziget akkori tulajdonosa, József nádor, majd az ő halála után, 1847-ben a Nemzeti Múzeum birtokába kerültek.⁷² Az előkerülés és a múzeumi beletárolás között eltelt kilenc év alatt az egyes sírok leletei összekeveredtek,⁷³ s így velük, s főként a leletegyüttes legjelentősebb darabjával, egy aranyozott ezüst, ékkövekkel díszített, liliomos koronával kapcsolatban a további kutatások során különféle vélemények alakultak ki mind arról, hogy a korona női vagy férfi fejéknek készült-e eredetileg, mind arról, hogy a sír, amelyből előkerült, kinek a hamvait rejthette magában.⁷⁴ A kérdést — mint ez Feuerné Tóth Rózsa tanulmányából kitűnik — Jankovichnak a nádor számára adott szakértői véleménye oldotta meg, aki leírja, hogy a koronát magában rejtő sír fölött „hic sepultus” feliratú sírkövet találtak, ami egyértelműen férfi tulajdonosra utal.⁷⁵ Ennek a megjegyzésnek, valamint a margitszigeti domonkos apácakolostorban végzett hitelesítő ásatása alapján Feuerné, Jankovichhoz hasonlóan, egyértelműen V. István halotti koronájának fogadja el a fejéket,⁷⁶ ami a Nemzeti Múzeum ötvösgyűjteményének ma is kiemelkedő darabja.

A mai Budapest középkori előzményeinek vizsgálatánál fontos szerep jut Jankovich pesti kutatásainak, ő hívta fel ugyanis először a figyelmet Pest városa első, tatárjárás előtti városfalára. Pest Várossának hajdani helyheztetése⁷⁷ c. munkájában kiter a középkori város kiterjedésének, s ezzel kapcsolatban a korábbi és későbbi városfalak helyének és építési korának kérdéseire, foglalkoztatja Mátyás pesti kertjének, s a hozzátartozó királyi épületnek problémája, említést tesz a pálosok temploma helyén álló török mecsetről, amiről gyermekkorában szemtanúktól hallott.

A 18. században s a 19. század elején többen vallották, hogy Pest városfalait a törökök építették. Ezt a hiedelmet cáfolja Jankovich, aki fiatalkorában még látta a város 1786—1787-ben vandál módon lebontott bástyáit, jól emlékszik a Hatvani kapu gótikus részleteire, történeti kutatásai során pedig arra a következtetésre jut, hogy ezeket a falakat Károly Róbert emeltette.⁷⁸

A korábbi — első — pesti városfal maradványainak megtalálását annak az érdeklődésének köszönheti, amivel végigkíséri a város területén folyó csatornázsokokat és különféle földmunkákat. A Kígyó utca keleti végénél, a Barátok piaca (volt Ferenciek tere) vonalában megfigyeli az első városfalhoz tartozó, karókkal kitűzdelt aljú, beiszapolódott várárkot és két kis falcsonkot. Egyéb falmaradványok megfigyeléséből s az utcavonalak irányából levont következtetései alapján

részben felvázolja az első pesti városfal vonalát, a fallal övezett első város kiterjedését.⁷⁹

A Jankovich által felvázolt korai városfal létezését később Rómer Flóris csak feltételesen, s akkor is csak módosításokkal fogadja el.⁸⁰ Vele szemben Jankovich igazát bizonyítják Írásné Melis Katalin 1968, 1974—1975. évi leletmentései.⁸¹ Jankovichnak az első városfallal kapcsolatos megállapításai mind a fal irányát, mind korát illetően helyesek voltak. Nem tévedett abban sem, hogy a későbbi városfalat a töröknél korábban építették, bár ennek keletkezési idejét a tényleges építési időnél korábbra helyezte.

A városfalak vizsgálatával függ össze Jankovichnál Mátyás pesti kertjének, s annak a királyi lakóépületnek a keresése, amiben történeti adataink szerint királyaink több ízben időztek. Jankovich — szemben a későbbi kutatók egy részének véleményével⁸² — Mátyás kertjét a ferenceseknek a városfalig húzódó kertjével azonosítja, s innen került szerinte a barátok kerítésének falába a PRINCEPS POSTES feliratú, Mátyás király pesti házát díszítő faragvány, amit később a Pestre költözött Egyetemi Könyvtár épületében helyeztek el,⁸³ majd 1874-ben, az épület lebontásakor adtak át a Nemzeti Múzeumnak.⁸⁴ A ferencesek kerítésének falában, az előbb említett feliratos darabbal együtt egy Mátyás-címeres vörösmárvány kapuoromzatot is említenek, ez a darab azonban vagy a kerítésfalból történt kibontáskor, vagy már a könyvtár gyűjteményéből Jankovich tulajdonába került, ma, az előbbi darabbal együtt, a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeuma reneszánsz kiállításán látható (76/1—2. kép).⁸⁵

A szóban forgó faragványok eredeti lelőhelyét nem ismerjük, a ferencesek kerítésfalába is másodlagosan kerültek. Felmerülhet — mint ahogy fel is merült több ízben — velük kapcsolatban az az elképzelés, hogy a köveket az Egyetemi Könyvtár idekerülésekor hozták át Pestre a budai várból egyéb, biztosan budai eredetű faragványokkal együtt.⁸⁶ Valószínűnek kell azonban tartanunk, hogy a két pesti lelőhelyűnek tartott kőfaragvány valóban pesti eredetű is, mivel a könyvtár leköltözésekor emelték ki őket a kerítésfalból, oda tehát korábban kellett befalazzák őket.⁸⁷

A ferencesek kerítésébe befalazott két említett vörösmárvány faragvány pesti eredetét támasztja alá egy harmadik, ugyancsak Jankovich hagyatékából származó kő: egy MATHIAS R[EX] feliratú, ugyancsak vörösmárvány oszloplábazat (76/2. kép). A leltár bejegyzése szerint ez a darab ugyancsak a kerítésfalban volt, de eredeti lelőhelye a Jankovich, korábban Beniczky István tulajdonában volt Hatvani utcai (a Kossuth Lajos u. 2/a és Petőfi Sándor u. 1. sz. sarokház helyén állott) épület, melynek tervrajzára 1797-ben Jankovich saját kezűleg írta rá, hogy a lábazat a hozzá tartozó oszloppal együtt 1722-ben e ház udvarán állott.⁸⁸ Ugyanitt jegyezte fel, hogy a ház nyugati határfala vastagabb volt a ház többi falánál, s Jankovich ezért feltételezi, hogy a fal és az oszloplábazat egyaránt Mátyás pesti kertjének maradványa.⁸⁹ E lábazat feliratának betűtípusa és faragásmódja pontosan megegyezik a PRINCEPS POSTES feliratú kőével, s valószínűnek tarthatjuk, hogy egyazon épület — a pesti királyi szálláshely — részei voltak, a Mátyás-címeres töredékekkel együtt.

Azt, hogy a Mátyás-feliratos lábazat és oszloptörzs 1722-ben még eredeti helyén állott-e, pontosan eldönteni nem tudjuk. Lehetséges, hogy már itt is másodlagos

elhelyezésben volt, Holl Imre Eskü téri (ma Március 15. tér) ásatása során ugyanis a római castrum falain belül kerültek elő olyan középkori falmaradványok és kályhacsempék, melyek ott egy királyi épület létezésére utalnak.⁹⁰

Jankovich a középkori Buda és Pest vizsgálata mellett sokat foglalkozott a vidék elsőrendű vagy kevésbé kiemelkedő emlékeivel is. Kesereg a székesfehérvári királyi bazilika pusztulásán, aminek északi oldalán még látta a „bálvány kövekből ékesen faragott, sudaras oszlopokat, és ezekből kihajlott különböző állatoknak, 's képzeteknek kimetszésivel ékesített boltozatok' karjait”, azaz a részben beomlott északi oldal állatalakos fejezetekkel díszített boltindításait. A bazilika Nagy Lajos kápolnájában, 1793—1795-ben még ő maga is több ízben ájtatoskodott, de 1826-ban már nyomára sem akadt.⁹¹

Igen érdekes, amit a régi prépostsági épület alatti kerek helyiségről ír: „Láttam . . . hajdani keresztény Catacumbát, mely a' közepetten álló egy gömbölyű granit oszlopra ékes faragott kövekből, nem szegletes Góthus, hanem Római lapos körhajlatra, szinte mikép a' gömbölyűre kerekített épület kívánta, kerekdeden befedezve vala”, s joggal nehezményezi, hogy a hosszú időn át megmaradt épület „ . . . nem előbb, mint most két esztendő előtt szemem láttára bétörtetvén, egy kertetske kerítésének alsó párkányára fordítatott”.⁹² Felvetődhet a kérdés, hogy nem a korai székesfehérvári királyi lakóépülethez tartozó körkápolnát tették-e tönkre Jankovich véme láttára?⁹³

Székesfehérvár városának szobrokkal vagy domborművekkel díszített kaputornya is állott még Jankovich ifjabb korában.⁹⁴

Jankovich leltáraiban több ízben találunk székesfehérvári eredetű tárgyakat, melyek csatornaásáskor, földből vagy sírokból kerültek elő a Boldogasszony egyház romjai közül. Zömük sírlelet, de akad köztük néhány templomi felszerelési tárgy is. A csatornaásás időpontja az egyik leltári bejegyzés szerint 1796. A bazilika területén, ásatást végző Henszlmann Imre 1864-es feldolgozásában utal Jankovich előbb idézett leírására s a csatornázásra, s tőle tudjuk meg, hogy az akkori Fazekas utcában, a 18. század végén ásott csatorna hosszirányban vágta át a bazilika déli mellékhajóját. Egy 1839-ben húzott árok erre merőlegesen szelte keresztbe a templomot, s mindkettővel több sírt metszettek át.⁹⁵ Lehetséges, hogy a második csatornaárok egyik sírjából származnak azok az aranygombocskák, melyeket Literáti szerzett meg egy fehérvári kanonoktól, és küldött el Jankovichnak 1840-ben.⁹⁶

A középkori Magyarország másik fontos központjából, Esztergomból ugyancsak több tárgy került Jankovich gyűjteményébe. Az új székesegyház építését megelőző nagy tereprendezések, bontások idején építészeti töredékek, egyházi felszerelési tárgyak és sírleletek kerültek ki a földből. A legjelentősebb esztergomi leletet, a Bakócz Tamás érsek sírjában talált főpapi keresztet és láncot még Jankovich atya szerezte meg a család számára. A hosszúkás, díszes szemekből és karikákból álló, zománcozott lánc s az ékkövekkel, több színű zománccal díszített kereszt (78/1—2. kép) a 16. századi ötvösművészet igen szép, finom alkotása.⁹⁷ Az egyéb leletek között 16. századi pecsétgyűrűk s egy aranyozott rézkehely került Jankovich anyagába, s ugyaninnen, „mélyen a földből” egy AVE MARIA feliratos, valószínűleg korai (talán 13. századi) harangot visznek a Jankovichok rácalmási kegyúri templomába.⁹⁸

Jankovich a műemlékek védelmére, elbontásra ítélt építészeti emlékek megővésére nem sok példát tud felsorolni. Épp ezért tartja igen kiemelkedőnek mindazt, amit Rudnay Sándor esztergomi érsek (1819—1831) az esztergomi emlékek s főként a Bakócz-kápolna megmentése érdekében tett. Az érsek érdemeinek méltatásakor egyszersmind megfogalmazza Jankovich saját, a műemlékek védelmével kapcsolatos véleményét is, s kifejti, hogy minden püspöknek, illetve arra illetékes, hatalommal bíró embernek hasonlóképp kellene viszonyulni a nemzeti múlt emlékeihez: „Köteles hálaadásomat rútol megtagadnám, ha . . . Hazánk Primássának, nemzetünk valódi ditsőségét tárgyozó költséges szorgalmát, és felséges igyekezeit elhalgatnám. Az ő bölts rendelkezésének tulajdoníthatjuk Bakats Tamás kápolnájának hazánk legnevezetesebb, a' XV. század elein készült építményének fentartását, és a' mit közönségesen óhajtunk örökösödését is, melly részenkint elbontatván, ismét a' maga egész épségében és valóságában az új monostornak déli oldalában felállítattott.”⁹⁹ Ő rendelte el, hogy a székesegyház sírkőtöredékeit összeragasztva elhelyezzék az új templom alatti kriptában, ő válogattatta össze a Barkócz érsek idejében széthányattatott „Szép templom” még megtalálható maradványait, kőfaragványait. Ha a többi püspök ugyanezt tette volna püspöki székhelyének emlékeivel, s nem használták volna építőkönek a régi sírköveket, faragványokat, „Óh Magyar! nem mondaná akkor néked bizonyára pirulás nélkül az idegen Gúnyolód, hogy vad, durva, tudatlan és a' szép mesterségekben járatlan valá!!!”¹⁰⁰

JEGYZETEK

¹ Fejér Gy., T. Vadassi Jankowics Miklós Gyűjteményeiről . . . Tudományos Gyűjtemény I (1817) 11. 3—4.

² Az egyes tudományágak fejlődésének hű tükörképét mutatja az egyetemi oktatás fejlődése, illetve az azzal kapcsolatos rendelkezések. Az 1777. évi Ratio Educationis az egyetem bölcsészeti tárgyai között igen nagy súlyt helyez a hazai történelem tanítására, oknyomozó történelmet kíván a források feldolgozása és vizsgálata alapján, a magyar oklevéltanból, genealógiából, címertanból, érem- és pecséttanból vett magyarázatokkal, s ez utóbbi tudományágak számára külön tanszéket rendel. Az egyetem intézetei közt említi többek között a könyv- és éremtárat s a régészeti múzeumot. — A Pázmány Péter Tudomány Egyetem Története IV. k., *Szentpétery I.*, A Bölcsészettudományi Kar története (1635—1935). Bp. 1935, 137, 140.

³ *Wolfgang, L.*, Reipublicae Romanae in exteris provinciis constitutae commentarius. 1551. — L. *Gárdonyi A.*, A történelmi segédtudományok története. Bp. 1926, 11.

⁴ *Szamosközi, I.*, Analecta lapidum vetustorum et nonnularum in Dacia antiquitatum. — L. *Gárdonyi A.* i. m. 11—12.

⁵ *Ariosti, J.*, Inscrizioni antiche trovate e raccolte tra le rovine della Transsylvanis. — L. *Gárdonyi A.* i. m. 12.

⁶ *Gárdonyi A.* i. m. 12.

⁷ *Marsigli, A.* Inscriptiones, monumenta etc. ad ripas Danubii in Hungaria inventa. — L. *Gárdonyi A.* i. m. 14.

⁸ Jelen kötet: 82—98.

⁹ *Miller, J. F.*, Epitome vicissitudinum . . . de Libera Regia ac metropolitana Urbe Budensi. 1761.

¹⁰ A bécsi Theresianum volt prefektusa 1794-ig dolgozott a tanszéken, ekkor az egyetemi könyvtár igazgatója lett. Mint nagyváradi kanonok halt meg 1818-ban. *Szentpétery I.* i. m. 297.

¹¹ *Schönwisner, I.*, De rudibus Laconici Caldariiique romani . . . Budae 1778.

¹² A vita — az időközben nagyobb mennyiségben felszínre került római mérföldkövek alapján — a pannóniai római útrendszerről folyt. *Gárdonyi A.* i. m. 12.

¹³ *Gárdonyi A. i. m. 13.*

¹⁴ I. h.

¹⁵ *Katancsics, P., Istri adcolarum geographia vetus e monumentis epigraphicis etc. eruta. — L. Gárdonyi A. i. m. 298—299.*

¹⁶ *Révay, P., De S. Coronae regni Hungariae virtute, fortuna commentarius. Augustae 1613., uő, De monarchia et S. corona regni Hungariae centuriae VII. Francofurti 1659. — L. Gárdonyi A. i. m. 14., Deér, J., Die heilige Krone Ungarns. Wien 1966.*

¹⁷ *Koller, J., De sacra regni Ungariae corona commentarius. — L. Gárdonyi A. i. m. 14—16., Deér, J. i. m.*

¹⁸ Elindítója Molnár Ferenc jászkunkerületi kapitány, a további cikkek 1814 és 1816 között, majd 1827-ben jelentek meg. — *L. Gárdonyi A. i. m. 15.*

¹⁹ *Szereday, A., Collectio continens tabulas in templo olim Juliensi in Transsilvania. 1771.*

²⁰ *Mathes, J., Veteris Arcis Strigoniensis monumentorum ibidem erutorum, diarumque antiquitatum lythographicis tabules ornata descriptio. 1827.*

²¹ *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici. 1825.*

²² A bölcsészeti kar hallgatójának az egyetemen ez időben még a bölcsészkaron oktatótt összes egyetemi tárgyából — bölcsészettől a matematikáig, történelemtől a vegytanig — vizsgáznia kell, s a bölcsészdoktori szigorlat tárgyainak három különböző nagy csoportra való osztását először csak 1861-ben javasolják. *Szenipétery I. i. m. 443—444.*

²³ Az 1833-as határ a második gyűjtemény felajánlásához csatolt listából derül ki. *OL Nádori lt. an. 1844. Nr 296.*

²⁴ *Fejér Gy. i. m. 3—46., Magyar Hajdankor emlékeinek jeles gyűjteményét hazájának mély tisztelettel ajánlja W[adasi] J[ankovich] M[iklós]. Tudományos Gyűjtemény XIV (1830) 8. 114—123.*

²⁵ A több másolatban fennmaradt Jankovich-leltárak közül legtöbbet az ifj. Jankovich Miklós tulajdonában levő példányokat forgattam: *Elenchus Collectionis Nicolai Jankovich ad proprietatem Musei Nationalis Hungarici resignatae. 1840, Tom. I—II. Az I. kötetben: „Collectio Annulorum Graecorum et Romanorum ab Hungaris usuatorum, aut in regno Hungariae repertorum; porro annulorum sigillorum Hungaricorum; denique annulorum luxus utriusque hungaricorum.” 12—45. (A következőkben: *Ann. Jank.*) — „Consignatio Scyphorum, Phialarum, Poculorum, Scutellarum, Cyathorum, Calicum et Cantharorum, e Collectione Sphlis Domini Nicolai Jankowich Museo Nationali Hungarico resignatorum.” 46—73. (A következőkben: *Poc. Jank.*) — „Collectio Imaginum, Anaglyphorum, et Monumentorum, e lapide, ebore, ligno etc. elaboratorum e collectione Sp. Dni Nicolai Jankowich Museo Nationali Hungarico resignatorum” 74—83. (A következőkben: *Imag. Jank.*) — „Collectio Armorum diversi generis Spectabilis Domini Nicolai Jankowich, Museo Nationali Hungarico resignatorum” 84—100. (A következőkben: *Arm. Jank.*) — „Apparatus varii profani, et Sacri usus, e Collectione Sphlis Domini Nicolai Jankowich Museo Nationali Hungarico resignati” 101—132. (A következőkben: *App. Jank.*) — „Ornatus pretiosi Aurei et argentei, graeci, romani, et medii aevi, e Collectione Sphlis Dni Nicolai Jankowich Museo Nationali Hungarico resignati” 176—229. (A következőkben: *Orn. Jank.*) — A II. kötetben: „Elenchus Pignorum Nicolao Jankovichianorum, e Domo Fiduciararia Pestiensis relutorum, et ad proprietatem Musei Nationalis Hungarici a Spectabili Domino vendente resignatorum” 1—226. (A következőkben: *Pig. Jank.*) Másolatuk az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának Eredeti Irattárában található. *Ltsz. MTA MKCS—C—I—70.**

²⁶ *Jankovich M., Lajstroma W. Jankovich Miklós másodszeri gyűjteményének, Melly felettébb ritka, már csak egyetlen példányban fentartatott, és I. Archeologiai arany, ezüst, réz és egyéb hajdani remek mivekből, II. Kéziratokból ... III. ... könyvekből nagy költséggel össze szedetett 1833—1844 esztendőkbén. OL Nádori lt. an. 1844. Nr 296.*

²⁷ *Jankovich, M., Beachtenswerth [!] Die zweite ausgezeichnete Antiquitäten-Sammlung des weiland Herrn Nicolaus Jankovics de Vadas, wird durch dessen Erben aus freier Hand der Veräußerung angeboten. 1852. január 22-én.*

²⁸ A más múzeumi gyűjteményekbe került tárgyakról, illetve az MNM Középkori Osztálya még elő nem került ötvöstárgyairól I. H. Kolba Judit e kötetben levő cikkét. A Régészeti Osztályon csak a népvándorlás kori anyag egy része tartotta meg eredeti Jankovich-féle lt. számát, az ős- és római kori leleteket besorolták a múzeum törzsléltárába. A római gyűrűknek a Jankovich-leltárral való visszaazonosításával jelenleg Tóth Endre (MNM Régészeti Osztály) foglalkozik, akinek újabb kutatásai alapján a római kori gyűrűgyűjtemény kiemelkedő és sokszor egyedülálló darabjairól derült ki, hogy a Jankovich-gyűjteménnyel kerültek a múzeum tulajdonába.

²⁹ Pl. Ann. Jank. 23, 28, 41.

³⁰ Pl. Ann. Jank. 187, 43, 85.

³¹ „A Görög és Római képzetek (Statuák) között valóban jelessek a' Meleager 12 hüvelyknyi magas, és Cibeles ezüst csattal ékes, 6 hüvelyknyi magas Görög munkák. — Szönyön, Komárom Vármegyében találtatott igen szép, gyermeki nagyságú Bacchus fej. — Egy, nagy régiségét nyilatkoztató, kezében 3, almát tartó, és 9 hüvelyknyi magas Hercules, mely a' Mehadiainál sokkal nagyobb.—

Egy ara Penatum, melyen az égetés' nyoma tagadhatatlan — külömbféle Fejeket, formákat ábrázoló Római Lámpások, melynek egyike 6. lángra készült — kőből külömbféle mesterségesen készült Római nevezetes Emberek fejei, főképpen egy onyxkőből faragott, és 10. hüvelyknyi magas Jupiter Serapis feje, az esmérőknek megbecsülhetetlen ritkaság. — Római írással jegyzett téglák — egy kő tábla M. Aur. Antoninusnak áldoztattyát képzeli; találtatott Adonyban, Reklín nevű Posta mester által 1778. — A' Római fegyverek között szememben tűntek a' jól megtartott gömbölyű Pais — Sisak — egy arany és ezüst bé rakással ékes rövid Pallos, és a' küszködő Pugileknek rézből lévő hosszú éles török, hogy egyéb sokféle Római régiségnek eszközeit, melyek itten kőből, cserépből, vasból, rézből találtattak elő ne hozzam.” *Fejér Gy.* i. m. 27—28.

³² *Huszár L.*, Jankovich Miklós numizmatikai tevékenysége. L. jelen kötet: 82—98., *Fejér Gy.* i. m. 5—46.

³³ *Fejér Gy.* i. m. 29—46.

³⁴ L. 31. jegyzet.

³⁵ L. 26. jegyzet.

³⁶ L. 27. jegyzet.

³⁷ *Jankovich M.*, Neograd Vármegye nevezetes Hársas Hegyeről, s annak hajdani esméretlen arany-míves lakosairól. Tudományos Gyűjtemény XII (1828) 1. 25.

³⁸ *Jankovich M.*, Várhelyt Erdélyben találtatott hajdani kőpadolatokról írt véleménye. Felső Magyar Országai Minerva I (1825) 4., uő, Kézdivásárhelyt talált régiségekről. Magyar Akadémiai Értesítő, 1843—1844. — Antik anyagra is történik utalás: *Jankovich M.*, Budai Várban talált régi gazdag sírboltról, s benne hihetőleg helyezettett Katalin királyné, Podiebrad' leánya' teteméről. Tudományos Gyűjtemény XI (1827) 2. 43.

³⁹ Vélemény a Balaton mellett Kékkúton ki ásott római sirkőről és annak felírásáról. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4096. — Jankovich Miklós levele a Magyar Tudós Társaságnak a megvizsgálásra kapott római kötödredék ügyében, 1841. Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/765., *Jankovich M.*, Vélemény, egy a m. academiának e f. évi jun. 20. Kiss Ferencz urtól bejelentett rézemlékről. Egyházi Tudósítások II. (1842).

⁴⁰ Pl. az abrudbányai római feliratok ügyében folytatott levelezés a müncheni Massmann professzorral, 1835—1844. Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/430, 16/464, 16/727, 16/817, 27/1971.

⁴¹ *Jankovich M.*, i. m. 1827. 8.

⁴² Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/839.

⁴³ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4097/I—II.

⁴⁴ *W. Jankovich M.*, Vélemény Egyede. találtatott ékes mívről, Isis egyiptombeli tiszteletére szolgáló valóságos ibrikéről. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I. k. 1831—1832. Pest 1833, 354—366., I—III. tábla. — L. még levelezésében: Bitnicz L., 1833. X. 14. OSzK Kézirattár, 16/229 és Pulszky F., 1834. VI. 25. OSzK Kézirattár, 16/537.

⁴⁵ L. 39. jegyzet.

⁴⁶ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4096. 147—149/a. — Érdekes, hogy ugyanakkor, amikor Jankovich ilyen fokú érdeklődést tanúsít a római kerámia iránt, s a gyűjtemények ismertetésében szerepelnek is „cserép” tárgyak, ez a tárgyfeleség a Nemzeti Múzeumnak átadott gyűjteményéből teljesen hiányzik.

⁴⁷ „A gyűrűk első kora”. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4096. 140—142/b.

⁴⁸ Orn. Jank. 27.

⁴⁹ Ltsz.: 9/1846, 10/1846.

⁵⁰ *Jankovich M.*, Egy magyar hősnék, hihetőleg Bene vitéznek, ki még a'tizedik század' elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újonnan felfedezett teteméről, 's öltözetének ékességeiről. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei II. k. 1832—1834. Buda 1835, 281—296. I—III. tábla.

⁵¹ *Jankovich M.* i. m. 1835, 288.

⁵² Uo. 281—282.

⁵³ Uo. 296.

⁵⁴ A kő ma a regensburgi múzeumban van.

⁵⁵ Jankovich levele Dietrichstein Móric hercegnek, 1837. március 28. Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/723.

⁵⁶ Ezen a viszonylag hosszú időt felölelő korszakhatáron belül a további, részletesebb százalékos megoszlást nem vizsgáltuk, mivel a rendelkezésünkre álló bizonyító anyag tanúsága szerint Jankovich kormeghatározásai a középkor századain belül nem megbízhatók.

⁵⁷ H. Kolba J., A Nemzeti Múzeum középkori ötvöstárgyai a Jankovich-gyűjteményből. L. jelen kötet: 99—121.

⁵⁸ Jankovich M. i. m. 1827, 3—5.

⁵⁹ Uo. 5—6. — Részletezve l. a függelékben.

⁶⁰ A falpillér ltsz.-a: Imag. Jank. 18. — A pesti Egyetemi Könyvtár gyűjteményéből is kerülhetett esetleg hozzá. L. a továbbiakban a Pesttel kapcsolatban mondottakat.

⁶¹ Itt már az újkori Szent György térről van szó, nevét Miller téves azonosítása alapján kapta 1760 körül. A középkori Szent György tér a mai Dísz tér helyén volt. Budapest Története III. k. Bp. 1975, 33.

⁶² A leletek beszolgáltatását a Városi Tanácsnak József nádor rendelte el, akinek a régiségek iránti érdeklődéséről és jó érzékéről tanuskodnak Jankovich sorai: a nádor, „...levelében a' városi Tanácsnak parantsolta, hogy ... a' ... legnagyobb szorgalommal a' találásnak módja, vallatásoknak kihallgatásával rendszerint jegyző könyvbe foglaltasson, [kiemelés: N. E.] és a tetemnek legkisebb részei, minden hozzá tartozandó műszerekkel laistromba foglaltatván, figyelmes vigyázat alatt tartassanak, minthogy e nevezetes tetemnek bővebb megítélése után illendő, és tisztességes helyéről, 's fenntartásáról gondoskodnia szükséges lenne.” Jankovich M. i. m. 1827, 12—13.

⁶³ Jankovich M. i. m. 1827, 15—16.

⁶⁴ Ltsz.: Orn. Jank. 340, 349.

⁶⁵ Uo. 15. — A templom alapfalainak nagymérvű elpusztításáról tanúskodik az 1950-es években itt végzett kisebb, a templom egyik sarkát érintő ásatás is, amikor a templom alapfalait csak nyomokban sikerült megtalálni. L. Nagy Emese ásatási feljegyzéseit (Budapesti Történeti Múzeum Adattára).

⁶⁶ Jankovich M. i. m. 1827, 19.

⁶⁷ Schier Xystus 1774-ben azt írja, hogy szentélyét néhány éve bontották le. Schier, X., Buda Sacra. Vien 1774., l. Jankovich M. i. m. 1827, 19.

⁶⁸ Török szemétdögrőt találtunk a 65. jegyzetben említett ásatásnál, s több török szemétdögrőt tárt fel a tér területén Zolnay László az 1970-es években. Zolnay László szóbeli közlése.

⁶⁹ Jankovich M. i. m. 1827, 9—11.

⁷⁰ Ltsz.: Orn. Jank. 480.

⁷¹ Fejér Gy. i. m. 11.

⁷² MNM 1847/43. sz. alatt beletárolt tárgyak.

⁷³ Vattai E., A margitszigeti korona. Budapest Régiségei XVIII (1958) 191—207.

⁷⁴ Vattai E. i. m. 191—207.

⁷⁵ Feuerné Tóth R., V. István sírja a margitszigeti domonkos apácakolostor templomában. Budapest Régiségei XXI (1964) 116—117, 127. — Jankovich levelének eredeti példánya: OL Archivum Regnicolare Musei 1838, Nr 2600. E levél fogalmazványa: Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/750.

⁷⁶ Feuerné Tóth R. i. m. 115—131. — Vattai Erzsébet az előbbieket nyomán elfogadja, hogy a korona férfi sírjából került elő, de a részleteket illetően további fenntartásokkal él. Vattai E., A margitszigeti korona és gyűrű. Folia Archeologica XVIII (1966—1967) 123—138.

⁷⁷ Jankovich M., Pest Várossának hajdani helyzetetése. Tudományos Gyűjtemény I (1817) 10. 57—64.

⁷⁸ Jankovich M. i. m. 1827, 58—59.

⁷⁹ Uo. 59—62.

⁸⁰ Rómer Flóris nem osztja Jankovich véleményét a Barátok terén talált árkot illetően, szerinte a korai városfalnak — amennyiben ilyen volt — nem az utcák helyén, hanem a később hozzáépített házak között, tehát a háztömbökön belül kellett futnia. A könyvéhez mellékelte térképre is ennek megfelelően rajzolja be a szabálytalan négyszögűnek képzelt korai városfalat. Rómer F., A régi Pest. Pest 1873, 34—35.

⁸¹ A kutatások során előkerült maradványokból nagyvonalakban lehetett rekonstruálni az első pesti városfal kiterjedését, irányát. A fal északi vége a később színházként használt rondella elbontott maradványainál, az Apáczai Csere János u. 2. sz. telken lehetett. A keleti irányba tartó fal a Martinelli

téren, a Szervita templom előtt fordul a Városház utcába, ahol 93 m hosszú szakaszát sikerült megtalálni. A Ferences templom irányába haladó fal csonkjait és árkának egy szakaszát vette észre Jankovich a Ferenciek terén, s helyesen következtetett arra, hogy a fal a Ferences templom közelében fordul délnyugati irányba. A fal további folytatására nem voltak adatok. A közelmúlt leletmentéseinek tanúsága szerint a Reáltanoda—Károlyi utca sarkán fordult délnyugati irányba, s a Cukor utca közepe táján kanyarodott a Duna felé. Utolsó szakaszát a Váci u. 47. sz. telken előkerült fallal lehetett azonosítani. *Iránsné Melis K.*, Beszámoló a középkori Pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről. Budapest Régiségei XXIV (1976) 313—315., XXIV (1976) 2. 76, 77/a—d. ábra, 297—298. képek. — *Iránsné Melis Katalin* s a részben az ő adatai alapján tovább vizsgálódó Csorba Csaba véleménye szerint az első városfal a 13. század első felében, a tatárjárás előtt keletkezett. A tatárok támadása után az akkor nem különösebben jelentős város falainak újjáépítésére nem került sor, s Pest nyílt város volt a 15. század közepéig-végéig, amikor — feltehetően még ismerve a korai fal irányát — vele nagyjából párhuzamosan jelölték ki az időközben nagyobb kiterjedésűvé vált város új határait, azaz városfalait. *Iránsné Melis K.* i. m. 329—333., *Csorba Cs.*, Pest városfalának vázlatos története. Budapest Régiségei XXIV (1976) 349—363.

⁸² Részletezve l. *Salamon F.*, Budapest története III. k. Bp. 1885, 324—328.

⁸³ 1868-ban Rupp még a ferencesek kerítésében látja a szóban forgó köveket. *Rupp J.*, Buda és Pest környékének helyrajzi története. Pest 1868. — Az egyetem könyvtárát 1784-ben költöztették át Budáról a volt ferences kolostor épületébe, miután II. József 1782-ben megkezdte a szerzetesrendek feloszlását. *Tóth A.*, Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlása korában (1773—1790). In: Egyetemi Könyvtár Évkönyvei III. k. 1966, 122, 137.

⁸⁴ *Zakariás G. S.*, Mátyás-feliratos kő Pestről. Budapest Régiségei XX (1963) 449—450. A kő a Nemzeti Múzeumból 1939-ben került át a Budapesti Történeti Múzeumba. Ltsz.: 621, az 1959-ben előkerült töredéké: 1960/10.

⁸⁵ Ltsz.-a a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumában: 626.

⁸⁶ Ilyen volt pl. az egyetem gyűjteményében Mátyás könyvtárának reneszánsz oszlopfője (ma a Magyar Nemzeti Múzeumban, ltsz.: 1875/282, illetve 61.71. C. KKO.), aminek biztosan ismerjük budai lelőhelyét. *Balogh J.*, A művészet Mátyás udvarában. Bp. 1966, 165.

⁸⁷ *Jankovich M.* i. m. 1817, 63.

⁸⁸ *Bibó I.*, Építési adatok és tervek a Jankovich család levéltárából. L. jelen kötet: 252—258.

⁸⁹ *Bibó I.* i. m. 252—258.

⁹⁰ *Holl I.*, Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Budapesti Régiségei XVIII (1958) 212, 219, 231.

⁹¹ *Jankovich M.* i. m. 1827, 5—6., *Fényi O.*, A székesfehérvári királyi bazilika és a prépostsági residentia a XVII. században. In: Székesfehérvár Évszázadai 3. k. Székesfehérvár 1977, 127—144.

⁹² *Jankovich M.* i. m. 1827, 8.

⁹³ Ez utóbbi feltételezést látszanak alátámasztani Kovács Péter székesfehérvári kutatásai, aki különféle metszetek és források adatai alapján azt mondja, hogy a királyok középkori székesfehérvári szállása azonos a prépostság épületével. *Kovács P.*, A székesfehérvári királyi palota kérdése. *Ars Hungarica* (1975) 2. 318—319.

⁹⁴ *Jankovich M.* i. m. 1827, 8.

⁹⁵ *Henszlmann I.*, A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pesten 1864, 1—2, I. tábla.

⁹⁶ Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/894.

⁹⁷ *Mathes Johannes* Jankovichtól kér engedélyt 1827-ben, hogy a tulajdonában levő Bakócz-keresztet könyve számára lerajzoltathassa. Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/467. *Mathes J.* i. m. XIII. tábla.

⁹⁸ A harangot 1916-ban elvitték, és háborús célra beolvasztották. Ifj. Jankovich Miklós szóbeli közlése.

⁹⁹ A Bakócz-kápolnát 1823-ban bontották el és építették újjá. *Balogh J.*, Az esztergomi Bakócz-kápolna. Bp. 1955, 19.

¹⁰⁰ *Jankovich M.* i. m. 1827, 13—14.

I. JANKOVICH MIKLÓS GYŰJTEMÉNYEINEK
LELŐHELYES TÁRGYAI, VALAMINT PUBLIKÁLT
ÉS KÉZIRATOS JEGYZETEINEK, LEVELEZÉSÉNEK
LELŐHELYEKRE VONATKOZÓ MEGJEGYZÉSEI

Abrudbánya (Abrud, Románia)

Római feliratok. Megfejtésük ügyében levelezik Massmann berlini professzorral. Kifogások Massmann fordítása ellen. A lelet eladása miatt Jankovichot ért vádak. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/430, 16/464, 16/727, 16/817, 27/1971.

Adony (Fejér m.)

A Dunából, Duna-partról: római és 16—17. századi gyűrűk, Ann. Jank. 10, 28 (l. 80. kép), 29, 145, 191.

Szőlőkből: ezüst pecsétgyűrű, 16. sz., Ann. Jank. 156. Római sírból: gyűrű, Ann. Jank. 38; kőtábla M. Aur. Antonius áldozatával, római bélyeges téglák, terra sigilláták. — *Fejér Gy.*, Vadassi Jankowics Miklós gyűjteményeiről. Tudományos Gyűjtemény I. (1817) 11. 28., OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4096. 147—149.

Alpár (Bács-Kiskun m.)

Ékszer, Orn. Jank. 66.

Apostag (Bács-Kiskun m.)

Tizenkét szögű, centrális elrendezésű templomának elég részletes leírása. Úgy tűnik, ez időben felmenő falainak egy része még áll. — *Jankovich M.*, Magyar szónemzés ötven példákban. Pest 1812, 34.

Aracs (Vranjevo, Jugoszlávia)

Romjai még állnak. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4097/II. 54—55.

Aranyos (Zlatná na Ostrove, Csehszlovákia)

A templom kriptájából: feliratos aranygyűrű, Ann. Jank. 301.
Zsigmond királytól adományozott gyűrűről: *Fejér Gy.* i. m. 40.

Árva (Oravský Podzámok, Csehszlovákia)

Ifjúkorában látott vára ma dűledék. — *Jankovich M.*, Budai Várban talált régi gazdag sírboltról . . . Tudományos Gyűjtemény XI. (1827) 2. 44.

Badacsony (Veszprém m.)

Szőlőkből és a badacsonyi hegyről: római és középkori gyűrűk, Ann. Jank. 15, 92 (l. 80. kép), 218.

Bajna (Komárom m.)

1808-ban ezüstcsatot találtak, Arm. Jank. 141.

Bakony (Veszprém m.)

Az erdőkben: köves gyűrű, Ann. Jank. 282.

Báta (Tolna m.)

A bátai apátság romjairól és kifosztott sírjairól: Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/275.

Bátmonostor, Bácsmonostor (Bács-Kiskun m.)

A Duna áradásakor köves, korallal ékszert találtak, Orn. Jank. 229.

A zárda romjai közül 1815-ben: limoges-i tál, 13. század, App. Jank. 186 (l. 81. kép).

Benepusztá (Bács-Kiskun m.)

Honfoglalás kori sírlelet, részletes tanulmányt ír róla. — *Jankovich M.*, Egy magyar hősnek, hihetőleg Bene vitéznek [. . .] újonnan felfedezett tetemeiről, 's öltözetének ékességeiről. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei II. k. 1832—1834. Buda 1835, 281—296. I—III. tábla.

Beregszász (Beregovo, Szovjetunió)

A templom egyik koporsójából: imakönyvtábla, Orn. Jank. 489.

Bodrog folyó: 1. *Sárospatak*

Bodrogfalva, Küküllővár (Cetatea-de-Baltă, Románia)

A település mellett: Thököly Imrénék tulajdonított pecsét. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/402.

Bollár (Pest m.?)

Fegyverzet része, Arm. Jank. 167.

Brassó (Braşov, Románia)

Előkerült földből, a város területén: egy 17. századi pecsétgyűrű, Ann. Jank. 124 (l. 73. kép).

A régi protestáns temetőből: mentekapocs, Orn. Jank. 440, 441.

A templom tisztításakor a kriptában, 14. századi sírkő alatt: női nyaklánc, Orn. Jank. 226.

Budapest

Buda

Pontosabb helymegjelölés nélkül: aranygyűrű, Ann. Jank. 302.

A szőlőkből: aranygyűrű, Ann. Jank. 23.

A várból, Mátyás palotájából: reneszánsz vörösmárvány falpillér, Imag. Jank. 18.

A királyi palota építések, a kertből: kés, aranyozott, zománcos, gyöngyházás markolattal, App. Jank. 67.

A vár nyugati oldalán, romok elbontásakor, szőlőtelepítéskor: török gyűrűk, Ann. Jank. 243, 289.

Utalás a királyi palota romjaira. *Jankovich M.* i. m. 1827, 11.

A Vízitorony bontásáról: Levezés, OSzK Kézirattár, 16/492.

A vár keleti oldalában: török gyűrű, Ann. Jank. 238.

A várbán, illetve a várhegy oldalában: török gyűrűk, Ann. Jank. 182, 244.

A vár oldalán, az 1811. évi tűzvészkor: török gyűrű, Ann. Jank. 185 (l. 73. kép).

A Szent György tér egyenetésekor, árok, út építések (utóbbi 1836-ban): gyűrűk, köztük kettő török írással, Ann. Jank. 148, 183, 184 (l. 73. kép); 2 db kis ezüstkanál és egy ezüstserleg, kuppája aranyozott szatírfejekkel, App. Jank. 48—49, 159.

Szent György tér, Szent Zsigmond templom, Podjebrád Katalin sírjából: 2 db gyöngyös, zománcos ezüsthajtű és egy 15. századi ezüst ostromtartó szelence Orn. Jank. 340, 349 és App. Jank. 91 (l. 47. kép).

A Szent György tér lemélyítéséről, a Szent Zsigmond templomról és Podjebrád Katalin sírjáról: *Jankovich M.* i. m. 1827, 12—17., Levezés, OSzK Kézirattár, 16/814.

Víziváros

A nagy török mecset bontásakor: 17. századi gyűrű, Ann. Jank. 236.

Buda fölött, a Szent Lőrinc klostrom kútjában: nádfa gyémánt „A” betűvel, 16. század, Orn. Jank. 129 (l. 74. kép).

A budaszentlőrinci pálos kolostorról: *Jankovich M.* i. m. 1827, 9—10.

Óbuda

Pontosabb helymegjelölés nélkül: római csüngő, Orn. Jank. 59.

Duna-partról, Dunából: görög gyűrű, Ann. Jank. 13; római fibula, római és népvándorlás kori fülbevaló, Orn. Jank. 100, 14 és 23 (l. 71. kép).

Szőlőkből: római gyűrű, Ann. Jank. 82; éremlelet fazekacsakában (I. Lajos pénzei). OSzK Kézirattár, *Analecta* 56.

Kőhíd készítésekor, 1804-ben: 16—17. századi ezüst pecsétgyűrű, Ann. Jank. 177.

Kősrban: antik aranygyűrű, előkerült 1810-ben, Ann. Jank. 25; antik arany fülbevaló, Orn. Jank. 4—5; római kard, Arm. Jank. 82.

Az Aquincum fölötti mezőn, homokbányászaskor: 12—13. századi köves aranygyűrű, Ann. Jank. 273 (l. 80. kép).

Az új óbudai plébánia építések, a lerombolt kápolna romjai közül: zománcos, filigrános ezüstkereszt, Orn. Jank. 167.

A Szent Péter és Pál prépostságból: 15. századi úrmutató, App. Jank. 263; a prépostság helyén kiásott, 3 láb hosszú kőtábláról: *Fejér Gy.* i. m. 29.

Margitsziget

Pontosabb helymegjelölés nélkül: kés, tausírozott ezüsttokkal, App. Jank. 61 (l. 58. kép); egy pecsétgyűrű, Ann. Jank. 173.

Domonkos apáca kolostor romjai között, 1793-ban: 16—17. századi típusú mellboglárt találtak, Orn. Jank. 480.

A domonkos apáca kolostor területén, az 1838. évi árvíz után talált sírletekekről: margitszigeti koronáról, gyűrűről stb. szakértői véleményt ad József nádornak. — *Feuerné Tóth R.*, V. István sírja a margitszigeti domonkos apáca kolostor templomában. Budapest Régiségei XXI. (1964) 115—131., OL Archivum Regnicolare Musei 1838, No. 2600., Levezés, OSzK Kézirattár, 16/750.

Pest

Kultsár István kertjében: ezüstgyűrű, Ann. Jank. 220.

A ferencesek kerítésfalában: vörösmárvány lábazat „MA TH IA SR” felirattal; egy Mátyás-címeres vörösmárvány kapuoromzat, Imag. Jank. 21 (l. 76/1—2. kép). Ugyanezekről a fāragványokról s egy másik feliratos kőről, valamint Mátyás pesti villájáról, a pálosok helyén állott török mecsetről, Pest tatárjárás előtti és utáni városfalairól külön tanulmányban emlékezik meg. — *Jankovich M.* i. m. 1817, 57—64.

A városnak a királyi palotával szemben levő részén 48 lépés széles kőhalom áll, ezt inkább római kastélynak tartja, mint a Zsigmondtól elkezdett kő hídtorony maradványának. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 5.

A város fölött, a Vácra vezető úton: gyűrűk, az egyik 1780-ból, Ann. Jank. 189, 192.

A rákosi malom mellett: aranydís, Orn. Jank. 65.

Rákos

Török feliratos gyűrű, Ann. Jank. 187.

Soroksár

1822-ben, a töltés kiemelésekor: 17. századi pecsétgyűrűt találnak, Ann. Jank. 159.

Tétény

A Duna mentén, a Rudnyánszky kastély kertjében s még egy meg nem határozott helyen: római ékszerek, Orn. Jank. 16, 101; két középkori gyűrű, Ann. Jank. 41, 85.

Cegléd (Pest m.)

A régi egyház lebontásakor: kereszt, Orn. Jank. 158.

Jankovich gyermekkorában még ministrált az 1826-ban lebontott templomban. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 6.

Csallóköz (Csehszlovákia)

16—17. századi nyakék és pártáöv, Orn. Jank. 204 (l. 31. kép), 450.

Csepel szigettel szemben (Fejér m.?)

Földmunkáknál: 16. századi pecsétgyűrű, Ann. Jank. 188 (l. 73. kép).

Csongrád (Csongrád m.)

Három darab Csongrádon talált régiségről: Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/210.

Debrecen (Hajdú-Bihar m.)

A régi egyház sírboltjában, sírok exhumálásakor: imakönyvtábla, Orn. Jank. 487.

Diósgyőr (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

Az erdőből: aranyozott ezüst szelence, 1546-ból, App. Jank. 95.

Említ Jankovich egyik leltárában egy „MARIA.R.F.: E.1521” feliratú gyűrűt Diósgyőrből, ami a később a Nemzeti Múzeumnak átadott anyagban már nem szerepel. Elenchus Collectionis Nicolai Jankovich ad proprietatem Musei Nationalis Hungarici resignatae. 1840, Tom. I. 231.

Dömös (Komárom m.)

A hajdani apátság területéről: 12. századi pecsétgyűrű „S. BENEDICTI” felirattal, Ann. Jank. 94.

Dráva folyó

Római aranygyűrű, Ann. Jank. 50.

Duna, Duna-part

Aranyozott ezüstkanál, App. Jank. 1.

Talizmán? Lapis lazuli köves, „Edidia” felirattal. (Nemzeti Múzeum átadási leltárában már nem szerepel.) — Elenchus Collectionis ... i. m. 1840, Tom. I. 231.

Dunaföldvár (Tolna m.)

Halászok találták a Duna medrében, 1802-ben: Török ezüstsésze, App. Jank. 182 (l. 82/1. kép).

Elsasser Martin dunaföldvári gyűjteményéről. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/284.

Dunaiújváros, Dunapentele (Fejér m.)

A Duna-partról és a Dunából: egy római aranygyűrű, Ann. Jank. 76; egyéb ékszerek, Orn. Jank. 54, 60, 357.

Hegyoldalban, ásásnál, szőlőkől: római feliratos és 16. századi pecsétgyűrű, Ann. Jank. 79, 164.

Dunapentele szigetén, a régi monostor elmosott maradványai közül: egy római gyűrű, egy ezüst kereszt és egy mellboglár: Ann. Jank. 1, Orn. Jank. 168, 478.

Dunapentelelén Jankovich egy szép római fehér gránát szobrot talált. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/753.

Ebesfalva, Ebes (Hajdú-Bihar m.)

A református templom harangjának felirata: „O rex gloriae veni cum pace 1500”. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4097/II. 188.

Ecsedi-láp (Szabolcs-Szatmár m.)

Lecsapolásakor: ezüstsészék, App. Jank. 170 (l. 82/2. kép), 183; 16—17. századi zománcos sárkányos násfa, Orn. Jank. 218 (l. 75. kép); 2 db ezüstpohár, a bejegyzés szerint 1778-ban, a lecsapoláskor találták, de hamisítványoknak bizonyultak, Poc. Jank. 2—3.

Eger (Heves m.)

A várból: tör, App. Jank. 59.

Brezovay János ír a vár rombadőlt székesegyházában talált sírról, melyet Imre király sírjának tart. Közli a vár keleti kapuján levő, 1560-ból való kis felirat szövegét. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/236.

Egyed (Győr-Sopron m.)

Ezüstberakásos kancsó és patera Isis tiszteletére. Egyéb leletek (csont, cserép, vas, réz). *W. Jankovich M.*, Vélemény Egyeden találtott ékes mívről, Isis egyiptombeli tiszteletére szolgáló valóságos ibrikőről. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I. k. 1831—1832. Pest 1833, 354—366 (l. 67 kép). — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/229, 16/643, 16/703.

Éleskő (Buková, Csehszlovákia)

A vár alatt: kard. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/245.

Érd (Pest m.)

Római szarkofágból a Duna-parton: római gyűrű, Ann. Jank. 72.

A szőlőkéből, a város fölött: római gyűrű, Ann. Jank. 44; rövid, kétélű római kard, Arm. Jank. 81; egy aranylánc, Fig. Jank. 237.

Érsekújvár (Nové Zámky, Csehszlovákia)

Szántóföldön: 12. századi gyűrű, Ann. Jank. 212.

Eszék (Osijek, Jugoszlávia)

A vár restaurálásakor: 16. századi pecsétgyűrű, Ann. Jank. 163.

A Drávából, 1809: fegyver, Arm. Jank. 44.

Esztergom (Komárom m.)

A vár bontásakor: 3 db pecsétgyűrű, Ann. Jank. 128 (hamis!), 131, 178, (l. 73. kép); egy arannyal futtatott vörösréz kehely, Poc. Jank. 86.

A Bakócz-kápolna restaurálásakor: Bakócz-kereszt és -lánc, Fig. Jank. 238 (l. 78/1—2. kép). — *Fejér Gy.* (i. m. 39.) szerint „az esztergomi templomnak ledülések kiásattattott”.

A vár bontási munkáival kapcsolatban Jankovich ír a Bakócz-kápolna lebontásáról és újjáépítéséről, a „Szép templom” színhányt maradványainak összeszedéséről és elhelyezéséről. Mathes engedélyt kér a Bakócz-kereszt és -lánc lerajzolására, s információkat kér a Bakócz-kápolna címereiről és egyéb régiségeiről. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 13—14., Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/467; a rajzot közli *Mathes, J. N.*, Veteri Arcis Strigoniensis monumentorum ... descriptio. 1827, XIII. tábla.

A várban, „mélyen a föld alatt”: került elő egy valószínűleg 13. századi, „AVE MARIA” feliratos harang, amit a Jankovichok rácalmási kegyúri templomában helyeznek el, s amit 1916-ban olvasztanak be háborús célokra. OL P. 1284. Jank. cs. lt., rksz. 53. töredékek fol. 19. — Az adatot ifj. Jankovich Miklósnak köszönöm.

Gács (Halič, Csehszlovákia)

A régi templomban talált korábbi kehelybe 1807-ben, utólag ütötték bele a bécsi bélyeget, Poc. Jank. 87.

A régi templom kriptájából: 17. századi mellkereszt, Orn. Jank. 151.

Gácsfalva (Stará Halič, Csehszlovákia)

Jankovich Miklós sajátkezű rajza a Szent György templom feliratáról és zárókövéről (l. 69. kép). OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4097/II. 187.

Garáb (Nógrád m.)

Földben talált, félig megolvadt haragról: Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/704.

Gimes (Jelenec, Csehszlovákia)

A várkápolna tisztításakor: ereklyetartó, App. Jank. 93; 17. századi diadém, Orn. Jank. 437 (l. 83/1. kép).

Jankovich ifjúkorában majdnem épen látta, 1827 körül már dűledék. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 5.

Gödöllő (Pest m.)

Határában, domb bontásakor útépitésakor, csontváz újjáról, 1804-ben: 16—17. századi pecsétygyűrű, Ann. Jank. 174.

Győr közelében (Győr-Sopron m.)

14. századi pecsétygyűrű, a pannonhalmi apaté volt, Ann. Jank. 98.

Győrköny (Tolna m.)

Cikádafibula, Orn. Jank. 47—48 (l. 72. kép).

Gyulafehérvár (Alba Iulia, Románia)

A katedrális restaurálásakor földből, sírokból: római ezüsthüvely, Orn. Jank. 93; középkori övek, (az egyiket 1790-ben vette). Orn. Jank. 422, 451; aranylánc, Fig. Jank. 235; füzér ezüstgömbökből, Orn. Jank. 242; zománcos pelikános násfa a 17. századból, Orn. Jank. 131; hajtúk, forgó, Orn. Jank. 341—344, 223.

A Hunyadi sírokból: tör, Arm. Jank. 68.

Levelezés az egyik ajtó fölötti Mátyás-címerről és a Geréb László sírkövén levő címerről. Ez utóbbit Jankovich egy 1424. évi feliratos kehellyel hozza kapcsolatba. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/251, 16/257, 16/719, 16/813.

Hajnácskő (Hajnácska, Csehszlovákia)

A vár romjai között: gyémántokkal díszített aranykereszt, Orn. Jank. 150 (l. 77. kép).

Harta (Jankovichnál: *Bojár*, Bács-Kiskun m.)

Kápolna építések: 2 db karkötő, Orn. Jank. 447—448.

Hátszeg (Hațeg, Románia)

Római csüngő, Orn. Jank. 58.

Homokterenye (Nógrád m.)

A templom romjai között: földre ásva 2 db ezüstkanál, 15—16. századiak, App. Jank. 14—15.

Homonna (Humenné, Csehszlovákia)

A templom kriptájából 3 db, 16—17. századi gyűrű, Ann. Jank. 3, 6, 272.

Huszt (Chust, Szovjetunió)

Várából: 17. századi ezüstkanál, App. Jank. 22, 23 (l. 59/1. kép).

Igar (Fejér m.)

A földvár ásásáról, „Falvázlat-áról”, leleteiről (római urna és csésze, ember- és lócsontok) folytatott levelezés. Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/245 (7 levél).

Igló (Spišská Nova Ves, Csehszlovákia)

Templomából: monstrantia, App. Jank. 264.

Ilok, Illok (Ilok, Jugoszlávia)

Jankovich Miklós rajza az Odescalchi hercegi kastély lépcsőjében levő török feliratos kőről. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4097/II. 193.

Inota (Veszprém m.)

A Sárvíz csatorna ásásakor: római arany fülbevaló, Orn. Jank. 3.

Karva (Kravany nad Dunajom, Csehszlovákia)

Római aranygyűrű, Ann. Jank. 81.

Kassa (Košice, Csehszlovákia)

A nagy templomból, sírból: 16. századi gyűrű, Ann. Jank. 254.

A székesegyház déli oldalán levő kápolna restaurálásakor: palástcsat, Orn. Jank. 479.

A ferencesek kriptájából: 3 db gyűrű, Ann. Jank. 231—233.

A dominikánusoktól: 17. századi ezüstcsengő, App. Jank. 160 (l. 85. kép).

Kékkút (Veszprém m.)

Vélemény a Balaton mellett Kékkúton ki ásott római sírkőről és annak felírásáról — Jankovich kézirata. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4096. 137—139.

Késmárk (Kežmarok, Csehszlovákia)

Zománcos arany, 17. századi nyaklánc töredéke, Orn. Jank. 231 (l. 91/3. kép).

Kézdivásárhely (Tîrgul Secuiesc, Románia)

Római kori régiségek. *Jankovich M.*, Kézdivásárhelyt talált régiségekről. Magyar Akadémiai Értesítő 1843—1844.

Kisgyőr (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)

A református templom harangján levő „scyta” írásról és „Eurs deo suo” feliratról. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/245.

Kismarton (Eisenstadt, Ausztria)

Mezőn: 12—13. századi arany, köriratos pecsétygyűrű, Ann. Jank. 93.

Kisterenye (Nógrád m.)

Hársashegy: aranszálak, -gömb, egyéb díszítő részletek, Orn. Jank. 42—46, 69—70, 76—77, 88—92. „A Római birodalom virágzásánál sokkal előbb élt” lakosok maradványainak feltárásáról, arany-, réz-, cserépleteiről: *Jankovich M.*, Neograd Vármegye nevezetes Hársas Hegyéről, s annak hajdani esméretlen arany-míves lakosairól. Tudományos Gyűjtemény XII. (1828) 1. 20—31.

Kölesd (Baranya m.)

Mohácsi kincslelet: 17. századi gyűrű, Ann. Jank. 211; aranyozott ezüstpoharak, csésze, fedeles serleg, Poc. Jank. 50—56. (Részletes leírásukat s az 50—55. ltsz. darabok képeit I. H. Kolba Judit cikkében: jelen kötet 110 és 48, 49/1—2, 50. kép). Fejér *Mohács* alatt ír a fenti tárgyakról: „Láttam 7 nagy poharat, melyek a Mohácsi vész idejéből egy rézzel borított fa ládába elásva találtattak és akkori Nemzetségek’ neveivel jegyeztettek...” — *Fejér Gy.* i. m. 43.

Kolozsmonostor (Mănăstur, Románia)

A régi templom romjai között: arany, 17. századi karkötő, Orn. Jank. 247 (l. 91/1. kép); ezüst hajtűk, Orn. Jank. 325—326; ezüst sótartó, App. Jank. 147.

A templomról azt írja *Jankovich*, hogy régen még majdnem teljes épségben látta a ma nagyrészt elhordott, csak szomorú omladékaiban álló monostort. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 6.

Komárom (Komárom m.)

A Dunából: római gyűrű, Ann. Jank. 90.

Körmöc (Kremnica, Csehszlovákia)

Középkori nyakék, Orn. Jank. 207.

Körös (Békés m.)

Homokból: gyűrűk, ékszerek, Orn. Jank. 35, 80—87, Fig. Jank. 253.

Kosd (Pest m.)

A református lelkésztlől: talpas pohár, 1600-ból, Poc. Jank. 33.

Krasznahorka (Krásnahorské Podhradie, Csehszlovákia)

Ifjúkorában majdnem épen látta, ma dűledék. *Jankovich M.* i. m. 1827. 5.

Küküllő (Tîrnava, Románia)

A folyó partjáról: 12—13. századi aranygyűrű, Ann. Jank. 55.

Laskó (Laško, Jugoszlávia)

„Gót és római” feliratos kövek (1417) a templom falában. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/821.

Léka (Likavka, Csehszlovákia)

Ifjúkorában még majdnem épen látta, ma dűledék. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 5.

Lőcse (Levoča, Csehszlovákia)

A templomból: 17. századi rezgőtű, Orn. Jank. 253 (l. 86. kép); zsebóra, App. Jank. 81.

A Thurzó-sírbolt tisztításakor: korall gomb, Orn. Jank. 136; kés-villa láncon, App. Jank. 62.

Makovica (Makovce, Csehszlovákia)

A várból: arany mellkereszt, Orn. Jank. 144 (l. 76. kép).

Máramaros megyéből (Marmatia, Románia)

Ismeretlen rendeltetésű aranytárgyak és négy karkötő, Orn. Jank. 37—41, 114—117.

Máriaremete (Pest m.)

16. századi aranygyűrű, Ann. Jank. 213.

Maros folyó

Aranylánc, Fig. Jank. 332.

A folyó mellől: aranygyűrű, Ann. Jank. 191.

Marosvásárhely (Tîrgu-Mureş, Románia)

A régi egyház restaurálásakor: 17. századi nyakék, Orn. Jank. 234; karkötők, Orn. Jank. 385—387; zománcos kapcsok, Orn. Jank. 405—406; öv, Orn. Jank. 425.

Marosvásárhelyi polgártól vették a pesti vásáron: mentekötő lánc, Orn. Jank. 449.

A Marosvásárhelyen talált feliratos köről és réz buzogányról: Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/430, 16/769.

Mátraverebély (Nógrád m.)

A gótikus templom helyreállítatásáról. OL P. 1285. rksz. 3. No. 177.

- Mitrovica* (Sremska Mitrovica, Jugoszlávia)
Sirmium romjai közül: két antik gyűrű, Ann. Jank. 14, 74; arany illatszerezes üveg, Orn. Jank. 62; aranylemezek és ismeretlen rendeltetésű római tárgy, Orn. Jank. 74, 78—79.
- Mohács* (Baranya m.)
16. századi pecsétgyűrű, Ann. Jank. 140 (l. 73. kép). L. még: *Kölesd*.
- Muraköz szigetén* (Jugoszlávia)
Aranygyűrű (a követ találták itt!), Ann. Jank. 181.
- Murány* (Murán, Csehszlovákia)
17. századi pecsétgyűrű, Ann. Jank. 165.
- Nagymaros* (Pest m.)
Halászkok találták: I. Lajos király gyűrűje, Ann. Jank. 97.
- Nagyszentmiklós* (Sinnicolaul Mare, Románia)
Jerney J. közli Jankovichcsal, hogy megfejtette a szentmiklósi kincs magyar nyelvű feliratát.
Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/388.
- Nagyszombat* (Trnava, Csehszlovákia)
A Szent Miklós templom romjai közül: 16. századi, kódex alakú dobozka, App. Jank. 97 (l. 84. kép).
- Nagyvárad* (Oradea, Románia)
A székesegyházból: 15. századi misekannák, Poc. Jank. 188—189 (l. 44. kép).
A vár romjai között, egy kútból: aranyhajtű és karkötő, Orn. Jank. 32, 250.
A vár leleteivel kapcsolatban azt írja Jankovich, hogy ha jobban odafigyelnek, itthon maradhatott volna I. Mária királyné aranykoronája, amit a váradi vár kútjában nyolcvan évvel korábban találtak, és Bécsbe küldtek. Úgy véli, hogy ugyane királyné karkötője nála van. A hajtűket Fejér említi. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 14., *Fejér Gy.* i. m. 6.
- Neszmély* (Komárom m.)
Gyűrű és fülbevaló, Ann. Jank. 42 és Orn. Jank. 22.
- Nógrád megye*
Római aranygyűrű, Ann. Jank. 67.
- Nyírbátor* (Szabolcs-Szatmár m.)
A templom restaurálásakor: 17. századi mellboglár, Orn. Jank. 468.
Báthori István sírjából: kard, Arm. Jank. 67.
- Nyitra* (Nitra, Csehszlovákia)
A katedrális kriptájából: aranygyűrű, Ann. Jank. 242. Ugyaninnen: Atlasz-szobor, App. Jank. 266.
- Ócsa* (Pest m.)
A református lelkésztől: aranygyűrű, Ann. Jank. 36.
- Orgovány* (Bács-Kiskun m.)
Aranygömbök, Orn. Jank. 71—74.
- Oroszlány* (Jankovichnál: *Majk*, Komárom m.)
Pecsétgyűrű, Ann. Jank. 96.
Majkon Jankovich még látta a templomot, a szerzetesek celláit stb., beszélgetett még szerzeteseivel.
Ma már csak romos dűledék. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 6.
- Örsény*
Római sirkő sajátkezű rajza és feliratának szövege. A rajz 1827-ben készült (l. 68. kép). OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4097. II. 182.
- Pápa* (Veszprém m.)
Sebestyén Gábor egy szerinte 1362-ből való, görög betűs, kétélű kard rajzát küldi meg Jankovichnak.
— Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/582.
- Pécs* (Baranya m.)
A régi templom romjai közül: az Utolsó Vacsorát ábrázoló márvány dombormű. Imag. Jank. 12.
Janus Pannonius sírjából (Niczky Kristóf gyűjteményéből és állítása szerint): nyaklánc (a MNM új meghatározása szerint 17. századi), Pig. Jank. 887; kupakos ezüstkehely, aranyozott, gazdag díszítéssel, tetején Mars figurájával, Poc. Jank. 111.
- Piszke* (Komárom m.)
Szántóföldről: római gyűrű, Ann. Jank. 49.
- Pozsony* (Bratislava, Csehszlovákia)
A káptalani templomból: kereszt, Orn. Jank. 137.
A klarissza apácák zárdájából: homokóra, App. Jank. 101; ugyanonnan, sírból: ezüst táblájú imakönyv, Orn. Jank. 483.

- Pozsony várát ifjúkorában még majdnem épen látta Jankovich, ma dűledék. A hármastornyú Vedrici kapu ugyancsak még látott romjainak helyét új épületek foglalják el. — *Jankovich M. i. m.* 1827, 5, 6.
- Rácalmás** (Fejér m.)
A Dunából: gyűrű, Ann. Jank. 194; arany fülbevaló, Orn. Jank. 9.
Kulcs helységben (ma Rácalmáshoz tartozik), a Duna mentén: gyűrű, Ann. Jank. 55.
- Ráckeve** (Pest m.)
A görög lelkész eltemetésekor találták: ezüst foglalatban fa feszület, Orn. Jank. 162.
- Réde** (Komárom m.)
Vespasianus császár idejéből való réztábla. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/331.
- Salgótarján** (Nógrád m.)
A templom leégéséről és újjáépítéséről: Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/376, 16/377, 16/474.
- Sárospatak** (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)
A Bodrogból: aranyozott ezüstkanál, 1657, App. Jank. 34; Lorántffy-cimeres pohár, Poc. Jank. 76.
- Sárszentmihály** (Jankovichnál: *Sárpentele*, Fejér m.)
Aranygyűrű, Ann. Jank. 222.
l. még: *Székesfehérvár*.
- Sárvár** (Vas m.)
Aranyozott ezüstitű, App. Jank. 77.
- Sárvíz** (Fejér vagy Tolna m.)
Csatornájának ásásakor: 16. századi pecsétgyűrű, Ann. Jank. 171.
l. még: *Inota, Székesfehérvár*.
- Seregélyes** (Jankovichnál: *Seregély*, Fejér m.)
Temetőben: ezüstkanál, App. Jank. 47.
- Sikátor** (Veszprém m.)
Pulszky Ferenc kéri Jankovichtól a sikátori tabula honesta megküldését. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/537.
- Siklós** (Baranya m.)
A vár és a község területén: tölténytartó, Arm. Jank. 139—140 (l. 88. kép).
- Simontornya** (Tolna m.)
A vár lerombolt kápolnájából: mentekapocs, Orn. Jank. 438—439.
- Solymár** (Pest m.)
A vár kútjából, 1805 körül: vadász csobolyó, ezüstbe foglalt kókuszdióból, Poc. Jank. 167.
- Somló hegy** (Jankovichnál: *Somlyó*, Veszprém m.)
Szőlőkből: csontkanál, App. Jank. 2.
- Sopron** (Győr-Sopron m.)
Döbrentei Gábor Széchenyi István felhívására kéri Jankovichtól, hogy a Sopronban talált római emlékekkel kapcsolatos véleményét fejtsse ki a Magyar Tudós Társaság következő ülésén. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/276.
Vándorf nevű részén: ereklyetartó, kereszt, Orn. Jank. 154.
- Szászhalombatta** (Jankovichnál: *Szászhalom*, Pest m.)
Illésházy István engedélyezi Jankovichnak, hogy Szászhalmon saját költségén ásathasson. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/839.
- Szatmári szőlőkben**
Aranylánc, Pig. Jank. 234.
- Szeged** (Csongrád m.)
Halászkőtől: római fibula, Orn. Jank. 102.
- Székhelyudvarhely** (Odorheul Săcuiesc, Románia)
Székelyudvarhelyi eladótól: női ezüstöv, Orn. Jank. 457.
- Székesfehérvár** (Fejér m.)
A régi székesegyház romjai közt, földmunkák, csatornaásás (az egyik tárgy mellett 1796-os találási év) alkalmával, földből, sírokból: ezüstgyűrű, Ann. Jank. 125; kis aranykorona, Orn. Jank. 135; 15—16. századi aranyozott ezüst pluviále csat, Orn. Jank. 481 (l. 40. kép); kereszt, Orn. Jank. 145, 170; füstölő, App. Jank. 265; ezüstcsésze, App. Jank. 155; Annunciatio, különféle mozaik lapokból, Imag. Jank. 115.

- A Sárvíz tisztításakor, szabályozásakor: török kés és zománcos szelence, App. Jank. 58, 89; fülbevaló, Orn. Jank. 12; két fém sírváza, az egyik itt, a másik *Sárszentmihály—Sárpenetele* mellett (Jankovich szerint I. Lajosé vagy Károly Róberté volt), Imag. Jank. 30—31. Ugyancsak a Sárvíznél, Rossianus kertjében: 12. századi aranygyűrű, valószínűleg a székesfehérvári kereszteseké volt, Ann. Jank. 303. A Sárvíz-csatorna ásásakor a Jancsárkút közelében, 1775-ben: arany nyaklánc, Pig. Jank. 230; 16. századi kereszt, Orn. Jank. 149 (l. 77. kép).
- A város temetőjében, 1793-ban: ezüstgyűrű, Ann. Jank. 172.
- A székesfehérvári bazilika maradványairól, Nagy Lajos kápolnájáról, a szétrombolt kerek épületről a Jankovich által még látott 14. századi, tornyos városkapuról: *Jankovich M.* i. m. 1827, 7—8. 1840-ben Literáti megküldi Jankovichnak a fehérvári kanonokoktól szerzett aranygombocskákat. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/894.
- A német lovagrend kolostorának romjai között 1796-ban talált szépmívű görög gyűrűről (a Nemzeti Múzeumnak átadott anyagban már nem volt meg!): Elenchus Collectionis . . . i. m. Tom. I. 232.
- Szekszárd* (Tolna m.)
- A görög klastromból: fakereszt ötvös foglalatban, Orn. Jank. 161.
- A szekszárdi szőlők között kiásott csontváz koponyáján aranykoszorút találtak, Baján beolvasztották. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 14.
- Szepes megye* (Csehszlovákia)
- A megye területének egyik sírboltjából: Fekete Sas rendjel, Orn. Jank. 219 (l. 89. kép).
- Szepesség* (Spišská Kapitula, Csehszlovákia)
- A Szent Márton templom restaurálásakor (Jankovich 1797-ben kapta): arany, ékköves kereszt, Orn. Jank. 142.
- Szepesváralja* (Spišské Podhradie, Csehszlovákia)
- Zápolya István és Imre sírköveit a templom főoltára elől kimozdították, írásos részei ma a templom oldalfalába befalazva láthatók. — *Jankovich M.*, Zápolya Imre és István Hamvay. Tudományos Gyűjtemény II. (1818) 9. 3—10.
- Széplak* (Suplac, Románia)
- Az itt talált ércíjról, a sírban talált, ezüstpántos aranykehelyről (a sír feliratát a parasztok összetörték): Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/590.
- Szigetvár* (Baranya m.)
- Az árok tisztításakor: fedeles kupa, 1600-ból, Poc. Jank. 142 (l. 90. kép).
- Sziszek* (Sisak, Jugoszlávia)
- Antik gyűrű, Ann. Jank. 37; aranygömb, Orn. Jank. 63.
- Sziszeki halászköztől a Szávából: 16. századi ezüstkanalak, App. Jank. 26—28.
- Szombathely* (Vas m.)
- Római temetőből: aranygyűrű, Ann. Jank. 78; fülbevalók, Orn. Jank. 11, 18; hajtűk, Orn. Jank. 30, 31; fibula, Orn. Jank. 61; csüngő, Orn. Jank. 64.
- A ma álló épületek emelése előtt Jankovich még látta Szombathely hajdani várát, a város utcáin gömbölyű gránitoszlopokat, a vár és a házak falaiba berakott kősirokat. Jelen volt a római temető 1816. és 1818. évi ásatásánál. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 8.
- Levelezéseiben is szó esik a szombathelyi görög-római művészet emlékeiről, bélyeges római téglákról, mázas római cserépről. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/229.
- Szomolya* (Borsod-Abaúj-Zemplén m.)
- Várát ifjúságában még majdnem épen látta, ma dűledék. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 5.
- Szőny* (Komárom m.)
- Ezüstfibula, Orn. Jank. 98.
- Gyermekfej nagyságú Bacchus-fej, Jupiter Sarapis-fej, Hercules-szobor, feliratos sírkő, római lámpások kerültek elő. — *Fejér Gy.* i. m. 27., Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/697.
- Sztrecsény* (Strečno, Csehszlovákia)
17. századi fülbevaló, Orn. Jank. 195.
- Tác* (Jankovichnál: *Fövény*, Fejér m.)
- Római és 12—13. századi gyűrűk, Ann. Jank. 69, 87.
- Tanakajd* (Jankovichnál: *Kajd*, Vas m.)
- A mázas római cserépek lelőhelye. Jankovich kézirata: A cserépmázakról. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4096. 147—149.

Tata (Komárom m.)

A régi apátság romjai közt: vas sarkantyúpár, Arm. Jank. 155.

Várát látta Jankovich ifjúságában majdnem épen, ma dűledék. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 5.

Tápió patak (Pest m.)

Pecsétgyűrű, 16. sz., Ann. Jank. 155.

Tápió-Sáp, Sülysáp, (Pest m.)

15. századi köves gyűrű, Ann. Jank. 287.

Terebes (Trebisov, Csehszlovákia)

A vár romjaiból: kulacs alakú ivóedény, App. Jank. 98.

A templom földjéből: zománcos aranynyakék, Orn. Jank. 206.

Tisza folyó

13. századi pecsétgyűrű, Ann. Jank. 99; ezüstcsésze, 1517-ből, App. Jank. 156.

Tiszántúl

A folyó közelében: karkötő, Fig. Jank. 243.

Tiszavárkony (Jankovichnál: *Várkony*, Szolnok m.)

A templom egyik sírjából: zománcos női nyaklánc, Orn. Jank. 232.

Tolna megye

16—17. századi pecsétgyűrűk, Ann. Jank. 138, 139; ezüstkehely, Poc. Jank. 91.

Torna (Turna nad Bodvou, Csehszlovákia)

Várából: szandálpár, App. Jank. 255—256.

Trencsén (Trenčín, Csehszlovákia)

A vár romjai közt: köves gyűrű, Ann. Jank. 271.

A várkápolnából, sírokból: gyűrűk, Ann. Jank. 229, 233, 255; zománcos aranykereszt, Orn. Jank. 146 (l. 77. kép); filigrános násfa, 17. század, Orn. Jank. 199 (l. 83/2. kép); 11 tagból álló, gyöngyös, zománcos aranyékszer, Orn. Jank. 205;

Ugyanannan, kőkoporsóból, több más ékszerrel együtt: ékköves, zománcos aranybokréta, Orn. Jank. 252.

Várát ifjúságában még majdnem épen látta, ma dűledék. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 5.

Újvidék (Jankovichnál: *Petrovaradini* = az újvidéki vár. Novi Sad, Jugoszlávia)

Nyakék, Orn. Jank. 241.

Vác (Pest m.)

Római aranygyűrű, Ann. Jank. 5.

A Nagyszali hegyre vezető úton, 1780-ban: 16—17. századi pecsétgyűrű, Ann. Jank. 143.

Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom, Csehszlovákia)

A régi templom kriptájában, kőszarkofágából, melyben 3 váza volt: arany fülbevalópár, 17. század, Orn. Jank. 178 (l. 79/2. kép).

Vajdahunyad (Hunedoara, Románia)

A várkápolna romjaiból: arany karperecek, Fig. Jank. 329—330.

A régi templomból: ezüstszelence, App. Jank. 90.

A temetőből: zománcos arany nyaklánc, 17. század, Fig. Jank. 236 (l. 91/2. kép).

A faluban: 15. századi kanalak, App. Jank. 50—54.

Varanó (Vranov nad Topľou, Csehszlovákia)

A temetőből: aranynyakék, Orn. Jank. 233.

A régi templom sírboltjából: imakönyv, Orn. Jank. 482.

Varasd (Varaždin, Jugoszlávia)

Arany pecsétgyűrű, Ann. Jank. 100.

Várhely (Sarmizegetusa, Románia)

Az 1823-ban és 1832-ben talált római mozaikpadlókról:

Jankovich M., Várhelyt Erdélyben találtatott hajdani köpadolatokról írt véleménye. Felsőmagyarországi Minerva I. (1825) 4., *Jankovich M.* Vélemény Egyeden találtatott ... i. m. 361.

Végles (Viglaš, Csehszlovákia)

Ezüst karkötő, Orn. Jank. 112.

Velence (Fejér m.)

Római ezüsfibula, Orn. Jank. 99.

Veszprém (Veszprém m.)

A görög apácázarda romjai közt: vésett ezüstcsésze, görög felirattal, App. Jank. 181.

Veszprém megye

Az egyedi íbrikhez hasonló technikájú és azért hozzá tartozó „medence” (patera) került itt elő. — *Jankovich M.* Vélemény Egyeden találtattott... i. m. 356.

Visegrád (Pest m.)

A Dunából: vasgyűrű, hegyikristállyal, 14. század, *Ann. Jank.* 43 (l. 80. kép).

A Duna-parti út javításakor: ezüstgyűrű, *Ann. Jank.* 175.

Visegrádon három római szarkofágot találtak, köztük az egyik fehér márványból. — Levelezés, OSzK Kézirattár, 16/578.

Zágráb (Zagreb, Jugoszlávia)

A főtemplom sírboltjából: kereszt alakú csüngő, *Orn. Jank.* 138 (l. 77. kép)

Szent László monostorának közepén *Jankovich* faragott köoltárt látott — hasonlót a marburgihoz —, ma már semmi nyoma. *Jankovich M.* i. m. 1827, 6.

Zámoly (Jankovichnál: Szent Tamás, Fejér m.)

Részben aranyozott ezüstöv, *Orn. Jank.* 464.

Zemplén megye (Zemplín, Csehszlovákia)

Karkötő, több hasonló darabbal együtt találták, *Orn. Jank.* 113.

Zobor (Zombor, Csehszlovákia)

Jankovich még látta templomát, celláit, mesterséges tartozékait, kútjait, beszélgetett szerzeteseivel.

Ma már rom, omladék. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 6.

Zsámbék (Pest m.)

A templom kincseiből: aranyékszer Szent Borbála alakjával, 16. század, *Orn. Jank.* 128.

Monostorában *Jankovich* gyermekkorában még ministrált, ma már rom. — *Jankovich M.* i. m. 1827, 6.

II. A JANKOVICH-LELTÁRAK VÁSÁRLÁSI HELLYEL JELZETT ANYAGA

A *Jankovich*-gyűjtemény anyagának jelentős része különféle kereskedők, közvetítők útján, arany- vagy ezüstművesektől, vásárokról került a gyűjtő birtokába. Ilyen esetekben a leltár sokszor feltünteteti a vásárlás helyét, a közvetítő személyét vagy az eredeti tulajdonost. Ezek a helymegjelölések sokkal kevesebbet mondanak számunkra, mint a lelőhelyek megnevezése, mégsem haszontalan számbavételük, mert bizonyos esetekben valamiféle kiindulópontot mégis adhatnak a tárgyakkal foglalkozó kutatónak az eredet vizsgálatához. Igaz, hogy a vásárokra messzi földről is elhozták a kereskedők portékájukat, a közvetítők is járják az országot, de az is kiderül a felsorakoztatott adatok s a meglévő leletanyag összehasonlításából vagy a leltárkönyvek egyéb adataiból, hogy pl. Totesz Izsák elsősorban Erdélyben és erdélyi készítésű ötvöstárgyakat vásárol, hogy az eszéki aranyművestől szerzett tárgyak zöme római kori, tehát nyilván a környék római településeinek földmunkái során előkerült tárgyakat viszik be hozzá eladni, s feltehető, hogy — főként a kis, helyi jellegű vásárokon is — elsősorban a környék leletei találtnak új gazdára. Legkevésbé használható ilyen szempontból a pesti és debreceni vásárok anyaga, ide ugyanis igen széles körből hozzák el a kereskedők áruikat.

A *Jankovich*-leltárak vásárlási hellyel jelzett anyagát csak jelzettel, a tárgyak megnevezése nélkül soroljuk fel azzal a megjegyzéssel, hogy az *Ann. Jank.* jelzet gyűrűket, az *Orn. Jank.* különféle ékszereket, öveket, láncokat, a *Poc. Jank.* asztali edényeket, kelyheket, az *App. Jank.* asztali felszereléseket, dísztárgyakat jelöl elsősorban. A *Pig. Jank.* jelzet alatt pedig *Jankovich* elzalogosított, vegyes profilú, nagyobb anyagi értékeket képviselő tárgyait kell értenünk.

Beszterce (Bistrița, Románia)

Orn. Jank. 453, 467. *Pig. Jank.* 252.

Brassó (Brașov, Románia)

Orn. Jank. 123, 198, 240, 288—289, 294—297, 298—301, 327—328, 388—389, 392, 419, 423, 426, 446, 456, 459, 474. *Pig. Jank.* 227—228, 242. *Poc. Jank.* 4.

Debreceni vásárról

Ann. Jank. 275. *App. Jank.* 243, 259—260. *Orn. Jank.* 7, 247, 262, 329—332, 397—398, 413, 415—416, 468. *Pig. Jank.* 231.

Eperjes (Prešov, Csehszlovákia)

Orn. Jank. 228.

Erdély (Transsylvania, Románia)

Ann. Jank. 83, 110, 115, 119, 168—169, 214—215, 223—224, 230, 239—241, 245, 247—248, 252, 256, 258—260, 262, 265, 268, 276, 279—280, 284, 286, 292, 294, 299, 306, 309, 311—312, 316—317. *App. Jank.* 39—43, 76, 78—79, 151, 221, 235. *Orn. Jank.* 34, 94—96, 111, 120—122, 133, 147, 156, 175, 180, 184, 200, 208, 209, 224—225, 245, 251, 256, 261, 278—279, 300—303, 315—324, 333—339, 395, 399—402, 418, 432, 446, 473, 490. *Pig. Jank.* 19, 251, 262, 333, 452. *Poc. Jank.* 103, 136.

Eszék (Osijek, Jugoszlávia): *aranyművestől*

App. Jank. 44—46. *Ann. Jank.* 57, 118, 163. *Orn. Jank.* 62, 286—287, 345—348.

Fehérvári vásáron

App. Jank. 165.

Kassa (Košice, Csehszlovákia): *az Orczy-gyűjteményből, illetve kassai aranyművestől*

Ann. Jank. 228, 250, 254, 272, 295, 297—298, 308, 310.

App. Jank. 106, 244. *Orn. Jank.* 186, 246.

Kolozsvár (Cluj, Románia)

App. Jank. 207. *Orn. Jank.* 125, 130, 177, 188, 196, 203, 210, 213, 226, 255, 393, 427, 429, 445, 476, 488.

Poc. Jank. 100.

Komárom (Komárom m.)

Poc. Jank. 154.

Marosvásárhely (Tîrgu Mures, Románia)

App. Jank. 205, 210. *Pig. Jank.* 233. *Poc. Jank.* 154.

Nagyvárad (Oradea, Románia): *vásárról*

Orn. Jank. 469.

Óbuda

Ann. Jank. 146, 153.

Pest: vásárról

Ann. Jank. 58, 160, 157, 170, 180, 202, 249, 251, 253, 257, 263—264, 266—267, 269, 274, 277, 285, 288, 291, 293, 307, 312, 314. *App. Jank.* 31—33, 63, 107—135, 172, 209. *Orn. Jank.* 37—41, 181, 193, 212, 236, 258, 260, 264, 282—283, 350—355, 359—360, 376, 381, 384, 409—410, 424, 428, 449, 458, 463, 465—466, 485.

Szeben (Sibiu, Románia)

App. Jank. 24—25, 29—30, 142, 154. *Orn. Jank.* 183, 239, 308—309, 445, 471—472. *Pig. Jank.* 14—15, 334.

Székelyudvarhely (Odorheiul-Secuiesc, Románia)

Orn. Jank. 457.

Temesvár (Timișoara, Románia): *vásárról*

Orn. Jank. 469.

JANKOVICH MIKLÓS
KÉZIRATOS ÉNEKGYŰJTEMÉNYEINEK
FOLKLORISZTIKAI VIZSGÁLATA

A 18—19. SZÁZADI KÉZIRATOS DALOSKÖNYVEK
ÉS A NÉPDALKUTATÁS

A magyar népköltészet kevés műfaja áll olyan rosszul történeti adatok tekintetében, mint a lírai népdalok. Bár Kultsár István 1818-as gyűjtési felhívása¹ után már szórványosan publikált a magyar sajtó népdalokat, bár a Tudományos Akadémia szinte megalakulásától kezdve pártfogolta, s tőle 1843-ban a Kisfaludy Irodalmi Társaság hivatalosan átvállalta a népdalgyűjtés ügyét, első magyar nyelvű népdalkiadványunk, Erdélyi János szervezői-szerkesztői munkájának eredménye, csak 1846-ban látott napvilágot.² Kriza János székely „vadrózsái” pedig majd két évtizeddel későbbben ejtik bámulatba az irodalomszerető közönséget.³ A folklorisztika e két gyűjteménynél korábbi népdalkiadványt nem tart számon, a kutatások mindig ezekből merítenek, jóllehet e korai publikációk nem egészen hitelesek. Tudjuk, hogy Erdélyi a hozzá beküldött anyagból saját elképzelése szerint válogatott, tetszés szerint toldott össze különböző vidékekről származó népdalstrófkát, illetve hagyott el vagy pótolta „irodalmibb” kifejezéssel túl erősnek érzett népies kifejezéseket.

Horváth János, Szabó T. Attila és Stoll Béla munkái már felhívták arra a figyelmet — csak mi, folkloristák nem értékeltük még kellőképpen —, hogy a 17—18. századi kéziratos énekeskönyvek számos hiteles lírai népdalunkat őrzik, illetve olyan műköltői, névtelen szerzőjű alkotásokat, amelyeknek folklorizálódása szinte a szemünk előtt ment végbe. Ami azt jelenti, hogy a 19. század közepén virágzó népdalkultúránknak legalább 100—150 éves, írott forrásokkal bizonyítható múltja van.

Fenyő István szerint: „Az irodalomtörténetírás ezt a kéziratos gyűjtemény-irodalmat rendi nacionalizmusa, esztétikai kezdetlegessége, szellemi-stiláris eklekticizmusa miatt nemigen szokta számon tartani. Jóllehet fejlődéstörténetileg igen fontos szerepet töltött be: épp kezdetlegességével, primitív voltával rendkívül nagyszámú, az irodalomba csak ekkor bekapcsolódó rétegek irodalomszükségletét elégítette ki, félnépies, »népszerű« szerzemények sokasága mellett merített a paraszti dalköltésből is, mintegy közvetítő szerepet töltve be a műköltészet és a szájról szájra terjedő, irodalom alatti költészet, az irodalmi műveltségéből kimaradt rétegek produkciója között.”⁴

Horváth János a magyar irodalmi népiességről írott könyvében több helyütt is nyomtatékkal szólt a 18—19. századi daloskönyvek folklorisztikai jelentőségéről, arról, hogy legrégebb népdalainkat ezekben a diákok, papok, kisenemesek, literátus műkedvelők által összeírt, korabeli népszerű, népi és irodalmi alkotásokat vegyesen tartalmazó füzetekben kell keresnünk. „Ezeket a 18—19. századi kéziratokban felbukkanó népdalokat érdemes volna egyszer már rendszeresen összeszedni és publikálni, népköltésünk története úgyis elég szegény történeti adatokban. Ezek az

»első« vagy legalábbis korai előfordulások jól kiegészítenék újabb gyűjtésekből származó adatainkat, s legalább részben eltüntetnék azt a hiányt, hogy 1846 előtt nem rendelkezünk népköltési kiadványokkal.”⁵ — ismerték el folkloristáink is, ennek ellenére a Horváth János könyve óta eltelt 50 év alatt — néhány anyagfeltáró vagy azt sürgető tanulmányon kívül — e téma alapos folklorisztikai feldolgozására nem került sor.

Az elvégzendő forrásfeltáró és -elemző munka valóban óriási. Azzá teszi a 18. század végi, 19. század eleji kéziratos énekeskönyvek és verses kéziratok irdatlan tömege, amelyben tájékozódni sem tudnánk Stoll Béla kitűnő bibliográfiája nélkül.⁶ Nehezíti dolgunkat a népdal fogalmának, a népi alkotás értelmezésének korabeli tisztázatlansága is.⁷

A Herder tanításait ismerő nyelvészé, Révai Miklóssé volt az érdem, hogy felhívása nyomán⁸ megszorodtak értékmentő kéziratos gyűjteményeink; tudjuk, részint tőle kapott ösztönzést Ötödfélszáz énekeinek összeírására Pálóczi Horváth Ádám, aki egyik Kazinczyhoz írott levelében megvallotta: teljes erővel igyekezett Révait szolgálni.⁹ Révai elképzelése ugyanis az volt, hogy egy régi költői alkotásokat, kéziratos gyűjteményeink legjavát és tájszólásokat is őrző, nagy magyar költészeti gyűjtemény nemcsak nemzeti irodalmunk büszkesége és tanúbizonyossága lenne, hanem eszköz és alap nyelvünk tanulmányozásához. Szinte bizonyos, hogy a történeti érdeklődésű régiség- és műgyűjtő Vadasi Jankovich Miklós is a Révai megadta nyelvi program megvalósításaképp kezdte el összeirogatni régi nemzeti és korabeli népszerű énekeinket, másoltatni nyelv-, irodalom- és művelődéstörténeti ritkaságainkat.

A népköltészetgyűjtés e korai, nyelvi indíttatású szakaszában, az ún. *Révai-korszakban* a régi irodalmi és a népi költészet fogalmát nem választotta szét sem a szakember, sem az érdeklődő laikus; mai népdalértelmezésünknek megfelelő terminus technicussal először Kultsár István élt, aki 1818-ban kifejezetten a *köznép dalainak* gyűjtését sürgette. „Míg az elméletben már Kultsár felhívásával végbement a népnek elkülönítése a régítől és irodalmitól, s velük szemben kiváltságos kedvezményben részesítése”, a gyűjtési és publikációs gyakorlatban azonban még sokáig összemosódtak ezek a fogalmi kategóriák. Jankovich Miklós több évtizedes munkával készített tízkötetes Nemzeti Dalok Gyűjteménye (a következőkben: NDGy) „egyenest úgy fogható fel, mint Révai szándékának valóban nagyarányú, monumentális megvalósítása”.¹⁰

A sok és sokféle 18. századi és 19. század eleji kéziratos daloskönyv közül népdalszöveg-történeti kutatásaink szempontjából az alábbi nagyobb gyűjtemények figyelemre méltóak:¹¹ Szíveket újító bokréta (1770), Alsókubinyi kézirat (1782 körül), Aranka György gyűjteménye I—III. k. (1782—1790), Dávidné Soltári (1790—1791), Kresznerics Ferenc dalgyűjteményei I—II. k. (1790—1809), Szirmay Antal: Quodlibet (1812), Pálóczi Horváth Ádám: Ötödfélszáz énekek (lezárva 1813-ban), Sárospataki Felvidítő V., VI. k. (1824) Érzékeny és víg dalok gyűjteménye (Sárospatak, 1826).

Pálóczi, Szirmay és Jankovich dalgyűjtései a nemzeti értékmentés jellegzetes korabeli példái. Pálóczi nyilatkozatait az Ötödfélszáz énekekkel kapcsolatban sokat idézték már, ezekkel egybehangzó Szirmay Antal (Zemplén vármegye verselgető főjegyzője) Quodlibet-jének kevésbé ismert „előbeszéde”. „Magánossá-

gomban, téli unalmas napokban nem tudván: hogy mulassam másképp magamat, ezen *mindenfélét* össze irtam, holl a magam, holl a' mások munkájából, sőt, hogy valóban mindenféle légyen, a'mennyire lehetett, az Insurgensek, a' katonák, a' paraszt legények, és leányok énekeiket is össze szedtem. Csekélységeknek látszanak ugyan, de ezekben is láthatni a' Magyar Nemzetnek elevenségét, és az annyai nyelvünknek minden kifejezésekre alkalmas voltát; azért az én vélekedésem szerint, ezeknek is kár lett volna örökös feledékenységbe temettetni."¹²

Bár a felsorolt dalgyűjtemények eszmei indíttatása és célja azonos volt, Jankovich „minden kortársát felülmúlta abban, hogy egy fél évszázadnál tovább gyűjtött énekeket” — írta elemző tanulmányában Korompay.¹³ Jankovich komoly érdeklődését az is mutatja, hogy amikor saját erőit már más tudományos tervek és közéleti feladatok kötötték le, akkor is felkutatta, rendszeresen vásárolta, esetleg írnokaival le is másoltatta a 17—19. századi kéziratos gyűjteményeket. Énekgyűjtő tevékenységének alaposágát és kortársaira gyakorolt hatását az alábbi levélrészlet is bizonyítja:

Benyák Bernát szegedi professzor ezt írta Jankovichnak 1800. június 4-én: „Tekintetes Drága Uram! Nagy örömmel olvastam a minapi Ujság-Levelekben mi dütső iparkodással méltóztatik haza-nyelvünknek gyarapításában. Ezt én egy igaz, és bölcs Hazafi örökös érdemének tulajdonítom, ahová mivel az én szívem is szüntelen vonz, jelentem alázatosan, hogy nekem is nehán darabotskáim lévén kezem között a' Magyar Poézishez tartozó Gyűjteményimből ha érdemesnek fognak láttatni, szívesen össze szedegetni, 's által küldeni kész vagyok, tsak Utasítást vegyek a tekintetes Úrtól...”¹⁴

Egy Ferentzi György nevű megbízottja dátum nélküli levelében az egri érseki „archívumban” végzett munkájáról számol be, meg arról, hogy „Kékedy” levelét nem találja, pedig mindent „felhánt”, s így folytatja: „Ha tsak Biharba a Testvéremnél azon említett Énekekkel nem hever, 'mellyek iránt már oda irtam is, olly formán, hogy ha ott lenne, az Énekekkel együtt mennél előbb kezemhez szolgáltatásák, remélem, hogy ha hamarább nem, magammal el fogom vinni...”¹⁵

Nem tudjuk, melyik gyűjteményét mutatta meg Jankovich Kultsár Istvánnak — talán a Magyar világi énekeket —, hogy egy keltezetlen levélkében így írt neki: „Egész megújulással olvastam az Énekek' elejét, bár mindnyáját egészesen elolvashatnám! Hogy ezen kellemetes Gyűjtemény mennél előbb jessen megbővüljön, tellyes örömmel és készséggel küldöm meg ezen ritka darabjait a Csallóközi Musának...”¹⁶

Az NDGY gyarapításával foglalkozik az a három Pálóczi Horváth-féle levél is, amely Jankovich levelei között ránk maradt.¹⁷

A Jankovich-féle dalgyűjtemény — melynek eszmei fogantatását, keletkezési körülményeit és célját Korompay Bertalan alapos monográfiában dolgozta fel — folklorisztikai szempontú értékelése előtt néhány szót a függelékben közreadott jegyzékről: ez mindazoknak az eredeti kéziratoknak, illetőleg másolatoknak időrendbe szedett felsorolása, amelyek Jankovich tulajdonában voltak, és részleges forrásául szolgáltak a tizkötetes dalgyűjteménynek, illetőleg a népköltészet-kutatás számára becses anyagot tartalmaznak.

Megítélésünk szerint a jegyzékben felsorolt kéziratok tanulmányozása közelebb visz bennünket Jankovich dalgyűjtői koncepciójának megismeréséhez — sokkal

inkább, mint idevágó nyilatkozatai —, valamint ez az elég jelentős mennyiségű zömében 18. századi anyag lehetővé teszi, hogy egy eddig jobbára feltáratlan költészet, a 18. század népi és népszerű énekei napvilágra kerüljenek. Más szóval: ha a Nemzeti Dalok Gyűjteménye elsősorban nem is folklórforrás, ha Jankovich gyűjtési és másoltatási szempontjai függetlenek is a korában meginduló irodalmi népiesség demokratikus népdalgyűjtő programjától, folklorisztikai szempontból mégis mindenképpen figyelemre méltó gazdag kéziratos énekgyűjteményének egésze, amelyben a népdalkutatás számára igen fontos adalékokat találtunk.¹⁸

JANKOVICH KÉZIRATOS ÉNEKGYŰJTEMÉNYEINEK ELEMZÉSE

Jankovich Miklós még diákkorában — 17 évesen — kezdte el füzetekbe összeírni, majd köteté formálni korabeli népszerű és régi nemzeti énekeinket. A Magyar világi énekek címmel ellátott gyűjteményét 1789—1793 között készítette, s a belső címlapon két — öntudatra valló — latin mottóval jellemezte munkáját: „Sunt bona mixta malis, sunt mala mixta bonis” és „Nec si quid olim lusit Anacreon / Delevit aetas.”¹⁹

Ez az első énekeskönyv Jankovich gazdag gyűjteményének egyik legjelentősebb darabja. 213 szövege között sok kuruc kori, vitézi és bujdosóverset, szép 17—18. századi szerelmi dalokat találunk. Az énekeskönyv anyagának nagy részét Jankovich később lemásoltatta az NDGy VIII. kötetébe. Valószínűleg e munkát megkönnyítendő sorolta osztályokba és számozta meg az egyes énekeket. A III. füzet címlapján²⁰ az alábbi 5 tematikus csoportot különböztette meg egymástól: „1. Heroici — Vitézi; 2. Morales, Satirici — Erköltsi és Gúnyoló; 3. Erotici — Szerelmes; 4. Ludicri — Nyájas; 5. Bucolici — Pásztori és Paraszti Énekek.” Ez a dalcsoportosítás meglepően részletező, különösen, ha összevetjük a korabeli, publikált versgyűjteményekkel,²¹ bár feltűnő, hogy sem itt, sem későbbi gyűjteményeiben nem sorolta külön a vallásos „istenes” énekeket, imákat, pedig ezek is szép számmal szerepelnek régi nemzeti énekeink között. Sajnos a számunkra legfontosabb dalcsoportot, a pásztor- és paraszti énekeket nem vette fel tizkötetes dalgyűjteményébe. Azt a néhány népdalt, amelyet az NDGy-ben mégis találunk, vagy a 3., vagy a 4. dalcsoportba tartozónak tekintette.

Első énekeskönyvében még nem volt ilyen szigorú a színhagyományban élő alkotásokhoz, s bár maga az énekeskönyv tartalmában a 17. századi nagy kéziratos énekeskönyvek folytatója, folklorisztikai szempontból figyelemre méltó anyagának műfaji sokrétősége.

Találunk benne mai népköltészetünkben is meglevő, folklorizálódott *szokásdalokat* (4. sz. „Karátson etzakára” — „Ma született egy kised, barmok közé fektetett . . .” és 142. sz. „Az igaz Messiás már eljött . . .”); *balladát*, illetve *balladásdalt* (28. sz. „Rákóczi László” — „Püspök városába . . .” és 114. sz. „A pávás leány” — „Egy leány a hegyek között . . .”);²² vágáns típusú *hazugságverseket* (52. sz. „Jó napot vitézek, ide hallgassatok . . .” és 145. sz. „Fenékkal felfordult már az egész világ . . .”) és egy Faludi szerzeményének vélt, a magyar és az európai népköltészetben általánosan ismert dalt a *tücsöklakodalomról*²³ (213. sz. „Szegény legény a prücsök, házasodni készül . . .”). Szép számmal összeírt Jankovich népi

vagy folklorizálódó, a közköltésben elterjedt szerelmi és búcsúdalokat, bujdosóénekeket, panaszdalokat,²⁴ verbunkosokat és katonanótákat, mulató- és ivónótákat. A kötet gúnydalai között sok az asszony-, vénasszony- és leánycsúfoló. A nőbecsmérlő irodalomnak hazánkban évszázados hagyományai voltak, s az efféle csúfolókat elsősorban a kollégiumi diákköltészet termelte, és ponyvanyomtatványok népszerűsítették. Több típusát (a részeges, lusta stb. asszonyt csúfolók) megőrizte az erdélyi népköltészet. (15. sz. „Jó bort kezdé hordóban mostan a csaplárné . . .”, 130. sz. „Mostan hevertemben oly dolgot mondanék . . .”, 136. sz. „A leányok jók, nem rosszak . . .”, 137. sz. „Tsak így élünk, amíg élünk . . .”, 141. sz. „Egyszer egy szép gondolatom ütözött eszembe . . .”, 175. sz. „A báránynak négy a lába . . .”). Van a Magyar világi énekek között egy olyan alkotás is, amelyhez hasonlót csak az erdélyi kéziratos közköltészeti, illetve népdalanyagban találunk (34. sz. „Hopp, hopp, anya süss malacot . . .”). Az énektípus dorbézoló, fosztogató útonállók (szegénylegények, kóbor katonák?) monológia vagy párbeszéde, mulatozásaik leírása, és ennek a kalandokban gazdag, gátlástalan életmódnak dicsérete. Ez a dalszűzsé a 17. század elején lejegyzett Pajkos ének²⁵ egyik részletéhez áll a legközelebb — én a továbbiakban *latorénekek* nevezem. Ezek a „pajkosok” dalolta latorénekek minden bizonnyal éltek a magyarországi szájhagyományban is, csak hogy onnan kiszorította őket a 19. század elején kivirágzó betyárköltészet. Az erdélyi népköltészet viszont megőrizte a latorénekek egy-egy motívumát, ott ugyanis nem volt betyárvilág, tehát az ettől a vágás hangvételtől teljesen különböző betyárköltészet sem alakult ki. Stoll Béla feltevését megerősítik a most napvilágra került latorénekek, Jankovich kéziratos hagytekájában ugyanis az imént említett latorének szövegén kívül még két ilyen típusú énekszöveget találunk (az Aranka György-féle kéziratokban), amelyeket ugyan Jankovich nem másolt le, de bizonyára ismert. Ezeknek az alkotásoknak felbukkanása a 18. századi kéziratos énekek között újjólag arról győzi meg a kutatót, hogy nemcsak elfelejtett folklórszövegekre, hanem a szájhagyományból kipszult (és az irodalomba be sem került) énektípusokra, műfajokra is lelhetünk kéziratos dalgyűjteményeinkben.

A Magyar világi énekek konkrét forrását nem ismerjük. Ez a gyűjtemény valószínűleg nem is úgy készült, mint a későbbiek, ezeket a dalokat — amelyek közül meglepően sokat megtalálunk az erdélyi népköltészetben is — darabonként szedte össze Jankovich. A kötet dalanyaga sok olyan alkotást tartalmaz, amely az egyelőre ismeretlen kéztől származó, 1800-ra datált Világi énekek és dalok c. gyűjteményben is megvan. Stoll Béla feltételezte,²⁶ hogy ezt a kéziratos énekeskönyvet a Felvidéken, Nyitra környékén írták össze; tegyük hozzá, valószínűleg korábbi énekgyűjtemény(ek) tisztázataként, a dalok ugyanis kezdősoruk ábécérendjében követik egymást, a Világi énekek és dalok tehát — egyfajta, a maga korában egyedülálló — tudatos elrendezést mutat. Sok benne az Amadétól, illetve az Amade-utánzók tollából származó költemény, de kései másolási időpontja ellenére meglepően gazdag a 17. század végi, 18. század eleji énekanyaga is. Tekintettel arra, hogy Jankovich Miklós Pozsonyban folytatta jogi tanulmányait, s első dalgyűjteményét diákévei alatt írta össze, nem tartjuk kizártnak, hogy ő is merített abból a forrásból, amelyből a Világi énekek és dalok másolója is dolgozott. A Magyar világi énekek elírásaiból kitetszik, hogy volt dal, amit Jankovich hallomásból ismert, másokat levélben kapott, sokat s éppen a legnépszerűbbeket

korabeli ponyvanyomtatványokból másolhatta. Ilyen pl. a híres „*Portio ének*” (164. sz. „Vagyon hazánkban két gonosz ember . . .”); a *házasuló legény dala* (42. sz. „Mint az útonjáró, ki két útra talál . . .” és 107. sz. „Ifjú legény lévén sokat gondolkodom . . .”); egy *asszonycsúfoló* (130. sz. „Mostan hevertemben oly dolgot mondanék . . .”); *házassági oktatóversek* (51. sz. „Isten áldjon meg, édes barátom . . .” és 161. sz. „Igen ritka madár a jámbor feleség . . .”)²⁷ egy közismert *vénlánypanasz* (147. sz. „Sirathatom amik rajtam estek, lettek . . .”); egy *szerelmi búcsúdál* (169. sz. „Bezzeg van Báts vármegyében . . .”); a pávát őrző leány balladája (114. sz. „Egy leány a hegyek között . . .”); *verbuváló ének* (163. sz. „A táborba jer pajtás . . .”) stb.

Külön dolgozat témája lenne részleteiben elemezni, milyen ponyvanyomtatványai voltak Jankovichnak, s miket másolt át dalgyűjteményeibe. Ehhez némi segítséget nyújt ifjúkori olvasmányairól készített listája és egy dalkezdeteket tartalmazó kimutatása.²⁸ Ez a jegyzék Jankovich 289 énekének ábécérendbe szedett első sorát tartalmazza. A 240. ének után „nyomatottak” felírással folytatódik a lista, ezek az énekek részint korabeli költők kiadott versei, részint ponyvanyomtatványokból másolt alkotások lehettek.²⁹ Sajnos, régi nyomtatványainknak evvel a népköltészet-történet szempontjából rendkívül jelentős csoportjával eddig érdemben csak Pogány Péter foglalkozott.³⁰ Az ő monográfiája azonban csak a váci ponyvanyomtatványok elemzését adta, egy átfogó magyarországi ponyvakatalógus elkészítése, a ponyvanyomtatványok folklorisztikai vizsgálata még mindig várat magára. Tekintettel arra, hogy Jankovich ponyvagyűjteményét a Széchényi Könyvtár aprónyomtatvány-anyagának rendezése során szétszedték, most nem állt módomban azt rekonstruálni s kéziratos énekeskönyveinek anyagával összevetni. Az azonban a felületes tájékozódás után is nyilvánvaló, hogy Jankovich könyvgyűjtőként is ismerte a ponyvanyomtatványoknak mint „könnyen vesző Vakarékok”-nak kor- és kultúrtörténeti értékét.³¹

Jankovich a Magyar világi énekek anyagának nagyobb részét lemásoltatta az NDGy VIII. kötetébe. De épp azt a 25—30 dalt hagyta ki belőle, amelyeket népi alkotásnak minősítenénk, s feltételezhetjük, hogy közismertek voltak.

Jankovich második daloskönyve, az 1800-ra datált Magyar énekek új gyűjteménye 81 szöveget tartalmaz. Az énekeskönyv dalainak sorszámozása azt jelzi, hogy az első gyűjtemény folytatása — jöllehet amaz a 214. sorszámmal végződik, ez pedig a 224-nél kezdődik. Hogy a közbeeső darabokat miért nem írta be, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy az ún. Pataki-énekeskönyv két szövegével a 218. és 219. számúakkal (l. függelék I/26.) ezt az űrt akarta kitölteni.

Ennek az énekeskönyvnek kb. egyharmada 18. századi költők (Amade László, Kreskay Imre, Nagy János, Szirmay Antal) népszerű alkotása, a többi ismeretlen szerzőjű, divatos ének. Az énekeskönyv anyagának kb. negyedét az 1790 körül összeírt, saját tulajdonában levő, ún. Horváth János-énekeskönyvből (l. függelék I/15.) másolta. Mivel itt ismerjük a forrást, össze lehet hasonlítani Jankovich másolatait az eredeti szövegekkel, s ennek alapján jellemezhetjük Jankovich másolási módszerét.³²

A legfeltűnőbb az, hogy Jankovich az eredeti kézirat folyamatosan írott versszövegeit szabályos dalsorokba tördelte, és annak tájnyelvi hangjait, kifejezéseit megváltoztatta. (Általában igyekezett a köznyelvi alakhoz közelíteni.) Pl. a

Horváth-énekeskönyv 54. sz. csúfolóját („De szép asszony a szabóné...”) saját gyűjteményébe a 257. sz. alatt az alábbi változásokkal jegyezte le: Uczában — Utczákon; föstve — festve; ő — eö; hejányos — hijjános; tsinyos — tsinos; olkor — olykor; mellém — mellyém; szemelled — személlyed; lássod — lássad; hátul — hantul; pentöle — pendele; aholy — ahol; lábábo — inába. Gyakorta változtatott, javított az eredeti versszöveg szórendjén, kifejezésein (talán egy máshonnan ismert változatra gondolva?). Jó példa erre az egyik ismeretlen szerzőjű, népszerű, 18. századi ének átírása, a „Tizántúl való tsikósnak a Dunántúl való Magyarokkal vetélkedése, Pesten”.³³ A másolat után Jankovich még ezt írta: „Hibás vers”. Megjegyzése azt sejteti, hogy nemcsak ritmusérzéke működött helyesen, hanem maga is ismerte a másolt ének szövegét (vagy dallamát). Tanulságos, mert egy általános költői gyakorlatról ad hírt, az alábbi „nota benéje” is, amelyet a 271. sz. „Végös Rimánkodás” c. vershez írt. („Ah már egyszer engeszteljed”) „NB. Ez alabb irtt Enek különbözik Sub. № 3. Az Amade László Enekei között találkozó Enekűl; Ennek az első betui ANNA nevet; annak pedig AMADE formalnak; minthogy ezen eneket egy irasbol mely mult századnak közepe táján Zemplén Vármegeyeben irattatott, le irtam inkább mondhatom hogy Amade László a regi eneket, sokat benne meg változtatvan maga Nevére fordította melly miatt az Enekek, ambator eleji meg egyeznek, de folyamattyokban különböznek.” Hasonló költői átdolgozásra hívja fel a figyelmet a 286. sz. Amade-énekeknél is. („Élly vigan bár, nem köllesz már” stb.) „NB. Ezen alul jegyzett Ének régtül már fent forgott, ugy amint ezen Gyűjteményben Sub № 32 Le irva taláttatik; melly eneket B. Amade László Enekei között így változtattva találom.” A hivatkozott 32. sz. ének,³⁴ a „Szeretőjinek vig elhagyása” című, töredékesen (egy-egy szó kihagyásával) lejegyzett 6 × 6 soros alkotás, amelynek 2. és 3. strófája nincs meg az Amade-versben, Amade énekéből pedig csak az 1., 2., 3. és 6. versszak szövege szerepel a korábbiakban állított alkotásban.

Másolataiban Jankovich néha egybefoglalt több önálló, de hangulatilag vagy témáját tekintve hasonló dalt. Néha az azonos versritmus, esetleg a dallam is indokolhatta az efféle összevonásokat. Így járt el pl. a Horváth János-énekeskönyvből kimásolt 5 különböző típusú dallal (ebből 2 csúfoló, 1 szerelmi, 1 borköszöntő, 1 pedig történeti dal töredéke), valamint a Fejérvári-énekeskönyv (I. függelék I/12.) 3 szerelmi dalával, amelyeket egybefogva, „Eszeveszett gondolatok” címmel jegyzett le a Magyar világi énekek új gyűjteményébe, a 250. sorszám alá.

Jankovich az első kéziratos gyűjtemény egyik énekének, a 141. sorszámú, részeges, fonnin szerető asszonycsúfolónak szövegváltozatát megtalálta ugyan a Horváth János-féle énekeskönyvben is, de nem másolta át (annál is inkább, mert ez egy rövidebb, valószínűleg csak a 8 legnépszerűbb versszakot tartalmazó alkotás, amaz pedig 18 szakaszos), ennek alapján némileg korrigálta azonban korábban lejegyzett szövegét.

Jankovich eredeti dalszövegváltozata:

Nem szeretemer [!] az ujjaimot feltöri az orsó,
azert mondom jobb énekem teli pintes korso,
sogorom a lurko, teli veres gyurko,
dinom danom tölts bizony nem banom.³⁵

A Horváth János-féle énekeskönyvbeli szöveg:

Müdön fonyok ujaimat fel töri az órsó;
én úgy vélem, hogy énnékem hasznosabb a korso;
O te uri vendég, úgy szeretlek hogy még;
haj dinom dánom tölts bizon nem bánom.³⁶

A Horváth János-féle szöveg alapján javított változat Jankovichnál:

Midőn Fonyok az ujjaímot feltöri az orsó,
azert mondom jobb énnékem teli pinteskorso,
o, te Uri vendég, úgy szeretlek hogy még
dinom, danom, tölts bizony nem bánom.

Vagy ugyanennek a dalnak a 10. vsz.-ában Jankovichnál ez áll:

Én nem tudom, hogy melly tsufos az én természetem . . .

Horváth-féle dalszöveg 4. vsz.-ában pedig ez:

Nem tudom én mittül vagyon tsufos természetem . . .

Végül a Jankovich-féle módosított változat 10. vsz.-ában ez szerepel:

Nem tudom én honnét vagyon tsufos természetem . . .

Hasonlóan járt el gyűjteménye más énekeivel is, pl. az 51. sorszámú, az „Isten áldjon meg édes barátom . . .” kezdetű házassági tanáccsal,³⁷ amely az utólagos betoldások, javítások következtében tulajdonképpen két változatot őrzött meg számunkra.³⁸

Ha az imént felsorolt hangtani, szórendi, kifejezésbeli változtatásokhoz és szövegösszevonásokhoz hozzávesszük még Jankovich írnokainak másolási hibáit, illetve egyéni stilizálásait (ők készítették a tízkötetes NDGy-t), világossá válik, miért van egy-egy Jankovich-féle szövegnek 2-3, többé-kevésbé hasonló, írott változata, amelyek esetlegességüknél fogva természetesen nem olyan értékesek, mint a szájhagyományban élő variációk. Ezek a szövegváltozások tulajdonképpen csökkentik a Jankovich-gyűjtemények forrásértékét, s e stiláris változatok tekintetében épp a legnagyobb munka, az NDGy a legkevésbé megbízható.

A Magyar világi énekek új gyűjteményében nem sok népi alkotást találunk. Figyelmet érdemel a Horváth János-énekeskönyvből másolt *toborzódal*, a „Verbungon levő katonák víg éneke”. Ennek 3. és 4. strófája egy régi, már 1760-ban is lejegyzett népi katonadal részlete³⁹ („Mikor masérozunk kapitány Uram . . .” „Rongyos a köpönyeg kapitány Uram . . .”).

Közkedvelt lehetett az a *bakternótaszerű* szerelmi dal is („Édes szívem tíz az óra / Ez nem ütött nekem jóra . . .”), amelyet szintén a Horváth János-énekeskönyvből másolt át gyűjteményébe. A dal témája és hangvétele közel áll a népdalokéhoz

(szövegváltozatait más korabeli énekeskönyvekben is megtaláljuk), s az ének minden bizonnyal a 18. század végén keletkezett, mert címként azt írták fölé: „Új ének volt” (ti. a Horváth János-énekeskönyv összeírásának idején, azaz 1790 körül).⁴⁰

Jankovich második énekeskönyvébe két szövegváltozatát is lejegyezte Amade László „Szivem csöngetője, / Lelkem pengetője” kezdetű *udvarlódalán*ak. A 292. sorszámú szövegváltozat csak lényegtelen részletekben különbözik az eredeti költeménytől, bár a dal vége — 4 Amade-sor elhagyása s helyette egy népi négysoros odabiggyesztése — már a szöveg folklorizálódását jelzi. A Horváth János-énekeskönyvből másolta át a vers másik, népinek nevezhető változatát. Ez a dalocska szép példája annak, hogyan él tovább a szájhagyományban egy műköltemény: csak a lényegi mondanivaló marad fenn, az is egyszerűbben, sokkal rövidebben és énekelt formában. (Bár dallamát nem jegyezték fel, erre enged következtetni a strófák utolsó sora mellé írt „repete”).⁴¹ Szintén a szájhagyományban élő alkotások voltak azok a sokszor trágár szövegű *mulatóénekek*, *ivódalok* és *csúfolók*, amelyekből néhányat második énekeskönyvébe Jankovich is feljegyezt, majd az NDGy V. kötetében külön kis gyűjteményt állított össze belőlük. Ezeket a „feslett” énekeket, a boros mulatságok elmaradhatatlan kellékeit valószínűleg mindenki ismerte, az iskolázatlan parasztember éppúgy, mint az iskolázott nemes. Pálóczi Horváth Ádámról pl. tudjuk, hogy nemcsak szívesen énekelte társaságban az efféle nótákat, hanem maga is költött néhányat, s Ötödfélszáz énekei között is szép számmal találunk „fajtalan darabokat”. Nem valószínű, hogy Jankovich különösebben kedvelte volna ezeket a nyomdafestéket alig tűrő nótákat, népszerűségük miatt azonban semmiképpen sem hagyhatta figyelmen kívül őket, ha korának hiteles dalgyűjteményét kívánta elkészíteni.

Lezárva Jankovich fiatalkori énekeskönyveinek és énekgyűjtő tevékenységének bemutatását, elmondhatjuk: a történeti forrásokat nagyrabecsülő Jankovich több, kisebb-nagyobb jelentőségű énekeskönyv és ponyvanyomtatvány egybegyűjtésével, átnézésével és másoltatásával készült a Révai által eltervezett hagyománymentő, költészettörténeti gyűjtemény összeállítására. Kéziratainak jegyzékéből is látható, hogy anyagát részint műfajonként, részint időrendi egységeket komponálva csoportosította. Ez alkalommal nem foglalkozhatunk részletesen Jankovich forrásaival — különösen azokkal nem, amelyeket nem használt fel az NDGy összeállításakor —, mégis fel kell hívnom a figyelmet néhány folklorisztikai szempontból értékes kéziratára. (L. a függelék II. részét.) Ezek közül is kettőt emelnék ki:

1. Jankovich egy, a folklorisztikai szakirodalomban eddig nem ismert, „Disznók torka Dagadásáról” használatos népi *ráolvasást* másolt le a Varázsimák, ráolvasások c. gyűjteményébe.⁴² A szöveg eredetijét nem ismerjük, a nyelv és a betűhív helyesírás legalább 16. századinak mutatja. Jankovichot fiatal kora óta foglalkoztatta a magyaroknak az a szokása, hogy imával orvosolnak különféle betegségeket; tanulmányt is akart írni erről a témáról, s ez a másolatgyűjtemény (amelynek egy része a Peer-kódexből való) talán vázlatban maradt tanulmányának nyersanyagául szolgált.

2. Igen szép alkotásait őrizte meg a 18. századi erdélyi néphagyománynak és szóbeli költészetnek Aranka György 3 kötetes gyűjteménye, amelyet Jankovich

Aranka halála után szerezhette meg magának. Az olyan ritkán előforduló lírai alkotásokon kívül, mint a *szolga éneke*⁴³ és a már említett *latorénekek* vagy az általánosan ismert és kedvelt *vénlány- és részegesasszony-csúfolók*, a *néphit és népi gyógyászat* fontos adalékait, receptjeit is feljegyezte Aranka, aki — mint az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság alapító tagja — nemcsak Erdély történeti múltjának feltárását, hanem a korabeli élet és gondolkodásmód megismerését és feltérképezését is igen fontosnak tartotta.⁴⁴

A NEMZETI DALOK GYŰJTEMÉNYÉNEK TÖRTÉNETE

Az eddigiekből is világosan kitűnt, hogy az NDGy összeállítása Jankovich fiatalon megkezdett énekgyűjtő munkásságának betetőzése kívánt lenni. Mikor fogott hozzá munkájához, nem tudjuk pontosan. Jankovichról írott monográfiájában Korompay feltételezi, hogy Teleki László nyelvűvelő program-tanulmányában (1806) már e nagy gyűjteményről szól: „A nép énekei, vagy úgy nevezett Volks-Lieder, a' Poesis nemei között a' legelsőbbek, és már a' régi időkből, olyan szépek maradtak reánk, hogy akármely más Nemzeti énekek mellé merem őket tenni. Ennékem tsak egyszer lévén szerentsém azoknak gyűjteményét látni, nagyon elbámultam, mind a számán, mind a szépségen: De nem is tsuda, mert olyan vitézi tetteiről esmeretes nép, mint a' Magyar, örömet hallgattya elei vitézségének leírását, és semmivel se is lehet benne a' Heroismust inkább felbuzdítani, mint a' szép nótára vett hadi énekek által.”⁴⁵

Ha Teleki valóban az NDGy-re célzott, akkor feltételezésem szerint annak első kötetét, a Szentsei-daloskönyvet láthatta, annak vitézi versei válthatták ki belőle e lelkesült szavakat.

Az NDGy-ről 1817-ben értesülhetett először a nagyközönség. Fejér György a Tudományos Gyűjteményben nagy lelkesedéssel mutatta be Jankovich régiség- és műgyűjteményét, s ezt írta:

„E' jeles gyűjteményhez mellékelte Jankovich Ur a' Nemzeti Dalokat, és a' legtávolabbi időktől kezdvén, azokat négy szakaszokra elosztotta, I. rendben a' Vitézi (Heroici) II. az Erkölcsei (Morales), III. a Nyájas (Ludicri), IV. a Szerelmes (Erotici) Énekeket foglalja. Az illy Nemzeti Dalok már minden virágzó Európai Nemzeteknél Angoloknál, Spanyoloknál, Olaszoknál, Németeknél nyilván ki nyomtattattak, de főképpen gyönyörködtek azokban a' Frantziák, annyira, hogy Énekes könyveiknek öszveszedése maga már egy különös könyvtárt formálhatna. Hát a' Németek millyen szorgalommal, költséggel nem gyűjtik öszve a hajdani minneliedereket . . . mi magyarok illyeket csak a' legalacsonyabb köz-nép között hagyunk hevertetni, maga eredeti diszeitől megfosztatni, s elfajzani. . . A' Gyűjtemény darabjai már ezerezen felül szaporodtak. Ohajtaná azokat a' Tulajdonos két ezerig szaporítani, és azonnan ékes formában a' jobb izlésűeknek, Nemzetünknek diszére közre bocsátani. . .”⁴⁶

Amikor Pálóczi Horváth Ádám a Tudományos Gyűjteményből értesült Jankovich dalgyűjteményének méreteiről és rendezettségéről, 1813-ban lezárt énekeskönyvének legjavát — elsősorban a népies és népdalokat, illetve a régi, kuruc kori énekeket — felajánlotta Jankovichnak. Első, 1817. december 7-ről

keltezett levelében többek között ezt írta:⁴⁷ „A Nemzeti Dalok Gyűjteményjét is örömezt gazdagitanám: de mivel nem tudom, ha nem küldök-e olyakat a’ mellyek már meg vagynak?, s talán eredetiben, mint az én Énekes könyvemben?, tsak egynehányat irok által mutatóul; némellyeknek pedig első sorait irom ki, hogy ha és a’ mellyek a betses gyűjteményben meg nem vólnának, ki irhassam, és megküldhessem, vagy vihessem magam. És azt annál örömeztobb tselekszem: mert azon én Énekes könyvet, melly 460 Ó és új darabokbul, s azok közt 233 magam tsinálmányából áll; valamelly árulkodó színes barátom Commissáriusi vizsgálás alá vettette . . . Hát mennél többet meg tarthatok belőle a’ Maradéknak; annál jobb. A’ki jegyzetekben a 421, 422, 424 (számúak) szentek: a’ többek többnyire Populárisok. Az egészben vagynak Patrioticusok; Vitéziek, Erkölsiek, Nyájasak és Szerelmesek . . .” Pálóczi leveléhez egy 10 énekszöveget és 60 sorkezdetet tartalmazó listát mellékelte.⁴⁸ Jankovich választát a küldeményre nem ismerjük, de Pálóczi két későbbi leveléből az derül ki, hogy Jankovich az egész gyűjteményt látni szerette volna. A költő meg is ígérte neki, hogy másolás céljára rendelkezésre bocsátja azt. „A’ 460 Dalok’ Laistroma készen van én nálam az a. b. c. rendi szerént; de talán jobb lessz ezt magammal vinnem Április utólja felé Pestre, a’hol egyszersmind a’ szükségéseket ki is irathatjuk belőle.” (1818. március 12.) Majd április 17-én még egyszer megígéri Jankovichnak: „26^{ikh}ára e f. hónapnak vagy elviszem vagy küldöm az Énekes könyvet is. . .” Nem tudhatjuk, létre jött-e a személyes találkozás a korszak két jeles énekgyűjtője között. Én a Jankovich-féle gyűjteményekben nem látom az Ötödfélszáz énekek közköltészeti, népi alkotásainak nyomát. A Pálóczi feljegyezte történeti és vitézi énekek pedig minden esetben töredékesebbek, mint Jankovichéi, talán azért nem használta fel őket. A vidéki, gazdálkodó költő jobbára csak diákkori emlékeire volt utalva, amikor kuruc dalokat, „100 esztendőnél régibb” darabokat jegyzett fel, míg Jankovich számos kéziratos énekeskönyvből merítette és kontrollálta anyagát. A mindkettőjüknél meglévő énekszöveg-változatok Jankovichnál mindig épebbek, teljesebbek. Ami pedig Pálóczi népdallejegyzéseit illeti — ismerve Jankovich ízlését és válogatási szempontjait —, ezek nem nagyon kelthették fel érdeklődését.

Soha énekgyűjteményről oly várakozásteli szavak el nem hangzottak — állítja Korompay —, mint Mailáth János tanulmányában⁴⁹ a Jankovich-féle Nemzeti Dalok Gyűjteményéről. „Überhaupt wird eine vollständige Übersicht der dichterischen Leistungen in Ungarn im 16-ten u. 17-ten Jahrhundert erst dann möglich werden, wenn es dem gelehrten Sammler heimischer Altertümer Herrn Niklas Jankovich gefallen wird die vielfachen Überreste, die er gerettet an das Licht der Welt treten zu lassen.”⁵⁰

A fiatal Toldy Ferenc már a Mailáth-féle költészettörténet megjelenése után (1826) elkérte és lemásolta készülő „Handbuchja” számára Jankovich költészeti gyűjteményének legrégebb darabjait, az „Ének Szent László királyról” címűt (15. század közepe); „Apáti Ferenc Cantilenájá”-t (1520) és az ismeretlen szerzőjű „Házások éneki”-t (1548). Más, régi, költői alkotásokat — pl. Szilágyi és Hajmási históriáját, amelyet Jankovich a Csoma-kódexből másolt — Toldy a Magyar költői régiségek c. kis füzetében nyomtatott ki.

Jankovich azonban csak a legrégebb költeményeket engedte át Toldynak publikálásra, nemzeti énekeink törzsanyagát maga akarta sajtó alá rendezni. A már

említett kezdősorjegyzék⁵¹ fontos dokumentuma Jankovich rendezési munkájának. A dalokat valószínűleg a kiadásra való előkészítéskor állította össze ábécérendbe, s ennek segítségével tekintette át gyűjteményeinek énekanyagát. Az énekek kezdete után betűvel jelezte, melyik füzetében és milyen sorszámmal fordul elő az illető alkotás. S amint már említettem, külön akarta számba venni a kéziratokból, külön a nyomtatott forrásokból származó alkotásokat. Az énekek lajstromában minden sor át van húzva, kivéve a S, Sz, V, T: betűvel kezdődőeket, ami arra utal, hogy valamiért félbeszakította ezt a munkát. Sajnos a kezdősorlistát is abbahagyta a 289. számú tétel után.

Tudjuk, Jankovich haláláig folytatta nemzeti énekeink gyűjtését. A Hölischer-kódexet pl. 1840-ben másoltatta. Talán kevesellette nemzeti énekeink számát? Igaz, hogy az alig haladta meg az ezret (én a tíz kötetben 1130 éneket számoltam össze), de ha ebből levonjuk az ismétlődő alkotások számát, akkor Korompay számítása a helytálló, aki az NDGy-ben 808 éneket tart nyilván. Egyik, 1827-ben Kazinczyhoz írt levelében Jankovich szolt ugyan a kiadás előkészítéséről, de ugyanakkor újabb énekek gyűjtésére is biztatta az idős mestert: „Most a' Nemzeti Dalok Gyűjteménnyével foglalatoskodom; ezeket négy nemre osztván ki nyomtatásra készitem: több kötetekben folyvást ki adni szándékom, minthogy már ezeren felül gyűjtöttem. Minden kötetben 40 különös Énekeket úgy előadni szándékom, hogy előbb 10 hős (Heroici Cantus), ezek után 10 erkölcsi (Morales) — ismét 10 szerelmes (Erotici) és utóbb nyájas és gúnyoló (Ludrici et Satyrici) Énekek ki nyomtattassanak. Légy, kérlek Barátom Te is gyámoló segédem igyekezetemben, és mind azokat, kik illyekben lelik gyönyörűségüket serkentsd a' még gyakorlásban vagy egyedül már csak kéziratokban lévő Daloknak közlésére, hogy azokat általad meg nyerhessem...”⁵² Kazinczy válaszlevele elismerően szolt Jankovich eme újabb és legmaradandóbbnak ítélt hazafias vállalkozásáról, bár újabb adalékokkal nem tudott neki szolgálni. Válaszából az is kitűnik, hogy az idős költő nem értette meg, hogy a Nemzeti Dalok Gyűjteménye nemcsak „irodalomtörténeti” antológia, hanem olyan, amelyik névtelen szerzőjű, szájhagyományban élő, „irodalom alatti” anyagot is tartalmaz. „Örvendek dicsőségednek, hogy régi költőink maradványait kiadod. Higjy nekem, ámbár a nyelv barátai nem felejtetik eddig is mit tettél, és hogy téged úgy is mint kivált igen gazdag gyűjtőt, úgy is mint író, melly jutalom illet, néked ez lesz egyik elhervadhatatlan dicsőséged. Kérlek, add ki olly csinosan, nem pompával, a' hogy azt tőled várhatja a haza . . . Nékem, ki falun lakom, 's olly tájon, hol alig lakik egy barátja ügyünknek, semmi odatartozó darabom nincs. Egyedül azt kell emlitenem, hogy a Révai által kiadott régi daloknak egyyike* az első betűk által megnevezi íróját, a' min Révainak szemei elsiklottak.”⁵³

Az NDGy jelenlegi formájában meg sem közelíti azt a rendezettséget, amelyről Jankovich Kazinczynak írt. Az egyes kötetek ugyan időrendben követik egymást — s ezzel valóban átfogó képet adnak 17—18. századi magyar világi költészetünkről, anyaguk azonban számbelileg is, minőségileg is egyenetlen, népdalt, népi alkotásokat nem sokat találunk bennük.

Az irodalomtörténeti kutatás kiderítette,⁵⁴ hogy a tizkötetes gyűjtemény a következő kézirat énekeskönyvek anyagából merített, illetve azok másolatából áll.

I. k. A Mátray-kódexből (1677 után) 43 db szerelmi, vallásos éneket, imát másoltatott.

II. k. A *Szentsei-daloskönyv* (1704) — 76 éneket másolatot ebből a gazdag kuruc kori gyűjteményből, és ide sorolta a Dávidné Soltárinak 4 történeti énekét, valamint az Erdélyi-énekeskönyv 1 vitézi keservesét — („Jaj, régi szép magyar nép...”). A másolat elszíntelenítette a Szentsei-daloskönyv ő-ző dialektusát, a másoló elhagyta az énekek címét és nótajelzését (amennyiben volt nekik), esetleg új címet is adott. Az így létrejött kézirat — bár tartalma Jankovich kortársainak joggal vívta ki csodálatát — nem alkalmas forráskutatásra.

III. k. *Dávidné Soltári* (1790—1791). Ezt az Erdélyben összeírt gyűjteményt, amely diákos, népszerű és népi alkotásokat, tehát a századvég jellegzetes „irodalom alatti” anyagát tartalmazta, teljes egészében lemásoltatta. Folklorisztikailag értékes a gyűjtemény *katonadalai, találómeséi* (17 db) s egy párbeszédű *népi játék* a „gunaras lány” szövege („Isten jó nap bíró gazda a kend házába...”).

IV. k. Az *Erdélyi-énekeskönyv* (1779) szerelmi dalok és kuruc versek gyűjteménye (100 db). Jelentősebb népi jellegű darabjai: egy *katonadal* („Mantovai legénynek / Bakkantsa van szegénynek...”) és egy csúfondáros *hazugságvers*, amely a korabeli város-, vár csúfolókkal mutat rokonságot („Már be lógtam futottam az egész világot...”).

V. k. *Forrását egyelőre nem ismerjük*. 94 vegyes témájú világi verset tartalmaz. Ebben a kötetben vannak összeírva Jankovich trágár szövegű „*feslett*” énekei. (Ezek általában *ivó-, mulató- és gúnydalok*.) Van közöttük egy népies hangvételű párbeszédű vers (diák? ponyva? szerzemény), amelynek motívumai a népi sirató paródiákra emlékeztetnek. Esetleg valamilyen halottas játék szövege is lehetett. („Jaj, uram, jaj, Ködmön Jakab, / Már én rajtam kicsoda kap...”) Felbukkan benne egy *latoréneknek* minősíthető mulatódal is. („El adtuk a malacot / Mind meg ittuk az árát...”) A kötetet szlovák nyelvű versek zárják. Ez különösnek tűnhet egy magyar „nemzeti” dalgyűjteményben, de jellemző Jankovich demokratikus nemzetfelfogására, a magyarországi nemzetiségekhez való viszonyára.

VI. k. A *Horváth János-énekeskönyv* (1790) másolata. Tartalmáról Jankovich második fiatalkori gyűjteményének ismertetésekor már szóltunk.

VII. k. 25 magyar, latin és szlovák nyelvű — nagyrészt vallásos — ének. A kötet *forrásait nem ismerjük*; egy 1601-ben szerzett *börtönének* alapján („Próbára vetett fejem”) Stoll feltételezi, hogy Jankovich egy ma már nem ismert, 17. századi kéziratból másolta a kötet énekeit (legalábbis azok egy részét).

VIII. k. *Két fiatalkori gyűjteményének válogatott anyaga* (176 ének).

IX. k. A *Nátly Ferenc-énekeskönyvből* (1795—1796) — 59 db érzelmes, szerelmi vers.

X. k. A *Resetka János-énekeskönyvből* (1801) — 30 db vegyes tartalmú világi ének. Az eredeti kézirat 1/a oldalára Jankovich feljegyezte: „Ez a könyv az Irónak tudatlansága miatt, tele van történeti és írásbeli Hibákkal. N Jank mpria.” A kötet egyetlen ma is ismert népdalának („A viola akkor nyílik...”) szövegváltozatait a 17. századi kézirat anyagban és 18. századi ponyvanyomtatványokon is megleljük „A violát akkor szedik” kezdettel.

Annak ellenére, hogy Jankovich nem úgy rendezte nemzeti dalgyűjteményének anyagát, ahogy azt eltervezte, a 19. század 20-as éveiben komoly hatással lett volna ennek a 808 éneknek publikálása nemzeti önismeretünk és irodalmunk fejlődésére. Nem tudjuk, mégis miért maradt kéziratban Jankovich hatalmas vállalkozása.

Korompay szerint ennek kétféle oka is lehetett: egyrészt az, hogy Jankovich, aki ízig-vérig gyűjtő volt, soha nem tudta lezárni gyűjteménye anyagát, s talán nem is volt kedve, ideje az énekek sajtó alá rendezésével bíbelődni. A másik ok az lehetett, hogy az NDGy felett eljárt az idő. „A korszak irodalmán egy demokratikus áramlat csapott végig, mely a maga népdalgyűjtő programjával nem kedvezett a nemzeti dalok kiadásának.”⁵⁵ Jankovich elsősorban a történész, a kultúrhistorikus szemével válogatta meg énekeskönyveinek anyagát, s bár minden bizonnyal sok népi és népszerű dalt ismert, látott, azokat kevesebbre becsülte „nemzeti” énekeinél. 1819-ben jelent meg az az írása — egy a maga korában igen modern német népdalgyűjteményről készített recenzió, amelyből világosan kiolvasható a népköltészethez való viszonyulása.⁵⁶ E viszony alapja nyilván Herder (vagy a közvetítő, átértelmező Révai Miklós) tanításaiban rejlik — de azokénál sokkal merevebb, szűkebb perspektívájú. Szerinte a népdalok a „Nemzet belső Karakterének bővebb Tudományi vizsgálatára” ösztönöznek, nyelvük pedig — mivel eltér az irodalmitól — a nemzeti nyelv történeti fejlődését szemlélteti. Érthető, hogy Jankovich, aki ebben a német népdalgyűjteményben csak dialektológiai példatárat lát, s nem veszi észre a dalok esztétikai értékeit („... mint hogy ezen Énekek tsupán és egyedül sorsával megelégedett köznépek öröm érzéseit jelentik, nem pedig tudósabb, és fellebb emelkedő ismeretekre vezetnek...”), miért nem szorgalmazta az irodalmi népiesség térhódítása idején sem a népi alkotások másoltatását, vagy miért nem adta át gyűjteményeinek kicsiny — bár értékes — folklór anyagát az Akadémiának, illetve a Kisfaludy Társaságnak.

„Nemzet és nép: nagy különbség az ő szemében” — írta Korompay. „Aligha volt hajlandó a nemzeti dalokat népdalokká lefokozni: benne élvén a történeti múlt szellemében, csatlakozni egy olyan gyűjtési mozgalomhoz, mely aránylag kevés figyelmet fordított az irodalmi régiségekre.”⁵⁷ Korompay Bertalan helytálló feltételezéseit ki kell egészítenünk egy harmadik, valós, gyakorlati akadály megemlítésével, amely az NDGy kiadását lehetetlenné tette.

Az életrajzi adatokból tudjuk, hogy Jankovich 1832-ben eladta a Nemzeti Múzeumnak kéziratos gyűjteményeinek egy részét — az énekeskönyveket is —, ezekkel többet nem dolgozhatott. Az eladott anyagnak igen lassan készült a leltára, majd az 1838-as árvíz alkalmával a katonaság segítségét is igénybe véve, ömlesztve menekítették Jankovich házából a könyv- és kézirat tömeget; tehát az árvíz utáni években, ha nagyon akarta volna, se tudta volna tízkötetes másolatgyűjteményét sajtó alá rendezni: az énekeskönyvek gyakorlatilag hozzáférhetetlenek voltak. Újabb másolási munkákat ugyan megrendelhetett, de a korábban elkészített anyaggal nem foglalkozhatott.

Ha valaki, akkor az irodalomtörténész Toldy Ferenc tehetett volna lépéseket az NDGy közzététele érdekében, hiszen jól ismerte annak kultúra- és irodalomtörténeti értékeit. Még másoltatott is 1863-ban (nem tudjuk, mi célból) Jankovich dalgyűjteményéből — nevezetesen a Szentsei-daloskönyv másolatából álló II. kötetet. Ennek a másolatról készült másolatnak kellett legyen párja is, mert az Akadémiai Kézirattár Toldy-hagyatékában így van nyilvántartva: „XVII. sz.-i vers és énekmásolatok, II. Jankovich-kódex”. Ma már nehéz megmondani, hogy a köztük levő személyes ellentét (erre Kazinczy levelezésében is találunk utalást) vagy Toldy szakmai irigysége volt-e az oka annak, hogy bár Toldy minden jel szerint

kiaknázza Jankovich szellemi hagyatékát — az Akadémiához benyújtott kéziratos Közönséges Magyar Könyvtár c. bibliográfiáját, illetve Jankovich kéziratos énekgyűjteményét —, semmit nem tett annak publikálása, elismertetése érdekében.⁵⁸

Jankovich kéziratos hagyatékának irodalomtörténeti értékeit halála után egy emberöltővel Thaly Kálmán fedezte fel újra, aki vitézi énekeinek kiadásához Jankovich énekeskönyveit és ponyvagyűjteményét használta „fő-fő” forrásként. Azóta megjelent még az NDGy-ből néhány szép, 17—18. századi ének a Régi Magyar Költők Tára kötetekben, s természetesen hivatkoztak a Jankovich-féle kéziratokra mindazok a zenei és irodalomtörténeti tanulmányok, amelyek a 18. század zenéjét és „közköltészetét” elemezték.

JEGYZETEK

¹ A magyar népköltészetgyűjtés történetét kimerítően tárgyalja: *Ortutay Gyula* A magyar népdalok c. bevezető tanulmánya. In: Magyar népdalok I. k. Bp. 1975, 7—69.

² *Erdélyi J.*, Népdalok és mondák I—III. k. Pest 1846—1848.

³ *Kriza J.*, Vadrózsák. Kolozsvár 1863.

⁴ *Fenyő I.*, Irodalmunk reszpublikájáért. Bp. 1976, 129.

⁵ *Pesovár F.*, Kéziratos daloskönyv 1827-ből. Néprajzi Közlemények (1957) 3—4. 307—308.

⁶ *Stoll B.*, A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Bp. 1963. A bibliográfia az 1760—1830 közötti időből több mint 500 világi éneket tartalmazó kéziratot említ, s ezek többségében népdalokat is találunk.

⁷ „A magyaros a parasztiól, a népi a népszerűtől, illetve a műköltőtől ebben a korban még nem válik el, népdalon, népköltészen még a nemzeti hagyományok körébe tartozó mindenfajta művet értenek, minősítésükben osztályszempontok nem szerepelnek ... Összefügg mindezzel, hogy a 18. században nem annyira az esztétikai értéket látják és keresik a népköltészetben, mint inkább a magyarnyelvűség dokumentumait, a magyar nyelv művészetére alkalmasságának bizonyosságát. Másrészt címszava alatt ekkor még ... túlnyomórészt a régi kultusza dominál, a közösségi múlt emlékezetének megteremtése.” *Fenyő I.* i. m. 134. — A problémakör összefoglalását és bibliográfiáját l. *Küllös I.*, Adalékok a magyar népdalfogalom történetéhez. In: Népi kultúra — népi társadalom IX. k. Bp. 1977, 111—138.

⁸ A pozsonyi Magyar Hirmondó (szerk.: *Rát M.*) 1782. januári számában.

⁹ Kazinczy Ferenc levelezése I. k. Bp. 1890, 161. sz. levél (1788. december).

¹⁰ *Horváth J.*, A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927, 141.

¹¹ A felsorolásból kihagytuk a Jankovich által „feldolgozott”, lemásoltatott daloskönyveket, valamint a korszak népzene-történeti szempontból értékes forrásait. Ezekről az ún. melodiáriumokról l. *Bartha Dénes* tanulmányait: A magyar énekelt vers forrásai Faluditól Horváth Ádámgig. ItK 42 (1932) 3. 274—287., uő, A XVIII. század magyar dallamai ... Bp. 1935., uő., Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből. (Bevezető tanulmány és zenei jegyzetek.) Bp. 1953.

¹² Idézi: *König Gy.*, Népdalok és egyéb versek gyűjteménye (1812). ItK 12 (1902) 1. 66.

¹³ *Krompecher [Korompay], B.*, Jankovich Miklós irodalmi törekvései. Bp. 1931, 7.

¹⁴ OSzK Kézirattár, Fond 16.214.

¹⁵ OSzK Kézirattár, Fond 16.300.

¹⁶ OSzK Kézirattár, Fond 16.893/4.

¹⁷ A leveleket kiadta és kommentálta: *Péterfy I.*, Pálóczi Horváth Ádám levele Jankovich Miklóshoz. ItK 80 (1976) 4. 500—505.

¹⁸ A Jankovich-féle kéziratokat az OSzK Kézirattára örzi. A gyűjtemény egy részét 1832-ben, más részét 1852-ben vásárolta meg a Nemzeti Múzeum Könyvtára. Utoljára 1958-ban került nagyobb Jankovich-féle kéziratanyag a Kézirattárba. Ezért jegyzékünk (l. függelék I.) első része a Jankovich kezén megfordult énekgyűjtemény eddig legteljesebb lajstroma. Azokra a kéziratokra, amiket Stoll

bibliográfiája is említi, a Stoll-féle sorszámokkal utalunk. A kéziratjegyzék második része (függelék II.) saját gyűjtésem, eddig nem publikált kéziratokra hívja fel a figyelmet.

¹⁹ Az utóbbit hibásan idézte, mi helyesen közöltük *Horatius*, Carminum Liber 4. Carmen 9: 9—10. sora szerint.

²⁰ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 175. 31a.

²¹ Erről bővebben ír *Mezei M.*, Dalköltészetünk a felvilágosodás korában. ItK 73 (1969) 2—3. 220—242.

²² Kiadta, a ballada folklór változatait bemutatta és kommentálta *Domokos P. P.*, A pávát őrző leány balladája. Ethn. 70 (1959) 3. 460—463. — Az énekek számozása itt és a következőkben az eredeti kézirat számozását követi.

²³ A dalszűzsé történetéről és világirodalmi párhuzamairól l. *Túróczy-Trostler J.*, A tótágast álló világ (2. Állatlakodalom). Egyetemes Philológiai Közlemények 67 (1943) 3. 351—363.

²⁴ Erről a dalcsoportról l. *Eckhardt Sándor* tanulmányát és forrásközléseit: Parasztsors a régi magyar költészetben. Irodalomtörténet (1951) 2. 144—174.

²⁵ Szövegközlését l. *Klaniczay T.*, A Fanchali Jób kódex, MTA I. Osztálya Közleményei XIV (1959) 248—249. A Pajkos ének elemzését Stoll Béla végezte el: A Pajkos ének és a népköltészet. ItK 66 (1962) 2. 180—192. A latorénekek most megtalált szövegváltozatairól l. *Küllös I.*, A magyar betyárfolklórról. In: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen 1982, 569—589.

²⁶ *Stoll B.*, Világi énekek és versek. Magyar Könyvszemle 71 (1955) 3. 221—223. Az énekeskönyvet teljes terjedelmében Küllös Imola rendezte sajtó alá.

²⁷ Az ének címe: „A rendes házasság leírása avagy a Leány Nézők uti kalauzza utba igazítás”. — A cím mellé Jankovich a következőket jegyezte: „Habet inter impressa No. 1.”, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a szöveget korabeli ponyvárról másolta. Ilyen című ponyvanyomtatvány létéről *Pogány Péter* katalógusa is tudósít, l. Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán 1770—1823. Bp. 1959, 163.

²⁸ Régi és újabb magyar könyvek Laistroma mellyeket látott v. forgatott W. Jankovich Miklós 1788. — OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 677., valamint a Fol. Hung. 1058. 24a—26a.

²⁹ A 288. sorkezdet után Jankovich ezt írta: „ezek után versek és históriák következnek”. — Ezekből azonban már csak egyet jegyzett fel.

³⁰ *Pogány P.*, A régi hazai népies ponyvakutatás problémái. Ethn. 69 (1958) 4. 578—593., uő i. m. 1959.

³¹ Sándor István szavait idézi *Pogány P.* i. m. 1959, 61. — Jankovich ponyvárról másolt énekeinek jegyzékét l. Korompay Bertalan tanulmányában, jelen kötet: 173—196.

³² E kérdéstről a sárospataki verskéziratok — elsősorban a Dávidné Soltári — kapcsán l. még: *Harsányi I.*—*Gulyás J.*—*Simonfi J.*, A kurucz dalok forrásaihoz. Ethn. 25 (1914) 4. 232—249.

³³ A Horváth-énekeskönyv 16. századi másolatát l. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 178. 243. sz.

³⁴ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 175. 17a.

³⁵ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 141. 8. vsz.

³⁶ OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 1158/19. sz. 3. vsz.

³⁷ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 175. 51. sz.

³⁸ Kiadva l. Régi Magyar Költők Tára XVII. sz. III. k. (szerk.: *Klaniczay T.*—*Stoll B.*) Bp. 1961, 263/X. szöveg, 510—511.

³⁹ L. *Stoll B.* i. m. 1963, 266. Szakolczai István-énekeskönyv (1762) 131b—132a. Dallamával együtt említi Pálóczi Horváth Ádám gyűjteménye (230. sz.), számos népi variánssa közül a legfontosabbakat l. uo. a jegyzetekben (l. *Bartha D.* i. m. 1953, 830.).

⁴⁰ Az éjjeliőrök verseiről, illetve azok paródiáiról l. *Szomjas-Schiffert Gy.*, Hajnal vagyon, szép piros... Bp. 1972, 103—126. A szerző nem említi tanulmányában a Jankovich lejegyzte szövegtípust.

⁴¹ Horváth János-énekeskönyv — OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 1158. 30b. „Más:” „Szivem tsöngetője. lölkömmek pöngője, / o te piros rosa, alle, alleja. repe.. // Tobias botskora, Mojses furkos bottya / david parittyaja, öreg anyám kontyja. repete // Deli szép termete, husz német élete, / kurta zubonkája, két pénzecs pártája. repete. vége.”

⁴² OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4101: „Disznók Torka Dagadásáról”: „Element Sz. Tamás Apostol az Rigyás uton füvet és gyükeret ásni, elő találá Urunk Jézus Krisztus és kérdi tüle, hova mégy, Sz. Tamás Apostol? felele néki: Én elmegyek Uram, Jézus Krisztus az Rigyás uton füvet és gyükeret ásni, mert az én Marháim (igen) megkóródtak. Felele néki: Térj vissza Sz. Tamás Apostol, és aggy árpát az Atya, Fiu, és Sz. Lélek Isten nevében nélkül és meggyógyulnak. — Disznók Torka Dagadásáról való Árpára köll háromszor ezt olvasni, egy Szakajtó vékában Száznak is elég.”

⁴³ Fol. Hung. 126/I. Aranka György gyűjteménye 93b—94a. „Szolga Eneke”: „Boldogtalan állapotya a Szegény Szolgának / Mikor Ura eszik iszik danolgat magának / ehezik a Szolga / ha nintsen mit innya / száraz a torka / Jantsi Jantsi mit kell tenni / Urá kell lenni / nints mit tenni / Ura kell lenni / 2. vsz. A Falabi (?) / Peter Mester enekely kedvere / Sipos Mihály masok mellett üttes erszenyire / nints Jantsinak pénze / bot korbats szidalom / furatos a bere / Jantsi Jantsi . . . rep.”

⁴⁴ Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság célkitűzéseiről, valamint Aranka könyvtárának és kéziratának sorsáról l. *Jancsó E.*, Aranka György élete és munkássága. Kolozsvár 1939., *uő.* Az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság iratai, Bukarest 1955.

⁴⁵ Idézi *Krompecher B.* i. m. 14—15.

⁴⁶ Tudományos Gyűjtemény I (1817) 9. 23—24.

⁴⁷ A leveleket l. kiadva ItK 80 (1976) 500—505; eredetijüket az OSzK Kézirattárában, a Jankovich Fond 16/355. tételszám alatt őrzik.

⁴⁸ L. OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 446. 40—41. ff.

⁴⁹ *Mailáth, J.*, Übersicht der magyarischen Poesie. In: Magyarische Gedichte. Stuttgart 1825.

⁵⁰ Idézi *Krompecher B.* i. m. 16—17.

⁵¹ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 1058. 24a—26a.

⁵² Kazinczy Ferenc Levelezése XX. k. 360—363. (Pesth, 1827. szept. 21.)

⁵³ Kazinczy Ferenc Levelezése XXIII. k. Bp. 1960, 361—362. (Sátoraljaújhely, 1827. oct. 26.) A *-gal hivatkozott kötet: Révai Versei, Pozsony 1787.

⁵⁴ Krompecher [Korompay] Bertalan monográfiáján kívül Stoll Béla bibliográfiájából vettem adataimat.

⁵⁵ *Krompecher B.* i. m. 20.

⁵⁶ *Jankovich, M.*, Ziska (Fer.), és Schottki (Jul. Max.): Oesterreichische Volkslieder mit ihren Singweisen gesammelt. Tudományos Gyűjtemény III (1819) 8. 111—116.

⁵⁷ *Krompecher B.* i. m. 20.

⁵⁸ Hálával tartozom az időközben elhunyt ifj. Jankovich Miklósnak, aki erre a momentumra nyomatékosan felhívta a figyelmemet és értékes tanácsaival segített tanulmányom elkészítésében.

I. JANKOVICH MIKLÓS MAGYAR NYELVŰ, „VILÁGI”
VERSEKET TARTALMAZÓ KÉZIRATOS ÉNEKESKÖNYVEI

1. Csoma-kódex (1638); az eredeti kézirat MTAK M. cod. kis 8r. 7. Jankovich-féle másolata: Quart. Hung. 237. (Stoll: 59.) — széphistóriák.
2. Kékkői-kódex (1660-as évek); eredetije ismeretlen helyen. Jankovich-féle másolata: Quart. Hung. 144. (Stoll: 91.)
3. Mátray-kódex (1677 után); Duod. Hung. 42. (Stoll: 104.) — Másolatát I. az NDGy I. kötetében. (Quart. Hung. 173. I.)
4. Zichy—Jankovich-kézirat (1683 után); Fol. Hung. 154. (Stoll: 112.)
5. Széphistóriák kézirata (1686); Oct. Hung. 732. (Stoll: 120.) — Jankovich 1842-ben hozatta Bécsből a kötetet, és tartalmát együvé másoltatta a Csoma-kódexszel (Quart. Hung. 237.). A kézirat előzéklapján az alábbi megjegyzését olvashatjuk a Csoma-kódexre vonatkozóan: „Ezen históriás könyvet, Betsi Schönfeld Úr gyűjteményéből még 1818. esztendőben Velem közölte Baro Mednyanszky Alajos, később Referendarius Ur eö xllája — akkor mind elején, mind a végin tellyes volt, noha csak tokban helyezhetve, nem pedig borítékban kötve — 1840 esztendőben midőn az egész Gyűjtemény már B. birtokában jutván, Bétsben 1840. nyomtatott Laistrom szerint el adatott már abban nem találtatott, hanem Gräffer Ferencz által valakitől megszerezettvén, a Magyar Tudós Társaságnak, mind elején mind a végin rongyoltan eladatott 14 fort. pp. mellyet én is kívántam volna már előbb meg szerezni, de már el volt adva, amint az ide ragasztott Gräffer eredeti tudosítása bizonyította.”
6. Költeményes Régiségek gyűjteménye a 17. századból ún. Höllischer-kódex (1686—1693). Jankovich 1840-ben másoltatta le. (Quart. Hung. 1258.) (Stoll: 118.)
7. Péro-énekeskönyv (1735 után); Quart. Hung. 1346. (Stoll: 196.)
8. Jankovich—Erdélyi-kódex (1740 előtt); ismeretlen helyen (Stoll: 200.) — valószínű, hogy az NDGy VII. kötete ennek a másolata.
9. Dugonics András-énekeskönyv (1760—1763); Quart. Hung. 235. (Stoll: 260.)
10. Erdélyi-énekeskönyv (1779); eredetije: MTA Kézirattár, RUI 8r. 136. Jankovich az egész kötetet lemásoltatta az NDGy IV. kötetébe. (Quart. Hung. 173/IV.)
11. Aranka György gyűjteménye (1782—1790); Fol. Hung. 126/I—III. (Stoll: 345.)
12. Fejérváry Károly gyűjteménye (1785—1793); Quart. Hung. 179. (Stoll: 364.) — Jankovich a kézirat néhány énekét átmásolta második fiatalkori dalgyűjteményébe. (Quart. Hung. 178.)
13. Magyar világi énekek (1789—1793); Quart. Hung. 175. (Stoll: 383.) — Jankovich Miklós első ifjúkori gyűjteménye, amelynek egy részét átmásoltatta az NDGy VIII. kötetébe. (Quart. Hung. 173/VIII.)
14. Dávidné Soltári (1790—1791); Sárospataki Nagykönyvtár, 630. (Stoll: 393.) — A kézirat korábban Jankovich birtokában volt, s egész tartalmát átmásoltatta az NDGy II. és III. kötetébe. (Quart. Hung. 173/II. és III.)
15. Horváth János-énekeskönyv (1790); Oct. Hung. 1158. (Stoll: 395.) — Az énekeskönyv dalainak egy részét Jankovich átmásolta második fiatalkori dalgyűjteményébe (Quart. Hung. 178.), majd onnan, más sorrendben az NDGy VI. kötetébe is. (Quart. Hung. 173/VI.)
16. Farsangi versek (1790) „Irta Balogh István Nevezetes Györgye Helységében”. Quart. Hung. 146. — Az 50a—55b. oldalon 336 db-ból álló szólásgyűjtemény „Lajstroma köz-példa beszédeknek”.
17. Nátly Ferenc-énekeskönyv (1795—1796); Quart. Hung. 176. (Stoll: 425.) — Az énekek nagy részét Jankovich átmásoltatta az NDGy IX. kötetébe. (Quart. Hung. 173/IX.)
18. Jankovich Miklós pasquillus gyűjteménye (18. század vége); Fol. Hung. 129/I—III. (Stoll: 495.)
19. Thalys-kolligátum (18. század vége—19. század eleje); Oct. Hung. 73. (Stoll: 511.) — Az 1—2 leveles verskéziratokból álló kolligátum egy része bizonyosan Jankovich birtokában volt, amint ezt a belső borítón levő bejegyzés és Jankovich saját kezeirása („Magyar énekek — rendezni kell”) is mutatja.
20. Régi magyar énekek kézirata (19. század eleje); Quart. Hung. 236. (Stoll: 539.)
21. Jankovich: Magyar világi énekek új gyűjteménye (1800); Quart. Hung. 178. (Stoll: 553.) — Jankovich második fiatalkori gyűjteménye, amelynek egy részét átmásoltatta az NDGy VIII. kötetébe. (Quart. Hung. 173/VIII.)
22. Resetka János-énekeskönyv (1801); Quart. Hung. 174. (Stoll: 560.) — Az énekeskönyv nagy részét Jankovich átmásoltatta az NDGy X. kötetébe. (Quart. Hung. 173/X.)

23. Magyar énekek (1804); Quart. Hung. 177. (Stoll: 573.)
24. Ágostony János-énekeskönyv (1809); Quart. Hung. 1342. (Stoll: 601.)
25. Magyar versek a 18—19. századból. Fol. Hung. 1058. — Több helyütt Jankovich kezeírása, a 24—26. lapokon Jankovich kézírásos, ábécérendbe szedett daljegyzéke „Énekek kezdősorainak listája” címmel.
26. Pataki-énekeskönyv (19. század első fele); az Oct. Hung. 446. kéziratkolligátum 25a—26b. oldalai. (Stoll: 870.) — A kéziratlapok 4 énekszöveget tartalmaznak, amelyből kettő sorszámozva van. A 218. és 219. számú énekeket Jankovich írta, s valószínűleg más darabokkal együtt ezeket is beakarta illeszteni saját ifjúkori gyűjteményébe. (Quart. Hung. 175.)
27. Pálóczi Horváth Ádám énekei (1817); az Oct. Hung. 446. kéziratkolligátum 40a—41b. oldalain. A kézirat eredetileg egy Jankovichnak írott Pálóczi-levél melléklete volt, 10 ének szövegével és 60 ének kezdősorával.
28. Kreskay Imre Ódái (1806); Quart. Hung. 202. (Stoll: Bev. c.)
29. Külömbféle Magyar Versek Gyűjteménye öszveszedte W. Jankovich Miklós. (18—19. század); Quart. Hung. 240. — Egykorú másolatok kolligátuma.
30. Magyar gúnyversek a 18. századból. Quart. Hung. 183. (Stoll: 403/5.)
31. Külömbféle magyar verseknek Gyűjteménye a 18—19. századból. Fol. Hung. 135.
32. Jankovich: Nemzeti Dalok Gyűjteménye (19. század eleje); Quart. Hung. 173. I—X. (Stoll: 531.) — Versmásolatok gyűjteménye; az V. és VII. kötet eredeti forrása lappang.

II. EGYÉB, NÉPRAJZI SZEMPONTBÓL FIGYELEMRE MÉLTÓ KÉZIRATOK JANKOVICH MIKLÓS GYŰJTEMÉNYÉBEN

1. Imádságok, varázsimák, ráolvasások (latin, magyar, német, szlovák nyelven) — eredeti kéziratok és másolatok a 16—19. századból (többek között a Peer-kódexből); Quart. Hung. 4101.
2. Református imádságok Erdélyből (1620—1644); Analekta 154.
3. Gömői evangélikus énekeskönyv (1747—1757); Quart. Hung. 389. (Stoll: 213.)
4. Aranka György gyűjteménye (18. század második fele); „Rövid leírása Abrugbánya elpusztulásának...” Fol. Hung. 94. (Stoll: 345. jegyzete) — A kézirat 21a—28b. oldalain hiedelmek, tanácsok, „fizikai” csodák, praktikák leírása, főként latinul; a 29a—40b. oldalakon jótanácsok, népi gyógyítás, babonák, receptek, főként magyarul.
5. Halotti búcsúztató versek és beszédek (1716—1817). Magyar és latin nyelvű egykorú kéziratok konvolutuma. Quart. Hung. 4102.
6. Szólásmondások latin nyelven (18. század); Jankovich Fond 16/172.
7. Katolikus és protestáns imaszövegek a 18—19. századból; Analekta 156.
8. Szombatos imádságok. (18. század vége—19. század eleje); Analekta 157.
9. Eпитáfiumok és feliratok gyűjteménye (18. század vége—19. század eleje); Analekta 166.
10. Községi molnár hivatali esküje (18. század vége—19. század eleje); Jankovich Fond 16/138.
11. Gegő Elek levelezése a moldvai vajdával a moldvai magyar telepek ügyében (1836); — Másolatok Jankovich Miklós megjegyzéseivel. Jankovich Fond 16/88.
12. Collectio miscelaneorum medicorum. Quart. Lat. 3874.
13. Jankovich Miklós tudományos értekezései I—II. Quart. Hung. 4095. — Közte három figyelemreméltó fogalmazványtöredék, illetve tanulmányvázlat: 1. „Magyar kalendáriumoknak tudós esmérete”; 2. „A babonáról”; 3. „Imádság által gyakorlott orvoslás”.

BETŰRENDES MUTATÓK ÉS KIEGÉSZÍTÉSEK JANKOVICH MIKLÓS ÉNEKGYŰJTEMÉNYEIHEZ

A Nemzeti Dalok Gyűjteménye című tizkötetes kéziratos művet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi Quart. Hung. 173. sz. alatt. Oda vétel útján került, több évvel létrehozója halála után, 1852-ben, Jankovich egyéb énekeskönyveivel együtt. Jankovich Miklósnak, a híres gyűjtőnek ez egyik legnevezetesebb, legtöbbet emlegetett alkotása, amelynek keletkezése valószínűleg az 1810-es, legkésőbb az 1820-as évtizedre tehető. Jelentőségét régi énekköltészetünk megmentése szempontjából már a maga kora nagyra becsülte, forrásértékére azonban, Jankovich énekgyűjtő mozgalmával kapcsolatban, több mint száz évvel ezelőtt, főleg Thaly Kálmánnak a kuruc kor költészetét feltáró kiadványai hívták fel a figyelmet. Jankovich énekgyűjtésében mégis jóval több foglaltatik, mint a régi magyar énekköltészet kéziratban elterjedt része, meg a kuruc kor vitézi és történeti lírája. Énekanyaga minőségével csak Pálóczi Horváth Ádámnak kritikai kiadásban is megjelent dalgyűjteménye vetekedhetik. Az NDGy-be felvett összesen 852 ének — melynek duplumait leszámítva az alábbi katalógus 808 dalkezdetet sorakoztat fel betűrendes mutatójában — színe-javát felöleli főként 18. század végi irodalom alatti, röviden „népszerűnek” nevezhető dalköltészetünknek. Minthogy a teljes anyag kiadására — mint a gyűjtő annak idején tervezte — most már, az anyag részbeni, más forrásból való ismeretessé válása miatt, másrészt meg azért, mert feltáratlan része külön, összefoglaló kiadásra tarthat majd igényt, valószínűleg sohasem fog sor kerülni, a feladat nem lehet más, mint a kéziratos anyag áttekinthetővé tétele. Ezt a célt szolgálja alábbi összeállításom.

Jankovich énekgyűjteményeivel több mint félszázaddal ezelőtt, egyetemi hallgató koromban kezdtem foglalkozni. Jankovich Miklós pályájáról adtam be szakdolgozatot 1930-ban, és róla írtam doktori értekezésemet is, 1931-ben. Szándékomban volt az énekgyűjtemény feldolgozása. Ettől a következő évben Finnországban eltöltött néprajzi és Kalevala-tárgyú ösztöndíjas tanulmányi évem térített el. Annál nagyobb örömmel hozom most nyilvánosságra az NDGy-ről egykor készített cédulakatalógusom eredményét: a szakdolgozatom függelékéül benyújtott betűrendes énekezdősor-mutatót (178—192). Ehhez mindenekelőtt álljanak itt megjelöléseikkel együtt a forrásmunkák, amelyekre hivatkozni fogok.

- Mátray = Mátray-kódex, 1677 után. OSzK Kézirattár, Duod. Hung. 42.
 Szentsei = Szentsei-daloskönyv, 1704. OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 70.
 D. S. = Dávidné Soltári. Daróczi József gyűjtése Székelyudvarhelyen 1790—1791. Sárospataki Könyvtár 630.
 J1789 = Magyar világi énekek, melyeket egybeszedett és leírt J. M. anno 1789—1793. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 175.

- Nátly = Nátly Ferenc-énekeskönyv 1795—1796. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 176.
- J1800 = Magyar világi énekek új gyűjteménye. 1800. Jankovich Miklós előbbi gyűjtésének folytatása. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 178.
- Resetka = Világi énekek Pestini anno 1801. E kötetének a címlapjára írt név alapján Stoll Béla adta a Resetka János-énekeskönyv nevet. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 174.
- M. É. = Magyar Énekek. 1804. OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 177.
- Erd. = Erdélyi-énekeskönyv 1779. Erdélyi Jánostól kapta a nevét, mivel az ő hagyatékából került az MTA Könyvtárába. Ottani jelzete RUI 8r. 136.
- HorvJ. = Horváth János-énekeskönyv Székesfehérvár, 1790. Sok kéz írása. OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 1158.

Az utóbbi kettőről az újabb kutatás derítette ki, hogy Jankovich NDGy-jének szintén forrásaiul szolgáltak. Ezeket pótlólag dolgoztam fel cédulakatalógusomba.

Betűrendes mutatóm kiadásánál a következőkhöz tartottam magam. Eljárásom az, hogy a kezdősor megadása és a kötet- és sorszám közlése után a fenti források valamelyikére utalok. Az összes énekanyagnak kb. 11%-a esetében a forrásszöveg kimutatása itt hiányzik, ti. ezek eddig még nem kerültek elő. Az utána felsorolt adatok a változatokat jelzik. A jelzetek lehetőleg a kéziratok kötetek sorszámaira utalnak, ha ilyen számozás nincs, a lapszámozásra. A nyelvészek gyakorlatából kölcsönzött < jel a közvetlen átvétel (honnan hová?) útját jelzi — az ilyen jel utáni adat erejéig. Néhányszor, mikor a forrás bizonytalan, a < jelet gondolatjel váltja fel. Kimutatásaim megmaradnak a Jankovich-féle énekgyűjtés szűkebb körén belül. Aki a változatok nagyobb számának birtokába akar jutni, haszonnal forgathatja Stoll Béla énekeskönyv-katalógusának és Pálóczy Horváth Ádám dalgűjteménye kiadásának adatközléseit.

Az NDGy V. és VII. köteteinek forrásai még nem tisztáztak. A VII. kötetre nézve fennáll annak a valószínűsége, hogy a benne foglalt dalok egy jelenleg lappangó énekeskönyvre (az ún. Jankovich—Erdélyi-kódexre, katalógusszáma 200.) mennek vissza, az V. k. (katalógusszáma 547.) énekanyagának több mint a fele Stoll szerint egy a Ráday-levéltárban őrzött kéziratok kötetben található fel. Leltárszáma 1,510. Minthogy az énekeskönyvhöz nem tudtam hozzájutni, Ráday lt. jelzet alatt csak azon néhány énekre, mint forrásra utalok, amelyekre Stoll Béla hívta fel a figyelmet kitűnő alaposággal elkészített bibliográfiai forrásmunkájában.

Hogy a tájékoztatás teljesebbé váljék, külön betűrendes jegyzék közli Jankovich itt számba vett énekgyűjtéséből az NDGy-be át nem vett s fel nem használt énekanyagot (193—194).

A mutatóban jó néhány sorkezdet után nemcsak egy szám — az ének helyére utaló —, hanem egy másik szám is olvasható, amely annak a gyűjteményben található változatára (variánsára) céloz, vagy szövegbeli egyezésekre hívja fel a figyelmet. Ilyen egyezés pl. az is, mikor egy latin nyelvű éneknek magyar fordítása is előfordul — külön darabként — a kéziratok anyagában. Az ilyen változatok s az egyező szövegrészek nagy száma (44) arról tanúskodik, hogy az NDGy, tisztázásra

lemásolt alakjában, semmiképp nem volt kiadásra előkészített, sajtó alá rendezett munkának tekinthető. Jankovich mindössze annyit tett, hogy kiadta másolásra korábbi, nehezen áttekinthető, sajátkezű gyűjtését vagy a neki beküldött énekeljegyzéseket. Mindez Jankovichnak megvásárolt vagy csak betekintésre megszerzett énekeskönyveivel kapcsolatban már szinte szokásává vált. Így nem tehető szemrehányás sem neki, sem másnak (pl. Toldynak), hogy az NDGy-t ebben a formában nem adta ki, nem bocsátotta nyilvánosság elé. Ez a gyűjtemény ui. messze állt attól, hogy nyomtatás alá kerüljön.

Sajátossága e kézirat anyagnak, hogy benne ismert költők költeményei együtt szerepelnek ismeretlen szerzők alkotásaival (pl. *insurgens* dalokkal), népszerű versekkel és esetenként igazi népdalokkal. Hogy mást ne mondjak, Amade Lászlónak 36 dala fedezhető fel benne. Ilyenekre tömegesen bukkanunk a VIII. kötet végén s néhányára a IX. kötet elején. Többszörös másolás terméke tehát Amadénak egyik-másik ide felvett dala. Jankovich először saját, század végi, század eleji gyűjtésébe jegyezte fel Amadénak kéziratban lappangó költészetét, azután innen másoltatta összefoglalónak szánt tizkötetes énekgyűjteményébe. Minthogy maga is kéziratban jutott hozzá, az ő esetében a folytatólagos másolás áttételes sorozatával kell számolnunk.

Pálóczi Horváth Ádám saját maga költötte verseiből 15-nek az előfordulása állapítható meg az NDGy-ben. A két dalgyűjteményben megegyező énekek száma meghaladja az 50-et. Ami közvetlen kapcsolatukból volna következtethető: az, hogy Horváth Ádámtól nagyobb mennyiségben vett volna át felajánlásképpen átadott énekeket, az nézetem szerint, magából Jankovich gyűjteményéből nem mutatható ki.

Külön feladat lesz esetenként utánajárni egyes énekek szerzőinek (Faludi, Ányos, Verseghy, Nagy János, Kreskay stb.), mivel ez alkalommal a szerzőség megállapítására nem törekedhettem.

Az NDGy-ben nemcsak magyar, hanem latin és szlovák nyelvű versek is foglaltatnak. A latin versek száma 24, a szlovák nyelvűeké 10. Azonkívül helyet kap benne két német, egy román meg egy cigány nyelvű ének. E tényben Jankovich nemzetfelfogása tükröződik. A magyar nyelvűség és a magyarországi idegen nyelvűség közé nem vont éles határvonalat. Mint Jankovich Miklós irodalmi törekvései (Bp. 1931, 46) c. értekezésében írom, a nagy hazafi egyik egyesület-alapító tervében („Királyi budai tudós társaság”) kerülni kívánta a „magyar” nevezetet. Könyvei gyűjtésében a német és felvidéki szláv művek beszerzésére — kivált ifjabb éveiben — ugyanakkora gondot fordított, mint a magyar nyelvű könyvek összevásárlására. Ilyen egyetemes gyűjtői érdeklődéssel szinte magában áll hazai kortársai sorában. Nem kell hangsúlyozni, mennyi haszon származott ránk ebből. Tudós erőfeszítéseinek nyomban külföldön is nagy visszhangja támadt.

Énekgyűjtései eredményeinek összegező lemásoltatása az 1810-es, 1820-as évtizedekre tehető. Fejér György 1817-ben énekgyűjteményeiről szólván már a „vitézi” s a „nemzeti” kifejezésekkel él, úgy mint ő is. Pálóczi Horváth Ádámmal — ennek hozzá írt leveleiből ítélve — a 10-es években állt szorosabb kapcsolatban. Horváth, 1813-ban összeállított énekanyagával, csak kevésel előzte meg Jankovichot. Levelei nyilván válaszok énekgyűjtő puhatolódzásaira. Ugyanilyen kéréssel fordult Kazinczyhoz is, mint ismeretes, 1827-ben.

Az énekeskönyvek megszerzéséről az egyetlen pontos kronológiai adatunk (mostani tárgykörünkben) az, hogy Dávidné Soltárit 1810-ben vásárolta meg 25 forintért Dankó Gábortól.

A gyűjtés háromféle eljáráson alapult: *a)* sajátkezü összeíráson, *b)* kész gyűjtemények (énekeskönyvek) vásárlásán és másoltatásán, *c)* levelezés útján szervezett postai gyűjtésen és egyes énekeknek vagy dalfüzéreknek a beküldésén. Ennyiben beszélhetünk gyűjtőmozgalomról. Az utóbbi gyűjtőmódszernek tanúja a „Magyar Énekek” feliratú kolligátum, amelybe különböző versbeküldők kézíratai vannak egybekötve. A legkésőbbi keltezett adalék 1814-ből való. Ugyanígy „rendezetlen” Jankovich-gyűjtést foglal egybe a Széchényi Könyvtár Oct. Hung. 73. jelzetű (szerintem tévesen Thaly-kolligátumnak nevezett, katalógusszáma 211.) kézíratos kötete is.

Jankovich énekeskönyveiről az a nézetem, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárába kerülésük (1852) után köttettek be olyanformán, ahogyan ma bekötve rendelkezésünkre állnak. Innen van, hogy az NDGy-hez tartalmilag közelálló, Jankovich tulajdonában volt énekeskönyvek, a nekünk forrásokul szolgáló kézíratos művek egy része leltározásuk alkalmával az NDGy jelzetéhez mindjárt csatlakozó (Quart. Hung. 174—178.) leltári számot kapták. Nem látszik kizártnak, hogy a könyvtár őretől s a kéziratok átvevőjétől, Mátray Gábortól származik az NDGy köteteinek római számokkal (I—X.) való megjelölése.

Az NDGy keletkezésének történetét a következő ismeretekkel és feltevésekkel világíthatom meg. Jankovich kötetei címlapjain nem római számokkal, hanem nagybetűkkel jelölte meg az egy-egy kötetbe különített énekanyagot. Másolati gyűjteménye feltehetőleg először a VIII., IX., X. számokat viselő kötetekből állott. Ezeket jelölte meg A, B, C betűkkel. A VIII.-ba saját ifjúkori gyűjtése anyagát (J1789 és J1800) vétette fel némi válogatással, a IX. kötetbe íratta le Nátly Ferenc gyűjteményét a század végéről, a X. kötet a Resetka Jánosnak tulajdonított énekeskönyv anyagából telt ki az új század kezdőévéből.

Időközben — számunkra egyelőre ismeretlen időpontban — hozzájutva a Mátray-kódexhez és a Szentsei-daloskönyvhöz, melynek megszerzésével, megmentésével, mint annyi mással, nevét az utókor számára halhatatlanná tette, másolati gyűjteményének koncepciója némileg megváltozott. Ezeknek adott történeti elsőbbséget. Ezeket határozta meg A és B betűkkel. A többi kötetet folyamatosan ily betűkkel látta el: III = C, IV = D, V = E, VI = F, VII = G. Az a tény, hogy a Mátray-kódex versanyaga — a többitől eltérően — valamivel kisebb méretű Quart-ívlapokra van másolva, valószínűsíti azt a feltevésünket, hogy ennek a kódexnek a lemásolása megelőzte a többit, a másolat készen volt, mikor a másoló (ugyanaz az egy személy) a többi énekanyag letisztázására megbízást kapott; a Mátray-kódexet felölelő kötet tehát készen helyeztetett a sorozat élére.

Most már a történeti múlt és a jelenkor meg lévén alapozva, hátra volt, hogy a III.-tól a VII. kötetig terjedő közbülső sorozatban is bizonyos sorrend állapíttassék meg. A III.-ba Dávidné Soltári kerültek, a Jankovich összeírásával terjedelemben összevethető s szintén igen értékes vidéki énekgyűjtemény, mely jelenleg a sárospataki könyvtár büszkesége. Felteszem, hogy a másoltatás időpontja nemsokára követte a beszerzését. A továbbiakban új gyűjtési tendencia: a csoportosítás szándéka vehető észre. Az V. kötetbe — amelyben több latin és

szlovák vers sorakozik a magyarral vegyesen, rendszertelenül —, főként a kötet második felébe az ún. „feslett” megjelölésű versezeteket, a VII.-be az istenes énekeket kölönítette el — ha ugyan az eredeti forrásokban így benne nem voltak. Az istenes énekekből csak kevés gyűlt össze. Az átlagos, 100 körüli dalmennyiséghez (pl. IV., V. k.) képest csak negyedannyi. A IV. kötetbe az Erdélyi János után Erdélyinek nevezett dalgűjteményt másoltatta le, a VI.-ban pedig a székesfehérvári Horváth János-énekeskönyvből származó darabok kaptak helyet. Kétségkívül a IV. és V. kötetben sok a még feltáratlan és nagyon eredeti költemény. Azonban korunk „rokokó strófában” szerzett szerelmi költészetének mennyiségileg is legjava termése a III. és VIII. kötetben található. Ezek a legerjedelmesebbek. Az előbbi kötetben 184, az utóbbiban 176 ének van együtt.

Thaly főleg a vitézi énekeket és a kuruc kori költészetet értékelte nagy feltűnést keltett kiadványaiban. Mostanában a gyűjtemény népdalait keltenek figyelmet. Négyesy László Amade és Faludi verseinek kiadásához ismerkedett meg a gyűjtemény enemű másolataival. Teljes képünk az óriási tömegű kéziratok értékéről csak akkor lesz, ha a költői anyag kitergetése éppoly alaposítással megtörténik, mint a 17. századi szerelmi líra esetében. E munka elvégzése azonban jóval nagyobb nehézséggel fog járni, mert a 18. és 19. század határán túl és innen a kéziratban terjedő lírának a korábbihoz viszonyítva a többszöröse várja feldolgozását egy több kötetes kiadvány részére egy roppant arányú filológiai apparátus segítségével. Ha a roppant verskomplexumban néhány kutató nemcsak a változatok tömegére lesz figyelemmel, hanem egy-két még felfedezetlen kincsre is fog bukkanni, az ilyen kincsek felfedezése fogja helyére tenni Jankovich élete munkásságának eredményeit nemzeti művelődésünk emlékeinek megmentésében.

Észrevételeimet néhány adattal zárom. Kézirattári kutatásaimban figyelmes lettem arra, hogy a Széchényi Könyvtár Kézirattárában van néhány ponyvakkolligátum, amelyeknek van mondanivalójuk a Jankovich gyűjtései körüli forráskutatások számára. A kolligátumok a következők:

<i>Krónika</i> kollig.	= OSzK Kézirattár, L. eleg. m. 744 ^{zs}
<i>Pöna</i> kollig.	= OSzK Kézirattár, L. eleg. m. 935 ^{sx}
<i>Kutyaszőr</i> kollig.	= OSzK Kézirattár, L. eleg. m. 747 ^{cx}

Nem kétséges, hogy a ponyvanyomtatványoknak vásári úton való terjesztése éppen olyan fokmérője az énekek népszerűségének, mint a kéziratok énekeskönyvi másolatoké. Számbavételük irodalomtörténeti szempontból is fontos. Tanúsítja — amire különben Thaly rámutatott —, hogy az olyan híres énekünk, mint pl. a „Mit búsulsz kenyeres, midőn semmid nincsen”, nemcsak a Szentsei-daloskönyvben és az Erdélyi-énekeskönyvben maradt fenn, hanem ott élt és terjedt a 18—19. század fordulójának ponyvakiadványaiban is, a kézről kézre adott másolás gyakorlatán kívül nyilván az élőszó és a nyomdai vállalkozás is biztosította száz éven túli életben tartását (194—196).

A NEMZETI DALOK GYŰJTEMÉNYÉNEK BETŰRENDES MUTATÓJA, EDDIG KIMUTATOTT FORRÁSAIK ÉS VÁLTOZATAIK

- A bárány farsangban hogy utaztam III. 25. < D. S. 26.
A báránynak négy a lába III. 132, V. 56. < D. S. 137., J1789 175.
A dáma ha nem smukkos VIII. 142. < M. É. 35., J1800 229.
Addig szolgáltam, Néked áldoztam IV. 51. < Erd. 52.
Adnék rózsám, adnék, de nem merek V. 57.
A farsangi multság VI. 38. < HorvJ. 28.
A fényes nap már ezentúl IX. 33. < Nátly 52.
Ah! Ah! Ah! ha nem élhetek VIII. 161. < J1800 279.
A hathatós érzékenység Hol öl hol elevenít V. 24.
Ah jaj jaj mit tegyek ez esetben VIII. 58. < J1789 88.
Ah már egyszer engesztelj VIII. 154. < J1800 271.
Ah meddig kell még szenvednem IX. 29. < Nátly 47.
Ah mit kínzod én szívemet VIII. 65. < J1789 98.
Ah nincs többé akit szerettem VIII. 155. < J1800 272.
Ah újra elhagysz Euridice, egyetlen kincsem VI. 14. < HorvJ. 55.
Ajtóm ablakom bezárva Nincsen V. 29.
Akarmerre nézek Vagy intézek VI. 6. < HorvJ. 20., J1800 246.
Aki dolgaiban elő akar menni IX. 23. < Nátly 37.
Aki indul hosszú útra I. 18. < Mátray 28a.
Aki magában kesereg V. 14.
Aki még élsz s törtül nem félsz VIII. 45. < 1789 72., Resетка 11.
Aki nem régenten válék el éntülem I. 21. < Mátray 32a.
Akit elfelejtett Cupido nem ejtett III. 98., V. 23. < D. S. 100.
A Kunságot összejártam III. 146. < D. S. 151.
Áldjon meg az Isten III. 65. < D. S. 67.
Áldott légy (vagyok), édes remény (én reményem) IX. 4. < Nátly 8.
Áldott palack, ki kezemben vagy VI. 36. < HorvJ. 18., J1800 245.
A leányok nem rosszak VIII. 87. < J1789 136.
Állandó az én hívségem VIII. 35. < J1789 53.
Állandóul gyötrődöm IX. 27. < Nátly 45.
Állandó vagy, méltán szerethetlek III. 44., IV. 41. < D. S. 45. < Erd. 42., J1789 38.
Áll előttem egy virágszál I. 23. < Mátray 33b.
Állj félre innét boszorkány, majd megbirbitéllek III. 144. < D. S. 149.
Állj meg szívem egy szóra IV. 72. < Erd. 72., HorvJ. 49., J1800 259.
Állj meg vigasság közt mulatozó árva IV. 11. < Erd. 11., J1789 100.
Álmélkodó szívem engedj IV. 92. < Erd. 92.
Álnok Cupido, hamis csalárd zsidó III. 17., IV. 46. < D. S. 18. < Erd. 47., J1789 198.
Álnok szerencse, Szívem bilincse IV. 43. < Erd. 44.
Álom, álom, édes álom, Érted éltem IX. 22. < Nátly 36.
Althea üszkét égeti III. 125. < D. S. 129.
Ámbár égek, Hozzád leborultam VIII. 167. < J1800 285.
Ámbár merre vessem fejem IV. 58. < Erd. 59.
Ámbár nekem nincsen kincsem VIII. 101. < J1789 160.
Ameddig engedte Aki számba vette III. 162. < D. S. 169., HorvJ. 22—23.
Amely szív akként sebesül nyiltól III. 58. < D. S. 59.
Amint tetszik parancsolod IV. 60. < Erd. 60.
A módi dámákat lepiszkoltatók VI. 34. < HorvJ. 33., J1800 252.
Amor, amor, amor mi spes VII. 15.
Amor, mit akarsz én szívemmel VIII. 159. < J1800 277.
Amornak lángjával, Szerelem díjjával IX. 17. < Nátly 29.
Am úgy legyen mint akarod I. 24. < Mátray 34b.
Árad a víz, meg elapad VI. 40. < HorvJ. 31., J1800 250: 3.

- Arany ideim folyása III. 22., III. 111. < D. S. 23. és 114.
 Ári, ári, Szabó Sári nagy ringyó III. 130. < D. S. 135.
 Árokszállásánál volt a veszedelem III. 4. < D. S. 4.
 Ártatlan de halhatatlan IV. 2. < Erd. 2.
 Ártatlan szívű Filisem hallgass meg VI. 15. < HorvJ. 52., J1800 262.
 Ártatlan vígasság, mit vétettem III. 181. < D. S. 190.
 A ruha ékesség IX. 53. < Nátly 80.
 Árva bus fejem, mit gyöttrődöm IV. 26. < Erd. 26., Nátly 44.
 Árva fejem, mihaszna éltem I. 20. < Mátray 31b.
 Árva gerlicének nyögése III. 40. < D. S. 41.
 Árva ifjúságom És hív szolgálatom VIII. 30. < J1789 44.
 Árván maradt magyar Sion leánya II. 61. < Szentsei 64.
 Árván, sírván, szívemet, kedvemet IX. 26. < Nátly 43.
 Árvaságban pihecskélek VI. 26. < HorvJ. 21., J1800 247.
 Árva szívem nyögését X. 8. < Resetka 9.
 A szelíd ég azt vallja IV. 38., VIII. 44. < Erd. 38., < J1789 70.
 A szemérmes szív és az okosság X. 6. < Resetka 7.
 A szem mihent szépre tekint IV. 32. < Erd. 32.
 A szép hajnal mihelyt hasad IV. 64. < Erd. 64.
 A szerelem édes keserűség V. 28. < M. É. 56.
 A szerelem oly lép III. 66. < D. S. 68.
 A szerencse csak játszik V. 25.
 A szerencse tündér kerekín IV. 8. < Erd. 8., J1789 2—3 között.
 A szeretet nagy tüzet vet az embernek szívében VIII. 85. < M. É. 41., J1789 134.
 A szeretőknek dolga III. 157. < D. S. 164.
 A szeretőm olyan beteg, Talán meg is hal III. 182. < D. S. 191., J1789 133. és 181. < Resetka 17.
 Asszony népek vegyének eszetekben II. 3. < Szentsei 2.
 A táborba jer pajtás VIII. 102. < J1789 163.
 A tenger fővenye ki sok II. 62. < Szentsei 65.
 Átkozott irigy nyelvek III. 78. < D. S. 80.
 Átkozott szerelem, Nincs benned kegyelem VIII. 158. < J1800 275.
 A violát akkor szedik III. 172., X. 21. < D. S. 181., Resetka 31.
 Az alföldi legénynek VIII. 60. < J1789 90.
 Az aranyos hajnal ma hogy felderüle III. 108. < D. S. 111.
 Az ég boltozatját amennyi lakások III. 116. < D. S. 119.
 Az egek jól tudják VIII. 104. < J1789 166.
 Az én szívem oly víg vala VIII. 49. < J1789 76.
 Az én szívem személyedtül VIII. 75. < J1789 116.
 Az minap egy asszony az többi között II. 19. < Szentsei 19.
 Az oly szeretet, Melyre már hitet VIII. 152. < J1800 268.
 Azon senki ne építsen IV. 84. < Erd. 84.
 Azt állítja, Ki nem tudja VIII. 136. < J1789 211.
 Azt beszéli a katona VIII. 153. < J1800 269.
 Azt gondoltam, minden arany, ami fénylik VIII. 147. < J1800 233.
 Azt kérdezték sokan tőlem IV. 44. < Erd. 45.
 Azt mondják, hogy nem illik a tánc a magyarnak V. 58.
 Azt nem reméltem VIII. 145. < J1800 231.
 Azt tenéked drága kincsem jól ki nem beszélhetem V. 27. — HorvJ. 50., Nátly 64., Resetka 28., J1800 260.
 Azt vélted, hogy engem megcsalsz VIII. 100. < J1789 159.
 Azt véltem már Istenem VIII. 52: a < J1789 80.
 Az újdton új policiát ha kívánod hü hü hü IV. 74. < Erd. 74.
 Baját szívemnek jelentem IV. 57. < Erd. 57.
 Bakonyi Jutka hol valál? Pápa városában. VI. 42. < HorvJ. 29., M. É. 14.
 Bánatimban kesereg én szívem IV. 16. < Erd. 16.

Bánatomnak örvényében II. 43. < Szentsei 46., J1789 56.
Bánatja nincs ez világon annak II. 50. < Szentsei 53.
Bánatom nincs, élek vigassággal III. 63. < D. S. 65.
Bánatos szívemre nagy fájdalom szállott IV. 75. < Erd. 75., J1789 19.
Bánkódjál, elhagylak, még élek óhajtlak VIII. 20. < J1789 27.
Bár a nap süsse meg hevesen III. 6. < D. S. 6.
Báró tartsd fel fejed, hét óra III. 48. < D. S. 49.
Bátor már úgy legyen mint hozzá szerencse I. 28. < Mátray 39a.
Becsületre méltó nemes gyülekezet III. 184. < D. S. 193—195.
Beh kár nékem szeretni V. 26.
Békességes úton járj III. 105. < D. S. 107.
Bezzeg van Bács vármegyében VIII. 107. < J1789 169.
Bizony látom, enyim vagy már VIII. 84. < J1789 131.
Bodrog partján nevededett tulipány III. 11. < D. S. 12., J1789 132., Resetka 50.
Bogláros pártámnak virágos gyöngyei VIII. 111. < J1789 174.
Bokros bánat, mely unalmat III. 169., IV. 5. < D. S. 178. < Erd. 5.
Bokros bu habjai reám tódultak III. 166., VIII. 4. < D. S. 175. < J1789 30.
Boldog és jó reggelt kívánok szívesen III. 51. < D. S. 52.
Boldogtalan az az óra, melyben megismértelek VIII. 39. < J1789 58.
Boldogtalan, az igaz, olyan szerencse VIII. 164. < J1800 282.
Boldogtalan azon óra, melyben fogantattam VIII. 2. < J1789 7.
Boldogtalan fejem, mire jutott ügyem VIII. 5. < J1789 29.
Boldogtalan sorsa siralmas életemnek III. 79., IV. 36., V. 15. < D. S. 81. < Erd. 36., J1789 20. és 99.
Boldog volt az az idő, Tamásin VI. 4. < HorvJ. 57.
Bolond, ki szenved VIII. 170. < J1800 289.
Bolondság volt nádhoz bízni II. 49., III. 72. < Szentsei 52., J1789 22. < D. S. 74.
Böcsületemet elvesztem II. 44. < Szentsei 47.
Bölcsömbül kikelvén IX. 57. < Nátly 85.
Búbánat, szerelem fonnyasztja életem VI. 20. < HorvJ. 43., J1800 256.
Búbánattal béborít III. 91. < D. S. 93.
Búbán én életem siralomban habzik VIII. 33. < J1789 50., M. É. 56b
Búcsuzom tölled oh kegyetlen III. 81., IV. 1. < D. S. 83. < Erd. 1., J1789 117., M. É. 2b
Bujdosik, bujdosik szegény árva legény VIII. 15. < J1789 21. és 99.
Bujdosni indulnék, ha társat találnék VIII. 15. < J1789 18.
Búm elfelejtésére I. 35. < Mátray 47a.
Bundás Geci házasodni régen akart már VI. 32. < HorvJ. 35., J1800 225., M. É. 33b
Búsul szívem, majd vérrel könnyezik VIII. 9. < J1789 9.

Ciprus szigetében tündöklő szép rózsám VIII. 40. < J1789 65., Nátly 5.
Cur mundus militat sub vana gloria VII. 5.

Csak az nékem keserves III. 175. < D. S. 184.
Csak azt szégyenlem VIII. 163. < J1800 281.
Csak bolondság titkon szeretni VIII. 132. < M. É. 51 1., J1789 205.
Csak el nem ájultam, midőn hallottam VI. 44. < HorvJ. 25., J1789 118.
Csak így élünk, amíg élünk tritty trotty, litty lotty VIII. 88. < J1789 137.
Csak olyan vagyok én ezen a világon VIII. 112. < J1789 176.
Csak szívemben hülök, hogy vagy hitetlen IV. 23. < Erd. 23., J1789 157.
Csak titokban kell tartanom V. 49. — Nátly 3., J1789 204., M. É. 48.
Csalárd a kedvesség IX. 51. < Nátly 78.
Csatára more, csatára gitse V. 96.
Csendes patak folydogál VI. 22. < HorvJ. 47., J1800 258.
Csereháti cseresnye, Gyere hozzám menyecske III. 127. < D. S. 132.
Cspikebokor kormos agyag III. 93. < D. S. 95.
Csuda dolog, mely nem régen történt III. 168. < D. S. 177.

- ... De hogyha rabságba estem VIII. 37., VIII. 36. < J1789 55.
 De /Be/ keserves énekem, énekem III. 28. < D. S. 29.
 De mit töröm fejemet X. 7. < Resetka 8.
 Drága kincse szívemnek IX. 13. < Nátly 25.
 Drága személyedért hát én hova legyek I. 3. < Mátray 11a
 Dunán innen, Dunán túl V. 59.
- Eddig titkoltam, csak fohászkodtam IV. 94. < Erd. 94.
 Édes Dudni, Dudnikám (Dudi, Duduskám) VIII. 66. < J1789 101.
 Édes kincsem meg ne vess III. 154. < D. S. 161.
 Édes szívem, tíz az óra VI. 45. < HorvJ. 59., J1800 266.
 Egekben lakozó teljes Szentháromság VII. 18.
 Égek érted, de nem érzed III. 103. < D. S. 105., J1789 207., Nátly 62., Resetka 23., M. É. 4. és 50.
 Egek miért sértettek V. 31. — M. É. 5b
 Eger, Eger itt kell hagyni VIII. 109. < J1789 172.
 Egészséggel én szerelmem, lelkem, virágom I. 34. < Mátray 46b
 Égkékségű szemű szép szűz jöjj velem IX. 37. < Nátly 56.
 Égő lángban forog szívem I. 31. < Mátray 42a
 Égő tüze én szívemnek III. 88. < D. S. 90.
 Egri megye vajjon miért nem sírsz IV. 3. < Erd. 3., J1789 270.
 Egy agglant van Gyöngyös táján VI. 30. < HorvJ. 18—20.
 Egy bujdosó szegénylegény II. 52. < Szentsei 55.
 Egyet szépet szeretni, kedvelni IV. 88. < Erd. 88.
 Egy leány a hegyek között VIII. 73. < J1789 114.
 Egymást szeretőknek kedvek lehet VIII. 122. < J1789 193.
 Egy nagy csuda vagy az egész világon VIII. 143. < J1800 230.
 Egy pár füles tallért adnék III. 95. < D. S. 97.
 Egyszer egy embernek volt két tehénkéje III. 13. < D. S. 14.
 Egyszer egy ember volt VI. 43. < HorvJ. 30., J1800 250: 1.
 Egyszer egy szép gondolatom ütközött elmémbe VI. 37. < HorvJ. 19., J1789 141.
 Egyszer két leány virágot szedni III. 129. < D. S. 134., J1789 49.
 Egyszer történt kedvemben X. 29. < Resetka 58.
 Egy szívet a szívem rég óhajtoz III. 1. < D. S.
 Ej /Hej/ most élem világom X. 11. < Resetka 13.
 Ékes madár be elhagyta VIII. 17. < J1789 23.
 Ekkoráig híven kedveltelek IV. 86. < Erd. 86.
 Eladtuk a malacot V. 60.
 Elég immár Hogy szívem így kesereg VIII. 126. < J1789 197.
 Élek, de mintha nem élnék III. 161., IV. 48. < D. S. 168., Erd. 49.
 Élek, élek, amint élek VIII. 135. < J1789 210.
 Élek újra, napom derült III. 60. < D. S. 61.
 Életem gyászára felnőtt rózsaszálom III. 158. < D. S. 165.
 Életem mely szerencsétlen III. 46. < D. S. 47.
 Életemnek, víg kedvemnek tajték pipája VIII. 61. < J1789 93.
 Élő barátom sok időket VI. 48. < J1800 250: 5.
 Élő jó öreg, mi tisztelünk VI. 46. < HorvJ. 38., J1800 254.
 Élő vigan bár (már) VIII. 22. < J1789 32., J1800 286.
 El kell menni, nincs mit tenni III. 141. < D. S. 146.
 Elkészültem, Megfeszültem III. 106. < D. S. 108.
 Ellopták szívemet, jól érzem III. 176. < D. S. 185.
 Elnyertem a pályát, vigan örvendek I. 27. < Mátray 38a
 Éltemben meg nem untalak V. 30.
 Eltökéltetem, hogy szerencsétlen IV. 28. < Erd. 18.
 Emlékezem szegény Magyarországra II. 70. < Szentsei 74.
 Engem a szerencse most próbára vetett II. 51. < Szentsei 54.
 Én csak szenvedek, nem tudom miért VIII. 141. < M. É. 36., J1800 228.

Énekeljünk, elmélkedjünk X. 13. < Resetka 15.
E pohárra jól vigyázz VIII. 55., VIII. 94. < J1789 83. < J1789 150.
Erdőkön, mezőkön járó III. 101. < D. S. 103.
Eredj, menj el tőlem kegyetlen Cupido II. 33. < Szentsei 33.
Érrel, vérrel fogy napom homálya VI. 18. < HorvJ. 41., J1800 255.
Ez a világ humora IV. 98. < Erd. 98.
Ezerhétsháznegyvenegyben VIII. 21., VIII. 72. < J1789 31.
Ezerhétsháznolcvanhétben III. 145. < D. S. 150.
Ezerhétsházötvenegyben VIII. 72., VIII. 21. < J1789 111., Resetka 55.

Fáj a szívem éretted V. 33., V. 61.
Fájdalmas szívemnek gyötrelme VIII. 70. < J1789 108.
Fájdalmimat szívemen viselem III. 53., V. 32. < D. S. 54.
Fájdalmi hív szivednek megértettem III. 54. < D. S. 55.
Fájdalommal teljes szívem VI. 11. < HorvJ. 58., J1800 265.
Fakadj piros rózsá VIII. 117. < J1789 183.
Fárad a szív, Ki mindég hív VIII. 52. < J1789 79.
Fatala, fatala (Tallalla, fallalla) jókedvem vagyon VIII. 171. < J1800 290.
Felderült napomat, Látom is hajnalomat III. 42. < D. S. 43.
Felderült Phoebus ragyogó fényével III. 50. < D. S. 51.
Felix ille, qui Crumena plena semper navigat VIII. 51. < J1789 78.
Felnyitnám már bús szívemnek III. 38. < D. S. 39., J1789 87., Resetka 25.
Felséges nagy Isten szentséges nevedben II. 69. < Szentsei 73.
Fenékkel felfordult már ez széles világ II. 75. < Szentsei 79., J1789 145.
Fényes egek, hegyek, völgyek rajtam szánakoztatok IX. 43. < Nátly 67.
Fénnyes tartod az orrodát Kevély Pozsony vára IV. 100. < Erd. 100.
Fortuna szekerén okosan ül X. 23. < Resetka 39.
Friss ékes termetű kedves virágszálom I. 11. < Mátray 20a
Friss szívemben tündöklő lelkem III. 159. < D. S. 166.

Gondolatim között arra jutám V. 34.
Gondolatim szünjetelek, Kínaim ne gyűjtsétek III. 83. < D. S. 85., J1789 120., Nátly 12.
Gondviselő édesatyám VII. 3.

Gyarlóságom ime mire hozott IV. 9. < Erd. 9.
Gyászaborult gondolatim szünjetelek IX. 18. < Nátly 30., Resetka 30.
Gyászos életemet szánom keservesen III. 183., IV. 19. < D. S. 192., Erd. 19., J1789 68., M. É. 28.
Gyászos sorsom immár elkezdődött VIII. 133. < J1789 206.
Gyászos szívem jaj mint kesereg X. 28. < Resetka 54.
Gyenge Clorinda hús kikeletben IV. 62. < Erd. 62.
Gyenge csókid mint az álom IX. 42. < Nátly 63.
Gyenge rózsá, kis hattyucska, viola I. 9. < Mátray 31a
Gyere pajtás katonának VIII. 95. < J1789 152.
Gyors kereken forgó világ tündérsége III. 96. < D. S. 98.
Gyöngy fehér combjaid V. 62. < Ráday lt. 32a
Gyöngy illatú ékes rózsá oh mely igen ohajtlak VIII. 53. < J1789 81.
Gyöngyvirágom s piros rózsám IV. 66. < Erd. 66.
Gyötrelmekkel, sok terhekkkel IV. 7. < Erd. 7.

Ha a hasad korogni VIII. 134. < M. É. 39., J1789 208.
Ha a madár véletlenül víz alá beszorul IX. 20. < Nátly 34.
Ha a pipám füstölög VIII. 129. < J1789 201.
Habok közt evezek, Járok és rettegek III. 80. < D. S. 82.
Hadd késértsen, édesgessen VIII. 165. < J1800 283.
Ha engem szivedből ki nem zártál VI. 21. < HorvJ. 46., J1789 46. és 67.
Hagyj békét oh viaskodó oh! IV. 87., V. 36. < Erd. 87.

Ha gyönyörűségesen él valaki illy frissen IV. 55., III. 74. < Erd. 56., J1789 I. < D. S. 76.
 Haj Szemere, Szemere V. 66.
 Ha kérdik az utakon V. 64.
 Ha keressz nálam állandóságot III. 9., IV. 45. < D. S. 10., Erd. 46., Nátly 16.
 Ha ki azt kérdezi, hogy hinak engem VIII. 106. < J1789 168.
 Hallgassátok, jó uraim, azmit nektek mondok II. 25. < Szentsei 25.
 Hallgass bús szívem, már ne sirj III. 16. < D. S. 17.
 Hallod-é ifjú, jöjj te egy szómra II. 53. < Szentsei 56.
 Hallod-é, pendítsd a lantod I. 36. < Mátray 49a
 Hallottad-é hírét az új királynak II. 12. < Szentsei 12.
 Hallottál-é csudát hatot e világon III. 170. < D. S. 179.
 Halni megyek, oh ne legyek X. 14. < Resetka 16.
 Ha még benned él szives kegyelem IX. 46. < Nátly 72.
 Ha mit vétettem tenéked kedvesem III. 167. < D. S. 176.
 Ha nékem szóltál volna III. 143. < D. S. 148.
 Ha nem láttam volna galamb képed III. 86. < D. S. 88., Resetka 43.
 Harcoljunk, harcoljunk V. 8.
 Három éjjel jártam, Csak a gyöpön háltam V. 65.
 Haszontalan kereselem Eltávozott kedvesem VIII. 118. < M. É. 12., J1789 185.
 Haszontalan kísértésid VIII. 140. < M. É. 37., J1800 227.
 Ha te aztat tudnád V. 63.
 Ha te engem csak mulatságból szeretsz V. 54.
 Ha valaki vagy gavallér, vagyok én dáma III. 99. < D. S. 101.
 Házadban belépnék, ha engem megszánál I. 22. < Mátray 33a
 Házamhoz tanult egy fecske III. 71. < D. S. 73.
 Házasságra jaj magam II. 23. < Szentsei 23.
 Hervadok, Egy betegség okozza hogy fonnyadok V. 67.
 Hervadozott s fonnyadt árva te Nagykunság II. 1. < Szentsei (a kódex tartalomjegyzékében)
 Hívségemnek, Szerelmemnek VIII. 131. < J1789 203.
 Hogy a nap világít s éget IX. 47. < Nátly 73.
 Hogy el akarsz menni, de bánom III. 109. < D. S. 112.
 Hogyha merném búsítani kegyes személyedet VIII. 26. < J1789 40. és 67.
 Hogy mindég a szívem róllad emlékezik III. 114. < D. S. 117.
 Hogy szeretlek, tudja ég IX. 39. < Nátly 59.
 Hold, mely szépen világíts te V. 35. < M. É. 17b
 Hol lakik kelmed? Vágáson III. 134. < D. S. 139.
 Hol lakik kend hugomasszony? Kereszturba! III. 133. < D. S. 138.
 Hol vagy te most nyalka kuruc VII. 24. < J1789 37.
 Hol vagytok Pegasus Parnassus leányi I. 6., VIII. 46. < Mátray 14a < J1789 73.
 Homályba borultak víg napjaim III. 41. < D. S. 42.
 Hopp hopp anya, süss malacot VIII. 24. < J1789 36.
 Hová készülsz szívem tőlem elbujdosni I. 12. < Mátray 21a
 Hozzád illendő jóakaratomat II. 54. < Szentsei 57.
 Hozzád mennék rózsám, de nem merek III. 136. < D. S. 141.
 Huc cum sit Kőrösiensis V. 68.

I čas prišel k vandrovaní VII. 11.

Ideje bujdosásomnak VIII. 36., VIII. 37. < J1789 104. és 55.

Ide vele ha kőrösi V. 68.

Ifjúság mint sólyommadár I. 38., II. 66. < Mátray 50b, Szentsei 70., J1789 54., Nátly 38.

Ifjúságom vétke gyakran jut eszembe I. 40. < Mátray 54a

Így Encást szerette III. 110. < D. S. 113.

Így járják az erdő dolgát VIII. 59. < J1789 89.

Így kell-é örökké nyavalyáson élnem II. 28. < Szentsei 28.

Így találom szerencsétlen III. 121. < D. S. 124.

Igyunk egy pohár bort jó egészségért VIII. 96. < J1789 153.

Im egek látjátok szívemnek habjait IX. 44. < Nátly 70.
Im koporsód ajtajánál áll hív szeretőd V. 4., VI. 31. < HorvJ. 7., Nátly 68., Resetka 40., M. É. 24. és 25.
Induljatok föld és egek verseimre X. 15. < Resetka 18.
Indulj magyar sirhalmára zokogva IX. 55. < Nátly 82.
Inkább bosszant hamisságod IV. 47., V. 37. < Erd. 48., Nátly 11.
Inkább véltém és reméltem fogytát én életemnek IV. 14. < Erd. 13.
Inolus, Inolus, corde mihi solus III. 165. < D. S. 174., Resetka 35.
Isten áldjon meg én hív barátom II. 65. < Szentsei 69., J1789 51, D. S. 64.
Istenemtől mit én szívem szerint II. 29. < Szentsei 29.
Isten hozzád Íly áldást ád IX. 7. < Nátly 14.
Isten hozzád, Magyarország! V. 16.
Isten hozzád Somlyó vára II. 79. < D. S. 173.
Isten jónap, bíró gazda, a kend házában III. 27. < D. S. 28.
Isten véled édes kedves Minervám I. 7. < Mátray 15a

Jaj bús fejem, Könyves szemem III. 82. < D. S. 84.
Jaj egek, mely szárnyű képzetelek V. 3.
Jaj én (Ah már) nékem, mert szeretlek IX. 49. < Nátly 75., M. É. 2.
Jajgatással töltöm életemet III. 35., IV. 61. < D. S. 36., < Erd. 61.
Jaj gyöngyvirágom, Rozmaringom III. 164. < D. S. 171.
Jaj keserűsége indult Magyarország VII. 4.
Jaj keserves és bús életemnek IV. 24. < Erd. 24.
Jaj ki keservesen esik az énnekem I. 16. < Mátray 25a
Jaj mely keservesen jutnak eszembe VIII. 46., I. 6. < J1789 73., Mátray 14a
Jaj mely mulandó már ez árnyékvilág II. 4. < Szentsei 3.
Jaj mely szerencsétlen időre jutottam VIII. 41. < J1789 66.
Jaj miképpen kezdjem szomorú versemet VIII. 108. < J1789 171.
Jaj mit tegyek, Árvaságban vagyok V. 17. < Ráday lt. 31b
Jaj nagy kedven tartott II. 13. < Szentsei 13.
Jaj néked szegény magyar nép II. 78., II. 81. < D. S. 158. < Erd. 40., J1789 128.
Jaj nékem szegénynek II. 26. < Szentsei 26.
Jajra, bajra, búbánatra szívemet eresztet IV. 12. < Erd. 12.
Jaj régi szép magyar nép II. 81., II. 78. < Erd. 40., D. S. 158., J1789 128.
Jaj szívem de póruljára V. 38.
Jaj szívem, szép rózsám, be szeretlek III. 139. < D. S. 144.
Jaj te gyászba borult árva Magyarország VIII. 25. < J1789 34.
Jaj uralom, jaj Ködmön Jakab V. 69.
Jámbor légy te mindazokról, melyek képzelődések V. 2.
Jer magyar, sirj velem VIII. 98. < J1789 155.
Jó bort kezdte hordóban mostan a csaplárné VIII. 19. < J1789 25.
Jól tudtam, tudom is III. 10. < D. S. 11.
Jónapot gazdasszony, vártál-é katonát VIII. 89. < J1789 140.
Jónapot szívem virágom II. 74. < Szentsei 78.
Jónapot vitézek, idehallgassatok VIII. 34. < J1789 52.
Jöjj hozzám kedvesem, én szerelmem VIII. 123. < J1789 194.
Jövendő dolgaimról addig gondolkodám II. 24. < Szentsei 24.
Jusson egyszer már eszedbe VIII. 175. < J1800 294.
Jutka, szívem Jutka VIII. 150: a < J1800 250: 8.

Katona életet sok legény kerüli III. 178. < D. S. 187.
Ked' som iſol tu v okolu V. 75.
Ked' som pásol kone, voly V. 76.
Kedvetem újító Örömbátorító I. 29. < Mátray 40a
Kedves rózsám tekints reám kegyesen IX. 36. < Nátly 55.
Kegységédért, Szép személyédért IX. 9. < Nátly 19.
Kegyes tavasz rózsámat X. 9. < Resetka 10.

- Kellemetes kikelet III. 92., V. 39. < D. S. 94., HorvJ. 51., J1800 261.
 Kénszerítem elmémmel ritmusozó Pallást II. 31. < Szentsei 31.
 Kérlek rózsám tekints rám kegyesen III. 56. < D. S. 57.
 Keserűség életemet V. 40. — J1789 61.
 Keserűség miatt majd megemésztetem I. 26. < Mátray 37a
 Keservesen fájlalom III. 112. < D. S. 115., Nátly 23.
 Keservesen kezdé bucsuzó verseit VIII. 31. < J1789 47.
 Keserves nagy rabság a szerelem VIII. 13. < J1789 14.
 Két lányom volt kérőbe V. 70.
 Kezd el szívem bucsuzásod VIII. 114. < J1789 179.
 Ki Bazinban, ki Modorban VIII. 172. < J1800 291.
 Kiben szívem örült merült III. 131. < D. S. 136., Nátly 48.
 Ki-ki amit szeret, kedves az annál II. 35., IV. 4. < Szentsei 35., Erd. 4.
 Ki látott oly állapotot V. 73.
 Kilenc fiam, kilenc lyányom VIII. 137. < J1789 212.
 Kinek az Amor barátja IV. 69. < Erd. 69.
 Kinek lehet hinni VIII. 146. < J1800 232.
 Ki ne panaszkodnék ily vitéz emberen II. 7. < Szentsei 7.
 Királyi mulatság erdőken sétálni IV. 81. < Erd. 91.
 Király szín méltóság IX. 50. < Nátly 77.
 Kis jók után szerelmes napim X. 26. < Resetka 49.
 Kisütött a nap sugara III. 72., II. 49. < D. S. 74., Szentsei 52.
 Kit táplál Vénusnak két teljes emlője III. 85. < D. S. 87.
 Ki vagy? mi vagy? mit háborgatsz V. 71. < Ráday lt. 1a, Nátly 33.
 Kivánva kívántam pennám elővenni VIII. 64. < J1789 97.
 Köleskása rotyogása IV. 34. < Erd. 34.
 Könnyem csordul, Kedvem mordul III. 31. < D. S. 32.
 Krajcárnénál, Kráknénál két kislyányt esmérek V. 74.
 Krokodilus mint kis gyermek X. 12. < Resetka 14.
 Kukukuló (Ku ku ku) kukucsám III. 67., IV. 53. < D. S. 69. < Erd. 54., J1789 139., J1800 276.
 Kurva vagy te Kató lyányom lotty V. 72.

 Lakjatok vigan II. 8. < Szentsei 8.
 Lám megmondám Istók öcsém V. 77.
 Látszik Titán az ég várán nagy örömmel III. 33. < D. S. 34.
 Látván tegnap Febust tűnő világával VI. 10. < HorvJ. 1.
 Leánytársim sirjatok IV. 76. < Erd. 76.
 Légy te bátor kegyetlen III. 23. < D. S. 24.
 Lehetetlen mivel néked kínaimat számlálnom VIII. 156. < J1800 273.
 Lelkem (Szivem) csöngetője VIII. 173., VI. 41. < HorvJ. 60., J1800 250: 2 és J1800 292.
 Léptem ebben az életben koldulásra III. 145. < D. S. 150. (Lásd: 1787-ben!)

 Lyánka utat szerelmemnek VI. 24. < HorvJ. 36., J1800 253.

 Ma az öröm pohara Nedvesítse torkunkat V. 79.
 Madári szép szabadságom IV. 35. < Erd. 35.
 Magánosságot s igaz szabadságot VIII. 56. < J1789 85.
 Magos hegyek, szelid erdők IV. 6. < Erd. 6., HorvJ. 24—28.
 Magyar vitézek hogyha tetszenék II. 77. < D. S. 131.
 Mantovai legénynek Bakkancsa van szegénynek IV. 42. < Erd. 43., J1789 91.
 Már állandó Nem változó VI. 29. < HorvJ. 9., J1800 239.
 Már állógtam futottam az egész világot IV. 49. < Erd. 50., J1789 144.
 Már egyéb nincs hátra kegyes herceg IV. 91. < Erd. 91.
 Mars hallik, Puska csörög, cseng V. 12.
 Mars praesidet in castris III. 73. < D. S. 75.
 Más az arany s a sárgaréz III. 24. < D. S. 25.

Mások mondják, hogy szeretlek IV. 77. < Erd. 77., Nátly 40.
 Ma született egy kised VIII. 1. < J1789 6.
 Mädchen mit dem blauen Auge V. 50.
 Megbolondult a világ, fegyverben az ország VIII. 18. < J1789 24.
 Megégett a túri malom V. 78. < Ráday lt. 1b
 Meggyujtom a csuhért, Végig ég az utca V. 80.
 Meghitt barátodnak szólj néha biztodban III. 119. < D. S. 122.
 Megholt atyám már anyámmal III. 126. < D. S. 130., Resetka 26.
 Megholt feleségem, satis tarde quidem III. 14. < D. S. 15., J1789 138., Resetka 36.
 Megjelentem panaszomat II. 45. < Szentsei 48.
 Meg kell lenni szavainknak III. 155. < D. S. 163.
 Megmondám tűzégette II. 58. < Szentsei 61.
 Még nap s holdvilág, A földön virág IV. 90. < Erd. 90.
 Még nötelenségben folytattam életem IX. 2. < Nátly 2.
 Megsiratod azt az időt, melyben asszonnyá lettél VI. 47. < HorvJ. 44., J1789 112.
 Megunt engem az én uram II. 57. < Szentsei 60.
 Meltó bizony azért szenvedni s kinlódni IX. 5. < Nátly 9.
 Mely bolondság titkon szeretni V. 42.
 Mely keserves dolog azzal élni (kin azért gyötrödni) III. 104. < D. S. 106., Erd. 101.
 Mely kínos a szívnek titkon égni III. 39., IV. 95. < D. S. 35., Erd. 35. J1800 235., Nátly 4., M. É. 31.
 Menj el édes szolgám II. 34. < Szentsei 34.
 Menj el két kezemmel írott kis levelem I. 15. < Mátray 24b.
 Menj el madár, menj el I. 9. < Mátray 16b.
 Mennyi jaj éri életemet III. 69. < D. S. 71.
 Mennyi szerencsém és sok jó időmet IV. 63. < Erd. 63., Nátly 39.
 Mennysországnak királynéja VII. 10.
 Mért mondasz engem szivednek V. 41. < HorvJ. 22., J1800 248.
 Mért nem akarsz édes uram, a korcsmából hazajönni IV. 97. < Erd. 97.
 Mért sirsz keservesen gyönyörű virágom IV. 67. < Erd. 67.
 Mi bajod van, angyalocskám VI. 23. < HorvJ. 48.
 Mi bajom, nem tudhatom III. 173. < D. S. 182.
 Midőn a (Az igaz) Messiás immár eljött VIII. 90. < J1789 142.
 Midőn szeretőjét várja III. 7. < D. S. 7.
 Mi ez világ öröme, Álom gyönyörűsége VI. 5. < HorvJ. 27., J1789 119., J1800 249.
 Mi haszna, hogy lettem e világra IX. 19. < Nátly 31.
 Mi haszna már ékességem IV. 25. < Erd. 25.
 Mi hasznát vettem, Hogy így szerettem V. 43.
 Mihelyt első tekintetem pillantásodra vettem IX. 12. < Nátly 24.
 Mikint Aegyptusban egy pelikánmadár VII. 12.
 Mikor elsőben láttalak III. 150. < D. S. 156.
 Milá moja milá, roztomilá VIII. 174. < J1800 293.
 Mi légyen a házasság, E világi párosság III. 171. < D. S. 180.
 Miles laceratus V. 82.
 Minapában Debrecenből Bécs felé utaztam X. 10. < Resetka 12.
 Mindaz, ami környül vérsen III. 97. < D. S. 99.
 Minden állat örül a tavasznak I. 5. < Mátray 13a
 Minden kincse a világnak IV. 83. < Erd. 83.
 Mindenkoron romolj Életem s folyton folyj II. 72. < Szentsei 76.
 Mindenkor rád elmém céloz VIII. 76. < J1789 122.
 Mint az uton járó, ki két útra talál II. 21. < Szentsei 21., J1789 42.
 Mint galamb galambját hogy szereti X. 22. < Resetka 32.
 Mint gerlicemadár, ki társátul elvál VIII. 63., VIII. 38. < J1789 96., 57 és 67.
 Mit búsulsz kenyeres, midőn semmid nincsen II. 46., IV. 15. < Szentsei 49., Erd. 15.
 Mit csináljak (Hova légyek) szerencsétlen boldogtalan szívemmel (fejemmel) VIII. 74. < J1789 115.,
 Nátly 18., Resetka 57.
 Mit használ e világ III. 94. < D. S. 96., J1789 103., Resetka 34.

- Mit vétettem édes szivem, hogy megutáltál I. 37. < Mátray 49b
 Mit volt már mit tennem VIII. 166. < J1800 284.
 Mohács! Mohács! sebes vérontás helye V. 13. — J1800 251.
 Moja milá neverim ci V. 83.
 Mondd meg rózsám Szivokának V. 81.
 Mondj naponként és óránként VII. 8.
 Mostan hevertemben oly dolgot mondanék VIII. 83. < J1789 130. és 146.
 Most üzenték Komároból VIII. 124. < J1789 195.
 Mulandó Romlandó Gyönyörűség VI. 9. < HorvJ. 8., J1800 238., Resetka 3.
 Muljék minden el VIII. 162. < J1800 280.
 Mulnak napjaim ragyogó fényekkel IV. 39. < Erd. 39.
 Mutata Venus két almát I. 8. < Mátray 15b
- Nabugodonozor egy nagy álló képet III. 55. < D. S. 55.
 Nagy munka a sziven erőszakot venni IV. 37. < Erd. 57.
 Napkeleten villog most egy új hajnali csillag III. 52. < D. S. 53.
 Nárcissus módra nőtt, Vénustól származott alak III. 89. < D. S. 91.
 Ne búsulj már magyar sereg, eljött a nyár VI. 2. < HorvJ. 12., J1800 241.
 Nehéz élte én szivemnek IV. 79. < Erd. 79., Nátly 21.
 Nehéz fuvatagi a télnek elmúltak IX. 59. < Nátly 76.
 Nehéz tudni célját, végét X. 5. < Resetka 6.
 Ne járj, szivem, hozzám éjjel III. 8., IV. 85. < D. S. 12. < Erd. 85., J1789 132. és 148., Resetka 50.,
 M. É. 32.
 Nekem bizony csak te kellesz III. 49. < D. S. 50.
 Ne kételkedj szavaimban IX. 45. < Nátly 71.
 Nékünk is egymástól, amint látom IX. 38. < Nátly 58.
 Nem adnának e világért III. 177. < D. S. 186.
 Nem búsul, az kinek Van hív szeretője IX. 21. < Nátly 35.
 Nem egyféle dolog tartóztat engemet IV. 27. < Erd. 27.
 Nemes Jászság, híres Kunság nagy jajra jutott VIII. 91. < J1789 143.
 Nem gondolok sziveddel IV. 71. < Erd. 71.
 Nem hiszek kendteknek hugomasszony III. 26. < D. S. 27.
 Nem igen (Nem régenten) vala nekem vigasságom II. 59. < Szentsei 62.
 Nem kell hinni mindennek IV. 82. < Erd. 82.
 Nem kell szivet nyelvéről ítélni V. 48. < Nátly 66.
 Nem kis bu emézt engemet III. 148. < D. S. 153.
 Nem kis ok nélkül verseim terülad VIII. 28. < J1789 41.
 Nem kívánom már csak haláloamat III. 76., VI. 16. < D. S. 78. < HorvJ. 37., J1789 1.
 Nem kívánom már éltemet IX. 25. < Nátly 42.
 Nem lesz mindenkor így IV. 99. < Erd. 99., J1789 3. és 10—11. között.
 Nem nyughatom, csak bujdosom X. 30. < Resetka 60.
 Nem szánnálak megnyúzni III. 37. < D. S. 38.
 Nem szólok én senkiről I. 10. < Mátray 17a
 Nem tagadom kegyesem, Hozzád hajol én szivem VIII. 81. < J1789 127.
 Nem tanácsos titkokat inasokra bízni IV. 93. < Erd. 93.
 Nem titkolom esetemet, tovább nem titkolhatom IX. 34. < Nátly 53.
 Nem tölt-é meg szerelemmel Az az édes tekintet VIII. 119. < J1789 186.
 Nem tudom ki szeretne (dicsérne) III. 147., IV. 29. < D. S. 152. < Erd. 29., J1789 8., Nátly 7.
 Nem vagyok én parasztember IV. 89. < Erd. 89., J1789 92.
 Nem vélt szivem panassza III. 135. < D. S. 140.
 Ne sirj édes feleségem V. 11.
 Ne vess bár most életednek vígan folyó napjain VIII. 69. < J1789 106.
 Nézd el pajtás, miképpen bolondult meg a világ VIII. 139. < M. É. 33., J1800 224.
 Nézd könnyzárpor között gyászos székeleyeket VI. 3. < HorvJ. 2., J1800 237., Resetka 40.
 Ni! mit gondolt nekem is X. 2. < Resetka 2.
 Nincs becsületi a katonának II. 80. < D. S. 195.

- Nincsen az ég alatt kedvesebb aranyánál I. 39. < Mátray 51a
 Nincs nagyobb baj e világon a szeretetnél X. 27. < Resetka 53.
 Nincs rendesebb mulatság IX. 8. < Nátly 15.
 Nincs szebb vígság, mint egymást szeretni IX. 41. < Nátly 61.
 Nincs szép feleségnél valóban drágább kincs IX. 31. < Nátly 50.
 N. N. kincsem a neved, De Diánna termeted VIII. 27. < J1789 39.
 Noha nohe powedala V. 85.
 Nosza hajdú, FÜRGE varju II. 60. < Szentsei 63.
 Nosza legény a táncba VI. 33. < HorvJ. 34.
 Nosza (Oh ti) könnyű déli szelek III. 152., IX. 14. < D. S. 159. < Nátly 26.
 Nosza s óhajts egyet, gondolj valahova I. 32. < Mátray 34b
 Nosza szívem pajtás, adjál parolát VI. 35. < HorvJ. 17., J1800 244.
 Nullus credit quam sit dura VII. 23.
- Nyolcan voltak a mi ludaink V. 84.
 Nyughatatlan lelkeim sir VIII. 148. < J1800 234.
 Nyugodalom befedezze, védelmezze III. 36. < D. S. 37.
 Nyugodjam bár, vagy vigyázzak, csak te fogsz eszembe X. 19. < Resetka 24.
- Occidit hydra pullulans III. 160. < D. S. 167.
 O felices peccatores VII. 14.
 Ohajtással telnek, Elkelnék V. 46.
 Ohajtozva várlak, jöjj el kegyesen III. 56. < D. S. 162.
 Oh átkozott kis Cupido I. 4. < Mátray 11b
 Oh egek szép teremtménye III. 113. < D. S. 116.
 Oh ékes liliomszál V. 86.
 Oh én reménytelen, igen szerencsétlen VIII. 38., VIII. 63. < J1789 57., 67., 96.
 Oh én szegény Belgrád vára X. 1., V. 10. < Resetka 1.
 Oh én szegény, ki születtem, boldogtalan hogy legyek V. 45.
 Oh én szegény Páter Márton VIII. 77. < J1789 123.
 Oh felséges Isten, ígyünk mire juta II. 73. < Szentsei 77.
 Oh hamar elmúló világnak öröme II. 6. < Szentsei 6.
 Oh hitető, álnok szívű Diánna II. 9. < Szentsei 9.
 Oh ifjúság gyenge ág IV. 52., VIII. 50. < Erd. 53., J1789 77.
 Oh jaj hova legyek, Nagy búmban mit tegyek VIII. 47. < J1789 74.
 Oh kedves fülemülécske I. 13. < Mátray 22a
 Oh kegyetlen fátum, Csalárdságod látom III. 142., V. 47. < D. S. 147.
 Oh kegyetlen végzet, Bus fellegzet VI. 25. < HorvJ. 15., J1800 242.
 Oh kék színnel fénylő egek III. 151. < D. S. 157.
 Oh keserves gyászba öltözött szép hazám I. 41. < Mátray 55b
 Oh legkegyetlenebb fattyú IX. 6. < Nátly 13.
 Oh mely állhatatlan világnak öröme II. 37. < Szentsei 41.
 Oh mely keservek én elmúlt napjaim VIII. 29. < J1789 43.
 Oh mely nagy bujaság az gonosz gazdagság II. 42. < Szentsei 45.
 Oh mely nagy fájdalom Szívemben bánatom IV. 31. < Erd. 31., J1789 13.
 Oh mely szörnyen kell meghalnom V. 18.
 Oh ne távozz én szerelmem IV. 40. < Erd. 41.
 Oh Sion leánya, keserves anyám II. 38. < Szentsei 41.
 Oh szegény magyarság, mit gondolsz magadban II. 11. < Szentsei 11.
 Oh szépség halld sohajtásim IX. 40. < Nátly 60.
 Oh szerencsés Szűz Mária VII. 6., VII. 9.
 Oh szívem, örömöm mit habozol V. 44. — HorvJ. 54., J1800 264., M. É. 18
 Oh te mindenható felséges Isten II. 41. < Szentsei 44.
 Oh ti egek ily kínokra milyen okból vettettem VIII. 115. < J1789 180.
 O juvena mollis flos VIII. 50., IV. 52. < J1789 77. < Erd. 53.
 Oldalunkon fegyver, Nézd mely szépen hever V. 5.

Olvassuk, hogy régen engedelmességgel III. 115. < D. S. 118.

Olyan domború a hasad V. 87.

O! me moestum Belgradum V. 10., X. 1. < Resetka 1.

Oplakawam te krajina Uherska VII. 2.

Örvend hazánk s a természet V. 6.

Panasz a szerelem, jaj mit tegyek VI. 28. < HorvJ. 11., J1800 240.

Panaszát Uristen mi szegény hazánknak II. 76. < Szentsei 80.

Panaszimnak sűrűsége érje bár az egeket IX. 56. < Nátly 83.

Panaszolkodhatunk, bizony méltán sirunk II. 39. < Szentsei 42.

Panaszolom szeleknek Bánatimat (Bajaimat) VIII. 128. < J1789 200.

Parnassus halmái mindenkor vidulnak III. 122. < D. S. 125.

Parnassus hegyein mulató muzsáknak VIII. 6. < J1789 64.

Parnasszus s Helikon hegyei zengenek III. 118. < D. S. 121.

Parola, hogy nem haragszol IV. 20. < Erd. 20.

Perinečku na venečku V. 88.

Phyllis nyugszik mély álomban IV. 54. < Erd. 55., HorvJ. 28—31.

Philostén mint Florentiát III. 59. < D. S. 60.

Pilises fejeknek hódult magyar nemzet II. 40. < Szentsei 43.

Pirulhat már színes orcád, kit csalárdul festettél VIII. 54. < J1789 82.

Próbára vetett fejem, Buval rakott szivem VII. 21.

Pünkösdi rózsának virágzó virágja VIII. 43. < J1789 69.

Püspök városában, midőn beszállottam VIII. 3. < J1789 28.

Quid sunt mundi gaudia VI. 5.

Rabjává tett álnok szerencse IV. 18. < Erd. 18.

Rákosnál a pesti vásárral VI. 39. < HorvJ. 16., J1800 243.

Rebegő nyelvünket ha meg nem veted IV. 10. < Erd. 10.

Régi napok, régi napok III. 18., V. 19. < D. S. 19., Resetka 33., Ráday lt. 4b

Reménység az embert gyakorta táplálja IV. 59. < Erd. 60., J1789 5., M. É. 23.

Reménységem te légy nékem VII. 19.

Reménység, reménység be hamar megcsaltál VI. 7. < HorvJ. 6., M. É. 47.

Rémítő hírt hallok VI. 27. < HorvJ. 14.

Rettentő Marsnak fajzati IV. 13. < Erd. 13., HorvJ. 4.

Réz karika peng, Dobot ütnek V. 7.

Ritka búza, ritka, melyben konkoly nincsen III. 3. < D. S. 3.

Ritka kertben találsz télben III. 70. < D. S. 72.

Ritkán láttak rózsám, némelyeknek mását III. 2. < D. S. 2., J1789 45.

Római bölcseknek régi fejedelme II. 5. < Szentsei 5.

Rongyos a katona V. 82.

Rozália neved amidőn tisztellem III. 120. < D. S. 123.

Sancta Maria Caesarum regina VII. 1.

Sancta Mesiae genetrix Maria VII. 7.

Sanctissima Mater Dei VII. 9., VII. 6.

Sárgarépa, zöld ugorka, Haragszik rám egy vén kurva V. 89.

Sármán, seregély, apró pinyőke V. 91.

Sebes szívem akkor örült III. 153. < D. S. 160.

Sebes szívemet marcongó kegyetlen indulatok V. 90.

Sebes szívem lángja belől lobog X. 25. < Resetka 48.

Sem a szeretetről, Sem már az örömről VIII. 121. < J1789 192.

Senkit titkod és szándékod IX. 28. < Nátly 46.

Seregeknek Ura, ki lakozol mennyben II. 17. < Szentsei 17.

Sínlődöm már sok esztendőktől fogva V. 52., IX. 19. < HorvJ. 42., Nátly 57., J1789 166., 178.

- Si quis vivit jucundus III. 74., IV. 55. < D. S. 74., Erd. 56.
 Siralmas életem, Bánom cselekedetem V. 20., VIII. 125. < J1789 196., HorvJ. 26., Resetka 46., M. É. 58b
 Siralmas hattyu Scander (Neander) partján II. 47. < Szentsei 50.
 Siralmas volt nékem Világra születnem, Hogy ezeket II. 68., III. 149. < Szentsei 72. < D. S. 155.
 Siralmas volt nékem világra születnem, Mert már közel értem II. 64. < Szentsei 68.
 Siralomnak, fájdalomnak völgyében kesergék VIII. 67. < J1789 102.
 Siralomra ügyed, oh vég kis Komár II. 32. < Szentsei 32.
 Sirasd meg azt az időt, melyben deákká lettél III. 5. < D. S. 5.
 Sirathatom amik rajtam estek, lettek VIII. 92. < J1789 147.
 Siratom azt a napot, amellyen férjhez mentem III. 12. < D. S. 13.
 Siratom magam s magamat III. 20. < D. S. 21.
 Sir az egyik szemem, a másik könyvezik III. 179. < D. S. 188.
 Si tantum amas causa decreandi V. 54.
 Sójajtozik egy szép nimfa magában X. 16. < Resetka 19., M. É. 55.
 Soha nagy titkodat S titkos szándékodat IX. 54. < Nátly 81.
 Sokan szólnak mostan reám nagy ártatlanul II. 10., III. 124. < Szentsei 10., D. S. 127.
 Sokat futtatom elmémet, hogy senki ne tudhassa VIII. 11. < J1789 11.
 Sok búkat árasztott V. 21. < J1789 63.
 Sok embereket már Uristen megvert II. 63. < Szentsei 67.
 Sokféleképp fárasztottam elmémet hiába IV. 70. < Erd. 70.
 Sok ideje mióta hallgatok II. 48. < Szentsei 51.
 Sok kinokkal terheltem VIII. 99. < M. É. 39., J1789 158., J1800 226.
 Sok nyomorúsággal élünk ez világon VII. 22.
 Sörkenj fel én lelkem, kiálts Istenedhez II. 27. < Szentsei 27.
 Sötétség fogá napom világát I. 2. < Mátray 11b
- Szaár bucsu? (Cigány lakodalom) VIII. 144. < J1800 230—231 között.
 Szándékomat személyednek már én megvallottam VIII. 78. < J1789 124.
 Szánd meg bilincsedben nyögő rabodat VI. 13. < HorvJ. 53., J1800 263.
 Szánj meg engem, meg ne vess IX. 3. < Nátly 6.
 Szántani, vetni, nyárban aratni VIII. 14. < J1789 15. és 94.
 Szebb vagy, rózsám, Diannánál III. 137. < D. S. 142., Resetka 52.
 Szegény legény a prücsök, házasodni készül VIII. 138. < J1789 213.
 Szegény legény dolga II. 16. < Szentsei 16.
 Szekén puntra németi III. 128. < D. S. 133.
 Szélvész tengeren Hánykódom szertelen III. 62. < D. S. 63.
 Személyedet előttem leképezem V. 55.
 Szenteltessek Uram a te szent neved II. 67. < Szentsei 71.
 Szentháromság egy Istenség III. 180. < D. S. 189.
 Szép a rongy, szép a rongy, De cigánynak III. 140. < D. S. 145.
 Szép asszony és jó bor IX. 52. < Nátly 79.
 Szép a tél fejéren III. 117. < D. S. 120.
 Szép Cicerkém VIII. 169. < J1800 288.
 Szép ép kép észreveheted VIII. 48. < J1789 75.
 Szercelem, gyöttelelem, hol együtt jár VIII. 105. < J1789 167., Nátly 10.
 Szerelemnek enyhülését Nem érzi VIII. 116. < J1789 166. és 182.
 Szerelemnek ugyan édes a kezdete IX. 32. < Nátly 51.
 Szerelemnek, vig kedvemnek III. 90. < D. S. 92.
 Szerelmes gyermekim, kérlek a lelketekre IV. 96. < Erd. 96.
 Szerencsés az inséges ut VIII. 149. < J1789 67.
 Szerencsétlen hol vagyok VIII. 149. < M. É. 34., J1800 236.
 Szerencsétlen változás III. 163. < D. S. 170.
 Szerencsét próbáltam I. 1. < Mátray 9a
 Szerencsével az kinek van frigye II. 36. < Szentsei 36.
 Szeress engem, édes rózsám, én is szeretlek III. 87., III. 174. < D. S. 89. és 183., Nátly 65., J1789 170.
 Szeretek egy szépet tiszta szivből VI. 8. < HorvJ. 10., J1800 239.

- Szeretek én egyet, de titkosan V. 9.
 Szeretem hív szivedet, Angyali termetedet V. 53.
 Szeretni jó ugyan, szeretni kell IX. 24. < Nátly 41.
 Szeretél, kedveltél, Egyért megvetettél IV. 78. < Erd. 78.
 Színes szívet szeretni, Kínra testét kitenni VIII. 8. < J1789 9.
 Szíved szívem, szép szerelmed III. 39. < D. S. 40.
 Szívem csöngetője, Lelkem pengetője VI. 41., VIII. 173. < HorvJ. 60., J1800 250: 2. és 292.
 Szívem fájdalma, Test aggodalma IX. 11. < Nátly 22.
 Szívem fájdalmi ujlnak IV. 21. < Erd. 21., J1789 156.
 Szívem, hívem, légy édes reményem VIII. 168. < J1800 287.
 Szívem jön már szerelmünknek VI. 12. < HorvJ. 56.
 Szívem kínját És nagy bűját IX. 10. < Nátly 20.
 Szívem próbaköve e szómat III. 57. < D. S. 58.
 Szívem reménye, Két szemem fénye III. 21. < D. S. 22.
 Szívem szeretőjének Nem találok mását VIII. 130 < J1789 202.
 Szívem telik örömmel, Ha tekintlek szememmel VIII. 113. < J1789 166. és 177.
 Szívet fogó szemed, kedves tekinteted IX. 16. < Nátly 28.
 Szomorú baj, Fájdalmas jaj III. 32. < D. S. 33.
 Szomorú nékem a lejtóm, a lejtóm III. 138. < D. S. 143.
 Szomorú szívemnek nincsen nyugalma IV. 56., X. 20. < Erd. 57. < Resetka 29.
 Szomorú szívemnek te vagy vigassága VIII. 82. < J1789 129.
 Szörnyű nagy romlásra készül Pannonia VIII. 7. < J1789 26.
 Szörnyű veszedelem jaj reád szálla II. 71. < Szentsei 75.
 Szunnyadozásom közt is hallok keservedet IX. 15. < Nátly 27.
 Születtem hétszázhatvanban X. 3. < Resetka 4.
 Szüntelen bánkódom VIII. 12. < J1789 12.
 Szüzesség virágát, legénység szabadságát X. 24. < Resetka 47.
- Támasztom mai nap lassú beszédemet VIII. 80. < J1789 126.
 Tanácsom titkossa, titkom tanácsossa III. 75. < D. S. 77.
 Tats inyime nu mas plintse III. 15. < D. S. 16.
 Tavali kórót (bűrköt) kaszálék VIII. 62. < J1789 95.
 Tehát ugyan meg kell halnom VIII. 127. < J1789 199.
 Te kék szemű szép lyeánk jöjj kövess V. 50.
 Teli kertem zsájával III. 100. < D. S. 102.
 Téli-nyári keresményem Tudja menkö hova tettem V. 1.
 Teljes életemben Soha illy kedvemben VIII. 79. < J1789 125.
 Tenger búknak közepette mihez fogjak epedt szív VI. 17. < HorvJ. 40., Nátly 69., Resetka 51.
 Tengereken úszkáló gályák I. 17. < Mátray 26b
 Természetemnek ez gyarló testben romlását II. 30. < Szentsei 30.
 Te vagy életem, reményem, fényem VIII. 160. < J1800 274.
 Tied vagyok, rabod vagyok, drága kincsem III. 123. < D. S. 126., Nátly 32., J1789 10—11., Resetka 56.
 Titkon szeretni kínosan esik IV. 45. < Erd. 46., D. S. 10.
 Titkosan szeretek VIII. 176. < J1800 295.
 Titkos indulatja igaz szívemnek VIII. 97., X. 18. < J1789 154. < Resetka 22.
 Tornyozott bokros bánat, Szívem árja, zárja III. 77. < D. S. 79.
 Tótok bírják ez darab országot II. 18. < Szentsei 18.
 Tovább nem tűrhetem Azért kijelentem IV. 73. < Erd. 73., J1789 110., Nátly 17.
 Triste valedico musis III. 30. < D. S. 31.
 Trombitáknak szörnyű rivadását VI. 1. < HorvJ. 13., J1789 151., Resetka 27.
 Tudd meg kincsem, hogy szeretlek IV. 65. < Erd. 65.
 Tudod én Istenem, mely igazán éltem VII. 20.
 Tudod mely igazán szerettelek VIII. 71. < J1781 109.
 Tudod régen óhajtalak I. 25. < Mátray 36a
 Tudom, szíved eped értem X. 17. < Resetka 21.
 Tudós bölcsek kik e széles föld felett III. 45. < D. S. 46.

- Tudtad szívem valóságát VIII. 151. < J1800 267.
 Túl a vizen egy nimfára Akadtam III. 43. < D. S. 44.
 Tulipánt rózsavirág, Szerelmed szívemben rág III. 61. < D. S. 62.
 Tunyaság az életnek jobbját megtompítja II. 2. < Szentsei 1.
 Ugyan egyszer szállj szivedben VIII. 157. < J1800 274.
 Ugyan mi hasznos van, mondd meg Dafnis IX. 48. < Nátly 74.
 Új hírt mondok, minden reá hallgasson II. 20. < Szentsei 20.
 Uram Jézus Krisztus siess már eljönni II. 22. < Szentsei 22.
 Uri nemzet eredete IV. 33. < Erd. 33., HorvJ. 3., Resetka 41—42.
 Úr iszik úr, Most iszik az úr V. 92.
 Už na lubny verbujú V. 93.
 Vagyon egy kis ráró, szárnya nélkül járó I. 33. < Mátray 45b
 Vajha szemlélnétek bokros bánatimat VIII. 110. < J1789 173.
 Vajha tündérré lehetnék VIII. 86. < J1789 135.
 Valamerre csak tekintek, minden vigad kedvére V. 22.
 Valamint a nyíló rózsát IX. 30. < Nátly 49.
 Vale én szerelmem, szívem záloga IV. 30. < Erd. 30.
 Vale, szívem, én szerelmem, vale, édes kegyesem VIII. 32. < J1789 48.
 Valetе socii, valetе omnia VII. 16.
 Valét mondok neked világ III. 19. < D. S. 20.
 Valld meg édes szívem, ha szeretsz-é vagy nem IX. 58. < Nátly 86.
 Valld meg szívem, szeretsz-é IX. 35. < Nátly 54.
 Vallyon kinek panaszoljam szívemnek fájdalját VIII. 10. < J1789 10.
 Van egy hitvány rongyos rühes vavááros III. 47., IV. 17. < D. S. 48., J1789 84. < Erd. 17., J1789 209.
 Van (Vagyon) hazánkban két gonosz ember VIII. 103. < J1789 164.
 Várj meg madaram, Szerelmes társam I. 30. < Mátray 40b
 Várom napjaimnak végét III. 29 < D. S. 30.
 Várom Uramisten fejemre kedvedet VII. 17.
 Vedd fel uram országodba, Fogadd szent sátorodba VIII. 93. < J1789 149.
 Véget vettem már víg napjaimnak IV. 50. < Erd. 51.
 Vékony ciprusfához hasonló víg kedvem I. 14. < Mátray 23a
 Véletlen de ily kegyetlen Szenvedek most IV. 68. < Erd. 68.
 Vénusnak emlője, Cupido szellője III. 64. < D. S. 66.
 Venusnak kit vakon szült gyermeke megsért V. 51.
 Vesznem kell! — mást nincs mit várnok VIII. 120. < M. É. 11b, J1789 187.
 Vessen el a világ, maradjon a szőlő VIII. 94., VIII. 55. < J1789 150. < 1789 83.
 Vévén e világot szemem cirkalmára IX. 1. < Nátly 1.
 Vidám kedvem, hova lettél III. 84., IV. 80. < D. S. 86. < Erd. 80.
 Vidám kedvemnek ragyogó csillaga III. 102. < D. S. 104.
 Vidámságát szívemnek, Virágját szép éltemnek VIII. 68. < J1789 17.
 Vígán pajtások, csak igyatok V. 94.
 Vigasztalj meg kegyes Isten II. 14. < Szentsei 14.
 Vigáságnak töretik gyöngye szép üvege II. 15. < Szentsei 15.
 Világ haszontalanság, Nincs benne állandóság III. 107., IV. 22. < D. S. 109. < Erd. 22., HorvJ. 24., J1789 4.
 Világ! világi szín-mutatóság X. 4. < Resetka 5.
 Virgo formosa Veluti rosa III. 68. < D. S. 70., J1789 33., 62., 113.
 Vivat, vivat amor meus VII. 13.
 Wenn mein Pfeifchen dampft und glüht VIII. 129. < J1789 201.
 Wyletela holubienka V. 95.
 Zarándokság, kemény rabság élete az embernek VIII. 23. < J1789 34.
 Zokogó sirással sirhatsz magyar nemzet II. 55. < Szentsei 58.
 Zöldítsd Uristen, hamar az erdőket II. 56. < Szentsei 59.
 Xaveri rumpe moras ad Indias VII. 25.

A NEMZETI DALOK GYŰJTEMÉNYÉBE ÁT NEM VETT
VERSEK ANYAG JANKOVICH EGYÉB ÉNEKGYŰJTEMÉNYEIBŐL

- Ah szívem szerelmem mit habozol Resetka 20.
Aki nem jár a gonoszok tanácsán M. É. 17.
Állj meg egy kevéssé világ fia M. É. 30.
Ám a világ gazdagnak áll M. É. 3b
Angyali kép termeted, kegyes a tekinteted M. É. 42.
A szabadság mely nagy jószág J1789 2—3. között.
A te neved napján Istennek áldását M. É. 52.
A tisztségnek vadászása M. É. 3.
- Bár megházasodjál, bár maradj nőtelen Nátly motto 1.
Bátor a szív erős is, Megrontják sokszor mégis M. É. 21.
- Csalárd világ, álnok világ J1789 162.
Csendes békességet hogyha akarsz érni Nátly mottó 3.
- De szép asszony a szabóné J1800 257.
Dunán innend egy nimfára J1789 121.
- Édes kincsem, drága lelkem csak az egyre kérlek M. É. 66.
Egy magános gerlicének Kies erdőcskében J1800 300.
Ence, bence, medence M. É. 16.
Én egyedül boldogtalan M. É. 44b és 47b
Én szegény új polgár M. É. 13b
Ezernyolcszáz esztendőnek a végén M. É. 54b
- Fut az idő s nemsokára Legszebb korom M. É. 16.
- Gyakran futtatom elmémet J1789 165.
Gyöngy életem, az mezőre jöjj el, késérj el J1800 297.
- Hamis Luca! megjátszodtál M. É. 8.
Hess madár, hess, mond a gazda J1789 184.
Hogy alacsony és megvetett A te sorsod M. É. 14b
- Ifjú legény lévén sokat gondolkodom J1789 107.
Igen ritka madár a jámbor feleség J1789 161.
Így kesergette hogy elvesztette J1789 113.
Isten tartsd meg Ferenc császárt M. É. 6b
Itt hol eget s földet Rettenetes setét J1800 301.
- Jaj fájdalom! Ifjú élet gyászos fénye J1800 303.
Jaj sirhat már a nemesség Resetka 45.
Jászság Kunság mentében szarkák kodácsolnak J1789 144.
Jól tudod kincsem Minap hogy estem J1800 298.
Jó voltod Isten! feljebb ér M. É. 16b
- Keserőség lappang minden édes izben Nátly mottó 2.
Készülj szép magyar nemesség M. É. 53.
Kevés idő, csak egy óra Hogy elhagytalak M. É. 6.
Kies hegyek! Szelíd erdők! Hús árnyékok! M. É. 62.
Kraszna martján Köves partján M. É. 59.
Krisztus ki vagy nap és világ M. É. 27.
Különös kincs, Drágább egy sincs M. É. 10b

Már nem türhetvén kinjait J1800 296.
 Másoknak is kommandálom M. É. 43.
 Még bizonyos nem vagy valaki vétkérol Nátly mottó 5.
 Meg van szivem sebesítve M. É. 20.
 Mi bajod van én hugocskám M. É. 13.
 Mi kesergő sok gondolat Terheli M. É. 9.
 Minden azt akarja, hogy önéki higgyél Nátly mottó 4.
 Mondd meg rózsám, igaz vagy-é M. É. 4 és 5b

Nagy Isten mit tegyek M. É. 12b
 Ne búsítsd szivemet istentelen M. É. 64.
 Nem eleget esedezem köszivednek M. É. 6.
 Nemö credit quid sit schola, qui non studuit Resetka 37.
 Nincs boldogtalanabb a parasztembernél M. É. 19.
 Nincs ég alatt oly nyomorúság (= a Szántani, vetni kezdetű parasztlének, VIII. 14., első strófája) J1789
 94.
 Nosza pajtás jó kedvvel, Tölts pohár bort M. É. 52b

Oh kegyetlen egek, vajon mit míveltek J1800 302.

Sokat olvastam, soktul hallottam M. É. 63.

Szalad kutya padlásra J1800 250: 4.
 Szép szűz kék szemekkel vándoroljunk J1800 304. (Németből fordítás, vö. V. 50. és IX. 37.)
 Szép tavasi rózsavirág M. É. 15.
 Szeptembernek másodnapján M. É. 60—61.
 Szerencsétlen és bús óra, melyben ezt kell hallanom M. É. 57.
 Szivem szerint Úristen M. É. 26.
 Szorongatnak nagy fájdalmim M. É. 22.

Tehát lelkem mégis vidulsz M. É. 9b.
 Tündér álnok gonosz világ M. É. 10.

Vajha ki látná (tudná) Vagy tapasztalná J1789 71.
 Vajon te vagy-e kegyesem M. É. 24b
 Vak az aki jól nem látja M. É. 58.
 Változással s kedv mutatással (mulással) J1800 299.
 Vinus, vina, vinum, nomen adjectivum Resetka 38.

Zúg az új hir, kelj fel, réműlj kakasszóra M. É. 54.

JANKOVICH GYŰJTEMÉNYEINEK PONYVÁN IS MEGJELENT ÉNEKSZÖVEGEI*

Állj meg szivem egy szóra	747 cx.
Árokszállásnál volt a veszedelem	935 sx.
Árva szivem nyögését	744 zs.
A táborba jer pajtás	744 zs.
A violát akkor szedik	747 cx; 935 sx.
Az igaz Messiás már eljött [Midőn a Messiás immár eljött]	935 sx.

* A jegyzéket Küllős Imola állította össze. — A szövegek lelőhelye: OSzK Kézirattár, L. eleg. m.

Bánatos szívemre nagy fájdalom szállott	747 cx; 935 sx.
Becsületre méltó nemes gyülekezet	747 cx; 935 sx.
Bezzeg van Bács vármegyében	744 zs; 935 sx.
Bodrog partján nevelkedett tulipány	744 zs; 747 cx.
Bokros bánat, mely unalmat	744 cx; 935 sx.
Boldogtalan sorsa siralmas élnemnek	935 sx.
Bolondság volt nádhöz bizni	744 zs.
Bölcsömbül kikelvén	935 sx.
Búban én életem siralomban habzik	744 zs; 747 cx.
Csak az nékem keserves, hogy szeretöm beteges	747 cx; 935 sx.
Csak el nem ájultam, midőn hallottam	744. zs.
Csendes patak folydogál (Kreskay)	744. zs; 747 cx; 935 sx.
Egek, miért sértettetek	744 zs.
Egy agglant van Gyöngyös táján (Faludi)	744 zs; 747 cx; 935 sx.
Egy leány a hegyek között	744 zs; 747 cx.
Egy nagy csuda vagy az egész világon	935 sx.
Egyszer két leány virágot szedni	935 sx.
Fájdalmimat szívemen viselem	747 cx.
Felnyitnám már bús szívemnek	935 sx.
Gondolatim szünjetelek, Kínaim ne gyűjtsétek	935 sx.
Gyors kereken forgó világ tündérsége	744 zs.
Ha mit vétettem tenéked kedvesem	747 cx.
Ha gyönyörűsége senki el valaki illy frissen	935 sx.
Ha keressz nálam állandóságot (Cs. Poóts A.)	744 zs.
Ha nem láttam volna galamb képed	747 cx.
Hold, mely szépen világítsz te	744 zs; 935 sx.
Hol lakik kend, hugomasszony? Kereszturba!	747 cx.
Ideje bujdosásomnak	744. zs.
Ifjú legény lévén sokat gondolkodom	747 cx.
Ifjúság mint sólyommadár	747 cx.
Induljatok föld és egek verseimre (Lupsik)	747 cx.
Isten áldjon meg, én hív barátom	744 zs; 935 Sx.
Isten hozzád, Magyarország!	747. cx.
Katona életet sok legény kerüli	935 sx.
Kegyes tavasz rózsámat	747 ex.
Kukukuló kukucsám (Amade)	744 zs.
Mely keserves dolog azzal élni	747. ex.
Mi bajom (van), nem tudhatom	744 zs.
Mi légyen a házasság, E világi párosság	744. zs.
Mint gerlicemadár, ki társátul elvál	744 zs.
Mit búsulsz kenyeres	935 sx.
Mohács! Mohács! sebes vérontás helye!	744 zs.
Mostan hevertemben oly dolgot mondanék	935 sx.
Ne járj, szívem, hozzám éjjel	747 ex.
Nem adnálak e világért	935 sx.
Nem vagyok én parasztember	747 ex.

Ne vess bár most életednek	744 zs.
Nyugodalom befedezze, védelmezze (P. Horváth)	935 sx.
Oh én reménytelen, igen szerencsétlen	744 zs.
Oh kegyetlen fátum, Csalárdságod látom	744 zs.
Philostén mint Florentiát	935 sx.
Reménység az embert gyakorta táplálja	744 zs.
Siralmas volt nékem világra születnem (Dobai)	744 zs.
Siralomnak, fájdalomnak völgyében kesergék	747 cx.
Sirathatom amik rajtam estek, lettek	935 sx.
Sir az egyik szemem, a másik könyvezik	747 ex; 935 sx.
Szántani, vetni, nyárban aratni	
Szebb vagy, rózsám, Diannánál	935 sx.
Szeress engem, édes rózsám, én is szeretlek	744 zs.
Szőrnyű nagy romlásra készül Pannónia	747 ex.
Vale, szívem, én szerelmem, vale, édes kegyesem	747 ex.
Van (Vagyon) hazánkban két gonosz ember	744 zs.
Vidámságát szívemnek, Virágját szép éltemnek	744 zs.
Világ haszontalanság, Nincs benne állandóság	935 sx.

JANKOVICH MIKLÓS TUDOMÁNYOS ÉS SZERKESZTŐI TEVÉKENYSÉGE

Az 1817-ben, Pesten megjelenő első magyar nyelvű tudományos folyóirat, a Tudományos Gyűjtemény jelentette a Bessenyei György által majd fél évszázaddal korábban elindított akadémiai törekvések első gyakorlati megvalósítását. Összefogta a hazai tudósokat és tudományos irányzatokat, teret biztosított a magyar nyelvű tudományos irodalomnak, ezzel előkészítette a Magyar Tudós Társaság létrehozását. Mindebben jelentős része volt mások közt Jankovich Miklósnak. Dolgozatunkban mindenekelőtt az ő tevékenységével és szerepével foglalkozunk.¹

„A TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY EREDETE, VÁLLALATA ÉS SZERKEZETE”

A Tudományos Gyűjtemény szerkesztői a fenti cím alatt fogalmazták meg a folyóirat létrejöttéről és terveiről szóló beszámolót, mely azután a Tudományos Gyűjtemény 1819. évi első számában a szerény „Előszó” cím alatt jelent meg. A beszámoló szavai szerint a folyóirat kiadását a Tudós Társaság létesítésének elodázása tette szükségessé: „Még az 1808. esztendei országgyűlés 8.ik cikkelyének világos szavai méltó reményt nyújtottak minden hazafinak, egy tudós társaságnak császári és királyi engedelemmel (aki azon törvényeket kegyelmesen elfogadta és megerősítette) már valahára leendő fölállítására... Voltak azonban nem kis számmal, kik... némely helytelen statisztikai vádak (ne mondjuk rágalmaszások) által tsekélynek állítván olyan tudósok számát, kik egy tudós társaság díszét és állandóságát fen tarthatnák... Ilyen érzemény vezérlett némely Pesten lakó és hazafiui buzgósággal lelkesített tudósokat arra, hogy hazánk miveltebb elméinek próbatételével kívánnák az ellenkezőről voltaképen meggyőzni és ennek teljesítése végett, Trattner J. T. Könyvnyomtatót megkérnénk egy hónapos írásnak, Tudományos Gyűjtemény czime alatt, császári és királyi engedelem mellett leendő kiadására...”

Az engedély, amelyet „Trattner tulajdon személyére 1816 végső hónapjában” nyertek el, az alábbi tudományokat felölelő tanulmányok közreadásához járult hozzá: „Phylogia, Phylosophia, Historia, Jurisprudencia, Medica, Chirurgia, Természet- és Művészettudomány, Mathesis a Haditudománnyal, Szépmiveknek Tudományok.”²

Az út, mely idáig elvezetett, nem volt nehézségektől és akadályoktól mentes. A bécsi kormányörök árgus szemekkel figyelték a hazafias próbálkozásokat — mint az idézett cikk soraiból is kitűnik —, különböző kifogásokkal igyekeztek az egyébként is nehezen induló vállalkozás kerekét megkötni. Magyar részről minduntalan bizonyítani kellett, hogy a kifogásoknak nincsen alapjuk.

A Tudományos Gyűjtemény megindítását egy csaknem véletlennek tűnő kormányintézkedés tette lehetővé. Bécsben, 1797-ben Vizsgálódó Magyar Gazda cím alatt a mezőgazdaság fejlesztése érdekében egy magyar nyelvű folyóirat kiadását határozták el. A szakszerű gazdálkodás a kormánynak is szívügye volt, eredményeit — az ország függőségének lehetőségeit kihasználva — ő fölözte le, így hát szerkesztésével magyarellenes politikáját félretéve a Szabolcs megyei születésű kisszántói Pethe Ferencet (1762—1832) bízta meg, aki tanulmányait Debrecenben és Utrechtben végezte, s mint a Festetics György által alapított Georgicon kévéssel előtte kinevezett tanára, elismert szakembernek számított. A Bécsben kiadott és magyar gazdakörökben népszerűség híján tengődő lap életében 1814-ben váratlan fordulat következett be. A bécsi kormányzat hozzájárult, hogy a lapot Nemzeti Gazda címen Pesten, Trattner János Tamás nyomdájában adják ki. Meg volt tehát a tudást pártoló, pesti kiadású első magyar szaklap. Az egyéb tudományokat szolgáló folyóirat kiadásának engedélyezése innen már csak egy lépést jelentett.

Jankovich Miklós már korán számba vette a tudományok Magyarországon fellelhető egyházi és világi művelőit. A 18—19. század tudósainak levelezése gyűjteményében külön részt alkotott.³ A tudós Dobai Székely Sámuelnek atyja által megvásárolt eperjesi gyűjteményével birtokába került levelezését,⁴ melyet korának csaknem valamennyi jelentősebb tudósával folytatott — a levélírók névmutatójával ellátva —, 1795-ben öt kötetbe bekötötte,⁵ ugyanígy járt el más tudósok jelentősebb levelezésével is.

Jankovich 1815—1816 táján elkészítette a folyóirattervezetet, címe: „A Tudósítás projectuma az újonnan ki adandó Tudományos Gyűjtemény iránt.”⁶ Az írnoka és maga kezétől származó javításokkal ellátott irat kétségtelenül kezdetleges írásmű — valószínűleg egy azóta elveszett tisztázat fogalmazványja —, tartalma azonban számunkra így is sokatmondó.

A tudományokkal való foglalataskodásnak lényeges feltétele a biztos egzisztencia, a megfelelő környezet és a szellemi és anyagi háttér. A Projectum ezen alapvető követelmények közül arra, amelyre jelen időpontban legnagyobb szükség volt, úgymint a folyóirat létrejöttében közreműködő tudósok és szerkesztők anyagi érdekeltségének ügyére, részletesen kitér.

A másik két követelmény, azaz a megfelelő környezet és a szellemi és anyagi háttér kérdése, ez időben megoldottnak látszott. A folyóirat kapcsolatot teremtett az ország legkülönbözőbb tájain élő tudósok között, a megkívánt háttérrel pedig a Pesten ez idő tájt létesült könyvtárak, az Egyetemi és a Széchényi Könyvtár szolgáltatták, valamint Jankovichnak a több tízezer kötetet kitevő bibliotékája, mely több 18. századi magyar tudós könyvtárát is magába zárta, így Wagner Károly, Fejérváry Károly, Ribay György, Kazay Sámuel, Dobai Székely Sámuel és mások könyvtárait.⁷ Ez a könyvtár, mely több vonatkozásban versenyre kelhetett a két nyilvános pesti könyvtárral, már korán rendelkezésére állott a tudományos világnak. Kovachich Márton György,⁸ Lehoczky András,⁹ Döbrentei Gábor¹⁰ és sokan mások történeti munkájuk anyagát nagyrészt innen merítették.

Külön figyelmet érdemelnek a Projectumnak azon sorai, melyek a felekezetek közti ellentétek kiküszöbölését, valamint a hazánkban élő nemzetiségek tudósainak bevonását és sarjadó tudományos életünkben való részvételüket szorgalmazták.

Jankovich a nem magyar nemzetiségekkel szemben — az akkoriban éleződő túlzó nacionalista törekvésekkel ellentétben — a türelmes és megértő együttműködésre hajló felfogást képviselte. Politikai magatartásának ez a vonása mindvégig megmaradt.

Jankovich rendkívüli szervezői adottságokkal rendelkezett. Jellemző erre a részletekig terjedő rendszeressége és gondos előrelátása, ami egyformán megnyilvánult mind a köz-, mind a magánéletben. Ahogy a Magyar Nemzeti Múzeumnak átadott műkincsei általa készített jegyzéke napjainkig használható leltár (ebből egyedül középkori kódexgyűjteményének lajstroma jelent meg 1839-ben nyomtatásban, de az sem itthon, hanem Münchenben),¹¹ úgy kellő körültekintés és előrelátás jellemezte magángazdálkodásának ügymenetét is. Kiterjedt és az ország három megyéjében szétszórt birtokain, valamint pesti bérházain csaknem egy időben folytatott építkezéseinek szervezési gondjai — figyelembe véve az akkori közlekedési és szállítási lehetőségeket — már egymagában is komoly feladatot jelenthettek; emellett időt talált régiséggyűjteménye gyarapítására, amit külföldi kereskedők, megbízottak és tudósokkal folytatott nagyszámú levelezése is bizonyít. Alsószentiván ispánjának 1797-ben kiadott több oldalra terjedő gazdálkodási utasítása pedig a kor modern és belterjesnek nevezhető gazdálkodásának olyan dokumentuma,¹² melynek még a főúri uradalmakban is csak ritkán találjuk mását. Az itt elmondottakkal egyúttal érzékeltetni kívántuk azt is, hogy a Tudományos Gyűjtemény ügye Jankovich Miklós 1816. évi kezdeményezésével a szervezés terén már gyakorlottabb mecénással gazdagodott.

Hogy a Projectum végeredményben kikhez került, az a fogalmazványból nem tűnik ki, de valószínű, hogy azok kapták, akiket alapítóként tartunk számon, tehát Schedius Lajos, Pethe Ferenc, Fejér György, Kultsár István és Forgó György.

A Szent György-napra egybehívott megbeszélés, úgy látszik, eredménnyel végződött. „Trattner János Tamás cs. kir. privilegizált Könyvnyomtató” 1816. augusztus 12-én kelt nyomtatott felhívásában, melynek Jankovich részére küldött példányát az OSzK Kézirattára őrzi,¹³ tudatja, hogy a tanulmányok szerzőinek árkusonként hajlandó 4 váltó forintot fizetni.

Az érdekelt tudósok ezt követően egy 8 pontból álló együttműködési tervet foglaltak írásba,¹⁴ ennek keltezés nélküli fogalmazványi példánya, mely ugyancsak a Jankovich-iratok között maradt fenn, lényegében a Projectum elgondolásait követi. A megállapodás 8. pontja szerint a kiadónál tartott összejövetelük alkalmával abban is megállapodtak, hogy a folyóirat szerkesztői teendőit hárman, Fejér, Schedius és Pethe látják el a Trattner kiadó közreműködése mellett.¹⁵ Miután pedig Pethe Ferencnek már volt egy tudományos lap kibocsátására szóló engedélye, 1816. december havában — valószínűleg csupán szóbeli hozzájárulás formájában — megkapták a szükséges jóváhagyást.

A havonként megjelenő Tudományos Gyűjtemény elnevezésű új folyóirat 1817 januárjában a reformkorszak egyik jelentős vívmányaként valóban elindult páratlan népszerűségnek örvendő pályáján. Előfizetőinek száma az év végére elérte a 900-at, ami országos érdeklődésre utal. A vállalkozás azonban, mely csupán egyesülés (coalitio) és nem társaság (societas) nevet viselt, a résztvevők hatáskörének pontatlan meghatározása és a kölcsönös féltékenykedés folytán csaknem válságba jutott. Különösen Fejér György érzékenysége okozott sok bajt, ami

Jankovichsal való ellentétéből adódott, és végül a rákövetkező esztendőben viszonyuk teljes megromlásához vezetett.

Fejér György a pesti egyetem teológiai tanára, a magyar múlt lelkes és lankadatlan szorgalmú kutatója volt, ugyanakkor közismerten felületes is, amiért sok támadás érte. Horvát István egy alkalommal (1828) bírálatában pontatlan forrásközlései miatt kikelt ellene, és azt írta róla, hogy csak abban az esetben fejlődhetne történetíróvá és diplomatikussá, ha tanulmányait az alapelemekről újra kezdené.¹⁶ Jankovichsal való ellentéteinek alapja nyilván a Tudományos Gyűjtemény szerkesztése körül forgott, de tetézte a bajt, hogy Trattnerrel — ki a folyóiratot saját üzleti vállalkozásának tekintette — is hatásköri ellentétei támadtak.

A folyóirat szerkesztése körüli válság jelei már 1817 őszén jelentkeztek. Ennek nyomai a nádorhoz és a Helytartótanácsához felterjesztett beadványokban maradtak fenn. Ezek több tekintetben eltérnek egymástól, és arra engednek következtetni, hogy a Tudományos Gyűjtemény köré csoportosuló fővárosi tudósok tábora két pártra szakadt.

A beadványok aláírás és keltezés nélküli fogalmazványainak egyike, mely Argumenta, quibus scriptores Operis Periodici Tudományos Gyűjtemény manu-ductionem sibi pleno competere demonstrant címet viseli, bevezető részében előadja, hogy Fejér György felkérte Pethe Ferencet, kinek egy magyar folyóirat kiadására engedélye volt, vonja be a munkába Kultsár, Schedius, Horvát, Forgó, Folnesics, Czinke, Argauer, Moldoványi urakat, más meg nem nevezett tudósokkal együtt. Nehogy azonban az engedély nélküli szervezkedésből baj származzék, Fejér e tudósok tanácsára Nagy József királyi cenzorhoz fordult, kinek javaslatára az engedélyt Trattner kiadó nevére kérték. Trattner, az engedély elnyerése után a folyóiratot úgy tekinti, mint a maga saját vállalkozását, ezért kéri valamely más kiadó kijelölését.¹⁷

A másik beadvány betérjeszti Trattnernek 1816. augusztus 12-én szétküldött felhívását, mely azt mondja, hogy a folyóirat szerkesztése a tudósok feladata. Miután azonban az előfizetők száma meghaladta a 800-at — olvassuk a beadványban —, Trattner csak a várható haszonra gondolt. Megfogadta évi javadalmazás mellett Mokry Dánielt, a pápai református iskola volt tanárát, és a folyóirat szerkesztését egyedül a maga belátásától tette függővé.¹⁸

József nádor 1817. december 2-án Nyitray Mátyás helytartósági tanácsoshoz¹⁹ intézett leiratában Fejér, Pethe, Jankovich és Forgó együttes kérelmét a szükséges intézkedések megtétele céljából áttette a Helytartótanácsához.²⁰

Fejér György másnap, december 3-án Nyitrayhoz intézett beadványában leírja a Tudományos Gyűjtemény eredetének és keletkezésének történetét. Szerinte ő volt az, aki 1816. augusztus 12-én a Trattner kiadónál a tudósokat összehívta, és együttműködésre felszólította, mert Pethe egymagában nem boldogult volna a vállalkozással. Nagy József cenzor megkérdezése nélkül kérte a folyóiratnak Trattner nevére való engedélyezését, tanúként hivatkozik az Argumenta beadványban felsorolt személyekre és kijelenti, amennyiben Trattner nem enged, ő lemond a szerkesztésről.²¹

Egyes jelek arra mutatnak, hogy Trattner önhatalmúan olyan kifogás alá eső tanulmányokat is megjelentetett, melyeket a szerkesztőség a nem magyar

nemzetiségeket sértő tartalmuk miatt elvetett.²² Kétségtelen, hogy Trattner több vonatkozásban túllépte hatáskörét.

1817. december 23-án a Tudományos Gyűjtemény vezetősége a Helytartótanács 1817. december 2-án kelt 35 764 sz. felhívására egy 11 pontból álló „kötelezést” ír alá, melyben rendezik a Trattner kiadóval szembeni jogviszonyukat. Trattner több apróbb kötelezettség vállalása mellett elismeri az egyesülteknek mint szerzőknek a folyóirat szerkesztéséhez fűződő kizárólagos jogát. Az okmányt következő sorrendben írják alá és látják el pecsétjükkel: Jankovich Miklós, Schedius Lajos, Kisszántói Pethe Ferenc, Fejér György, Kultsár István és Forgó György egyrésztől, másrésztől Trattner János Tamás. A megállapodás hatályos voltát Nyitray Mátyás aláírásával erősíti meg.²³ Kidolgozták egyúttal a tagok együttműködését szabályozó „Rendszabást” is. E szerint a folyóirat felsőbb fokú irányítását a szerkesztő és a kiadó felett álló „előülő” végzi, „az kiben, mint középpontban az egész intézetnek kormánya megfordul”. Az „előülő” levelez a külső tagokkal, a belső tagokat havonként tanácskozássra hívja össze, és beszámol a folyóirat ügymenetével kapcsolatos szerkesztői, kiadói teendőkről, valamint a vagyoni helyzetről.²⁴ E megállapodás pontjainak kidolgozásánál ott találjuk a Jankovich és Fejér keze írását felmutató Minuta Proiectum mellett Horvát István tervezetét is.²⁵

Nyitray Mátyás 1818. január 10-én arról értesíti Jankovichot, hogy javaslatára a Helytartótanács megállapodásukat december 26-án jóváhagyta,²⁶ a Tudományos Gyűjtemény tehát január 1-től kezdve folytathatta megjelenését. Ezt követően már nem esik több említés arról a valóban másodrendű kérdéstről, kinek, milyen szerepe volt a folyóirat létrejöttében.

Az immár egyesületeként működő társaság havonta tartotta szerkesztői ülését. Az 1818. január 10-i jegyzőkönyv szerint Jankovich személyében elnököt és mellé két tanácstagot (Schediust és Pethét) választottak, a szerkesztő pedig ismét Fejér György lett.²⁷ Jankovichnak ez alkalommal a jegyzőkönyvre rávezetett megjegyzése: „Szükség volna egy redaktor helyettesre, amíg nincsen, Fejér egyedül viszi.” Ezt az egyedülvitelt azonban továbbra sem kísérte szerencse.

Fejérnek január 27-én kelt levelében következőket olvashatjuk: „Tekintetes Assesor Ur! Tudós Hazafi Ur! ... Én a délutáni órára T. Urhoz meg nem jelenhetek, résznyire mivel sok dolgom van, rész szerént azért, mivel tartok tőle, hogy T. Ur engem újra olly kellemetlenségekkel illet, mint Önön házánál, mint én lakásomban. Én T. Urhoz szives barátsággal viseltetem, annál sajnosabban veszem velem való bánását: mig egykori barátságos magaviseletére nem tér, rossz néven nem veheti, ha visszavonom magamat. Én dolgozom mint a marha; ezért néminemű kimélest érdemelnék.”²⁸ Az elmúlt hónapok és a Tudományos Gyűjtemény jövője körül támadt bizonytalanság légköre a köztük lévő viszonyt nyilván még feszültebbé tette.

Míg a Trattnerrel támadt nézeteltéréseket sikerült rendezni azzal, hogy az 1818. február 23-i gyűlésen a tagok által gyakorolt döntési jogot neki is megadták (Jankovich jegyzőkönyvi bejegyzése: „Stat, habet votum editor”), a felkavart indulatok hullámszája, úgy látszik, a vezetőség több tagjára is kihatott. Az 1818. február 29-i ülésen Pethe Ferenc lemond az elnökhelyettesi tisztségről, indoka az általa szerkesztett Nemzeti Gazda megszűnése.²⁹ Péthe helyébe Teleki József grófort választják meg a vezetőség tagjává. Majd Fejér György is távozik, őt ez év

júniusában a győri középiskola igazgatójává nevezték ki. Ezért a július 7-i ülés Vass Lászlót, az egyetem egyik teológiai tanárát választja meg szerkesztőnek. Ezen az ülésen vesz részt első ízben Szemere Pál és Thaisz András ügyvéd.³⁰

Vass László szerkesztői működése csak rövid életű volt, az év végével ő is lemondott. Lemondását Jankovichnak írt levelében (1818. december 23.) következővel indokolja: „Nékem más foglalatosságom erre időt nem enged. Eleinte is nagy nehezen hagytam magamat reá beszéltetni, amit Trattner Ur is jól tud.”³¹ Lemondását a december 28-i ülés jegyzőkönyve következő szavakkal rögzíti: „Sajnálva vétetett ezen lemondás, de erről való tanácskozás a jövő időre halasztatik, addig is a redactiót T. Thaisz András Ur fogja a szokott fizetés mellett vinni.”³²

A jövő időre halasztott tanácskozás, úgy látszik, Thaisz András véglegesítése mellett döntött, mert 1819. január 1-től ő a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője. Személyében — az eddigi tudós papok helyett — egy gyakorlati, világi ember került a szerkesztés élére. Nem hallunk többé segédszerkesztők alkalmazásáról sem, a szerkesztéssel járó adminisztratív munkát nyilván ügyvédi irodájának patvaristái végezték.

A Jankovich-hagyaték iratainak tanúsága szerint az utolsó szerkesztőségi jegyzőkönyv 1819. március 30-áról való.³³ Korompay Bertalan ebből azt a következtetést vonta le, hogy ez időponttól kezdve megszűnt az „intézet” tagjainak, vagyis Jankovichnak, Schediusnak és Telekinek a folyóírra gyakorolt irányító szerepe.³⁴ Ez a megállapítása, melyet azóta az irodalom is átvett, téves. Jankovich, mint kiterjedt levelezése is bizonyítja, a harmincas évekig mind személyesen, mind pedig az intézet útján (egyesület néven is említve) befolyást gyakorolt a folyóirat szerkesztésére.³⁵ Persze ez nem jelentett állandó közreműködést, hanem szükség szerinti részvételt. De nem is valószínű, hogy egy királyi cenzor felügyelete és ellenőrzése alatt álló folyóirat, melynek irányítása a hatóságilag engedélyezett szabályzat alapján a Tudományos Gyűjtemény Intézetét illette, kiadójának pedig szerkesztési kérdésekben csupán szavazati joga volt, ismét a kiadó korlátlan rendelkezése és befolyása alá kerüljön.

Thaisz András gyakorlatias szempontokat érvényesítő szerkesztésére szükség volt. Horvát István írja Jankovichnak 1818. december 29-én: „Ha a Pesti tagok ismét nem írnak a Gyűjtemény kötetéibe, dugába dől az egész Intézet.”³⁶

A vezetőség túlzott konzervatív felfogása nyilván nem tartott lépést az idő által szabott követelményekkel, amit Thaisz rövidesen úgy jellemzett: „Tsupa száraz oskolai thesisek.”³⁷ Szerkesztésének első három esztendejében nem tapasztalható lényeges változás a folyóirat életében, a fordulat ezután következett be.

Az 1824. esztendő változást hozott a Tudományos Gyűjtemény ügymenetében. Trattner János Tamás március havában, férfikorának delén meghalt, a nyomdát és vele együtt a folyóirat kiadásának ügyét atyja, Trattner Mátyás vette át. Valószínűnek tartjuk, hogy kiadói befolyását már fia életében is érvényesíthette, s ennek következménye, hogy 1823-tól részben kicserélődik a folyóirat munkatársi gárdája. Kimaradnak a régiek: mint Jankovich, Schedius, Teleki, Mednyánszky, Horvát, Virág stb., és helyükbe új nevek lépnek. Trattner Mátyás — Thaisssal együtt — szabadabb teret enged a vitáknak, ami nemegyszer személyeskedéssé fajult, és egymás elleni heves kirohanásokra vezetett. Elfogadtak név nélkül vagy

álnéven írt tanulmányokat is, ez a tudományos színvonal rovására ment. Ezekben az években dúlt leghevesebben a nyelvújítás körüli harc, részben a Tudományos Gyűjtemény hasábjain, érthető tehát, hogy voltak olyanok, akik a nyelvújítási láz túlzásaival nem értettek egyet, és mindebből legszívesebben kimaradtak.³⁸

Nem ismerjük a Tudományos Gyűjtemény Intézete és Trattner Mátyás között támadt nézeteltérés részleteit, a köztük támadt differenciákra egyedül a vezetőség tartózkodó magatartásából következtethetünk. Megváltozik azonban ez a kép 1827-ben, amikor ugyancsak Thaisz szerkesztése mellett Trattner veje, Károlyi István kerül a kiadócég élére. Ettől kezdve Jankovichot és társait többségükben újból ott találjuk a szerzők sorában. 1828-ban írja Rummy Károly Kazinczy Ferencnek: „Schon nehmen wieder Männer, wie Jankovich, Steph. Horvát etc. am Tudom. Gyüjt. Antheil, die einige Jahre geschwiegen haben, weil sie es unter ihrer Würde hielten, unter einer Redaction, wie die vorige war, mitzuarbeiten.”³⁹

Az újabb redakció ekkor már Vörösmarty Mihály szerkesztői beosztását jelentette, aki 1828 januárjától kezdve — az év végével lemondott Thaisz András helyébe lépve — látta el a szerkesztői teendőket. Hogy a Tudományos Gyűjtemény Intézetének irányító szerepe továbbra is megmaradt, erre utal a Jankovich-levelezés adatai mellett Károlyinak egy vitás kérdés kapcsán Vörösmartyhoz intézett epigrammája: „Intézet más, az ország állítja, s nemes cél. Vagy te is ország vagy, s célod ugye nemes?”⁴⁰ Talán nem a véletlen műve az sem, hogy Vörösmarty két ízben is Jankovich bérházaiban kapott lakást. A már említett Proiectumból tudjuk, hogy a „szerkesztetőnek” évi fizetés mellett lakás is járt. Vörösmarty 1828-ban Jankovich Kalap utcai, majd az 1838-as pesti árvízíg Zöldfa utcai bérházának lakója.⁴¹

Jankovich látszólagos eltávolodásának azonban Trattner Mátyás kiadói működése idején más oka is volt. Ezekben az években fordul figyelme a magyar színjátszás felé, s támogatja az Erdélyi Énekes és Színjátzó Társulatot pesti szereplése alkalmával. De ugyancsak foglalkoztatta 1826 januárjától kezdve a Magyar Tudós Társaság alapításának kérdése, tevékenységének ezen szektorára a későbbiek során még visszatérünk.

Vörösmarty 1832. január havi lemondásával Horvát István, a Nemzeti Múzeum és a Széchényi Könyvtár öre került a szerkesztés élére. Vezetése alatt a Tudományos Gyűjtemény a régi irányhoz való visszakanyarodás jegyében folytatta immár másfél évtizedre visszatekintő pályafutását. A Tudományos Gyűjtemény Intézetének szerepe és befolyása a folyóirat életében ekkor már nem érvényesült. Jankovich ez időben már túlhaladta a 60. életévét, a Magyar Tudós Társaság tudományos érdemeinek elismeréséül tiszteletbeli tagjává választotta, ez azonban nem jelentette számára hivatástudattal vállalt életpályájának végállomását. Kora ifjúsága óta vallott célját, nemzete kulturális felemelkedésének előmozdítását, melyre annyit áldozott, a Magyar Tudós Társaság megalakulásával még nem tekinthette teljes mértékben megvalósítottnak. Továbbra is foglalkoztatta a Nemzeti Színház ügye, majd híres gyűjteményeinek közcélra bocsátása, végül pedig élete tudományos ténykedésének általa legkiemelkedőbbnek vélt eredménye, a Magyar Nemzeti Könyvtár című bibliográfiai munkájának befejezése és kiadása. A Tudományos Gyűjtemény e célkitűzések sorában háttérbe szorult annak ellenére, hogy az elmúlt 17 esztendő alatt ő volt annak egyik legszorgalmasabb munkatársa. 1817-től 1823-

ig tizennégy tanulmányát jelentette meg a folyóiratban, majd négy esztendei szünet után, 1827-től 1834-ig huszonhatot.⁴²

Horvát István szerkesztősége idején a folyóirat tudományos feladatkörét fokozatosan az Akadémia szakosztályai vették át, ami végül is a Tudományos Gyűjtemény 1841. évi szükségszerű megszüntetéséhez vezetett.

Teleki József — a Tudós Társaság első elnöke és a Tudományos Gyűjtemény Intézetének volt tagja — önéletrajzi vázlatában elmondja, hogy a Tudományos Gyűjtemény Intézetében gyűjtött tapasztalatait kamatoztatta az Akadémia vezetésében.⁴³ Nem véletlen, hogy a Magyar Tudós Társaság szervezési munkájánál ugyanazon férfiakat találjuk, kik a Tudományos Gyűjtemény alapításánál és fenntartásánál élen jártak.

A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG LÉTREHÍVÁSA

A Tudós Társaság alapításának közismert jelene az, amikor az 1825. évi országgyűlés november 3-i kerületi ülésén Széchenyi István megteszi 60 ezer forintos felajánlását. Bár az esemény megörökítése nem mentes az e korra jellemző romantikus kiszínezéstől,⁴⁴ a felajánlás ténye nagyon is reális magot hordott magában. A Széchenyi példáját követő adományok fedezték a Társaság működéséhez és fenntartásához szükséges dologi kiadásokat. Ezzel a megvalósulás útjára léphetett az a terv, melyet Bessenyei György és Révai Miklós megálmodtak. A négy alapító, Széchenyi István, Vay Ábrahám, Andrassy György és Károlyi György által az országgyűlés elé terjesztett „Planum” szavai: „... a most álló Ország-Gyűlésen lehetett ... tapasztalnunk, mely közönségesé levének egész Nemzetünk előtt a magok, melyet Leopold bölcs kormánya 1790-ben elhíntegtetett s így valósulnak képzeletei néhai derék Révay-nak s Hazánk több tudós fiainak szinte 35 esztendőök elmúlta után” — a Társaság létesítésének törvényes keretek közti megvalósítását hangsúlyozzák, kiemelve, hogy ez az egész ország ügye.

Alig jutott el a Magyar Tudós Társaság létesítését kimondó országgyűlési végzés híre Pestre, és vált köztudomásúvá a szervezéssel megbízott előkészítő bizottság tagjainak neve, Jankovich 1826. január 27-én a „Planum” benyújtójának, Vay Ábrahámnak egy levél kíséretében megküldte azt az 1811-ben készített tervezetét, melyet annak idején József nádorhoz is felterjesztett.⁴⁵ Amikor pedig köztudomásúvá vált, hogy a bizottság elnöke Szepessy Ignác erdélyi püspök, majd Végh István koronaőr, február 25-én hasonló levéllel kereste meg mindkettőjüket. A három levél lényegében azonos tartalmú, ezért itt a Szepessy püspöknek küldött levél pár sorát közöljük szó szerint:

„Excellentiádnak, mint a Magyar Nyelv terjesztése és Hazánkban fel állítandó Tudós Társaság iránti országos comissió előlülőjének, bátorkodom ... azon munkámat bé nyújtani, mellyet ez előtt tizenöt esztendőökkel eő. Cs. Kir. Herczeg Nádor Ispányunknak ... ajánlottam és a mellyben én mind Bessenyei, mind Révay, mind pedig gróf Teleki László és Schedius Lajosnak fel állítandó Magyar Társaságról ki adott javaslataikat használtam ugyan, de a szükséges költségek el kerülése miatt azokban el pártoltam.”

A levélhez mellékelte latin nyelvű alapszabály-tervezetet megőrizte az Akadémia Kézirattára,⁴⁶ tisztázott példányát pedig a Széchenyi Könyvtár Kézirattára.⁴⁷

Várkonyi Ágnes, a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának 150-ik évfordulója alkalmával közreadott kiadványban — összefoglalva az Akadémia alapítását megelőző korszak eseményeit — Jankovich tervezete kapcsán a következőket írja: „Jankovich Miklós pályaműve az egyetlen, amely felismeri, hogy milyen ellentmondás lehet a tudományos központ országos feladatai és a kizárólag magyar nyelven művelhető tudomány programja között.” Várkonyi ennek során idézi a pályaműnek a horvát, német, szlovák, román és más nemzetek nyelvének ápolásához fűződő nemzeti érdeket hangsúlyozó szavait.⁴⁸

Hogy Jankovich javaslatát kellőképp értékelhessük, vessünk egy pillantást az általa is idézett korábbi tervekre, Bessenyei, Révai, Teleki és Schedius javaslatára.

Bessenyei György 1781-ben készített felhívása, melyet az ország főrendeihez intézett, a magyar nyelv széles rétegekben való elterjedését kívánja előmozdítani mind a nyelvoktatás, mind pedig a magyar könyvkiadás vonalán. Az országban élő nem magyar nemzetiségekkel kapcsolatban ezeket írja: „Sőt a köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká kellene tennünk, mert megérdemli azt ez az áldott haza az idegen nemzetektől, melyeket maga kebelén táplál, hogy annak nyelvét és szokásait bé vegyék, valamint annak jogaival és szabadságaival élni nem iszonyodnak...”⁴⁹

A piarista Révai Miklós latin nyelvű 1790. évi tervezete komoly, tudományos alapossággal készített irat.⁵⁰ A magyar nyelv ápolása mellett a Társaság feladatai közt — külföldi társaságok példájára — az akkoriban divott tudományágak művelését tűzte ki. A nem magyar népek nyelvének kérdését nem érinti, a magyar nyelv terjesztésének hathatós eszközeként a magyar színjátszás ügyének előmozdítását jelöli meg.

Schedius Lajos és hét tudós társának német nyelvű és 1802-ben kiadott tervezete a természettudományi ismeretek ápolására helyezi a fő súlyt, a magyar nyelv és a nem magyar népek kérdését nem veti fel.⁵¹ Az irat hangneméből úgy tűnik, hogy a Pesten működő társaság hivatalos nyelve német lett volna.

Teleki László az ország határain túl néző, európai látókörrrel bíró férfi volt. Német nyelven írt és 1810-ben 107 nyomtatott oldalon megjelent tervezetében elismeri a nemzeti törekvések jogosságát, ugyanakkor óvatosságra int a túlzásokra hajlamos magyarkodók meg gondolatlan követeléseivel szemben, melyek nem csupán a bécsi kormánykörök idegenkedését váltják ki, hanem saját ügyünknek is ártalmára lehetnek. Majd így folytatja: „A legutóbb berekesztett országgyűlés alkalmával érzékelhettem azt az áramütésszerűen ható lelkesedést, amikor nagy nádorunk hazafias vezérlete mellett az ország rendjei meghozták a magyar nyelv bevezetését határozó cikkelyt” — de ugyanakkor nem hallgathatja el afeletti aggályát sem, hogy — „... az egyetlen államnyelv kimondása megrázkódtatásokkal jár, és sérti azokat a népeket, melyeknek nyelvét mellőzés éri és amennyiben ezek a számosabbak közül valók, úgy ez zavargásokra vezethet”.⁵²

A 67 pontba foglalt javaslat kifejti azon nézetét is, hogy a Tudós Társaság ne függjön se hivataltól, se osztálytól, se egyháztól, mivel az erdélyi példa megmutatta, hogy a dikaszteriumi irányítás nem vált be. A különböző tudományágak felsorolását újszerű javaslattal toldja meg: a társaságnak legyen saját kezelésben álló felelős könyvnyomdája és könyvkereskedése. Teleki a társaság dologi kiadásainak évi összegét 26 ezer forintra becsüli.

Nézzük ezek után a Jankovich féle tervezetet, melyből csupán azt emeljük ki, amit a fenti négy javaslat nem említ, vagyis azt, ami újszerű. Ezen részek eredetiben való idézését megkönnyíti számunkra, hogy Jankovich eredeti latin nyelvű tervezetéről — egy esztendő elmúltával — magyar fordítást rögtönzött, mely ugyan nem minden esetben követi szó szerint a latin szöveget, a mi célunkra azonban megfelel.⁵³

Jankovich szerint a Tudós Társaság nevében ne hordja a „magyar” szót, mert ezáltal „mind a külső országi, mind pedig a magyar corona alatt lakó horváth, német, tóth, oláh, rác nemzetek el idegenitnének. A Társaságnak pedig az a tzelja, hogy ezekkel a magyar nyelvet meg esmértesse és hazánkban uralkodó gyakorlatnak tegye. . . Budainak hivattassék, hogy megkülönböztessen egyéb Európában virágzó Társaságtól — és valamint Pétersburgi, Párisi, Londoni, nem pedig Russia, Francia, Anglishy nevet viselnek az ottani virágzó Társaságok, úgy ez is a fen állítása helyétől annak neveztesen, . . . mivel már ez előtt a XV. században Vitéz Imre veszprémi püspök kormányzása alatt itt öszve állittatott, de leg inkább azért, mivel Buda országunk fő városa . . .” A Társaság „Budai” neve tehát az intézmény történelmi folytonosságát lett volna hivatva dokumentálni.

„Széke a Tudós Társaságnak — mindazonáltal — nem máshol, mint Pesten lehet — folytatja tervezetében —, mivel Pest várossa az ország közepettén vagyon, a hová tagok a tartományoknak környékeiből leg rövidebb utakon és leg kevesebb költséggel össe gyülhetnek és a honnan a tudósításokat leg hamarabb meg nyerhetik. . . . Itten vannak legszamosabb tudománybeli intézetek, universitás, museumok, bibliothekák, typhographiák, ujság írók etc. . . . itt vagyon a vármegyének széke, annak a vármegyének, mely kebelében helyzetetését a magyar nyelv, tudomány és mesterség gyarapításán való igyekezetét, úgy mint a nemzeti könyvtárnak, muzeumoknak legnagyobb meglegedéssel és örömmel fogadták és melyben a magyar theatrumot és tudós társaságot helyzetetni régtől fogva óhajtják. . . .”

A tervezet foglal kozik a magyar nyelv terjesztésének kérdésével is. Ezt a célt — Teleki aggodalmát magáévé téve — az erőszakos terjesztés helyett az egyházi intézmények és iskolák útján való népszerűsítéssel kívánja elérni. Erre utaló javaslatát csupán a latin tervezet tartalmazza.

„Aki egy olyan társaság nagy szükségét, mely a szabad- és szépművészeteket, mind pedig a műszaki tudományokat feltámasztja, ápolja és előbbreviszi, fel nem ismeri, az vaksággal van megverve. Ki nem látja meg az egyetem, az akadémiák, a szemináriumok, a gimnáziumok és elemi iskolák mecenásait a római katolikusoknál, csakugy az ágostai és kálvinista vallásuaknál, továbbá a görög, a rác, az oláh és immár a zsidó nemzetiségeknél az iskolaalapítókat, kik ezen üdvös intézkedések nyomán a haza polgáraival a tudományoknak és művészeteknek legalább is az alapelemeit nem csak közlik, hanem be is mutatják nekik.”⁵⁴

Hasonló igénnyel lép fel a Tudós Társaság tagjaival szemben, kiknek kiválasztásánál nem csupán szakmai képességükre, hanem nyelvtudásukra is figyelemmel kell lenni, mivel fontos, hogy soraikban a hazai nyelven kívül német, latin, francia, olasz, szlovák, orosz, rác, görög, oláh, zsidó és keleti nyelvek ismerője is legyen.

Itt tehát ismét kifejezésre jut Jankovich azon eredeti elgondolása, melyet a Tudományos Gyűjtemény alapítása idején célul kitűzött, melynek megvalósítására azonban a folyóiratban nem kerülhetett sor.

Hogy Jankovich Miklós alapszabály-tervezete milyen fogadtatásban részesült a küldöttség vezetői részéről, nem tudjuk, a jelek csupán következtetésre jogosítanak fel bennünket. Teleki József 1828. január 13-án kelt levelében a nádor „különös parancsolatjából” arról értesíti Jankovichot, hogy a Társaság alapszabályainak kidolgozására felkért 26 tagú bizottság tagjaként őt is kijelölték.⁵⁵

A bizottság működéséről hitelesnek tekintett egyedüli forrás a Döbrentei Gábor által szerkesztett Magyar Tudós Társaság Évkönyvének I. kötete, mely nyomtatásban Pesten, 1833-ban látott napvilágot. Adatai nem minden esetben egyeznek a Jankovich Miklós irathagyatékában található eddig ki nem adott följegyzésekkel.

Kazinczy Ferenc Cserey Miklósnak 1828. április 17-én írt levelében leírja a Társaság létesítésére egybehívott bizottság működésének eseményeit.⁵⁶ Kazinczy vendégként érkezett a hosszú úttól megtörve, betegen és lázasan Pestre, s ez alkalomból Szemere Pálnál szállt meg. Teleki március 13-án mutatta be a bizottság tagjait „in corpore” a nádornak, hintókon hajtottak fel a várba a közönség zajos ünneplése mellett. A bizottság aránylag rövid idő alatt, április 7-én, a huszadik ülésen fejezte be munkáját, a magyarul és latinul írt fogalmazványokat letisztázták és április 17-én olvasták fel Teleki lakásán, majd a rákövetkező vasárnap adta át Teleki a példányokat a nádornak. A szóban forgó magyar és latin nyelvű tervezetek fogalmazványait — Jankovich javításaival — Jankovich Miklós irathagyatéka őrzi.⁵⁷

A fogalmazványi iratok, valamint Döbrentei évkönyve alapján az alapszabályok keletkezésére nézve a következőket állapíthatjuk meg: Döbrentei a Tudós Társaság létesítésének előzményeiről beszámolva, annak eredetét az Erdélyi Nyelvművelő Társaságtól (1794—1810) származtatja. Ez a beállítás csak időrendi felsorolás formájában állhatja meg helyét, a történeti események láncolatának szemszögéből nézve téves. Mint már említettük, azokat, akik 1817-ben a Tudományos Gyűjteményt az évtizedek óta nélkülözött Tudós Társaság pótlására hívták életre, csaknem kivétel nélkül ott találjuk a Társaság megalakítására egybehívott bizottság tagjai sorában, a folyóirat és a társaság közti személyi kapcsolat és genezis tehát vitán felül áll. Az erdélyi és magyarországi társaság esetében valójában — bár közös kiindulású — de két párhuzamosan haladó intézményről van szó.

Talán Döbrentei nehézkes stílusának tulajdoníthatjuk,⁵⁸ hogy írása az olvasókban azt a benyomást kelti, mintha a Társaság alapszabályai Fejér György 1809. évi, jutalomra érdemesített tervezetéből származnának. (A Fejér-féle tervezet eredetije már nem volt fellelhető, tartalmát csupán Döbrentei kivonatos közléséből ismerjük.) E feltevés ellenében a fogalmazványi példányokból az tűnik ki, hogy a bizottság a Társaság alapszabályait minden előbbi tervezettől függetlenül, az országgyűlés határozatában foglalt irányelvek alapján állította össze 66 pontban. Ennek címe: *Proiectum sistens Statuta Societatis Eruditae Hungariae Comitiorum Decreto Stabiliteae*.⁵⁹

Az alapszabályok kidolgozásánál a fenti *Proiectum* pontjai szolgáltak irányadóul. A két alapokmány magyar változatának címe: A Magyar Tudós Társaság

Alap-Intézete és A Magyar Tudós Társaság Rendszabásai, valamennyi ismeretlen kéz írásától származó fogalmazvány, Jankovich több oldalra terjedő javításaival.⁶⁰ Az alapszabályok nyomtatásban megjelent példányainak szövege megegyezik a fogalmazványok javított szövegével.

Figyelmet érdemel a bizottságnak a Társaság dologi kiadásaira vonatkozó költség-előirányzata, melyet szintén magyar és latin változatban készítettek el. A bizottság, számba véve a beérkezett felajánlásokat, 1828. április 2-án készített Javallatában a felajánlások tőkésített összegét 238 200 forintban állapította meg, ennek 6%-os kamatát pedig évi 13 792 forintban.⁶¹ Az elszámolást azonban szövevényessé tette az egyes családok (Teleki, Festetics, Pálffy) különböző kikötések mellett tett felajánlása. Jankovich ezeket közös nevezőre hozva és a tévedéseket kijavítva az összegeket a tényleges állapotnak megfelelően 248 200 forint tőkére és annak 12 893 összegű kamatára módosítja.

Az eredeti elgondolások szerint (Teleki javaslata) az elnököt és a tagokat évi dotációban részesítik. Jankovichnak e kérdés kapcsán a következő feljegyzését találjuk: „1. Tzéllya a T. Társaságnak nem a személyek dotatioja, hanem az anyanyelv és tudomány elő mozditása és a szorgalom jutalmazása. 2. A leg öregebbek nem fognak dolgozni, tsak pensionalis status. 3. Mivel 42 tag lévén, azoknak most nem lehet adni. 4. Igen nagy hatalmat vennének a belső tagok a külsőknek recisioján és itéletén.”⁶²

A költség-előirányzat kidolgozásában valóban ezek az elvek érvényesülnek. A titkár fizetése évi 800 forint, a négy helybeli és hat vidéki tag pedig évi 500, illetve 300 forint ellátmányban részesül, vagyis csupán a szakosztályok vezetőinek jut fizetés. Az elnökség díjazás nélkül látja el teendőit, a Tudományos Gyűjtemény Intézetének vezetőségéhez hasonlóan.

Jankovich az újonnan megalakult Tudós Társaság életéből — mint tiszteletbeli tag —, bár önmagát már koránál fogva is a „pensionalis statushoz” tartozónak számította, jelentős munkássággal vette ki a részét. Ekkor készíti el és jelenteti meg a magyar régészet fejlődésében jelentős tanulmányát, az első tudományos módszerrel feldolgozott honfoglalás kori lovastemetkezés, a benepusztai lelet ismertetését és Széchenyi István felkérésére a Sopron megyében talált ókori, egyiptomi eredetű „egyedi ibrikről” írt munkáját. Kiveszi részét mint író és recenzens a történettudományi szakosztály feladatkörébe eső tevékenység csaknem minden ágából, és ő vállalja el többek közt Fejér György hatalmas, negyvenkét kötetes művének, a Codex Diplomaticusnak kivonatos ismertetését és bírálatát.⁶³

Végül említsünk meg még egy kérdést, a Tudós Társaság feladatkörének kialakulását. Széchenyinek a Tudós Társaság 1842. évi közgyűlésén elmondott, sokszor idézett beszéde⁶⁴ is szóvá tette, hogy az alapszabályok a reáltudományokkal szemben túlságosan előtérbe helyezik a társadalomtudományokat.

Jankovich latin nyelvű tervezete a Tudós Társaság feladatkörét az alábbi hét pontba foglalta: 1. A nagyüzemi és háziipari termelés pártolása. 2. Eszközök és gépek tervezése. 3. Az ország természeti kincseinek feltárása. 4. A földművelés, valamint a gyümölcs-, zöldség és virágkertészet. 5. Állattenyésztés, szarvasmarha, ló és juhajták nemesítésének előmozdítása. 6. Fastészet, szobrászat, ötvösség, valamint zene, ének és tánc. 7. A múlt írott és tárgyi emlékeinek feltárása.⁶⁵

A Tudós Társaság 1831-ben jóváhagyott alapszabályaiban viszont a természettudományokat, a humán tagozatú nyelvtudományi, filozófiai, történettudományi, matematikai és jogtudományi szakosztályok mellett egyetlen tagozat képviselte. Ennek akkor az is oka volt, hogy a természettudományokkal hazánkban nagyon kevesen foglalkoztak. A megalakuláskor a természettudományi szakosztálynak mindössze négy tagja volt.

Az Akadémia feladatkörének kiszélesítésére csak 1858-ban került sor, a műszaki és agrártudományi szakosztályok felállítása azonban az intézet életében nem hozott lényeges változást. A társadalmi tudományok egyoldalú művelésével a Magyar Tudományos Akadémia 1945-ig a Planumban rögzített elvekhez igazodott.

A KÖZÖNSÉGES MAGYAR KÖNYVTÁR

Jankovich Miklós Közönséges Magyar Könyvtár néven egy nagy tudományos adatgyűjtemény közreadását tervezte, mely felölelte volna az 1553—1830 közötti magyar nyelvű kiadványok bibliográfiáját.⁶⁶ Szándékát leghívebben az 1832-ben közrebocsátott (a család birtokában levő) előfizetési felhívás mutatja.

„Nem éppen esméretes a világon magyar nyelvünk — de tanultságának előmenetele, melly itthon is homályban vagyon, külföldön még inkább esméretlen . . . Magyar íróknak saját populatiojához lévő arányát (proportióját) nem éppen különbözőnek találom: hibás esméretét pedig a magyar tanultságnak inkább és inkább nyelvünk tudatlanságának és Európának honnyi nyelvei között lévő napkeleti idegenségének, mint sem a tanultságbeli szorgalmunk fogyatkozásának tulajdonítom.

A magyar tanultságnak, azaz: a magyar nyelven közre bocsátott könyveknek előadása által tehát a közönséges litteratura, vagy is európai nemzetek tanultsága történeteinek eddig elmaradott hézagját kipótolni, magyarokat a művelt és tanult nemzetek sorában helyezettetni, hazafiakat tulajdon nyelveken irt . . . könyvekkel tökéletesebben megismértetni, késő onokáknak tudós elődeiket például szembe állítani, és már eltűnt . . . magyar tudós világot saját voltában életben visszahozni, s helyezettetni hazafiúi buzgósággal szándékozván: immár nem csak negyven esztendő alatt szerzett magyar könyveimet . . . , de mindazokat is, a mellyeket . . . meg nem szerezhettem, betű rend szerént . . . közre bocsájtani fogom Ebertnek Bibliographiai Lexiconja formájában, ha . . . munkám kinyomtatására elegendő kedvellőket, résztvevő pártfogókat találánd.”

Jankovich az előfizetési felhívásban 40 esztendőn át végzett munkájára hivatkozik. Valószínűnek tartjuk, hogy munkájának ötlete még a szülői ház könyvtárában alakult ki, s a későbbiekben terebélyesedett a magyar könyvtermést bemutató gyűjtemény tervévé.

A szülői könyvtár állományáról és összetételéről csak hézagos adataink vannak. Az 1765-ből származó könyvtári katalógus szerint a könyvtár 103 kötetből áll, ami sem számbelileg, sem összetételénél fogva nem haladta meg a vidéki udvarházak szokásos könyvállományát.⁶⁷ Az állomány számszerűségében azonban 1785-től kezdve ugrásszerű gyarapodás tapasztalható. Az idősebb Jankovich Miklós — a fennmaradt családi hagyomány szerint — a II. József császár által elrendelt

abolíciók idején a kolostorok elkótyavetyélt és általa megvásárolt könyveivel gyarapította a könyvtárát, de ugyanez idő tájt került könyvtárába — vétel útján — az eperjesi Dobai Székely Sámuel híres tékája is. 1795-ben magyar nyelvű könyveiről újabb kimutatás készült,⁶⁸ mely a fia számára 1793-ban megvásárolt Wagner Károly-féle állományt is magában foglalta.⁶⁹ A családi téka ekkor már számszerűségénél és ritkaságainál fogva is jelentős volt. Az ifjabb Miklós, atyja 1797-ben bekövetkezett halála után, József testvérével az apai örökség megosztása alkalmával a Wagner-könyvtár vételárának felét, vagyis ezer forintot, valamint a családi fegyvereket engedte át kárpótlásul megváltás címén.⁷⁰

A családi könyvtár iránt apja életében megnyilvánuló érdeklődésére egykori mentorával, Kovachich Márton Györggyel folytatott levelezése utal. Kovachich 1794. április 25-én, Budáról arra kéri őt, közölje vele könyvtáruk azon példányainak címét, melyek kapcsolatban állnak a magyar nyelv fejlődésének történetével, egyben közli az e tárgyban készülő latin nyelvű munkájának (Commentatio de promovenda lingua Hungarica et adornando dictionario usibus nationalibus apto) tartalmi kivonatát.⁷¹ Jankovich Székesfehérvárról április 29-én kelt válaszában közli a napjainkban is ismert, 16—18. századi, idevonatkozó magyar irodalmat, és felajánlja támogatását a hazafias célokat szolgáló munkához.⁷² Említést érdemel, hogy levelében felsorolja a könyvtár állagához tartozó középkori magyar nyelvemlékek sorában Szent Pál életét, Szent Elek levelezését és Boldog Christina legendáját leíró 15—16. századi kódexeket, valamint Boldog Bernát beszédeinek 1522-ből való magyar nyelvű változatát.

Az előfizetési felhívás szerint a Közönséges Magyar Könyvtár azon nyomtatványok könyvészeti adatait tartalmazná, melyeket — Jankovich szavaival élve — negyven esztendő alatt megszerzett, valamint azokét is, melyeket meg nem szerezhetett. Az utóbbiak adatainak összegyűjtése csaknem ugyanolyan gondoskodást és körültekintést igényelt, mint bel- és külföldi vásárlásai. Levelezésének tekintélyes része a könyvészet körében folytatott fáradozásait tükrözi.

Érdeklődése ez időben — a vásárlások mellett — elsősorban a hazánkban fellelhető könyvtárak könyvvállománya felé fordult, ezekből egészítette ki saját gyűjtését azokkal a könyvekkel, melyeket meg nem szerezhetett. E téren is tudományos módszerességgel járt el. Kiírta a könyvtárak katalógusait, és munkájában feljegyezte, hogy azok hol lehetők fel. Ezeket a kimutatásokat napjainkig az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi. Ott találjuk a Nemzeti Múzeum, a Pesti Universitást, a debreceni, pataki és nagyenyedi kollégiumok, az Erdélyi Múzeum, a Prímási Könyvtár, a Kalocsai Érseki Könyvtár század végi katalógusait, a magánkönyvtárak közül pedig a Rádayak péceli könyvtárának, Sándor István, Teleki Sámuel gróf, Festetics György gróf könyvtárának, Teleki László, Kreskai Imre pálos szerzetes, a szécsényi ferences barátok, az Egyetemi Nyomda és Eggenberger könyveinek jegyzékét.⁷³

A Közönséges Magyar Könyvtár, a hirdetés szerint, csupán az 1830-ig megjelenő magyar nyomtatványok adatait dolgozza fel, ugyanakkor, az Akadémia Kézirattárában őrzött eredeti kézirat évről-évre kimutatása 1833 végéig terjed. Ez későbbi kiegészítésre vall. Nem ismerjük Jankovich ebbéli elhatározásának indítékát és azt sem, hogy miért nem követte az előfizetési felhívást a mű kiadása. Lehetséges, hogy az előfizetők száma volt túl kevés. Hogy pedig a tervet 1830

helyett 1833-ig vitte, az történhetett abból a meggondolásból, hogy az első magyar nyelvű nyomtatvány 1533-ban látott napvilágot, a kiegészítéssel tehát a bibliográfia kerek három évszázadot ölelt volna fel.

A Közönséges Magyar Könyvtár adattárának kiegészítése a 30-as évek utolsó éveiben fejeződhetett be. A Magyar Tudós Társaság 1841. augusztus 9-i kisgyűlése foglalkozott első ízben a Jankovich által kiadásra felajánlott munkával, az augusztus 25-i közgyűlésen pedig Schedel Ferenc és Luczenbacher János bírálata alapján annak soron kívüli kinyomtatását határozták el.⁷⁴ Fennmaradt Jankovichnak a Tudós Társasághoz e tárgyban intézett keltezés nélküli levélfogalmazványa,⁷⁵ mely rávilágít a munka létrejöttének körülményeire, rendszerére és céljára. Az öt pontba foglalt beadvány lényeges és általunk szó szerint idézett részét a következő bevezető előzi meg:

„Tekintetes Tudós Társaság! Életemnek legfáradságosabb-legköltségesebb tudományi szorgalmát, a KÖZÖNSÉGES MAGYAR KÖNYVTÁRT (Bibliotheca Hungarica) az 1533 esztendőől szinte 1833 esztendeig ki nyomtatott magyar könyvek czimeinek szerkesztését bemutatni szerentsés vagyok.

Különb uton indult el foglalatosságom, mint akár Bod Péter 1766. nyomtatott Magyar Athenasában, akár pedig Sándor István 1803. Győrben ki adott Magyar Könyvesházában eleredtek, mivel magyar szerzőknek nem egyéb nyelveken mint Bod, hanem egyedül magyar nyelven ki nyomtatott munkáikat fogadám fel, . . .

E szempontból kiindulván a magamnak kiszabott... rendtartással a ki nyomtatott Munkáknak

1^{ör} czimét rövidítés nélkül /: a mennyire szeretsém volt 40 és több esztendők alatt az eredeti példányokhoz juthatnom: / előadtam. Melly foglalatosság leginkább tartóztatta munkámat, mert a velem közlött könyvtárak lajstromát mellyek a könyveknek czimeit igen önkényessen tsonkitva és fogyasztva — az esztendőket pedig többnyire hibásan jegyezték fel — gyakor meg tsalattatván, bátran nem használhattam.

2^{or} A szerzőnek tisztí vagy foglalatossági létét elein, utollyára pedig születése és halála helyét, és idejét a mennyire tudtomra löttek, emliteni el nem mulattam . . .

3^{or} Ki tettem minden példánynak nyomtatási helyit, nyomtatónak nevét, kiadás formátumát, vagy is az iverk hajtásának rétét, leveleinek vagy lapjainak számát, és ugyan azon könyvnek minden tudtomra lett, és általam utol ért többi kiadásait mind az esztendők rende szerint be helyeztettem.

4^{or} Az újabb könyveknek kereskedési árokat hozzá mellékeltem; a régebbieket pedig ritkaságoknak léptsője szerint három rendbe fel osztottam, és így R. RR. és RRR. jegyzettel megkülömböztetvén és meg betsülvén, bírálatom szerint szabtam neki árokat. Végre

5^{or} Hol és melly könyvtárakban a ritka magyar könyvek fenntartottnak kijelenttem.⁷⁶ Saját gyűjteményem példányait pedig + -tel bélyegezettem.

Ilyen tudományi szorgalmat tehát milyenek hazánk mind eddig szükölködött, de franczok és németeken kívül még más európai nemzetek tudtomra nem bírnak, bátorkodok a Tettes Tudós Társaságnak a végre bemutatni, hogy aztat Tisztelt Tudós Tagjai által meg vizsgálattván, ha köz haszon tekintetében a kiadásra érdemesnek találattik, a Nagy Mlgu és Ngos Igazgató tagoknak a ki nyomtatásra ilyen alázatos esedezésemnek ajánlani méltóztatnának. . . .”

Jankovich az előterjesztés hátralévő részében javasolja a bibliográfia ingyenes megküldését „... minden vallás béli felekezeti Magyar és Erdély Országai fő és nagyobb iskoláknak (akadémiáknak és gymnasiumoknak) pap intézeteknek, magyar gyalog és lovagi regementeknek ...”, bejelenti továbbá igényét az Akadémia literatúrai díjára, majd utóiratában még a következőket olvashatjuk:

„P.S. Mint hogy a munkát mostanában csak vizsgálat és ajánlás végett bemutatom, fen tartván magamnak, hogy azt mind czimlapnak és előszónak készítése és végső általnézése vagy is revíziója végett, midőn kívánom, vissza vehessem.”

Egyes jelek arra mutatnak, hogy a kéziratnak visszavétele valóban megtörtént. Schedel Ferenc, Az Akadémia titoknokja 1844. november 29-i levelében arra kéri Jankovichot, hogy „... méltóztatnék kéziratát minél előbb az Akadémiához átküldeni, hogy a nyomtatást illető előleges felszámítások az Igazgatóság nemsokára beállandó gyűléséig megtörténhessenek”.

A levél azonban olyasmit is tartalmaz, ami az immár 72-ik életévét betöltött Jankovichot szinte megoldhatatlan feladat elé állította. Schedel szerint: „Az Académia egész 1844 végéig szeretné a munkát folytatva látni, ne terheltesék a Tekintetes Ur az iránt is egy uttal nyilatkozni: Méltóztatik-e pótló munkálatokban eljárni, vagy azt másra bizni kívánja-e, és kire?”⁷⁷

Nyitva áll a kérdés, vajon Schedel kinek vagy kiknek a nevében továbbította az Akadémia állítólagos kívánságát. A közgyűlést semmi esetre sem, mert levele szerint azt csak a közeljövőben tartják meg, az 1841. évi közgyűlés pedig a kéziratnak eredeti állapotában való kiadását határozta el, és megmáskosításához egy újabb határozatra lett volna szükség. Úgy véljük, hogy Jankovich e nyitott kérdést szintén mérlegelte, mert válaszelevelében nem Schedel titoknokhoz, hanem egyenesen az Akadémiához, vagyis a közgyűléshez fordult. A beadványban három pontba sorolja kívánságait, mely pontokat aztán az Akadémiával kötött szerződése is átvesz, végül kitér a Schedel által közölt kívánságra is. „Arra pedig, hogy ezen Magyar Könyvtárat 1833-ik év után folytassam ... , mivel sem idősb korom nem engedi, sem én, sem utódaim ne kényszeritessenek.” E szavak mögött nyilván Schedelnek vele szemben régtől fogva tapasztalt ellenszenvével kapcsolatos aggodalma rejlik.⁷⁸

Kívánsága az 1844. december 24-én megtartott közgyűlésen méltánylásra talált, mert pár napra rá, 1845. január 9-én létrejött az Akadémia igazgatósága és Jankovich között a Közöséges Magyar Könyvtár kinyomtatására a szerződés, melyben már nem esik szó többé az adatok 1844-ig terjedő kiegészítéséről, hanem csupán arról, hogy amennyiben az Akadémia folytatását kívánná, a szerző az általa gyűjtött még rendezetlen bibliográfiai adatokat készséggel rendelkezésre bocsátja. Az eredeti szerződés aláírói a következők: „A Mélt. m. Elnök rendelkezéséből dr. Schedel Ferenc titoknok, Láttam; gr. Széchenyi István, végül Idősb Jankovich Miklós m. p.” Van a szerződésnek azonban egy kikötése, mely messzemenően hivatott Jankovich érdekeit védeni. Eszerint az Akadémia kötelezi magát, hogy a hat kötetből és 1878 nagyméretű ívből álló kéziratot a szerzőnek a mű megjelenésekor haladéktalanul visszaszolgáltatja, amennyiben pedig a kiadvány három éven belül nem jelennek meg, tartozik azt a szerződés megszűnése címén a szerzőnek visszaadni.⁷⁹

A három esztendő 1848. január 9-én lejárt. A kézirat nem került kinyomtatásra, ennek ellenére sem történt meg visszaszolgáltatása. A kézirat sorsáról már csak egy esetben értesülünk. Schedel Ferenc említi Jankovich felett tartott akadémiai gyászbeszédében, hogy ő volt megbízva a munka kiegészítésével és befejezésével.

A mű kiadása tehát ismét a Schedel által 1844-ben tervbe vett kiegészítés megvalósításától függött.

A Közönséges Magyar Könyvtár a nyilvánosság számára soha nem vált hozzáférhetővé. Csupán egyes szakemberek használták, különösen Schedel (most már Toldy) Ferenc merített sokat belőle. Irodalomtörténeti épületének egyik fő oszlopa ezen nyugodott.⁸⁰

Az Akadémia 1879-ben nagyszabású bibliográfiai munka kiadásával lép a nyilvánosság elé, szerzője Szabó Károly. Az 1531-től 1711-ig magyar nyelven nyomtatott kiadványok adatait ismertető munkájának bevezetőjében az alábbiakat olvashatjuk: „Czimmásaimat, melyek közt nem egy általam fölfedezett egyetlen példány leírása fordul elő, siettem időnként közölni Toldy Ferencz-czel, kinek hatása ébresztette s ápolta lelkemben a nemzeti irodalom iránti lelkesedést és könyvbuvárlati szenvedélyt, óhajtvá, hogy adataimat általa felhasználva... minél előbb közforgalomba hozva láthassam...”⁸¹ Toldy ez alkalommal nyilván megfeledezett Jankovichnak a Tudós Társaság igazgatóságával létesített és általa is aláírt szerződéséről, nyilvánosság előtt tartott gyászbeszédében tett ígéretéről, végül pedig a birtokában levő, maga által is ismételten használt kéziratról. Ugyanakkor Szabóval szemben már nem lép fel az adatgyűjtésnek napjaiig terjedő folytatásáért, hanem megelégszik az 1711. évi lezárással.

A történetek után nem csodálkozhatunk azon, hogy Szabó Károly és Hellebrant Árpád háromkötetes munkájában Jankovichról és bibliográfiájáról már nem esik szó, bár adataikat bevallásuk szerint részben a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárából, a Jankovich-könyvtár tárolási helyéről szerezték. A Szabó-féle bibliográfia bőséges adatokat tartalmaz az egyes ritka nyomtatványok provenienciájával kapcsolatban, de Jankovich nevével itt sem találkozhatunk, csak Bod Péterével és Sándor Istvánéval. A Közönséges Magyar Könyvtárnak Toldy Ferenc megkérdőjelezhető feledékenysége folytán még a híre sem maradt fenn. A kézirat csak 1875-ben bekövetkezett halála után, hagyatékával együtt — mint cím nélküli és ismeretlen származású mű — került vissza az Akadémia birtokába.⁸²

Amikor Szabó Károly műve az 1711-ig megjelent magyar nyomtatványok közlésével lezárult, szükség mutatkozott annak folytatására. Petrik Géza 1880-ban megjelent Magyar Bibliographiája — a magyar vonatkozású német irodalmat is belevonva — 1860-ig bezáróan folytatta a munkát. Művének a Jankovich-féle kézirattal való összehasonlításából úgy tűnik, hogy Jankovich anyagát nem ismerte.⁸³

A Közönséges Magyar Könyvtár kinyomtatásának elmulasztásával kétségtelenül károsodás érte irodalomtörténetünket, ennél azonban nagyobb — csaknem pótolhatatlan — károsodás származott a kéziratnak a nagy nyilvánosság elől való elvonásából. Rámutattunk arra, hogy Jankovich művében kereszttel jelölte meg azokat a nyomtatványokat, melyek birtokában voltak, a kézirat tehát egyúttal egy páratlan hungarica-gyűjtemény katalógusa is volt. A mű nem ismerése folytán nem volt lehetőség rá, hogy az 1838-as pesti árvíz idején Jankovich házából katonaság

segítségével, sietséggel és minden számbavétel nélkül elszállított és évekig rendezetlenül tárolt gyűjteményt újból rendezzék. E mulasztás pótlása ma már aligha lehetséges.⁸⁴

Tanulmányunkban áttekintettük a Jankovich Miklós tudományos és szerkesztői tevékenységére vonatkozó adatokat. Ezek azt bizonyítják, hogy mind a Tudományos Gyűjtemény létrehozásában és szerkesztésében, mind a Magyar Tudós Társaság megalapításában, programjának kidolgozásában szerepe jelentősen nagyobb volt, mint azt az utókor eddig feltételezte. Jankovich Miklóst mint műgyűjtőt, mint a régiségek, oklevelek, képek és irodalmi ereklyék megbecsült bűvárlóját tartotta számon a történetírás; adataink felvillantják a gyakorlati tudományszervező és a koncepciózus kultúrpolitikus arcképét. És bár elképzelései, tervei, javaslatai csak részben valósultak meg, tevékenységével — úgy érezzük — jelentősen hozzájárult a reformkori magyar kulturális és tudományos élet kibontakozásához.

JEGYZETEK

¹ E tanulmány szerzője előtt nem ismeretlen az a régi közmondás: „Quis genus iactat suum, aliena laudat.” Hogy e megszivlelendő iratlan szabály ellenére mégis szépapja reformkori szerepének méltatásához fog, szolgáljon mentségül, hogy az írott források, valamint családi hagyományok ismeretében e kor történetének feltárásához olyan adatokat szolgáltatathat, melyeknek ma már egyedüli tudója.

² OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4.099.

³ A család birtokában levő kimutatás az „Elenchus Collectionis Nicolai Jankovich ad proprietatem Musaei Nationalis Hungarici resignatae, Tom. 1.” feliratú kötet 443. oldalán olvasható. A gyűjteményben felsorolt levelezést részben a OSzK Kézirattárában, részben pedig az Országos Levéltárban őrzik.

⁴ OSzK Kézirattár, Quart. Lat. 784. Tom. 1—5. Kazinczy szerint Dobai Székely Sámuel gyűjteményét Klimó pécsi püspök vásárolta volna meg, de ez a vétel csak a pénzgyűjteményére vonatkozott (l.: Quart. Lat. 784. Tom. fol. 132—138. Koller József levelezése).

⁵ OSzK Kézirattár, Fond 16/23.

⁶ „*A Tudósítás proiectuma az újonnan kiadandó Tudományos Gyűjtemény iránt.* A különböző tárgyaknak felvállalt rendszerint szükséges elkészítése meg kívánván, hogy a Tudományos Gyűjtemény szerkesztése két rendes tagokra, egy fő és másik al szerkesztőre bizattasson, az egyesület minden hazánkbeli tudósait vallásbeli különbség nélkül meg kérni bátorodik, hogy azok, kik ezen hivatalokra elégséges tulajdonságokat magokban érzenek és annak kötelességeit felvállalni készek, a kiadónál Trattner Tamás János úrnál akár személyesen, akár pedig biztosok, de levelek által is magokat mai naptól számlálандó hetek alatt bé jelenteni ne terheltesse; mint hogy közeli jövőendő Szent György napján tartandó ülésben azoknak választását úgy meg határozní kívánnya, hogy az egyik szerkesztő római catholica, másik pedig a protestáns vallásbul kineveztesse. Az ilyen érdemes tagnak kívántató tulajdonságai: 1-ször Tartózik Pesten állandóul lakni, mint azon által egy holnapí távulat esztendőnként engedtetik. 2-ször Magyar, deák, német nyelveket derekasan értsék, írják és beszéljék, ráczul, oláhul, franzul, olaszul meglehetősen értsenek. 3-szor A tudományi curzust, hogy egészen el végeztek és azoknak némely részében valóságos próbákat adtak bé külön bizonyíthassák. 4-ször Jó moralitásnak bé bizonyításáért, esmerős tudósokat bizonyosságul hívni. II. Kötelességei az el rendelésből ki íratassanak, és talán különösen a fő és al szerkesztőre nézve. III. Jutalmazása: 1. — A fő szerkesztőnek esztendei 600 F. V. Z. és kvartély két szoba, konyha, kamara, pintze ingyen, vagy a helyett 300 F. V. Z. 2. — Egy példány a Tudományos Gyűjteményből. 3. — Az értekezésekről — a hazai és külföldi litteratúra iránt való munkájától, recenzióktól, mint más szerzőknek árkustul számolnak 4. F. Convent. P. — de a jelentésektől semmi. (NB. ezen jelentéseket a szerkesztő változtatva holnapokra nézve tartoznak meg készíteni.) 4. — Lehet nékie más hivatalt és foglalatosságot is, mely mindazonáltal abban ne hátráltassa,

üzni. Az alszerkesztő: 1. — Fizetése 600.—F. kvártély nélkül. 2. — Egy példány a Tudományos Gyűjteményből. 3. — Mint feltebb. 4. — Mint feltebb.” (OSzK Kézirattár, Fond 16/13.) A Projectum készítésének időpontja nem ismeretes, abból a tényből azonban, hogy Trattner javaslatát elfogadta, keletkezését 1816. augusztus 12. előtti időre kell tennünk.

⁷ *Berlász J.*, Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei. Jelen kötet: 23—78.

⁸ OSzK Kézirattár, Fond 16/530.

⁹ OSzK Kézirattár, Fond 16/276.

¹⁰ OSzK Kézirattár, Fond 16/759.

¹¹ *Berlász J.*, Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa. Bp. 1973, 139. 132. jegyz.

¹² OL P. 1284. Jankovich-levéltár, rksz. 10. Nr 151, fol. 88—94.

¹³ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 4. Nr 1.

¹⁴ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. Nr 9.

¹⁵ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. Nr 12.

¹⁶ *Kumorovitz I. B.*, Fejér György „felfedezi” az Aranybulla eredeti példányát. Magyar Könyvszemle (1968) 1. 67.

¹⁷ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 4. Nr 12.

¹⁸ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. Nr 3.

¹⁹ Nyitray Mátyás helytartósági tanácsos maga is kedvelője és gyűjtője volt a régiségeknek.

²⁰ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 4. Nr 7.

²¹ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. Nr 14.

²² Kovács Endre a nemzeti kisebbségek ügyével foglalkozó kiváló munkájában (Szemben a Történelemmel. A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon. Bp. 1977) idézi a Tudományos Gyűjtemény 1817. decemberi számában közzétett cikknek az alábbi mondatát: „A magyar királyságban a magyarok a nemzet, nem a tótok. És így a tót nemzet Magyarországon csak felháborító álom, vagy nevetséges gondolat.” (*Kovács E.* i. m. 186.) Bár a Tudományos Gyűjtemény nevezett számában az idézett mondatra nem akadhattunk, és úgy véljük, hogy az idézet a E. P. és N. P. megjelölésű szerzők cikkének csupán kifogásolható beállítottságát tükrözi, a cikk mégis tanulságos, mert betekintést nyújt a folyóirat szerkesztőségében beállott ellentétek egyik okára. „A posonyi tót újság kisebbitő homlokírása iránt” címet viselő cikk ugyanis kifogásolja a pozsonyi újság címlapján szereplő „Szlovák Nemzet” megjelölést, mivel a szerzők szerint a „nemzet” szavunk az ország lakosainak összességét illeti, ennek neve pedig „magyar nemzet”. A cikk jegyzetrotatában a következő magyarázkodást olvashatjuk: „Ezen értekezés még április havában adódott bé, de ekkoráig a megállapított rendtartás szerint nyomtatás alá nem jöhetett, azon idő alatt már az említett Posonyi Tót Újság Homlokírását megváltoztatván, ezen Értekezést azért iktattuk ki, hogy ez által is megmutassuk, hogy Magyar Íróink munkáit, hatsak a környüállások megengedik, annak idejében ezen Gyűjteménybe felvenni, mindenkor készek vagyunk. A Redactio.”

²³ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. Nr 16.

²⁴ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. Nr 18.

²⁵ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. Nr 10.

²⁶ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. Nr 40.

²⁷ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. Nr 26. Fejér György a Projectumban foglaltaknak megfelelően a szerkesztői teendőket díjazás ellenében látta el.

²⁸ OSzK Kézirattár, Fond 16/296.

²⁹ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 4. Nr 51.

³⁰ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 4. Nr 55.

³¹ OSzK Kézirattár, Fond 16/669.

³² OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 4. Nr 59.

³³ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 4. Nr 62.

³⁴ *Krompecher [Korompay] B.*, Jankovich Miklós irodalmi törekvései. Bp. 1931, 38.

³⁵ Az OSzK Kézirattár, Fond 16. alatt nyilvántartott Jankovich levelestár állaga mintegy 2000 levélből áll. Ezek igen sok adatot tartalmaznak Jankovich Miklósnak a Tudományos Gyűjtemény szerkesztésére gyakorolt befolyására az 1820—1830 közötti évekből. A levelestár állományából l. e kötetben V. Windisch Éva jegyzékét. 259—276.

³⁶ OSzK Kézirattár, Fond 16/362.

³⁷ *Krompecher B.* i. m. 37.

³⁸ A Jankovich-hagyatékban van egy betűrendes kimutatás a Tudományos Gyűjteményben 1817—1827 közt megjelent tanulmányokról és szerzőik nevérol. A mintegy 240 oldalra terjedő kézirat szemléletesen mutatja a folyóirat személyi és tematikai összetételét. OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 4099.

³⁹ *Krompecher B.* i. m. 38.

⁴⁰ *Fried I.*, Vörösmarty és a Tudományos Gyűjtemény: ItK 72 (1968) 647.

⁴¹ *Brisits F.*, Vörösmarty Mihály levelezése I—II. k. Bp. 1965. 128 és 240. sz. levél.

⁴² OSZK Kézirattár, Fond. 15/16. A kézirat *W. Jankovich Miklósnak a Tudományos Gyűjteményben kiadott értekezései* címet viseli. A felsorolás nincs összevetve a Tudományos Gyűjteményben ténylegesen megjelent cikkekel.

Tudományos Gyűjtemény 1817.

X. k.: 3. Pest Várossának hajdani helyheztetése; 6. Sebestyén Deák (Sebastianus litteratus) Hadnagyioknak írott tanóság vers fejekben a tizenötödik század közepén Nótákban írva. Seneyi Istvántul küldetett Kapu Györgynek. — XI. k.: 1. Vadassi Jankowics Miklós gyűjteményeiről, és régiségei között találkozó két ismeretlen emlékről, eddig meg nem magyarázott írásokról.

1818.

I. k.: 6. Bocskay István szerencsés péntek napjait hírelő köirásról. — IV. k.: 2. Tököli Imre fejedelemnek Nagy Szombatba be menetele. — IX. k.: 19. Zápolya Imre és István Hamvay.

1819.

X. k.: Báthory Sigmondnak, Felsőes Austriai Ház Vejinek első Magyar Arany-Gyapjas Vitéznek eddig ismeretlen Erekléje. (Medaigle).

1820.

II. k.: 3. Lehet e a technológiát bizonyos systemában előadni. — III. k.: tg. A Magyarok hibásan nevezetnek nemzetek által die Magyaren. — VI. k.: 2. Berzeviczy Albert jegyzetei Magyar Hazánkat illető, és a külföldi könyvtárakban található jelességekről.

1821.

II. k.: 5. Gróf Sztáray Mihálynak tisztii igyekezete és a nemességnek kész ajánlása Hora támadásának lecsendesítésére. — VII. k.: tg. A villogó drága köveknek esmérete, és eleinknek azokban lelt gyönyörúsége. — IX. k.: 4. A magyar koronához tartozó Birodalmaknak az anyaországtól való függéséről.

1822.

II. k.: 4. A Budai várban talált régi gazdag sírbóltról és benne hihetőleg helyezettett Katalin királyné, Podjebrad leánya tetemeiről. — VII. k.: 2. Venczel magyar királynak tulajdonítható, mind eddig meg nem határozott és esméretlen pénzeiről. — X. k.: 2. Zrinyi Miklósnak a vadkan által történt szerencsétlen haláláról. — XI. k.: 4. Krumpér és cukor termesztés és selyem tenyésztés elejének nyomdoka Magyar országban.

1828.

I. k.: 2. Neograd Vármegye nevezetes Hársas Hegyéről, s annak hajdani esméretlen és arany-míves lakosairól. — V. k.: 5. Haller János buzgósága a magyar nyelv felemelkedése s kiterjesztése iránt már a XVII. században. — IX. k.: 4. Fejér G. Úr által feltalálnak vélt II-ik András Arany Bullájának igazabb ismerete.

1829.

I. k.: 5. Érdem és Bün Szigetvár védelmében s elestében egykori Fraxineus János külföldi szász tanúsága szerint. — VI. k.: 3. Magyar Országban vélt Socianus Eklésiáról és Válaszúti György papjoknak Skaricza Mátéval 1588 eszt. tartott disputájáról. — IX. k.: 3. A magyar és török birodalom terjedése Európában Mátyás király ideje alatt. — X. k.: tg. Werbőczy Istvánnak bizonyított halála s temetése eltörli Praynak a Gustermannak méltatlan állítását. — XI. k.: 4. A Magyarok történetének jeles német íróiról, különösen Engel Keresztélynek holta után teljesítendő hajtásáról. — XII. k.: 3. A Kalendáriumok újabb készítését s használatát Európának virágzó nemzetei a magyaroktól kölcsönözötven, ennek tudatlanságával Schwartner királyi professortól hazafiaink ok nélkül vádoltattak.

1830.

II. k.: 3. Ó-Gyallai Besse János negyedik jelentése Kassa Kerymi félsziget városából. — III. k.: 2. Brandenburgi Katalin, Bethlen Gábor hitvesének fejedelmi emlékkönyvéről. — VIII. k.: 3. Ó-Gyallai Besse János 5-ik jelentése. A Török Birodalom fő Városából, Sztambulból, Jún. 5-éről 1830. — XII. k.: tg. Eredeti Levelek a magyar nyelvnek I-ő Ferdinánd alatt mostaninál gyakorlottabb voltáról és annak mind a kormányzék, mind a polgári, egyházi és vítezi rendek által közönséges használatáról.

1831.

II. k.: 5. János hercegről, II. Lajos királynak állított fíjáról, ami leg nevezetesebb már 15-ik esztendejében, Magyar felirással kérkedő pecsétjéről. 93-ik lap. — *XII. k.*: 3. Sóvári nevezetes Sókútnak első feltűnése és a magyar Korona jogja szerint a királyi jövedelemhez lett kapcsolása. 4. Rudolf császár idejében a királyi pósta és kamara altisztjei még magyar esküvéssel hitelletek és béiktattak.

1832.

I. k.: 6. sáfrány termesztésének szinte urbariális adózása felemelkedett volt közönséges üzéséről magyar országban. — *II. k.*: 4. Sopron várossa tanácsházának udvarában fenntartott római sírkönek értelme. — *III. k.*: 4. Egy oklevélnek kettős diplomatikai jelessége, s. a. t. — *IV. k.*: 3. Európában alkotott nemzeti múzeumok között első volt a magyarországi. — *XII. k.*: tg. Kunok törvényes állapotjuk I-ő Ulászló király idejében Magyar Országban. 1444 eszt.

1833.

II. k.: tgoVeteristákról, vagyis a római catholikusok között vólt üldözésről az új kalendáriom behozásakor Magyar Országban. — *IV. k.*: 2. Könyvvizsgálat és a nyomtatás engedelme II. Maximilian idejében, 1574 esztendőben. — *V. k.*: 4. Temes Vármegyében 1520 eszt. tájban virágzott nemzetségekről s helységekről. — *XII. k.*: 4. Torontál Vármegyére terjedő Csanádi Esperességéről.

⁴³ *Krompecher B. i. m. 41.*

⁴⁴ Széchenyi István első felajánlásának összege valóban 60 000 forint volt, erre utal a jelenlevők előtt tett azon kijelentése, miszerint évi jövedelmeinek felajánlásával bevétel nélkül marad, és barátainak anyagi segítségére lesz utalva. Ez az összeg azonban 60 000 forint töké évi kamatára, vagyis évi 3000 forint felajánlására módosult. A változtatás nyilván annak hatására történt, hogy a felajánlását követő hozzájárulások hasonló magas összegek hangoztatása mellett csupán azok évi kamatának megfizetésére vállalkoztak.

⁴⁵ OSzK Kézirattár, Fond 16/797. 803 és 819.

⁴⁶ MTA Kézirattár, K. 166/89.

⁴⁷ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3005.

⁴⁸ *Várkonyi Á.*, A Magyar Tudományos Akadémia megalapítása, 1825—1831. In: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. (Szerk.: *Pach Zs. P.*) Bp. 1975, 22.

⁴⁹ *Bessenyei Gy.*, Egy Magyar Társaság iránt való Jámbor Szándék. Bécs 1790.

⁵⁰ *Révy M.*, Planum erigendae eruditae Societatis Hungaricae. Közli *Csaplár F.*, Révai Planuma. Figyelő XVII (1884) 343—360.

⁵¹ *Schedius, L.*, Plan zu einer Ungarischen Gesellschaft für Naturkunde, Ökonomie und Medicin. Pesth 1802. A kiadvány aláírói: Johan Festetics von Tolna, Franz von Schraud Professor der Medicin, Ludwig von Schedius Professor der Aestetik, Jacob Winterl Professor der Chemie u. Botanik, Paul Kitaibel Adj. Chemie und Botanik, Georg Schmidt Professor der prakt. Geometrie, Adam Tomcsányi Professor der Physik, Stephan Kultsár.

⁵² *Teleki, L. Graf*, Über die Einrichtung einer Gelehrten Gesellschaft in Ungarn. Pesth 1810.

⁵³ MTA Kézirattár, K. 166/190.

⁵⁴ „Necessitatem summam Societatis, quam scientias et artes tam liberales, quam amoeniores et technicas excitet, faveat et promoveat, caeco lumine damnatus sit, qui non agnoscat maecenatos illos munificos Hungaros Universitatis academiarum, seminariorum, gymnasiorum et scholarum tam apud Roman. Catholicos, quam August. et Helveticae Confessioni addictos, ludorum Graecae, Rascianae, Valachiae, ac iam etiam Judaicae Nationis fundatores, his laudabilibus constitutis scientiarum et artium saltem rudimenta satriae civibus non tam comunicarent, quam intenda praebent.”

⁵⁵ OSzK Kézirattár, Fond. 16/21. fol. 1.

⁵⁶ Pestre. Töredékek Kazinczy Ferenc pesti útleírásából, 1828. (Kiadja: *Rexa D.*) Bp. 1929, 29.

⁵⁷ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. Nr 3005. fol 37—51.

⁵⁸ A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I. k. Pest 1833. 39.

⁵⁹ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. Nr 3005. fol. 37.

⁶⁰ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. Nr 3005. fol. 40—51.

⁶¹ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. Nr 3005. fol. 1—2.

⁶² OSzK Kézirattár, Quart. Hung. Nr 3005. fol. 39.

⁶³ OSzK Kézirattár, Fond 16/21. fol. 11. és 16.

⁶⁴ *Szász K.* Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Bp. 1880, 165—211.

⁶⁵ Jankovich tervezetének címe: „Nicolai Jankowich de Wadas: De Societate Erudita Scientiarum et Artium Incrementum promotura, ad Serenissimum Caesareae et Regiae Hereditarium Principem

Josephum Archi Ducem Austriae Regni Hungariae Palatinum.” — Említsük meg, hogy Jankovich tervezete a Tudós Társaság hivatalos pecsétjére is kiterjedt. 1816. évi tervezete szerint a „Magyar Apollo” alakjával díszített és „BUDAI K. TUDÓS TÁRSASÁG PETSÉTTYE, MDCCCXVI” feliratú pecsétet javasolt „zöld viaszkkal és hármás magyar színes zöld, fehér és veres színű zsinórral”. 1828. évi írásai között a társaság pecsétjére nézve a következőket találjuk: „Gömbölyű petsét 1 és 12 hüvelknyi átméréssel — bent Pallas állva, fején sárkányos sisak — balkezében pais, mellyen a protector (nádor) kis közép címere, jobbk fel emelt karjával mutattya a kettős magyar keresztet, mellette huhog a bagoly.” Felirata: „NEMZETSÉGÜNKNEK FÉNNYE A NYELV;” (OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3005.) A Magyar Tudományos Akadémia pecsétjének egyes elemei megegyeznek a Jankovich-féle javaslattal.

⁶⁶ Jankovich tervének méltatására I. Krompecher Bertalan idézett tanulmányát és Boda Miklós 1961. évi kéziratát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Könyvtártudományi Tanszékén.

⁶⁷ OSzK Kézirattár, Fol. Lat. 7. — Jankovich Miklós jászkun kapitány könyvtárának 1785 utáni gyarapodására fényt vet az 1790—1792. években Kerner Antal pesti asztalosnál készítettett könyvesállványok költségének elszámolása. (OL P. 1284. rksz. I. Nr 45.) Könyvtárának gyarapodását mutatja fiához, 1794. január 4-én írt levele is, mely szerint „... az hátralévő könyveket licitációnak köllene substernálni, mivel ... szaporodni fognak”. Közli továbbá, hogy „litéralis, eklesiás és juridicus” könyvek beszerzésére van kilátás. (OL P. 1827. miss. Jankovich III. Miklós.)

⁶⁸ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 665.

⁶⁹ *Berlász J. i. m.*

⁷⁰ OL P. 1285. rksz. 3. Nr 177.

⁷¹ OSzK Kézirattár, Fond 16/428.

⁷² OSzK Kézirattár, Fond 16/759.

⁷³ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3004.

⁷⁴ Akadémiai Értesítő (1841) V. 89.

⁷⁵ OSzK Kézirattár, Fond 16/765.

⁷⁶ A könyvtárak megjelölését a nyomtatványok címe alá helyezett betűk jelzik, feloldásukra az OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3004. jelzetű kimutatása szolgál.

⁷⁷ OSzK Kézirattár, Fond 16/765. Ezt a levelet, valamint a 131. alattit Boda Miklós kézírata is közli.

⁷⁸ Uo. Schedel Ferenc Kazinczynak 1827. november 16-án írt levelében annak kapcsán, hogy Kazinczy értesítése szerint Pesten Jankovichnál fog megszállni, a következőket írja: „... Jankovich nem azok közé tartozik, kiket én szeretni tudnék”. — Kazinczy erre november 25-i levelében így válaszol: „Egy valakit nem szerethetsz, úgy írod. — Nem csudálom azt, s akarnám, hogy értsd. De engedj kérdezmem, nem becsülés e abban igen sokat, nem e igen nagyon?” — Schedel 1827. november 30-i válaszában erre így reflektál: „Mondám, hogy J-t nem szeretem; de nem mondanám, hogy nem becsülöm. Ha ő bölcs testamentom által gyűjteményét megertarta a hazának, ötet sokáig fogom áldani ...” (Kazinczy levelezése. XX. k. Bp. 1910. 385—392.)

⁷⁹ OSzK Kézirattár, Fond 16/15.

⁸⁰ *Krompecher B. i. m.* 57.

⁸¹ Szabó K., Régi Magyar Könyvtár I—II. k. Bp. 1879. VIII—IX.

⁸² 1971-ben, amikor családi irataim között ráakadtam a Közönséges Magyar Könyvtár már említett 1832. évi előfizetési felhívásának egy példányára, ezt egy levél kíséretében megküldöttem a MTA Kézirattárának. A Kézirattár akkori vezetője, Csapodi Csaba válaszában közölte velem, hogy a kapott nyomtatványt a Jankovich kézirat hiányzó címének pótlására a kötet fedőlapjának belső oldalára ragasztatta, s nyilvántartásukban a kéziratot Jankovich Miklós neve alá sorolták. (Új jelzet: MTA Kézirattár, Bibliogr. 2.)

⁸³ Petrik Géza művének előszavában a Nemzeti Múzeum könyvtárában levő és általa felhasznált magyar nyelvű nyomtatványokat kivétel nélkül a könyvtáralapító Széchényi Ferenc gyűjtésének tulajdonítja.

⁸⁴ A hungarica-gyűjtemény számszerűségét és összetételét az Akadémián őrzött kéziratban kereszttel megjelölt művek alapján rekonstruálni ma már alighanem meddő kísérletnek bizonyulna. A gyűjtemény hozzávetőleges nagyságának és számszerű adatainak megállapításához viszont az 1832-es előfizetési felhívás egy adata támpontul kínálkozik. Jankovich a felhívásban ugyanis „közel harmincezer ízeke” említ, e számban azonban azok a példányok is bennfoglaltatnak, melyeket meg nem szerezhetett. Megemlítjük, hogy a Közönséges Magyar Könyvtár sorsa nem áll egyedül. Hasonló sorsra jutott az

Akadémia azon elhatározása, hogy a Jankovich által a Múzeumnak átadott műtárgyak jegyzékét kinyomtatja (Schedelnek e terv elhalasztásával kapcsolatos 1844. november 29-i levelét lásd OSZK Kézirattár, Fond 16/765.) A kézirat — művészettörténeti jelentőségén túl — helytörténeti szempontból is egyedülálló forrásértéket képvisel. Ugyanígy kiadatlan maradt a Múzeumnak 1838-ban és 1852-ben átadott nemzeti dalgyűjteménye, melyből — mint Küllös Imola e kötetben megjelenő tanulmányában megállapítja — Thaly Kálmán csupán egyes szemelvényeket ismertetett.

*

Ifjabb Jankovich Miklós a kötet kiadása közben elhunyt, tanulmányát Benda Kálmán készítette elő kiadásra.

JANKOVICH MIKLÓS A REFORMKOR SZÍNHÁZI MOZGALMAIBAN

1680. október 12-én kelt XIV. Lajos alapító rendelete a francia nemzeti színházról, a Comédie Française-ról. Új otthonát, Racine Phaedrájával és Molière Botcsinálta doktorával avatták. A hamburgi polgárság színháza 1769-ben nyílt, dramaturgia Lessing volt. 1776-ban II. József, állandó szubvenciót és udvari státust biztosítva színházának és színészeinek, megalapította a bécsi Hof- und Nationaltheatert. 1779-ben nyílt meg a mannheimi Nemzeti Színház, színházi költője Schiller volt. A színpad mint morális intézmény c. színházelméleti írása 1784-ben, az Ármány és szerelem bemutatásának évében jelent meg. 1783 a prágai színház, 1786 a berlini s már az innsbrucki „Nationaltheater” megnyitásának is az éve. Nemzeti színház, nemzeti színészet: ezek a polgári színjátszás kialakulásának vezérelvei, mozgatói.

A Pesti Magyar Színházat az 1840: XLIV. tc.¹ vette országos tulajdonba. Nemzeti Színházzá emelte, s egyedülálló módon, minden kormányhatóság mellőzésével egyenesen az országgyűlésnek rendelte alá. Az 1840-es törvénycikket több mint fél évszázados színházi mozgalom előzte meg, amelynek egyes állomásai, eredményei és kudarcai választ adnak a lassú megvalósulás okaira.²

Jankovich Miklós 1790-től, az első hivatásos magyar színtársulat pesti fellépésétől a nemzeti színházi törvény megalkotásáig aktív résztvevője volt a magyar színészet állandósításáért fáradozó törekvéseknek. Egy a színház megnyitását, állandósítását, közönségét szervező pártolók kezdetben szűk körű csoportjából. Színházi hagyatéka³ — viszonylag kis terjedelme ellenére — elsőrendű színház történeti forrásgyűjtemény. Jankovich nemcsak tevékeny pártoló volt, de vérbeli rendszerező, gyűjtő is. Amiben részt vett, dokumentálta; ami a színház alakulására vonatkozott, összegyűjtötte. Az apró mozaikok körképbe illeszkednek. Írásai, levelezése, tervezetei, gyűjtése megvilágítják a korszak állandóan változó színházi mozgalmait, a részletkérdések vizsgálata nagyítóencse alá veszi az elképzelések és a realitás divergenciáit, egybeeséseit. Ebből a szempontból keressük tanulmányunkban Jankovich helyét, szerepét.

Mi hozta közel kora színházi kérdéseire? Az első magyar színtársulatok programja, ismeretségi és baráti köre, akadémiai elképzelései, minden, a korszakban bontakozó tudományos és kulturális intézményalapítás iránti érdeklődése.

Az 1790-es évek elején induló magyar hivatásos színészet Pest-Budán⁴ is, Erdélyben⁵ is már a kezdet kezdetén elkülönítette magát a korabeli közvélemény előtt a korszak magyarországi német színészetétől. Kulturális missziójának, nyelvművelő programjának tudatában nemcsak nemzeti közügyet képviselt, de a társulatok tagjainak társadalmi összetétele alapján nemesnek is nevezte magát. Korai patrónusai — elméleti téren a felvilágosodás írói: Bessenyei, Révai, Decsy, Péczeli, Zechenter, Kazinczy, Kármán; intézményesen az országgyűlés és Pest

megye; egyéni mecénásként például idősebb Wesselényi Miklós — a 18. század utolsó harmadában olyan társadalmi-erkölcsi tekintélyt biztosítottak számára, amely a magyar színészet legválságosabb évtizedeiben, az 1800—1810-es években a vármegyei nemesség legjobbjait mozgósította. Jankovich színház iránti vonzódásának hajszályókerit a fiatalkori évek idején, a pesti piarista gimnázium Magyar Társaságának⁶ tagjában kell keresnünk, a nemesi-nemzeti közügy iránt érdeklődő ifjában. Jankovich 1808-ban költözött Pestre, 1810-ben pedig lemondott hivatali munkaköréről is, hogy „...ezentúl minden idejét és energiáját a kultúra szolgálatának szentelje”.⁷

Ezek az évek hozták a színházi mozgalom újjáéledését. 1801-ben, 1808-ban, 1811-ben a nyelvi kérdéssel együtt az országgyűléseken ismét szőnyegre került az állandó magyar játékszín ügye.⁸ Évtizedes szünet után — elsősorban Pesten — pezsgésnek indult az irodalmi élet. 1807-től Wesselényi Miklós erdélyi szintársulatának Pestre küldött része ismét rendszeres magyar nyelvű előadásokat biztosított a fővárosban.⁹ Jankovich ennek az ún. második pesti szintársulatnak a működése idején (1807—1815) kapcsolódott be a játékszíni mozgalomba.¹⁰ Sűrűn megfordulva id. gr. Teleki László és Kultsár István körében,¹¹ a fővárosi színészet állandósítására, támogatására irányuló törekvéseket közelről, szinte minden kis mozzanatában ismerte.

Mint Solt Andor utal rá, a játékszíni mozgalom a századforduló után nagyjából ugyanazokkal a problémákkal, nehézségekkel került szembe, mint a 18. század végén, „... így azok az eszmék, amelyeket a színjáték funkciójáról a felvilágosodás korának első két nemzedéke alakított ki és ültetett el az irodalmi tudatban és a közvéleményben, mit sem veszettek időszerűségükből... a dramaturgiai gondolkodás a morális patrióta színház körül forgott”.¹²

A dramaturgiai nézetek rokonsága mellett szinte változatlan formában merültek fel a színjátszás intézményesítésének anyagi-szervezeti kérdései is. A magyar színészet kibontakozásának és állandósításának továbbra is egymást feltételező, összefonódó problémája, hogy az ország szerteszórt és kisszámú pártoló közönsége nem képes a nagyobb tőkebefektetést igénylő színházak felépítésére és szubvencionálására. A Nemzeti Színház felépítését szorgalmazó törekvések párhuzamos síneken futottak a Magyar Tudós Társaság vagy a Nemzeti Múzeum és a Nemzeti Könyvtár megalapításával, s azonosak voltak vagy érintkező körökben működtek alapítóik, első szervezőik és közmunkásaik.

Legkorábbi adatunk Jankovich színház iránti érdeklődéséről 1808-as latin nyelvű akadémiai tervezetében található.¹³ 8. pontjában a Tudós Társaság nyelvművelő feladatai közt említi a magyar színészet létesítését, pártolását, irányítását. Óhaja a korábbi akadémiai tervezetekhez kapcsolódik, újat az intézmény gyakorlati megvalósítása iránti érdeklődése mutat. Javasolja, hogy a színház a Nemzeti Könyvtárral közös épületben, de a Nemzeti Múzeumtól elkülönítve nyerjen elhelyezést. Az Akadémia és színház kapcsolatának szükségességét 1825—1826-ban is fenntartja. A Magyar Tudós Társaság tisztázott, kéziratossá alapszabályaihoz kiegészítéseket fűz, amelyekben azt kívánja, hogy a „Magyar Theatrum” ne csak egy helyen, de „Hazánk népesebb városaiban felálltassék és ezeknek tökéletes Darabok készíttessenek”.¹⁴

A magyar színészet állandósításának feladata a 19. század elején a gyakorlatban áttevődött a vármegyékre. Wesselényi erdélyi színtársulatának tagjait az 1800-as években felvilágosodott, szabadkőműves, városi, megyei hivatalokat betöltő személyes ismerőseihez küldte: 1806-ban a debreceni Meszena Sándorhoz, 1806—1807-ben a szegedi Vedress Istvánhoz, 1807-ben Pestre, Darvas Ferenc helytartósági tanácsoshoz. A pártolás szakadozott, véletlenszerű volt. A vidéki városokban feltűnő kolozsvári színtársulat „színjátszóhely” körüli nehézségei már egyértelműen jelezték, hogy a magyar színészet pártolása összetett feladat. Nemcsak a társulatok mindennapjáról kell gondoskodni — hiszen bevételükből nem futotta a létfenntartásra sem —, de hosszú távon testületileg támogatott állandó színházat kell építeni. Az egyéni, helyi színpártolás országossá tétele Pest megye érdeme. Felismerte, hogy a színjátszó társulatok folyamatos támogatása — és ezzel egyidejűleg készülődés az állandó színházépület felépítésére — nem valósítható meg. 1810-ben Szentkirályi László alispán felügyelete mellett Pest megye mintegy megújította, szervezetileg rendezte a már 1802-től a fennhatósága alatt működő ún. Nemzeti Theatrale Institutumot, s a magyar színház felépítésére és a színtársulatok segélyezésére létesített állandó színházi bizottságot a megyének rendelte alá. Fő feladatául a színházépítést jelölte meg. Ennek megvalósítására a megye 1810-ben, 1811-ben és 1815-ben országos gyűjtést indított. Jankovich az 1810-es felszólításra 1000 forintos alapítványt tett. Felajánlása kiemelkedik az 1810-ben adakozók 50—100—200 és egy 300 forintos megajánlása közül. Mint mecénás, az élen kívánt járni.¹⁵

Az első gyakorlati lépést Kultsár István tette, amikor telket vásárolt a Hatvani utcában (mai Kossuth Lajos u.—Szép u. sarok). Kultsár 1813-tól már nemcsak mint újságszerkesztő, de mint a Pesten működő színtársulat igazgatója is képviselte a színészet ügyét. Amikor átvette a színtársulatot, a Rondellát jelentékeny költséggel tataroztatta. Amikor kiderült, hogy a frissen helyreállított épület a Szépítő Bizottság távlati terveinek megfelelően bontásra és 1814-ben árverésre kerül, hazafiúi javallásában az uralkodóhoz fordult, hogy a nyugat-európai udvar-nemzeti színházak mintájára a magyar játékszint Pesten is állandósítsa és ne csak erkölcsileg, de anyagilag is támogassa. A megvalósítás útját előkészítendő, megvette a Deron és Jüttner pesti polgárok tulajdonát képező említett telket. A megye Kultsár javaslatára 1814. december 19-i közgyűlési határozata értelmében a telket a felépítendő színház céljaira átvette. Kultsár 1815. április 25-én kelt újabb röpiratában már belátta az udvari színház pesti megvalósításának képtelenségét, s újabb közadakozásra hívta fel a nemzetet.¹⁶

Ezen a ponton kapcsolódott ismét a színházi mozgalomba Jankovich, aki a Hatvani utcai színházépítkezés egyik legenergikusabb támogatója volt. Hagyatékában található egy keltezés nélküli, 1814 végére tehető kéziratos fogalmazvány, amely szerint egy hazafi „...mind annak, aki az illy Funduson fel állítandó Épületnek talp-rajzattyát legalkalmasabb és az institutumnak fen maradása miatt leg hasznosabb Tanáccsal beadandá, 4 Species aranyat, mind pedig annak, ki az épület Homlok-rajzattyát (Facade) leg jobb ízléssel el készítendi, hasonló képpen 4 Species aranyat Kultsár István úr által leteend”.¹⁷ A hazafi Jankovich, aki 1815.

február 25-én, mint az átvételi elismervény tanúsítja, a megajánlott aranyakat Kultsárnak átadta. 1819. november 11-én Kultsár Eberl Károly építőmester elkészült terveit bemutatta Pest megye közgyűlésén, ennek homlokzati rajzáról készített Richter Fülöp Antal könyomatot, amelyet a vármegyékhez szétküldött adakozásra felszólító levelekhez mellékeltek. A vármegye felszólítására Kassalik Fidél is elkészítette terveit. Hogy melyiket jutalmazták Jankovich felajánlásával, az ma már kideríthetetlen.¹⁸ A Hatvani utcai építkezési tervekhez fűződik Jankovich színház-történeti szempontból legérdekesebb, keltezés nélküli kéziratos fogalmazványa. Mint a Nemzeti Színház történetének eddig ismeretlen, korai dokumentumát, részletesen ismertetjük. Fő kérdéseink: mikor készült, hogyan viszonyul a korábbi tervezetekhez, javaslatai mennyiben alapultak a realitások számbavételén.

A tervezet címe: Jámbor Szándék a Magyar Jádzó Szín fen állítására.¹⁹ A cím egyaránt utal Bessenyeire és Jankovich 1808-as akadémiai plánumára. Szerkezete nehezen áttekinthető, átfedésekkel öt nagyobb kérdéskört foglal: 1. a játékszín felállításának és a Theátrumi Intézet létesítésének szükségessége Pesten; 2. a Theátrumi Intézet feladatkörei az élő színeszet pártolásában, illetve a színházépület felépítésében; 3. a színtársulat jogai és a számára biztosítandó kedvezmények; 4. a játékszín felállításának és pártolásának gyakorlati-pénzügyi vonatkozásai; 5. a színházépület. A tervezet végén, feltehetően két külön alkalommal, névjegyzékekben jelezte a lehetséges pártoló körét.

1. Jankovich mint gyakorló gyűjtő, szervező — szemben a tudós irodalmár, elsősorban elméleti kérdéseket feszegető tervezetekkel — szinte kizárólag a gyakorlati megvalósítás mikéntjével, lehetőségeivel foglalkozik. Az elméleti irodalom nagy kérdéseit — hogy mire is való a theatrom, javítja-e az erkölcsöket, támasza-e a nemzetiségnek — a „morális-patriota” színház értelmében, nem is érinti. In medias res leszögezi: színházra szükség van Pesten, ezt a Kultsár István által vásárolt telken kell felépíteni. A megvásárolt telken levő adósságok rövidesen felemésztik az egész szerzeményt. Az állandó színházat 1790 óta nem sikerült a törvényhatóságoknak megteremteni, mint ahogy az Akadémiát sem. Az egyik elsőrendű feladat a színügypártolás jó megszervezése. Külön kell választani a „Jádzó Szín Intézetet” (a színeszet intézményesített pártoló szervét) a „Jádzó Társaságtól” (a színtársulatok belső művészi-gyakorlati tevékenységét szervező egyesülettől, illetve a színtársulattól). Mindkettőre pontos ügyviteli rendet kell kidolgozni, részletekbe menően felbontva jogokra és kötelességekre.

2. A pesti magyar színeszet hivatalos ügyvivője, testületi mecénása a „Jádzó Szín Intézet”, azaz a „Theátrumi Intézet”. Ennek felettes hatósága Pest megye. Az Intézet hét tagból, „...egy fő-, egy subdirectorból, öt Tanácsosokból” állna és „cancellistából”. A vezető testület mellett a pártoló tagok támogatják az Intézet működését. Ezek a színeszetet anyagilag rendszeresen segítik, a megajánlott pénzeket évente kétszer, Szent György illetve Szent Mihály napján az Intézet kasszájába befizetik, az Intézet gyűlésein megjelennek, munkájában tanácsokkal részt vesznek, s ezért a színelőadásokra ingyen belépőjegyeket, 1000 forintos felajánlás esetén örök időre páholyt nyernek.

A Theátrumi Intézet a színtársulatok pártolásakor korlátozott jogokat élvez. Feladata a pesti színházban játszó társulat kiválasztása. A társulat vezetőjével, igazgatójával az Intézet köti meg — egyhónapos felmondási idővel — negyedévre a

szerződést. A társaságon belüli belvillongásokba nem avatkozik, csupán „Egyeztető Bíró” szerepet játszik. Hasonlóképpen nincs beleszólása a bemutatásra kerülő darabok kiválasztásába. Fontos feladata viszont a pontos pénzkezelés ellenőrzése. Nemcsak az egyes előadások után befolyt összegekre ügyel, de számadásokat készített a természetbeni juttatásokról is. Figyelemmel kíséri a társulat rendszeres, havi jövedelmezését, s biztosítja a későbbiekben részletezendő állandó juttatásokat. Negyedévenként — egy-egy bérleti szerződés lejártával — az intézeti gyűlés határozata alapján jutalmakat oszt. 10 aranyat a legjobb énekes, 6 aranyat a legjobb színész számára. A Theátrumi Intézet feladatai az állandó színház felépítése körül nem lépnek túl a korábbi, Pest megyei gyakorlaton. Ami feltűnő, az a meglévő állapotok rendezésére irányuló törekvés. Elsőrendű feladata, hogy az Intézet a létesítését megelőző, 1790 óta felgyülemlett, a színpártolásra vonatkozó aktákat előkerestesse, rendszerezze. Vessen számot a megajánlott, de még be nem érkezett pénzekkel. A tőke növelése érdekében ne csak felhívást intézzen Pest megye nevében a többi vármegyéhez, de a megajánlott adományokat a szolgabírák útján hajtassa is be. Az egyéni támogatást hagyományos úton, gyűjtőívek kibocsátásával szervezze.

3. A 18. század végi és 19. század eleji színházi tervezetekhez viszonyítva egyedülálló, a realitások ismeretéről tanúskodó javaslatokat tárgyal a plánum „Jázdó Színre” vonatkozó része. Mint már a 2. témakör ismertetésekor utaltunk rá, Jankovich a pesti állandó színházba negyedéves játsszási periódusra kívánta szerződtetni a magyar társulatokat. Miért? Az indokot megadja: „... hogy Magyarországban több helyeken magokat formáló Társaságok ezen fő Intézetben részesülvén, magokat tökéletesíthessék”, illetve, mint később újra visszatér a gondolatra: „... többi Társaságoknak föl lelkesítésére módot adni, hogy ezeknek számításával az anyanyelv terjedjen.” Elképzelései szerint a pesti állandó színházat a vidéki szintársulatok — mai kifejezéssel élve — beszálló színházának tervezi. Állandó, biztos menedéknek az országszerte megforduló, egy-egy vármegye támogatásával működő, növekvő számú szintársulatok számára.

Elképzeléseinek mintája egyértelműen a 18. század utolsó harmadától Magyarországon tért hódító német vándortársulati rendszer.²⁰ Változó színvonalú német szintársulatok biztosították ugyanis a 18. század végétől a nagyobb magyar városok — elsősorban Pozsony, Kassa, Nagyszében, Pest-Buda folyamatos színházi ellátottságát. A társulat „Előljárója”, aki nem más, mint a principális, a színigazgató, az egész társulat érdekképviselőjében tárgyal a helyi színházügy felettes hatóságaival, illetve a színház tulajdonosával. A magyar szintársulatok igazgatójának hatásköre Jankovich elképzelései szerint mindenben megfelel a német vándortársulati gyakorlatnak. A színigazgató köt bérleti szerződést a színházépületre, ő szerződteti a társulat tagjait, kiválasztja a bemutatásra kerülő darabokat, ezeket cenzúráztatja, és a társulat belügyeiben rendet tart. Ami túlmutat a hazai német példákön, az a magyar társulatok számára biztosított kedvezmények felsorolásánál tűnik ki. A pesti Theátrumi Intézet a magyar társulatokat jóval több juttatásban részesítené, mint amennyit a korszakban bármely német városi színház bérlője kapott. Először is, a színház bérletéért nem kíván bérleti díjat, sőt, negyedévenként támogatást, szubvenciót akar a magyar színészet részére biztosítani. A társulat nemcsak 12 változásra alkalmas díszlet-

együtttest (kulisszákat és háttérfüggönyöket) kap, de a zenei kíséretet is. A társulat számára ingyenes lakást biztosít, amely 5 szobából és három konyhából áll. A színigazgató járandósága 1 szoba és konyha meg egy nagyobb raktár „portékájának” (a játékszíni könyvtár, a díszletek és a kellékek) elhelyezésére. A tagok négy szobát kapnak és két konyhát. A színház melletti vendégfogadó és kávéház a kényelmes ellátást biztosítja. Mindezen túl a társulaté minden bevétel, amelynek a társulat tagjainak fizetését és a napi kisebb kiadásokat kellene fedeznie.

A tervezet szerint a Theátrómi Intézet és az egyes színtársulatok működése, jogviszonyai, mondhatni szociális biztonsága és művészi szabadsága szervezetenként szabályozottá vált volna. Az elképzelés páratlan a maga nemében; a felgyülemlett tapasztalatok és kudarcok magyarázzák részletekre lebontó óvatosságát.

4. A játékszín fenntartására és telepítésére tett pénzügyi javaslatok Jankovichot is a reménykedések, a feltételezések világába vezetik. Jól felméri, hogy a színházügy szerteágazó patronálása pénzügyileg is különféle tranzakciókat igényel. A Theátrómi Intézet pénzalapját ennek megfelelően próbálja megszervezni, csoportosítani. Készpénz, hitel és tőke, erre van szükség a magyar színészet állandósításához. A Hatvani utcai telekárát (hátralékait és felgyülemlett kamatait) készpénzben kell törleszteni, lehetőleg azonnal, mert a felgyülemlett kamatok felemésztik a színházi alapot. Az épületet ezek után már csak hitelre lehet felépíteni. Erre, mint a későbbiekben kitűnik, polgári vállalkozót keres. A színházi intézet tőkéjének kamatai és az apróbb megajánlások biztosítanak a társulatok támogatását. Amennyiben az Intézethez befolyt összegek — a megajánlások kamatai és a készpénzbefizetések — az évek folyamán felgyülemlelnek, s elegendőnek bizonyulnak egy új, állandó színház felépítéséhez, akkor kell megkezdeni az építkezéseket.

5. A Pesti magyar színészet számára Jankovich ideiglenes, „interimális” faszínházat javasol. A színház a bécsi Circus Gymnasticus, illetve a budai Reischlbódé mintájára „parabola” alakú nézőtérrel rendelkezne, mintegy 380 férőhellyel. Mint már a korábbiakból kitűnik, páholyos elrendezésű lenne, feltehetően két emeletnyi páholsorral és karzattal. A 380 férőhely iránti igény óvatos becslésről tanúskodik. Hozzávetőleg ennyi férőhellyel rendelkezett a Reischlbódé, körülbelül 200-250 hely lehetett a Hét Választó, a Fekete Sas, a Beleznay-kert száláiban, ezek s a Rondella kb. 500 férőhelyes színházterme biztosították a magyar színtársulatok bevételeinek és kiadásainak az egyensúlyát. Pesten és Budán az 1810-es, majd az 1820-as évek folyamán feltűnő magyar társulatok nem véletlenül értek el sikereket 1814-ig a Rondellában, majd a különféle színháztermekben, és csak rövid játszási periódusokban a pesti német társulatokkal közösen használt épületekben: a 3500 férőhelyes Pesti Német Színházban és az 1500 férőhelyes Várszínházban. A színház befogadóképessége és a színházba járó közönség nagysága közötti divergencia még az 1837-ben megnyitott Pesti Magyar Színháznál is gyakran okozott gazdasági válságokat. A színház ideiglenes épületét Jankovich külön épületben elhelyezett vendégfogadóval és kávéházzal kívánta kiegészíteni. Tulajdonképpen ez az épület biztosította volna a polgárisodó város színházba járó közönsége számára a társasági érintkezést. A színházat kiszolgáló épületben nyerne elhelyezést a földszinten a „Trakter”, a vendégfogadó és a kávéház. Az első emeleten vendégszobák lennének, a második emeleten lakna a társulat, a manzárdban kialakított kisebb szobákban a színházi szolgák kapnának helyet. A

„pincék és az Istálló föld alá” kerülne. Ezt az épületet kőből és téglából tervezi, jól megépítve, hogy az állandó színház felépítésekor is fennmaradhasson. Jankovich tehát a Hatvani utcai telekre két épületet tervez: az ideiglenes színházat és a vendégfogadót, sőt még a kettő elhelyezésére is gondol. Előre meg kell határozni, hogy távlatilag hol épül fel az új színház. A lehetőség szerint ennek már az alapjait is le kell rakni, s ahol majdan a kiszolgáló épülethez csatlakozik, azon az oldalon csak „... úgy nevezett Barakk építés módjára és interimális deszka fedélre építtessenek”. A színház — vendégfogadó-kávéház együttesének — terve nyugat-európai, de egyben hazai mintákat is követ. Nemcsak a velencei színházaknál — a polgári színházüzemek kialakulásának modelljeinél —, Párizsban, Bécsben, de az országon belül Pozsonyban, Győrött, Pesten is megtaláljuk azokat a kezdeményezéseket, amelyek a polgári fejlődés korai szakaszában a vendéglátást-szórakoztatást és a színházi üzemet összekötötték. A morális-patrióta színház szellemében a kaszinókkal, zenei rendezvényekkel és szociális-hazafias célzattal megrendezett sorsjátékokkal; az üzletszínház a kártyajátékkal, bállokkal vagy csak egyszerűen a kávéházakkal kapcsolódott össze. A színház és vendégfogadó együttesének építési javaslatánál — a jó elképzelések ellenére — ténykérdésként merül fel, hogy a Hatvani utcai telek széle 18 öl volt, hossza 30 öl.²¹ Ez méterekre átszámítva (1 öl = 1,9 m) 34,2 m, illetve 57 m. Ekkora alapterületre a két épület — a távlati színház fundamentumával — egyszerűen nem fért volna el. A kivitelezés nehézségeit a gyakorlat cáfolta meg.

Jankovich elképzelései szerint a színházat polgári vállalkozó, egy „Építő Mester” építette volna fel „Hazafiú buzgóságból legoltsóbban maga költségén ... félesztendő alatt...”. Pénzét s munkáját befektetné, amelyet a Theátrumi Intézet hat éven keresztül törlesztene. Amennyiben a hatodik évre sem sikerül az összeget teljes egészében visszafizetni, a vállalkozó a színház napi jövedelmeit is végrehajthatná mindaddig, míg tőkét vissza nem nyeri. A készpénzt a színházi páholyok építtetői biztosítanák, a természetbeni hozzájárulásokkal együtt. Hasonlóképpen polgári vállalkozókra számít a vendégfogadó felépítésénél: „A Kőműves, Asztalos, Lakatos, Áts, üveges munkákat pedig legoltsóbban hat élesztendőbeli Credittel meg készítené, oda adandja és ezeknek a számításokra, ha 6 esztendeig ki nem elégítenének, a Vendégfogadó és boltok jövedelmeit az Intézet leköti.” Követ, meszet, téglát, cserepet, fát, deszkát, ezek elszállítására fuvart, a lovaknak zabot a színház barátai s Pest megye természetben biztosíthatna — s értéke szintén elszámolásra kerülne. A polgári vállalkozó által felépítendő színház gondolatát megint csak a korábbi magyarországi példák magyarázzák. Reischl ácsmester építtette Budán az első faszínházat, Berner Félix német színigazgató Sopron és Győr faszínházait; Tuschl Sebestyén kávéháztulajdonos volt a 18. század végén a pest-budai színházak bérlője és Reinpacher József kávé építtette fel az első állandó jellegű győri színházat — hogy csak néhány példát említsünk.²²

Mikor készült tehát a tervezet? A Hatvani utcai telek megvétele után (1814) és eladása előtt (1828). Ehhez a két biztos dátumhoz közelítő adatokat kapunk a plánum szövegéből és a színészet feltételezett barátainak névsorából. A színházterlen felgyülemlt terhek nagyságának hangsúlyozása 1819-re, illetve 1828-ra utal. Először 1819-ben vetett Pest megye számot a színházi alap állásáról a már említett Eberl—Kasselik-féle színháztervek bemutatásakor; másodszer 1828-ban, amikor

a telek eladásra került. Az 1820-as évek első felére utal az a megjegyzés, hogy a színház ügyét — oly módon, ahogy az Akadémiáét — nem sikerült az országgyűlésnek előbbre vinni. 1825-ben Széchenyi akadémiai felajánlását követően bizottság alakult a Tudós Társaság szabályzatainak kidolgozására, amelyben Jankovich is részt vett. A tervezetnek tehát 1825 előtt kellett készülnie. A színház iránt érdeklődő „buzgó Hazafiak” névsorai alapján a tervezet 1820 körül keletkezhetett. A felsorolásban az első összeíráskor Kultsár István, Fejér György, dr. Forgó, a Földváry család és a Jankovich család két tagja szerepel a Pest megyei tisztviselők és birtokosok, a „város magyar tanácsbeliei” és a „mezővárosok előljárói” mellett. Földváry Gábornak (1817—1854), a későbbi Pest megyei alispánnak, a Pesti Magyar Színház felépítőjének neve még nem szerepel a jegyzékben. A második névsorban Fáy András, Glosius Dániel, Kolosváry Pál, Bajzáth György, Döbrentei Gábor, Geörch, Kisfaludy — mégpedig Károly — és Vörösmarty Mihály nevét jegyzi fel Jankovich. A második névsor írói, irodalmárai — kiegészítve a székesfehérvári színészet két legtekintélyesebb támogatójának, Kolosváry Pál Fejér megyei főszolgabírónak, táblabírónak, a székesfehérvári színtársulat főigazgatójának és Bajzáth György Fejér megyei birtokosnak, megyei aljegyzőnek, a székesfehérvári színészet egyik áldozatkész mecénásának a nevével — a tervezetet a székesfehérvári színtársulat pesti vendégszereplésének éveire, 1819—1820-ra datálják.

Székesfehérvár és Pest megye színésze szoros szálakkal kötődött egymáshoz.²³ 1813-ban, majd 1814-ben a második pesti színtársulat Fehérvárott vendégszerepelt. 1818—1825 között Székesfehérvárott állandósult a színészet; 1819-ben és 1820-ban a Pesti Német Színházban adott vendéjátékaik hívták fel a figyelmet Kisfaludy Károly drámáira, a hazai színészet izmosodására.

Jankovichot — mint Fejér megyei birtokost — szoros szálak fűzték a megyéhez. 1822. január 20-án Marich István Dávid²⁴ levélben kereste fel a fehérvári színügy támogatásának érdekében, később, 1820-ban, amikor Pergő Celesztin²⁵ színgazgató Jankovich Fejér megyei birtokos ismerősénél játszik, tőle kér támogatást. A 10-es évek végére alakult ki a magyar színészet korai szakaszának az a jellemző vonása, hogy nem a központból — Pestről — rajzottak szét a színtársulatok az ország különböző részeibe, hanem a vidékről áramlott a színészet a főváros felé. A helyi törvényhatóságok támogatásával Miskolcon, Debrecenben, Komáromban, Nagyváradon, Pécsen és Székesfehérvárott formálódó színészet kulturális jelentősége éppen abban állt, mint Bayer József szépen jellemzi, „... hogy ők középpontjai a vidékről kiinduló kulturális hullámgyűrűknek, és így hordozói a nemzeti eszme kifejlődésének. Nélkülük bizonyára nehéz lett volna a vidéken egy, az egész társaséltre kiható olyan intézményt találni, mely a magyarosodás ügyére ily elhatározó befolyással van.”²⁶

Ezt a főváros felé történő áramlást kívánta Jankovich biztosítani az ideiglenes színház mielőbbi felépítésével, és a rövid időre szerződötetett, állandóan változó színtársulatokkal. Javaslatra háttérben a színészet országos mozgalmának támogatása áll: a vidéki színtársulatok legjobbjai — s a tervezet megírásának idején csak vidéki társulatok léteztek — a fővárosban biztos, rendezett körülmények között, folyamatosan bemutatkozhatnak, pallérozódhatnak, előadásaikkal közönséget szervezhetnek.

Jankovich tervezete gyakorlatiasságával egyedülálló a korszak magyar színészetével foglalkozó írásai között. A faszínház és vendégfogadó terve a színészet legfőbb problémáira kereste a megoldást. A kis, ámde kizárólag magyar fennhatóság alatt működő színházterem a színházépület körüli állandó, még közel 20 éven keresztül húzódó gondokat oldotta volna meg. A másik épületben elhelyezett vendégfogadó és kávéház a társasági érintkezést, a színház természet-szerű kísérlését biztosította volna. A társulatoknak nyújtott kedvezmények, nem utolsósorban a szállás, a színésztársadalom polgári biztonságának egyengetésével a velük szemben támasztott társadalmi-morális elvárások útját készítette volna elő. A változó műsorokat hozó, változó szintársulatok pesti vendégszereplési lehetősége nemcsak a társulatok számára jelentett volna vonzerőt, de a közönségre is.

A tervezet sorsáról semmiféle további adattal nem rendelkezünk. A fogalmazványnak még tisztázata sem található meg Jankovich iratai közt. Nyilván nem került sor megvitatására, nem történt kísérlet megvalósítására. Mi is csak mint a magyar színészet történetében oly számos, visszhang nélkül maradt javaslat egyikét értékelhettük.

AZ ELSŐ NEMZETI SZÍNHÁZI TELEK ELADÁSA ÉS AZ ERDÉLYI ÉNEKES TÁRSASÁG PESTI VENDÉGJÁTÉKA

1828-ban Pest megye közgyűlése bizottságot alakított — többek között Szentkirályi László, Fáy András, Boráros János és Jankovich részvételével — azzal a célkitűzéssel, hogy a bizottság egyrészt tegyen javaslatot a pesti színészet állandósítására, másrészt rendezze a Kultsár István által megvásárolt Hatvani utcai telek ügyét. Amennyiben a Kultsár-féle telken nem valósítható meg az állandó színház felépítése, tegyen javaslatot arra is, miként játszhatna felváltva a Pesti Német Színházban a magyar és a német társulat.

A bizottság — mint a jelentésből kitűnik — egyértelműen a telek eladása mellett foglalt állást. Ezt messzemenően alátámasztják a végre elkészült kimutatások. A telken 37488 forint teher volt 1828-ban, a színházi kasszáknak „activus statusa készpénzben teszen 521 fk. 55 x — obligatióban pedig 4000 ft-kat: ezenkívül vagyon 6 császár arany és egy ezüst 2 forintos”.²⁷

Nyilvánvaló volt, hogy ebből az összegből semmiféle színház nem épülhet fel — különös tekintettel arra, hogy az 1825-ös országgyűlés sem hozott gyakorlati eredményt biztosító határozatot.

Az aktákat olvasva van valami megrendítő abban, hogy a Hatvani utcai színháztelek eladását is azok bonyolítják, akik több mint egy évtizeden keresztül ide álmodták a magyar színházat. Az eladást követően nem kevésbé rezignált s a terjengős vármegyei levelezésben szokatlanul személyes hangot ütött meg Fejér megye 1828 márciusában kelt levele Pest megyéhez: „Az intézetnek fontos mivoltához képest, . . . tsekély adományainkat is örömmel nyújtottuk, mert soha nem hittük volna, hogy nagyságtok igyekezetének 52 vármegyének segedelmével, szerentsés ki menetele ne legyen.”²⁸

A Hatvani utcai telek eladásával Pesten — már a reformkori politikai és kulturális élet központjában — ismét szertefoszlottak még a reményei is a magyar színészet állandósításának.

A telekeladással párhuzamosan a bizottság már csak az 1790 óta többször megkísérelt német—magyar közös színházhasználatra tehetett javaslatot. Ennek feltételeiről és lehetőségeiről Fáy András és Jankovich Miklós tárgyalt az akkori német színházbérlővel, Fedor Grimmel. Már az 1808-as országgyűlésen határozat született arról, hogy a „Kir. Helyt. Tanács igazgatása alatt fog ezután is lenni a Magyar Theatrum s azokkal a jogokkal fog bírni, a mik más Játszó Társaságoknak megengedtetnek”.²⁹

Az első magyar színtársulat megjelenésétől, illetve a magyar színészet megerősödésével, elterjedésével párhuzamosan a nagyobb, már meggyökeresedett német színészettel rendelkező városainkban — Pozsonyban, Kassán s különösen Pest-Budán — a 19. század első évtizedeiben megkezdődött a versengés az állandó színház bérletéért. A tulajdonosok — többnyire maga a város — számára a színházbérlés üzlet, amelynek jövedelmei a városi pénztár bevételét növelik, kötelező ingyen előadásai az árvaház, a kórház vagy más szociális létesítmény támogatását szolgálják. Ez magyarázza a század elején túlnyomórészt német nyelvű publikumra számító városaink esetében a magyar színészet pártolása körül sokszor felhánytorgatott közömbösséget. Az országgyűlés 1808-i elvi állásfoglalását a gyakorlatban tehát igen nehéz volt megvalósítani. A városi magisztrátusok egy-egy játszási időnyre — kőszínházra és nyári színpadra egyaránt — már jó előre megkötötték a bérleti szerződéseket, s a vándortársulati rendszerben játszó magyar társulatok jelentkezéskor már általában foglalt, szerződésileg lekötött színházakat találtak. Különösen így volt ez Pest-Budán, ahol Közép-Európa egyik legnagyobb színházának, a Pesti Német Színháznak (a mai Vörösmarty téren állt) a megnyitása után, 1812-től, gyakorlatilag Pesten megtelepedett, állandó német nyelvű színtársulat játszott. A nagy színház iránti bérlet gondolata nem is merült fel korábban. A magyar színészet kibontakozását és a magyar nyelvű közönség kialakulását követően a 20-as évek végére, 30-as évek elejére vetette fel egyre több javaslat és tanulmány a magyar társulatok jogát a színházhasználatra. Ez reális kérdésként merült fel, amikor 1827 januárjában az Erdélyi Énekes Társaság jelentkezett mint színházbérlő Pesten. Jankovich hagyatékában több irat tanúskodik a német színházhasználatról történt tárgyalásokról, összefonódva az Erdélyi Énekes Társaság irataival.³⁰ A színháztörténet részletkérdéseivel foglalkozó iratanyag ismertetése nem e tanulmány témája, utalásszerűen csak jelezni szeretnénk a színpártolás helyzetét.

Jankovich keltezetlen javaslatában (Nr 7—8) kérte Pest megyét, hogy az 1827. szeptember 3-án bérbe bocsátott színház bérlőjét kötelezzék a német előadások mellett magyar nyelvűek megtartására is, s ennek érdekében a megye keresse meg a város magisztrátusát. Az Erdélyi Énekes Társaság a tárgyalások eredményeként bérleti díj fejében engedélyt kapott az előadásokra, de a közös színházhasználat rövid időn belül felbomlott. 1828. február 2-án Carolina Grimm (Nr 15) férje nevében a városi tanácshoz intézett beadványában már azt panaszolja, hogy az Erdélyi Énekes Társaság részére történt bérlet két hónap után számukra már csak ráfizetést jelent. Ezt bizonyítja, hogy a január havi bérletek összege a december havihoz viszonyítva 2000 forintról 1200 forintra csökkent, s ezt számadáskönyveivel is alá tudja támasztani. Férje a nemes magyar nemzet iránti lelkesedése miatt már akkor is ráfizetett a magyar társulatra, amikor 1400 forint ellenében nyolc

előadás engedélyezését lehetővé tette. A jövőre nézve csak úgy járulhat hozzá a további előadások megtartásához, ha előadásonként 300 forintot előre kifizetnek számára bérleti díjként. Károsodás éri őket a kosztümök, díszletek és a könyvtár rongálása révén is. Végláthatatlan levelezés folyik — most 1828-ban, itt Pesten, de szinte valamennyi nagyobb városban, ahol német színészet volt — a színészetet pártoló megye, a városi tanács, a színház német bérlője és a magyar társulatok között. Abba a korai tőkés vállalkozásba, amit a német színészet közvetítésével kialakult színházüzem képviselt városainkban, a döntően csak természetben, hivatali úton támogatott magyar színészet nehezen tudott beilleszkedni. Jankovich színpártolásának egyik számunkra fontos dokumentuma az a fogalmazványa, amely felveti: Van-e a Sz. Királyi Városoknak Jussok, hogy a Magyar Jász Társaságot a Városi Theatromból kizárják? (Nr 32) S a magyar nemesi gondolkodásra és érvelésre oly jellemző „juss” hangoztatásával távolodik a legmesszebbre a színészet akkori konkrét, helyi adottságaitól: 1828-ban nem „juss”, hanem pénzkérdés a színházbérlet, a pártolás függvénye.

Nézzük tehát a pártolást. Az Erdélyi Énekes Társaság pesti vendégszereplésekor, mint a korabeli zsebkönyv megjegyzi, „...hathatós és csaknem érdem felett éreztetett kegyes pártfogásra” talált a fővárosban. Noha megjelenésük alkalmával Pest megye és a város magisztrátusa hivatali úton is megkísérelte a társulat működésének szervezeti feltételeit biztosítani, fennmaradását a „színjátás barátainak” esetlegesen csurranó-cseppenő adományai (Nr 3, 23, 26, 27) biztosították, legyen ez a Grimmnek 8 előadásra fizetendő 1400 forint (Nr 5), a Hét Választó termék bérleti díja (Nr 12), a szintársulat tagjai számára nyújtott előlegek (Nr 13, 14), a lakás, az elutazáshoz szükséges összeg előteremtése (Nr 18, 19, 21) vagy az a Déryné naplójában részletesen leírt nyakék, amelyet Déryné Jankovichtól kapott.³¹

Ma már nehezen állapítható meg, hogy egy-egy magyar társulat fennmaradását a szűk pártoló közönség köréből ki, mikor, mennyiben segítette elő. Annyi bizonyos, hogy leszámítva a 20-as években már állandósított színházakat — Kolozsvárott, Miskolcon, Székesfehérvárott — a vendégszerepléseket szinte még mindig néhány lelkes színházbarát tevékenykedése, anyagi támogatása biztosította. Az Erdélyi Énekes Társaság pesti szereplésekor hivatalos fogalmazványokkal, ügyintézővel, gyűjtéssel, pénzzel, ajándékokkal, az előadások látogatásával, elismerő kritikával; erre törekedett Jankovich is. A pártolók még mindig kevesen voltak.

Az Erdélyi Énekes Társaság pesti szereplése nemcsak egy volt a Pesten megfordult számos jelentéktelen társulat között. Mint ahogy a székesfehérváriak Kisfaludy Károly színműveit megismertető 1819—1820-as vendéjátéka a magyar dráma bontakozását, úgy ez a társulat a magyar nyelvű opera izmosodását jelezte.³² Mint társulat, azoknak a morális eszméknek és elvárásoknak is eleget tett, amelyeket a Tudományos Gyűjtemény³³ körkérdésére érkezett válaszok a hazai szintársulatoktól megköveteltek. Szereplésük előkészítette az 1833-as visszatérést a budai Várszínházba, legjobb tagjai pedig 1837-ben a Pesti Magyar Színházat avatták.

JANKOVICH A NEMZETI SZÍNHÁZ FELÉPÍTÉSÉT ELŐKÉSZÍTŐ BIZOTTSÁGBAN

1831-ben Jankovichot a magyar nyelv terjesztésére kiküldött vármegyei bizottság tagjai közt találjuk, amely tevékenységét a magyar színészet állandósítására is kiterjesztette. Ennek a bizottságnak az érdeme a Pesti Magyar Színház felépítése. 1831-től felgyorsult ütemben peregnék a pesti színészet állandósításának eseményei. Középpontban Széchenyi István, Földváry Gábor és a pesti városi tanács közötti színházi „skizma” áll.³⁴

Miről is volt szó tulajdonképpen? Az évtizedek óta eredménytelenül húzódó színházi mozgalomban fordulópontot hozott Széchenyi István Magyar Játékszínről c. röpirata, amelyet 1832-ben a fenti bizottság felkérésére írt, s alapos bírálatát adta az összes korábbi tervnek, a rendszertelen, eredménytelen kísérletezéseknek. „Fellobbant a tárgy; rakatott az elv; szedetett pénz, itt-ott, amott és szinte mindenütt; eltanácsoltattak órák, napok, hetek: de egyesítő plánum, convergens systema nem volt; s' im ezért, *éppen ezért sehol* sincs 's nem is lehet valódi siker.”³⁵ A röpirat nemcsak a hibákat térképezte fel, de pontosan kijelölte a részvénytársasági alapon felépítendő színház körüli feladatokat. Ezek a tőke biztosítása, a pontos tervezés és a szervezett vezetés. Szinte minden vonatkozásban közvetlen vagy közvetett kritikával illette a korábbi vármegyei gyakorlatot. A várttal ellenkező, hatalmas visszhangot váltott ki írása, mozgásba hozva az országgyűlést, Pest megyét és a városi magisztrátust. A konvergens szisztéma helyett azonban 1835-re egyszerre három pesti magyar színház körvonalai bontakoztak ki. Széchenyi 1832-es tervezetét erősen módosítva, a részvénytársasági színház gondolatát elvetve, a törvényhatóságokra országosan kivetendő 400 000 forintos subsidiummal, a nádor támogatásával a Nemzeti Színház ügyét képviselte Pozsonyban az országgyűlésen. Reprezentatív színházát a nádortól nyert telken, a Duna-parton (ma Roosevelttér), a mai Tudományos Akadémia helyén, a város akkor egyik legszebb klasszicista terére tervezte. Széchenyi elképzelésével szemben 1834-től Földváry Gábor alispánnak, a színházi bizottság elnökének vezetésével lépett Pest megye külön utakra.

A Grassalkovich Antal herceg által színház céljaira adományozott Kerepesi úti telken (mai Rákóczi út Múzeum krt. sarok) eleinte ideiglenesnek tervezett, majd mint a megvalósítás során kiderült, állandó vármegyei színház építésébe kezdett. Harmadikként jelentkezett ugyancsak a pesti magyar színház felépítésének tervével — a Duna-parti telekre — Pest város tanácsa. A három — a megvalósítást illetően — erősen különböző terv körüli viták során mintegy néhány évbe sűrítve újból, utoljára felvillant a magyarországi színpártolás elmúlt fél évszázadának szinte valamennyi hibája. A szervezetlen, párhuzamos, helyi és egyéni érdeket képviselő, széthúzó tervezetés.

Jankovich 1835. október 23-án Fáy Andrásnak írt, Pozsonyba, az országgyűlésre küldött levele pontos képet ad az 1835 augusztusában kirobbant színházi vitákról. Levele végén összefoglalja helyzetelemző tudósítását: „Ezentúl a Theatrom építése végett elkerülhetetlenül szükségesnek ítélném, ha Gr. Széchenyi F. Herczegtől azt kinyerné, hogy mivel a Magyar Theatrom helyheztetése már ki rendelve volna, a mellynek mennél előbb fel építését mind a' három Jurisdiction, úgy mint az Ország,

Pest Vármegye, és a Város egyaránt kívánnák, de a' három Jurisdictionokat mellyek anyi külömb, és külömb szándékokra feloszlottak egyesülni kellene, Eö Herczegsége maga nevezze ki, valamelly Praesidiumot, p.o. Mérey Eö Excell. — vagy Gerliczy avagy Uzsovicz consiliariusokat, mivel Gr. Széchenyi az országos részvényeseket repraesentálni fogja, — a' ki ezen három Jurisdictionóbeli Részeknek Gondolatait, szándékait, intézeteit úgy meg egyeztetné, hogy azok minden jussaik költsönös feláldozásaival, és segedelmeiknek ajánlásival egy aránti buzgósággal a' közönséges tárgy elérésére úgy törekedjenek, hogy a' Theatromi intézetre senki közülök külömb proprietast ne formállyon, s azért mind az épület, mind annak oeconomica, és Politica directiója a' Felsőbb Országos Kormánytól, t.i. a' Felső M.Ht. Tanácstól függően, a' mellyből nyilván következik az is, hogy a' fenn álló Magyar Társaságnak a' Theatromi épület elkészültéig való fenntartására szükséges költségekben mind a' három Jurisdictionók igazságossan részt vegyenek.”³⁶

Szemben Vörösmarty Széchenyihez írt ironikus levelével,³⁷ Jankovich ekkor még nem kötelezte el magát a vármegyei színház építése mellett, sőt, messzemenően szorgalmazta a széthúzó tervek egyesítését. A vármegyei színház mellé csak az országgyűlés színházépítést elnapoló döntése után (1836) állt.

A PESTI MAGYAR SZÍNHÁZ MEGNYITÁSA: EMLÉKÉREM ÉS CORONA POLYGLOTTA

1837. augusztus 22-én avatták a Pesti Magyar Színházat. Előtte a megnyitást többször elhalasztották, ezt követően pedig 1838. József napjára tervezték a nagyszabású ünnepségeket, hiszen az épület még nem volt teljesen készen, s környezete annyira rendezetlen volt, hogy József nádor fogata nem tudott behajtani. A megnyitón sem a nádor, sem Széchenyi nem jelent meg. Mint Pukánszky jellemzi „Pest vármegye színháza, bár az ország több törvényhatósága járult hozzá felépítéséhez, a megíúsult országos színházzal szemben a kormány részéről provinciális színháznak tekintetett és nem részesült bővebb figyelemben. A figyelmet először Jankovich Miklós terelte rá, aki megnyitásának emlékezetére emlékéremet akarván veretni, a fennálló rendszabályok szerint az emlékérem rajzát, feliratát és köriratát engedélyezés végett a »K. K. Hofkammer in Münz- und Bergwesen«-hez terjesztette fel.”³⁸ Jankovich iratai közt bőséges anyagot találunk a tervezett emlékéremről.³⁹ 1837. július 8-án kelt levelében Böhm János Dánieltől, a neves bécsi ötvöstől rendelte meg az érmet 360 forintért.⁴⁰

Jankovich színházi iratai között megtalálható a tervezett emlékérem mindkét oldalának rajza (92/1—2. kép) és a tervezett feliratvariációk szövege. A rajz — magyar színház történeti érdekességen túl — Böhm János Dániel egy eddig a szakirodalomban ismeretlen munkájának is a terve. Az érmet egyik oldala a Zitterbarth Mátyás pesti építész által tervezett klasszicista színházépületet ábrázolta volna. A másik oldal a hidrát legyőző Herkulest. A jóváhagyásra felküldött feliratok a következők: a színház felett: „Pesti Magyar Színház”, alul: „MDCXXXVII”. A másik oldalon, Herkules felett: „Akadályon győz az erény”; a párkány kerületén: „Jobb hazafiak segedelmével Pest vármegye építette”. A hagyatékban fennmaradt metszeten a feliratok nem láthatók. A

feliratokra néhány változat is fennmaradt: „Ime emel a' tiszta magyar lélek maga önként Színházat Pest Vármegye által 1836.”, illetve „Buzgó, 's álhatatos Pest Vármegye ime kivívta A' Nemzetnek ügyét, 's így lett Színháza Magyarnek 1836.” Mindkét utóbbi változat feliratnak terjedelmes, a programot a tervrajz változata sűrítette a legpontosabban. Az érem verésére végül is nem kerülhetett sor. A Nemzeti Múzeum éremtárában egyetlen példány sem található, s Böhm János Dániel munkái közt sincs felsorolva. (Nemzeti színházi emlékérmek csak néhány évtizeddel később, az 1860-as években vertek.) Az emlékérem tervei: egyik oldalon a színház — az eredményre; a hidrát legyőző Herkules pedig a színházépítés körüli nehézségekre, a mottók: Pest megye dicsőségére, „jobb” hazafiakat összefogó szerepére utaltak.

Az emlékérem mellett Jankovich Corona Polyglotta (Linguarum Hungaria indigenarum) Thaliae Pest⁴¹ címmel emlékkönyvet szeretett volna kiadni, melyben magyar, latin és az ország nemzetiségei által írt versek köszöntik Thalia új hajlékát.

Mint egy keltezés nélküli fogalmazványában jelzi,⁴² a kettő együtt biztosította volna az ünnepélyes alkalomhoz méltó reprezentációt. Mindkettő késlekedett. A köszöntőversekre a Regélő és a Honművész közölte a felhívást, de Jankovich a sajtó mellett leveleivel⁴³ is felkereste az általa ismert költőket, a színház iránt érdeklődő hazafiakat. Jellemző, hogy az egyik felkért költő Kisfaludy Sándor,⁴⁴ akinek szemlélete közel állhatott hozzá, a másik: az ifjúkori benyomásokat idéző Batsányi János.⁴⁵ Batsányihoz írt leveléből tűnik ki a legtisztábban, mit is szeretett volna elérni a tervezett kiadvánnyal. „Hálaadásul szolgálhat ez valóban azon számos nyelvekkel élő népeknek — mert Hazánkban tsak a Magyarart esmérhetem juris publici inclyti Nemzetnek —, hogy a magyar Corona szárnya alatt menedék helyet nyerhettek, sógorság által boldogítván mégis eredeti nyelveket megtarthatták, egész Európában tsak Magyar Országban — mert más Országokban össze elegyedtek, el is enyésztek.” Mint a színházat köszöntő versek konvolutumának 99. oldalán feljegyzi: „Armenica, Bulgarica, Ruthenica, Serbica, . . . Valachica, Greca, Vandalica, Slavica, Croatica, Germanica, Boemica, Polonica, . . . Arabica, Italica, Gallica” magyar és latin nyelvű üdvözetekkel kívánta ünnepeltetni a pesti vármegyei színházat. Már a felsorolásnál érdemes lenne hosszasan elidőzni, számtalan, Jankovich eszmerendszerét sűrítő mozzanat található ebben a vállalkozásban.⁴⁶ A történelmi — szinte a világbirodalom ábrándját sejtető — múlt iránti nosztalgia, az európai nemzetek közé egyenrangú félként történő beilleszkedés vágya, a hazai soknemzetiségű állam adottságainak és ezen belül a nemzetek önálló nyelvi és kulturális útjának felismerése, de mindenek fölött a magyar rendiség megdönthetlenségébe, felsőbbrendűségébe vetett hit tükröződik benne. Az elképzeléssel a valóság állt szemben. Több mint 70 köszöntő érkezett Jankovichhoz, kizárólag jelentéktelen művek.

A konvolutum sorrendjében: 37 magyar nyelven, 2 örmény, 6 szerb—rác, 2 görög, 5 vend—tót, 6 német, 7 latin, 1 olasz, 1 francia, 1 cigány, 1 orosz, 1 héber nyelvű s még néhány szövegvariáció. Kik voltak a versek írói?⁴⁷ Jankovich személyes ismerősei; Dessewffy József (1—7. és 58—61. fol.), Fogarassy János Erdélyből (10—11. fol.), Makáry György (42—44. fol.), Pintér Mihály (77—88. fol.), Beöthy Zsigmond (54—55. fol.). Több evangélikus lelkész: Lájpczig János kapolcsi, Zala megyei evangélikus lelkész (17—18. fol.), Remete Márton rába-

bogyoszlói evangélikus prédikátor (19—20. fol.), Rózsavölgyi I., „Meszlényi ev. Prédikátor Erdélyből” (21. fol.), Fábíán István „Bogyoszlói segédpap” (25—26. fol.); egy uradalmi írnok: Mikó János „Uradalmi írnok Adony”-ból (23—24. fol.); ügyvédek: Anklé István „Tek. Kir. Táblai Hites Ügyvéd” (34—35. fol.), Kozma Ferenc „Kassáról ügyvéd és táblabíró” (49—53. fol.); tanítók: Kiss Endre „Jászberényi kir. Gyak. Nyelvtudományi osztályok tanítója” (30—40. fol.), Szép József „Tek. N. S. Veszprém Vármegye beli Helységben Soólyban a Reformata Iskolabeli Gyermektanító, ’s egyszer ’s mind Jegyzője” (89—90. fol.) és diákok: Nagy Elek „törvénytanoló” Révkomáromból (71—76. fol.), Victor József „Bölcsel. ev. tan.” (94—96. fol.), köszöntötték ódáival, elégiáival, prózával és döcögő hexameterekkel az új színházat.

A magyar versek írói közül nem maradt el a szép nem sem. Karacs Teréz (27—28. fol.), Takáts Éva (16. fol.) s Sztrókayné (32. fol.) a magyar színészet ügyének ihletett pártfogóiként jelentkeztek. A körkép tanulságos. Érdemes a Pesti Magyar Színház 1840-ben összeállított adakozási jegyzékét idézni.⁴⁸ Azokat a többségükben parányi hozzájárulásokat, amelyeket a nemzeti intézmény alapjaihoz a közönség tett le.

Jankovich akadémiai elképzeléseihez kapcsolódik a nemzetiségek nyelvén írt köszöntőversek gondolata. Mint kifejti, a Tudós Társaság „...neve ne legyen Magyar, mert ez által mind a külső Országi, mind pedig a Magyar Corona alatt lakó Horváth, Németh, Oláh, Tóth, Rác Nemzetek elidegeníttetnének. A Társaságnak pedig az a Tzélja, hogy ezekkel a magyar nyelvet megesmértesse és Hazánkban uralkodó gyakorlatnak tegye.”⁴⁹

A Pesti Magyar Színház megnyitására kért verseket a fentiek értelmében gesztusnak szánta a nemzetiségek felé és gesztusnak a nemzetiségek részéről. Ha közelebbről megnézzük a javaslatot, akkor derül ki abszurditása, hogy ez a több évtizedes magyar nemzeti színházi mozgalom alapcélkitűzésével állt szemben. A Nemzeti Színház megalapításakor egyértelműen kimondták, hogy ez a magyar színészet otthona, épületében kizárólag magyar nyelvű előadásokat lehet tartani, s ez nemcsak a német színészetre, de a többi nemzetiségre is vonatkozott. A köszöntéseket tehát az új intézményből nyelvi alapokon kizárt nemzetiségektől kívánta saját nyelvükön, és így egy meglevő, súlyos társadalmi ellentmondást akart igen egyszerű eszközökkel feloldani.⁵⁰

A beérkezett versek tanúskodnak a felhívás visszhangjáról. Örmény verset a szamosújvári Gabrus Zachar (100—102. fol.), román Dimitrie Bragyán (120—125. fol.), görögöt Romy Károly (128. fol.), szlovákot Pavel Jakubovič „cinkotai evangélikus lelkész” (129—141. fol.), vendet Kossics József „Felső-Szölnöki Plébános” küldött, hogy csak néhányat említsünk. A német nyelvűeket az erdélyi száz városok tudósai, Joseph Filtsch (153—160. fol.) és Gottfried Müller (161—166. fol.) írták. Az utóbbi, Goffredo Müller néven írt a „Litorale”, a magyarországi Tenger mellék nevében (204—207. fol.) olaszul, a francia nyelvet Louis Meltzer, „Professeur à B. Gyarmat” (208—213. fol.), a latint hivatalnokok, mint Josephus Cal. Csery „de Eadem, ad Regiam Scientiarum Universitatis Bibliothecam Jur. Cancellista” (180—183. fol.), Stephanus Ankle „juratus” (199—200. fol.), Koller R. „II. Humanitatis studiosus” (202. fol.) és a már említett L. Meltzer (175—179. fol.) küldték el.

Jankovich elképzéseit Gabrus Zachar örmény (100—101. fol., fordítása 102. fol.), Gottfried Müller olasz (204—205. fol., fordítása 206—207. fol.) és Literáti Nemes Sámuel „bővebben” magyarázott cigány köszöntése tükrözta a legpontosabban (214—217. fol., Benkovits cigány szövege alapján).⁵¹

A megnyitóra két köszöntő jelent meg, Pintér Mihályé és Gózony Józsefé. Az első Földváry Gábor, Grassalkovich Antal, Keglevich Miklós, Andrássy György; a második Földváry dicsőségét hirdette. A „Corona Polyglotta” eszméje érthető módon nem ihlette meg a korszak nagy költőit. A reformnemzedék hozzájárulása a magyar színház megnyitásához Vörösmarty prológusa, az „Árpád ébredése” volt.

A PESTI MAGYAR SZÍNHÁZ MINT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG JANKOVICH HÍRLAPI VITÁJA

A felépült Pesti Magyar Színházat a felhívás ellenére sem sikerült bérbe adni. Ki is jelentkezhetett volna bérlőként? A magyar társulatok mindenütt csak vármegyei támogatással tudták magukat fenntartani. Így nemcsak a tulajdonos maradt Pest vármegye, de most már az üzemeltetés gondja is a vállára szakadt. A kivezető utat a részvénytársasági egyesülés jelentette.⁵² A tíz alapító tag közt 5 részvénnel ismét ott találjuk Jankovichot, s az első páholybérlők között is szerepel. Jankovich változatlanul részt vesz a színház gondjaiban. 1839. március 18-án az Rt. közgyűlése a színházi számadások vizsgálatára kérte fel, amelyről a bizottság részletes tájékoztatást állított össze 1840. január 11-én. 1839. május 5-én az igazgató választmányba is beválasztják.⁵³ Tevékenységére szükség volt a vármegye számára ismeretlen és új feladatok leküzdésénél. Nemcsak Jankovich, de a magyar színház többi vezetői is ekkor ismerkedtek a színházüzem megszervezésének-vezetésének szerterágazó feladataival. A színház művészi kérdései kevéssé foglalkoztatták. Hírlapi vitába kétszer bonyolódott. Egyszer Schodelné, a Nemzeti Színház operatársulatának nemzetközi szinten elsőrendű énekesnője mellett szállt síkra,⁵⁴ egy másik alkalommal a Pesti Magyar Színház művészi színvonalát, vezetését kritizáló cikkel szemben foglalt állást. A Hírnök⁵⁵ számára írt cikke alapján látható igazán, milyen távol álltak tőle a hírlapi viták, a szabadabb kritikai szellem. A Pesti Magyar Színházat és társulatát — hibáival együtt — mint a sajátját, „jussát” védelmezte. A Hírnök cikkírója néhány — a színház színvonalát érintő jogos kérdést vetett fel, igaz gúnyos hangon. Művelik-e magukat színészeink? Megtanulják-e a szöveget és gyakorolják-e a deklamációt? Van-e „oktatójok, ki a költemények belsőbb értelmébe avassa a’ színészeket?” „Tanulnak-e járni, szerepeik mivoltához képest mozogni, állni, ülni, nevetni, s.a.t. ? Kivált a Conversatio darabokban.” „Meg tekintenek e’ más remek színpadot? nem a Pesti német színpadot, hanem a Bécsit, Berlint. . .”; „Történik-e’ már valami a’ Magyar színpadnak erkölcsi és művészeti tökéletesítésére?” A cikk írója — Munkácsy János — a független polgári hírlapirodalom szellemében a kívülálló szemével kritizált, poentírozott a magyar színészet érdekében és kárára. Jankovich az alapító, a folyamatosan tevékenykedő, a korszak magyar közviszonyai közt végül is eredményeket felmutató színpártoló nevében válaszolt: „kérdezni valakit négy szem között — kérdezni valakit nyilván az egész emberiség, vagy tsak Hazafiak

előtt is — kérdezni nem egy személyt, hanem egész Társaságot Törvényhatóságától megbízott egy morális testet — vagy olyan egyesületet, melynek tagjaitól azon kérdező a köz ügynek pártolására sem fel nem szólított, sem tanácsokban be nem avatott, és aki annak tárgyára soha nem is ügyelt még kevésbé adakozott — kérdezni színlett szerénységgel ...” — ez megengedhetetlen. A Pesti Magyar Színház „önhaszon és jutalom nélkül tsupán a jónak és szépnek azaz a valódi műveltségnek elérésére törekedő jeles Intézet ...”; „Azt vélni — azt jövendőlni, hogy a’ *Magyar színészet silány erény és ízlés iskolája maradand*, annyi mint a Magyarat az Istentől Külömben, mintsem a’ szomszéd Nemzetek teremtettének; — a természettől nem oly lelki és testi tehetséggel, mint akár a’ Német, Francia, Angol s’ a’ t. bírnak alkottatnak ok nélkül és tsak indulatból ... állítani.” „Illy szörnyű merészet ...”

Jankovich a Hírnök számára írt cikkének e néhány sora összefoglalja a felgyorsult politikával szembeni állásfoglalását: „*Változásról, akár külső, akár anyagi változást nem óhajtok*, de róla tudni sem kívánok, történeti tapasztalatokból és a világ folytából telyesen meg győződvn, hogy illyeket a’ többség *mindég* óhajt; hogy azok a’ többes vagy erősebb részre ugyan mindég — de *bezeg nem jobra* mindég — hajolnak; hogy többnyire inkább veszedelmet, mint nem előre képzelt boldogságot eszközlenek, s terjesztenek ...”

Jankovich a színház kapcsán fogott tollat, de ez az írása magyarázatot ad későbbi mellőztetésére. Jankovich Miklós színházpártoló tevékenysége felett azzal, hogy az 1819—1820-as években korszerű színházi tervezete csak kéziratos fogalmazvány maradt, az 1830-as évek végére, az 1840-es évek elejére már eljárt az idő. A reformkorban a színház nemzeti, művészeti hivatásáról többet és jól tudott Katona, Kölcsey, Bajza és Vörösmarty, a potenciálisan rendelkezésre álló polgári színházüzem és a felette rendelkező hatalom birtoklása nélkül.

JEGYZETEK

¹ Pukánszky Kádár J., A Nemzeti Színház százéves története I—II. k. Bp. 1938—1940. II. k. Iratok a Nemzeti Színház történetéhez. 136—140.

² A Nemzeti Színház megnyitását megelőző színházi mozgalmakról máig legteljesebb áttekintés Bayer J., A nemzeti játékszín története I—II. k. Bp. 1887., *uő*, Nemzeti játékszín mint közügy. Bp. 1900. Klny. a Budapesti Szemléből.

³ Színházi iratait rendezve az OSzK Kézirattára őrzi: Fond 16/65—80. 1958-ban vétel útján került a Kézirattár állományába.

⁴ Az első magyar nyelvű szintársulatról l. *Mályuszné Császár E.*, Kelemen László színháza. In: Tanulmányok Budapest múltjából XI. k. Bp. 1956, 153—198., *Kerényi F.*, Az első magyar hivatásos szintársulat társadalmi kapcsolatairól. Századok (1974) 2. 423—426.

⁵ *Ferenzi Z.*, A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár 1897., újabban: *Enyedi S.*, Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei 1792—1821. Bukarest 1972, 17—23.

⁶ *Bodolay G.*, Irodalmi diáktársaságok 1785—1848. Bp. 1963, 122, 757.

⁷ *Berlász J.*, Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei. L. jelen kötet: 23—78.

⁸ Pukánszky Kádár Jolán idézett könyve mellett a Szekfü Gyula (szerkesztésében megjelent Iratok a magyar államnyelv kialakulásának történetéhez. Bp. 1926.) vonatkozó szemelvényei alapján rekonstruálható a magyar nyelvű színjátszás ügye az országgyűléseken. Továbbá vö. *Solt A.*, Dramaturgiai irodalmunk kezdetei (1772—1826). Bp. 1970, 82—83, 90—104.

⁹ *Solt A.* i. m. 29—82.

¹⁰ Bayer J. i. m. 1887, I. k. 378—411.

¹¹ Toldy F., Irodalmi társas köreink emlékezete Bessenyeitől Kisfaludy Károly köréig. A Kisfaludy-Társaság Évlapja. Új Folyam X (1874—1875) 212—216.

¹² Solt A. i. m. 84.

¹³ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3005. 33, 36.

¹⁴ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 3005. 52—53. A színház és az Akadémia kapcsolatáról a reformkorban I. Gergely P., Az Akadémia szerepe a Nemzeti Színház létrehozásában. Magyar Tudomány 70 (1963) 655—659.

¹⁵ OSzK Kézirattár, Fond 16/3. Az összehasonlító adatokhoz I. Rexa D., A Nemzeti Színház megnyitásának története. Bp. 1928, 79—90. Másolatban közli az adakozók névsorát: Jelentése a' Pesti Magyar Színház építésére ügyelő küldöttségnek a' Színészeti Pénztár mibenlétéről. 79.

¹⁶ Kultsár I., Hazafui javallás magyar nemzeti théatrom építéséről, melly egyszer' smind a' fejedelmi szövetség győzedelmének, és a' három felség Pesten létének emlékeztető jele légyen. Pest 1814., uő, Buzdítás a nemzeti théatrom felépítésére. Pest 1815.

¹⁷ OSzK Kézirattár, Fond 16/67 Nr 5. és 16/17. Nr 1.

¹⁸ Báthory I., A Nemzeti Színház építésének és lebontásának története. Bp. 1914.

¹⁹ OSzK Kézirattár, Fond. 16/67.

²⁰ Kádár J., A budai és pesti német színészet története 1812-ig. Bp. 1914., Pukánszky Kádár, J., Geschichte des deutschen Theaters in Ungarn. München 1933.

²¹ Kultsár I. i. m. 1815. 3.

²² A német színészettel történő összehasonlítást a 20. jegyzetben megadott irodalmon túl a helytörténeti monográfiák alapján jeleztük. Ezek közül a legfontosabbak: Pozsonyra: Heppner A., A pozsonyi német színészet története a XVIII. században. Pozsony 1910., Benyovszky, K., Das alte Theater. Kulturgeschichtliche Studien aus Pressburgs Vergangenheit. Bratislava-Pressburg 1926., Kassára: Benczur V., A kassai játékszín. Kassa 1924., Flórián K., A kassai német színészet története 1816-ig. Bp. 1927., Győrre: Lám F., A győri német színészet története 1742—1885. Győr 1938.

²³ Lauschmann Gy., A székesfehérvári színészet múltja. Székesfehérvár, 1899., Cenner M., Magyar színészet Székesfehérvárott és Fejér megyében. Székesfehérvár 1972.

²⁴ OSzK Kézirattár, Fond 16/460.

²⁵ OSzK Kézirattár, Fond 16/516.

²⁶ Játékszín I. k. 4.

²⁷ Pukánszky Kádár J. i. m. 1938, I. k. 18—22.

²⁸ Uo. 23.

²⁹ Bayer J. i. m. 1887, I. k. 34.

³⁰ Az Erdélyi Énekes Társulat pesti szereplésére és a Fedor Grimm történet tárgyalásokra vonatkozó színház-történeti forrásokat tételesen megadjuk, a szövegben csak az alszámokra hivatkozunk. OSzK Kézirattár, Fond 16/70.

Nr 1. Extract des Theater Contracts mit Herrn Grimm. 8. Nov. 1826. Kam. ratifikálása 1827. ápr. 4. 11027 sz. alatt. — Nr 2. A Preciosa c. énekes játék színlapja, 1827. dec. 4. — Nr 3. Thaisz András levele Jankovich Miklóshoz a színjátszás barátainak egybehívása ügyében. 1837. dec. 19. — Nr 4. Mesterházy (vármegyei ügyész) átirata Pest város kereskedő grémiumához Jankovich Miklós felperestől a színészet támogatására felvett összeg visszafizetése ügyében. 1828. jan. 2. — Nr 5. Grimm elismervénye 1400 forint átvételéről, felsorolva a 8 magyar nyelvű előadás megtartására vonatkozó megállapodás hat pontját. 1828. jan. 6. — Nr 6. Az Erdélyi Énekes és Színjátszó Társaság tagjainak fizetési rendje. 1828. jan. 8. — Nr 7. Jankovich latin nyelvű fogalmazványa Pest város magisztrátusához a Grimm-féle szerződés ügyében. 1828. jan. 27. — Nr 8. Pest megye latin nyelvű átirata a város magisztrátusához a Grimm-féle szerződés ügyében az előbbi fogalmazvány szavaival. 1828. jan. 27. — Nr 9. Kimutatás a Theatrum Cassájáról Kiss Sándor theatromi perceptortól. 1828. jan. 24. — Nr 10. Mesterházy értesíti Jankovich Miklóst, hogy a 4. tételben említett kereskedők fizetési kötelezettségüknek nem tettek eleget. 1828. jan. 31. (latin). — Nr 11. Január havi színházi bevételek és kiadások elszámolása Szentpétery és Szerdahelyi aláírásával. 1828. — Nr 12. A Hét Választó termében tartandó magyar előadásokra vonatkozó szerződés, rajta a Jankovich által fizetett előleg nyugtája. 1828. febr. 2. — Nr 13. A színtársulat tagjainak kötelezvénye, miszerint a Jankovich közbenjárására felvett előleget megfizetik. 1828. febr. 1. — Nr 14. Elismervény a Jankovich Miklós által a színház céljaira gyűjtött pénz felhasználásáról. 1828. febr. 11. — Nr 15. Carolina Grimm férje nevében a város magisztrátusához intézett beadványa. 1828. febr. 2. — Nr 16. Szeber Károly szenátor és Eicholtz János rendőrkapitány

előterjesztése a magisztrátushoz (1828. febr. 3.) csatolva Grimm Carolina fenti (15. sz.) beadványát, kinek férje új társulat szerzése érdekében távol van. Megismételve a fenti kifogásokat javasolják, hogy a magyar társulat bevételeinek 1/3 részét legyen köteles átengedni Grimmnek, mivel a nádor maga és a megye is támogatja, hogy a magyar társulat heti két alkalommal játsszon. Hogy melyik napokon legyen magyar előadás, arról a szerződés nem intézkedik. Az előadások megtartását Jankovich és Fáy támogatja. — Nr 17. Pest megye közgyűlésének (1828. febr. 4.) 330. sz. jegyzőkönyve: a magyar színház ügyében hozott végzése, a Deron és Jüttner telek eladása, valamint a német és magyar előadások váltakozó megtartása tárgyában. — Nr 18. Az erdélyi színészek kérelme a vármegyéhez jövőbeni lakásuk, valamint az elutazási költségek előteremtésének támogatására. 1828. febr. 5. — Nr 19. ua. — Nr 20. A Magyar Énekes és Színjászó Társaság Alázatos bútsúvétele. 1828. febr. 6. Nyomatvány. — Nr 21. Kolozsvári színészek nyugtája, 150 forintról, melyet Jankovich Miklós gyűjtéséből átvettek. — Nr 22. Az Erdélyi Hazai Híradóban megjelent cikk másolata, mely a Pesten, 1827. dec. 19-én lejátszó színházi botránnyól számol be. — Nr 23. Gyűjtőív az adakozók névsorával. Gyűjtők: Thaisz, Belgrádi, Jankovich, Szilágyi. — Nr 24. A Magyar Színjászó Társulat tagjai. — Nr 25. Három pesti kereskedő (Muszok, Breschach, Boskovitz) névsora l. 4. és 10. tétel. — Nr 26—27. Két gyűjtőív minta az erdélyi színészek segélyezésére. Jankovich Miklós írása. — Nr 28. A Grimm-féle szerződés fogalmazványi példánya. Jankovich Miklós írása (német). — Nr 29. Az előbbi tisztázata é. n. Jankovich Miklós írása. — Nr 30. A Grimm-féle szerződés (1828. évi) meghosszabítása 1830-ig. Jankovich Miklós írása (német). — Nr 31. Javaslat az Erdélyi Énekes Társaság tagjainak megajándékozására, é. n. Jankovich Miklós írása. — Nr 32. Van-e a Sz. Királyi Városoknak Jussok, hogy a Magyar Jászó Társaságot a Városi Theatromból ki zárják? 1828. Jankovich Miklós fogalmazványa.

³¹ Déryné naplója. Sajtó alá rendezte: Bayer J. Bp. é. n. II. k. 374—377., III. k. 379.

³² Bayer J. i. m. 1887, I. k. 460—469.

³³ A Tudományos Gyűjtemény 1821-ben feltett kérdéseire érkezett válaszként *Katona J.*, Mi az oka, hogy Magyarországban a játékszini költő-mesterség lábra nem tud kapni? Tudományos Gyűjtemény V (1821) 4. 3—22., *Prepelitzay S.*, A játékszinről egy szó annak idejében. Tudományos Gyűjtemény V (1821) 12. 71—81., *uő*, Hazafiai figyelmeztetés a magyar nemzeti játékszinünkre. Tudományos Gyűjtemény VI (1822) 11. 36—55. Egyik tanulmány sem foglalkozik a gyakorlati megvalósítás kérdésével.

³⁴ Részletesen l. *Belitska-Scholtz H.*, Széchenyi és a magyar színházépítési törekvések. Építés—Építészettudomány (1974) 3—4. 535—552.

³⁵ *Széchenyi I.*, Magyar játékszinről. Pest 1832.

³⁶ OSzK Kézirattár, Fond 16/67 Nr 7. Jankovich és Fáy kapcsolatához l. *Badics F.*, Fáy András életrajza. Bp. 1890, 363—366, 272—301.

³⁷ Vörösmarty Mihály levelezése II. k. (Szerk.: *Brisits F.*) Bp. 1965, 85—87.

³⁸ *Pukánszky Kádár J.* i. m. 1938, I. k. 74—75.

³⁹ OSzK Kézirattár, Fond 16/72.

⁴⁰ OSzK Kézirattár, Fond 16/234.

⁴¹ OSzK Kézirattár, Quart. Hung. 4100 241 fol.

⁴² A fogalmazvány szövege: „... értesítjük az illető közönséget, hogy az emlék pénzek megjelenhetése iránt a' bécsi illető hatóságoktól csak nem régen adatván ki az engedelem, azok Bécsben kevés idő előtt vétethettek csak munkába ... Az üdvözetek megjelenése a' pénzekével össze lévén párosítva, azok jövő hónapban adatnak sajtó alá. Kinyomatásukat a' pesti könyvnyomtató urak minden díjfizetés nélkül, hazafias érzelmüktől ösztönözve, voltak szivesek felvállalni.” OSzK Kézirattár, Fond 16/72.

⁴³ OSzK Kézirattár, Fond 16/229. Bitnitz Lajos szombathelyi professzorhoz vend—tót köszöntők ügyében; Fond 16/320. Gorove Lászlónak Varsányba örmény köszöntőkért; Fond 16/570. Sárkány Sámuel evangélikus főesperesnek.

⁴⁴ Jankovich Kisfaludy Sándorhoz írt levelét nem találtam; Kisfaludy válaszelevelét Korompay Bertalan tette közzé (Kisfaludy Sándor levele Jankovich Miklóshoz.) Irodalomtörténet 53 (1943) 143—144.

⁴⁵ Az idézett Batsányihoz írt levélre *Boda M.*, Jankovich Miklós Magyar Könyvtára c. szakdolgozatának függeléke alapján hivatkozunk. Bp. 1961. — Az OSzK Kézirattár, Fond 16/709 jelzetű Batsányihoz írt levél a Corona Polyglotta tárgyában kevesebb utalást tartalmaz a programra.

⁴⁶ Különösen *Fenyő I.*, Az irodalom republikájáért 1817—1830. Bp. 1976, 34—5, 38.

⁴⁷ A szerzők meghatározásához az aláírásokból vettem az idézetteket, továbbá használtam Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái c. művének megfelelő köteteit. Csak elvétve találtam adatokat a szerzőkről.

⁴⁸ 1840. jan. 20-án kelt Kimutatása a pesti magyar színház értéki és szenvedő állapotjának. Közölve: *Pukánszky Kádár J.*, i. m. 1938, II. k. 105—135.

⁴⁹ MTA Kézirattár, Széchenyi István iratok K. 166. Nr 89—90.

⁵⁰ A nemzetiségi kérdéshez *Varga János* A nemzeti nyelv szerepe a polgári fejlődésben Magyarországon (Történelmi Szemle IV (1963) 3. 284—304) c. tanulmányát használtam.

⁵¹ Néhány idézet az említett köszöntőkből: Gabrus Zachar örmény nyelvű versében miután kifejti, hogy I. Lipót óta béke van, az ország virágzik, a 10. versszaktól a mellékelt magyar fordításban így folytatja: „Elvándorolván kebeléből / a minden szomorúság, és / egoismus, édes Atyává / 's Anyává leve minden nemzetnek / Közönségesen itt élünk / a tulajdon fiaival egy / akolban egy fejedelem alatt / Illék tehát örvendenünk / Németnek, Totnak, Horvát/nak Örménynek, az oroszal / göröggel, szerbbel, oláhal, zsidóval / Óhajtvá a 'Nagy Magyar / Nemzetnek mindnyájunk / tapsolván, annak, nagy / vitézségét tisztelvén méltóságát / Kitől az Országban plán/tálatnak a' palérozásnak minden plántai . . .” — Gottfried Müller olasz versének fordításában: „Ép szívvel köszöntjük az új színpadot / Virágzandót, mely győzve emeli fejét, / Idézzén ki a' Magyar' Műerejét, / Chorusban dallva nagyot / szépet 's igazat. / Annyi sok nyelvű népek egyesülvén / Derék magyarnak irigylett honjára! / Rokon érzettel fel és tisztelettel! / A magyar új Thaliának, felhevülvék, / Szép áldozatot vigyünk óltárára, / S tétessük szent lángját részvétellel.” — Benkovits cigány szövegének bővebb magyarozatát Literáti Nemes Sámuel tolmácsolta.

⁵² *Pukánszky Kádár J.* i. m. 1938, II. k. 67—73.

⁵³ OSzK Kézirattár, Fond 16/75 Nr 3., Fond 16/74. Nr 4., Fond. 16/75. Nr 7.

⁵⁴ Dunapartyról. 4 számozatlan oldal; Szerző, hely és megjelenés éve nélkül jelent meg. Ifj. Jankovich Miklós családjának tulajdona. Stílusa alapján Jankovich írhatta.

⁵⁵ OSzK Kézirattár, Fond 16/78.

JANKOVICH MIKLÓS ÉS A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET

A magyar őstörténetírásnak, mint ahogyan a magyar művelődésnek történetében is, jelentős helyet foglal el az 1790-től 1848-ig terjedő periódus. Különösen az 1825 és 1848 közötti években, tehát a tulajdonképpeni reformkorban ugrásszerűen megszorodott a magyar őstörténeti művek száma az előző évtizedek terméséhez képest, mely világosan jelzi azt a megnövekedett igényt, mely az őstörténettel mint a nemzeti öntudat buzdítójával szemben jelentkezett.¹ E korban élt Jankovich Miklós, akit a múlt, a „régiség” minden vonatkozása érdekelt. Nem maradt érzéketlen a magyar őstörténet kérdései iránt sem, s ez alkalommal tevékenységének ezt az eddig egyáltalán nem értékelt területét kísérlem meg bemutatni. Először saját őstörténeti műveit, nézeteit vesszük szemügyre, majd az őstörténészek és őstörténeti utazások pártolásában betöltött szerepét.

Jankovichnak mindössze egy nyomtatott, magyar őstörténeti vonatkozású munkája ismeretes, az 1812-ben megjelent Magyar szó-nemzés.² Mielőtt beletekin-tenénk munkájába, s értékelésére vállalkoznánk, vessünk egy pillantást a korabeli nyelvészeti jellegű munkákra. A nemzeti nyelveket a humanizmus fedezi fel, de a középkori teológiai szemlélet hatására még sokáig a héberre mint ősnyelvre próbálják a nyelveket visszavezetni. Eközben persze megindul a különböző nyelvek összehasonlítását, hosszú ideig még teljesen módszertelenül. A 18. században — de néha még előbb is — felbukkan már egy-egy helyes szóösszevetés, egy-egy nyelv helyes, későbbiekben igazolt genetikai összekapcsolása, mindennek azonban a módszeres nyelvhasonlításához még semmi köze. Az 1800-as évekre alakulnak ki azok a feltételek, melyek a nyelvrokonság és a történeti nyelvtudomány elméleti tisztázását lehetővé teszik. Az összehasonlító nyelvtudomány úttörői: a magyar Gyarmathi Sámuel, Franz Bopp és Rasmus Rask. Jelentős műveik megjelenési ideje: 1799, 1816, 1818.³ De ezek a nagy nevek csak a kezdeteket jelzik, az 1800-as évek nyelvészeti irodalma Magyarországon még 17—18. századi cipőkben jár. A magyar nyelv ősiségét, a héberrel és más keleti nyelvekkel való rokonságát hirdetik. A kor leghíresebb magyar nyelvésze, Beregszászi Pál is az általános keleti nyelvrokonság híve: a magyar keleti nyelv, s minden keleti nyelvvel — a héberrel, a törökkel, a perzsával stb. — szegről-végről rokon.⁴ A Sajnovics és Gyarmathi által elindított finnugor rokonításnak nem nagyon akad híve az általános keleti rokonsággal szemben, de ha van is ilyen, nem szabad ezeket az állásfoglalásokat túlértékelnünk. A múlt században Pray vagy most Dugonics és Révai, nem mai tudományos értelemben voltak hívei a finnugor rokonságnak, hiszen a nyelvrokonság elméleti kérdéseit (ősi elem, átvétel stb.) csak a 19. század első felében dolgozzák majd ki. A finnugor rokonság melletti állásfoglalás ekkor csak érzelmi melléállás vagy jó intuíció alapján volt lehetséges. Az 1800-as években Magyaror-

szágon még a mindent mindenből megmagyarázni tudó, tökéletesen módszertelen etimologizálás volt jellemző. Ennek az irányzatnak hírhedt képviselője volt Pázmány Sámuel, ősatyjaként pedig Otrókoci Fóris Ferencre tekinthetett vissza.⁵

Jankovich jó klasszikus műveltséggel és jogi-történelmi képzettséggel rendelkezett, mely ismeretek elengedhetetlenül fontosak voltak műgyűjtői tevékenysége számára, nyelvészeti képzettsége azonban nem volt. E tekintetben egyáltalán nem egyedülálló korában, hiszen alapos nyelvészeti ismeretekkel alig rendelkezett valaki kora őstörténészei közül. Jankovich nyíltan be is vallja ilyen irányú képzetlenségét könyve előszavában, s józanságára vall, hogy ő nem összehasonlító nyelvészettel vagy nyelvhasznalással akar foglalkozni, a nyelv eredetének kérdését másokra bízván, hanem a szavak eredetével, azaz etimológiával. A nyelvhasznalást ő „nyelv-származásnak” nevezi, az etimológiát pedig „szó-nemzésnek”. Jankovich ötven magyar „szó-nemzése” vagy mai szóval szófejtése tehát a magyar etimológiai irodalom korai, sok szempontból értékes megnyilatkozása. „Midőn immár a’ Philológiát Nyelv származásnak nevezem, . . . illy név alatt az emberi nemzettől mind ez előtt gyakorlott, mind most életben lévő valamennyi nyelveknek idővel egymástól történt származások, és eredetek Tudományát értem. És így ámbátor a’ nyelv egyes igéinek eredete (Etymologia) e’ széles tudománynak része volna, mindazonáltal aztat a’ Philológiától külömböztetve vizsgálóra venni lehetne: mert tapasztalásból tudjuk, és a’ Történetek-írói bizonyítják, mennyi uj igék napról napra támadnak, és bé vétettnek olyan Nemzetek nyelvéből, a’ kiknek eleikhez közünk nem lévén, nyelvünket azoktól származtatnunk semmikép sem lehet.”⁶ Jankovich szerint tehát az etimológiának — jóllehet a nyelvtudomány része — önálló létjogosultsága is van, hiszen a kölcsönzések révén az etimológiai kutatásnak a nyelvészetten kívüli, tágabb művelődéstörténelmi tanulságokat is figyelembe kell vennie. Jankovich bírálja azt az etimologizálást, amely csak a hangalak hasonlóságát veszi figyelembe, még a jelentést is elhanyagolva, s ily módon két szót rögtön közös eredetűnek vél. Különösen a 18. századi protestáns szerzőket ítéli meg, akik „szorgalmatos foglalatoskodásokat szinte a’ *Maniáig* üzték, minden annyai nyelvben lévő szavakat Zsidó nyelvből akarván származtatni”.⁷ Később név szerint is említi Pázmányt és Otrókocsit mint a kalandos etimologizálás rossz példáit.⁸ „Mire érdemelhessük tehát továbbá azokat, kik sem elégséges értelmet, sem hangot a’ tzelra vett Igében találván, a’ szónak tekerésére, szorongatására, betüinek változására, kény szerint való szabadsággal élnek, hogy így azon igét valamelly esméretes szóhoz egyeztetvén, kívánt származását ki tsikarolhassák.”⁹ Találó jellemzés lehetne akár nem egy mai etimológusra is!

Megállapítja, hogy a hangalak és a jelentés azonossága alapján kapcsolható össze két különböző nyelvben levő szó, a szavak összetartozása azonban még nem jelenti a két nyelv genetikus kapcsolatát. Jankovich itt, s a következőkben még többször az átvétel és ősi rokonság között próbál különbséget tenni. „A’ szavaknak akár értelme, akár hangja, a’ nyelv származására ugyan soha sem, de az igék eredetére is tsak éppen abban az egy esetben, ha mind a’ hang, mind az értelem egy, és közös, vezethet bennünket. — Ez az a tantorithatatlan talpkő, mellyen a’ Szó-nemzés, vagyis az igéknek eredete építhetik . . .”¹⁰ Felfedezi a szavak hangalakjának történetiségét, észrevévén, hogy az oklevelek adatai sok esetben

eltérnek a mai hangalaktól, s felfigyel a hangváltozásokra is.¹¹ Látja, hogy bizonyos végződés hangalakja jellemző erre vagy arra a nyelvre, s ez sok esetben perdöntő egy átvétel irányának megállapításában. Ily módon tartja az *apáca* és *László* szavunkat szláv eredetűnek, mivel a *-ca* és *-slav* jellegzetesen szláv végződés.¹² Ezek a megjegyzései ma is helytállóak. Felveti Jankovich azt is, hogy ha a hangalak és jelentés egyezik két nyelv egy szavában, hogyan állapíthatjuk meg, hogy melyik nyelv volt az átadó. A fenti példa már egy ilyen kritérium volt, de Jankovich általános zsinórmértékül azt szabja meg, hogy „... mindenkor a' régiebb, 's előbb tökéletességre lépett Nemzetekről az igéket másokra eredni vélem; bizonyosnak tartván, hogy mennél vadabb, és tudatlanabb lenne valamely Nemzet, annál inkább szűkölködnék az esméretekben, és kétség kívül az esméretek jegyében is, az az: az igékben”.¹³ Egészében véve jó meghatározás, mindössze a régiség, ősiség eszméjétől nem tud szabadulni Jankovich. Elvét a magyar nyelv példáján a következőképpen illusztrálja. A szlávokat (nála *tót* néven), „... mind régiebbeknek, mind pedig tudósabb, és gyakorlottabbaknak ítélvén Árpáddal északi vad Tartományokból bėjövő Magyaroknál, midőn számosabb egy hanggal, és értelemmel bíró igéket a' Tóthoktól eredetteknek állítok, nem gondolom, hogy hibázok ...”.¹⁴ Jankovich megállapítása, a szláv nyelvek régiebb voltát illető megjegyzésén kívül ma is helytálló.

Amint Jankovich fejtegetéseiből látható, mai szóval élve a jövevényszó-kutatás problémái izgatták legjobban. Pragmatikus, műgyűjtői elméje nem hevült fel a nyelv távolabbi eredetének kérdései iránt, mindössze annyit szögez le, hogy a magyar egyik európai nyelvhez sem tartozik eredet szempontjából, jóllehet sok szót kölcsönzött az európai nyelvekből.¹⁵ Ez lényegében igaz megállapítás ma is, hiszen Jankovich a finn és észti nyelvet szemmel láthatóan nem ismerte. Utal rá, hogy a latin (nála római), a szláv (nála *tót*) és germán (nála német) nyelvek esetleg további közös őstre vezethetők vissza (az indogermán szót nem írja le), de „... a' Philológiának e' része — jegyzi meg tárgyilagosan — még a' mi időnkben is gyermekségben van”.¹⁶

Jankovich meglepően helyes etimológiai elveinek áttekintése után lássuk hát a gyakorlatot, azaz ötven szófejtését. A Magyar Szó-nemzés csonka, kéziratos változata megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában.¹⁷ Ez a kézirat jóval kevesebb anyagot tartalmaz a megjelent könyvnél (mindössze egy címszó van, a *bibas*, mely kimaradt a nyomtatásból), ezért gyakorlatilag elhanyagolható.¹⁸ A következő táblázat szemlélteti az ötven szó Jankovich által adott magyarázatait, mellette pedig A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának állásfoglalását. A jelölt nyelvek a szót a magyarba átadó nyelvet jelölik, az *eredeti* szó pedig Jankovich terminológiájában azt jelenti, hogy a magyar szót nem tudjuk semmilyen más nyelvből való átvételként, kölcsönszóként magyarázni. A kurzívált szavak a mű kéziratos példányában is szerepelnek, lényegében a könyvbenivel teljesen azonos szövegezésben.

Jankovich 51 szómagyarázata (nála a *szék* és *Székesfehérvár* egynek számít), mint láthatjuk 12 tulajdonnév-magyarázatot is tartalmaz, 2 esetben fejtegetése oly zavaros, hogy nem derül ki, mit tart a szó eredetéről (*ló*, *lyuk*), 1 esetben pedig (*fejedelemasszony*) nem ad magyarázatot, mindössze azt közli, hogy a szó az *apáca* megfelelője. A maradék 36 szóból 23-at jövevényszóként magyaráz (latinból,

	Jankovich	TESz
<i>ágyú</i>	eredeti	vitatott: 1. ótörök, 2. áld -ból
<i>angyal</i>	latin	latin, talán szláv közvetítéssel
Apáti	apát -ból	—
apát-úr	német	szláv
Apát-falva	apát -ból	—
Apát-földe	apát -ból	—
apáca	szláv	szláv
<i>Apostag</i>	görög	—
<i>árkus</i>	latin	latin
<i>betű</i>	eredeti	ótörök
Buda	szláv	—
fejedelemasszony	—	—
<i>font</i>	német vagy latin	német
<i>gálya</i>	olasz	olasz
<i>gazda</i>	szláv	szláv
<i>gida</i>	szláv	szláv
<i>Gizella</i>	német	vitatott: 1. belső, 2. Gedeon szn.-ből
<i>Göncöl</i>	német	—
<i>göncölszekér</i>	magyar összetétel, első tag német	magyar összetétel, első tag német
<i>guta</i>	arab	latin
<i>harang</i>	eredeti	ótörök
<i>igézni</i>	igé -ből, mely eredeti	igé -ből, mely ótörök
<i>írás</i>	eredeti	ír -ből, mely ótörök
<i>keszkenő</i>	kéz + kendő összetétele	kéz + kenő összetétele
<i>korbács</i>	perzsa	oszmán-török
<i>László</i>	szláv	—
<i>lat</i>	német	német
<i>ló</i>	zavaros fejtegetés	ősi örökség az ugor korból
<i>lyuk</i>	zavaros fejtegetés	valószínűleg finnugor
<i>márka</i>	jövevényszó	végző soron német
<i>marha</i>	jövevényszó	német
<i>Megyer</i>	a magyar szóból	—
<i>narancs</i>	görög	olasz
<i>nemes</i>	nem -ből, mely eredeti	nem -ből, mely bizonytalan
<i>néma</i>	a magyar és szláv szó közös forrásból	szláv
német	szláv	szláv
olvasni	eredeti	bizonytalan, esetleg finnugor
<i>ördög</i>	eredeti	ismeretlen
orosz	szláv	ótörök
<i>pénz</i>	eredeti (nem szláv)	szláv
Pest	szláv	—
püspök	szláv	vándorszó, közvetlenül inkább német, mint szláv
zsídó	szláv	szláv
zsoltár	szláv	szláv
zsolozsma	szláv	szláv
szék, Székesfehérvár	eredeti	ótörök; —
Tata	Teodatus névből	—
tréfa	francia, középkori latin	olasz, esetleg középkori latin
úr	eredeti	bizonytalan
<i>vezér</i>	eredeti	vez- többől, mely finnugor

szlávból, németből, görögből, arabból, perzsából) és 13-at eredeti magyar szóként értelmez. Ha meggondoljuk, hogy e 36 szóból a TESz 27-et tart jövevényszónak, s 9-et finnugor, vitatott vagy bizonytalan eredetűnek, nem is végzett Jankovich rossz munkát. Nyilvánvalóvá válik, hogy Jankovichot elsősorban a jövevényszó-kutatás érdekelte, s ha egy szóról nem tudta kideríteni, hogy egy másik nyelvből került a magyarba, akkor eredeti magyar szónak hitte, nem folytatván a vizsgálódásokat. Ez a kizárásos eljárása igen figyelemreméltó a korában, amikor az idegen nyelveket is inkább magyarrá akarták tenni, semmint hogy a magyarban idegen kölcsönzést elismerjenek. Ennek a Horvát István későbbi működésében mániává váló irányzatnak semmi nyomát nem lelhetjük Jankovich szófejtéseiben. Az európai nyelvekben való ismeretei lehetővé tették számára, hogy a legtöbb latin, szláv és német kölcsönzést nagyjából helyesen ismerje fel nyelvünkben, jóllehet tudta, hogy a filológiának e része idejében még kimunkálatlan volt. Ugyanakkor a keleti nyelvekben nyilvánvaló teljes járatlansága következtében két keleti nyelvből való szófejtése (*guta* és *korbács*) nem helytálló, ugyanakkor 13, általa eredetinek tartott szó közül 5 darab biztosan ótörök eredetű (*betű, harag, ige, ír, szék*), kettőnél pedig (*ágyú, úr*) az ótörök eredet lehetősége felmerülhet, egyelőre vitatott eredetűek.

A 12 személy- és helynévmagyarázata közül 10 megfelelő, kettő esetében pedig (*Apostag, Buda*) ma sem tudunk kielégítő magyarázatot adni.¹⁹ A tulajdonnevek tárgyalásánál különösen előnyösen érvényesül Jankovich történeti képzettsége. A *Buda, Pest, Apostag* és *Göncöl* neveknél sok érdekes művelődéstörténeti mozzanatra hívja fel a figyelmet. *Apostag* esetében például figyelmeztet az 1805-ben lebontott középkori templomra, mely szerinte centrális alaprajzú, bizánci eredetű lehetett. A kövek között állítólag görög feliratosat is talált.

Jankovich Magyar szó-nemzéséről értékelően azt mondhatjuk, hogy a magyar jövevényszó-kutatás egy korai, értékes műve. Érdemei között a nyelvtörténeti adatok (oklevelek, régi könyvek, feliratok stb.) figyelembevételét s a művelődéstörténeti háttér kidolgozását említhetjük. Az e korban megszülető összehasonlító nyelvészet élvonalától a mű, szerzője nyelvészeti képzetlensége folytán, természetesen elmarad, de kora, az 1790 és 1848 közötti Magyarország nyelvészeti-őstörténeti munkái között igencsak megállja helyét. Nemzeti gögtől mentes tudós józansága pedig példamutató korában. Szófejtegetéseinek mintegy 50 százaléka nagy vonalakban ma is helytálló, s ez az arány, figyelembe véve irásának idejét, 1812-t, figyelemre méltó. Ha nem számítjuk Benkő József kéziratban maradt nyelvészeti munkáját 1791-ből,²⁰ melyet Jankovich természetesen nem ismerhetett, nem tagadhatjuk meg az úttörő jelzőt a jövevényszó-kutatás és szótörténet terén végzett tevékenységétől.

Jankovichot izgatták a magyar nyelv eredetének kérdései is, erről az érdeklődéséről tanúskodik egy ez ideig publikálatlan levele, melyet 1824 augusztusában intézett Párizsba, Julius Klaprothhoz, kora híres orientalistájához.²¹ Klaproth jeles sinológus és Belső-Ázsia kitűnő kutatója volt, aki *Asia polyglotta* című művében egy sor török, mongol, mandzsu-tunguz, finnugor és kaukázusi nyelvre vonatkozó értékes adatot közölt.²² A német tudós a korabeli orientalisztika fellegrárában, Párizsban működött ez idő tájt, s ismert Champollionnal, az egyiptomi hieroglifák megfejtőjével folytatott ádáz harca. Ehhez a nemzetközi tekintélynek számító Klaprothhoz fordul hát Jankovich, hogy a magyar nyelv

eredetével kapcsolatban érdeklődjék, és közben saját nézeteinek is helyt adjon. Utal rá, hogy olvasta Klaproth ázsiai nyelvekről szóló munkáit, s nem találta a magyar nyelv nyomát. Jankovich kifejti, hogy szerinte a hunok, kunok, kazárok és magyarok közös nyelvvel rendelkeztek, csak olyan nyelvjárási eltérések voltak közöttük, mint a mai germán nyelvek között. Jankovich tévedése itt nyilvánvaló, de ebben a tévedésében kora legtöbb tudósa osztozott. Ez egy őstörténeti hipotézis volt csupán, hiszen a hunok, kunok és kazárok nyelvéről semmilyen konkrét nyelvi anyag nem állt rendelkezésre. Ezután felhívja a figyelmet Jankovich, hogy ma is léteznek nyomai a kazároknak és kunoknak (orosz nevükön *polovci*), hiszen vannak *Kazár* nevű települések Magyarországon, a *palóc* nevet pedig a *polovci*val hozhatjuk összefüggésbe. E két megjegyzés találó, az előbbi igaz, az utóbbi tudományos hipotézisként ma is létezik.

Rövidesen kiderül Jankovich leveléből, hogy milyen nyelvméleti munkára támaszkodott, idéz ugyanis ifjabb Scaliger munkájából. Ifjabb Scaliger (1540—1609) a nagy humanista tudós, Scaliger fia, felállította az alapnyelvek (*linguae matrices*) elméletét. E szerint négy fő csoport van: a latin, a görög, a germán és a szláv, valamint hét kisebb nyelvcsoport (*septem minores matrices linguae*): az albán, a tatár, a magyar, a finn-lapp, az ír, a breton és a baszk.²³ Scaliger nyelvmélete, mely próbált rendet rakni a nyelvek sokfélesége között, teljességgel elavult volt az 1800-as években. Jankovich ezután leszögezi, hogy a magyar ázsiai és nem európai nyelv, s ezt nemcsak a nyelv, hanem az írás is bizonyítja, mely a runákhoz hasonlít, és jobbról balra halad, mint a keleti írások. Tehát a székely rovásírásra gondol, s itt Telegdi Rudimentájára és Bél Mátyás ismert könyvére hivatkozik. A székely rovásírásról tényleg megbizonyosodott hitelessége, ősisége, s keleti, a türk írással való összefüggése. De nyelveredet kérdésénél az írásra hivatkozni teljesen módszertelen, nyelv és írás eredete két különböző dolog. Jankovich végül közli Klaprothtal, hogy a magyar nyelvnek az ázsiai nyelvekkel való rokonságára vonatkozó véleményeket és adatokat, ha igényli, sokan bocsátanának rendelkezésére és ítéletére. Itt Jankovich világosan megfogalmazza a magyar nyelv eredetéről vallott felfogását: „... affinitas linguae Hungaricae, cum Asiaticis linguis, imprimis Tatarica, Mogolica, Persica, Haebrea, Arabica etc.” Világos foglalata ez a keleti nyelvrokonság elméletének, mely a 17—18. században általános volt, de Sajnovics, Gyarmathi munkássága után is uralta a magyar őstörténetet, egészen az 1860-as évekig. Mintegy ellentéte ez Gyarmathi 1799-ben megjelent klasszikus könyvcímének, mely viszont így hangzott: *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originis grammaticae demonstrata*. Jankovich tehát a nyelvrokonság kérdésében 17—18. századi alapokon volt, a finnugor nyelvhasonlításról teljesen érintetlen maradt. Amennyire sokra értékeltük etimológusi munkásságát, annyira kevésre tarthatjuk nyelvrokonságra vonatkozó nézeteit. Csak józan belátásának számlájára írhatjuk, hogy e téren való képzetlenségét ismerve, inkább a jövevényszó-kutatással foglalkozott nyomtatásban, ahol elméleti képzettségének korlátai kevésbé érvényesülhettek.

Jankovichnak a magyar nyelv és a nép eredete iránti érdeklődését nemcsak kiadott könyve és levele tanúsítja, hanem tudománypártoló tevékenysége is. A keleten maradt magyarság felkutatásának, megtalálásának vágya vörös fonálként vonul végig a magyar őstörténet-kutatáson. A 16—17. század után tényleges

magyar töredékek fellelését remélni már csak álmodozás lehetett, de a nemzeti romantika nem tett le erről csak a 19. század második felében. Jerney János 1844—1845-ben józanul már csak a „magyarok őshelyeit” akarja kinyomozni. Az 1820-as években azonban szenzációként hat, hogy egy Nagylaki Jaksics Gergely nevű ember magyarokkal találkozott és beszélt a Kaukázusban. A hírt az olvasók Perecsényi Nagy Lászlótól tudhatták meg 1825-ben, aki a Felső Magyar Országai Minerva c. folyóiratban számolt be Jaksics útjáról.²⁴ Hogy ki volt Jaksics Gergely, s merre járhatott, sokan megírták már.²⁵ Nyilvánvaló, hogy a fenti tudósítás misztifikáció, de meg kell vallanom, hogy inkább Perecsényi Nagy László rovására írom, mivel Jaksics a híradás megjelenésekor, 1825-ben halott volt, s nem tiltakozhatott.²⁶ A Jaksics-féle őstörténeti utazás egy ponton kapcsolódik Jankovich személyéhez, melyről eddig nem tudtunk. Jankovich ugyanis anyagilag pártfogolta Jaksics utazásait, mint ezt Jaksicsnak egy eddig kiadatlan, Jankovichhoz intézett leveléből megtudjuk.²⁷ A levél Ogyesszában, 1824. június 25-én kelt, tehát másfél-két hónappal Jaksics halála előtt. Ebben Jaksics mentegetőzik, hogy nem készítette még el a Kaukázus leírását, melyet Jankovich óhajtott, mivel nyomorúságos állapota és betegsége ebben meggátolták, bizonyos jegyzetei meg Jászvásárban (Iaşi) elégték. Az utóiratban kéri Jankovichot, hogy elzalogosított holmijait legyen szíves kiváltani. A levél pusztá meglepte érdekes, ez világítja meg ugyanis azt a tényt, hogy Jaksics útjának anyagi pártfogója Jankovich volt.

Jankovich Jaksics halála után sem szűnt meg támogatni az őshazakereső utazókat. Ógyallai Besse János kaukázusi útjának támogatója, s úti jelentéseinek a Tudományos Gyűjteményben közzétéveje volt. Besse útja, beszámolóit eléggé ismertek,²⁸ ez alkalommal csak Jankovich és Besse kapcsolatára térek ki. Besse útjának anyagi fedezetét a vármegyék és Jankovich Miklós önzetlen segítsége teremtette elő. Besse 1829. május 20-án indul el Bécsből hosszú útjára. Egy órával az indulás előtt még levelet ír Jankovichnak, melyben köszönetét fejezi ki a támogatásért, és ismerteti rövid útitervét.²⁹ Brünnön és Lembergen keresztül hamarosan Ogyesszába érkezik, ahonnan újból levelet intéz Jankovichhoz, június 19-én.³⁰ Jankovich végig kapcsolatban volt Bessével, s jelentéseinek elhelyezéséről gondoskodott.³¹

Jankovich a Bessétől kapott jelentéseket gondosan átnézte, s kijavítva hozta le a Tudományos Gyűjteményben. Ezek a javítások elsősorban stilárisak, de pár helyen kihagyások és megjegyzések is láthatók, melyek Jankovich korrekcióit tükrözik. Például a magyar *Szombati* névnek naiv grúz egybevetését Jankovich egy jegyzetben kijavítja, megjegyezvén, hogy a név a *szombat* szóból származik, mely viszont a keresztény terminológia része, s nem lehet a Kaukázusból eredeztetni.³² Besse délibábos szóhasonlításaiából sokat kihúz (természetesen a megmaradottak többsége sem állja ki a mai tudományos kritikát). Jankovich dicséretére legyen mondva, hogy kihagyatta Besse több mint kétoldalnyi szóhasonlításait,³³ melyeket Besse a következő szavakkal akart bevezetni: „... a’ következő példából ki tetszik, hogy 25. külömbféle nyelvekben, Törzsök Magyar Szavak találatnak.” Ebben a szójegyzékben módszertelenül együtt szerepelnek a magyar nyelv különböző nyelvekből származó jövevényszavai s egy sor téves összevetés. Jankovich igen józannak megítélt lexikológusi tevékenysége magyarázza, hogy miért ítélte ezt a részt kihagyandónak. Végül kihagyatta Jankovich a székely

rovásírás ábécéjét, melyet Besse valamelyik Bél Mátyásra visszamenő, romlott betűsorból ismerhetett.³⁴ Ez esetben nem tudni, mi vezette Jankovichot, ugyanis a székely-magyar rovásírást hitelesnek, ősinék tartotta, mint ezt két helyen is kifejti.³⁵

Áttekintve Jankovich Miklósnak, az őstörténettel foglalkozó tudósnak és mecénásnak tevékenységét, hátra van még, hogy megnézzük, nem maradt-e nyoma őstörténeti, nyelvészeti érdeklődésének széles körű levelezésében. A nagy Jankovich-levelezés e tekintetben negatív választ ad. Jankovich kiterjedt levelezésében igen kevés őstörténésszel érintkezett, s őstörténeti kérdésekről azokkal sem váltott szót. Mindössze a fent kiemelve tárgyalt Klaprothhoz intézett levél jelent kivételt. Fennmaradt levélváltása Fejér Györggyel, Gegő Elekkel, Horvát Istvánnal, Joseph Hammerral, Jerney Jánossal és Kállay Ferencsel.³⁶ Mindezek közül Jerney Jánossal való levélváltása tarthat némi érdeklődésünkre számot. Jerney ugyanis 1844-ben, keletre való elutazása előtt felajánlotta Jankovichnak eredeti oklevélgyűjteményét megvételre. Evvel kapcsolatban írt második levelének végén megemlíti, hogy megfejtetta a nagyszentmiklósi kincs feliratait, s hazajötte után publikálni fogja azokat.³⁷

Megismervén az őstörténész és nyelvész Jankovichot, egy magasabb elméleti képzettség nélküli, de józan kritikájú kutató arca rajzolódott ki előttünk, aki általában kora színvonalán állott, de kora kritikátlan nyelvhasonlításaitól tartózkodott. Ezek után meglepőnek tűnhet, hogy az általában kiváló kritikájú Kölcsy miért írja megvetően, Kazinczynak címzett levelében, hogy nem fog írni a Tudományos Gyűjteménybe, „míg a Jankovichianismo—Horvatianismus tartand”.³⁸ Feltehetően Kölcsy nem nagyon ismerte Jankovichot, s mint Horvát István barátját, vele egy kalap alá vonta. Az elmondottak alapján Jankovich, úgy hiszem, felmenthető a Horvátianizmus vádja alól.

JEGYZETEK

¹ Az 1790 és 1848 közötti magyar őstörténet korszakainak, jellemzésének általános vázlatát l. *Vásáry I.*, *Őstörténet és nemzeti tudat a reformkorban*. Itk 84 (1980) 15—25.

² MAGYAR | SZÓ-NEMZÉS | ÖTVEN PÉLDÁKBAN. | ELŐ-ADTA | W. JANKOWICH MIKLÓS | TÖBB N. VÁRMEGYÉKBEN HITELT-BÍRÓ. | PESTEN, | EGGENBERGER JÓSEF KÖNYVÁROSNAI. | 1812. || 139 p.

³ A nyelvhasonlítás történeti kialakulására l. *Róna-Tas A.*, *A nyelvrokonság*. Kalandozások a történeti nyelvtudományban. Bp. 1978, 48—71.

⁴ *Beregszászi Pál* főbb művei: *Über die Ähnlichkeit der hungarischen Sprache mit der morgenländischen*. Leipzig 1796., *uő*, *Versuch einer magyarischen Sprachlehre mit einer Hinsicht auf die Türkische und andere morgenländischen Sprachen*. Erlangen 1797.

⁵ *Pázmándy, S.*, *Schediasmata praeludialia*. Pestini 1786., *Otrokocsi Fóris, F.*, *Origines Hungaricae*. Franquerae 1693.

⁶ *Jankovich M.* i. m. 10.

⁷ Uo. 13.

⁸ L. az 5. jegyzetben említett műveiket.

⁹ *Jankovich M.* i. m. 14.

¹⁰ Uo. 11.

¹¹ Uo. 19—20.

¹² Uo. 22.

¹³ Uo. 23.

¹⁴ Uo. 23—24.

¹⁵ Uo. 28.

¹⁶ Uo. 27.

¹⁷ Magyar Szavaknak Eredete, és Régisége. Írta: Id. Jankowich Miklós. OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 18.

¹⁸ A nyomtatásból feltehetőleg a szómagyarázat obszcén vonatkozása miatt kihagyott *bibas* címző a következő: „*BIBASZ*, annyit tészen, mint *esze-veszett*, vagy maga *Elméit meg fertőztető, szegényítő, észel nem élő* ember. Ezen fajtalan szónak eredetét hogy meg határozzuk, le kell tennünk Valla Lőrincz szemérmességét, ki a' XV. Században tanítványainak az Authorok motsok szavait kifejeteni szegyelvén, mondá: inkább akarná, hogy ne értenék azokat, hogysem ő általa olyakra taníttatnának. — Én valóban ezen szavat a' *bé-baszoit*ról származni vélem: mert *bé-baszn*i valakinek mostis köz-mondás, és annyit tészen, mint valakinek akár jószágában, akár jó nevében kárt tenni, valakit megkárosítani, vagy meg szegényíteni, le gyalázni, és valósággal *Bibasznak* azt nevezzük, a' ki meg mutatván elméjének fogyatkozását, tselekedettel, vagy szóval önnön magát meg szegényíti, vagy károsítja, — *bé-baszn*i magának, egy fertelmes undok és alacsony Tropus.” (OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 18, ff. 12a, 13a) Természetesen a Jankovich megadta népetimológia helytelen, a *bibas* cigány eredetű (l. TESZ I. k. 292).

¹⁹ L. Kiss L., Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1978, 58, 131—132.

²⁰ A mű kiadását és értékelését l. *Éder Z.*, Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság. Bp. 1978, 101—133, 149—214.

²¹ A levél az OSzK Kézirattárában Fond 16/756 jelzet alatt található. A levél Jankovich saját kezű javításokkal teli fogalmazványa, a levél elküldésének s Klaproth esetleges válaszána nem találtam nyomát. A levélfogalmazvány teljes szövegét *in extenso* közlöm: „*Cl/a/r/issi/mo Viro, Ioan. Klaproth Parisios. 1824.*

Pestino 3^a Aug/usti/ 1824.

Illustris Domine!

Vestigia linguae Hungaricae in eruditis Illustritatis Tuae de linguis Asiaticis operibus, quo majori studio, voluptateque perquirebam, eo acerbius erat, nullam ejus memoriam reperire potuisse. In tractatu de Kazaris (Mémor: Relat: à l'Asie. à Paris 1824 8vo), Kazaros Hunnorum dominium subiisse — eorum linguam a *Turcarum* (quo nomine a sec IX usque XIII. solos *Hungaros*, sive *Magyaros* intelligo), esse diversam, sed cum *Vogulis* eandem, legi. Cum tamen juxta nostram opinionem, *Hunni* iidem erant, qui serius a Chronographis *Chuni* id est *Kuni* et latine perperam Cumanii appellati sunt, qui non secus ac *Kazari* Linguam cum *Ungaris*, sive *Magyaris* communem habuerant, solo dialecto inter se discrepantem: prouti nunc Germanicae nationes Svevi, a Saxonibus — Hollandi a Danis differunt. Exstant in Hungaria nunc quoque *peculiari dialecto Hungarica loquentes* coloniae tam Kazarorum, quam Polovcziorum, quin per ipsos habitatae villae nonnullae Kazár appellantur, et ipsorum Familiae usu ab olim recepto *Paloczii* vocantur.

Haec Kazarorum lingua — dialectus solum fuisse videtur magnae illius nationis, ac late patentis *Hunnicae*, seu *Cumanicae* linguae, ex lingua Matrice *Tatarica* procedentis, et ideo Philologica disquisitione *Asiaticas* linguas illustrante — sane quam dignissima fata non mei conterranei (quorum vix unus vel alter litteratura Orientali tinctus est) sed sola Illustritas Tua, cui contigit uni, esse tam felici, ut et sedes avitas harum nationum in Asia coram lustrare, et monumenta litteraria in Museis Petropolitano—Berolinensi—Parisiensi in hunc usum convertere licuerit, eruditum mundum donare potest, quam munificentissime. Jam Josephus Jun. *Scaliger in Opusculis antea non editis Paris 1610 in 4° pag 121* ait: „Inter septem minores Matrices linguas Europae *Ungaricam* censeri quam ex Asia in Europam transtulerunt duae gentes victoriosissimae Hunni, et Avari.” Ac omnino *Ungaricam* linguam non ad Europeas sed ad Asiaticas referendam luculenter testatur non tantum *ipsa linguae syntaxis*, solis Asiaticis linguis conveniens, quam *Scripturae modus*, Hungari enim donec propriis litteris utebantur a dextra, ad sinistram, et quidem litteris, et Characteribus ad Runas accedentibus scribebant. De quibus vide *Joannis Telegdi Rudimenta priscorum Hunnorum linguae. Lugd. Batav. 1590 in 12.* — Math Belii Exercitatio de veteri Litteratura Hunno-Scythica. Lips 1718 4°. — Si ulteriora affinitatis linguae *Hungaricae*, cum Asiaticis linguis, imprimis *Tatarica*, *Mongolica*, *Persica*, *Haebra* *Arabica* etc. indicia et documenta atque de hoc nostrorum eruditum sensu Illustritati Tuae nosse placuerit, erunt profecto plures, qui suas lucubrationes erudito ejusdem Iudicio, et criterio lubenter submittent.

Hac occasione dum pro illustratione Natalium linguae meae Patriae Illustritatem tuam plena cum humanitate imploro, adjungo simul iconem in museo meo existentis pervetusti Annuli, ex solido auro purissimo confecti, cujus litterarum interpretationem dum ab Eruditis Viensibus et Pragensibus obtinere nequiverim, ab Illustritate tua exorare prosummo profundoque cum cultu me devoto.

Humill. Servus Nicol Sen. Jankovich”

²² Klaproth, J., *Asia polyglotta*. Paris 1823.

²³ Ifjabb Scaliger nyelvemléteire I. *Róna-Tas* A. i. m. 52.

²⁴ *Perecsényi Nagy L.*, Két nevezetes hazafiaknak napkeleti útazásokról. Felső Magyar Országí Minerva (1825) II. 203—207.

²⁵ Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása VI. Bp.—Leipzig 1905, 17., *Mészáros Gy.*, Magna Hungaria (A baskír—magyar kérdés). Bp. 1910, 16—20., *Bendefy L.*, A magyarság kaukázusi őshazája. Gyeretyán országa. Bp. 1942, 434—439., *Tardy L.*, A naiv őshazakutatás múltjából. Keletkutatás 1975 (Bp. 1976), 154—157.

²⁶ Jaksics 1824 augusztusában halt meg, erre l. *Jerney J.*, Világosítás Asiában a' Kaukaszus hegyén lakozó avarok' és kunságiak' nyelvének magyartalansága eránt, a kaukaszusi népek' rövid általnézésével. Szeged 1829, 13.

²⁷ A levél az OSzK Kézirattárában Fond 16/373 jelzet alatt található. A levél szövegét *in extenso* közlöm:

„Odessae 25^a Junij 1824.

Domine Spectabilis

Benefactor meus perpetuo estimande!

Optasti mihi Spectabilis Domine, ut Caucasum describerem. Fateor ingenue, quod grave scelus admisero, si Patriae morem non gesserio: cujus me inexpiabilem profiteor debitorem. Tarditatem tamen non mihi tantum quam misero statui, et debili sanitati meae inputet. Quamobrem Kaukasum tibi Benefactori meo, brevi tempore non tam describam, quam delibo. — Nam cum binis vicibus ibi essem, horum non multum literis consignare potueram, propter super nominatas causas, et ob variis aliis circumstantiis; et quae consignavi nuper Jasii combustae sunt. Igitur ea solu(m) modo tangam, quae sunt memorabilia et post varia fata debilis retinuit memoria mea.

Precor Dominum Deum, ut Te Domine Spectabilis longevum et incolumem servet. Vale et crede me etiam hic clarae Patriae et Tui vigilantissimum esse cultorem.

Gregorius Jaksics

NB. Iram beteggyomba 3. holnapos forro betegségem után. — P. S. Méltosztassék meg botsáitani, hogy illy késsön és illy Levelet irok; De aztis meg gondolni hogy honnét irok. Nunc ad me: ezen bötsületes kereskedő úrnál most 2. Esztendeje hogy 2. Láda eszközümet 200. forintokra el zálogosítottam, hogy ha még el nem adogálta, méltosztassék ki váltani, de Interest, Pakgeldet, és egy butelia Tokai bort meg fizetni is Kegyelmezen Tekintetes ur ráitunk, hév 's hálados szolgálja Jaksics Gergelly."

²⁸ *L. Radó Gy.—Tardy L.*, Világjáró Besse János. Bp. 1963., Ó-gyallai Besse János kaukázusi tudósításai. (Közreadja: *Vásáry I.*) Bp. 1972.

²⁹ A levél eredetijét l. OSzK Kézirattár, Fond 16/62, 1. sz.; kiadva: *Radó Gy.—Tardy L.* i. m. 22—24.

³⁰ Kiadva: *Hasznos Multságok* (1829) II. 17—22.

³¹ Bécs, 1829. szeptember 17-i keltű latin nyelvű levelében Reviczky Ádám gróf jelzi Jankovichnak, hogy 100 forintot küldet Bessének, s közli, hogy megkapta Besse levelét az ogyesszai konzulhoz (OSzK Kézirattár, Fond 16/62, 4. sz.). — Buda, 1829. október 10-i keltű Jankovichhoz intézett levelében Stoeffler József palatinális titkár jelzi, hogy mint nemrég az első két jelentést, most Besse harmadik tudósítását küldi meg két melléklet kíséretében (OSzK Kézirattár, Fond 16/62, 5. sz.).

³² [Besse] Bese [Károly], Ó Gyallai Negyedik tudósítása Kaukaz hegye vidékéről hazafiaihoz. Pest 1830. (Klly. a Tudományos Gyűjteményből.)

³³ OSzK Kézirattár, Fond 16/62, 8. sz.

³⁴ *Bél, M.*, De vetere litteratura Hunno-Scythica. Lipsiae 1718.

³⁵ Először 1812-ben, a Magyar szó-nemzésben (47—49) értekezik részletesen a székely rovásírásról, megemlítvén Kézai, Thuróczi, Oláh Miklós, Székely István, Telegdi, Szamosi István és Desericzky adatait. — Másodsor 1824-ben, Klaprothhoz írt levelében említi meg a székely rovásírást, mint fentebb láthattuk (21. jegyz.).

³⁶ Az egész levelezés anyaga az OSzK Kézirattárában van, az összes alábbi jelzet rá vonatkozik: 1. Fejér György 6 levele Jankovichhoz (Fond 16/296). Jankovich 1 levele Fejér Györgyöz (Fond 16/730). — 2. Gegő Elek 2 levele Jankovichhoz (Fond 16/313). — 3. Horvát István 5 levele Jankovichhoz (Fond 16/362). Jankovich 20 levele Horvát Istvánhoz (Levelestár). — 4. Hammer 2 levele Jankovichhoz (Fond 16/338). — 5. Jerney 2 levele Jankovichhoz (Fond 16/388). Jankovich 2 levele Jerneyhez (Fond 16/749). — 6. Kállay Ferenc levele Jankovichhoz (Fond 16/394).

³⁷ A levél kelt Szegeden, 1844. március 12-én (Fond 16/388): „A' szentmiklósi arany edények' fölírásait szerencsésen megfejttem, és már kidolgozására számos jegyzeteket gyűjték: de a' tárgy' fontos és érdekes volta huzamosb munkáldást kíván, semhogy kelettrőli visszajövelem előtt közrebocsáthassam; azonban elutazásom, mely a jövő hónapban okvetetlenül megtörténend, — talán egy rövid szóbeli előadással tartalmait fölfogom fődözni az academia előtt. — E' tárgyról vizsgálódásom közben eszembe ötlék, miként ezelőtt több évekkel hallám majd hasonló arany edényeknek Oláhországban találatásukat. Ugyan kérem, nincs e ezek' hollétéről valami tudománya Nagyságodnak? — Ha Bukurestben lennének, kész volnék utamat arra venni, csakhogy megsejnék 's kellő egybehasomlítást tehessek velük. Mondhatom, a' szmiklósi edények nemzetünknek a' királyi clenodiumok után legbecsesb és elvitázhatlan kincsei — pedig magyarnyelvű fölírásokat viselők. Ezt bizton valom előre is az egész tudós világ előtt. —”. Mint tudjuk Jerney tényleg publikálta megfejtését hazatérte után: Hajdan és Jelen 1847, 4—5. Jerney megfejtési kísérlete az első a hosszú sorban, mely az 1799-ben talált aranykincs rejtélyét próbálja megoldani.

³⁸ Kölcsey Ferenc összes művei III. k. Bp. 1960, 259, Kölcsey Lasztocon, 1817. június 11-én kelt Kazinczy Ferenchez irt levelében.

ÉPÍTÉSI ADATOK ÉS TERVEK A JANKOVICH CSALÁD LEVÉLTÁRÁBÓL*

A védett műemléképületek helyreállítását megelőző építéstörténeti kutatás során szinte minden esetben napvilágra kerülnek olyan adatok és tények, melyek a vizsgált épületre vonatkozó ismereteinket gazdagítják, módosítják, sőt sokszor teljesen új megvilágításba is helyezik. Emellett azonban — mennél szerteágazóbb a kutatás, annál gyakrabban — előfordul, hogy „melléktermékként” más épületekre vonatkozó forrásanyag is előkerül, s történeti, művészettörténeti vagy építéstörténeti szempontból értékes adatok bukkannak fel. E szálak követésére azonban — különösen, ha ez a szóban forgó kutatás céljától messze vezetne — gyakran nincs lehetőség, s az értékes adatok többnyire a „hajófenékbe” kerülnek, a bizonytalan jövőben történő feldolgozás reményében. Pedig ismertetésük — részletes feldolgozás nélkül is — komoly haszonnal járhat, s más kutatók munkájának nyújthat ösztönzést vagy segítséget. Ebből a megfontolásból kiindulva ismertetünk néhány érdekes adatot és tervet, melyek egy budai műemlék építéstörténeti kutatása során kerültek elő.

A szóban forgó épület Pesthidegkúton, a II. kerületben, a Váry köz 21. sz. alatt áll; szabadon álló, téglány alaprajzú, négyoszlopos portikusszal tagolt, földszintes, klasszicista villa, melynek építését a szakirodalom¹ stíluskritikai alapon az 1830-as évekre helyezte (93. kép). A szájhagyomány — s ennek nyomán a szakirodalom — az épületet Vári Szabó kúriának nevezi; az Országos Levéltár családi anyagának repertóriumában a Vári Szabó név csak egyszer szerepel, s akkor sem önálló családi levéltárra utalva, hanem a Jankovich család levéltárában, Vári Szabó Antalnak, a család pesti fiskálisának számadásainál. Ennek nyomán a kutatást Jankovich Miklósnak, a család 1978-ban elhunyt tagjának közlése alapján kezdtük el; eszerint a pesthidegkúti birtok az 1840-es évek végéig Jankovich-tulajdonban volt, s csak a neves műgyűjtő Jankovich Miklós (1772—1846) özvegyének kezével szállt Vári Szabó Antalra. Hidegkút 1500 körül a Podmaniczky család egyik ágának birtoka volt, majd ezen ág magvaszakadása után leányági örökösödés útján a Szunyogh család birtokába került. A török időkben természetesen nem lehetett gyakorolni a tulajdonjogot, s a török kiűzése után német telepesekek újratelepített község birtokába csak a Neoaquistica Commissio előtt lefolytatott perrel került vissza a Szunyogh család az 1720-as évek második felében. A birtok egy hányada Szunyogh Krisztina kezével Jankovich Miklós septemvirre szállt, majd unokája, a műgyűjtő Jankovich Miklós örökölte. Lehetséges, hogy a birtok Jankovich-ágon is tovább osztódott, mert az utóbb említett Jankovich Miklós — végrendelete szerint — Hidegkút 1/18 részének volt a tulajdonosa. Ezt a birtokrészt második feleségére, Hauch Rózára hagyta, akinek ezen kívül az első házasságából származó fiúra, Jankovich Lőrincre hagyott többi birtok jövedelméből özvegyesége idejére pénzbeli

ellátást és pesti házában lakást is biztosított. Jankovich Miklós 1846-ban bekövetkezett halála után azonban az özvegy hamarosan férjhez ment Vári Szabó Antalhoz, s ezzel a hidegkúti birtok a Vári Szabó családra szállt.²

Kutatásunk során a Jankovich-levéltárból a hidegkúti építkezésre semmiféle adat nem került elő. Azt kellett feltételeznünk, hogy a megrendült anyagi helyzete miatt zárgondnokság alá helyezett és elsősorban gyűjteményének sorsával foglalkozó Jankovich Miklós ekkor a hidegkúti birtoknak legfeljebb fenntartásával törődhetett, de aligha építkezhetett;³ s mivel az 1836-os Matkovitz-féle térképen a kúria még nincs feltüntetve, de Haeuffler (1854) már említi,⁴ az építkezés Vári Szabó Antal nevéhez kapcsolható 1850 körül.

Ezt a feltételezést azonban váratlanul tárgyalanná tette az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Jankovich-levelezésből olyan adatok felbukkanása, melyek pontosan rögzítették az építkezés idejét s az építető személyét: a kúriát — esetleg már 1842—1843-ban elkezdve — Jankovich Miklósné Hauch Róza építtette. Két levél utal erre: az egyiket Beniczky Mária írta Jankovich Miklósnak Zsombolyáról, 1844. december 2-án: „... a jó Roza Tantrul pedig már rég nem halva, szeretném tudni, hogy gyönyörködik-e már hidegkúti fáradozásainak gyümölcsebe.” A másik levelet korábban, 1844. július 7-én maga a „jó Roza Tant” írta férjének Pestről: „Der Bau ist schon sehr vorgerückt im Hidegkuth, nur viel [?] macht er mir.” (Egy szó olvashatatlan, talán „Sorge”?)⁵

Az épület tehát Jankovich-kúriaként épült 1844-ben. Hogy részletesebb építési adatok a családi levéltárban nem maradtak fenn, arra a legvalószínűbbnek az a magyarázat látszik, hogy Jankovichnak sikerült a feleségére hagyott birtokot a zárgondnokság alá vont javak közül kivétni, s így ott az asszony — levelének tanúsága szerint valószínűleg saját vagyonából — szabadon építkezhetett; legalábbis erre utal az, hogy a zárgondnoki iratok és számadások között hidegkúti építési kiadások nem szerepelnek.⁶ Az építőmester személyét nem ismerjük, de a kúria stílusának kissé száraz jellege nem mond ellent annak a feltevésnek, hogy a tervező talán Kasselik Ferenc, az 1838-as Jankovich-építkezéseknél (l. alább) többször is foglalkoztatott pesti építőmester volt.

*

A kutatás során viszont gazdag terv- és iratanyag került elő a család — közelebről a műgyűjtő Jankovich Miklós — pesti és székesfehérvári házainak, valamint vidéki birtokainak építkezéseivel kapcsolatban. A pesti házak a készülő műemléki topográfia és Pest középkori-reneszánsz várostörténete szempontjából tarthatnak számot az érdeklődésre, a meg nem valósult vadasi kastélytervnek pedig építészettörténeti szempontból van különös érdekessége. A részletes feldolgozáshoz a teljes levéltári anyag feltárására volna szükség; itt viszont csak a fontosabb iratok és tervek felsorolására szorítkozhatunk, röviden összefoglalva a szóban forgó épületről mindazt, amit a futólag átnézett levéltári anyagból és más forrásokból tudni lehet. A közölt tervek és iratok mindegyike az Országos Levéltárban P.1284. törzsszám alatt található Jankovich családi iratanyagból származik, mely tételekre s azon belül — a lajstromozatlan iratok kivételével — sorszámos kisebb egységekre tagolódnak.

I. A pesti „fölső” ház a Ferenciek (Barátok) terén, illetve a Hatvani utcában, a mai Kossuth Lajos u. 2/a és Petőfi Sándor u. 1. sz. sarokház helyén állt (94. kép).⁷ 1722-ben még oszloppal együtt látható volt benne az a MA TH IA SR feliratú talpazat, mely utóbb Jankovich Miklós gyűjteményéből a Magyar Nemzeti Múzeumba, onnan pedig 1939-ben a Budapesti Történeti Múzeumba került, s melynek pontos lelőhelye eddig ismeretlen volt.⁸ A ház a 18. század második felében Beniczky Istváné volt, tőle leánya, Beniczky Angéla és veje, Jankovich Miklós jászkun kapitány (1723—1797), majd unokája, a gyűjtő Jankovich Miklós örökölte. Utóbbi — úgy látszik — 1797-ben rögtön komolyabb átalakítást — talán emeletráépítést — végeztetett a korábban már apja által is foglalkoztatott Kundt Ignáccal; s a későbbi évekből is több kisebb munkáról, átalakításokról és tatarozásokról maradt ránk adat a precíz gazdálkodásra valló bőséges iratanyagban. Ebben a házban volt elhelyezve Jankovich Miklós értékes gyűjteménye;⁹ az épületet az 1838-as árvíz megrongálta, s utána tatarozást s kisebb átalakítást végzett rajta Kasselik Ferenc. Utcai homlokzata is ekkor kaphatta — a 18. század végéről származó kapuzat megtartásával — azt a formáját, mellyel az Erzsébet-híd építésével kapcsolatos utcaszélesítéskor történt lebontásáig fennállt (94. kép). A házra vonatkozó fontosabb iratok és tervek a következők:

1. OL P.1284, 34/21. Az épület metszete és északi tűzfalának rajza 1797-ből (95. kép), rajta Jankovich Miklós saját kezű feljegyzései, melyeket érdekességük miatt teljes terjedelemben közlünk: A rajz mellett: „A Barátok Piatzán volt régi Benitzki Háznak Észak felülről volt fala, a mint találtatott a fedélnek le bontása után, Kund nevű Kőmives Mesterrel le rajzoltattam 1797 die 20^a Aug. Nic. Jankovich” A lap hátsó oldalán: „NB. Mint hogy ezen Falnak építésekor, az az 1746 esztendőben amint az sub F fel emelve volt, most pedig le rontatott kéménynek bejáratyán fel irva vala, és acták is ezen esztendőőrül szollanak, Kayser Sebestyén Úrral, akkori Szomszédal sok viszálkodásai voltak boldogult Öreg Uram Atyamnak Benitzki Istvánnak, tudni illik azért hogy az köz falatt eő egészen magáénak akarta tulajdonítani, holott azon fal még közönseges sem lehetett vele, mert azon regi köz fal (a mind az fundamentomban latzatik valami regi jeles Epületnek ne talántán Matyás király kertének maradvannya a mint is mondatik hogy Oszlopa egészen fel allott volna még ezen Udvarban 1722 esztendőben, melynek is negy szegletű básiassát márványbúl mostis fen tartjuk az udvárban ilyen be metszett betükkel: MA TH IA SR) Ezen ugyan régi közfal napnyugot felül a mint az Urak utzájára ki szolgál egészen a mienk az * jelig; azután már felire rea epített az szomszéd, és így az egész három szeg A, 2 lábnyi vastagságra egészen a tsútsaig fel vitettetett; hogy el tiltsa Kayser és el gyugja falunknak a Vastagságát, a mi ablakinkat sub egy labnyi téglára be falazta, hogy a mi falunk tsak egy fél lábnyira valonak látzattassék. — Sub C. egy nyílás, mely még most is a felső tractusnak padtolása állat latzatos, mellyből ki tetzik, hogy a mi falunk két Schúkos. — b Linea jelenti millyen magasságra van a köbül epitetett fal, mert azután tegla következik és egyszersmind azon magosságot a hol a Szomszéd az esgez B hosszasan menő falunkban 14 zohlot el foglalván a maga felirül 8 Zohlott el hagy, mifelünkről pedig 6-tot, az az fel téglát fel viszen, a mint ezt a mi ablakjaink d. és d. mutattyák. — Sub G a kö falban ujra a mi vakablakunk 14 Zohl mélységre, mely azt bizonyittya, hogy a mi falunknak anny szellességnek kell lenni, ámbator tsak fel teglára vitett fel ut sub d. és d., de a föld szintül esgez fel nem is hadtuk el 8 Zolt, mint a Szomszéd sub B. — F. az 1746 numerussal jelelt kémény, melly mivel a közepiben volt le bontatott. c, Kaysertül Hatalmassaggal és protestatio ellen épített Kemény, mellynek az Verputzja ugy a mint le van festve, latzatot, és a mi falunkal egy fluchtban volt. — Most az egész fal hosszában fel téglával meg vastagitatott, fellül pedig az Szomszednak fel téglára epített fala el foglaltatott, maga úgy reá állvan. Pesth, 20 Aug. 1797, Nic. Jankovich”

2. OL P.1284, 34/84. Ács munkák 1792—1816 között (számlák, költségvetések).

3. OL P.1284, 34/85. Kőműves munkák 1794—1839 között (számlák, költségvetések és 1 db terv). A szereplő építőmesterek, legkorábbi és legkésőbbi előfordulásuk dátumával:

Kundt Ignác, 1794—1807. A vele kapcsolatos 1794—1801 közötti iratok között 1 db gyönyörű későbarokk tervrajz, cím, szerző és dátum nélkül; a ház Hatvani utcai homlokzatának fele és metszet (96. kép);

Zitterbarth Mátyás, 1814—1825;

Zitterbarth János, 1822—1824;

Zitterbarth Teréz, 1826;

Schubert Antal, 1827—1832.

4. OL P.1284, 34/86—87. Épületasztalos (1795—1826) és festő-mázoló munkák. Utóbbiban „Mathias Mayer Mahler” szerződése, illetve nyugtája 1827-ből: „Unterzeichner habe das Eckzimmer in das Jankovichischen Haus laut Muster aus lilau und Kirschroth Streife zu machen, mit 45 f WW ohne gerüst.” A lap hátulján színminta.

5. *OL P.1284, 34/95.* Kővező-flaszterozó munkák 1799—1830 között. Benne I db tervrajz az udvar kikövezésére.

6. *OL P.1284, 34/92.* Kőfaragó munkák 1790—1816 között (Mayer Mihály, Feszl József).

7. *OL P.1284, 35/26.* Tervek és iratok több pesti házhoz. Köztük:

a) Toldaléképítés, átalakítás és emeletráépítés terve, valószínűleg az 1790-es évekből (97. kép), vö. 3. tétel (96. kép). Hátluján — feltehetőleg a gyűjtő — Jankovich Miklós írásával: „Az újabb, vagy is a helyben hagyatott Planum. — II. A. — Kőműves Kund.”, továbbá más írással: „NB. Eckhaus auf der Franciscanerplatz des Nic. Jankovich.”

b) Az 1838-as árvíz utáni építkezések tervei és iratai (98—99. kép). A pesti Szépítő Bizottmány jóváhagyási száma: 1820/1838. VIII. 7.

8. *OL P.1284, 35/45.* Az 1838-as „reparatio” számlái, költségvetései stb. Igen részletes, bőséges anyag.

9. *OL P.1284, 36.* A házzal kapcsolatos lajstromozatlan iratok: építési számlák, költségvetések, számadások a 18. század végétől kezdve, üzlet- és lakásbérlok fizetési kimutatásai stb.¹⁰

II. Belvárosi „alsó” ház. A mai Károlyi Mihály és Irányi utca sarkán, a Balla-féle térképen 400-as számmal jelölve.¹¹ Valószínűleg ez az az épület, melyet Kovács aranyvarrótól vett vagy az idősebb, vagy az ifjabb Jankovich Miklós, s melyen az utóbbi 1799—1808 között építkezett.

1. *OL P.1284, 34/145.* Meg nem valósult terv (földszinti alaprajz) Zitterbarth Mátyástól, dátum nélkül, Jankovich Miklós rájegyzésével: „Barátok Piatzán Pesten Alsó Szegletházunkról való Projectum de melly végben nem vitett. N. Jankovich.”

2. *OL P.1284, 34/146.* A Kovács aranyvarrótól vett ház kiépítésének iratai. 1799—1808.

III. A „Vörös Ökör” fogadó és mellette a „Külső Isten Szem” ház. A mai Rákóczi út elején, a Tanács körút, Dohány utca, Síp utca és Rákóczi út által határolt telektömbben, mely a 18. században szintén Beniczky István tulajdona volt (101. kép).

1. *OL P.1284, 34/24.* A „Vörös Ökör” fogadó részletes leltára 1775 körül.

2. *OL P.1284, 34/128—134.* A fogadó felépítésének költségei „Az Atyánk saját kézírata szerint” (valószínűleg a műgyűjtő Jankovich Miklós rájegyzése).

3. *OL P.1284, 34/114—115.* Az „Isten Szem” ház kőműves és ácsmunkái, 1793—1821, a 114. sz. alatt I db toldaléképítési terv.

4. *OL P.1284, 35/26.* Tervek és iratok több pesti házhoz, köztük:

a) August Erhard „Bau-Adjunct” helyszínrajza a két épületről, 1840 körül (101. kép).

b) Az „Isten Szem” ház alaprajzi felmérése, szerző és dátum nélkül.

5. *OL P.1284, 35/43.* „Vörös Ökör melletti ház az Isten Szemnél” (iratok).

6. *OL P.1284, 37.* Lajstromozatlan iratok az „Isten Szem” ház 1868—1869-es kiépítésével kapcsolatban.

IV. Jankovich Miklós két háza a józsefvárosi Öt Pacsirta utcában (ma Puskin utca), 1493—1494-es akkori telekkönyvi szám alatt.

1. *OL P.1284, 35/26.* Tervek és iratok több pesti házhoz, köztük:

a) Kassalik Ferenc terve, rajta a pesti Szépítő Bizottmány jóváhagyása: 1136/1838. VI. 21.

b) Vázlattev egy L alaprajzú házhoz, dátum nélkül, hátluján: „Lämmacher kőműves”.

c) Szépítő Bizottmányi iratok: 1136/1838. VI. 21. és iktatószám nélkül, 1838. X. 7.

V. Jankovich Miklós székesfehérvári háza.

1. *OL P.1284, 38.* Lajstromozatlan iratok a 19. század első feléből; terv nincs közöttük.

VI. A vadasi gazdaság és épületei. A Dunavecse melletti vadasi birtokot Jankovich Miklós jászkun kapitány vette (először talán csak bérelte vagy zálogban birtokolta) az 1780-as években a Bohus családtól. A birtok kiépítése és fejlesztése kisebbrészt a jászkun kapitánynak, nagyobbrészt a műgyűjtő Jankovich Miklósnak a nevéhez fűződik, aki 1800 körül komoly építkezéseket végeztetett itt, s valószínűleg ő készítette — egyelőre nem tudjuk, kivel — az alább ismertetendő, meg nem valósult kastélytervet is. A birtokot 1820 körül a legifjabb Jankovich Miklós (1801—1836) kapta meg, aki pazarlásával és gondatlanságával teljesen tönkretette azt.

1. *OL P.1284, 22/1—128.* A vadasi pusztával kapcsolatos birtokigazgatási iratok, köztük igen sok kőműves- és ácsecslevél, összeírások stb. Az érdekesebbek:

53. Kundt Ignác pesti kőművesmester becslevele (1808. VI. 25.) a vadasi birtok épületeinek kőműves, kőfaragó és fazekas (kályhás) munkáiról. Összérték: 112 360 forint.

55. Wieser Ferdinánd pesti ácsmester becslevele (1808. VIII. 9.) az ác- és nádfedési munkákról. Összérték: 42 799 forint 36 krajcár.

91. A vadasi épületek összeírása: dátum nélkül, 1816 után. A szövegben szereplő „senior” és „junior” Jankovich Miklóst, a jászkun kapitányt és fiát jelenti.
„Specificatio Aedificiorum Vadasiensium.

I. Aedificia olim Bohussiana.

1. Diversorium quod nunc in Residentialem Domum conversum est.
2. Granarium, stabulo olim fornito supraedificatum; nunc iam ob incubantem frugum graviorem molem et interventos terramotus inutile redditur.

II. Aedificia per Seniores et Juniores Nicolaum Jankovich ante emanatam Benignam Collationem Regiam exstructa.

1. Domus Residentialis ex Diversorio olim Bohussiano, mutatis ejusdem commoditatibus, muris altius elevatis, fenestris, Portis, fornacibus Laqueari (Stukatur) neo constructis novius constituta.
2. Stabula et Camera, cum commoditate Clavigeri Dominalis.
3. Domus Campicustodum.
4. Puteus in area ex Lapidibus quadratis majoribus elaboratus.

III. Aedificia post Collationem Regiam a Juniore Nicolao Jankovich posita.

1. Diversorium cum Stabulo, et Curruum Reclinatorio.
2. Magnum Cellarium, penes Vineam, quod exundatione Danubii 1809 et 1814 ex toto corruit.
3. Murus horti tam majorem quam minorem hortum e regione Diversorii cingens.
4. Canalis, ex Area usque exitum Stabuli Vaccini Exundatione Aⁿⁿⁱ 1814 ex toto corruit.
5. Stabulum Vaccinum, cum Area pro Altilibus constituta.
6. Domus Alodiatoris Hajdonis Senioris Boarii et reclinatorium curruum ac Aratrorum Oeconomicorum.
7. Pro Bobus Iugalibus Stabulum Magnum.
8. Horreum Magnum, cujus Pars Una Granarium, sed maior alia pars media pro illocandis frugibus, postremo pro foeno meliori speciei asservandis convertitur ingente horto tritorio quadrato muro e tegulis astri exstructo undique cincto.
9. Habitatio opilionis.
10. Domus Residentiae proxima oeconomica pro Pane coquendo, Lotura Vestium, Culinam majori ubi pro Laboratoribus Campestribus coquitur, cum magna dispensa, et reclinatorio ac habitatione Oeconomae.
11. Domus una ubi meri Boarii habitant.
12. Domus alia ubi Conventionati manualistae habitant.
13. Domus Nro 6, in 1^a Rationista Dnalis, — in 2^a Rotarius — 3^a Murarius — 4 Ascarius — 5 Auriga et Pecorum Pastor — 6 Faber ferrarius resident, omnes duobus cubilibus et in medio culina provisae.
14. Fossata et Aggeres in Annis 1810 usque 1816 posita.”

112. „Balla Antal, Pest vgye Mérnöke által a Vadasi Pusztára gazdasági tekintetbe vett mérnöki észrevételek — leginkább határdombok hányása — és 901 hold lévén víz alá merülve — Tavak letsapolása tárgyában.” (Dátum nélkül; a szöveg „mappát” is említ, mely itt nem található; másolata viszont megvan, az *OL P.1284, 23.* tételszám alatt szereplő lajstromozatlan építési iratok között: egyetlen lapból álló vadasi határterkép 1772-ből.)

2. *OL P.1284, 24.* Vadassal kapcsolatos lajstromozatlan iratok és tervek. Az anyagban több kisebb gazdasági épület terve (Kundt Ignác) és néhány út- és határterkép mellett a legértékesebb az a négy rajz, mely a tervezett, de meg nem valósult vadasi urasági kastély két homlokzatát és két metszetét ábrázolja, dátum és szerző feltüntetése nélkül. Az egységes léptékű rajzokon 5 öl = 54 mm; kidolgozásuk igen gondos, az egyik metszet azonban a lépcsőháznál befejezetlen.

a) „Facade A. gegen dem Hof; d. i. gegen den Donau, Landstrasse und Sonnen-untergang.” (102. kép);

b) „Facade B. gegen Sonnen-aufgang u. den Garten”. Hátulján ceruzával: „Vadasi kastély tervrajza.” (103. kép);

c) „Profil A.” (104. kép);

d) „Profil B.” (105. kép).

A négy rajzot művészettörténeti szempontból különösen érdekessé teszi a mind külső, mind belső kialakítását tekintve gótizáló formában megoldott középrész és a teljesen puritán, szinte a forradalmi építészet szellemében kialakított oldalrészek közötti ellentét. Közismert, hogy az 1800 körüli évek stíluspluralizmusa nemcsak egyetlen alkotó életművén, hanem olykor egyetlen épületen belül is megfigyelhető, ennek azonban a magyar építészettörténetben ilyen frappáns megnyilvánulását eddig nem ismertük. Sem dátum, sem aláírás nincs a terven, azonban stílusát, valamint biztosra vehető megrendelőjének, a műgyűjtő Jankovich Miklósnak életét, tevékenységét és anyagi helyzete alakulását figyelembe véve, az 1800-as évek elejére datálhatjuk. Ilyen nagyszabású terv csakis ekkor foglalkoztathatta a birtok urát: a pazarló fiú későbbi tékozlása ugyanis nem nagyszabású tervek készítésében jelentkezett, a műgyűjtő apa anyagi helyzete pedig az 1830-as évektől kezdve — amikor fia halála után a vadasi birtok gondja is visszazállt reá — egyre bizonytalanabbá vált.¹² A tervek szerzőjére vonatkozólag semmi támpont nem áll rendelkezésünkre, s a család által sokat foglalkoztatott megbízható pesti mester, Kundt Ignác személye kevésbé tűnik valószínűnek. Jankovich Miklós a Keglevich családon keresztül kapcsolatba kerülhetett Powolny Ferenccel is;¹³ tekintetbe véve azonban széles érdeklődését, tájékozottságát, továbbá a gimnáziumokban ekkor általános építészeti képzést s azt a tényt, hogy a terveken éppen a gótizáló lépcsőház a befejezetlen, s mutat kísérletező ceruzavonásokat, arra is gondolhatunk, hogy talán maga Jankovich Miklós próbálkozott itt a neki tetsző megoldás kialakításával. Ennek a feltevésnek viszont ellentmond az, hogy a rajzok többi részének gondos kidolgozása az építészeti rajzban járatos, nagy gyakorlatú személyre vall.¹⁴

*

Az itt ismertetett levéltári anyag sokfelé mutatva, elágazva veti fel a további kutatás szükségességét. A MA TH IA SR feliratú kőalapzat pontos lelőhelyének meghatározása Mátyás pesti építkezésének további kutatására adhat indítást, elsősorban a Balogh Jolán által megszabott irányban;¹⁵ a Jankovich-házak részletesebb feldolgozása Pest építészettörténetéhez és a készülendő műemléki topográfia „elpusztult műemlékek” rovata számára volna kívánatos; a vadasi kastély terve a magyarországi korai gótizálás történetében a tervező személyének megállapításával kerülhetne a helyére; s végül — akárhogy dől is el a terv szerzőjének kérdése — Jankovich Miklós tevékenységét a korszak építészettörténete szempontjából is fel kellene dolgozni.

JEGYZETEK

* Ez a cikk a Művészettörténeti Értesítőben [(1977) 2. 162—168] megjelent tanulmánnyal azonos, csupán egyetlen jegyzettel bővült.

¹ *Imrényi Szabó I.*, Öreg udvarházak. Bp. 1944, 20., *Genthon I.—Zakariás G. S.*, Magyarország művészeti emlékei III. k. (Budapest) Bp. 1961, 75., *Horler M.* (szerk.), Budapest műemlékei II. k. Bp. 1962, 260.

² ifj. Jankovich Miklósnak, a műgyűjtő Jankovich Miklós szepunokájának (†1978) családi hagyományon és saját levéltári kutatásain alapuló személyes közlései, melyekért ezúton is köszönetet mondok.

³ Jankovich Miklós életére és gyűjtőtevékenységére vonatkozólag: *Berlász J.*, Jankovich Miklós pályaképe és könyvtári gyűjteményei. L. jelen kötet: 23—78.

⁴ *Haeuffler, J. V.*, Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest, 1854. „Andeutungen über die näheren und entfernteren Umgebung von Ofen und Pest.” c. rész. Pest, 1854, 26.

⁵ Hauch Róza hátszegi (erdélyi) szász polgárlány volt (Jankovich Miklósnak, a műgyűjtő szepunokájának személyes közlése; ugyanő hívta fel figyelmemet az idézett két levélre is, melyek az OSzK Kézirattárában, Levelezés/Fond 16/209 és 386. ksz. alatt található).

⁶ OL P. 1284. (Jankovich család iratai), 36. tétel.

⁷ Pontosan azonosítható a Balla-féle, 1786-ból származó térkép (Budapest Főváros Levéltára, XV. 16, P. átt. I. 1.) és a vele egy időben készült II. József-kori telekkönyvi mutató (uo. IV. 1215g) segítségével.

⁸ A követ és a rá vonatkozó teljes irodalmat említi és értékeli *Balogh J.*, A művészet Mátyás király udvarában I. k. Bp. 1966, 171—172. L. még e kötetben Nagy Emese cikkét.

⁹ *Berlász J.* i. m.

¹⁰ A Jankovich családban élő hagyomány szerint Petőfi is lakott itt. A lakásbérlők között nevét nem találtam; itt volt viszont az üzlete — s talán lakása is — annak a Tóth Gáspár szabómesternek, aki 1844-ben a Nemzeti Körben Vörösmarty javaslatára elsőként s a legnagyobb összeget megajánlva állt az akkor még szinte teljesen ismeretlen Petőfi verseinek kiadása mellé.

¹¹ Azonosítása a 7. jegyzetben említett források és a Belvárosi „alsó” ház I. sz. tetele alatti tervrajz furcsa telekformája segítségével egyértelműen megoldható volt.

¹² *Berlász J.* i. m.

¹³ Jankovich Miklós szíves közlése szerint szépapja, a műgyűjtő Jankovich Miklós az egyik kiskorú Keglevich-fiú gyámja volt.

¹⁴ A vadasi kastélytervekkel és azok angol kapcsolataival újabban részletesen foglalkozott Komárik Dénes (A korai gótizálás Magyarországon. In: Művészet és felvilágosodás. Szerk.: Zádor A.—Szabolcsi H. Bp. 1978, 209—300).

¹⁵ „Jankovich Miklós, Rómer Flóris, újabban Szabó Erzsébet, Feuer Istvánné és Zakariás G. Sándor feltevése szerint a Mátyás-címeres oromzat . . . , a Princeps Postes feliratú friz . . . és a Mathias feliratú kocka-alapzat . . . Mátyás pesti villájának a maradványai. A két első az Egyetemi Könyvtár régi épületének a bejáratánál volt befalazva, a harmadik Jankovich Miklós gyűjteményéből származik. A kérdés eldöntéséhez szükséges lenne tudni, hogy az Egyetemi Könyvtár régi épületébe hogyan kerültek: mint helyi leletek-e, vagy mint Mátyás-reliquiák?” (Kiemelés tőlem: B. I.) *Balogh J.* i. m. 171.

JANKOVICH MIKLÓS SZEMÉLYI LEVÉLTÁRA

Az alábbi jegyzék Jankovich Miklósnak az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött személyi levéltára anyagát tárja fel. A zömében Jankovich tudományos munkásságának, gyűjtői tevékenységének dokumentumait, valamint levelezését tartalmazó hagyaték sorsa Jankovich kéziratos és nyomtatott műveket tartalmazó gyűjteményeinek sorsától függetlenül alakult: míg ez utóbbiak zöme a 19. század közepéig az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába került, a személyi levéltárat 1958-ig a családi levéltár részeként őrizték. Ebben az időpontban, a családi levéltárnak a Magyar Országos Levéltár részére történt átadásakor emelte ki onnan Jankovich Miklós (†1978.), és adta át a Széchényi Könyvtár Kézirattárának. A családi levéltár és a személyi levéltár szétválasztása során Jankovich Miklós személyi anyagának egy része természetesen a családi levéltárban maradt: az anyagi és birtokügyeivel kapcsolatos iratok az Országos Levéltárba kerültek. Így a hagyaték körvonalai a családi levéltár felé némileg elmosódtak. De nem teljesen merev a határvonal a hagyaték és Jankovich gyűjteményének kéziratos része között sem: a személyi levéltárhoz ugyanis olyan kis mennyiségű kéziratos anyag csatlakozik, mely nem Jankovich tudományos vagy gyűjtői tevékenysége során keletkezett, hanem gyűjteménye részét alkotja. Ezek többnyire kis terjedelmű, töredékes voltak miatt maradhattak gyűjtőjük személyes anyagában, s most könyvtári elhelyezésük is ennek keretei között történt meg.

A hagyaték kézirattári feldolgozására 1959-ben került sor. Mivel ebben az időben a Kézirattár még nem tért rá teljes következetességgel a hagyatékok fondként való együtt tartásának módszerére, a Jankovich-hagyaték feldolgozása is ennek az átmeneti állapotnak jellegzetességeit viseli magán. Mindazt, ami könyvszerű formában maradt meg, illetve ami kötetben való egyesítésre alkalmasnak látszott, a hagyományos módszer szerint kötetként vették állományba, és a Kézirattár régi, nyelv és méret szerint kialakított sorozataiban kapott sorszámot és helyet. Így, bár jegyzékünk felsorolja ezeket is, valójában a fond egészétől külön, különböző sorozatokba szétszórva kerültek a Kézirattár polcaira. Ez a feldolgozási mód természetesen lehetlenné tette az anyag egészének tervszerű, logikus csoportosítását. Így szisztematikusan csak azok a kisebb kéziratok (a Kézirattár hagyományos rendszere szerint az ún. analekta) voltak rendezhetők, melyek kötetyszerű kezelésre nem lévén alkalmasak, belőlük méretre és nyelvre való tekintet nélkül lehetett kisebb tematikus egységeket kialakítani. Ehhez csatlakozik a néhány nagyobb csoportba sorolt levelezés, s ez a kétféle dokumentumtípus 1—899-ig sorszámozva alkotja a fondot. A kötetek és a fondeggyüttes darabszáma meghaladja a háromezret; mivel azonban a kötetek gyakran több kisebb kéziratot foglalnak egybe, a valóságos darabszám 4000 körül mozog.

A személyi levéltár használata a fentieknek megfelelően kétféle módon történik: a kötetek (melyeknek címléírását itt néhány tárgyi csoportban, azon belül betűrendben közöljük) egyenként, a kéziratári katalógusban megtalálható jelzeteik szerint kaphatók meg; a kisebb iratok és levelek pedig — azaz a fond — vagy egészükben, folyamatosan kérhető ki, vagy — egyes tételek használata esetén — a fondjelzet (Fond 16, törve azzal a sorszámmal, mely jegyzékünkben az illető tétel sorszámaként szerepel) megadásával.

Az egyes tételek címléírásai az 1959-ben érvényes kéziratári szabályok szerint készültek. Ezek néhány jellemzője: a szerző neve mindig a kézirat nyelvén szerepel a címléírásban; nincs jelölve, hogy a kézirat címe eredeti-e, vagy a feldolgozó adott-e címet; a nyelvre vonatkozó adat csak több nyelvű kézirat leírásában szerepel, illetve azokban az esetekben, amikor a cím nyelve nem egyezik meg a kézirat nyelvével. A köteteknél csak folioszámot, a fondban feldolgozott kisebb kéziratoknál darab- és folioszámot, a leveleknél csak darabszámot adunk meg. A leírásokban néhány szokásos rövidítést alkalmaztunk (pl. m. = magyar; k. n. = keltezés nélkül).

Az alábbi jegyzék nem igényel több magyarázatot. A kutató számára az anyag a puszta címekben is önmagáért beszél. Sokoldalúan mutatja be a nagy gyűjtő, tudós és kultúraszervező tevékenységét, és ezen túl általában is értékes forrásanyagot nyújt a korszak tudománytörténetének, társadalomtörténetének, könyv-, művészet- és színháztörténetének kutatásához.

KÖTETES KÉZIRATOK

Jankovich Miklós művei és anyaggyűjtései

- Jankovich, [Miklós] Nicolaus: Bibliographia poematum latinorum ab Hungaris typis editorum... chronologica serie exhibita. 1810 körül. Sk. kézirat. 29 fol.
- —: Drága köveknek esmérete. Anyaggyűjtés. 19. sz. első fele. M., lat. Sk. jegyzetek. 89 fol.
- —: előmunkálatai Magyar könyvtár című művéhez. 19. sz. első fele. M., lat., ném. Egykorú, részben sk. kéziratok konvolutuma. I—II. k. 275, 188 fol.
- —: Nicolai itinerarium. 18. sz. vége. Sk. ceruzafeljegyzések. 26 fol.
- —: kisebb tanulmányainak kéziratái és fogalmazványtörédei. 19. sz. első fele. M., lat., ném., cseh. Konvolutum sk. fogalmazványokból, egykorú másolatokból. Törédes. 319 fol.
- —: Magyar könyvtár. 19. sz. első fele. M., lat., ném. Sk. fogalmazvány. I—II. k. 831, 600 fol.
- —: nyelvészeti, történeti és régészeti anyaggyűjtése. 19. sz. első fele. M., lat., ném. Részben sk. jegyzetek és másolatok konvolutuma. I—II. k. 234, 215 fol.
- —: tudományos értekezései. 19. sz. első fele. M., lat. Konvolutum sk. fogalmazványokból, egykorú másolatokból, anyaggyűjtésből. Részben törédes. I—II. k. 384, 296 fol.

Jankovich Miklós gyűjteményeinek katalógusai, valamint a gyűjtői működésével kapcsolatban keletkezett kéziratok

- Catalogi manuseriptorum codicum bibliothecae Jankovichianae. Kéziratok a 19. sz. első feléből. 60 fol.
- Catalogi variorum nummorum, ab antiquis usque hodierna tempora. 1816 után. Lat., m., ném. Egykorú kézirat. 64 fol.
- Elenchi manuseriptorum et typis impressorum originalium actorum post annum 1833 a Nicolao Jankovich procuratorum. 1840 körül. Egykorú kéziratok konvolutuma. 49 fol.
- Jankovich, [Miklós] Nicolaus: Catalogi librorum venalium, comparatorum et comparandorum. 19. sz. első fele. Lat., ném. Eredeti és egykorú kéziratok konvolutuma. 200 fol.

- Nicolai collectanea numismatica. 19. sz. első fele. Sk. és egykorú kéziratok, rézmetszetű lapok konvolutuma. 270 fol.
- gyűjteményeire és a gyűjteményeknek a Magyar Nemzeti Múzeumba kerülésére vonatkozó iratok. 19. sz. első fele, főleg 1825—1844. M., lat., ném. Eredeti iratok, egykorú másolatok, sk. fogalmazványok konvolutuma. I—II. k. 196, 157 fol.
- Libri comparandi veteres, recentiores et novissimi rerum Hungaricarum. 18. sz. vége, 19. sz. eleje. Sk. kézirat. 103 fol.
- Nicolai librorum, sive bibliothecae novius comparatae catalogus. Ab anno 1833. Lat., ném. Egykorú kéziratok konvolutuma. 99 fol.
- Kataloge der antiken Ringe, gesammelt durch Nicolaus von Jankovich. 1812. Ném., lat., m. Egykorú, részben sk. kéziratok konvolutuma. 59 fol.
- Nemes (Literáti) Sámuel útinaplója. 1841. Sk. kézirat, nyomtatványokkal, oklevelekkel, egyéb kéziratokkal kolligálva; más kezektől származó jegyzésekkel, pecsétekkel. I—V. k. 184, 225, 114, 215, 124 fol.
- Podhradczky József: Külföldön levő magyar régiségek lajstroma. 1838. Lat. Sk. kézirat. 33 fol.

Jankovich Miklós tudományszervező és művészetpártoló tevékenységével kapcsolatos kéziratok

- A Magyar Tudós Társaság 1831—1842. évi működésével kapcsolatos nyomtatványok. Egykorú nyomtatványok konvolutuma. 183 fol.
- A Magyar Tudós Társaság létesítésére és megszervezésére vonatkozó tervezetek. 1828-1840. és k. n. Egykorú kéziratok konvolutuma. 53 fol.
- A Pesti Magyar Színház megnyitására írt ünneplő versek gyűjteménye. 1837—1839. Vegyes nyelvű kézirat. Eredeti kéziratok konvolutuma. 241 fol.
- A Tudományos Gyűjtemény 1817—1827-i évfolyamainak tartalommutatója. Egykorú kézirat. 235 fol.

Jankovich Miklós gyűjteményéből származó kéziratok

- Adversaria scholastica. 17—18. sz. Lat., ném. Egykorú kéziratok konvolutuma. 137 fol.
- Bárdossy, Joannes: Replica ad praetensiones et argumenta Fiscii Galliciani, respectu limitum Hungariae ac imprimis comitatus Scepusiensis. 1794. Egykorú másolat, sk. részletekkel. 71 fol.
- Vicissitudines juris et possessorii limitanei Hungarorum. 18. sz. vége, 19. sz. eleje. Sk. fogalmazvány, töredékes. 149 fol.
- Vicissitudines juris et possessorii limitanei Hungarorum. [A bevezetés kelte:] Lőcse 1792. Sk. fogalmazványtöredékek. 75 fol.
- Catecheses et conciones ab anno 1769—1787. Budae habitae. Ném., lat. Egykorú kéziratok konvolutuma; nagyrészt egy kéz írása. 225 fol.
- Christiana doctrina unitariorum in Transylvania. 18. századi kézirat. 21 fol.
- Collectio actorum confessionem Augustanam concernentium. — Collectio poematum, maxima parte scholas Augustanae confessionis Hungariae Superioris concernentium. 18. sz. (főleg az első fele). Lat., szlovák. Egykorú kéziratok, részben másolatok és nyomtatványok kolligátuma. 65 fol.
- Collectio miscellaneorum medicorum. 17—19. sz. Lat., m., ném. Egykorú kéziratok és másolatok konvolutuma. 112 fol.
- Eckhel, Josephus—Kehrer, Josephus: Raritatis nummorum Romanorum determinatio. I. Classification der antiken Münzen nach ihrer Seltenheit. II. Classification der antiken römischen Familien Münzen nach ihrer Seltenheit. 18. sz. vége, 19. sz. eleje. Lat. Egykorú kézirat. I—II. k. 13, 6 fol.
- Esterházy Tamás: Az igaz Aniaszentegyházról, es enec feieről az Christusrol. Sárvár 1602. 17. sz. eleji nyomtatvány másolata a 19. sz. elejéről. 29 fol.
- Gamauf, Theophil: Collectio genealogica generalis. 19. sz. eleje. Lat., ném. Sk. kézirat. 160 fol.
- Genealogiae familiarum Hungaricarum. 18. sz. vége, 19. sz. eleje. Kézirat (különálló táblázatokban) a 19. sz. elejéről. 242 fol.
- Halotti búcsúztató versek és beszédek. 1716—1817. (Lessus et epitaphia . . .) M., lat. Egykorú kéziratok konvolutuma. 68 fol.

- Imádságok, varázsimák, ráolvasások. M., ném., lat., szlovák. 18. sz. végi, 19. sz. eleji kéziratok konvolutuma. 91 fol.
- Katholischer Unterricht [!] und Erörterung aller Zweifel. . . Wienn, 1781. — Katholische Prüfung der wöchentlichen Wahrheiten der Predigerkriticker in Wienn. 1782. Verfasst von Patritius Fast [?]. Lat., ném. Egykorú kéziratok. 38 fol.
- Kiss Károly naplótöredékei és katonai lexikonának töredéke. 1830—1840 körül. Sk. kéziratok konvolutuma. 29 fol.
- Masnicus [Masznyik], Tobiás: Vezni i vysvobozeni Tobiáse Masniciusa, cirkve Ilavské v Uhrich kaplána. 1676. Szlovák. Egykorú másolat. 31 fol.
- Opus disquisitionis super jure fisci regii erga bona Szilágy Somlyoiensia per notam Francisci Ildi Rákotzi. 19. sz. első fele. Egykorú másolat. 171 fol.
- Orationes et dictiones. 17—19. sz. M., lat., szlovák. Egykorú kéziratok konvolutuma. 81 fol.
- Orvosságos- és főzőkönyv cseh nyelven. 18. századi kézirat. 86 fol.
- Prognostica. 16. századi kéziratok. 18 fol.
- Székely Sámuel, Dobai, feljegyzései és hagyatékából származó egyéb írások. 18. sz. M., lat., ném., fr. Sk. és más eredeti kéziratok, egykorú másolatok konvolutuma. 371 fol.
- Tractatus juris publici et privati Hungarici. 18. sz. vége, 19. sz. első fele. Lat., m. Egykorú kéziratok konvolutuma. 111 fol.
- Ürményi, Josephus: De notione et methodo juris publici Hungariae. Kézirat a 18. sz. végéről, 19. sz. elejéről. Befejezetlen. 76 fol.
- Wagner, [Károly] Caroli adversaria genealogica. 18. sz. második fele. Sk. kézirat. 24 fol.
- — Carolus: Praelati et Barones inclyti regni Hungariae ex subscriptionibus diplomatum chronologicce recensiti. [Belső cím:] Nomina praelatorum et baronum regni Hungariae, excerpta et connotata ex diversis litteralibus monumentis. 18. sz. második fele. Másolat a 19. sz. első feléből. 101 fol.
- Zeuser [?], Johann Christoph: Wunderbarliche Geschichte, welches sich mit einem adelichen Jüngling . . . in Böhmen 1619 . . . verlossen hat . . . Gedruckt in diesen 1620 Jahr. Egykorú kézirat. 42 fol.

JANKOVICH-FOND (FOND 16)

Jankovich Miklós személyére és társadalmi szereplésére vonatkozó iratok

1. Jankovich Miklós arcképe. Rézmetszet. 2 db, 2 fol.
2. — — iskolai bizonyítványai és dolgozatfüzetei. 1781—1791. Lat. Kéziratok és nyomtatványok. 11 db, 103 fol.
3. — — kulturális alapítványainak irományai. 1810—1838. Eredeti iratok, fogalmazványok és egykorú másolatok. 17 db, 22 fol.
4. — — tudományos társaságokban való tagságára vonatkozó iratok. 1819—1831. Ném. Nyomtatványok, kéziratok kiegészítésekkel. 4 db, 5 fol.
5. — — müncheni és ischli utazására vonatkozó feljegyzések, számlák, kisnyomtatványok. 1834—1837. 23 db, 25 fol.
6. — — peres ügyekben készített felterjesztései, levelei és egyéb feljegyzések. Sk. fogalmazványok és másolatok. 1830., 1837. és k. n. 15 db, 18 fol.
7. — — végrendelete. Másolat sk. javításokkal. Töredék. 1831 körül. 1 db, 8 fol.
8. — — vegyes számlái, nyugtái. 1818—1843. Eredetiek. 14 db, 14 fol.
9. Jankovich Miklóshoz fiai és unokái által intézett ünnepelő versek. 1808—1819. és k. n. M., lat., fr. Sk. kéziratok. 25 db, 41 fol.
10. — — intézett ünnepelő versek. M., lat., ném. Eredeti kéziratok és nyomtatványok. 1800—1842. és k. n. 24 db, 54 fol.

Jankovich Miklós fogalmazványai és tudományos tevékenységével kapcsolatos egyéb iratok

11. Jankovich Miklós vitairata magyarellenes osztrák támadásokra. 1816 után. Ném. Sk. fogalmazványtöredékek. 3 db, 16 fol.
12. — — bírálata egy magyar őstörténeti műről. 19. sz. eleje. Sk. fogalmazványtöredék. 1 db, 4 fol.

13. A Tudományos Gyűjtemény c. folyóirat tárgyában kiadandó közlemény terve. Kézirat a 19. sz. első feléből. Jankovich Miklós javításaival. 1 db, 1 fol.
14. Jankovich Miklós cím-fogalmazványai. 19. sz. első fele. Sk. kéziratok. 14 db, 14 fol.
15. — — tudományos munkásságára vonatkozó iratok. 1825—1845. 3 db, 4 fol.
16. — — Közönséges magyar könyvtár c. művével kapcsolatos nyomtatványok. 1832. 3 db, 3 fol.
17. Írók összes műveiről készített jegyzékek. Jankovich Miklós anyaggyűjtése a Magyar könyvtár részére. (Magyar nyelvű művekről.) 19. sz. második negyede. 11 db, 19 fol.
18. Jankovich Miklós Magyar könyvtár c. művéhez készített névmutató. A—H. 1840. Sk. kéziratos. 2 db, 10 fol.
19. Oklevelek és kéziratok kölcsönzésére vonatkozó térítvények. 1800—1825. Eredeti kéziratos. 4 db, 4 fol.
20. A Magyar Tudós Társaság létrejöttével és 1841-ig terjedő működésével kapcsolatos nyomtatványok. 18 db, 45 fol.
21. A Magyar Tudós Társaság hivatalos levelei Jankovich Miklóshoz. 1828—1844. Eredeti levelek. 42 db, 68 fol.
22. Jankovich Miklósnak műszavak kigyűjtésére kiosztott történeti munkák jegyzékei. 1831. okt. 22. Az egyik jegyzék töredékes. 2 db, 10 fol.

Jankovich Miklós könyvtárának és régiséggyűjteményének gyarapításával kapcsolatos jegyzékek és iratok

23. Jankovich Miklós jegyzéke könyv- és régiségbeszerzéseiről (1802-ig). Sk. kéziratos. 1 db, 5 fol.
24. — — könyveinek jegyzékei. 1824—1838. Sk. kéziratos. 3 db, 18 fol.
25. — — kézirategyűjteményének jegyzékei. 19. sz. első fele. Nagyrészt sk. kéziratos. Töredékes. 15 db, 37 fol.
26. — — könyvtárának duplumai. 1827. évi cenzúrapéldány. 1 db, 14 fol.
27. Beimel József könyvkereskedő által Jankovich Miklósnak küldött könyvek jegyzéke. 1832. Eredeti kéziratos. 1 db, 1 fol.
28. Burián Pál könyvkereskedő eladó könyveinek jegyzékei. 1818, 1831. Egykorú kéziratos. 2 db, 28 fol.
29. — — könyvkereskedőtől Jankovich Miklós által vásárolt könyvek jegyzékei és számlái. 1823—1842. Eredeti iratok. 51 db, 69 fol.
30. Kazzay Sámuel könyvtárának és régiséggyűjteményének megvételére vonatkozó iratok. 1781—1826. Eredeti iratok és egykorú másolatok. 24 db, 31 fol.
31. Nemes (Literáti) Sámuel Jankovich Miklósnak átadott régiségeiről és könyveiről (és Jankovich által cserébe adott régiségekről) készített jegyzékek. 1839—1842. és k. n. Nagyrészt Nemes és Jankovich kézírása. 29 db, 36 fol.
32. — — tudományos fogalmazványai, nyugtái, és rá vonatkozó egyéb írások. 1835—1842. és k. n. Nagyrészt Nemes és Jankovich kézíratai. 24 db, 30 fol.
33. Nemes (Literáti) Sámuel örökösei és Jankovich Miklós közötti per irományai. 1843. Eredeti iratok. 4 db, 7 fol.
34. Jankovich Miklós könyv- és régiségvételeire vonatkozó szerződéses és kötelezvények. 1793—1832. Eredeti iratok. 21 db, 22 fol.
35. — — könyvkötési utasításai. 19. sz. első fele. Sk. kéziratos. 3 db, 4 fol.
36. — — könyvkötő számlái. 1795—1832. Eredeti iratok. 28 db, 32 fol.
37. — — kiadásában megjelent könyvek előállításával kapcsolatos számlák. 1812—1832. Eredeti iratok. 19 db, 19 fol.
38. — — részére történt könyvszállítások elszámolásai. 1819—1826. Eredeti iratok. 22 db, 23 fol.
39. — — gyűjteményének Jankovich halála utáni sorsára vonatkozó iratok. 1852. és k. n. 4 db, 8 fol.

Könyvtárjegyzékek, könyv- és kéziratsjegyzékek

40. Hadik András könyvtárának kivonatos jegyzéke. 1827 után. Egykorú kéziratos. 1 db, 8 fol.
41. Klanitzay Márton könyveinek jegyzéke. 1820. Egykorú kéziratos. 2 db, 20 fol.
42. Kuzmán Sámuel könyvtárának jegyzéke. 19. sz. eleje. Egykorú kéziratos. 1 db, 6 fol.

43. Nagy Gábor magyar vonatkozású könyveinek jegyzéke. 1840. Egykorú kézirat. 1 db, 8 fol.
44. Péchy Antal könyveinek jegyzéke. 1817. Egykorú kézirat. 1 db, 14 fol.
45. [Petényi] Petyán Gábor könyveinek jegyzéke. 1821—1822. Egykorú kézirat. Töredék. 1 db, 12 fol.
46. Tahy Gáspár magyar vonatkozású 17—18. századi könyveinek jegyzéke. 19. sz. eleje. Egykorú kézirat. 1 db, 2 fol.
47. A nagyszombati szeminárium 16—17. századi magyar vonatkozású könyveinek jegyzéke. (Pribelyi Ferenc levele Jankovich Miklóshoz) 1832. 1 db, 2 fol.
48. Jankovich, [Miklós] Nicolaus: De bibliotheca Szászkiano-Adonyiana. 19. sz. eleje. Sk. kézirat. 1 db, 1 fol.
49. Könyvjegyzék töredéke. Kézirat a 18. sz. elejéről. 1 db, 23 fol.
50. Magyar vonatkozású, főleg történeti könyvek és kéziratok jegyzéke. 19. sz. első fele. Egykorú kézirat. 1 db, 24 fol.
51. Kéziratjegyzékek, nagyrészt magyar történeti vonatkozású kéziratokról. 19. sz. első fele. Részben Jankovich kézírása. 17 db, 36 fol.
52. Kovachich Márton György kéziratgyűjteményére vonatkozó jegyzékek és nyugták. 1794—1804. Részben Kovachich és Jankovich kézírása. 5 db, 6 fol.
53. A lipcsei húsvéti vásár könyvjegyzékének kivonata. 1834, 1840. Egykorú kéziratok. 2 db, 19 fol.
54. Lipcsében 1839-ben megjelent könyvek jegyzékének kivonata. Egykorú kéziratok. 2 db, 9 fol.
55. Vegyes könyvjegyzékek. 19. sz. első fele. Kéziratok és nyomtatvány. 9 db, 13 fol.

Régiséggyűjtemények jegyzékei és régiségekkel kapcsolatos egyéb feljegyzések

56. Jankovich Miklós feljegyzése talált kincsekről. 1827. Sk. kézirat. 1 db, 1 fol.
57. Thurn gróf képgyűjteményének jegyzéke. Kézirat a 19. sz. első feléből. 1 db, 1 fol.
58. Viczay Mihály hagyatékából származó régiségek jegyzéke. Kézirat a 19. sz. első feléből. 1 db, 7 fol.
59. Római császárok pénzéről készített jegyzékek. Kéziratok a 19. sz. első feléből. 10 db, 25 fol.
60. Régiségekre vonatkozó leírások. 19. sz. első fele. Több kéz írása. 13 db, 15 fol.

Besse János utazására vonatkozó iratok

61. Besse János útlevele. 1829. Másolat. 1 db, 2 fol.
62. — — ázsiai útján készített jelentései és a jelentésekkel kapcsolatos egyéb iratok. 1829. Eredeti iratok és másolatok. 9 db, 15 fol.
63. Jankovich Miklós levelezése Besse János utazásával kapcsolatosan. 1829—1838. Sk. fogalmazványok. 5 db, 5 fol.
64. Besse János ázsiai utazásának anyagi támogatásával kapcsolatos iratok. 1829. Eredeti iratok (főleg gyűjtőívek). 16 db, 22 fol.

Színházi vonatkozású iratok

65. Jankovich Miklós színházi vonatkozású irományainak jegyzéke. 1840 körüli kézirat. (A hagyatékban levő anyaggal nem teljesen azonosítható.) 1 db, 2 fol.
66. Láng Ádám János magyar színésztől fordított s szerzett színművek jegyzéke. 1834 utáni kézirat. 1 db, 4 fol.
67. Magyar színház létesítésére vonatkozó tervezetek. 1791—1835. és k. n. Jankovich Miklós és mások kézíratai. 7 db, 13 fol.
68. Kultsár István Nemzeti Színház létesítésére vonatkozó röpiratai. Nyomtatványok. 1814, 1815. 2 db, 14 fol.
69. A Nemzeti Játász Társaság kunszentmiklósi előadásának színlapja. 1826. Eredeti kézirat. 1 db, 1 fol.
70. A pesti magyar színészetre, főleg a Magyar Énekes és Színjátszó Társaság pesti szereplésére vonatkozó iratok. 1827—1828. Eredeti iratok, egykorú másolatok, nyomtatványok. Jankovich Miklós néhány fogalmazványával. 32 db, 43 fol.

71. A Pesti Magyar Színház létesítésével kapcsolatos anyagi vonatkozású iratok és nyomtatványok. 1815—1838. Eredeti iratok, nyomtatványok, Jankovich Miklós jegyzetei. 13 db, 36 fol.
72. A Pesti Magyar Színház megnyitására kibocsátott emlékérmék és színházi feliratok szövegei 1832—1837. Fogalmazványok, részben cenzori jóváhagyással. 7 db, 8 fol.
73. A Pesti Magyar Színház fennállásának első éveiből származó hivatalos és alkalmi nyomtatványok. 1837—1844. 11 db, 13 fol. és 96 lap.
74. A Pesti Magyar Színház anyagi ügyeivel kapcsolatos iratok. 1837—1840. Eredeti iratok, Jankovich Miklós jegyzetei. 13 db, 19 fol.
75. A Pesti Magyar Színházat fenntartó részvénytársaság működésével kapcsolatos iratok és nyomtatványok. 1837—1840. Eredeti iratok. 12 db, 27 fol.
76. A Pesti Magyar Színház működésével kapcsolatos iratok. 1839. és k. n. Eredeti iratok és fogalmazványok. 4 db, 8 fol.
77. Színházi gyűjtőívek. 1815—1839. Eredeti iratok. 9 db, 22 fol.
78. Jankovich Miklós cikke a Hírnök számára a magyar színészet kérdéseiről. 1838. Cikk-kézirat 4 példányban. Másolatok sk. javításokkal. 8 db, 21 fol.
79. Színházi vonatkozású vegyes nyomtatványok. 1812—1839. 13 db, 13 fol.
80. Mátray Gábor: Magyar színészet története Pesten. 1838. Másolat. 1 db, 13 fol.

Jankovich Miklós gyűjteményéből származó kisebb kéziratok a szerzők betűrendjében

81. Ányos Pál prédikációja Buda vár visszavételének emlékünnepén. 1778. Egykorú kézirat. 1 db, 6 fol.
82. Boros István: Az írásbeli jegyzetek eredete. 19. sz. első fele. Egykorú kézirat. Jankovich Miklós sk. bírálatával. 2 db, 8 fol.
83. Büdy ügyvéd versei. Kézirat a 19. sz. első feléből. 1 db, 5 fol.
84. Dobrowsky, Jozef és Ribay György aláírásával ellátott címlap. 18. sz. vége. Nyomtatvány, aláírásokkal. 1 db, 1 fol.
85. Dudits István Nomenclator operis Tripartiti c. művének kiadására vonatkozó iratok. 1829. Egykorú kéziratok. 2 db, 2 fol.
86. Fischer Dániel kéziratföredéke. 18. sz. első fele. 1 db, 2 fol.
87. Forest, Jacob Philipp, Szűz Máriaról szóló leírásának német fordítása. Kézirat a 19. sz. elejéről. 1 db, 2 fol.
88. Gegő Elek levelezése a moldvai vajdával a moldvai magyar telepek ügyében. 1836. Másolatok. Jankovich Miklós megjegyzéseivel. 2 db, 3 fol.
89. Gózonny Dániel: Van-e világ roppant alkotmányának határa? 1840 körül. Egykorú kézirat. 1 db, 13 fol.
90. Görgey Márton és Institoris Mihály (mossóczi) levélváltásának másolata. 1778. 18. sz. végi, 19. sz. eleji másolat. 1 db, 6 fol.
91. Gregusch, Sámuel, Litterae currentales. 1774. Egykorú kézirat. 2 db, 2 fol.
92. Heinrich Jakab ünneplő verse Brunswick Ferenc tiszteletére. 1797. M. Egykorú kézirat. 1 db, 2 fol.
93. Hajós Sándor önéletrajzi feljegyzése. 18. sz. vége. 1 db, 1 fol.
94. Istvánffy Miklós történeti művéből származó adatok. Kézirat a 17. sz. végéről, 18. sz. elejéről. 1 db, 1 fol.
95. Jánoky Rozália és Klára nevére írt ünneplő vers szlovák nyelven. 1743. Egykorú kézirat. 1 db, 2 fol.
96. Keller János Sámuel versei. Lőcse, 1759. Lat. 1 db, 6 fol.
97. Khameringer, Sebastianus, önéletrajzi feljegyzései. 1663 után. Lat. Egykorú kézirat. 1 db, 1 fol.
98. Knittel, Casparus: Mantissa thesium curiosarum philosophicarum. 1759-ben megjelent nyomtatvány másolata. Egykorú kézirat. 1 db, 10 fol.
99. Környei István üdvözlő sorai. 1793. Sk. kézirat, 1 db, 1 fol.
100. Krebs, Martin, puskaműves feljegyzései. 1663. Ném. Egykorú kézirat, ábrákkal, 1 db, 5 fol.
101. Kriebel János [Mihály] gyászverse Károly főherceg halála alkalmából. 18. sz. második fele. Ném. Egykorú kézirat. 1 db, 2 fol.
102. Kriebel János Historia Hungariae c. műve VI. kötetének tartalma. 19. sz. első fele Lat. Egykorú kézirat. 1 db, 3 fol.

103. — — kérelme az uralkodóhoz és a rendekhez történeti műve kiadatása ügyében. 1832. Lat. A folyamodvány sk. másolata. 1 db, 6 fol.
104. Lahner Ferenc [?] orvos feljegyzése. 19. sz. eleje. Ném. 1 db, 1 fol.
105. Melzer, Jakob, cikk-kézirata az avarok vallásáról. 19. sz. első fele. Ném. Sk. kézirat. 1 db, 4 fol.
106. Mossóczi Zakariás feljegyzése egy könyv-előzéklapon. 16. sz. vége. Lat. 1 db, 1 fol.
107. Neichel Ferenc és Mihályik György műveiről írott bíráló megjegyzések. Kézirat a 19. sz. elejéről. Jankovich Miklós sk. megjegyzésével. 1 db, 1 fol.
108. Otrókócsi Fóris Ferenc életére vonatkozó iratok. 1701. évi irat 19. századi másolata és életrajzi adatok. Lat. 2 db, 2 fol.
109. Pesti Gábor munkásságára vonatkozó jegyzetek. 19. sz. első fele. Műveiből készített másolatokkal. 3 db, 6 fol.
110. Prónay László jelentése egy tudományos értekezésről. 19. sz. eleje. Sk. kézirat. 1 db, 1 fol.
111. Pulszky Ferenc: Néhány észrevételek az Egyeden, Soprony vármegyében 1831-ik esztendőben talált egyiptomi veder (vase) felől. 1840. Sk. kézirat. 1 db, 4 fol.
112. Ráday, [Pál] Paulus: Descriptio historiae arcanae infausti praeteriti belli. 1712. 1756. évi másolat. Töredék. 1 db, 11 fol.
113. Reguly Antal jegyzéke az Acta Thomitiana magyar vonatkozású anyagáról. 1842-ben, Szentpétervárott készített jegyzék egykorú másolata. 1 db, 11 fol.
114. Ribay, Georgius: Recensio bibliorum bohemicorum anni 1488. 1789. Egykorú kézirat. 1 db, 4 fol.
115. Sapharovich, Antonius Series episcoporum Nitriensium c. munkájának címlapja. 1775. Egykorú kézirat. 1 db, 1 fol.
116. A Savoyai Jenő kertjében őrzött állatok felsorolása. 1736. Ném. 18. századi kézirat. 1 db, 1 fol.
117. Székely Márton latin versei. 1788—1814. 1819. évi sk. másolat. 1 db, 8 fol.
118. Szent-Györgyi Gellért prédikációja a budai Szűz Mária-templom (Mátyás-templom) ünnepén. 1809. Sk. kézirat. 1 db, 8 fol.
119. Völgylapi Imre [?] felelete Mailáth Jánosnak Tudományos Gyűjteményben megjelent cikkére. 1820. Egykorú kézirat. 1 db, 2 fol.
120. Wertheimer, Joseph, kisdedővintézeti terveivel kapcsolatos hivatalos irat. 1829. Ném. Egykorú másolat. 1 db, 2 fol.
121. Wietoris, Jonathan: Fata Moravicarum evangelicarum ecclesiarum anni 1783 et s[e]q[uentis] ex Extractibus epistolarum ad Hungaros transmissarum. Kézirat a 19. sz. elejéről. A levelek írói: Andreas Orgony, Samuel Simko, Andreas Lehotzky. 1 db, 8 fol.

Jankovich Miklós gyűjteményéből származó kisebb kéziratok tárgyi csoportosításban (Versek [122—136], történeti kéziratok [137—146], iskolai vonatkozású kéziratok [147—149], egyházi és vallásos tárgyú kéziratok [150—157], levéltári gyűjtések [158—162], vegyes anyag [163—175], nyomtatványok [176—180])

122. Versmásolatok Jankovich Miklós gyűjteményéből. 16—18. századi versek másolatai; egy nyomtatott verstöredék. Részben Jankovich Miklós írása. 8 db, 12 fol.
123. Forgách grófhhoz intézett alkalmi vers. 1790. „Gyászban Magyar Ország midőn beborulva...” kezdettel. Egykorú kézirat, javításokkal, 1 db, 2 fol.
124. „Rajta Magyar, mit akarsz?” kezdetű vers. Kézirat a 18. sz. végéről, 19. sz. elejéről. 1 db, 1 fol.
125. A Bajoriai Mi Atyánk. Pasquillus. Kézirat a 19. sz. közepéről. 1 db, 18 fol.
126. A Pesti Vashíd nótája. Pasquillus 1842 körül. Egykorú kézirat, 2 példányban. 2 db, 24 fol.
127. Versek latin nyelven. Nagyrészt 18. századi versek egykorú kéziratai. 6 db, 11 fol.
128. Versgyűjtemény latin nyelven. 18. századi kézirat. 1 db, 21 fol.
129. Ünneplő versek latin nyelven. 1730—1782. és k. n. Egykorú kéziratok. A megnevezett szerzők: Georgius Jamriska, Josephus Andaházy. 5 db, 12 fol.
130. Versek görög és latin nyelven. 18. századi kézirat. 2 db, 2 fol.
131. Vers német nyelven vallásos és politikai tartalommal. 16—17. századi kézirat. Töredék. 1 db, 4 fol.
132. Versek német nyelven. Kézirat a 19. sz. elejéről. 1 db, 4 fol.

133. Besztercebányai evangélikusok szlovák nyelvű gyászverse Mária Terézia emlékére. 1780. Egykorú kézirat. 1 db, 2 fol.
134. Szlovák nyelvű vallásos vers. Kézirat a 18. századból. 1 db, 1 fol.
135. Halotti bucsúztatók szlovák nyelven. Bárány György verse Pongrácz Boldizsár emlékezetére. 1764. évi vers. 2 db, 20 fol.
136. Ünneplő versek a 19. század első feléből. 1800—1814. és k. n. M., ném., lat. A megnevezett szerzők: Paulus Viltsek, Árvay Dániel. 4 db, 14 fol.
137. III. Károly magyar király emlékét megőrkítő feliratok. 1740. Lat. Kézirat a 18. sz. közepéről. 1 db, 3 fol.
138. Községi molnár hivatali esküje. Kézirat a 18. sz. végéről, 19. sz. elejéről. 1 db, 1 fol.
139. Pest város bírójának határozata sertések után fizetendő tarifa ügyében. 1825. Jankovich Miklós másolata. 1 db, 1 fol.
140. Országgyűlési Tudósítások. Posonban 1835. február 14-én. Kossuth Lajos szerkesztése. 221-ik szám. Eredeti kézirat. 1 db, 6 fol.
141. Magyarországon található történeti emlékekről készítő kiadvány hírüladása. Kézirat a 19. sz. elejéről. 1 db, 3 fol.
142. A spanyol örökösödési háború első szakaszának történetével foglalkozó latin szövegek. 18. századi kézirat. 1 db, 12 fol.
143. Protestáns szellemű röpirat III. Károly korából. 1721. évi nyomtatvány közel egykorú másolata. Lat. 1 db, 12 fol.
144. A lengyel konföderáció katonai szabályzata. 1770. Lengyel. Kézirat a 18. sz. végéről, 19. sz. elejéről. 1 db, 8 fol.
145. Egyetemes történeti vonatkozású pasquillusok, röpiratok. 18. sz. vége, 19. sz. eleje. Egykorú kéziratok. 5 db, 8 fol.
146. A napóleoni háborúkkal kapcsolatos francia nyelvű levél. 1800. Egykorú kézirat. Aláírás nélkül. 1 db, 1 fol.
147. A debreceni piaristáknál 1767-ben előadott dialógus. Lat. Egykorú kézirat. 1 db, 6 fol.
148. *Instructio brevis de recta scribendi ratione*. Jankovich József jegyzete. Kézirat a 18. sz. végéről, 19. sz. elejéről. 1 db, 3 fol.
149. Iskolai vonatkozású iratok, beszédek, dolgozatok gyűjteménye. 18. sz. vége, 19. sz. eleje. Lat. Egykorú kéziratok. 9 db, 11 fol.
150. Egyházzenei feljegyzések töredéke. (Kottával.) 18. századi kézirat. Lat. 1 db, 2 fol.
151. Az evangélikus egyház magyarországi történetére vonatkozó 16—18. századi adatok. Lat., m., szlovák. Egykorú kéziratok. 10 db, 14 fol.
152. Egyházlátogatásra (protestáns) vonatkozó feljegyzés. 17. századi kézirat. 1 db, 1 fol.
153. Eretnekek megtérítésére vonatkozó hivatalos irat. 1760. Ném. Egykorú kézirat. Töredékes. 1 db, 1 fol.
154. Református imádságok Erdélyből. Kézirat a 17. sz. közepéről. (1620—1644 évszámokkal.) 1 db, 13 fol.
155. Protestáns katekizmus. Kézirat a 18. sz. első feléből. 1 db, 12 fol.
156. Imádságok a 18—19. századból. Egykorú kéziratok. 8 db, 12 fol.
157. Szombatos imádságok. Kézirat a 18. sz. végéről, 19. sz. elejéről. 1 db, 16 fol.
158. Levéltári anyagokról készült töredékes jegyzékek. Kéziratok a 18. sz. végéről, a 19. sz. elejéről. 11 db, 13 fol.
159. Oklevélkivonatok gyűjteménye. Kéziratok a 18. sz. végéről, a 19. sz. elejéről. M., lat. 12 db, 15 fol.
160. Oklevélmásolatok. 14—15. századi oklevelek 19. századi másolatai. Lat. Jankovich Miklós kézírása. 9 db, 11 fol.
161. Levélmásolatok Jankovich Miklós gyűjteményéből. 16—18. századi levelek nagyrészt 19. századi másolatai. Lat., m. 5 db, 12 fol.
162. Aláírások és pecsétek gyűjteménye. (Főleg Erdélyből.) 16—18. sz. Eredeti oklevél- és irattöredékek. 9 db, 9 fol.
163. Előfizetési hirdetések (könyvekre). Kézirat és nyomtatványok a 19. sz. második negyedéből. 2 db, 3 fol.
164. Emlékkönyv egy lapja Johannes Martinus Foman bejegyzésével. Jéna, 1634. Lat. Sk. kézirat. 1 db, 1 fol.
165. Emlékkönyv egy lapja Joannes Mauttner bejegyzésével. 17. sz. Sk. kézirat. Lat. 1 db, 1 fol.

166. Epitáfiumok és feliratok gyűjteménye. Kéziratok a 18. sz. végéről, a 19. sz. elejéről. Lat. 20 db, 26 fol.
167. Genealógiai feljegyzések. Kéziratok a 19. sz. elejéről. Lat. 11 db, 11 fol.
168. Jankovich Miklós személyekre (főleg kortársaira) vonatkozó adatgyűjtése. (Nevék, címek, foglalkozások feltüntetése.) 19. sz. első fele. 14 db, 14 fol.
169. Jóslások. 17—18. századi kéziratok. 4 db, 4 fol.
170. Kiszakított könyvelőzéklapok gyűjteménye. 1548—1787. és k. n. Vegyes feljegyzésekkel. 22 db, 26 fol.
171. A magyar és török nyelv rokonságát tárgyaló tanulmány. 19. sz. első fele. Lat. 1 db, 12 fol.
172. Szólasmondások latin nyelven. 18. századi kézirat. 1 db, 2 fol.
173. Toplika (Toplice) mezőváros (Varasd m.) térképe. 1822. Kéziratós térkép. Ludovicus Zelenka rajza. 1 db, 1 fol.
174. Török hízmésminta. 18. sz. végi rajz. 1 db, 1 fol.
175. Orvosi receptek gyűjteménye. 1839—1845. Jankovich Miklós részére kiadott eredeti receptek. 156 db, 156 fol.
176. A Nemzeti Casino működésével kapcsolatos nyomtatványok. 1831—1845. 48 db, 63 fol.
177. A Hazai Első Takarékpénztár működésére vonatkozó nyomtatványok. 1840—1841. 3 db, 49 fol.
178. Meghívók a 19. sz. első feléből. Nyomtatványok, részben kéziratok kiegészítésekkel. 15 db, 15 fol.
179. Pesti lóversenyprogramok. 1833—1840. Nyomtatványok. 5 db, 5 fol.
180. Különféle intézmények működésével kapcsolatos és egyéb alkalmi nyomtatványok. 1833—1845. 10 db, 30 fol.

*Jankovich Miklóshoz intézett levelek
(A levélírók betűrendjében)*

	Darab- szám		Darab- szám
181. Albach Szaniszló	1	205. Belánszky József	1
182. Ángyán János	1	206. Bélik József	2
183. Appel, Charlotte sz. B. Guardy Jankovich Miklóshoz v. Nemes (Literáti) Sámuelhez	1	207. Bello, Aloysius	2
184. Apponyi Antal	2	208. Beniczky Angelika (id. Jankovich Miklósné)	2
185. Aranka György	1	209. Beniczky Bezuk Mária	5
186. Arneth, Joseph	1	210. Beniczky Miklós	2
187. Artner János	1	211. Benigni v. Mildenberg, G.—Neugebo- ren, Carl v.	1
188. Aszalay József	1	212. Benke Gábor	1
189. Aulich őrnagy	1	213. Benkovich Ferenc	1
190. Babarczy Imre	6	214. Benyák Bernát	1
191. Bader J.	1	215. Bérczy János	1
192. Bajzik János	1	216. Berei Farkas	1
193. Balogh	1	217. Berzeviczy Ágoston	3
194. Bárány Ágoston	2	218. Berzeviczy Anna	1
195. Baranyay Ferenc	1	219. Berzeviczy Antal	1
196. Bárdossy János	1	220. Berzeviczy Antónia	3
197. Barra Gábor	1	221. Berzeviczy Bernát	1
198. Bartal	1	222. Berzeviczy Jeromos	32
199. Bartsch Sámuel	4	223. Berzeviczy Miksa	7
200. Básty József	4	224. Berzeviczy S. [?]	1
201. Batta Antal	1	225. Bésán István	2
202. Bäuerle, Adolf	4	226. Beznák Flórián	1
203. Becker Péter	1	227. Bikkessy Károly	1
204. Beke Kristóf	1	228. Birett, Wilhelm	9

	Darab- szám		Darab- szám
229. Bitnitz Lajos	6	282. Ehrenreich, Adam	1
230. Bitróff Pál	1	283. Ehrenreich, J. M.	1
231. Bohuss János	1	284. Ellinger István	1
232. Boronkay Mária	1	285. Elsasser Márton	1
233. Borovszky János	1	286. Emele, Dr.	1
234. Böhm, J. D.	1	287. Endre Mihályné	1
235. Braulik Antal	1	288. Ennöckl, Thaddeus	1
236. Brezovay János	2	289. Eötvös Ignác	5
237. Brunsvik József	1	290. Esze János	1
238. Buchner, Andreas	45	291. Etsedi József	1
239. Bucholtz, v.	1	292. Farkas Lajos	3
240. Budik Péter A.	1	293. Farkass László	1
241. Bujanovics Ágoston	1	294. Farkas Lizi	1
242. Burián Pál	11	295. Farkas Póli	15
243. Buttler gróf	1	296. Fejér György	6
244. Bückler	1	297. Fejérváry József	3
245. Büdy András	29	298. Fejérváry Károly	4
246. Büsching, Johann Gustav	9	299. Fejes János	1
247. Carlowszky Zsigmond	1	300. Ferenczy József	2
248. Caronni, Felix	2	301. Festetics György gr.	1
249. Celotti, Louis	1	302. Fodor Gerson	1
250. Coith cég (G. W. Gebhard)	1	303. Fogarassy Mihály	1
251. Cornides Márton	1	304. Foresti, Annibale	2
252. Csajda János	1	305. Förster, Ludwig	2
253. Csaplovics János	2	306. Frauenholz, J. F. et Co. (Boerner, J. A.)	16
254. Császár Sámuel	1	307. Friedlein, D. E.	1
255. Cseh András	1	308. Gaál György	2
256. Cseh-Szombathy József	1	309. Gamauf Theophil	1
257. Cseresnyés András	2	310. Gantsaugh József	1
258. Csergeő Ferenc	2	311. Gáspár László	1
259. Csirke János	9	312. Gayer Mihály	3
260. Csonka József	1	313. Gegő Elek	2
261. Csorba András	1	314. Genersich, Christian	1
262. Czigler Mihály	1	315. Georch Illés	1
263. Czindery László	1	316. Geringer, B.	1
264. Cziráky Antal	2	317. Gévay Antal	1
265. Darvas Ferenc	1	318. Goldhann, Franz	1
266. Décsy Antal	4	319. Gora, Georg	1
267. Degen, J. V.	1	320. Gorove László	1
268. Deschan József	1	321. Grau, Gottlob	12
269. Dessewffy Aurél	2	322. Gräffer, Franz	27
270. Deym, Carl, Graf	1	323. Gräffer et Singer antikvárium	10
271. Dienes Antal	1	324. Grigely József	1
272. Dietrichstein, Moritz, Graf v.	1	325. Grossinger, Joseph	1
273. Dillon bárónő, sz. Csepreghy Terézia	1	326. Gruber Károly Antal	2
274. Dobrowsky, Jozef	1	327. Grubits István	1
275. Domsics Antal	2	328. Grynaeusz András	8
276. Döbrentei Gábor	6	329. Guary Miklós	1
277. Dubraviczky Simon	1	330. Guggenthall, R. von	1
278. Dulházy Mihály	8	331. Gyurikovits György	5
279. Édes Albert	1	332. Gyurikovits Sándor	1
280. Édes János	1	333. Haerberly	2
281. Edling, Graf v.	3	334. Hainrich Ádám	1

	Darab- szám		Darab- szám
335. Hajnal János	1	386. Jankovich Miklósné, sz. Hauch Róza	5
336. Halácsy László	1	Jankovich Miklósné, sz. Rudnyánszky	
337. Halmi Sámuel	2	Antónia, ld. Rudnyánszky Antónia	
338. Hammer, Joseph	2	387. Jekelfalusy Vince	2
339. Hammerschmidt cég	2	388. Jerney János	2
340. Hauk Alajos	2	389. Jeszenszky Miklós	4
341. Hávor (Prileszky) Borbála	3	390. Jordánszky Elek	4
342. Heliser József	2	391. Josich Balázs	1
343. Helm, F. A.	1	392. József nádor	4
344. Hertel, senior	3	393. Jüttner, J.	1
345. Hissmann	1	394. Kállay Ferenc	11
346. Hoblik Márton	5	395. Kalós Mózes	3
347. Hochenecker Benedek	1	396. Kamara, Magyar Udvari	1
348. Hochmeister Márton	1	397. Kapuváry Ignác	8
349. Hoffmann, Dr., egyetemi könyvtárőr	1	398. Kapy János	2
350. Holéczy Mihály	1	399. Kassics Ignác	30
351. Hollenburg, Ignatz	1	400. Kászonyi Teréz	1
352. Hollósi Ádám	1	401. Kazay Károly	4
353. Homonnay Imre	1	402. Kazinczy Ferenc	30
354. Horányi Elek	1	403. Kazzay Sámuel	3
355. Horváth Ádám, Pálóczi	3	404. Keck József	4
356. Horváth Cyrill	2	405. Kecskemét város bírása és tanácsa	1
357. Horváth Dániel	1	406. Kecskeméti ref. egyházkerületi főiskola	
358. Horváth Elek	1	igazgatói	1
359. Horváth Elekné	1	407. Kecskeméti ref. egyházközség	1
360. Horváth Endre, Pázmándi	1	408. Keglevics Gábor	3
361. Horváth Imre, Gradeczai Stansith	2	409. Kemp Mihály	1
362. Horvát István	5	410. Kibler-féle antikvárium	1
363. Horváth János	1	411. Kiss Ferenc	5
364. Horváth Lázár, Petrichevich	1	412. Kiss László	1
365. Horváth Lukács	1	413. Klobusiczky Péter	1
366. Hrabovszky András	7	414. Knie Károly	1
367. Hyros Sámuel	1	415. Knie Károly (J. M.-hoz és feleségéhez)	1
368. Igaz Sámuel	1	416. Kollár János	1
369. Incze József	1	417. Kollár Sámuel	1
370. Ivichich Ferenc, id.	4	418. Koller József	1
371. Ivichich Ferenc, ifj.	1	419. Koller Pál	1
372. Jahn, J. C.	1	420. Kolozsvár város tanácsa	1
373. Jaksics Gergely	1	421. Komáromy József	1
374. Jamriská, jegyző	1	422. Kondé Miklós (J. M.-hoz és feleségéhez)	1
375. Jankovich Anna (Berzeviczy Jeromosné)	66	423. Kónya János	1
376. Jankovich Antal	3	424. Koppi Károly	2
377. Jankovich Antal Szaniszló, báró	1	425. Korn, Philipp	1
378. Jankovich Appolónia	5	426. Korneli Ignác	1
379. Jankovich Berta	1	427. Kotsner Ferenc	1
380. Jankovich Ferenc	1	428. Kovachich Márton György	24
381. Jankovich Flóra	1	429. Kovács Antal	1
382. Jankovich Gyula (és Antónia)	1	430. Kovács István, nagyajtai	4
383. Jankovich József	9	431. Kovacsóczy Mihály	1
384. Jankovich Lőrincné	1	432. Kresznerics Ferenc	1
385. Jankovich Miklós, id.	2	433. Kriebel, Johann	5
Jankovich Miklósné, id., ld. Beniczky		434. Krisár v. Havala, H.	1
Angelika			

	Darab- szám		Darab- szám
435. Kritske József	1	487. Nagy Pál	1
436. Kubinyi Péter	1	488. Nagy, elnöki biztos	1
437. Kuppitsch, Matthäus	14	489. Nagyváthy Vendel	1
438. Kuppitsch, W. A.—Grund [?], Fr., könyvkereskedők	1	490. Nedeczkyne Wynczler Terézia	1
439. Kuruczár György	1	491. Nemes (Literáti) Sámuel — keltezett levelek	27
440. Labas János	1	492. Nemes (Literáti) Sámuel — keltezetlen levelek	32
441. Laborfalvi Róza	1	493. Németh József	1
442. Laczkovich György	1	494. Nyáry Ferenc	1
443. Laszberg Rudolfné, sz. Beleznay Klára	1	495. Nyáry István	1
444. Leeber Ferdinánd	1	496. Oberndorffer, N. A.	2
445. Légrády Imre	1	497. Ocskay Antal	1
446. Lehotzky András	9	498. Okenfus János	2
447. Lehotzky Andrásné sz. Maszáry Anna	2	499. Orlandini Antal	1
448. Lencsés Antal	2	500. Orosz József	2
449. Lichner Pál	2	501. Osek et Risenbourg, Augusta v.	1
450. Luzsinszky [?]	1	502. Örkényi lakosok	1
451. Madách Sándor	1	503. Paap de Száldobos	1
452. Magyar István	1	504. Pakróczy János	1
453. Magyar László	1	505. Panczer dr. gyermekei	1
454. Magyary-Kossa Sámuel	1	506. Pap István	1
455. Majnoni, Stephan	1	507. Pap László	1
456. Malvieux, P. I.	1	508. Pauly, Cyrillus	1
457. Marczibányi János	1	509. Pauly István	1
458. Marczibányi Márton	1	510. Pechata Károly	1
459. Marianovich István	1	511. Péchy Antalné sz. Okolicsányi Zsuzsan- na	2
460. Marich István Dávid	2	512. Péchy Imre	1
461. Marich Tamás	1	513. Péchy István	1
462. Marienburg Lukács József	1	514. Pellegrini, Casimiro de	6
463. Marsovszky Károly	3	515. Pénzes Mihály	1
464. Massmann, H. F.	1	516. [Pergő] Celesztin	1
465. Mátéffy István	1	517. Perlaky Dávid	1
466. Mateovich József	1	518. Perlasca Domokos	1
467. Máthes János	2	519. Pesti ref. egyház consistoriuma	1
468. Mednyánszky Alajos	16	520. Péterfi László	1
469. Meissner Ferenc	1	521. Pethe Ferenc	2
470. Mentler Miklós	1	522. Petrovits Ignác	1
471. Mészáros György	2	523. Pfisterer András	1
472. Mészáros Mátyás	5	524. Pintér Mihály, ügyvéd	1
473. Mindszenty Sámuel	1	525. Pintér, Michael v.	1
474. Mocsáry Antal	3	526. Podhradczky József	2
475. Mócsy Elek	6	527. Podmaniczky Károly	1
476. Moldoványi Antal	1	528. Pók János	1
477. Molnár János	4	529. Pongrácz Antal	1
478. Motsy György	1	530. Poroszkay Ignác	1
479. Myller Antal	1	531. Poroszkay Szydonia (Akay Tádéné)	1
480. Nadler, F. J.	1	532. Potemkyn Ferenc	5
481. Nagy Antal	3	533. Pótsy Elek	1
482. Nagy Ferenc, Vályi	3	534. Progel	2
483. Nagy Gábor	2	535. Promber, Anton	5
484. Nagy István (1781—1831)	1	536. Prónay Sándor	2
485. Nagy István	4		
486. Nagy Lukács	3		

	Darab- szám		Darab- szám
537. Pulszky Ferenc	1	589. Slachta Etelka	1
538. Pyber Benedek	1	590. Soiecki, Onuphrius	6
539. Rábelly Dénes	2	591. Somogyiné sz. Hávor	2
540. Ráday Pál	1	592. Sonleithner, Joseph	1
541. Rákóczyné sz. Aranyossy Mária	2	593. Sonnenmayer, Friedrich	1
542. Ratzersdorfer, Salamon H.	1	594. Soós László	1
543. Remekházy József	1	595. Soós Pál (és Szirmay Terézia)	1
544. Révay László	6	596. Speiser, Daniel Joseph	5
545. Reviczky Ádám	1	597. Spielenber Lajos	3
546. Reviczky Imre	1	598. Spilenberg Pál	1
547. Ribay György	15	599. Spohn, Wilhelmine	8
548. Richter András Jakab	1	600. Stein, Joseph	1
549. Richter, Philipp Anton	1	601. Stelzhammer, Johann Christoph	1
550. Rickl, Anton Wilhelm	1	602. Sternberg, L.	1
551. Riesz János	17	603. Stoffer József	2
552. Rigel, Marie Anna	1	604. Strahl, Wenzel	8
553. Rintelen, Lieutenant	1	605. Streber	1
554. Roediger	1	606. Stroy	1
555. Rösler Kristóf	5	607. Stur Lipót	5
556. Rudnyánszky Anna	1	608. Svaiger Antal	1
557. Rudnyánszky Antónia (Jankovich Miklósné)	2	609. Szabados Kis Sándor	3
558. Rudnyánszky József	2	610. Szabó Alajos	1
559. Rudnyánszky Zsigmond	2	611. Szabó Dávid, Baróti, és Pyber Benedek	1
560. Rummy Károly György	2	612. Szabó Gergely	1
561. Rupp Jakab	1	613. Szabó István	1
562. Ruszek József	1	614. Szallopek János	1
563. Sággy Ferenc	1	615. Szapáryné Keglevich Tóni	1
564. Sággy Gábor	1	616. Széchényi Ferenc	1
565. Saiben András és felesége	3	617. Szeder Flórián	2
566. Salat József	40	618. Székely Márton	2
567. Salefsky, J. G.	1	619. Székely Mihály	1
568. Sallay Ferdinánd	2	620. Szent-Györgyi Gellért	1
569. Sándor	1	621. Szent-Iványi Ferdinánd	1
570. Sárkány Sámuel	1	622. Szent-Iványi Péter	1
571. Sárközy István	1	623. Szent-Miklóssy Alajos	2
572. Schalbacher, P. J.	3	624. Szepesy Ignác	1
573. Schayer József	1	625. Szily Cecilia (Kun Péterné)	1
574. Schedius Lajos	1	626. Szily Charlotte	1
575. Schmid Antal	3	627. Szily	1
576. Schmidmer Johann Lor[enz]	21	628. Szirmay Antal	5
577. Scholtz, August J. M.	2	629. Szirmay Rozália (Luzsinszky Pálné)	1
578. Schönfeld, Car[olus]	1	630. Szirmay Tamás	4
579. Schultz Pál	1	631. Szixtyné sz. Tallián Evelin	1
580. Schütz József	1	632. Szomor János	1
581. Seberini János	1	633. Szontagh István	2
582. Sebestyén Gábor	3	634. Szőke Péter	1
583. Sebők József	1	635. Sztrokay Antal	1
584. Seeberg, Philipp, báró	3	636. Sztupiczky Miklós	1
585. Semsey Poxolina [!]	4	637. Szüts István	1
586. Seth János	1	638. Tahy Antal	1
587. Simon Imre	1	639. Tajnay Antal	9
588. Singer, J. J.	3	640. Tajnay Antalné, sz. Jankovich Krisztina	4
		641. Tajnay Jozefin	1

	Darab- szám		Darab- szám
642. Taschler Domokos	5	675. Veres Márton	1
643. Teleki József	4	676. Villforth, August	1
644. Teleki József, id.	1	677. Virág Benedek	1
645. Teleki Sámuel	3	678. Vissak Sándor	1
645. Tengődy János	1	679. Vitéz József, Zadányi	3
647. Tersztyánszky Imre	1	680. Vizer István	2
648. Tersztyánszky János	2	681. Vogler Péter	3
649. Tertina Mihály	3	682. Vörös Ferenc [?]	1
650. Tessedik Ferenc	1	683. Wagner Ignác	1
651. Thebery György	1	684. Wagner Kapisztrán	1
652. Thiele, A. E.	1	685. Walentiny János	1
653. Tibolth Mihály	1	686. Weigel, Johann August Gottlieb	16
654. Toldy Miklós	1	687. Wesselényi Miklós	1
655. Torkos Ferenc	1	688. Weszerle József	4
656. Tornyosi János	2	689. Wiczay Mihály	1
657. Tóth Ferenc	4	690. Wietoris Jonathan	6
658. Török József	1	691. Závodi Mihály	1
659. Török Pál és társai	1	692. Zechenter Antal	8
660. Tzutz István	1	693. Zehetmayer, J. M.	1
661. Udvarnok Lajos	1	694. Zerjavic Ferdinánd	1
662. Ujházy Mihály	1	695. Zervis András	1
663. Ürményi József	1	696. Zibrin József	1
664. Vallner Antal	2	697. Zichy János	1
665. Vályi András	1	698. Zichy gróf	1
666. Varga Péter	1	699. Zimányi Lajos	1
667. Vargha István	1	700. Zipser András Keresztély	4
668. Vári Szabó Antal	3	701. Zlinszky János	5
669. Vass László	1	702. Zmertych József	1
670. Vay Ábrahám	2	703. Zsoldos János	2
671. Vécsey Pál	1	704. Zsuffa Mátyás	1
672. Vedres István	1	705. H. S.	1
673. Végh Johanna	1	706. Ismeretlenek (töredékek és olvashatatlan aláírások)	4
674. Végh Péter	3		

*Jankovich Miklós levélfogalmazványai
(A címzettek betűrendjében)*

	Darab- szám		Darab- szám
707. Apponyi Antal	1	718. Csaplovics János	1
708. A bajor király	1	719. Cseresnyés András	2
709. Batsányi János	1	720. Csergheő Ferenc	1
710. Bello, Aloysius	1	721. Cziráky Antal	1
711. Berzeviczy Apollónia	1	722. Dessewffy József	1
712. Berzeviczy Jeromos	1	723. Dietrichstein, Moritz	1
713. Berzeviczy Miksa	1	724. Dobrowsky, Jozef	1
714. Buchner András	1	725. Édes János	1
715. Budik Péter	1	726. Edvi [Illés?] Károly	1
716. Büchler, Lambertus	1	727. Az erdélyi gubernium	1
717. Büsching, Johann	1	728. Erdődy József	1

	Darab- szám		Darab- szám
729. Farkas Lajos	1	776. A nagyszebeni Magyar Olvasó Társaság	1
730. Fejér György	1	777. Nemes (Literáti) Sámuel	4
731. Fejérváry Károly	2	778. Noszlopy Pál	1
732. Fejérváry Károlyné	6	779. Okenfus János	1
733. Ferdinánd főherceg	1	780. Az országgyűlés	2
734. A ferences rendtartomány főnöke	1	781. Az Österreichische Militair Zeitschrift szerkesztősége	2
735. Förster, Ludwig	4	782. Péchy Imre	1
736. Gévay Antal	1	783. Pellegrini, Casimiro de	1
737. Görög Demeter	1	784. Pyber Benedek	1
738. Grauel [?]	1	785. Rösler Kristóf	1
739. Hiross József	1	786. Rummy Károly György	1
740. Homonnay Imre	1	787. Salamon József	1
741. Horváth Imre, Graczei Stansith	1	788. Salat József	1
742. A Jaši-Tudományos Akadémia	1	789. Schmid Antal	1
743. Jankovich Anna	1	790. Schmidmer, Johann	1
744. Jankovich József	1	791. Scholtz, August J. M.	1
745. Jankovich József (öccse)	1	792. Slachta Etelka	1
746. Jankovich Miklós, id.	4	793. Somogy megye alispánja	1
747. Jankovich Miklósné, id.	1	794. Soós László	1
748. Jankovich Miklósné	6	795. Stenczel Hugó	1
749. Jerney János	2	796. Székely Márton	1
750. József nádor	12	797. Szepesy Ignác	2
751. Kapuváry Ignác	2	798. Szirmay Antal	1
752. Kassics Ignác	4	799. Tertina Mihály	1
753. Kazinczy Ferenc	3	800. Toldy Ferenc	1
754. Kecskemét város tanácsa	1	801. Torkos Ferenc	1
755. Királyi tábla	1	802. Torma József	1
756. Klaproth, Heinrich Julius	1	803. Vay Ábrahám	1
757. Koller Ignác	1	804. Veessenmeyer, Georg	1
758. Kolozsvár város tanácsa és főbírája	1	805. Végh Péter	1
759. Kovachich Márton György	1	806. Velencei ref. lelkész	1
760. Kruse, Friedrich Carl	2	807. Viczay gr. jószágigazgatója	1
761. Kurz, Franz	1	808. Vizer István	1
762. Lehoczky András	1	809. Vörös Ferenc	1
763. Lekér község plébánosa	1	810. Zechenter Antal	1
764. Lichner Pál	2	811. Zsák Mihály	1
765. Magyar Tudós Társaság	5	812. Családtagok	3
766. Marsovszky Gáspár	1	813. Meg nem nevezett egyházi személyek	9
767. Mátray Gábor	1	814. Meg nem nevezett főnemések	7
768. Massmann, H. F.	1	815. Meg nem nevezett kisasszony	1
769. Mednyánszky Alajos	2	816. Meg nem nevezett táblabíró	1
770. Mészáros József	1	817. Meg nem nevezett tudósok	9
771. Mocsáry Antal	2	818. Ismeretlenek	10
772. Nádasdy Ferenc	1	819. Levélfogalmazvány-gyűjtemény (1.)	5
773. Nopcsányi, ügyvéd	1	820. Levélfogalmazvány-gyűjtemény (2.)	5
774. Nagy Gábor	1		
775. Nagy István	11		

Vegyes levelek

(A levélírók betűrendjében)*

Darab-
szám

821. Ách László — Meg nem nevezett lelkészhez	1
822. Aranka György — Jankovich Jánoshoz	1
823. Balás Károly — Baranyay Józsefhez	1
824. Bálintith Lajos — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1
825. Besler, Michael Rupertus — Fischer, J., linzi orvoshoz	1
826. Busl, Michael — Birett antikváriushoz	1
827. Deccard János Kristóf — Justh Ferenchez	1
828. Dejan [?] — Testvérehez	1
829. del Salute, Glicerio [?] — Ismeretlenhez	1
830. Dezericzky János — ismeretlenhez	1
831. Dianovszky János — Ismeretlenhez	1
832. Erdélyi — Szelnice mezőváros bírájához	1
833. Fábri Gergely — Ismeretlenhez	1
834. Farkas Sámuel György — Testvérehez [?]	1
835. Glýures és Hollebeque grófja — Hajós huszárhadnagyhoz	1
836. Gotházi Miklós — Gotházi Antalhoz	1
837. Görgey [?] György — a Justh család egy tagjához	1
838. Horváth József — Mócsy Elekhez	1
839. Illésházy István — Érdi uradalmi hivatalnokaihoz	1
840. Institoris Mihály (mossóczi) — Ismeretlenhez	1
841. Ivánka Sámuelhez — Ismeretlen (P. G.)	2
842. Jakkó László — Ismeretlenekhez	1
843. Justh László — Vejéhez	1
844. Justh Anna — Justh Lászlóhoz	1
845. Kálmán István — Szabó Ignáchoz	1
846. Kheberitsch (?) — Justh Lászlóhoz	4
847. Kovácsy — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1
848. Labath Sándorhoz — Ismeretlen [Jáni?]	1
849. Lautsek Márton — Ismeretlenhez	1
850. Madarassy Ferenc — Szent-Györgyi Gellérthez	1
851. Mindszenti László — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1
852. Müller Ferdinánd — Meg nem nevezett comeshez	1
853. Nemes (Literáti) Sámuel — Rájsits Ferenchez	2
854. Nemes (Literáti) Sámuelhez — Ismeretlen	1
855. Pellegrini, Ottavio de — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1
856. Petrovits Ignác — Seper secretáriushoz	1
857. Pilarik János — Jósth (Justh) Ádámhoz	1
858. Poleretzky János — Schluch Dánielhez	1
859. Pongrácz Lajos — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1
860. Rochser, Johann Friedrich — Ehrenreiter, Johann Georghoz	1
861. Safarik Pál József — Pantelin Györgyhöz	1
862. Sárváry Pál — Meg nem nevezett ref. superintendenshez	1
863. Sebesy Kálmán — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1
864. Seeder, Fr. J. — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1
865. Sigel Tamás — Meg nem nevezett préposthoz	1
866. Sipos Pál — Kazinczy Ferenchez	1
867. Spányik József — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1
868. Szabó Gábor — Vogel asztalosmesterhez	1
869. Szabó — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1

* Ismeretlen levélíró esetében a címzett szerepel az első helyen

	Darab- szám
870. Szathmáry (Illyés) Mihály — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1
871. Szlemenics Pál — Kulcsár Istvánhoz	1
872. Tegyei Mihály — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1
873. Tóth Sámuel — Nemes (Literáti) Sámuelhez	1
874. Vass László — Trattnerhez	1
875. Záborszky G. — Ismeretlenhez	1
876. Jankovich Miklóshoz intézett levelek borítékai	10

Utólag szerzeményezett vegyes kéziratok

	Darab- szám
877. Boronkay Miklós — Jankovich Miklóshoz	1
878. Unterricht uiber die Auferziehungs Orth und das Verhalten der Follen von ihrer Geburth bis zum Alter der Pferden. 18. századi kézirat. 1 db, 25 fol.	
879. Der betrogene Alte. Ein Lustspiel von 3 Aufzügen. 18. századi kézirat, a végén csonka. 1 db, 36 fol.	
880. Philemon und Baucis. Ein Schauspiel in Versen von einem Aufzuge. Egykorú kézirat másolat egy Strassburgban, 1763-ban megjelent nyomtatványról. 1 db, 14 fol.	
881. Örökösödési ügyre vonatkozó német nyelvű feljegyzés töredéke. 18. századi kézirat. 1 db, 1 fol.	
882. Orvosi tanács, illetőleg recept a 18. századból. Egykorú kézirat. 1 db, 2 fol.	
883. Romy Károly György jegyzete a Közönséges Magyar Könyvtár számára. Sk. kézirat. 1 db, 1 fol.	
884. Romy Károly György közleményei a Közönséges Magyar Könyvtár számára. Sk. kézirat. 2 db, 4 fol.	
885. Homonnay Imre — Jankovich Miklóshoz	3
886. Szent-Györgyi Gellért — Jankovich Miklóshoz	1
887. Szathmáry Pap Zsigmond — Jankovich Miklóshoz	2
888. Édes Gergely — Jankovich Miklóshoz	9
889. Édes János — Jankovich Miklóshoz	1
890. Szalay Ágoston — Jankovich Miklóshoz	27
891. Kreskay Imre — Jankovich Miklóshoz	1
892. Hrabovszky György — Jankovich Miklóshoz	5
893. Kultsár István — Jankovich Miklóshoz	5
894. Nemes (Literáti) Sámuel — Jankovich Miklóshoz	9
895. Cserey Farkas, ifj. — Jankovich Miklóshoz	2
896. Romy Károly György — Jankovich Miklóshoz	3
897. Arneth, Josef — Jankovich Miklóshoz	1
898. Kruse, Friedrich Carl — Jankovich Miklóshoz	1
899. Jankovich Miklós — Ismeretlenhez	1

KÉPJEGYZÉK

1. Id. Pesky József: Jankovich Miklós portréja. 1823. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. 60.17.
2. Cseh festő: Angyali üdvözlés. 1420 körül. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 3142.
3. A raigerni mester műhelye: Krisztus születése. 15. század. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 1636.
4. A Bertalan-oltár mestere: A Szent Család. 15. század. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 841.
5. Az András-oltár mestere: Jézus bevonulása Jeruzsálembe. 15. század. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 1631.
6. Bajor festő: Krisztus siratása. 1500 körül. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 824.
7. Ulrich Mair: Szent Pál. 16. század. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 178.
8. Középolasz festő: A Szent Család Szent Katalinnal. 16. század második negyede. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 57.
9. Tintoretto, tkp. Jacopo Robusti [?]: Férfiarckép. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 116.
10. Giovanni Domenico Tiepolo: Atyaisten. Szépművészeti Múzeum, ltsz. 641.
11. Ismeretlen festő: Esterházy Miklós nádor. 1645. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, ltsz. 36.
12. Id. Richter Dávid: II. Rákóczi Ferencné Hesseni Amália. 18. század eleje. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, ltsz. 47.
13. Id. Richter Dávid: II. Rákóczi Ferenc. 18. század eleje. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. 54.
14. Ismeretlen festő: Követség a Kremlben. 17. század első fele. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, ltsz. 7.
15. Ritkább érmeK Jankovich Miklós gyűjteményének antik csoportjából. (1) Macedónia, Nagy Sándor stater, avers—revers. (2) Thracia, Lysimachos stater, avers—revers. (3) Kelta szívárványtálcaska, avers—revers. (4) Dacia, Koson aranypéNZ, avers—revers. (5) Római, Néro Drusus (41—54) aureus, avers—revers. (6) Római, Florianus (276) aureus, avers—revers. (7) Római, Magnia Urbica Carinus (283—285) neje, aureus, avers—revers. (8) Római, Constantius Chlorus (293—305) aureus barbár verete, avers—revers. (9) Római, Decentius (357) arany multiplum, avers—revers. (10) Római, Honoria [III. Valentinianus (424—425) testvére] solidus, avers—revers. (11) Római, III. Valentinianus (424—455) tremissis, avers—revers. (12) Bizánc, X. Constantinus Ducas (1059—1067) solidus (scyphatus), avers—revers.
16. Érmek Jankovich Miklós gyűjteményének magyar anyagából. (1) Magyar, II. Lajos próbaveret, avers—revers. (2) Magyar, II. Ferdinánd ötszörös aranyforint, 1632, avers—revers. (3) Erdélyi, Apafi Mihály százdukátos, 1674, avers.
17. Érmek Jankovich Miklós gyűjteményének magyar anyagából. (1) Magyar, I. Lipót tízszerez aranyforint, 1666, avers—revers. (2) Erdélyi, Báthori Zsigmond tízszerez aranyforint, 1598, avers—revers. (3) Erdélyi, Apafi Mihály százdukátos, 1674, revers.
18. Érmek Jankovich Miklós gyűjteményéből. (1) Magyar, I. Lipót kétszerez tallér, 1695, avers—revers. (2) Salzburg, háromszoros tallércsegely, 1614, avers—revers. (3) Braunschweig—Lüneburg, August Lősertaler, 1637, avers.
19. Érmek Jankovich Miklós gyűjteményéből. (1) Braunschweig—Lüneburg, August Lősertaler, 1637, revers. (2) II. Rákóczi Ferenc ezüst emlékérmé a szabadságharc kezdetére, 1703, avers—revers. (3) Christian Herman Roth: ezüst emlékérem Buda visszavételére, 1686, avers—revers.
20. Érmek Jankovich Miklós gyűjteményéből. (1) Weiss Mihály brassói aranyérmé, 1612, avers—revers. (2) Matthaeus Donner: Mária Terézia jelmondatos aranyérmé, avers—revers. (3) Christian Herman Roth: György-érmé tíz dukát súlyban, avers—revers.
21. Patrona Hungariae násfa. 16. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 127.
22. Opálos Izabella-násfa. 16. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Pig. Jank. 225.

23. Hann Sebestyén: Frank Bálint medalionja. Nagyszeben (Sibiu), 17. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 133.
24. Csokornásfa. Erdély, 17. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 122.
25. Csokornásfa. 17. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 120.
26. Telegdi-kereszt. 1575. Magyar Nemzeti Múzeum. ltsz. Orn. Jank. 141.
27. Székesfehérvári kereszt. 18. század eleje. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 155.
28. Gyémántos násfa. 16. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Fig. Jank. 240.
29. Gyémántokkal díszített násfa. 16. század vége, 17. század eleje. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Fig. Jank. 241.
30. Forgó. 17. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Fig. Jank. 242.
31. Zománcos, bogláros nyakék. 17. század eleje. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 204.
32. (1) Aranylánc. 16—17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Fig. Jank. 251. (2) Dióbeles lánc. 16—17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Fig. Jank. 19.
33. Izabella királyné reneszánsz lánc. 16. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Fig. Jank. 6.
34. Erdélyi zománcos övcsat. 17. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 395.
35. Zománcos övcsat. 17. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 399.
36. Diszöv. 16. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 432.
37. Erdélyi öv. 17. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 461.
38. (1—2) 17. századi díszöv és annak részlete. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 452.
39. Diszöv. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 421.
40. Borbála királyné mellboglánya. 15. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 481.
41. Mária királyné gyűrűje. 16. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Ann. Jank. 300.
42. Pázmány Péter aranygyűrűje. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Ann. Jank. 195.
43. Rong-kehely. 15. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 136.
44. Nagyváradai misekannák. 1460-as évek. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 188—189.
45. Óbudai úrmutató. 15. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 263.
46. Kemény Kata paténája. 1687. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 139.
47. Ostyatartó. 15. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 91.
48. Kölesdi fedeles serleg. 15. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 50.
49. (1) Pohár a kölesdi kincsből. 15. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 52. (2) A pohár részlete.
50. Fedeles pohár a kölesdi leletből. 15. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 54.
51. Kecskeméti serleg. 1631. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 99.
52. Debreceni talpas pohár. 1631. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 63.
53. (1—2) Hans Mautner Mikes-címeres egybejáró pohara és a címer a pohárról. 17. század vége. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 70. a—b.
54. Kassai fedeles kupa. 1578. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 146.
55. Nagy virágos fedeles kupa. Komárom, 1681 körül. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 154.
56. Hegykristály kancsó. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 181.
57. Putnoky Klára és Szemere László tányérja. 1664. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 193.
58. Díztőr a Margitszigetről. 15. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 61.
59. (1) Kanál Husztról. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 23. (2) Budai mesterjeggyel ellátott kanál. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 44.
60. Brandenburgi Katalin virginálja. 1617. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 243.
61. Elefántcsont nyereg részlete. 15. század első harmada. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. 55.3119.
62. II. Rákóczi Ferenc sodronyinge. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. 55.3539.
63. Kemény János díszszablyája. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. 55.3344.
64. Női fej alakú aquamanile. 13. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. 1852.551.
65. Izabella királyné sórtartója. 16. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 76.
66. Szerpentinköves díszserleg. 1490. Iparművészeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 138.
67. Az Egyeden talált egyiptomi korsó rajza. Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I. k. 1831—1832.
68. Jankovich Miklós: Az örsényi feliratos római sírkő. Rajz, 1827. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 4097. II. 182.
69. Jankovich Miklós: A gácsfalvi templom felirata és faragott részleteinek rajza. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Hung. 4097. II. 187.
70. A benepusztai honfoglalás kori lelet rajza. Magyar Tudós Társaság Évkönyvei II. k. 1832—1834.

71. Bizánci eredetű fülbevaló. 7. század Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 23.
72. Cikádafibulák. 5. század első fele. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 47—48.
73. Gyűrűk Jankovich Miklós gyűjteményéből. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Ann. Jank. 178, 187, 124, 188, 183, 184, 185, 140.
74. Budaszentlőrinci „A” betűs násfa. 16. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 128.
75. Sárkányos násfa az Ecsedi-láp környékéről. 16—17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 218.
76. (1) Mátyás-címeres kapuoromzat a pesti ferencesek kerítésfalából. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Imag. Jank. 21. (2) MATHIAS R[EX] feliratos oszloplábazat ugyanonnan. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Imag. Jank. 17.
77. Reneszánsz kereszték. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 149, 138, 150, 144, 146.
78. (1—2) Bakócz-kereszt és -lánc, valamint a lánc részlete. 16. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Fig. Jank. 238.
79. (1) Rezgőtű. 17. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 253. (2) Fülbevalópár. 17. század második fele. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 178.
80. Gyűrűk. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Ann. Jank. 77, 272, 273, 43, 28, 92.
81. A Bátmonostorról előkerült limoges-i tál. 13. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 186.
82. (1—2) Török ezüstsészék Dunaföldvárról és az Ecsedi-lápból. 16—17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 182, 170.
83. (1) Diadém Gimesről. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 437. (2) Filigrános násfa. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 199.
84. Illatszerdobozka Nagyszombatról (Trnava). 16. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 97.
85. Ezüstsengő Kassáról (Košice). 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. App. Jank. 160.
86. Rezgőtű. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 253.
87. Násfa, Szentháromság-ábrázolással. 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Fig. Jank. 451.
88. Tölténytartó Silósról. 18. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Arm. Jank. 139.
89. A Fekete Sas rendjel és lánc Szepes vármegyéből. 17. század eleje Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 219.
90. Szigetvári fedeles kupa. 1600. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Poc. Jank. 142.
91. (1) Arany karkötő Kolozsmonostorról (Mănăstur). 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 247. (2) Zománcos arany nyaklánc Vajdahunyadról (Hunedoara). 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Fig. Jank. 236. (3) Nyaklánc részlete Késmárkról (Kežmarok). 17. század. Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. Orn. Jank. 231.
92. (1—2) Böhm József Dániel emlékére tervezte a Nemzeti Színház megnyitására. Avers—revers. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 16/72.
93. A pesthidegkúti Jankovich-, későbbi Vári Szabó-kúria. 19. század közepe. Bibó István felvétele.
94. A belvárosi „fölső” Jankovich-ház a 19. század végén. Budapesti Történeti Múzeum Várostarténeti Osztályának Fényképtára, ltsz. 662.2.
95. A belvárosi „fölső” Jankovich-ház északi szárnyának hosszmetsete. 1797. Országos Levéltár, P. 1284. 34/21.
96. A belvárosi „fölső” Jankovich-ház terve. 1790-es évek. Országos Levéltár, P. 1284. 34/35.
97. A belvárosi „fölső” Jankovich-ház terve. 1790-es évek. Országos Levéltár, P. 1284. 35/26.
98. A belvárosi „fölső” Jankovich-ház tervrajza. 1800 körül. Országos Levéltár, P. 1284. 34/145.
99. A belvárosi „fölső” Jankovich-ház átalakításának terve. 1838. Országos Levéltár, P. 1284. 35/26.
100. A belvárosi „fölső” Jankovich-ház átalakításának terve. 1838. Országos Levéltár, P. 1284. 35/26.
101. A „Vörös Ökör” és a „Külső Isten Szem” ház helyszínrajza. 1840 körül. Országos Levéltár, P. 1284. 35/26.
102. A vadasi kastély terve. 1800 körül. Országos Levéltár, P. 1284. 24.
103. A vadasi kastély terve. 1800 körül. Országos Levéltár, P. 1284. 24.
104. A vadasi kastély terve. 1800 körül. Országos Levéltár, P. 1284. 24.
105. A vadasi kastély terve. 1800 körül. Országos Levéltár, P. 1284. 24.
106. Részlet Jankovich Miklós végrendeletéből. 1844. jan. 24. Országos Levéltár, Jankovich-levéltár, P. 1285. jelz. nélk. fol. 337.
107. Lenhardt Sámuel: Jankovich Miklós portréja. 1830. Metszet.
108. Részlet Jankovich Miklós második gyűjteményének jegyzékéből. 1844. Országos Levéltár, Jankovich-levéltár, ltsz. 296/844. Musei.

NÉVMUTATÓ*

Összeállította Szabó Péter

- Absolon Dániel 80
Ágostony János 172
Albert Kázmér, szász-tescheni herceg 15
Albinus (Weiss) Mihály 94
Amade László 158, 159, 160, 162, 175, 177
Andaházy József 266
András, III., magyar király 86
Andrássy György 204, 235
Andrássy Lipót 83
Andrássy Manó 83
Anklé István 234
Anna (Kandalei), II. Ulászló magyar király felesége 134
Ányos Pál 175, 265
Apafi Mihály, I. 83, 86, 93, 105
Apafi Mihály, I., felesége → Bornemissza Anna
Apáti Ferenc 164
Apponyi Antal 96
Aranka György 155, 158, 162, 163, 170—172
Argauer Máté 200
Ariosti József 123
Arneht József 88
Artaria-cég 46
Árvay Dániel 267
Attila, hún király 80, 90
- Bágyi Zsigmond 96
Bajza József 236
Bajzáth György 227
Bakócz Tamás 99, 102, 105, 136, 137
Balassa Imre 77
Balla Antal 97, 123, 256
Balogh István 171
Bánffy család 100, 101, 106, 108, 118
Bárany György 267
Barbara Regina → Cillei Borbála
Bárdossy János 77, 261
Barna Ferdinánd 66
Báthori család 101, 105
Báthori István 101, 148
Báthori Kristóf 101
- Báthori Márton 110
Báthori Zsigmond 89, 97, 113
Batsányi János 233, 238
Batthyány Ádám 77
Batthyány Boldizsár 75
Batthyány Ignác 25, 86
Batthyány József 25
Batthyány Károly 92
Bayer József 227
Beimel József 263
Bejthe István 77
Benczúr József 34, 42, 69
Beniczky család 27, 108, 118
Beniczky Angelika 26, 27, 97, 254
Beniczky István 111, 135, 254
Beniczky Mária 253
Benkovits 235
Benkő József 245
Benyák Bernát 156
Beöthy Zsigmond 233
Beregzászi Pál 241
Berengár, Itália királya, római császár 88, 89, 97, 129
Berlász Jenő 20, 86, 94
Berner Félix 226
Berzeviczy Gergely 24
Besse János 247, 248, 250, 264
Bessenyei György 24, 197, 204, 205, 220, 223
Bethlen család 100, 101, 105, 108, 112
Bethlen Elekné 100, 109
Bethlen Gábor 76, 101
Bél Mátyás 42, 246, 248
Béla, II., magyar király 75
Béla, III., magyar király 75, 89, 96
Béla, IV., magyar király 86
Bíró Erzsébet 110
Bitnicz Lajos 88, 96, 238
Bitróff Pál 97
Blaskovich András 123
Bobics János 34
Bocskai Erzsébet 95

* A névmutató nem tartalmazza a feldolgozott szakirodalom névanyagát, valamint Jankovich Miklós személyes leveleinek mutatóját (268—276).

- Bod Péter 211, 213
 Bonfini, Antonio 41, 129
 Bopp, Franz 241
 Boráros János 228
 Bornemissza család 105
 Bornemissza Anna 105
 Bornemissza Tamás 76, 101
 Boronkay Miklós 276
 Boros István 265
 Both Ferenc 75
 Böhm János Dániel 88, 232, 233
 Bragyán, Dimitrie 234
 Brandenburgi Katalin 100, 101, 108, 112, 116, 119
 Brezovay János 145
 Brózer István 101
 Bruckenthal Sámuel 84
 Brunswick Ferenc 265
 Buchner, Andreas 116
 Burián Pál 46, 263
 Büdy András 97, 265
 Büsching, Johann Gustav 88, 97
- Caroni, Felix 89, 95, 97
 Carpvov, Johann Benedict 36
 Celtes, Konrád 41
 Champollion, Jean François 245
 Cillei Borbála (Barbara Regina) 108
 Columna, Giudo de 78
 Cornides Dániel 27, 28, 30—32, 42, 68, 86
 Crudy Dániel 96
 Curtius Rufus 42
 Czeck János 96
 Czinke Ferenc 200
 Cziráky Antal Mózes 22
 Czirbesz Jónás András 96
 Czombor Márton (Szepsi Csombor Márton) 77
- Cseh György 110
 Cserey Miklós 207
- Daldek József 96
 Dalos Péter 68
 Dankó Gábor 176
 Dankó Imre 169
 Darvas Ferenc 222
 Deák József 120
 Decsy Sámuel 220
 Degen-cég 46
 Deron, pesti polgár 222, 238
 Déryné, Széppataki Róza 230
 Dessewffy József 233
 Dietrichstein Móric 81, 129, 140
 Dobai Székely Sámuel 33, 34, 42, 80, 86, 198, 210, 214, 262
 Dobrovsky, Josef 265
 Dombrinus, Joannes 76
- Döbrentey Gábor 88, 149, 198, 207, 227
 Drevenyák Ferenc 13
 Dudits István 265
 Dugonics András 77, 171, 241
 Dukász Mihály → VII. Mihály bizánci császár
- Eberl Károly 223, 226
 Eckhel József 85, 96, 98, 261
 Eggenberger József 35, 46, 248
 Eicholtz János 237
 Elasser, Martin 144
 Eötvös József 66
 Erdélyi János 174
 Erdős Mihály 110
 Érdy (Luczenbacher) János 96
 Erkeder, Michael 108
 Esterházy grófok 13
 Esterházy Károly 13
 Esterházy Miklós 92
 Esterházy Miklós, nádor 81
 Esterházy Tamás 261
- Fábíán István 234
 Faludi Ferenc 168, 175, 177
 Fáy András 13, 56, 57, 73, 227—229, 231, 238
 Fáy János 88
 Feger, Theobaldus 78
 Fejér György 7, 9, 36, 38, 39—43, 47, 49, 50, 87, 91, 93, 122, 126, 134, 163, 175, 199—201, 208, 215, 227, 248, 250
 Fejérváry Gábor 25, 33, 69, 96
 Fejérváry Károly 25, 33, 34, 42, 77, 87, 171, 198
 Fejérváry Károlyné (Semsey Polixena) 33
 Fenyő István 7, 80, 154
 Ferdinánd, I., magyar király 91, 92
 Ferdinánd, V., magyar király 94
 Ferenc, I., magyar király 53
 Ferenczy István 95
 Ferentzi György 156
 Festetics György 15, 198, 208, 210
 Festetics János 217
 Festetics Leó 17
 Festetics Tasziló 95
 Feszli József 255
 Filtsch, Johann 85
 Filtsch, Joseph 234
 Fischer Dávid 265
 Fogarassy János 233
 Folnesich János Lajos 200
 Foman, Johannes Martinus 267
 Forest, Jacob Philipp 265
 Forgách gr. 266
 Forgó György 199—201, 227
 Földváry Gábor 21, 22, 227, 231, 235
 Förster-cég 46
 Frank Bálint 104

- Fráter (Martinuzzi) György 81
Friedlein, D. E. 88
- Gabrus, Zachar 239
Galeotto, Marzio 42
Gamauf, Theophil 78, 261
Gantzaug, Josef 69
Géczy Sándor 96
Gegő Elek 248, 250, 265
Georg, Johann 95
Geörch Illés 227
Geréb László 146
Gerliczy Ferenc 232
Gerold-cég 46
Géza, I., magyar király 123
Glosius Dániel 227
Gózony Dániel 265
Gózony József 235
Görgey Márton 265
Graeffler (Gräffer) Ferenc 46, 87, 171
Grassalkovich Antal 231, 235
Gregusch Sámuel 265
Grigely József 97
Grigl János 86
Grimm, Carolina 229, 236, 237
Grimm, Fedor 229, 230, 237
Grubanovits Zsigmond 117
- Gyarmati Sámuel 241
Gyerőfi család 107
- Habsburg Mária, II. Lajos magyar király felesége
108
Hadik András 263
Haeberly, linzi kereskedő 87
Haeuffler, Joseph Vincenz 253
Haffenbeck Károly 86
Hajós Sándor 265
Haliczky Antal 53, 90
Hambacher Sámuel 34
Hammer, Joseph 97, 248
Hann Sebestyén 105
Harsányi Pál 83
Hávur Magdolna 25, 26, 68
Hauch Rozália 26, 43, 252, 253, 257
Hänel, Gustav 46
Heinrich Jakab 265
Hellebrant Árpád 213
Heltai Gáspár 77
Henrik, II., német-római császár 75
Henrik (Navarrai), IV., francia király 95
Henszlmann Imre 136
Herder, Johann Gottfried 167
Hertel Jakab 81
Hess András 40
- Hesseni Amália 81
Heubner-cég 46
Hirsch, aranyműves 100
Hochmeister Márton 68
Hohenhausen, Joseph 123
Holländer Leó 96
Homonnai Drugeth Bálint 42
Honterus János 42
Horányi Elek 123
Hormayr, Joseph 46
Horváth (Pálóczi) Ádám 155, 156, 162—164, 168,
169, 172—175
Horvát Endre 7
Horvát István 7, 13, 29, 44, 53, 55—59, 61, 63, 65,
73, 74, 91, 98, 102, 200—204, 245, 248, 250
Horváth János 154, 155, 171
Hosszu István 34
Hungaria, Michael de 41
Hunyadi János 64, 95
Hunyadi László 80, 95
Huszár Lajos 123, 126
- Illésházy család 101
Illésházy István 24, 35, 60, 65, 119, 127
Illésházy István, nádor 42, 77
Instititoris Mihály 265
Ipolyi Gáspár 99, 105
Irásné Melis Katalin 135
István, I., magyar király 86, 91, 97, 98, 123
Istvánffy Miklós 265
Ivanich Zsigmond 57
Ivánka Sámuel 76
Izabella, magyar királyné, I. (Szapolyai) János
magyar király felesége 101, 102, 104, 107
- Jaksics Gergely 247, 250
Jakubovič, Pavel 234
Jamriska György 266
Jankovich András 26
Jankovich József 29, 51, 52, 86, 210, 267
Jankovich Lőrinc 43, 64, 74, 252
Jankovich (Néveri) Miklós 25
Jankovich Miklós, I. 26
Jankovich Miklós, II. 26, 68, 99
Jankovich Miklós, III. 26, 31, 32, 133, 210, 218,
254
Jankovich Miklós, V. 43, 44
Jánoky Klára 265
Jánoky Rozália 265
János Zsigmond (II. János), magyar király, erdélyi
fejedelem 76
Janus Pannonius 41
Jerney János 86, 96, 148, 247, 248, 250
József, I., magyar király 94
József, II., magyar király 27, 31, 141, 209, 220, 257

József Antal János osztrák főherceg, nádor 10,
52—60, 62, 63, 65, 73, 91, 101, 110, 134, 200,
204, 207
Jüttner, pesti polgár 222, 238
Kállay Ferenc 12, 248, 250
Kálmán (Könyves), I., magyar király 87
Kaprinay István 89, 90
Karacs Teréz 234
Kármán József 220
Károly Róbert (Anjou), I., magyar király 134, 150
Károly, III., magyar király 267
Károly Lajos János, osztrák főherceg 95
Károlyi György 96, 204
Károlyi István 203
Kasselik Ferenc 253—255
Kasselik Fidél 223, 226
Kassics Ignác 85
Katancsich Péter Mátyás 85, 123
Katona István 123
Katona József 236
Kaulfuss-cég 46
Kayser Sebestyén 254
Kazay Sámuel 32, 33, 86, 96, 99, 198, 263
Kazinczy Ferenc 9, 24, 34, 88, 155, 167, 176, 203,
214, 218, 220, 248, 251
Keglevich család 257
Keglevich György 34
Keglevich Miklós 235
Kehrer, Joseph 98, 261
Kelemen László 236
Keller János Sámuel 265
Kemény család 13, 100, 101, 107, 108
Kemény János 108, 113
Kemény József 15
Kemény Kata 109, 118
Kemény Sámuel 15
Kereszturi Mihály 77
Kerner Antal 218
Khameringer, Sebastianus 265
Kilián testvérek 35, 46
Kisfaludy Károly 16, 227, 230
Kisfaludy Sándor 233, 238
Kiss Endre 234
Kiss Ferenc 83, 87, 96, 139
Kiss Károly 262
Kitabel Pál 217
Klanicza (Klanitzay) Márton 45, 263
Klaproth, Julius 245, 246, 248, 249
Klimó György 13, 34, 86, 96, 214
Knittel, Casparus 265
Kollár Ádám 32, 42
Koller József 42, 123, 214
Kolosváry Pál 227
Komjáti Benedek 78
Kond család 126

Kopácsy József 96
Koppi Károly 86
Korn, Philipp 46
Kossics József 234
Kossuth Lajos 17, 18, 27, 135, 222, 267
Kovachich Márton György 9, 13, 28—31, 34, 44,
68, 77, 198, 210, 264
Kovács, aranyvarró 255
Kőfaragó Vince 133
Kölcsey Ferenc 236, 248, 251
Környei István 265
Krebs, Martin 265
Kreskay Imre 159, 172, 175, 210
Kresznerics Ferenc 83, 85, 95, 96, 155
Kriebel János Mihály 265
Kriza János 154
Kubinyi Ágoston 61
Kubinyi András 96
Kubinyi Péter 97
Kultsár István 7, 144, 154—156, 199—201, 217,
221—223, 227, 228, 264, 265
Kundt Ignác 254—257
Kupitsch-cég 46
Kuzmányi Sámuel 34, 263

Lahner Ferenc 266
Lajos, I., magyar király 93, 136, 148, 150
Lajos, II., magyar király 94, 217
Lajos, I., francia király 115
Lájpzig János 233
Lämmacher, kőműves 255
Landes-cég 46
Láng Ádám János 264
Lautsek Márton 34
Lazáry György 95
Lazius, Wolfgang 122
Lehoczky András 34, 198, 266
Lépes Bálint 76
Lessing, Gotthold Ephraim 220
Lipót, I., magyar király 93, 239
Lipót, II., magyar király 204
Lippai János 110
Lórántffy Zsuzsanna 110
Losi Imre 104
Löwi Hermann 87, 100, 118
Luczenbacher János 211
Luther, Martin (Luther Márton) 39, 55, 70

Mader József 89
Magnoni, Stephano 97
Magyarországi Miklós → Michael de Hungaria
Mailáth János 164, 266
Makáry György 233
Makolányi Tamás 76
Mandik Alajos András 97
Marczibányi István 81, 96, 111, 134

- Margit (Árpád-házi), IV. Béla magyar király leánya 42
- Mária, I., magyar királyné 148
- Mária Terézia, magyar királynő 14, 90, 93, 94, 132, 267
- Máriássy Ferenc 76
- Marich István Dávid 227
- Markos Mihály 73
- Masnicius (Masznyik) Tóbiás 261
- Massmann, Johann Friedrich 142
- Matlus János 124
- Mátray (Rothkrepf) Gábor 59, 65, 66, 72, 176, 265
- Mátyás (Corvin), I., magyar király 41, 75, 79, 81, 97, 115, 132, 133, 135, 254, 258
- Mátyás, II., magyar király 113
- Mautner, Hans 110, 267
- May György 111
- Mayer Mihály 255
- Mähn, Wolfgangus 78
- Mednyánszky Alajos 46, 49, 171, 202
- Melanchton (Melanthon), Philipp 39, 70
- Meltzer, Jakob 234, 266
- Meltzer, Louis 231
- Mérey Sándor 232
- Mesterházy József 237
- Meszena Sándor 222
- Meszlényi, ev. prédikátor 234
- Mihály (Dukász), VII., bizánci császár 123
- Mihályik György 266
- Mikes Kelemen, a levélíró unokatestvére 110
- Mikó János 234
- Miksa, I., német-római császár 42, 81, 95
- Miksa, II., magyar király 217
- Milkovits János 96
- Miller, Johann Ferdinand 123
- Mokry Dániel 200
- Moldoványi Antal 200
- Molfenger 76
- Molière (Jean-Baptiste Poquelin) 220
- Mossóczi (Mossóczy) Zakariás 42, 64, 75, 266
- Munkácsy János 235
- Muslai László 86
- Müller, Gottfried 46, 234, 235, 239
- Nádasdy Ferenc, országbíró 26, 68, 77
- Nagy Ferenc 96
- Nagy Gábor 264
- Nagy István 55, 56, 63, 73
- Nagy János 159, 175
- Nagy József 200
- Nagy László 247
- Nagylaki Jaksics Gergely 247
- Napóleon, I., Napoléon Bonaparte 24, 30, 83, 95, 267
- Nátly Ferenc 166, 171, 174, 176
- Nedeczky Ferenc 73
- Neichel Ferenc 265
- Nemes (Literáti) Sámuel 61, 75, 87, 94, 100, 150, 235, 261, 263
- Neuhold Ernő 96
- Niczky Kristóf 148
- Nyitray Mátyás 200, 201
- Ocskay János 96
- Oláh Miklós 250
- Orczy család 101
- Orczy László 34
- Orczy Lőrinc 27
- Orgony András 266
- Otrokocsi Főris Ferenc 242, 266
- Pálffy család 208
- Pálffy Rudolf 96
- Pálóczi Horváth Ádám → Horváth Ádám
- Pándi Pál 11
- Pannonius, Janus → Janus Pannonius
- Pázmándy Sámuel 242
- Pázmány ház 77
- Pázmány Péter 108
- Péchy Antal 45, 264
- Péczely József 123, 220
- Pergő Celesztin 227
- Pesti Gábor 266
- Péter, koronaőr 123
- Petényi (Petyán) Gábor 45, 264
- Pethe (Kisszántói) Ferenc 198—201
- Petőfi Sándor 27, 135, 258
- Petrik Géza 213
- Petrovich Ferenc 111
- Pfanschmid Ede 22
- Pintér Antal 96
- Pintér Mihály 233, 235
- Podhradszky József 261
- Podjebrád György 139
- Podjebrád Katalin 132, 133, 143
- Podmaniczky család
- Pogány Péter 159
- Pollack Mihály 65
- Pongrácz Boldizsár 267
- Powolny Ferenc 257
- Pray György 28, 29, 42, 241
- Pribelyi Ferenc 264
- Promber, bécsi kereskedő 84
- Prónay László 266
- Pulszky Ferenc 149, 266
- Putnoky Klára 111
- Pyrker János László 15
- Racine, Jean 220
- Ráday család 13, 174
- Ráday Gedeon 84, 95

- Ráday Pál 77, 266
 Radvánszky család 84
 Rajczy Zsuzsanna 26
 Rákóczi Ferenc, I., erdélyi fejedelem 76
 Rákóczi Ferenc, II., erdélyi fejedelem 81, 94, 110, 262
 Rákóczi György, I., erdélyi fejedelem 80, 101
 Rákóczi György, II., erdélyi fejedelem 113
 Rákóczi László 157
 Rasmus, Rask 241
 Rathold-nemzetség 110
 Reguly Antal 266
 Reinpacher József 226
 Reisch, Georgius 78
 Reischl J. Gáspár 226
 Remete Márton 233
 Resetka János 166, 171, 174, 176
 Révai Miklós 29, 30, 155, 162, 167, 204, 205, 220, 241
 Révay Péter 123
 Reviczky Ádám 250
 Rhédey Lajos 96
 Ribay György 34, 198, 265, 266
 Richl, Wilhelm 97
 Richter Dávid 81
 Richter Fülöp Antal 223
 Roediger, Johann Friedrich 97
 Rómer Flóris 135, 140, 258
 Rong, erdélyi főpap 109
 Rosos Miklós 96
 Roth, Christian Hermann 94
 Rudnay Sándor 94, 137
 Rudnyánszky Antónia 26, 30, 68
 Rudnyánszky Flóra 64
 Rudolf, II., magyar király 42, 89, 217
 Rummy Károly 203, 234, 276
 Rupp Jakab 82—85, 141
 Ruttkai Dankó Gábor 34
- Salát József 87
 Sambucus, Johannes → Zsámboki János
 Sándor István 96, 210, 211, 213
 Sapharovich, Antonius 266
 Sárkány Ambrus 119, 238
 Savoyai Jenő (Eugen von Savoyen) 94, 266
 Scaliger, Josephus Justus 246, 249
 Schedel Ferenc → Toldy Ferenc
 Schedius Lajos 97, 199, 200—202, 204, 205, 217
 Schmidt György 217
 Schodelné Klein Róza 235
 Schönwisner István 28, 29, 31, 83, 84, 123
 Schraud József 217
 Seberini János 88
 Sebestyén Gábor 148
 Seivert János 123
 Semsey András 34, 86, 96, 111
- Sennoivitz Mátyás 45
 Sestini, Domenico 89, 97
 Simkó Sámuel 266
 Simonchich Ince János 85
 Singer-cég 46, 87
 Sobieski, Jan, lengyel király 94
 Soiecky Onofrius 97
 Solt Andor 221
 Spät, ötvös 113
 Spitzer Jakab 100
 Steinbach Ferenc 120
 Stern Márk 87, 100, 104, 112
 Stipsich Ferdinánd 45
 Stolz, aranyműves 100
 Strublich, dr. 86
- Szabó János 96
 Szabó Károly 213
 Szalágyi (Salagius) István 123
 Szalay Péter 86, 96
 Szamosközi István 112, 250
 Szeber Károly 237
 Széchényi Ferenc 13, 15, 19, 23, 25, 36, 40, 60, 65—67, 79, 82, 85, 218
 Széchényi István 15, 17, 18, 22, 54, 149, 204, 209, 217, 227, 231, 232
 Székely Albert 73
 Székely István 250
 Székely Márton 266
 Székely Sámuel → Dobai Székely Sámuel
 Szemere László 111
 Szemere Pál 202, 207
 Szentjóni György 111
 Szentkirályi László 222, 228
 Szentkirályi Móric 17, 128
 Szép József 234
 Szepessy Ignác 15, 204
 Szilveszter, II., pápa 123
 Szirmay Antal 25, 110, 155, 159
 Szirmay grnő 117
 Szujeczky Antal 111
 Szunyogh család 26, 252
 Szunyogh Krisztina 26, 252
 Szüts István 96
- Tahy Gáspár 264
 Takáts Éva 234
 Tarack Eötvös János 110
 Tauber János 96
 Taurinus István 41
 Thaisz András 202, 203, 237, 238
 Thaly Kálmán 168, 171, 173, 176, 177, 219
 Thököly Imre 77, 142
 Thurn gr. 264
 Telegdi család 117
 Telegdi János 246, 249, 250

- Telegdi Miklós 106
 Teleki család 100, 101
 Teleki József 15, 201, 202, 204, 207
 Teleki László 32, 163, 204—206, 208, 210, 221
 Teleki Sámuel 25, 104, 210
 Temesvári Pelbárt 41, 76, 78
 Tertina Mihály 34
 Timon Sámuel 42
 Toldy (Schedel) Ferenc 7, 27, 64, 74, 167, 175, 211—213, 218
 Tomcsányi Ádám 217
 Totesz Izsák 87, 99—101, 104, 105, 107, 117, 118, 152
 Tóth Gáspár 258
 Trattner János Tamás 197—202, 214, 215
 Trattner Mátyás 202, 203
 Turóczy (Thuróczy) János 41, 250
 Tuschl Sebestyén 226
- Ulászló, II., magyar király 92, 93, 134
 Uzovics Sándor 232
- Ürményi József 262
- Váli István 85
 Váradi Baranyai Mihály 111
 Vári Szabó család 252, 253
 Vári Szabó Antal 252, 253
 Vass László 202
 Vay Ábrahám 204
 Vedress István 222
 Vencel, magyar király 88, 89
 Verancsics Antal 35, 42
 Verancsics Faustus 42
 Verseggy Ferenc 175
 Végh István 204
 Victor József 234
 Viczay grófok 83, 91
- Viczay Mihály id. 83
 Viczay Mihály ifj. 35, 83, 87, 89, 97, 107, 117, 264
 Virág Benedek 96, 202
 Vizer István 86
 Vizkelety András 67
 Vitsek, Paulus 267
 Völgylapi Imre 266
 Vörösmarty Mihály 203, 227, 232, 235, 236, 258
- Wagner Károly 31, 42, 77, 198, 210, 262
 Wallenstein Albert (Waldstein, Albrecht) 93
 Wanzetti—Bernardini-cég 36
 Wathay Ferenc 77
 Weigand Mihály 35, 46
 Wertheimer, Joseph 266
 Wesselényi Miklós id. 221, 222
 Weszerle József 56, 73, 82—86, 88—90, 96—98
 Weszprémi István 32, 123
 Wietoris (Wietorisz) Jonathán 35, 42, 97, 266
 Wieser Ferdinánd 256
 Winterl, Jacob 217
- Zachar, Gabrus 234, 235
 Zamoisky grnő 100, 101, 104
 Zechenter Antal 220
 Zeuzev (?), Johann Christoph 262
 Zeyk József 14
 Zichy István 117
 Zipser Keresztély András 88, 96
 Zitterbarth Mátyás 232, 251, 255
 Zlinszky János 74
- Zsadányi Vitéz János 88
 Zsámboki János 42, 64, 75, 80
 Zsibrik György 76
 Zsigmond, magyar király 75, 76, 112, 113, 144
 Zsigray gr. 77

ZUSAMMENFASSUNGEN DER EINZELNEN STUDIEN

MIKLÓS BÉNYEI

UMGESTALTUNG DER AUFGABEN, FORMEN UND INSTITUTIONSSTRUKTUREN DES BILDUNGSWESENS ZUR ZEIT DER ENTWICKLUNG DES BÜRGERSTANDES

Ende des 18. Jh. und Beginn des 19. Jh. vollzieht sich in Ungarn die Auflösung des Feudalismus und die Entfaltung des Kapitalismus und es entwickelt sich zugleich die nationale Bewegung. Die bürgerlichen und nationalen Bestrebungen treten besonders auf dem kulturellen Gebiet hervor. Die sozial-ökonomische Entwicklung und der politische Kampf stellte neue Anforderungen gegenüber der Bildung. Die Interessensphäre änderte sich, neue Formen, Mittel, Werkstätte wurden herausgebildet, die Arbeitsteilung auf kultureller Ebene schritt weiter fort. Es entstand ein neues Institutionssystem in zahlreicher Hinsicht bürgerlichen Charakters.

Die Entwicklung der Sammeltätigkeit und der Sammlungen widerspiegelt genau diese Wandlung. An Stelle der Privatsammlungen und der Sammlungen bei Schulen traten vorerst die öffentlichen, später die nationalen Sammlungen. Mit umgestalteter Zusammensetzung änderte sich ihre Funktion: die Beförderung der Bildung im weitesten Sinne wurde von Museen und Bibliotheken erwartet.

Die finanziellen Mittel der Kulturinstitutionen des Zeitalters deuten auch auf den Übergang von den feudalen zu den kapitalistischen Formen. Eine Grosszahl der Schulen wird von Fonds und Stiftungen finanziert. Die Fachausbildung erfolgte in Privatschulen. Das Mäzenatentum lebte weiter. Bei der Gründung der Bildungsinstitutionen von nationaler Bedeutung dominierte in der ersten Hälfte der Epoche die private, freiwillige Verpflichtung (obligatio). In der zweiten Periode trat das pflichtgemässe Anbieten (subsidium) in den Vordergrund. Eine weiterentwickelte Form der Finanzierung wäre die Errichtung einer sog. „öffentlichen Kasse“ gewesen. In der Gesetzgebung im April 1848 erschien auch das Prinzip der Finanzierung der Bildung durch das staatliche Budget. Es entstanden zur kulturellen Unterstützung die Gesellschaften, bzw. Aktiengesellschaften. Miklós Jankovich spielte vor allem durch seine Sammeltätigkeit eine hervorragende Rolle im zeitgenössischen ungarischen Kulturleben. Seine Sammlungen aus der historischen und kulturellen Vergangenheit bilden den besonders wertvollen Grundbestand des Ungarischen Nationalmuseums und der Széchényi-Bibliothek.

JENŐ BERLÁSZ

LAUFBAHN UND BIBLIOTHEK VON MIKLÓS JANKOVICH

Der Aufsatz gliedert sich auf vier Hauptteile. Der erste behandelt die Abstammung und das Erwachen des kulturellen Sendungsbewußtseins Jankovich's; der zweite schildert seine erste Sammeltätigkeit zwischen 1790—1832, die Entstehung und die Struktur seiner Sammlungen sowie ihren Verkauf an die Nationalbibliothek. Im dritten Hauptteil werden die Entstehung und die Auflösung einer zweiten Sammlung zwischen 1833—1846 geschildert. Der vierte Teil gibt schließlich einen Überblick über die Schicksale der in die Nationalbibliothek geratenen Sammlungen.

I. Miklós Jankovich entstammte einer zur Zeit der türkischen Invasion im 16—17. Jh. nach Nordungarn eingewanderten Familie kroatischen Ursprungs. Seine zunächst armen und unbekanntem Vorfahren gewannen durch Studium, militärische Verdienste und glückliche Heiraten an Bedeutung, erwarben sich in der Nähe von Budapest ausgedehnte Adelsgüter und spielten sowohl in der Provinz als auch in der Hauptstadt eine bedeutende Rolle im gesellschaftlichen Leben. Miklós Jankovich wurde 1772 geboren. Seine Schul- und Universitätsausbildung fielen in die Regierungszeit Joseph II., in die Zeit der josephinischen Aufklärung. Auf ihn übten die gelehrten Professoren der Budapester Universität, besonders Dániel Cornides, aber auch andere hervorragende Literaten, wie Márton György Kovachich,

der unermüdliche Erforscher altungarischer Rechtsquellen, eine große Wirkung aus. Diese Männer erweckten in ihm das Interesse für alte Bücher, Handschriften, Urkunden und andere historische Schätze.

II. Jankovich war noch kein Zwanziger, als er bereits begann, aus wissenschaftlichem Interesse und aus bibliophiler Neigung, Bücher aber auch Münzen und andere Antiquitäten zu sammeln. Seine zunächst ohne ideelle Zielsetzungen begonnene Sammeltätigkeit gewann in den 90-er Jahren des 18. Jhs., als das nationale Bewußtsein auf die Wirkung der französischen Revolution auch im ungarischen Adel erwachte, eine patriotisch fundierte Richtung: die Rettung der kulturellen Schätze der ungarischen Vergangenheit. Auch er, wie Graf Ferenc Széchényi, hat sich die Schaffung einer möglichst vollständigen Hungarica-Sammlung zum Ziel gesetzt. Er war zu bedeutenden Opfern bereit, um Bücher, Manuskripte, den geistigen Nachlaß verstorbener ungarischer Sammler, Gelehrten und Literaten zu erwerben. Um die Wende des 18—19. Jhs. kaufte er eine ganze Reihe berühmter und wertvoller Sammlungen auf, etwa den vollständigen geistigen Nachlaß von K. Wagner, K. Fejérváry, z. T. den von S. Kazay, die auf verschiedenen Gebieten des Landes lagen. Innerhalb einiger Jahrzehnte entwickelte sich seine „Bibliotheca Hungarica“ zu einem Hort hervorragender Bücherschätze. Ihm gelang das, was Széchényi nicht erreichen konnte: das Zusammenbringen einer Anzahl ungarischer Frühdrucke. Außerdem machte er viele mittelalterliche Handschriften ungarischer Provenienz ausfindig und erwarb sie für seine Bibliothek. Die Bedeutung dieser Bibliothek war auch deshalb so groß, weil Jankovich nicht nur Bücher und Kodizes im engen Sinne des Wortes sammelte, sondern auch eine jede andere Drucksache (Kleindrucke, Flugblätter) und ein jedes handschriftliches Dokument (Briefe, Akten, Urkunden), sogar graphische Darstellungen (Karten, Schnitte, Radierungen etc). Den Begriff „Hungaricum“ interpretierte er mustergültig; beschränkte sich nicht nur auf Dokumente, die ungarisch geschrieben wurden, oder in Ungarn entstanden sind, sondern berücksichtigte auch die im Ausland von ungarischen Autoren erschienenen und in Ungarn von ausländischen Autoren gedruckten Werke oder auch Bücher, die sich auf Ungarn bezogen. Bis 1830 vermehrten sich die ungarischen (ungarsprachigen) Drucke — einbezogen die Kleindrucke — auf ca. 12 000 Einheiten; die Zahl der fremdsprachigen Hungarica war ca. 50 000. Auch die verschiedenen handschriftlichen und graphischen Bestandeseinheiten machten mehrere tausend Stücke aus.

Jankovich war eine echte Sammlernatur und ein eifriger Bibliophile. Seinen Sammeleifer konnte daher das Programm einer Hungarica-Sammlung — sollte sie auch so große Ausmaße annehmen — nicht ganz befriedigen. Seine Bildungsreisen nach Wien, die dortigen Bibliotheken und die mit internationalen Beständen gefüllten Magazine der großen Buchhandlungen erweckten in ihm das Interesse für die Kulturdenkmäler der deutschen und slawischen Nachbarvölker. Allmählich erstreckten sich seine Bücherkäufe auch auf das Ausland. Er kam mit berühmten österreichischen und deutschen Buchhandel-Firmen in Kontakt, überprüfte laufend die Verlags- und Antikvarkataloge und versuchte gelegentlich an Buchaktionen teilzunehmen. Er erwarb sich viele wertvolle Materialien an der Auktion der Blumauer-Bibliothek zu Wien, der Ebner-Eschenbach'schen Sammlung in Nürnberg, der Helmstedter Carpcov-, der Regensburger Reisach- und der Leipziger Spohn-Bibliothek. Im zweiten Jahrzehnt des 19. Jhs. besaß Jankovich bereits eine besondere „Bibliotheca Germanica“ bzw. „Slavica“, und auch seine internationale, sich vor allem auf das antike und mittelalterliche Schrifttum, sowie auf die Geschichtswissenschaft und Archäologie erstreckenden Sammlung seltener und wertvoller Bücher nahm immer größere Ausmaße an. Auch auf diesen Gebieten trieb er eine komplexe Sammeltätigkeit, kaufte ein jedes handschriftliches oder gedrucktes Produkt des geistigen Lebens. In ihrem am vollständigsten entwickelten Zustand gliederte sich die Sammlung auf 8 Klassen: 1. Die besten und seltenen Ausgaben der griechischen und römischen Autoren, 2. illustrierte archeologische und museologische Werke, 3. alte und neuere Werke auf dem Gebiet der „Historia Literaria“ und der Bibliographie, 4. Veröffentlichungen zur Kirchengeschichte, 5. Bücher der Universalgeschichte und der Geographie, 6. philosophische und juristische Werke, 7. neuere Belletristik, und schließlich aber nicht in letzter Linie 8. Inkunabeln und andere druckgeschichtliche Raritäten. Diese Bestände umfaßten nach einem Nachweis aus dem Jahre 1817 etwa 8000—10 000 Bände, um 1830 waren es schon 15 000—16 000. In dieser Zahl sind die Inkunabeln mit 300, die mittelalterlichen Handschriften (9—15. Jh) mit 200 Stücken vertreten. Die letzteren erweckten auch das Interesse zeitgenössischer wissenschaftlicher Kreise. 1839 veröffentlichte Gustav Hänel eine fachgemäße, bibliographische Beschreibung der Kodizes in der Leipziger Zeitschrift *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik*. Außer diesen Beständen stellte Jankovich eine „Bibliotheca Germanica“ auf: 50 mittelalterliche Hss., 800 Bände Rara, 80 Kleindrucke aus der Reformationszeit, unter dem Briefen die Schreiben Luthers und Melanchtons, sowie das

Testament des letzteren u. a. m. Um 1830 waren es etwa 1200 Einheiten. Etwa so umfangreich war auch die „Bibliotheca Slavica“, in der tschechische und südslawische Kodizes, alte und seltene Drucke (unter ihnen wertvolle Bibelübersetzungen) die besonderen Wert vertraten. Als „Curiosa“ wurden noch diesen Beständen eine kleinere, etwa 80 Bände zählende orientalische Handschriftsammlung angehängt.

Der Sammeleifer Jankovich's war keine unfruchtbare Leidenschaft. Er bemühte sich seine Schätze auch wissenschaftlich auszuwerten. In *Tudományos Gyűjtemény (Wissenschaftliche Sammlung)*, in der polyhistorischen Zeitschrift jener Zeit, veröffentlichte er eine ganze Reihe von kleineren und größeren Aufsätzen und vermehrte mit vielen neuen Kenntnissen die ungarische Kulturgeschichte.

Etwa vier Jahrzehnte lang dauerte ununterbrochen die Sammeltätigkeit Jankovich's. Um 1830 geriet jedoch der wohlhabende „literary gentleman“ in eine schwere materielle Krise. Den Hauptgrund seiner Verschuldung müssen wir gewiß in den immensen Ausgaben sehen, uzw. nicht so sehr in den Geldern, die er für Bücher und Handschriften, sondern vielmehr für die weit kostspieligeren Kunstsammlungen (Bildergalerie, kunstgewerbliche „Cimeliotheca“) ausgab.

Schließlich konnte er sich aus dem bedrückenden Zustand der Unzahlungsfähigkeit nur so befreien, daß er 1832 seine Bibliothek samt seiner übrigen Sammlungen für 120 000 silberne Gulden dem Ungarischen Nationalmuseum und seiner Bibliothek, der Széchényi-Nationalbibliothek verkaufte.

III. Die kulturhistorisch so bedeutende Sammeltätigkeit Jankovich's war jedoch mit diesem Akt nicht abgeschlossen. Auf die Ausübung seiner edlen Leidenschaft konnte er nicht verzichten. Nachdem er seine Schulden beglichen hatte, begann er wieder zu sammeln. Diese zweite Periode, die von 1833 bis 1846 dauerte, kam der Bedeutung der ersten Etappe bei weitem nicht nach. Nicht nur deshalb, weil eben er selbst die einheimischen Quellen hinsichtlich alter und seltener „Hungarica“ in den vergangenen Jahrzehnten in solchem Maße ausschöpfte, daß ähnliche Ergebnisse überhaupt nicht mehr erzielt werden konnten, sondern auch deshalb, weil der verarmte Bibliophile solcher materiellen Investitionen wie früher, nicht mehr fähig war. Innerhalb eines Jahrzehntes hat er jedoch wieder eine Bibliothek von mehreren tausend Bänden, anderthalbtausend Urkunden, eine reiche Stich- und Münzensammlung und einen kleinen, etwa ein Dutzend zählenden, jedoch aus wertvollen Stücken bestehenden, mittelalterlichen Handschriftenbestand zusammengebracht. Leider können wir in dieser zweiten Sammlung solche festgesetzte Kategorien, wie bei der ersten, nicht mehr feststellen. Auch wenn solches geplant wurde, konnte es infolge des zweiten, endgültigen Bankrotts nicht mehr durchgeführt werden. Die Gläubiger stellten den nahnhaften Bibliophilen unter Kuratel und ließen alle seine Einnahmequellen beschlagnahmen. Körperlich und geistig gebrochen starb Jankovich im Frühjahr 1846, im Alter von 74 Jahren.

Auf seinen kulturellen Nachlaß hat das Ungarische Nationalmuseum — aufgrund einer fehlinterpretierten Urkunde — Anspruch erhoben und hat gegen die Erben Klage eingereicht. Nach einem mehrjährigen Prozeß wurde die Klage jedoch zurückgewiesen, und die Familie erhielt freies Verfügungsrecht. Da aber das Museum die zweite Bibliothek Jankovich's mit allen ihren Beständen nicht ankaufen wollte — seine materielle Lage hätte es ihm auch nicht erlaubt — ließen die Erben sie an einer öffentlichen Auktion versteigern. Während der im Jahre 1852 zu Budapest erfolgten Versteigerung hat sich die Széchényi-Bibliothek aufgrund ihres Vorkaufrechts nur einige Teile der Sammlung erworben: 12 mittelalterliche Kodizes, 10 alte und seltene Drucke, 90 Bände bzw. Bündel neuzeitliche Hss. und 1448 Urkunden. Den weiteren Teil der Sammlung, obwohl nicht den vollständigen Rest, haben Buchhändler und Privatsammler aufgekauft.

IV. Die Széchényi-Nationalbibliothek hat die solcherweise erworbenen Jankovich'schen Sammlungen über vier Jahrzehnte lang als „Corpus separatum“ aufbewahrt, getrennt sowohl von der ursprünglichen Széchényi-Sammlung als auch von anderen, neueren Bestandteilen. Während der Reorganisation der Bibliothek zwischen 1869—1875 wurde diese Trennung leider aufgehoben: Die „Jankovich-Klasse“ wurde mit anderen historischen Sammlungen (Széchényi-, Illésházy-, Horvát-Bibliothek) vermergt. Die so entstandene, vereinheitlichte Bibliothek wurde dann nach den Klassen des Münchner Systems geordnet und neu aufgestellt. In diesem System zerfiel die Jankovich-Bibliothek auf ihre Bestandteile. Nicht nur die Struktur der vielfachen, komplexen Sammlung verschwand endgültig, sondern auch die Zugehörigkeit der einzelnen Stücke ist zumeist nicht mehr festzustellen. Die Jankovich'sche Provenienz ist nämlich bei einer Handschrift oder bei einem Druck nur in dem Fall erkenntlich, wenn darin sein Besitzervermerk oder Stempel aufzufinden ist. Ein Vermerk über die Provenienz wurde nämlich während der Neuordnung der Bibliothek nirgends eingetragen.

Diese Pietätslosigkeit den Jankovich'schen Sammlungen gegenüber erwies sich nicht nur in der Zerstörung der ursprünglichen Strukturprinzipien, sondern auch in der Veräußerung einiger Bestandteile. Während des vergangenen Jahrhunderts wurden auf Anordnung der obersten staatlichen

Behörden einige Gruppen der Sammlung wiederholt ausgesondert und anderen Institutionen übergeben. Solches Schicksal wurde den Urkunden, der Sektion der öffentlichen und Privatakten, sowie den Stichen zuteil. Es kam auch vor, daß 232 Handschriften der ehemaligen Jankovich'schen „Bibliotheca Germanica“ aus dem 14—16. Jh. als Tauschobjekte für das Hunyadi-Archiv 1896 dem Königlichen Bayerischen Archiv überlassen wurden.

Die so zerfallenen Jankovich'schen Sammlungen wollte der vorliegende Aufsatz in ihren Umrissen — mindentens „pro memoria“ — rekonstruieren.

GÉZA ENTZ

DIE GEMÄLDE AUS DER JANKOVICH-SAMMLUNG

Die Kunstsammlung der ungarischen Könige aus dem Mittelalter zerfiel nach dem Tode des Königs Mathias Corvinus (1490). Obwohl im Laufe der nachfolgenden fünf Jahrhunderte die Habsburger zugleich Könige Ungarns waren, konzentrierte sich ihr Mäzenatentum vor allem auf Prag und Wien, Ungarn wurde in dieser Hinsicht vernachlässigt. Daher kam es, dass die erste öffentliche Kunstsammlung des Landes, das Ungarische Nationalmuseum nicht aus zentraler oder offizieller, sondern aus individueller Initiative: von Grafen Ferenc Széchényi gegründet wurde, und ihre weitere Entwicklung der gesellschaftlichen Mitwirkung zu verdanken war. Miklós Jankovich, der — nach eigenen Worten — seine Sammlung als Eigentum der „glorreichen Nation“ betrachtete, war einer der ersten, der durch seine reichhaltige und ausgezeichnete Kunstsammlung den Bestand des Nationalmuseums bedeutend bereicherte. Der Verfasser beschäftigt sich in einer seiner früheren Studien mit den, wenn auch nicht zahlreichen, aber umso wertvolleren ausländischen Gemälden und Skulpturen, die heute im Museum der Bildenden Künste zu bewundern sind.

Der vorliegende Aufsatz analysiert und bewertet aus der Jankovich'schen Sammlung die einheimische gotische Tafelmalerei der Nationalgalerie, und die Gemälde über Themen aus der ungarischen Geschichte, die in der s. g. Historischen Gemäldegalerie des Nationalmuseums aufbewahrt sind.

LAJOS HUSZÁR

MIKLÓS JANKOVICH, DER NUMISMATIKER

Der Verfasser stellt in der Einleitung die Lage der Numismatik in Ungarn der ersten Hälfte des 19. Jhs. dar, jene Zeit, als die Jankovich-Sammlung entstand. Aufgrund der zeitgenössischen Aufzeichnungen stellt er fest, dass die Münzensammlungen nach folgendem Prinzip aufgeteilt wurden: öffentliche Sammlungen, Privat-Münzensammlungen I. Klasse, weniger bedeutende und unbedeutende Sammlungen. Unter den öffentlichen Münzensammlungen stand an erster Stelle die Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums, weniger bedeutend war die Sammlung der Akademie der Wissenschaften und die der Universität, und schliesslich im Besitz der kirchlichen Instituten und der Schulen waren Münzenserien von mehr oder weniger hohem Wert. Die wahrhaft wertvollen Münzensammlungen waren zu jener Zeit bei den Bibliotheken des Hochadels aufbewahrt. Die berühmteste unter diesen war die Sammlung des Grafen Viczay in Hédervár. Dieser folgten an Bedeutung diejenigen der Familie Festetics in Keszthely, des Grafen Lipót Andrassy in Betlér und die des Barons Sámuel Bruckenthal in seinem Palast in Hermannstadt (Sibiu). Eine lange Aufzählung der Namen von Sammlern könnte noch zusammengestellt werden, die dem Mittelstand oder dem Bürgertum angehörten.

Eine weitere Erscheinung der numismatischen Tätigkeit des Zeitalters war die literarische Tätigkeit. Im Mittelpunkt des Interesses stand vor allem die ungarische Münzkunde. Namen wie István Schönwisner, Jakab Rupp und József Weszler sind hervorzuheben. Das wissenschaftliche Interesse für antike Münzen war wesentlich geringer und meistens auf dem Niveau des Dilettantismus.

In dieser nun vorgestellten Atmosphäre wandte sich Miklós Jankovich zur Numismatik. Vermutlich spielte Sámuel Dobai Székely eine bedeutende Rolle in der Entstehung seiner Münzensammlung. Die Studie beschreibt ganz ausführlich die Umstände der Entstehung der Sammlung, so z. B. die Ankaufe

von Privatsammlern (Sámuel Kazay, András Semsey, Péter Szalay, usw.), die Tauschaktionen (mit Grafen v. Mihály Viczay, Ferenc Kiss, usw.), wie auch seine Kontakte mit Kunst- und Antiquitätshändlern (vor allem mit Sámuel Literati Nemes). Wir haben Angaben auch von seiner ausländischen Beziehungen. Dies geht aus seiner uns überbliebenen Korrespondenz hervor. Seine Briefe beweisen, dass er in weitem Kreis mit den Münzensammlern seiner Zeit enge Beziehungen aufrechterhalten hatte, man könnte fast sagen, dass er im Mittelpunkt der numismatischen Sammleraktionen stand.

Die wissenschaftliche, bzw. literarische Arbeiten gehören unbedingt zur numismatischen Tätigkeit von Miklós Jankovich. Zahlreiche Publikationen liess er erscheinen in der Zeitschrift „Tudományos Gyűjtemény“ (Wissenschaftliche Sammlung); die bedeutendste ist seine Studie über die Münzen des Königs Wenzel. In seinem Handschriftennachlass finden wir eine grosse Zahl von Aufzeichnungen, Datensammlungen (Urkunden und andere münzgeschichtliche Angaben aus verschiedenen Quellen) die wahrscheinlich zu einer grosszügigen Arbeit der Münzkunde gedacht waren.

Zur Darlegung der Sammlung dienen als Beiträge die verschiedenen Listen, Anmerkungen, Notizen die im Nachlass von M. Jankovich erhalten blieben, doch als Ausgangspunkt dient die Sammlung selbst, die in den Besitz des Nationalmuseums gelang. Von diesem Bestand wurde ein ausführliches Inventar aufgestellt. Die Übergabe an das Museum erfolgte 1836, zwischen den 17. und 23. Juni, doch die tatsächliche Inbesitznahme vollzog sich erst 1839. Das Inventarbuch berichtet über 6000 Münzen. Aufgrund dieses Dokuments wurde das griechische, das römische, das byzantinische, das ungarische, das siebenbürgische und das ausländische Münzenmaterial, wie auch die reiche Serie der Medaillen ausführlich bekannt gegeben.

Unmittelbar nach der Übergabe seiner Sammlung setzte sich Miklós Jankovich an die Zusammenstellung einer zweiten Sammlung, die nach seinem Tod, im Januar 1852, an einer Auktion in Pest versteigert wurde. Das Nationalmuseum nahm zwar an der Auktion nicht teil, doch aus dieser zweiten Sammlung gelangen auch Münzen in das Münzkabinett des Museums, im Inventarbuch aus 1852 finden wir nämlich 20 Stücke die als aus der Jankovich'schen Sammlung stammend bezeichnet sind.

H. JUDIT KOLBA

DIE GOLDSCHMIEDEARBEITEN IM UNGARISCHEN NATIONALMUSEUM AUS DER SAMMLUNG VON MIKLÓS JANKOVICH

Die ausgezeichneten mittelalterlichen Goldschmiedearbeiten stellen die bedeutendsten Gruppen der Jankovich'schen Sammeltätigkeit dar.

Sein Interesse richtete sich auf das ganze Gebiet des historischen Ungarns, Jankovich stand aber auch in enger Beziehung mit den berühmten westeuropäischen Kunsthändlern und Sammlern. Im Land arbeiteten für ihn die berühmten Juweliere und Händler, Einwechsler von Edelmetallen, seine Auftreiber sammelten in so zu sagen ganz Siebenbürgen und Oberungarn bei den verarmten Adelsfamilien. Mit gutem Spürsinn, Verständnis und sachkundiger Sicherheit erwarben sie für ihn die wertvollsten Stücke bester Qualität. In den Regionen Ungarns die von den Witterungen der historischen Ereignisse verschont blieben, haben seine Leute hauptsächlich Stücke aus dem Nachlaß der Familien von altem Ruhm erworben, die auf längstvergangene Zeiten zurückgreifen; das Schicksal der meisten Stücke kann bis zum 15., 16., 17. Jh. rückdatiert werden. Sie haben Kunststücke der Familien Bethlen, Telcki, Bánffy, Kemény, Kendeffy gerettet, die schon auf Märkten, entweder in zweiter Hand aufzufinden waren, oder eben den Weg ins Ausland antreten sollten.

Im Höhepunkt seines Lebens hat Jankovich das bis zu jener Zeit gesammelte riesige Material zum Ankauf angeboten. Nach langer Verzögerung hat der Landtag von 1832 die nötigen Stimmen für die Zustimmung der finanziellen Mitteln abgegeben um den Ankauf der hochwertigen Sammlung für das neuerlich gegründete Nationalmuseum zu ermöglichen. Jankovich hat auf ein Drittel des Wertes zu Gunsten des Museums verzichtet, sein einziger Wunsch war nämlich, daß das ganze Material beisammen bleibt und auf jedem Fall ins Museum zur weiteren Aufbewahrung gelangt. Während der Jahre des langen Hin und Her, zwischen 1831 und 1840 hat er den Katalog — in mehreren Bänden — der zur Übergabe angebotenen Stücke zusammengestellt mit genauen und ausführlichen Bestimmungen, nach

verschiedenen Gruppen geordnet. Diese Beschreibungen sind für uns besonders wertvoll, einerseits weil sie die ersten Inventarien eines Museums repräsentieren, andererseits weil bei jedem Stück die Abstammung in Hinsicht auf geographische Lage, auf geschichtliche Ereignisse und auf Familienkunde angegeben ist, die übrigens heute längst nicht mehr zu identifizieren wären. Nach der Beschreibung der einzelnen Stücke folgt der Name des Antiquitätenhändlers oder der des Auftreibers, und dann die oben erwähnten Angaben. Von 1266 Stücken können wir heute mit voller Gewißheit behaupten, daß sie aus der Jankovich-Sammlung stammen, und wir können feststellen, daß die 192 Kelche und Pokale, die aus 266 Stücken bestehende Ausstattung von weltlicher und kirchlicher Funktion, die 490 wundervollen Renaissancejuwelen, die 318 Ringe bilden den wertvollsten Teil unserer mittelalterlichen Goldschmiedesammlung. Unsere schönsten Renaissancejuwelen stammen von ihm (der Anhänger mit der Inschrift „Patrona Hungariae“, ein anderer mit den Opalsteinen, die eigenartigen, mit Email, Perlen und Edelsteine verzierten Ketten und Halsschmücke, die bunt emaillierten Gürtel aus Siebenbürgen, die schönsten Arbeiten der besten Goldschmiede aus Siebenbürgen und Oberungarn, wie auch Stücke einiger Meister aus der Tiefebene Ungarns, die unter der Türkenherrschaft auch zurückgeblieben sind, Deckelhumpen, Pokale, weltliche und liturgische Prunkgefäße, die auch die Sturmen, der Türkenherrschaft überlebt haben, alle verdanken ihr Dasein der opfermütigen Sammeltätigkeit von Jankovich. Wir kennen keine andere Persönlichkeit des 19. Jhs., die so eine Menge von wertvollen Kunststücken gesammelt hätte, und kein anderes Beispiel besteht dafür, daß solch eine Sammlung im Nationalmuseum seinen Platz gefunden hätte. Jankovich hat die Meßkannen von Großwardein (Oradea), das ehemalige Virginal von Katalin von Brandenburg, zahlreiche Kunststücke der Königin Isabella aus dem Mitte des 16. Jh., die Ringe von Péter Pázmány und der Königin Maria von Habsburg, Kokosnußpokal, das Flämmchenpokal eines Goldschmiedes von Debrecen, die Monstranz aus einem ehemaligen Kloster von Altofen für die Nachwelt gerettet.

Schöne und wertvolle Stücke sind in der Waffensammlung, unter den Prunkwaffen und Prunkgewändern zu finden, wie z. B. einer der drei Elfenbeinsatteln aus dem 15. Jh., der Säbel und das Schwert von János Kemény, Fürst von Siebenbürgen, das Kettenpanzer von György Rákóczi II. aus dem 17. Jh., das Pistolenpaar von Mathias II. usw.

Nach der Übergabe der ersten Sammlung hat Jankovich mit seiner Sammeltätigkeit nicht aufgehört, auf weiterhin hat er sein ganzes Vermögen für den Ankauf von Kunstschätzen geopfert. 1844 verfaßte er sein Testament, wo er das in den seit der Übergabe vergangenen Jahren zusammengebrachte Material neuerlich dem Palatin des Landes anbotete, dessen Hilfe und Mitwirkung er anforderte um seinen Wunsch zu erfüllen, das gesamte Material beisammen zu halten und seinen Platz im Nationalmuseum zu bestimmen. Zwei Jahre später starb Jankovich. Nach seinem Tod gab es eine lange Diskussion zwischen dem Nationalmuseum und den amtlichen Leitern des Landes und den Erben. Leider überblieb keine detaillierte Aufstellung dieser zweiten Sammlung, so sind diese Stücke unidentifizierbar. Nur ein Zufall ermöglichte die Identifizierung des berühmten Frauenkopf-Aquamaniles, die aus der zweiten Sammlung stammt.

In den 80-er Jahren des vergangenen Jhs. und im Jahre 1936, also zweimal, wurde — gegen den ausdrücklichen Wunsch von Jankovich — die Goldschmiedesammlung aufgeteilt, um die Stücke, die nicht aus ungarischen Werkstätten stammen, dem neu gegründeten Kunstgewerbemuseum zu übergeben.

Die Kunstschätze, die im Nationalmuseum geblieben sind, nehmen weiterhin einen Ehrenplatz ein und sind sorgfältig aufbewahrte Schätze der Mittelalterlichen Abteilung. Diese Gegenstände bereichern in großem Maße unsere Kenntnisse über die Blütezeit der ungarischen Goldschmiedekunst und übermitteln umfassendes Wissen über die gesamte mittelalterliche Kunst.

NAGY EMESE

ARCHÄOLOGISCHE UND DENKMALSCHUTZ—TÄTIGKEIT VON MIKLÓS JANKOVICH

Die offen und immerwieder offenbare Zielsetzung der wissenschaftlichen Sammeltätigkeit von Miklós Jankovich war die Erschließung der glorreichen Vergangenheit der ungarischen Nation, die Bestätigung des ehemaligen Reichtums und des Ruhms seines Volkes anhand seines gesammelten Objektmaterials

und der durch ihn erforschten Denkmäler. Objekte und an Ort und Stelle aufgefundene Denkmäler als historische Quelle zu betrachten war in jener Zeit eine neue Tendenz. Die Archäologie — parallel mit den anderen Hilfswissenschaften der Geschichte — entwickelte sich bei uns erst im 18. Jh. und erlebte einen allmählichen Aufschwung im Laufe des nächsten Jhs. Die Sammeltätigkeit beschränkte sich auf die Registrierung der früheren, spärlichen, archäologischen Funde. Die Gesinnung jener Zeit war auch dadurch gekennzeichnet, dass nur aus der Antike übergeliefertes Material in den Bereich der Archäologie gehörte. Objekte die aus dem Mittelalter herkamen, — Goldschmiedearbeiten, Waffen — wurden in den Familien-Schatzkammern aufbewahrt. Von Einzelfällen abgesehen, beschäftigte man sich mit diesen Reliquien genauso nicht, wie mit den übrigen Resten aus dem Mittelalter: Steinmetzarbeiten, Bauten, Baureste.

Unter solchen Umständen müssen wir hervorragende Bedeutung der Tatsache zuschreiben, daß Jankovich die antiken und mittelalterlichen Funde nicht nach ihrem Wert einschätzte, er suchte vor allem den Beweis der Kultur und der Bedeutung der hier ansässigen Völker, und so des alten Ungarntums. Aus demselben Standpunkt hat er die zerfallenen oder die in Zerfall begriffenen Baureste untersucht.

Miklós Jankovich besaß zwei große Sammlungen: die erste entstand in seiner Jugend bis zum Jahr 1833, die er dann dem Nationalmuseum angeboten hat, die Entstehung der zweiten vollzog sich bis 1844. Den ersten, den größeren Bestand kennen wir genau aus zwei zusammenfassenden Berichten, außerdem verfügen wir auch über detaillierte Inventare, die zweite Sammlung ist nur in Kurzfassungen beschrieben. Aus diesem Grunde beziehen sich unsere Zahl- und Prozentangaben nur auf die erste Sammlung, und sie sind wegen der nicht immer kontrollierbaren, und hie und da falsche Datenbestimmungen beiläufig.

Aus den 7 Gruppen der ersten Sammlung, bzw. von 1638 Einheiten bezeichnet Jankovich 217, d. h. 13% griechisch-römischer, orientalischer, byzantinischer und barbarischer Herkunft. Davon 10% stammen aus römischen Funden, größten Teils Ringe, das übrige besteht aus Fibeln, Anhängern, Schnallen, usw. Es ist bemerkenswert, daß die römisch-antike Plastikfragmente und Steinmetzarbeiten, die in seinem Bericht von 1817 noch behandelt wurden, im späteren Inventar aus dem 30-er Jahren nicht mehr erwähnt sind, obwohl wir aus seinen Publikationen, Schriften und Notizen genau wissen, daß er Gegenstände aus diesem Zeitalter auch nach 1833 gesammelt hat und sein Interesse für antike Kultur nie nachgelassen hat.

Bei allen Gegenständen, die aus dem Boden oder aus Ruinen hervorgebracht worden sind — egal aus welchem Zeitalter — hat Jankovich konsequent und überall den Fundort aufgezeichnet. Seine Bemühung, den Fundort festzuhalten, lobt seinen historisch eingestellten Sinn, er weiß es — und betont es auch öfters — daß die gemeinsame Untersuchung der bedeutenden und anscheinlich weniger bedeutenden Funde ein und derselben Stelle solche Informationen überliefern können, die die einzelnen Stücke aus ihrer Gesamtheit herausgehoben niemals bieten könnten. Bei 49% der Gegenstände aus der Römerzeit und bei 67% aus vormittelalterlichen Zeiten finden wir seine Hinweise auf den Fundort.

Nur wenige Fundstücke stammen in seiner Sammlung aus der prähistorischen Periode: nur einige Goldstücke aus der Spätbronzezeit, aus dem Friedhof von Hársashegy in Kisterenye, sind bei ihm vorhanden. (Jankovich meint „weit zurückgelegen vor der Römerzeit“.) Sonstige Fundstücke aus anderem Material sind in seinem Inventar nicht erwähnt, obwohl wir aus Publikationen Kenntnisse darüber haben, daß er persönlich die Ausgrabungen besucht hat, und von dort keramische Funde mitgenommen hat.

Den größten Teil seiner römischen Sammlung erwarb er aus dem Fund bedeutender Siedlungen und Friedhöfe wie Aquincum, Savaria, Brigetio, Syrmium, Siscia. In zwei verschiedenen Zeitpunkten nahm er selber an den Ausgrabungen des römischen Friedhofs in Savaria teil. Er beschäftigt sich auch theoretisch mit dem archäologischen Material, er hält Vorträge ab, er äußert seine Meinung als Fachmann, beansprucht aber auch die der anderen Experten. Er überwacht fortlaufend die bezügliche Literatur.

Einen seiner bedeutendsten Artikel widmet er dem in Egyed gefundenen, mit ägyptischer Einlegearbeit und figuraler Ornamentik geschmückten Krug. In einer heute auch fast sachkundigen, archäologischen Studie behauptet er, daß der Krug und die Nebenfunde als Beweise des Isis-Kultes zu betrachten sind, und daß dieser Kult in Pannonien historisch unterstützt ist. Er behandelt die Frage der römischen Glasurgefäße und der „terra sigillata“, er beschäftigt sich mit Steinmetzarbeiten und Ringen, schließlich bemüht er sich ständig die Ergebnisse seiner Forschungen mit Aufzeichnungen antiker Autoren in Zusammenhang zu bringen.

Der kleinste Teil seiner Sammlung stammt aus der Zeit der Völkerwanderung. Dieser Komplex ist am wenigsten konkret, aus der Untersuchung einiger vorhandenen und kontrollierbaren Stücken steht uns klar, daß zahlreiche falsche Datierungen vorhanden sind: Jankovich hält Stücke für römisch oder mittelalterlich obwohl sie auf die Völkerwanderung zurückgehen. Dasselbe gilt für Funde aus dem Zeitalter der Landnahme. Das ist aber kein Zufall, weil sich die Identifizierung des ersten authentischen Fundes aus der Zeit der Landnahme — ausgegraben 1834 — eben zu dieser Zeit, also ziemlich spät, vollzogen hat, und besonders Jankovich zu verdanken ist. In seiner ausgezeichneten archäologischen Bearbeitung, die in der Methodik auch heute noch zutreffend ist, behauptet er aufgrund der umfassenden Untersuchung der im Grab gefundenen Berengár-Münze, der übrigen Funde und des Skeletts, daß es sich um das Grab eines altungarischen Helden handelt, der am Italienzug teilgenommen hat. Damit stellt er neue Beweise dafür fest, daß unsere Vorfahren über hohe Kultur und Heldentum sich rühmen durften und äußert seine längst vergessene, doch heutzutage wieder akzeptierte Ansicht, daß — wider meist böse Behauptungen — die Streifzüge der Magyaren keine Räuberzüge waren, sondern Hilfeleistungen von Alliierten für fremde Mächte und Feldherren.

Der mittelalterliche Teil der Jankovich-Sammlung umfaßt die Goldschmiedearbeiten aus dem 11. bis 17. Jh. Dieser Teil beträgt 87% der gesamten Sammlung. Der Großteil wurde von Händlern oder von Adelsfamilien erworben, bei etwa 16% ist der Fundort auch benannt. Die Stücke mit Angaben bezüglich der Provenienz sind fast alle hervorragende kunstgewerbliche Schätze, deren Auswertung nicht zu unserem Aufgabenbereich gehört (S. den Aufsatz von Judit Kolba), doch haben wir die topographische Fundstelle registriert (Anhang Nr. 1). Wir erhalten nämlich aufgrund der Hinweise auf die Fundorten oder aufgrund der oft ausführlichen Beschreibungen wertvolle Informationen, die den damaligen Zustand einiger Denkmäler — Kirchen, Klöster, Burgen — und die an der Stelle vollbrachten Bauarbeiten anbelangt. Jankovich definiert die Tendenzen seiner Sammeltätigkeit, seine Schätzung unserer Denkmäler in einer seiner Studien, die viele wertvolle, das Mittelalter betreffende Angaben beinhaltet. Er klagt über die unüberlegten, leichtsinnigen Entscheidungen der Nation, die das Abreißen und das Zugrundegehen der wertvollen Zeugen ihrer ruhmreichen Vergangenheit zu Folge haben. Er äußert seine Überzeugung, daß ein Volk, das die Dokumente seiner Vergangenheit nicht schätzt und pflegt, verhindert seine eigene Entwicklung. Er zählt die verwüsteten Denkmäler auf, die er in seiner Jugend in mehr oder weniger gutem Zustand erhalten gesehen hat, und die entweder verschwunden sind ohne jegliche Spuren hinterzulassen, oder die kaum mehr nach den Resten erkennbar sind. Er beschäftigt sich mit Denkmalschutz-Fragen, er gibt seiner Meinung Laut, er lobt Rudnay, Erzbischof von Esztergom, der die wunderbare Bakócz-Kapelle so gerettet hat, daß er die abgetragenen Steine einzeln mit Nummern bezeichnen und danach neben der Kathedrale von Esztergom neu aufbauen ließ. Aus seiner Korrespondenz und aus verschiedenen Aufsätzen geht sein unermüdliches Interesse für die Denkmäler seiner Heimat eindeutig hervor. Er schrieb für den Palatin eine sachkundige Auswertung über die an der Margaretinsel aufgefundene Krone und den dazu gehörenden Fund; durch seine Beiträge, die erst jetzt gefunden und benutzt wurden, gilt er als Wegweiser den Forschern. In seinem Aufsatz über die Stadt Pest hat er als erster die Aufmerksamkeit auf die ehemalige Stadtmauer im Inneren der Stadt gelenkt; in seinem Inventar, in Zusammenhang mit der Beschreibung der roten Marmor-Schnitzerei geht er auf die Erörterung des Palastes und des Gartens des Königs Mathias ein. Auch diesen Studie ist ein Beweis für seine, auch für die früheren Aufsätze so charakteristische, methodische Arbeit, die eingehende Untersuchungsmethode und das Forschen nach historischen Zusammenhängen. Jankovich wiederholt seinen immer wieder auftauchenden Gedanke: wer die alten Denkmäler seiner Heimat rettet, und so das Interesse für den Ruhm der Vergangenheit wach hält, dient seinem Volk.

IMOLA KÜLLÖS

DIE FOLKLORISTISCHE UNTERSUCHUNG DER LIEDERMANUSKRIPTE VON MIKLÓS JANKOVICH

Unsere Literaturhistoriker — János Horváth, Attila T. Szabó, Béla Stoll — haben schon oft auf die folkloristische Bedeutung der handgeschriebenen Liederbücher des 18. und 19. Jhs. aufmerksam gemacht, sie wiesen darauf hin, daß unsere ältesten Volkslieder in diesen Heften zu suchen wären, die von Studenten, Pfarrern, Kleinadeligen, Literaten und oft auch von Dilettanten geschrieben worden

sind, und die aus dem Volksmund stammende volkstümliche, aber literaturhistorisch doch wertvolle Werke aus dem jeweiligen Zeitabschnitt beinhalten; sie betonten, daß diese Volksweisen des 18. und 19. Jhs. der Sammlung und der Publikation würdig wären, da die Geschichte unserer Volksdichtung ohnehin ziemlich arm an Dokumenten ist. Diese „ersten“ oder eher frühen Erscheinungen würden die, aus neuerlicher Sammeltätigkeit erworbenen Kenntnisse vortrefflich ergänzen, sie könnten wenigstens teilweise den Mangel beheben, daß wir nämlich aus den Zeiten vor 1846 durchaus keine Volksdichtung in publizierten Form besitzen.

Die Erschließung der Quellen, die folkloristische Analyse ist eine riesengroße Aufgabe. Es ist darauf zurückzuführen, daß es sich um eine enorme Menge von handgeschriebenen Liederbüchern und Gedichte vom Ende des 18. und Anfang des 19. Jhs. handelt, worin wir uns ohne die ausgezeichneten Bibliographie von Béla Stoll nicht einmal orientieren könnten.

Das Verdienst ist dem Sprachwissenschaftler Miklós Révai — der die Herder'sche Lehre gut kannte — zuzuschreiben, daß zufolge seiner Anregung (1782) um den Schatz zu retten, die handschriftlichen Liedersammlungen sich ständig vermehrt haben; teilweise aufgrund seiner Initiative begann Ádám Pálóczi Horváth (1813) mit der Registrierung der „Lieder aus viereinhalb Jahrhunderten“; es ist fast mit Sicherheit zu behaupten, daß der Antiquitäten- und Kunstsammler, Miklós Jankovich von Vadas auch nach den Direktiven von Révai seine Sammeltätigkeit bezüglich der volkstümlichen altungarischen und zeitgenössischen Lieder begonnen hat, und daß er die sprach-, literatur- und kulturhistorischen Raritäten abschreiben ließ, ist auf dieselbe Anregung zurückzuführen.

In dieser frühen Periode der Volksdichtung-Sammlung kommen die Begriffe Volksdichtung und Frühliteratur noch nicht differenziert vor. Weder der Fachmann noch der erfahrene Laie stellen den Unterschied fest; der Deutung des Volksliedes im heutigen Sinn entsprechende terminus technicus erscheint zum erstenmal 1818 bei István Kovács. Sammlung und Publikation, diese Begriffskategorien wurden in der Praxis noch lange verwechselt. Die „Sammlung der Nationalweisen“ von Miklós Jankovich — in 10 Bänden — die auf mehr Jahrzehnte zurückgeht, „Kann als die großzügige, monumentale Verwirklichung der Absichten von Révai betrachtet werden“.

Aus dem Ende des 18. und Anfang des 19. Jhs. wurden uns zwar zahlreiche, umfangreiche Liedersammlungen in Manuskriptform überliefert, darunter auch einige, wo die Lieder des Volkes in größerem Umfang vertreten sind, als in der Sammlung von Jankovich, doch er übertraf alle seine Zeitgenossen in dem Sinne, daß er mehr als ein halbes Jahrhundert hindurch systematisch unsere „nationalen“ Lieder gesammelt hat. Der 2. Abschnitt des Aufsatzes zählt ausführlich die Lieder-Manuskripte im Jankovich's Besitz auf (S. Verzeichnis, Teil A.), bzw. diejenigen Handschriften — Rezepte von Ärzten, Gebete verschiedener Konfessionen, Epitaphe, usw. — die das vielseitige Interesse des Sammlers widerspiegeln, und die in der Folkloristik erfolgreich in Betracht gezogen werden könnten. (S. Verzeichnis, Teil B.)

Die ersten beiden handgeschriebenen Liedersammlungen werden im 3. Abschnitt des Aufsatzes dargestellt. Die erste Sammlung „Ungarische weltliche Lieder“ entstand in den Studienjahren, zwischen 1789—93, die zweite, „Neue Sammlung ungarischer Lieder“ wurde um die 1800-er Jahre zusammengestellt. Die 294 Texte der beiden Hefte sind wertvolle literaturhistorische und folkloristische Quellen. Jankovich hat schöne Kuruzzenlieder, historische Lieder, Wanderlieder, Klagelieder, Liebeslieder, Spottlieder gegen Frauen und Jungfrauen, Werbungs- und Soldatenlieder, Kneipen- und Trinklieder aufgezeichnet.

Von den, in den Jankovich'schen Besitz gelangten, bzw. von ihm abgeschrieben Texten treten zwei folkloristische Neuigkeiten hervor: die eine, bisher noch unbekannt, der Ausdrucks- und Schriftweise nach etwa aus dem 16. Jh. stammende Beschwörung „Das Schwellen der Schweinhäse“, leider ist der Stammort vorläufig unbekannt. Der zweite große Gewinn ist das Auftauchen mehrerer Textvarianten eines vergessenen, wahrscheinlich nur mündlich überlieferten Liedestyps. Diese Art von Vagantenliedern, von Dieben, Räubern, Wegelagerern gesungen — die der Verfasser als *Schurkenlieder* bezeichnet — wurden aus dem ungarischen Folklor von der im 19. Jh. blühenden Betyärendichtung verdrängt, deren Reste jedoch durch die mündliche Überlieferung in Siebenbürgen bewahrt blieben. Das Auftauchen der Schurkenlieder in den Handschriften des 18. Jhs. ist ein wichtiger Beweis ihrer ehemaligen Existenz, und bewegt die Forscher des altungarischen Folklores zur gründlichen Untersuchung der Liederbücher und Hefte.

Jankovich benennt seine Quellen nicht. In einigen Fällen kann es bewiesen werden, daß der Liedtext aus einer oder anderen Kolportagedruckschrift kopiert wurde, sonst aber stammen die meisten Werke aus Hörensagen oder aus seitdem verlorengegangenen Liedersammlungen. Viele Texte seiner ersten

Sammlung sind mit denen der zeitgenössischen, oberungarischen Liederbücher, aus der Gegend von Pressburg und Neutra — verwandt.

Der Aufsatz bewertet kurz die Sammel- und Nachschrifttätigkeit von Jankovich. Die Manuskripte sind dadurch gekennzeichnet, daß die Textvarianten nebeneinander gestellt werden. Was die stilistische Genauigkeit und Zuverlässigkeit betrifft, verurteilt der Verfasser besonders die 10 Bände der „Sammlung der Nationalweisen“.

Der Schlußabschnitt des Aufsatzes befaßt sich mit der Geschichte, mit dem Inhalt der „Sammlung der Nationalweisen“. Dieses Werk war die Vollendung der Lieder-Sammeltätigkeit von Jankovich. Er ließ den größten und besten Teil der zwei Liederbücher aus seiner Jugend nachschreiben, ferner diejenigen Lieder aus dem 17. und 18. Jh., die aus literaturhistorischer Sicht als wertvoll zu bezeichnen sind (Mátray-Kodex, nach 1677; Szentsei-Liederbuch, 1704; Dávidné Soltári 1790—1791), und auch volkstümliche Lieder aus weniger bedeutenden Lieder-Handschriften. Es wird hier behauptet, daß die 10 Bände der handgeschriebenen Sammlung mit ihren fast 850 Liedern nicht in jedem Fall als authentische Quelle zu betrachten sind, jedoch hätten sie einen großen Einfluß auf die Entwicklung der ungarischen Literatur geübt, wenn sie Jankovich in den 20-er Jahren publiziert hätte, wie es übrigens vorgesehen war. Der Aufsatz berichtet aufgrund schriftlicher Dokumente darüber, mit welcher großen Erwartung die führende Intelligenz der Erscheinung der Sammlung gegenüber Stellung nahm. Die Frage stellt sich von selbst: warum blieb dieses Werk doch nur in Form von Handschrift?

Teils ist die Antwort in der Änderung der Interessen und der persönlichen Angelegenheiten von Jankovich zu suchen. Andererseits ist die Publikation der wenig folkloristischen Liedertext überholt geworden wegen der demokratisierenden Bewegung in der zweiten Hälfte des Jhs., die sich in der Tendenz der volkstümlichen Literatur äußerte.

Kálmán Thaly hat die „Sammlung der Nationalweisen“, bzw. die Handschriften von Jankovich entdeckt; zahlreiche seiner Kuruzzenlieder sind aus diesem Material herausgenommen und publiziert worden. Bertalan Korompay (Krompecher) hat 1931 als erster in seiner kleinen Monographie eine literaturhistorische Würdigung der Tätigkeit, d.h. der Liedersammlung von Jankovich gewidmet.

BERTALAN KOROMPAY

ALPHABETISCHER INDEX DER SAMMLUNG DER NATIONALWEISEN

Anschliessend an den Aufsatz von Imola Küllös über dieselbe Liedersammlung des großen Sammlers Miklós Jankovich wird hier ein alphabetischer Index der „Sammlung der Nationalweisen“ veröffentlicht um die Behandlung des monumental Materials von über 800 Lieder zu erleichtern. Es werden nicht nur die Versanfänge, sondern auch der größte Teil ihrer Quellen angegeben, außerdem solche Texte angeführt, die aus den unmittelbaren Quellen nicht übernommen wurden und seinerzeit, hauptsächlich zu Beginn des vorigen Jahrhunderts auch z. T. als Kolportageausgaben im Druck erschienen sind. Hierbei erlaubt sich der Verfasser, der sich früher mit der Laufbahn der berühmten Persönlichkeit der Zeit befaßte, seine Auffassung auch über die Entstehung der 10-bändigen Liedersammlung mitzuteilen, die zu den Liedforschungen der künftigen Jahrzehnte von den Literaturhistorikern gewiß noch reichlich herangezogen wird.

MIKLÓS JANKOVICH jun.

DIE WISSENSCHAFTLICHE UND PUBLIZISTISCHE TÄTIGKEIT VON MIKLÓS JANKOVICH

Miklós Jankovich ist in der Geschichtsschreibung vor allem als Kunstsammler und als sachkundiger Forscher von Urkunden, Gemälden, literarischen Reliquien und Antiquitäten hochgeschätzt. Die Zielsetzung dieses Aufsatzes ist darzulegen, daß seine wissenschaftlich-organisatorische Rolle viel bedeutender ist als es zu seiner Zeit vermutet wurde. Seine Wirkung war vorzüglich auf drei Gebieten bedeutend: er nahm an der Gründung und Redaktion der Zeitschrift „Tudományos Gyűjtemény“ (Wissenschaftliche Sammlung) teil, bemühte sich im Interesse der Gesellschaft der Ungarischen Gelehrten, und stellte eine Bibliographie der in ungarischer Sprache verfaßten Werke zwischen 1553 und 1833 zusammen.

Die Monatschrift „Tudományos Gyűjtemény“ erschien von 1817 bis 1841. Sie sollte die Entfaltung der Wissenschaft befördern und als Forum den sozial- und naturwissenschaftlichen Forschungen dienen, die Mission und Funktion der zu dieser Zeit noch nicht existierenden aber umso mehr beanspruchten Gesellschaft der Gelehrten übernehmen. Die ausgedehnte Korrespondenz von Jankovich zeugt von seiner frühen Bestrebung, die weltlichen und kirchlichen Persönlichkeiten aufzufinden, die in Ungarn wissenschaftlich tätig waren. Um die Jahre 1815—16 hat er den Entwurf der Zeitschrift ausgearbeitet in dem er u. a. — neben der geeigneten Atmosphäre und der geistigen Basis — der materielle Antrieb der Gelehrten und Redakteure für wichtigsten Faktor hielt. Laut der erhaltenen Dokumente spielte Jankovich eine wichtige Rolle bei in der genauen Festlegung der Prinzipien des „Redaktionsinstitutes“ wo er bis 1819 auch als Präsident fungierte. Seine Tätigkeit kam auch später zur Geltung; bis in den 30-er Jahren erschienen seine Aufsätze und Rezensionen in der Monatschrift.

Im Jahre 1825 wurde die Ungarische Gelehrten Gesellschaft, die Akademie der Wissenschaften begründet. Jankovich erarbeitete schon 1811 einen Entwurf zur Gründung einer Gelehrten Gesellschaft und er sendete ihn nach den Ereignissen der Diät den Begründern. In dem zeitgemäßen Entwurf wurden national-politische sowie wirtschaftliche Gesichtspunkte in Betracht gezogen. Jankovich wurde letzten Endes unter den 26 Mitgliedern des Ausschusses aufgenommen, der die Statuten ausarbeitete. Obwohl im Statut die früheren Entwürfe nicht beachtet wurden, spielte Jankovich in der endgültigen Formulierung, besonders in der Ausarbeitung des wirtschaftlichen Vorschlages eine bedeutende Rolle. Anfangs konnte die Konzeption von Jankovich, daß die Naturwissenschaften im Rahmen der Gesellschaft ebenso repräsentiert werden sollen, wie die Sozialwissenschaften, vor allem wegen der relativen Rückständigkeit der einheimischen naturwissenschaftlichen Forschungen — nicht zur Geltung kommen.

Jankovich hatte die Ausgabe einer grossen, wissenschaftlichen Datensammlung, unter dem Titel „Allgemeine Ungarische Bibliothek“ vor, die eigentlich die Bibliographie der 1553—1830 (später) 1833 veröffentlichten Publikationen in ungarischer Sprache darstellen sollte. Ausser seiner eigenen Sammlung bearbeitete er auch die Bestände anderer ungarischen Bibliotheken. Leider blieb dieses Werk aus verschiedenen Gründen her nur im Manuskript erhalten, so konnte es nur in engem Kreis und auf indirekte Weise wirken. Bloß Ferenc Toldy (Schedel) wandte sich an diese Quelle, die späteren, wissenschaftlich anspruchsvolleren Bibliographien gebrauchten sie nicht mehr.

Das im Aufsatz bearbeitete — teils hier zum ersten Male publizierte — Quellenmaterial möge das Portrait von Miklós Jankovich vervollständigen.

BELTSKA-SCHOLTZ HEDVIG

MIKLÓS JANKOVICH UND DIE THEATERBEWEGUNGEN DER REFORMZEIT

In der Handschriftensammlung der Széchényi-Nationalbibliothek befinden sich Dokumente aus dem Jankovich-Fond, die im vorliegenden Aufsatz als theatergeschichtliche Quellen bewertet werden. Trotz des relativ geringen Umfanges ist der Jankovich-Nachlass eine hervorragende theatergeschichtliche Sammlung: Jankovich war nämlich nicht nur ein aktiver Kunstfreund, sondern auch ein wahrer, systematischer Sammler. Woran er teilnahm, hat er dokumentiert, was ihm in Zusammenhang mit der ungarischen Schauspielkunst unter die Hand kam, hat er aufbewahrt. Aufgrund seiner Entwürfe, seiner Korrespondenz, und des in seinen Besitz gelangten Quellenmaterials konnten unbekannt Korrelationen des ungarischen Theaterwesens von einem halben Jahrhundert klar gelegt werden. Im Aufsatz erörtert der Verfasser mit der Darstellung der Tätigkeit eines charakteristischen Theater-Mäzens des Zeitalters die Umstände der Entwicklung der ungarischen, nationalen Schauspielkunst mit Ausblick auf die nachweisbaren Divergenzen zwischen den Ideen und ihrer Realisierung der damaligen Theaterbewegungen.

Vier Abschnitte werden der Tätigkeit von Jankovich gewidmet. Schon 1810 entstand der Plan eines Nationalen Theaters in Pest, die Idee eines ständigen Schauspielhauses in der Hauptstadt. Jankovich war ein lebhafter Befürworter und tätiger Unterstützer dieser Bemühung. Sein, im Aufsatz ausführlich analysierter, handschriftlicher Entwurf — wahrscheinlich aus 1819—20 — wurde mit viel praktischem Sinn und Umschau, seiner Zeit vorausgehend konzipiert. Die auf Einzelheiten eingehenden Vorschläge

sind ohneglichen zu seiner Zeit. Der Entwurf unter dem Titel: Gutmütiges Bemühen um die Errichtung der ungarischen Schaubühne (Jámbor szándék a Magyar Jászó Szin fen állítására) behandelt fünf Themenkreise: 1. Notwendigkeit der Gründung der Schaubühne und eines sog. Theatrum-Institutes; 2. Aufgaben des Theatrum-Institutes bezüglich der Förderung der Schauspielkunst und der Errichtung des Gebäudes; 3. Rechte und Verpflichtungen der Schauspielertruppen, und die zu sichernden Begünstigungen; 4. Praktisch-finanzielle Fragen der Errichtung und der Unterstützung der Schaubühne; 5. Das Theatergebäude. Besonders interessant ist für den Forscher die zwei, aus anderem Anlaß zusammengestellten Listen, die das Namenverzeichnis der potentiell bedeutenden Kunstfreunde und Unterstützer jener Zeit darstellen.

Die Schwierigkeiten, die um den Verkauf des ersten Theatergrundstückes und um das Pester Gastspiel der Sänger-Gesellschaft aus Siebenbürgen (Erdélyi Énekes Társulat) auftreten, machen uns mit den Verhältnissen der 1820-er Jahre bekannt. Die Akten und die erhaltenen Dokumente verraten die Zwietracht zwischen dem Intendanten des Deutschen Theaters — Fedor Grimm — und der ungarischen Truppe, was wiederum durchaus kennzeichnend für jene Epoche ist, wo gegenüber dem zwar mit nationalem Eifer, doch institutionell nur fallweise und zufälligerweise unterstützten ungarischen Theater die immer mehr und mehr bürgerliche Tendenz des deutschen Schauspiels hervortritt.

1831 ist Jankovich ein Mitglied des zur Förderung der ungarischen Sprache gegründete Komitatsausschußes. Dieses Gremium entfaltete seine Tätigkeit auch im Interesse der ungarischen Schauspielkunst, ihm ist die Errichtung des Ungarischen Theaters von Pest, des späteren, durch den XLIV. Gesatzartikel vom Jahre 1840 zum Nationaltheater erhobenen Gebäudes zu verdanken. Ab Anfang der 30-er Jahren, besonders seit der Erscheinung des Traktats von István Széchenyi über die ungarische Schaubühne (1832), spielte Jankovich eine ausgleichende Rolle in der immer intensiveren Theaterbewegung. In den Streitigkeiten zwischen Széchenyi, dem Komitat Pest und der Stadt Pest, wo es sich um die Aufstellung drei verschiedener Theater anstelle eines handelte, diente seine Stellungnahme dem Verständnis, und der Ausgleich der Interessen. Erst nach der Vertagung in der Diät der durch Széchenyi vertretenen Errichtung des Nationaltheaters (1836) stellte er sich an die Seite des Ungarischen Theaters von Pest.

Er nahm die endgültige Entscheidung zur Kenntnis; mit viel Mühe nahm er an den Vorbereitungen zur festlichen Eröffnung des Ungarischen Theaters von Pest — am 22. August 1837 — teil. Er hatte es vor, mit J. Daniel Böhm eine Gedenkmedaille prägen zu lassen. Nur der Entwurf blieb uns über, die Ausführung konnte nicht verwirklicht werden. Er wollte auch ein Album veröffentlichen unter dem Titel „Corona Polyglotta“, in dem Gedichte in Ungarisch und Latein, sowie in allen Sprachen der verschiedenen Nationalitäten (deutsch, armenisch, serbisch, griechisch, wendisch, italienisch, hebräisch, zigeunerisch) das neue Haus der Thalia begrüßt hätten. Eine Aufforderung wurde in mehreren Almanachen (Jahrbüchern) veröffentlicht, Jankovich hat auch schriftlich, unmittelbar die von ihm als in Frage kommenden Dichter angesprochen. Aber dieses Album mit den Begrüßungsgedichten erschien nicht, das Konvolut von Schriftstücken befindet sich in der Handschriftensammlung der Széchenyi-Nationalbibliothek. Der Kreis der „Corona Polyglotta“-Verfasser ist dem Forscher durchaus interessant in Hinsicht auf die Beurteilung einerseits des Publikums, andererseits des Mäzenatentums dieses Zeitalters. Dieser Kreis umfaßt hauptsächlich partikuläre, von persönlichen Interessen geführte Verfasser, und so treten die damals schon scharfe Gegensätze der Nationalitätsprobleme auch auf diesem Gebiet der Kulturgeschichte hervor.

Trotz der Aufforderung zu Mietverträgen, meldete sich niemand für die Verwaltung und Pachtung des Ungarischen Theaters von Pest, so gründete das Komitat Pest eine Aktiengesellschaft. Jankovich, der zu dieser Zeit sich schon mit schweren finanziellen Problemen abzufinden hatte, befindet sich unter den 10 Gründern mit 5 Aktien, er mietete auch eine Loge. Er nahm am Direktionsgremium teil. Sein Artikel in der Zeitschrift „Hirnök“ ruft lebhaftige Angriffe hervor; er verteidigt eingenommen, unkritisch das mit den Schwierigkeiten des Anfangs kämpfende ungarische Theater. Sein letzter Artikel ist eine Darstellung der Ideen und Aspekte jener Generation, die das Theater schlecht und recht aufgebaut hatte, und seine Anliegen nebenbei, im Alltagsleben verwaltet hatte.

Dadurch, daß das Theater-Konzept von Jankovich aus den Jahren 1819—20 nur in Form von Entwurf vorhanden war, war die Zeit — aus dem Standpunkt der Nachwelt gesehen — schon Ende der 1830-er und Anfang der 40-er Jahre über seine theaterfördernde Tätigkeit hinweggegangen. In der Reformzeit wußten über Mission des Theaters Katona, Kőlcsey, Bajza und Vörösmarty.

MIKLÓS JANKOVICH UND DIE UNGARISCHE FRÜHGESCHICHTE

Im Aufsatz wurde die Rolle, die M. Jankovich in den Forschungen der ungarischen Frühgeschichte spielte, und seine einflußreiche Tätigkeit, wodurch er die diesbezüglichen Reisen unterstützte, untersucht. 1812 erschien ein Werk von ihm unter dem Titel „Ungarische Wortbildung“ („Magyar szónemzés“), die einzige Schrift in diesem Bereich, die von ihm erhalten blieb. Der Verfasser behandelt vorerst den Stand der europäischen und der ungarischen Sprachwissenschaft, und behauptet, daß in Ungarn die sprachwissenschaftliche Literatur der 1800-er Jahre auf dem Niveau des 17—18. Jahrhundert stand. Anschließend analysiert er die theoretischen Ansichten von Jankovich über Sprachvergleichung und Etymologie, die auffallend korrekt scheinen. Die Analyse der fünfzig konkreten Wortableitungen beweist, daß er auf dem Niveau seiner Zeit arbeitete und besonders auf dem Gebiet der Lehnwort-Forschung als Bahnbrecher zu bezeichnen ist. Wie hoch auch seine etymologische Tätigkeit geschätzt werden kann, so wenig Anerkennung verdienen seine Äußerungen über Sprachverwandtschaft. Wir kennen seine Auffassung aus einem an Klaproth, den berühmten Orientalisten seiner Zeit, im Jahre 1824 geschriebenen Brief.

Jankovich war ein eifriger Gönner aller Wissenschaften, unter anderen hat er viel für die Reisen, die um die ungarische Frühgeschichte zu erforschen geplant waren, getan. Er hat beide Reisen in den Kaukasus von Gergely Jaksics und János Besse unterstützt, wie es aus einem hier publizierten Brief von Jaksics hervorgeht. Den Bericht über die Reise von Besse hat Jankovich selber publiziert. Er stand mit János Jerney, wohlbekanntem Gelehrten und Reisenden seiner Zeit, in engem Kontakt. Der Briefwechsel der beiden Wissenschaftler zeugt auch vom Interesse, das Jankovich der Frühgeschichte entgegenbrachte.

ISTVÁN BIBÓ

BAUPLÄNE UND ANGABEN AUS DEM ARCHIV DER FAMILIE JANKOVICH

Im Aufsatz werden die im Bestand des Ungarischen Landesarchivs befindlichen Bauentwürfe und Angaben dargestellt, die sich teils auf Bauarbeiten der Hausobjekte in Pest und in Székesfehérvár und teils auf die Gutsbesitze auf dem Land beziehen, die im Besitz der Jankovich-Familie, bzw. im Besitz des Kunstsammlers Miklós Jankovich waren. Es wird klargelegt, daß die mit einem Viersäulen-Portikus gegliederte, klassizistische Villa in Pesthidegkút (Budapest, II. Váry köz 21.), die in der Fachliteratur als Vári Szabó Herrensitz erwähnt wird, 1844 als Jankovich-Eigentum erbaut wurde, und bis Ende der 1840-er Jahre im Besitz der Jankovich's blieb. Erst nach der Eheschließung der Witwe des Kunstsammlers mit Antal Vári Szabó erbte die letztere Familie das Gebäude. Es wird angenommen, daß der Baumeister Ferenc Kasselik war. Reiches Dokument- und Entwurfsmaterial ist über die Bauarbeiten des sog. „oberen“ Hauses überblieben, das am Franziskaner Platz stand (heute: an der Stelle des Eckhauses Kossuth L. Str. 2/a und Petőfi S. Str. 1.). In diesem Gebäude wurde die wertvolle Sammlung von Jankovich untergebracht. Das „untere“ Haus in der Innenstadt stand an der Ecke der heutigen Irányi- und Károlyi-Straße, dieses Gebäude wurde zwischen 1799—1808 errichtet. — Das Gebäude neben den Gaststätten „Roter Ochs“ und „Gottes Auge“ stand am Anfang der Rákóczi-Str., am Grundstückblock begrenzt durch Tanács-Ring, Dohány-Str., Sip-Str. und Rákóczi-Str.; weitere zwei Häuser in der Ót pacsirta-Str., in der Josephstadt (heute Puskin-Str.) waren auch Eigentum der Jankovich's. Akten ohne Registrierung, aus dem 19. Jh. sind Dokumente seines Hausbesitzes in Székesfehérvár.

Aus kunsthistorischem Gesichtspunkt aus sind die Zeichnungen, die für den Landbesitz in Vadas geschaffen wurden besonders beachtenswert. Neben den kleineren Bauentwürfen für die Wirtschaftsgebäude — geplant von Ignác Kundt — sind vier Zeichnungen die wertvollsten: zwei Fassadenzeichnungen und zwei Schnitte — ohne Namen und Datum — die für das Schloß in Vadas bestimmt waren. Diese Pläne kamen aber nie zur Ausführung. Der Unterschied zwischen den gotisierenden Formen des mittleren Teiles, die in der äußeren und der inneren Ausbildung gleichfalls hervortreten, und den in fast revolutionärer Bauart konzipierten Seitenpartien illustriert vortrefflich den Stilpluralismus der Jahre um

1800. Die Tatsache, daß an den Plänen eben das gotisierende Treppenhaus unvollendet blieb und dieser Teil Probezeichnungen mit Bleistift aufweist, regt uns dazu an, daß ev. Jankovich selber sich bemüht hat, die für ihn best entsprechende Lösung zu finden.

V. WINDISCH ÉVA

PERSONALARCHIV VON MIKLÓS JANKOVICH

Das Verzeichnis des Personalarchivs von Miklós Jankovich (Handschriftensammlung der Széchényi-Nationalbibliothek) zählt die einzelnen Einheiten in folgender Gruppierung auf:

Eigene Werke und einschlägige Dokumentation.

Kataloge der Sammlung und Handschriften aus seiner wissenschaftlichen Sammeltätigkeit.

Handschriften aus der Jankovich-Sammlung.

Dokumente bezüglich seiner Person und seiner gesellschaftlichen Funktionen.

Eigene wissenschaftliche Konzepte und andere Schriften aus seiner wissenschaftlichen Tätigkeit.

Bücherverzeichnisse und andere Schriften in betreff der Bereicherung der Jankovich-Bibliothek und der Antiquitätensammlung.

Verschiedene Bibliothek-, Bücher- und Handschriftenverzeichnisse.

Verzeichnisse verschiedener Antiquitätensammlungen und andere Aufzeichnungen von Antiquitäten. Schriften betreffs der Asienreise von János Besse.

Schriften in Bezug auf das Theaterwesen.

Handschriften kleineren Umfangs aus der Jankovich-Sammlung in alphabetischer Reihenfolge der Autoren.

Handschriften kleineren Umfangs aus der Jankovich-Sammlung in Themengruppierung.

Briefe an Miklós Jankovich in alphabetischer Reihenfolge der Absender.

Briefentwürfe von Miklós Jankovich in alphabetischer Reihenfolge der Empfänger.

Verschiedene Briefe in alphabetischer Reihenfolge der Absender.

Später erworbene verschiedene Dokumente.

Dieses Material, Beweis der vielseitigen und umfangreichen Tätigkeit von Miklós Jankovich ist in der Handschriftensammlung der Széchényi-Bibliothek aufbewahrt. Andere, durch Wirkung von Miklós Jankovich entstandene Schriften sind im Familien-Archiv von Jankovich im Ungarischen Staatsarchiv abgelegt, diese beziehen sich aber vor allem auf finanzielle Angelegenheiten und die Gutsverwaltung von Miklós Jankovich.

1. József Pesky d. Ä: Porträt von Miklós Jankovich. 1823. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. 60. 17.
2. Tschechischer Maler: Die Verkündigung. Um 1420. Museum der Bildenden Künste. Inv. Nr. 3142.
3. Werkstatt des Meisters von Raigern: Geburt Christi. 15. Jh. Museum der Bildenden Künste. Inv. Nr. 1636.
4. Meister des Bartholomäus-Altars: Die hl. Familie. 15. Jh. Museum der Bildenden Künste. Inv. Nr. 841.
5. Meister des Andreas-Altars: Einzug Christi in Jerusalem. 15. Jh. Museum der Bildenden Künste. Inv. Nr. 1631.
6. Bayerischer Maler: Beweinung Christi. Um 1500. Museum der Bildenden Künste. Inv. Nr. 824.
7. Ulrich Mair: Hl. Paul. 16. Jh. Museum der Bildenden Künste. Inv. Nr. 178.
8. Mittelitalienischer Maler: Die hl. Familie mit hl. Catharina. Zweites Viertel des 16. Jhs. Museum der Bildenden Künste. Inv. Nr. 57.
9. Tintoretto, eigentl. Jacopo Robusti [?]: Bildnis eines Mannes. Museum der Bildenden Künste. Inv. Nr. 116.
10. Giovanni Domenico Tiepolo: Gottvater. Museum der Bildenden Künste. Inv. Nr. 641.
11. Unbekannter Meister: Palatin Miklós Esterházy. 1645. Ung. Nationalmuseum — Historische Bildergalerie. Inv. Nr. 36.
12. Dávid Richter d. Ä: Gemahlin von Ferenc Rákóczi II. Amalie v. Hessen. Anfang des 18. Jhs. Ung. Nationalmuseum — Historische Bildergalerie. Inv. Nr. 47.
13. Dávid Richter d. Ä: Ferenc Rákóczi II. Anfang des 18. Jhs. Ung. Nationalmuseum — Historische Bildergalerie. Inv. Nr. 54.
14. Unbekannter Meister: Gesandtschaft im Kreml. Erste Hälfte des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum — Historische Bildergalerie. Inv. Nr. 7.
15. Raritäten aus der antiken Münzensammlung von Miklós Jankovich (1) Makedonien, Alexander der Große, Stater. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (2) Thrakien, Lysimachos, Stater. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (3) Keltische Regenbogenschüsselchen. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (4) Dazien, Koson, Goldmünze. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (5) Römisch, Nero Drusus (41—54), Aureus. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (6) Römisch, Florianus (276), Aureus. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (7) Römisch, Magnia Urbica, Gemahlin von Carinus (283—285), Aureus. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (8) Römisch, Constantinus Chlorus (293—305), Aureus, Barbarische Nachprägung. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (9) Römisch, Decentius (357), Goldmultiplum. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (10) Römisch, Honoria, Schwester von Valentinianus III. (424—425), Solidus. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (11) Römisch, Valentinianus III. (424—455) Tremissis. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (12) Byzanz, Constantinus Ducas X. (1059—1067), Solidus scyphatus. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum.
16. Ungarische Münzen aus der Münzensammlung von Miklós Jankovich (1) Ungarn, Ludwig II. Probeprägung. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (2) Ungarn, Ferdinand II. Fünfundukatenstück. 1632. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (3) Siebenbürgen, Mihály Apafi 100-Dukatenstück. 1674. Avers. Ung. Nationalmuseum.
17. Ungarische Münzen aus der Sammlung von Miklós Jankovich (1) Ungarn, Leopold I. Zehndukatenstück. 1666. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (2) Siebenbürgen, Zsigmond Báthori. Zehndukatenstück. 1598. Ung. Nationalmuseum. (3) Siebenbürgen, Mihály Apafi. 100-Dukatenstück. 1674. Revers. Ung. Nationalmuseum.

18. Verschiedene Münzen aus der Sammlung von Miklós Jankovich (1) Ungarn, Leopold I. Doppeltaler. 1695. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum (2) Salzburg, Dreifache Talerklippe. 1614. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (3) Braunschweig—Lüneburg, August Lösertaler. 1637. Avers. Ung. Nationalmuseum.
19. Münzen aus der Sammlung von Miklós Jankovich (1) Braunschweig—Lüneburg, August Lösertaler. 1637. Revers. Ung. Nationalmuseum. (2) Ferenc Rákóczi II. Silberne Medaille anlässlich des Beginns des Freiheitskrieges. 1703. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (3) Christian Herman Roth: Silberne Medaille anlässlich der Rückeroberung von Buda (Ofen). 1686. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum.
20. Medaillen aus der Sammlung von Miklós Jankovich (1) Goldmedaille von Mihály Weiß. Kronstadt (Braşov) 1612. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (2) Matthäus Donner: Goldene Spruchmedaille der Maria Theresia. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum. (3) Christian Herman Roth: Georg-Medaille, Zehndukatenstein. Avers—Revers. Ung. Nationalmuseum
21. Anhänger mit der Inschrift „Patrona Hungariae“ 16. Jh. Ung. Nationalmuseum Inv. Nr. Orn. Jank. 127.
22. Opal-Anhänger der Königin Isabella. 16. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Fig. Jank. 225.
23. Sebestyén Hann: Medaillon von Bálint Frank. Hermannstadt (Sibiu). Ende des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 133.
24. Maschenanhänger. Siebenbürgen, Ende des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 122.
25. Maschenanhänger. Ende des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 120.
26. Telegdi-Kreuz. 1575. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 141.
27. Kreuz von Székesfehérvár. Anfang des 18. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 155.
28. Diamantenanhänger. Ende des 16. Jhs. Ung. Nationalmuseum Inv. Nr. Fig. Jank. 240.
29. Anhänger mit Diamanten verziert. Ende des 16. Jhs.-Anfang des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Fig. Jank. 241.
30. Hutagraffe. Ende des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Fig. Jank. 242.
31. Emaillierter Halsschmuck aus Einzelglieder zusammengesetzt. Anfang des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 204.
32. (1) Goldkette. 16—17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Fig. Jank. 251. (2) Nußkernartige Kette. 16—17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Fig. Jank. 19.
33. Renaissancekette der Königin Isabella. 16. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Fig. Jank. 6.
34. Emaillierte Gürtelschnalle aus Siebenbürgen. Zweite Hälfte des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 395.
35. Emaillierte Gürtelschnalle. Ende des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 399.
36. Prunkgürtel. 16. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 432.
37. Gürtel aus Siebenbürgen. Ende des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 461.
38. (1—2) Prunkgürtel und Teilaufnahme 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 452.
39. Prunkgürtel. 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 421.
40. Mantelschließe der Königin Borbála. 15. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 481.
41. Ring der Königin Maria von Habsburg 15. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Ann. Jank. 300.
42. Goldring von Péter Pázmány. 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Ann. Jank. 195.
43. Der Rong-Kelch. Zweite Hälfte des 15. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 136.
44. Messkännchen aus Großwardein (Oradea) 1460-er Jahren. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 188—189.
45. Monstranz aus Alt-Ofen (Óbuda). Zweite Hälfte des 15. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 263.
46. Patene von Kata Kemény. 1687. Ung. Nationalmuseum Inv. Nr. Poc. Jank. 139.
47. Hostienbehälter. 15. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 91.
48. Deckelbecher aus Kölesd. 15. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 50.
49. (1) Becher aus dem Fund von Kölesd. 15. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 52. (2) Teilaufnahme des Bechers.
50. Deckelbecher aus dem Fund von Kölesd. 15. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 54.
51. Pokal aus Kecskemét. 1631. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 99.
52. Kluftbecher aus Debrecen. 1631. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 63.
53. (1—2) Becherserie von Hans Mautner, mit Mikes Wappen und Teilaufnahme. Ende des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 70. a—b.

54. Deckelhumpen aus Kaschau (Košice) 1578. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 146.
55. Deckelhumpen mit großem Blumenzierat. Komárom, Um 1681. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 154.
56. Krug aus Bergkristall. 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 181.
57. Prunkteller von Klára Putnoky und László Szemere. 1664. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 193.
58. Prunkdolch von der Margareteninsel. 15. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 61.
59. (1) Ein Löffel von Huszt. 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 23. (2) Löffel mit Budaer Meisterzeichen. 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 44.
60. Virginal von Katalin von Brandenburg. 1617. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 243.
61. Detail des Elfenbeinsattels. Erstes Drittel des 15. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. 55.3119.
62. Kettenpanzer von Ferenc Rákóczi II. 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. 55.3539.
63. Prunksäbel von János Kemény. 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. 55.3344.
64. Frauenkopf-Aquamanile. 13. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. 1852.5.51.
65. Salzbecher der Königin Isabella. 16. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 76.
66. Prunkpokal mit Serpentinsteinen 1490. Kunstgewerbemuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 138.
67. Zeichnung des ägyptischen Kruges. Fund von Eged. Aus dem Jahrbuch der Gesellschaft der Ungarischen Gelehrten. (I. 1831—1832).
68. Miklós Jankovich: Stein mit Inschrift aus einem römischen Grab aus Örsény. Zeichnung. 1827. Handschriftensammlung der Széchényi-Nationalbibliothek. Quart. Hung. 4097. II. 182.
69. Miklós Jankovich: Inschrift der Kriche in Gácsfalva und Zeichnung der Détails der Schnitzarbeiten. Handschriftensammlung der Széchényi-Nationalbibliothek. Quart. Hung. 4097. II. 187.
70. Fund aus dem Zeitalter der Landnahme aus Benepusza. Stich aus dem Jahrbuch der Gesellschaft der Ungarischen Gelehrten. (II. 1832—1834).
71. Ohrgehänge byzantinischer Herkunft. 7. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 23.
72. Zikaden-Fibeln. Erste Hälfte des 5. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 47—48.
73. Ringe aus der Sammlung von Miklós Jankovich. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Ann. Jank. 178, 187, 124, 188, 183, 184, 185, 140.
74. Anhänger mit dem Zeichen „A“ aus Budaszentlőrinc. 16. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 128.
75. Anhänger mit Drachenzierat aus der Gegend des Ecseder Mooses. 16—17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 218.
76. (1) Torgiebel mit dem Wappen des Königs Mathias von der Umfriedungsmauer der Franziskaner Kirche in Pest. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Imag. Jank. 21. (2) Säulensockel mit der Inschrift MATHIAS R[EX] von ebendort. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Imag. Jank. 17.
77. Renaissance-Kreuze. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 149, 138, 150, 144, 146.
78. (1—2) Bakócz-Kreuz und -Kette mit Teilaufnahme. 16. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Fig. Jank. 238.
79. (1) Zitternadel. Zweite Hälfte des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 253. (2) Ohrgehänge. Zweite Hälfte des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 178.
80. Ringe. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Ann. Jank. 77, 272, 273, 43, 28, 92.
81. Limogener Schüssel aus dem Fund von Bátmonostor. 13. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 186.
82. (1—2) Türkische Silbertassen aus Dunaföldvár und aus dem Ecseder Moos. 16—17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 182, 170.
83. (1) Diadem aus Gimes. 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 437. (2) Anhänger mit Filigranarbeit. 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 199.
84. Parfümdose aus Tyrnau (Trnava). 16. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 97.
85. Silberglocke aus Kaschau (Košice). 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. App. Jank. 160.
86. Zitternadel. 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 253.
87. Anhänger mit Dreifaltigkeit-Darstellung. 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Fig. Jank. 451.
88. Patronenhalter aus Siklós. 18. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Arm. Jank. 139.
89. Schwarzer Adler-Orden und Kette aus dem Komitat Zips. Anfang des 17. Jhs. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 219.
90. Deckelhumpen aus Szigetvár. 1600. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Poc. Jank. 142.

91. (1) Goldarmband aus Kolozsmonostor (Mănăstur). 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 247. (2) Goldene Halskette mit Emailarbeit aus Vajdahunyad (Hunedoara). 17. Jh. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Pig. Jank. 236. (3) Detail der Kette aus Késmárk (Kežmarok). Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. Orn. Jank. 231.
92. (1—2) József Dániel Böhm: Entwurf der Medaille zur Eröffnung des Nationaltheaters. Avers—Revers. Handschriftensammlung der Széchényi-Nationalbibliothek. Fond 16/72.
93. Die Jankovich-Kurie, später im Besitz der Familie Vári Szabó in Pesthidegkút. Mitte des 19. Jhs.
94. Das „obere“ Jankovich-Haus in der Innenstadt am Ende des 19. Jhs. Historisches Museum von Budapest, Fotoarchiv. Inv. Nr. 662. 2.
95. Nordflügel-Längenschnitt des „oberen“ Jankovich-Hauses in der Innenstadt aus 1797. Ung. Landesarchiv. P. 1284. 34/21.
96. Entwurf des „oberen“ Jankovich-Hauses in der Innenstadt aus den 1790-er Jahren. Ung. Landesarchiv. P. 1284. 34/85.
97. Entwurf des „oberen“ Jankovich-Hauses in der Innenstadt aus den 1790-er Jahren. Ung. Landesarchiv. P. 1284. 35/26.
98. Plan des „oberen“ Jankovich-Hauses in der Innenstadt um 1800. Ung. Landesarchiv. P. 1284. 34/145.
99. Entwurf für den Umbau des „oberen“ Jankovich-Hauses in der Innenstadt aus 1838. Ung. Landesarchiv. P. 1284 35/26.
100. Entwurf für den Umbau des „oberen“ Jankovich-Hauses in der Innenstadt aus 1838. Ung. Landesarchiv. P. 1284 35/26.
101. Lageplan der Gebäude „Roter Ochs“ und „Gottes Auge“ um 1840. Ung. Landesarchiv. P. 1284. 35/26.
102. Das Schloß von Vadas. Entwurf. Um 1800. Ung. Landesarchiv. P. 1284. 24.
103. Das Schloß von Vadas. Entwurf. Um 1800. Ung. Landesarchiv. P. 1284. 24.
104. Das Schloß von Vadas. Entwurf. Um 1800. Ung. Landesarchiv. P. 1284. 24.
105. Das Schloß von Vadas. Entwurf. Um 1800. Ung. Landesarchiv. P. 1284. 24.
106. Fragment aus Jankovich's Testament. 24. jan. 1844. Ung. Landesarchiv. Jankovich-Archiv. P. 1285. ohne Sign. fol. 337.
107. Sámuel Lenhardt: Porträt von Miklós Jankovich von Vadas. 1830. Kupferstich. Ung. Nationalmuseum. Inv. Nr. 60. 17.
108. Fragment des Inventars der 2. Jankovich-Sammlung. 1844. Ung. Landesarchiv. Jankovich-Archiv. Nr. 296/844. Musci.

KÉPEK (Abbildungen)

Válogatta H. Kolba Judit

I. Id. Pesky József: Jankovich Miklós portréja, 1823

2. Cseh festő: Angyali üdvözlet, 1420 körül

3. A raigerni mester műhelye: Krisztus születése, 15. század

4. A Bertalan-oltár mestere: A Szent Család, 15. század

5. Az András-oltár mestere: Jézus bevonulása Jeruzsálembe, 15. század

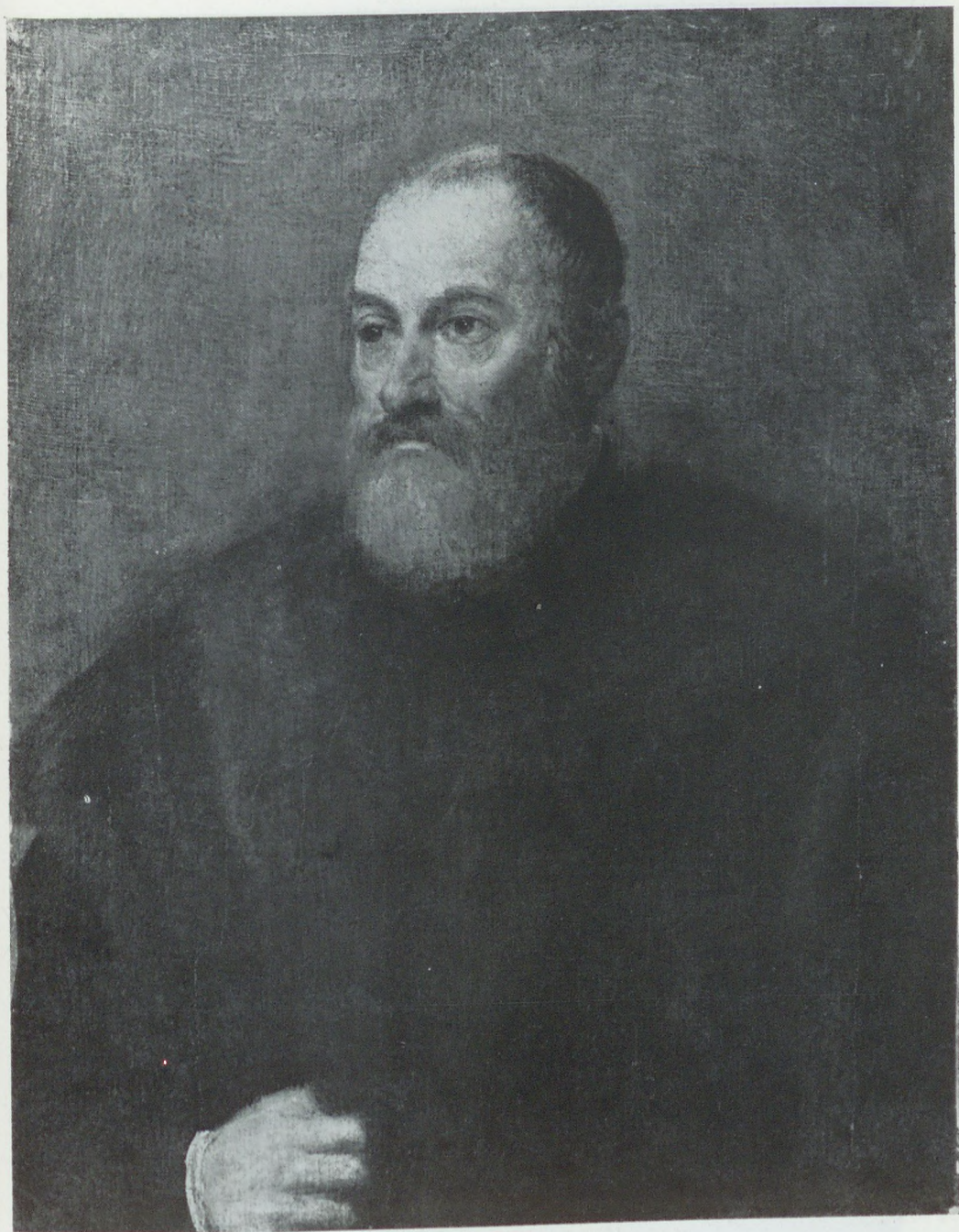
6. Bajor festő: Krisztus siratása, 1500 körül

7. Ulrich Mair: Szent Pál, 16. század

8. Középolasz festő: A Szent Család Szent Katalinnal, 16. század második negyede

9. Tintoretto, tkp. Jacopo Robusti [?]: Férfiarckép

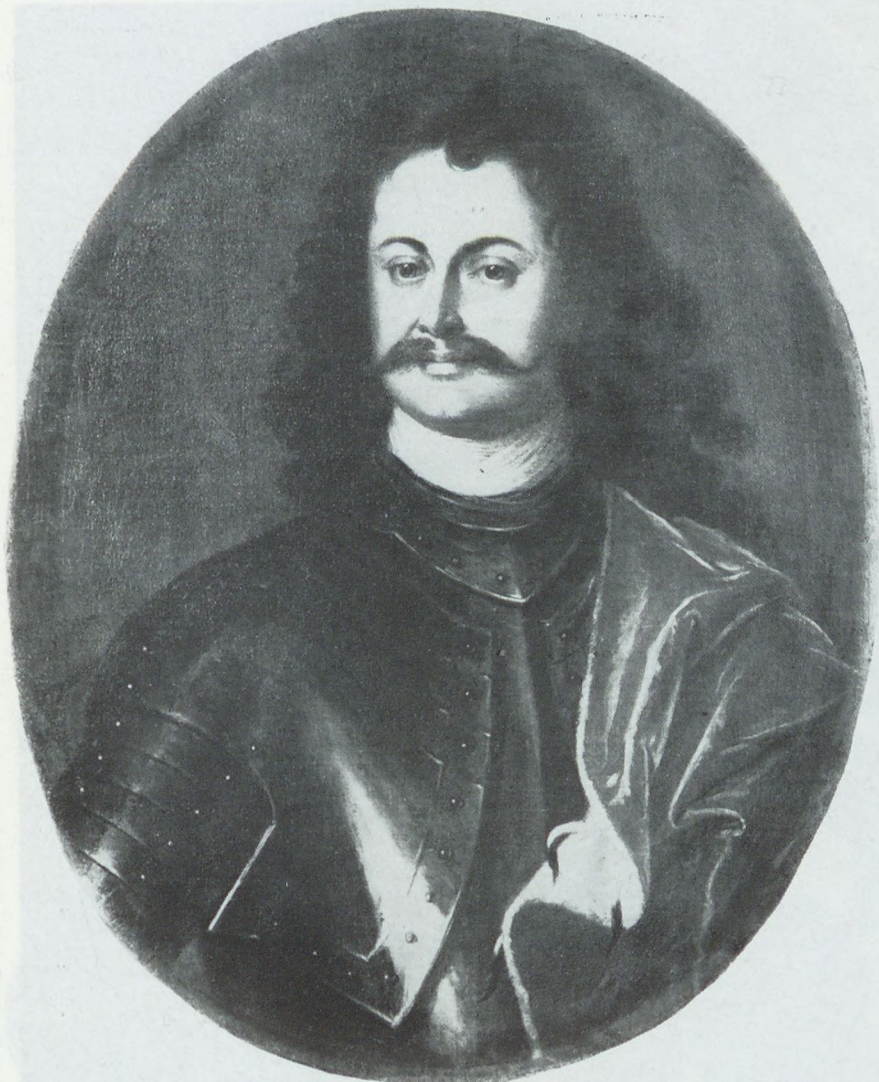
10. Giovanni Domenico Tiepolo: Az Atyaisten

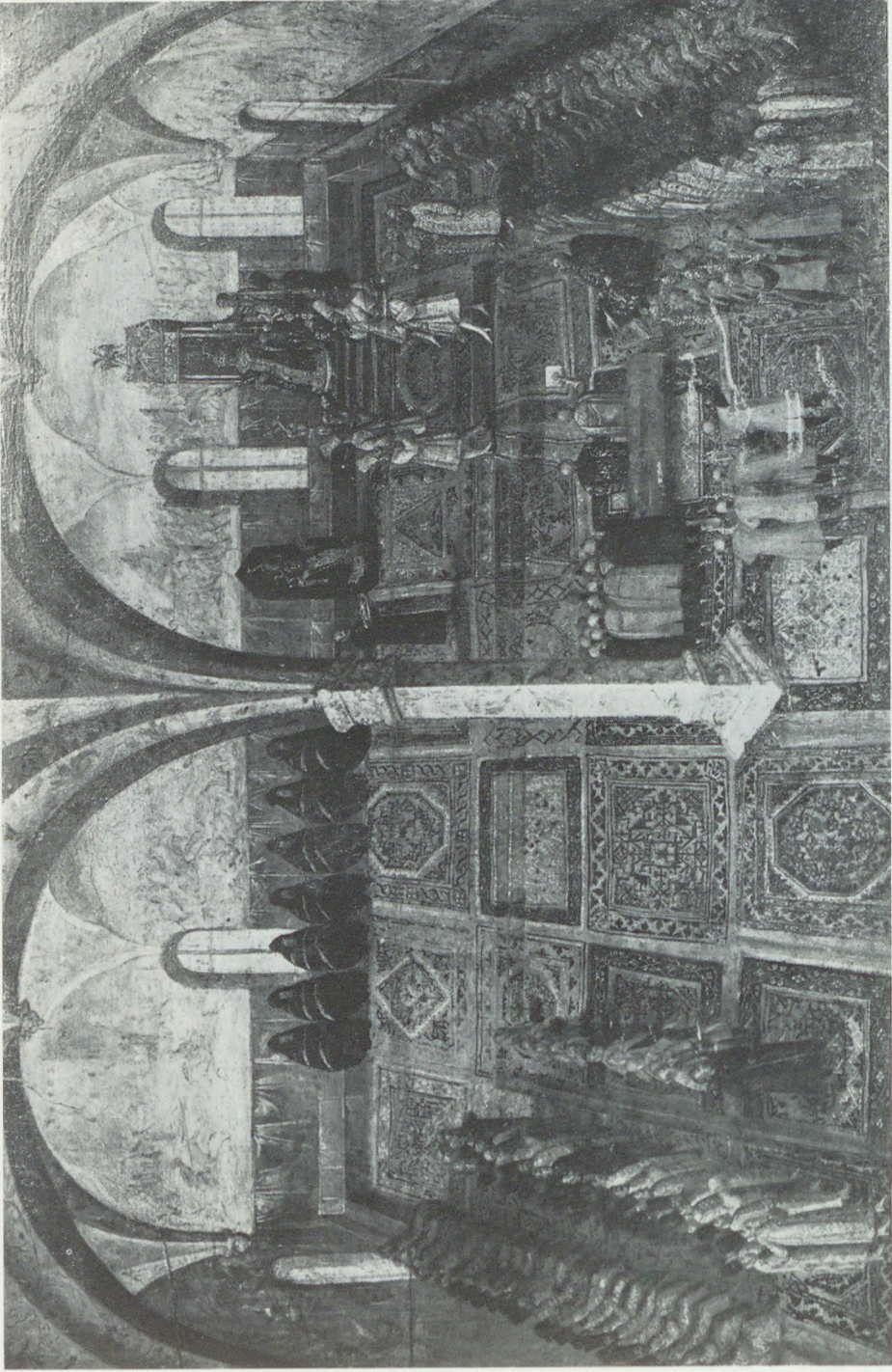
11. Ismeretlen festő: Esterházy Miklós nádor, 1645

12. Id. Richter Dávid: II. Rákóczi Ferencné Hesseni Amália, 18. század eleje

13. Id. Richter Dávid: II. Rákóczi Ferenc, 18. század eleje

14. Ismeretlen festő: Követség a Kremlben, 17. század első fele

15. Ritkább érmek Jankovich Miklós gyűjteményének antik csoportjából

(1) Macedónia, Nagy Sándor stater, avers—revers. (2) Thracia, Lysimachos stater, avers—revers. (3) Kelta szivárványtálcaska, avers—revers. (4) Dacia, Koson aranypéNZ, avers—revers. (5) Római, Nero Drusus (41—54) aureus, avers—revers. (6) Római, Florianus (276) aureus, avers—revers. (7) Római, Magnia Urbica Carinus (283—285) neje, aureus, avers—revers. (8) Római, Constantius Chlorus (293—305) aureus barbár verete, avers—revers. (9) Római, Decentius (357) arany multiplum, avers—revers. (10) Római, Honoria [III. Valentinianus (424—425) testvére] solidus, avers—revers. (11) Római, III. Valentinianus (424—455) tremissis, avers—revers. (12) Bizánc, X. Constantinus Ducas (1059—1067) solidus (scyphatus), avers—revers

1

1

3

2

2

16. Érmek Jankovich Miklós gyűjteményének magyar anyagából

(1) Magyar, II. Lajos próbaveret, avers—revers. (2) Magyar, II. Ferdinánd ötszörös aranyforint 1632, avers—revers. (3) Erdélyi, Apafi Mihály százdukátos, 1674, avers

1

1

3

2

2

17. Érmek Jankovich Miklós gyűjteményének magyar anyagából

(1) Magyar, I. Lipót tiszzeres aranyforint, 1666, avers—revers. (2) Erdélyi, Báthori Zsigmond tiszzeres aranyforint, 1598, avers—revers. (3) Erdélyi, Apafi Mihály százdukátos, 1674, revers

18. Érmek Jankovich Miklós gyűjteményéből

(1) Magyar, I. Lipót kétszeres tallér, 1695, avers—revers. (2) Salzburg, háromszoros tallércsegely, 1614, avers—revers. (3) Braunschweig—Lüneburg, August Lösertaler, 1637, avers

2

2

1

3

19. Érmek Jankovich Miklós gyűjteményéből

(1) Braunschweig—Lüneburg, August Löwertaler, 1637, revers. (2) II. Rákóczi Ferenc ezüst emlékérmé a szabad ságharc kezdetére, 1703, avers—revers: (3) Christian Herman Roth: ezüst emlékérem Buda visszavételére, 1686, avers—revers

1

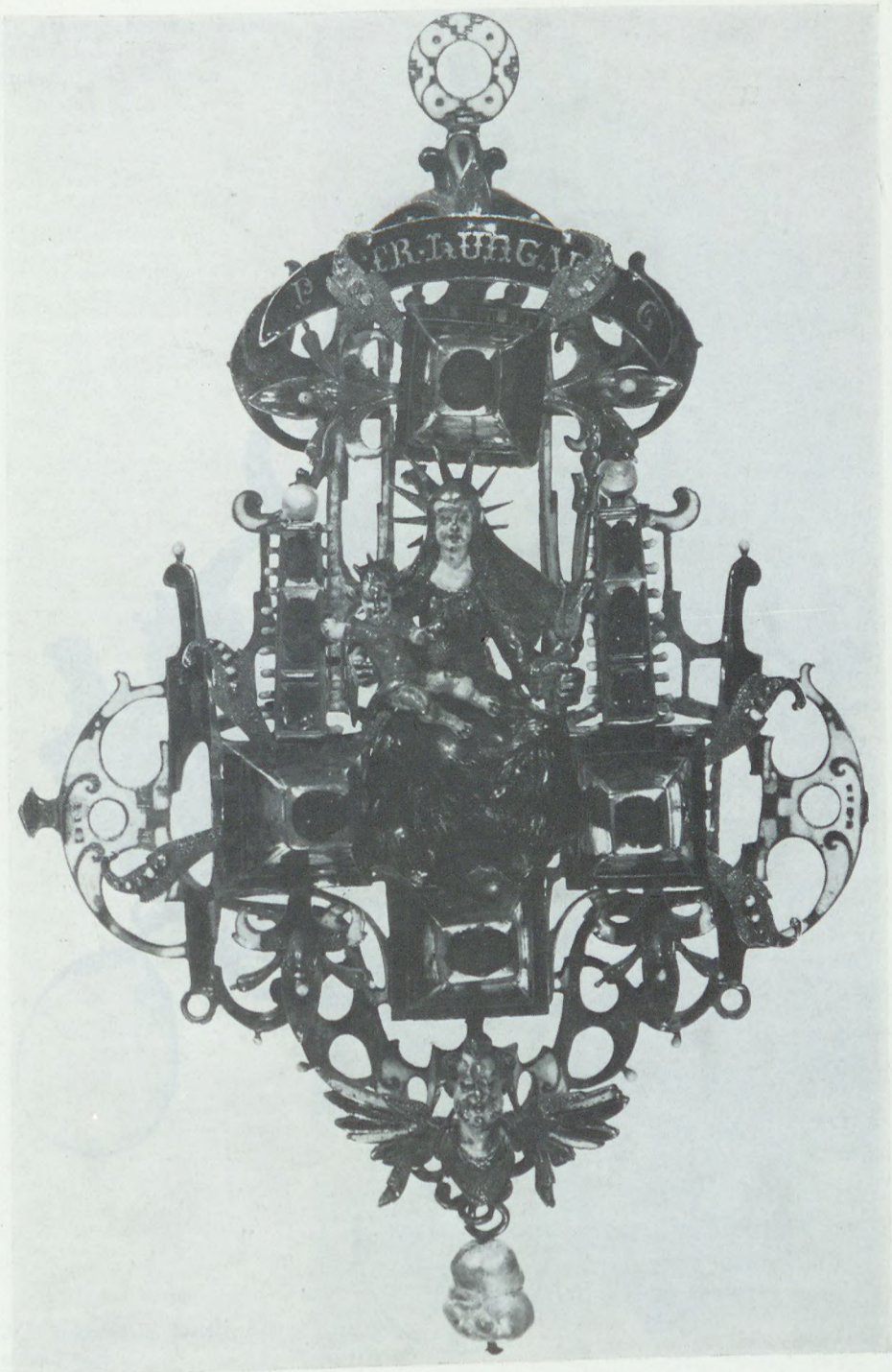
2

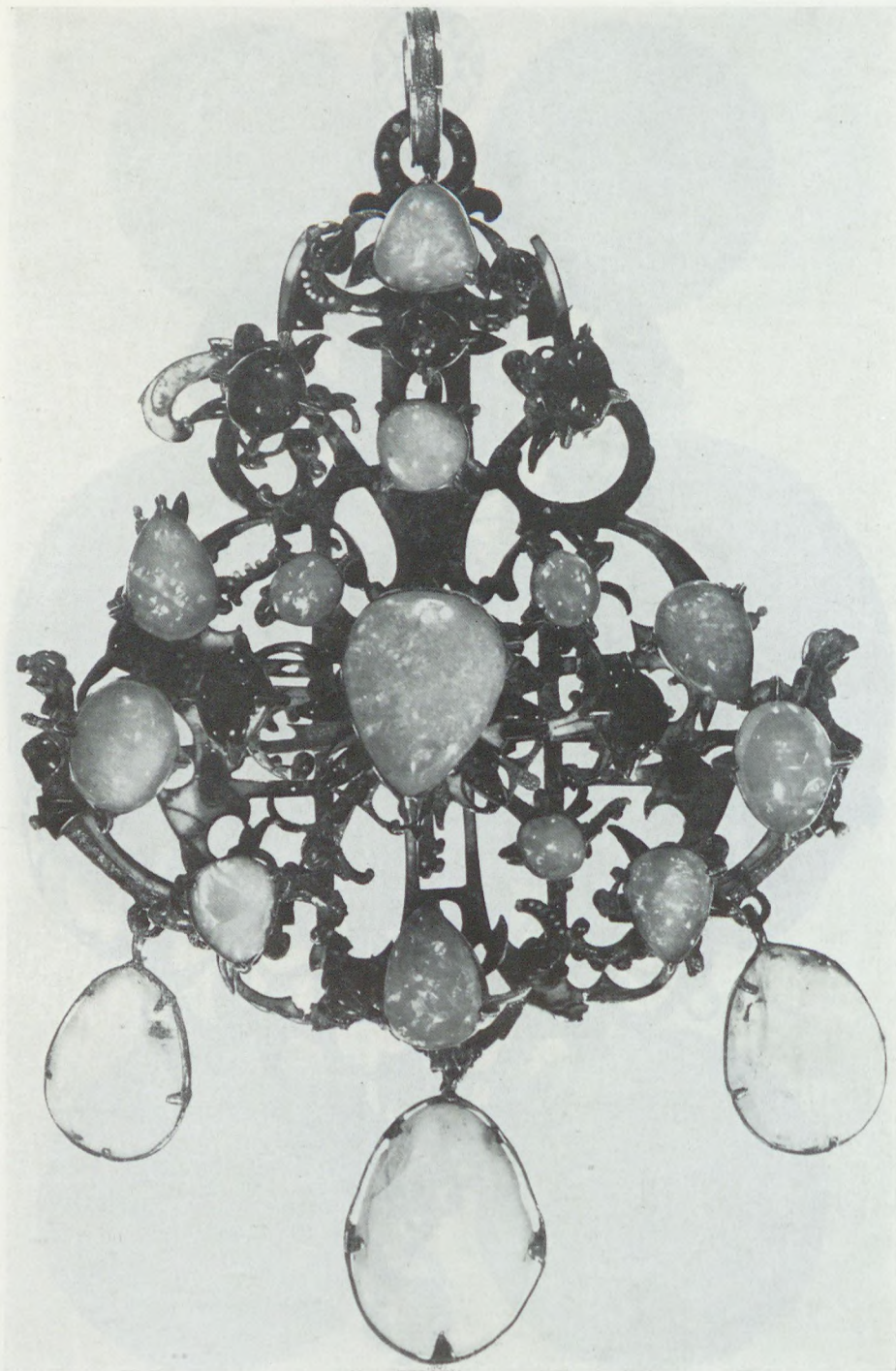
3

20. Érmek Jankovich Miklós gyűjteményéből

(1) Weiss Mihály brassói aranyérme, 1612, avers—revers. (2) Matthaues Donner: Mária Terézia jelmondatos aranyérem, avers—revers. (3) Christian Herman Roth: György-érem tiz dukát súlyban, avers—revers

21. Patrona Hungariae násfa, 16. század

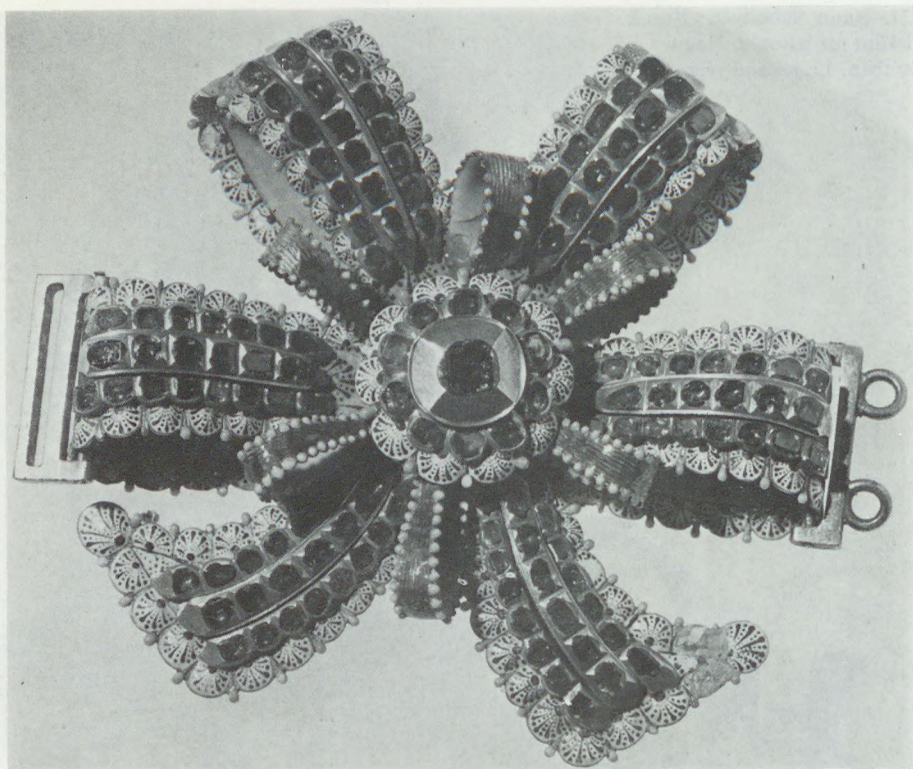

22. Opálos Izabella-násfa, 16. század

23. Hann Sebestyén: Frank Bálint medalionja. Nagyszében, 17. század vége

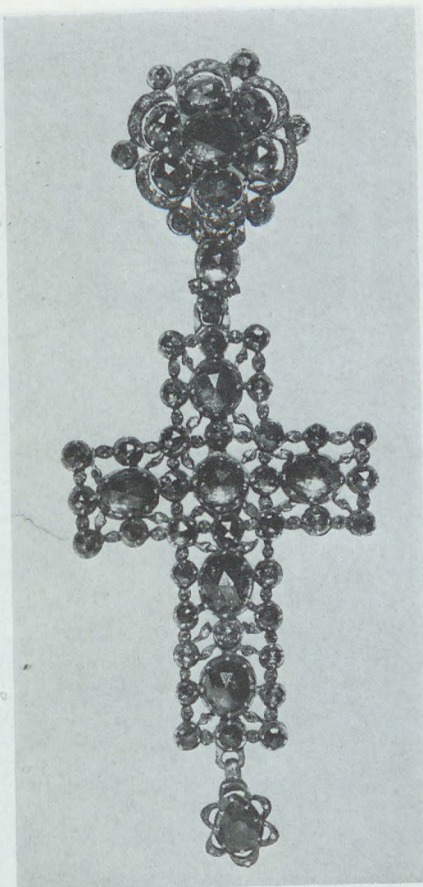
24. Csokornásfa. Erdély, 17. század vége

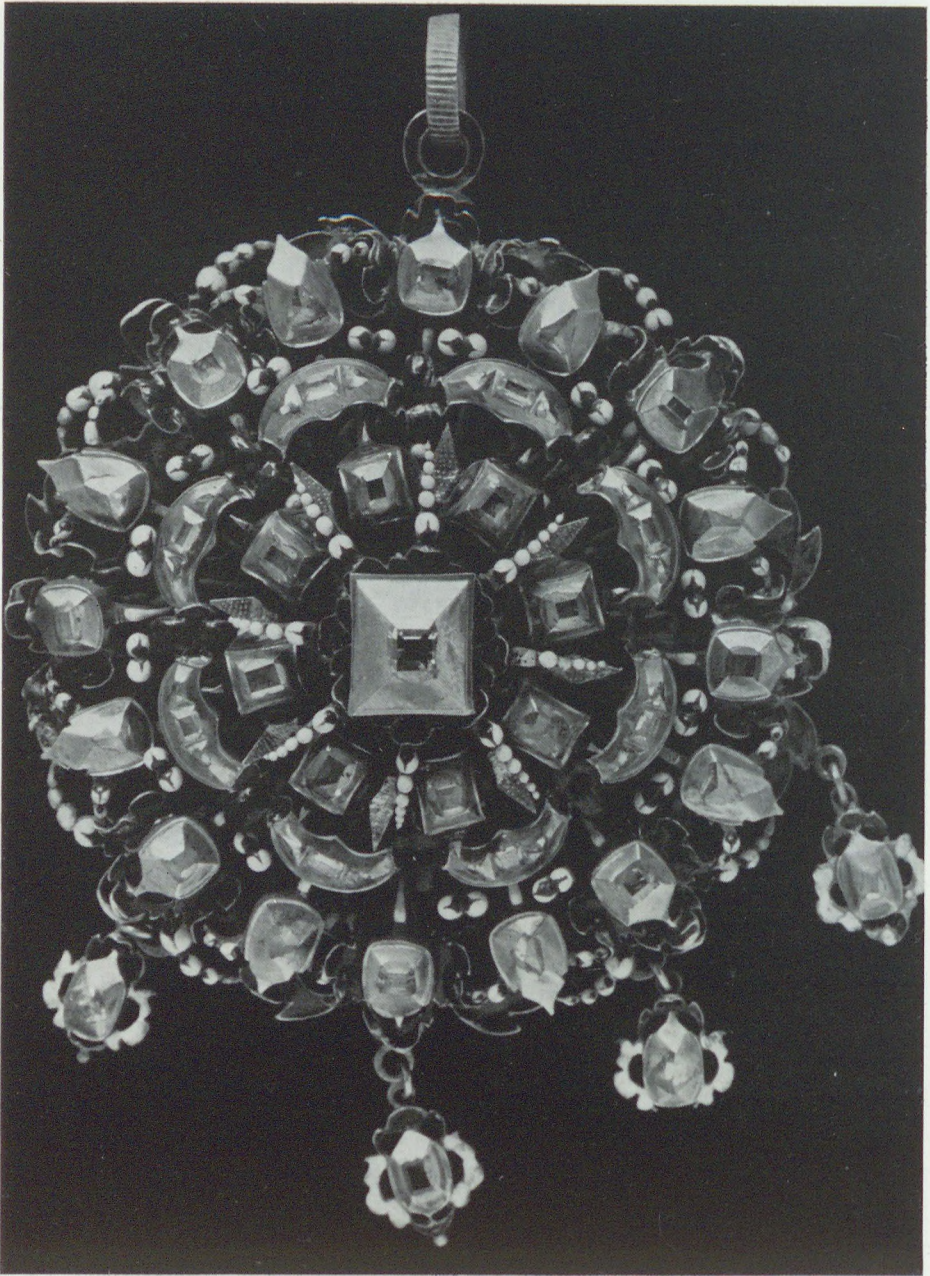
25. Csokornásfa, 17. század vége

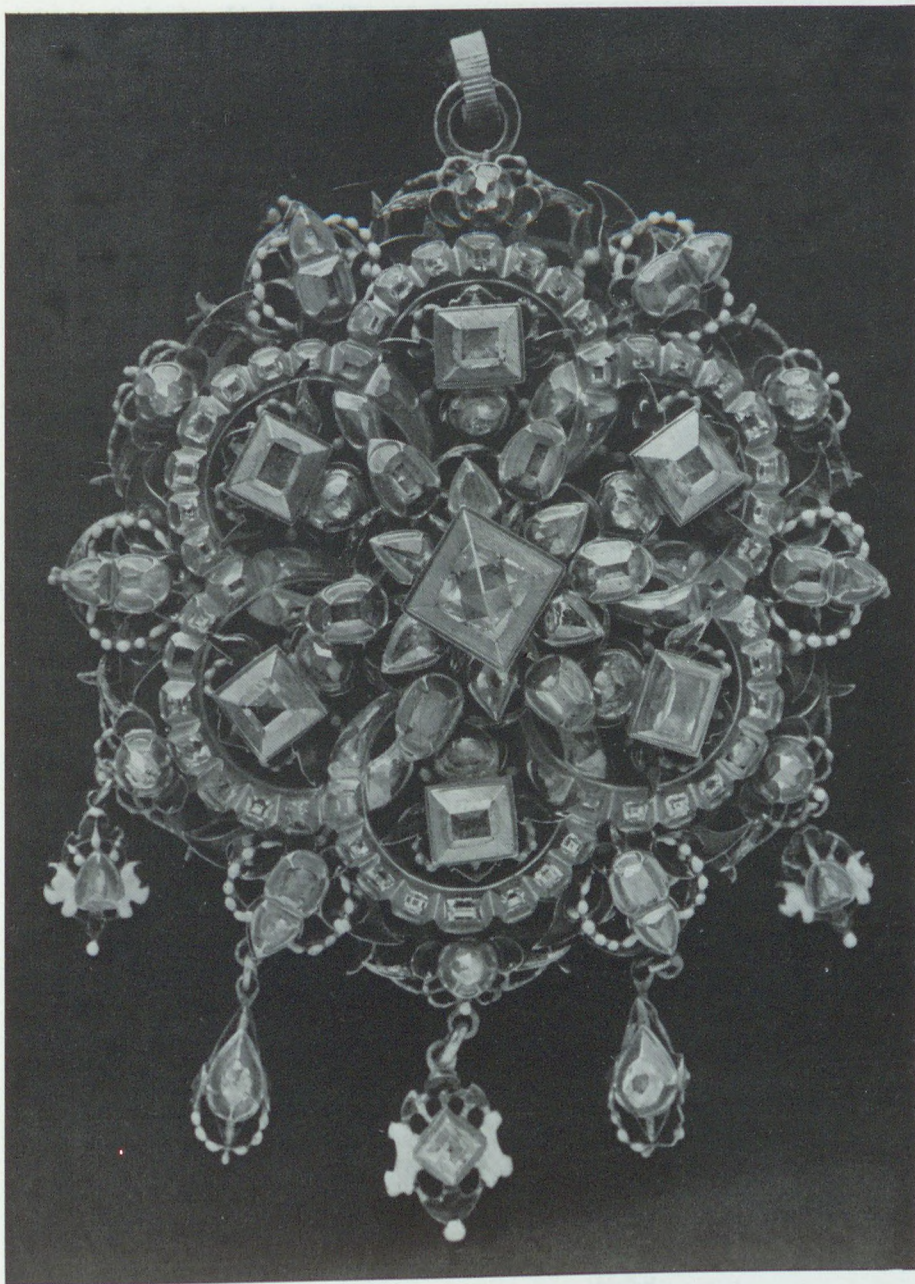
26. Telegdi-kereszt, 1575

27. Székesfehérvári kereszt, 18. század eleje

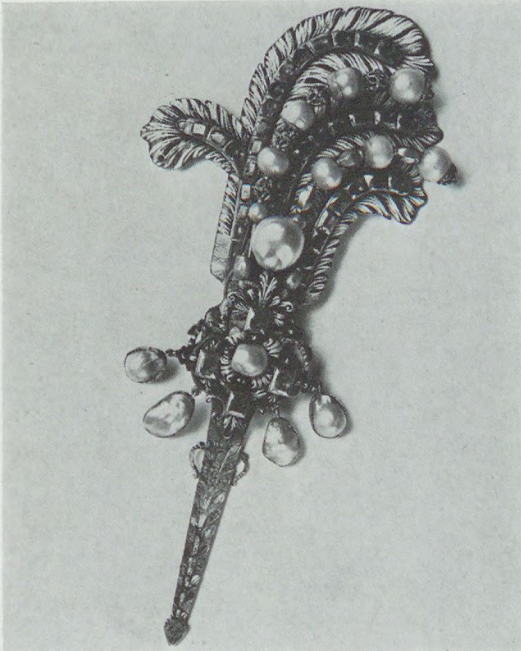

28. Gyémántos násfa, 16. század vége

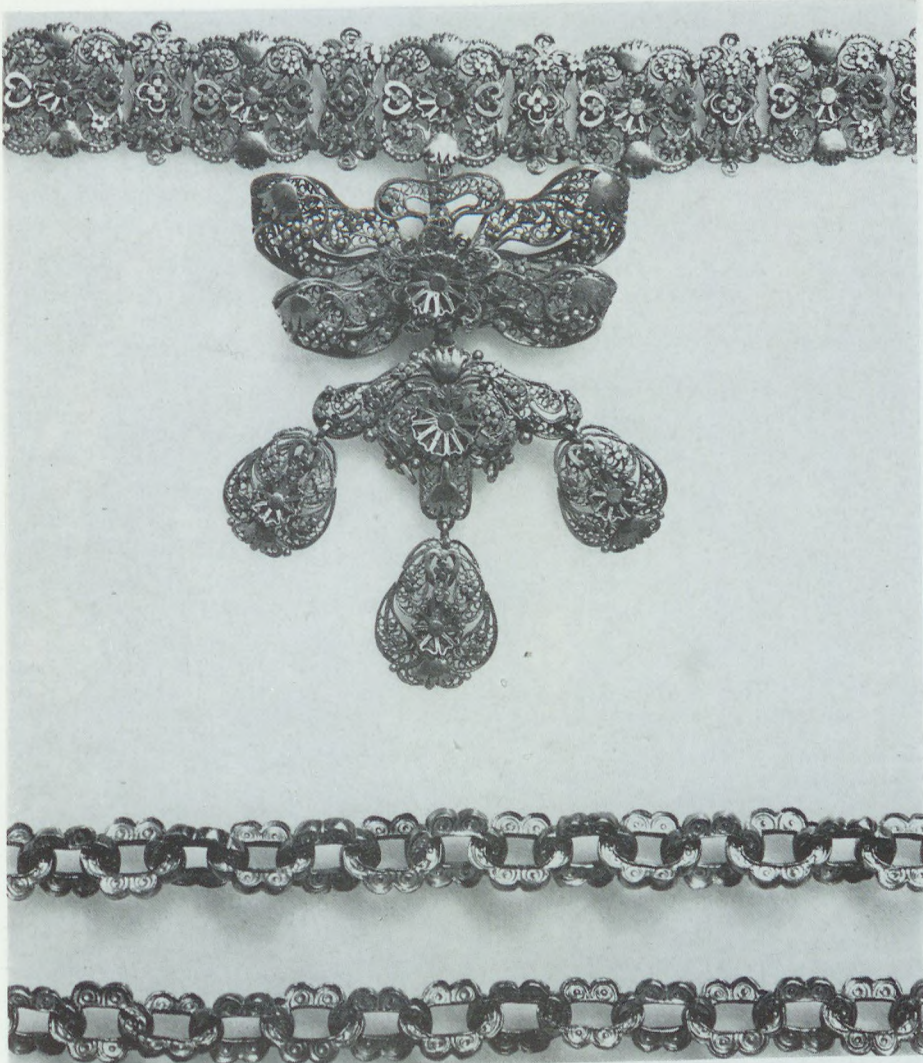

29. Gyémántokkal díszített násfa, 16. század vége, 17. század eleje

30. Forgó, 17. század vége

31. Zománcos bogláros nyakék, 17. század eleje

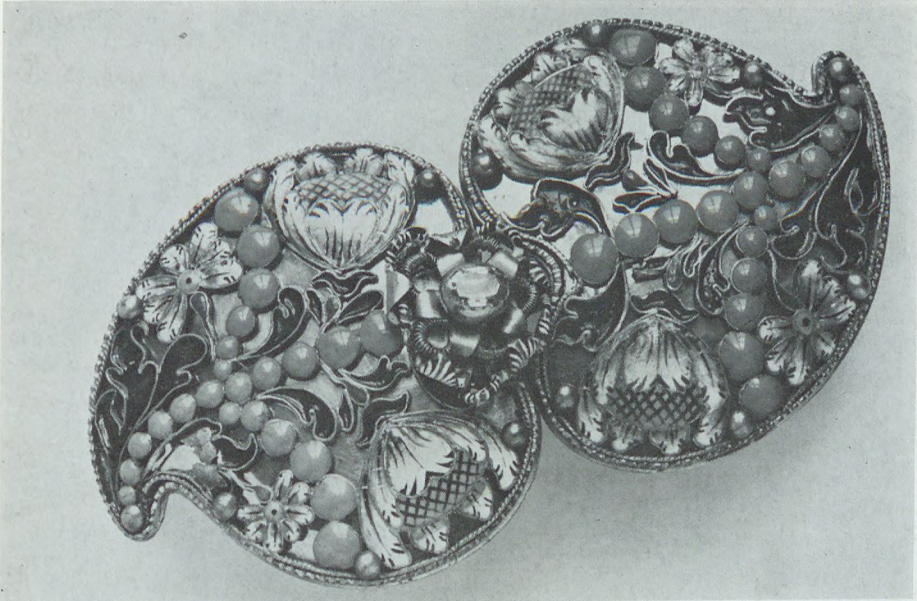

32. (1) Aranylánc, 16–17. század. (2) Dióbeles lánc, 16–17. század

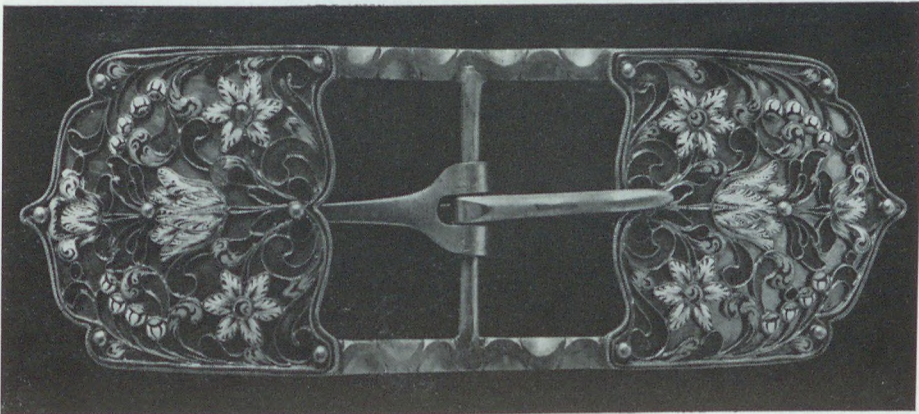

33. Izabella királyné reneszánsz lánc, 16. század

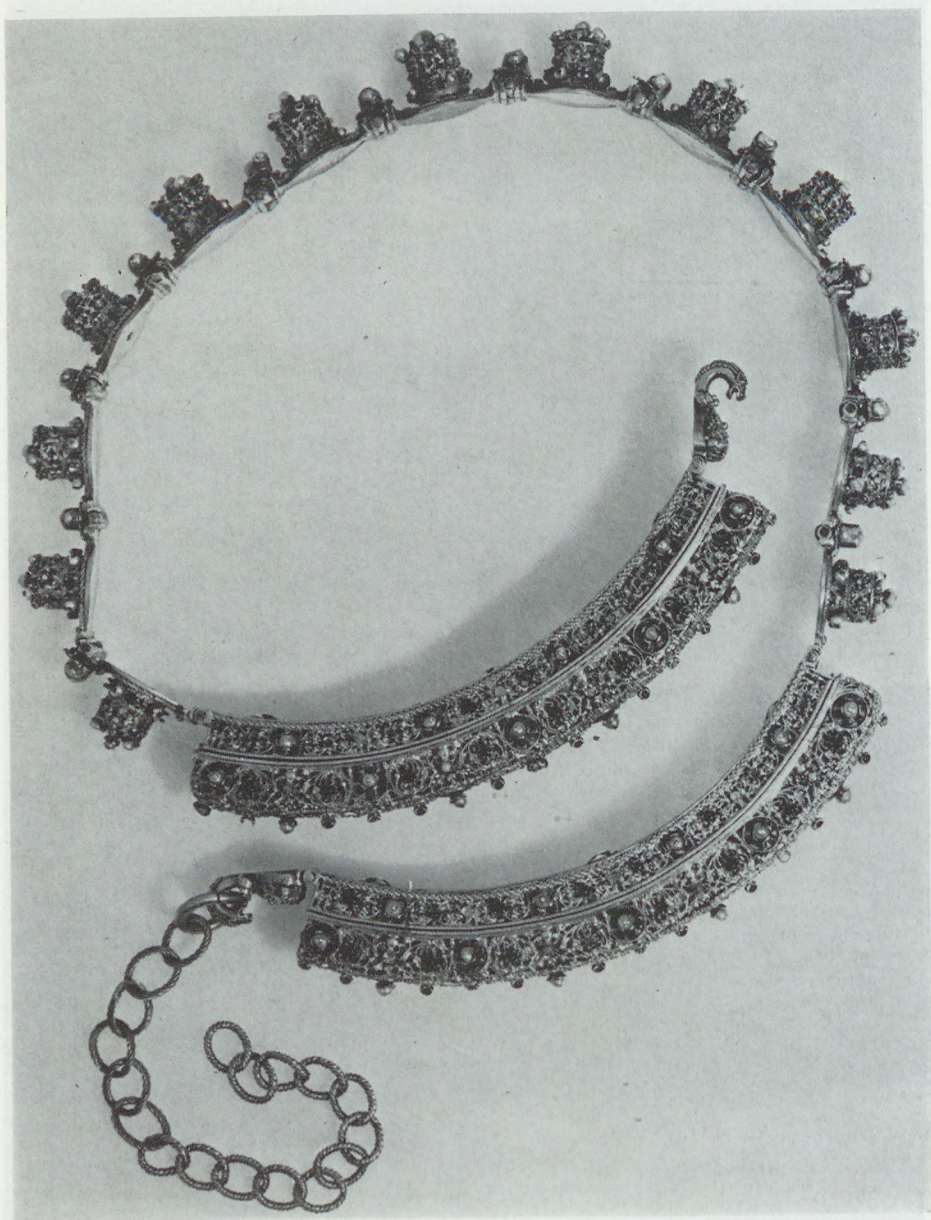
11. Zemplén megyei
Múzeum, Eger

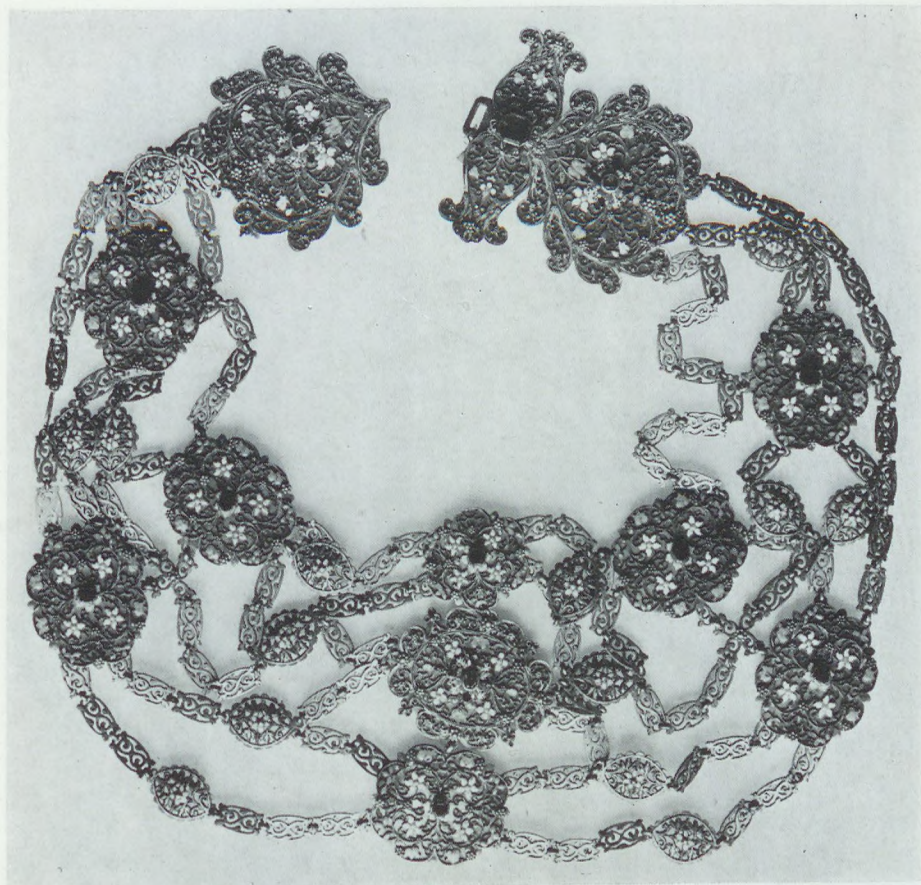
34. Erdélyi zománcos övcsat, 17. század második fele

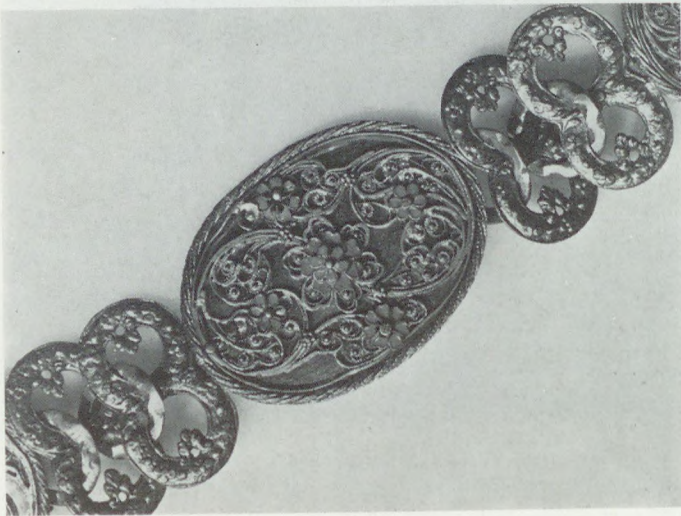
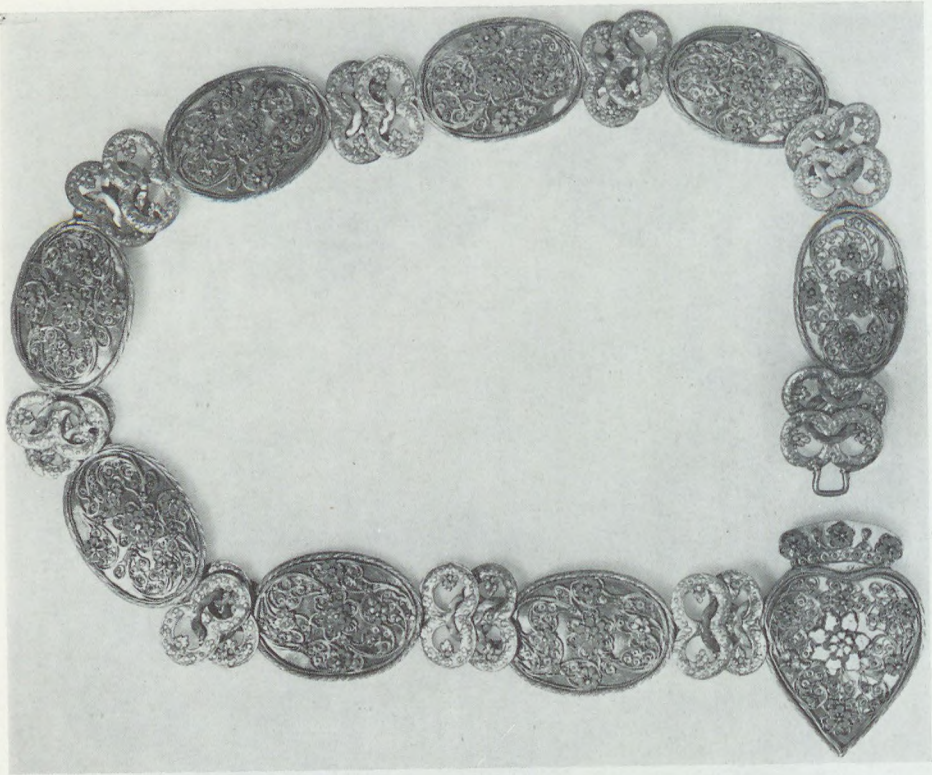
35. Zománcos övcsat, 17. század vége

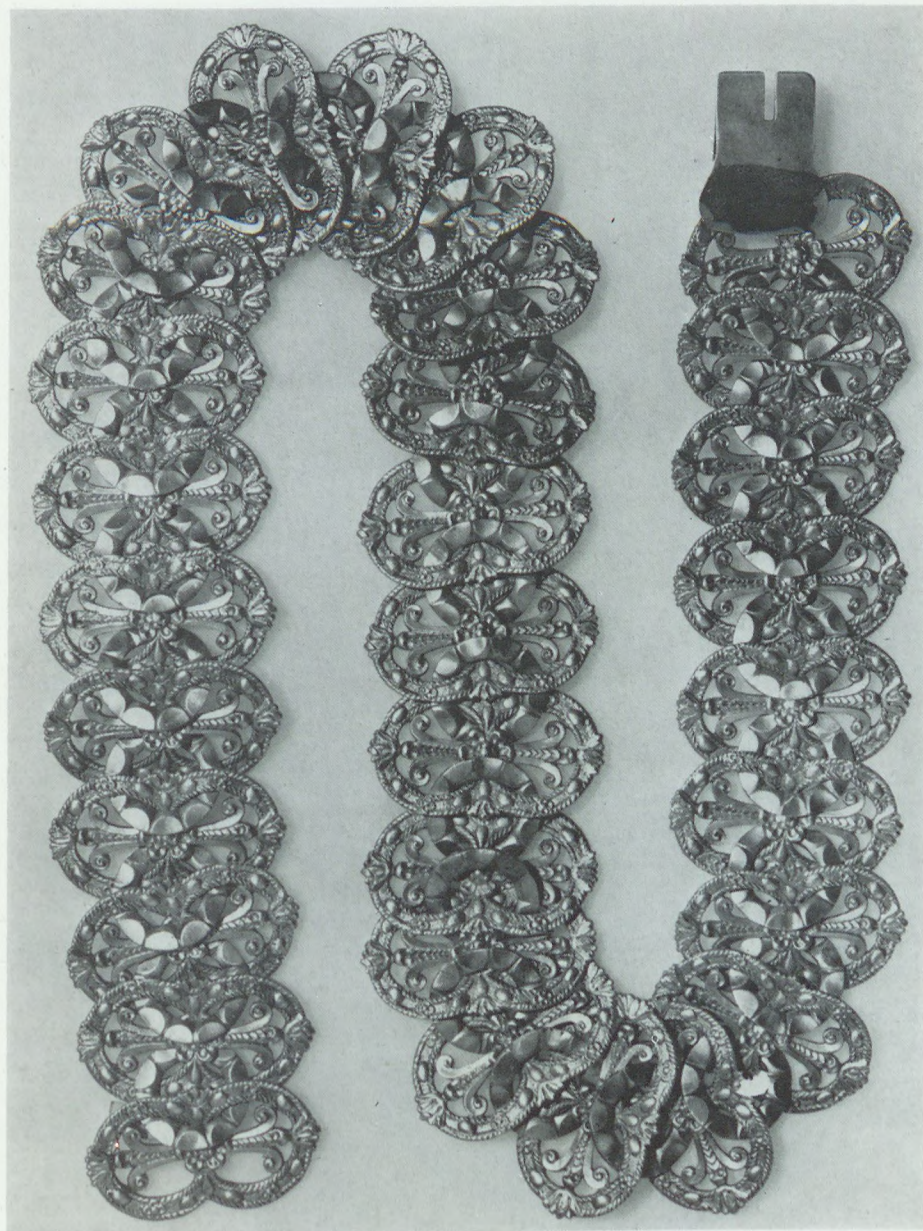
36. Diszöv, 16. század

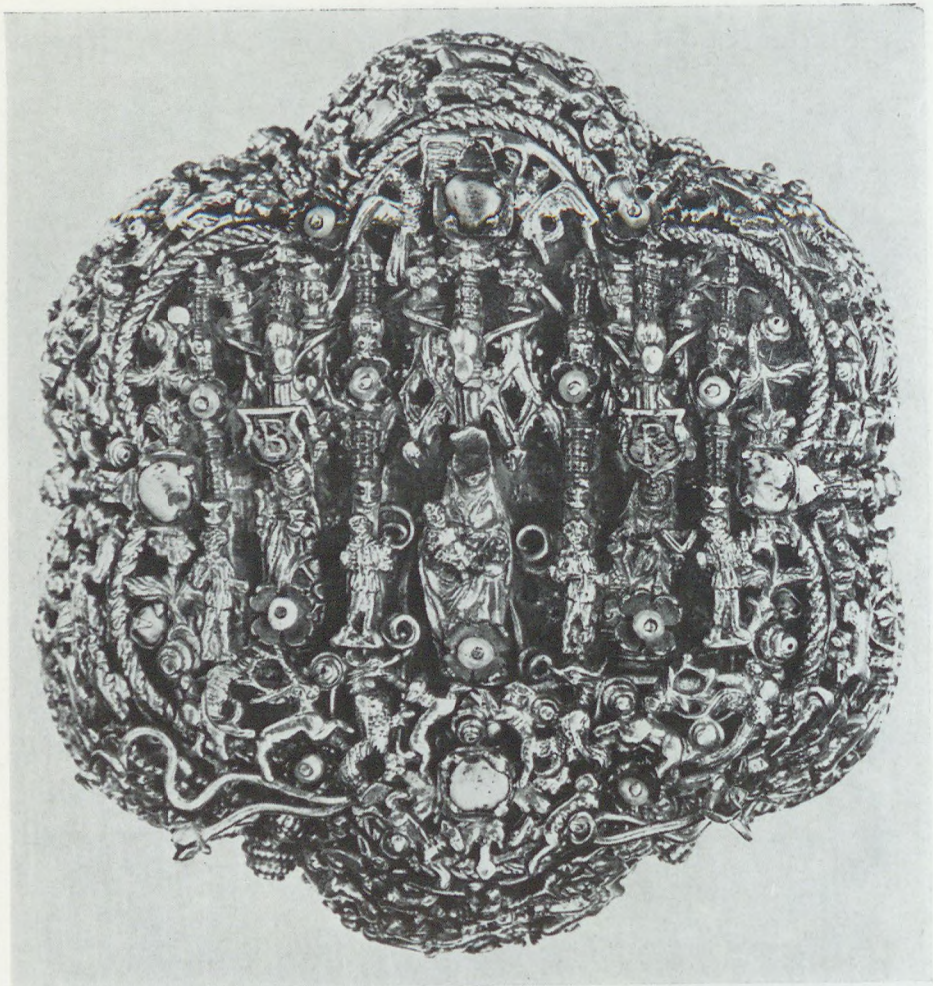
37. Erdélyi öv, 17. század vége

38. (1–2) 17. századi díszöv és annak részlete

39. Díszöv, 17. század

40. Borbála királyné mellboglárja, 15. század

41. Mária királyné gyűrűje, 16. század

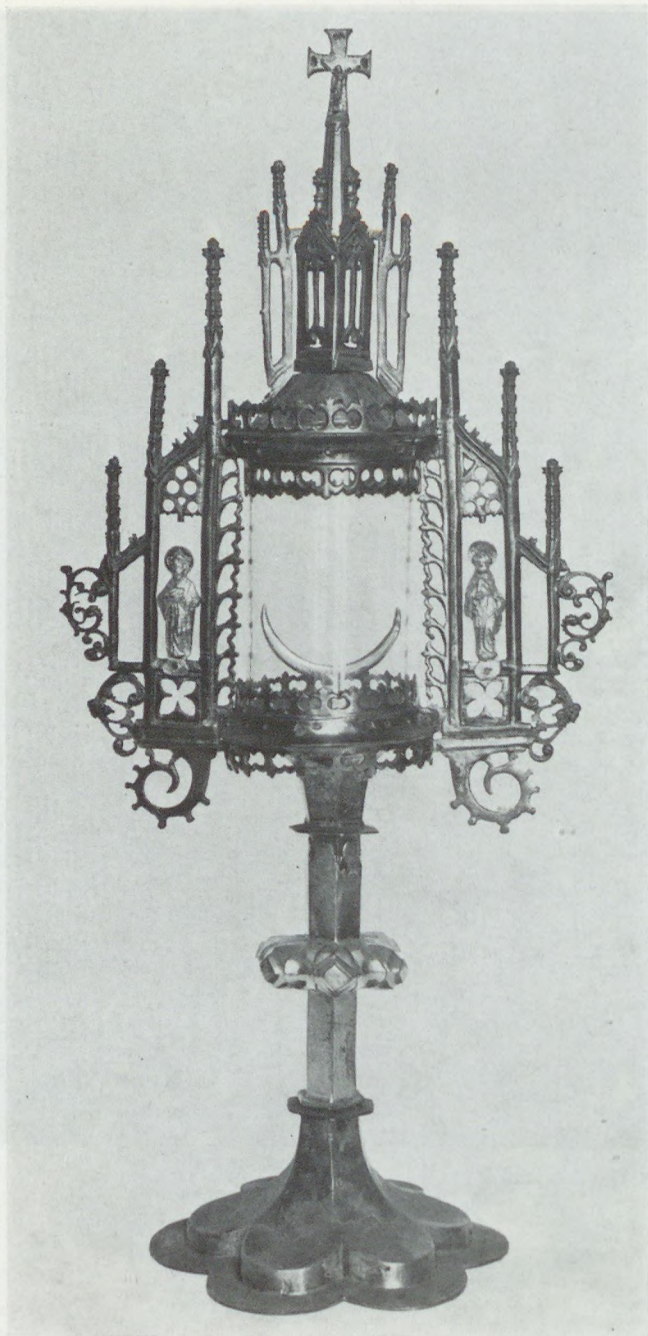
42. Pázmány Péter aranygyűrűje, 17. század

43. Rong-kehely, 15. század második fele

44. Nagyváradi miskakának, 1460-as évek

45. Óbudai úrmutató, 15. század második fele

46. Kemény Kata paténája,
1687

47. Ostyartartó, 15. század

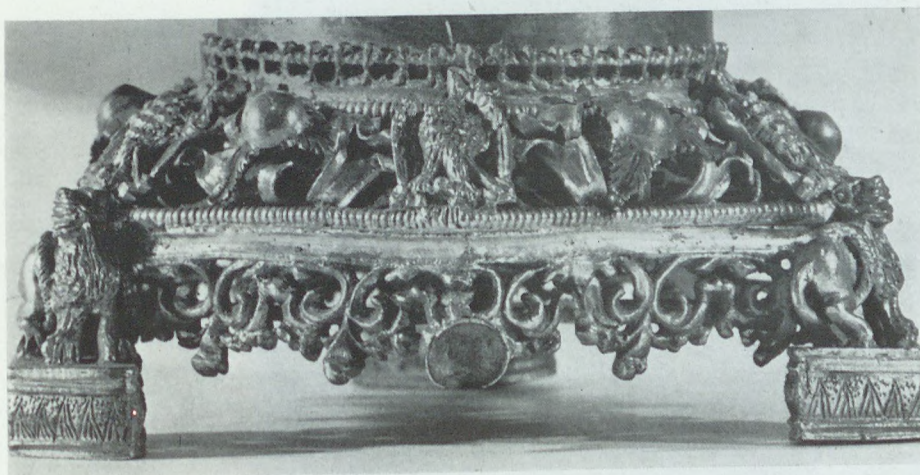
48. Kölesdi fedeles serleg, 15. század

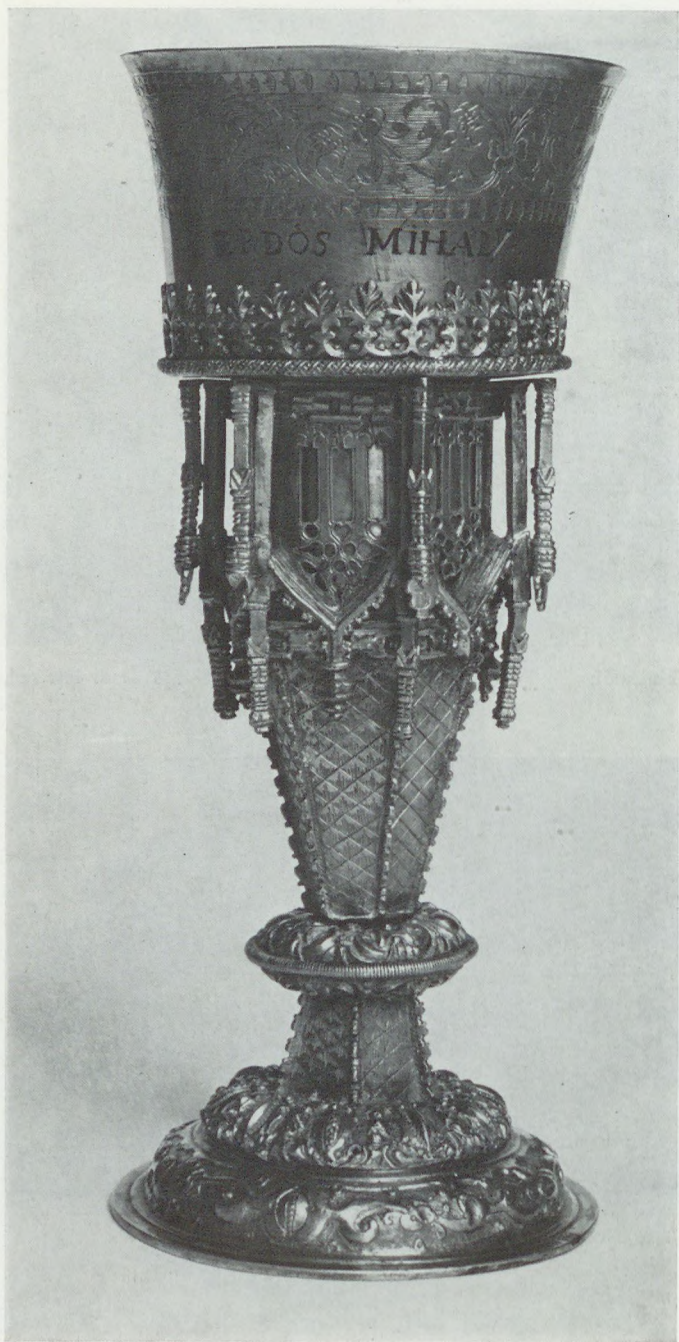
49. (1) Pohár a kölesdi kincsből,
15. század

50. Fedeles pohár a kölesdi leletből,
15. század

49. (2) A pohár részlete

51. Kecskeméti serleg, 1631

52. Debreceni talpas pohár, 1631

53. (1–2) Hans Mautner Mikes-címeres egybejáró pohara és a címer a pohárról, 17. század vége

54. Kassai fedeles kupa, 1578

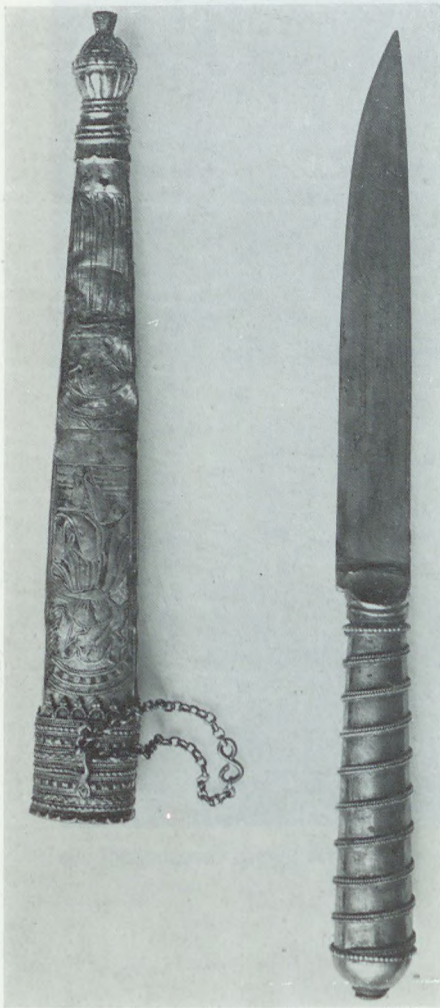
55. Nagy virágos fedeles kupa, Komárom, 1681 körül

56. Hegyikristály kancsó, 17. század

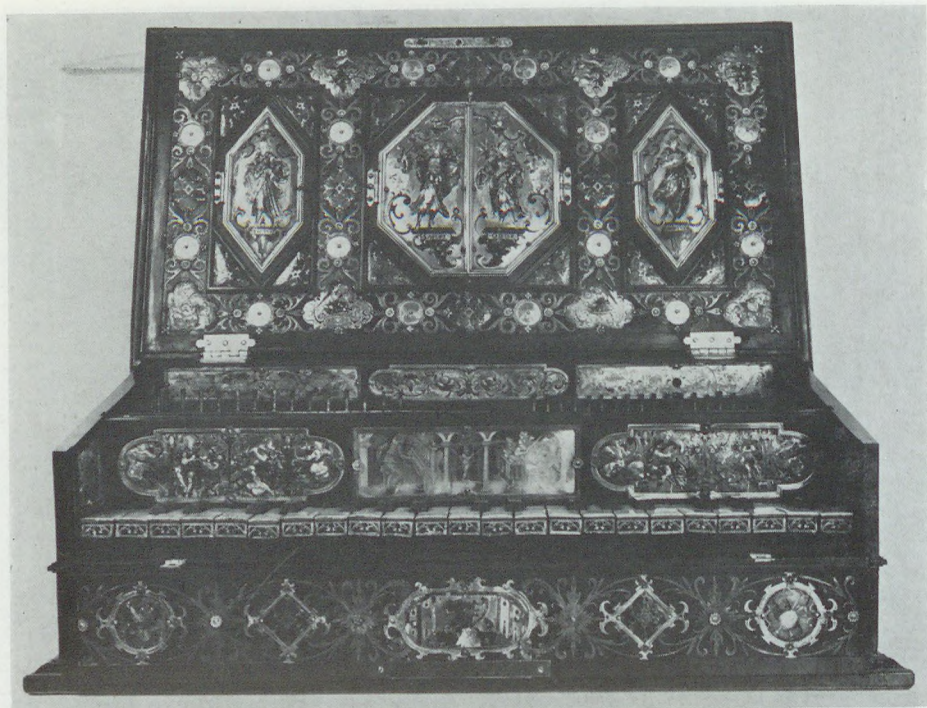
57. Putnoky Klára és Szemere László dísztányérja, 1664

58. Dísztör a Margitszigetről, 15. század

59. (1) Kanál Husztról, 17. század.
(2) Budai mesterjeggyel ellátott kanál, 17. század

60. Brandenburgi Katalin virginálja, 1617.

61. Elefántcsont nyereg részlete, 15. század első harmada

62. II. Rákóczi Ferenc sodronyinge, 17. század

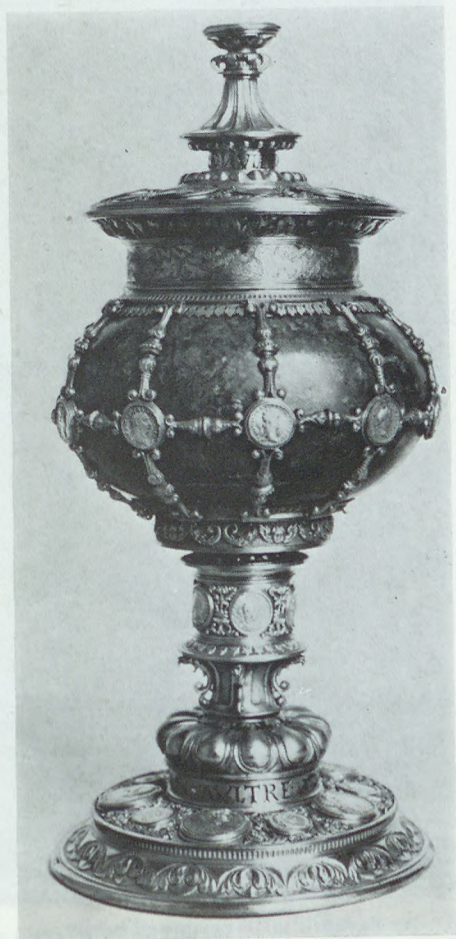
63. Kemény János díszsabalyája, 17. század

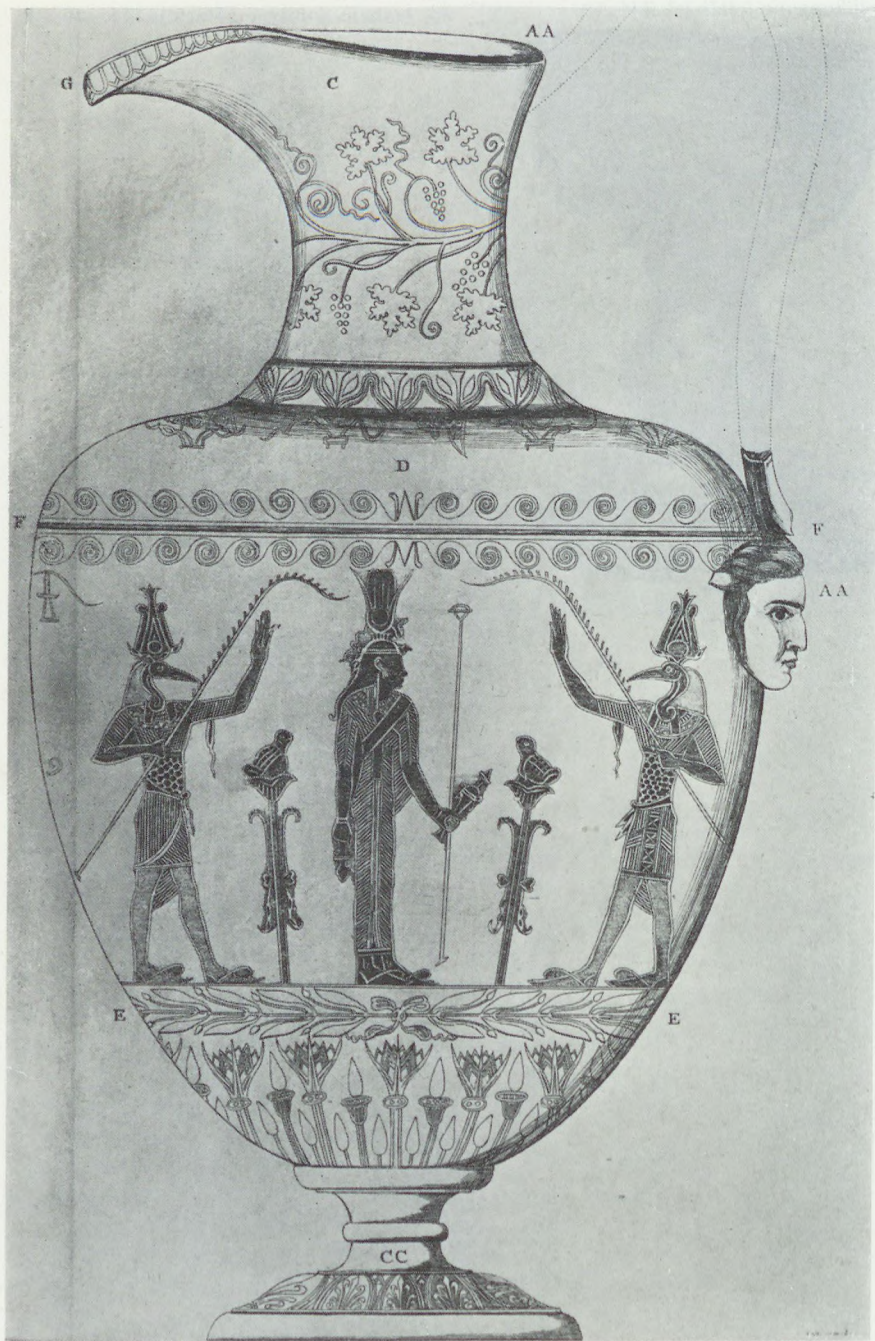
64. Női fej alakú aquamanile, 13. század

64. Női fej alakú aquamanile, 13. század

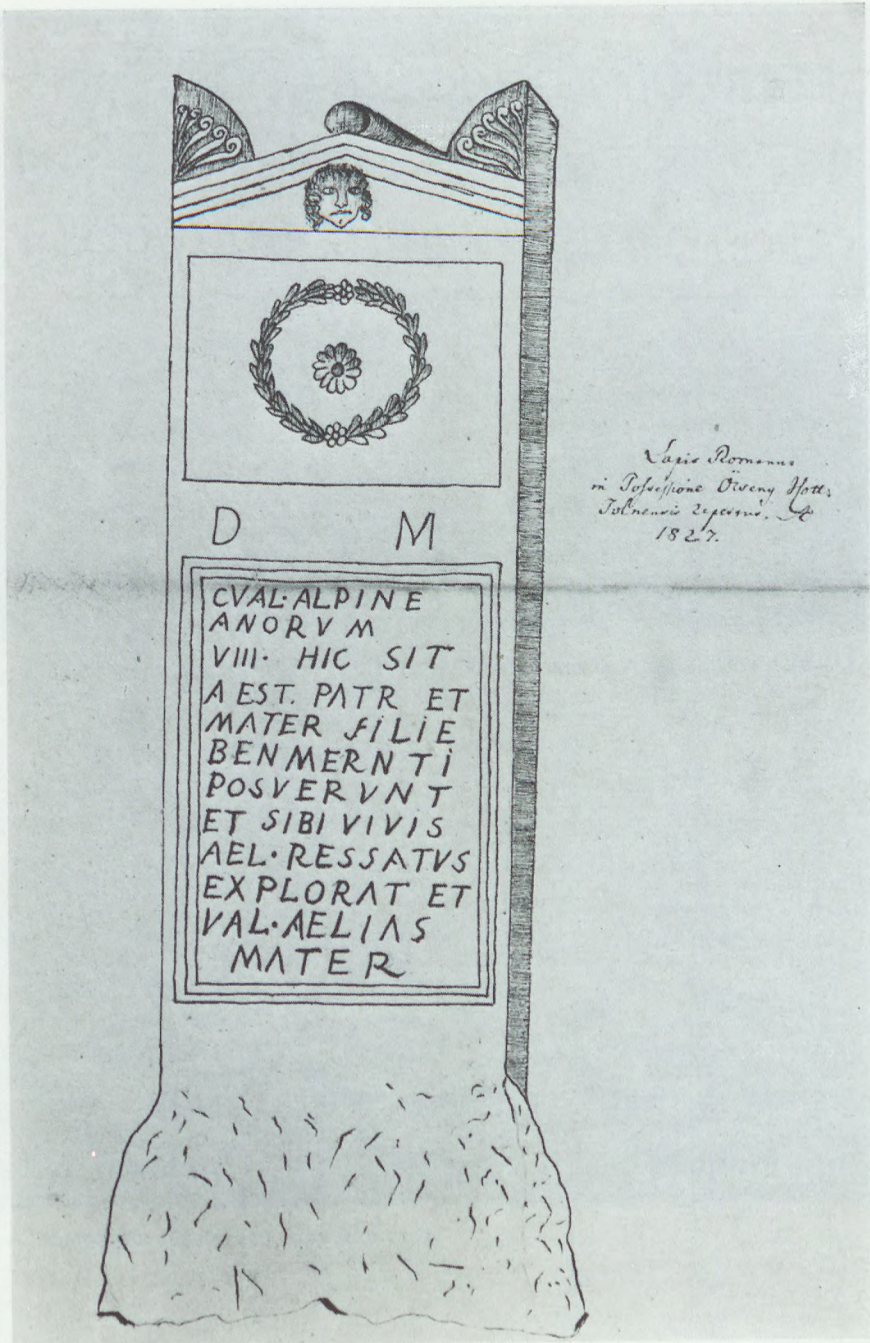
65. Izabella királyné sótartója, 16. század

66. Szerpentinköves dízsérleg, 1490

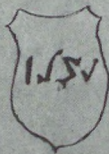
67. Az Egyeden talált egyiptomi korsó rajza

68. Jankovich Miklós: Az örsényi feliratos római sírkő. Rajz, 1827

ANNO. DNT. M. C. C. C. E. N. S. C. R. C. O
 M. H. O. F. I. L. I. G. O. P. E. M. P. T. O. S. P. E.
 G. P. G. O. N. T. I. H. S. S. S. R. V. I. M. P. E. P. A. L.

*Inscriptio Ecclesie Gacsfalvensis (olim Gals, vulgo Hales in Hungaria in I. lattu Neo-
 gradensi sub arce Gals sita a S. Georgii Martyri dicata, et quidem in pariete pones portam
 Iackistis lapidi incisus conspiciua.*

*In navis Ecclesie fovee, ubi
 Gothici lapida arces conveniunt.*

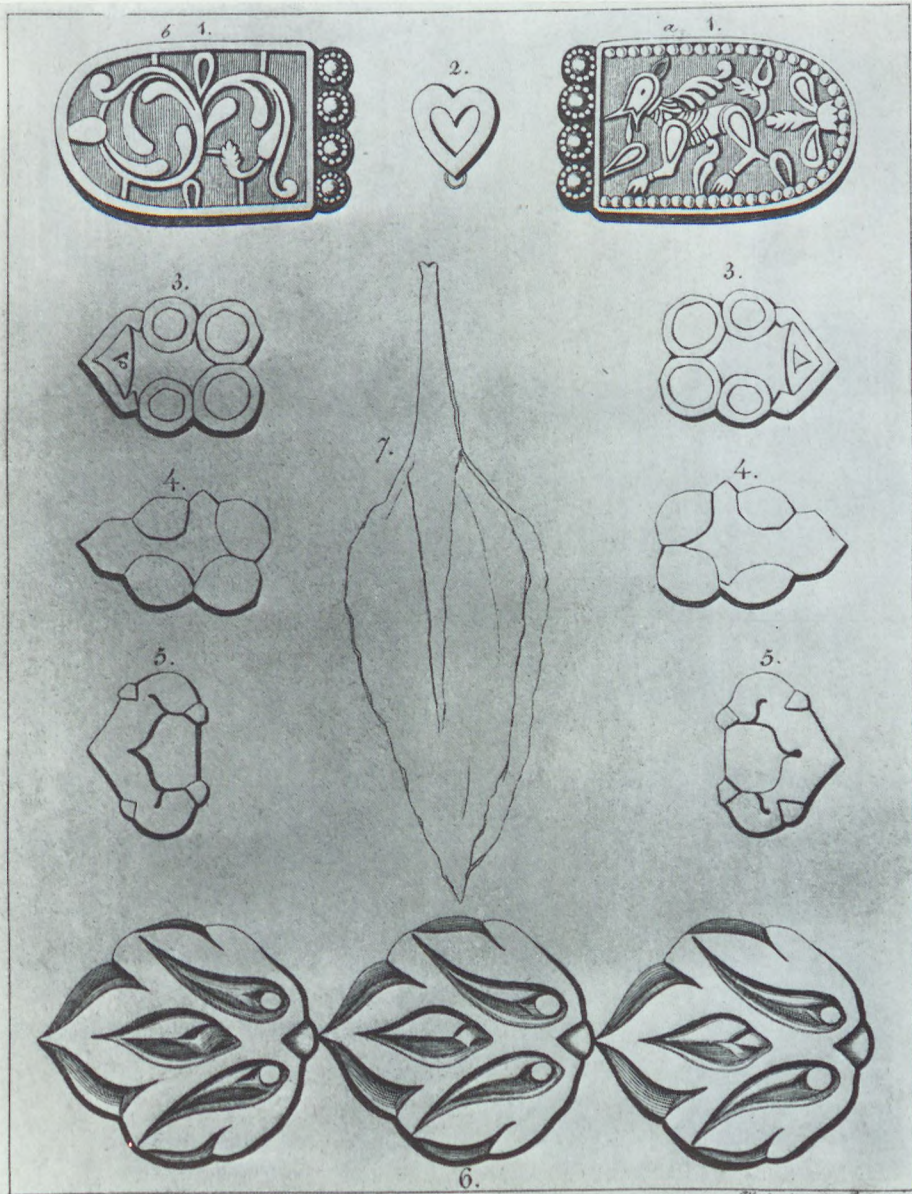

*In fovee Sanctuarii, ubi
 arces Gothici lapidei conveniunt.*

I. S. S.

In frontispitio Sanctuarii

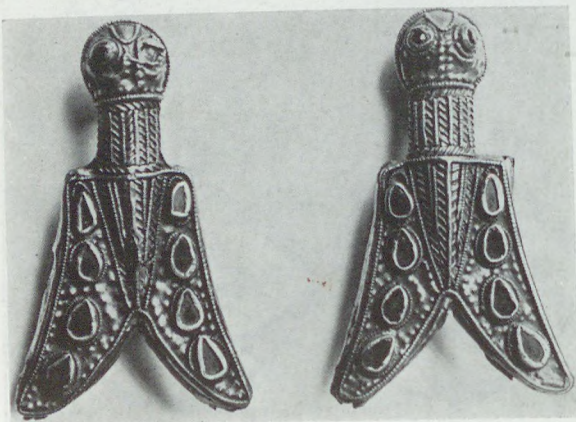
69. Jankovich Miklós: A gácsfalvi templom felirata és faragott részleteinek rajza

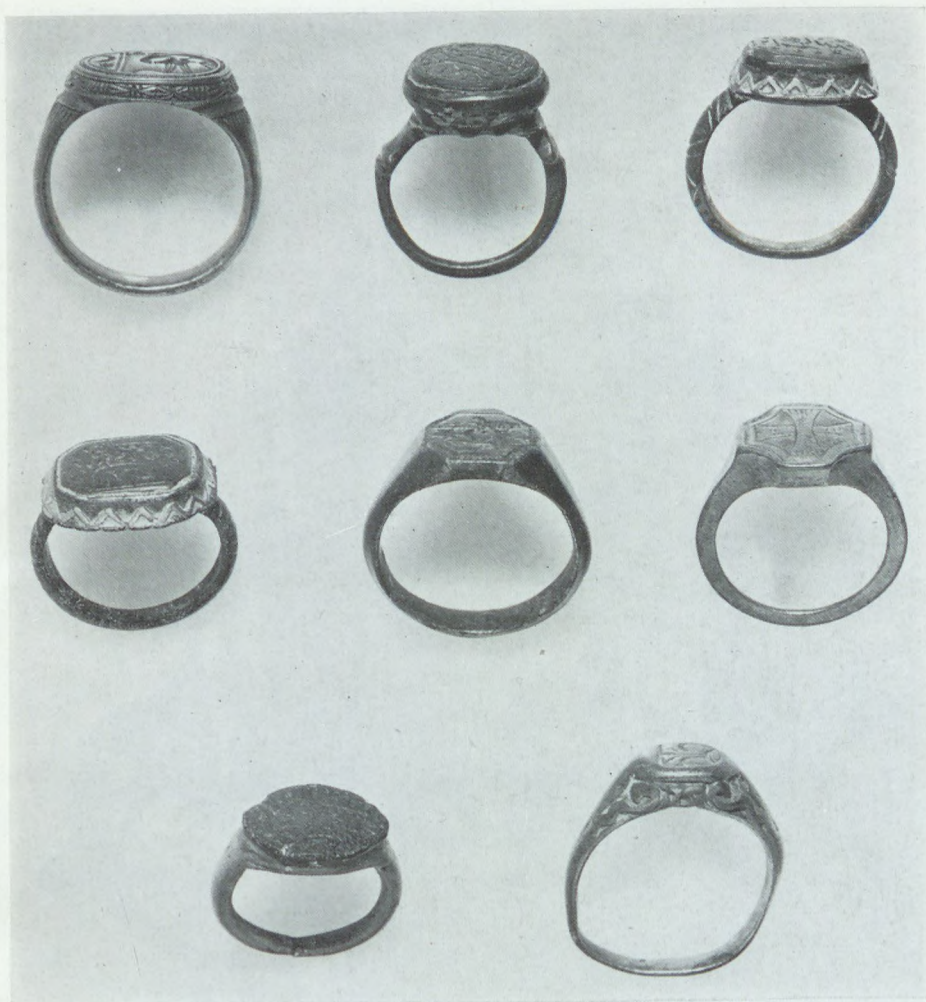
70. A benepusztai honfoglalás kori lelet rajza

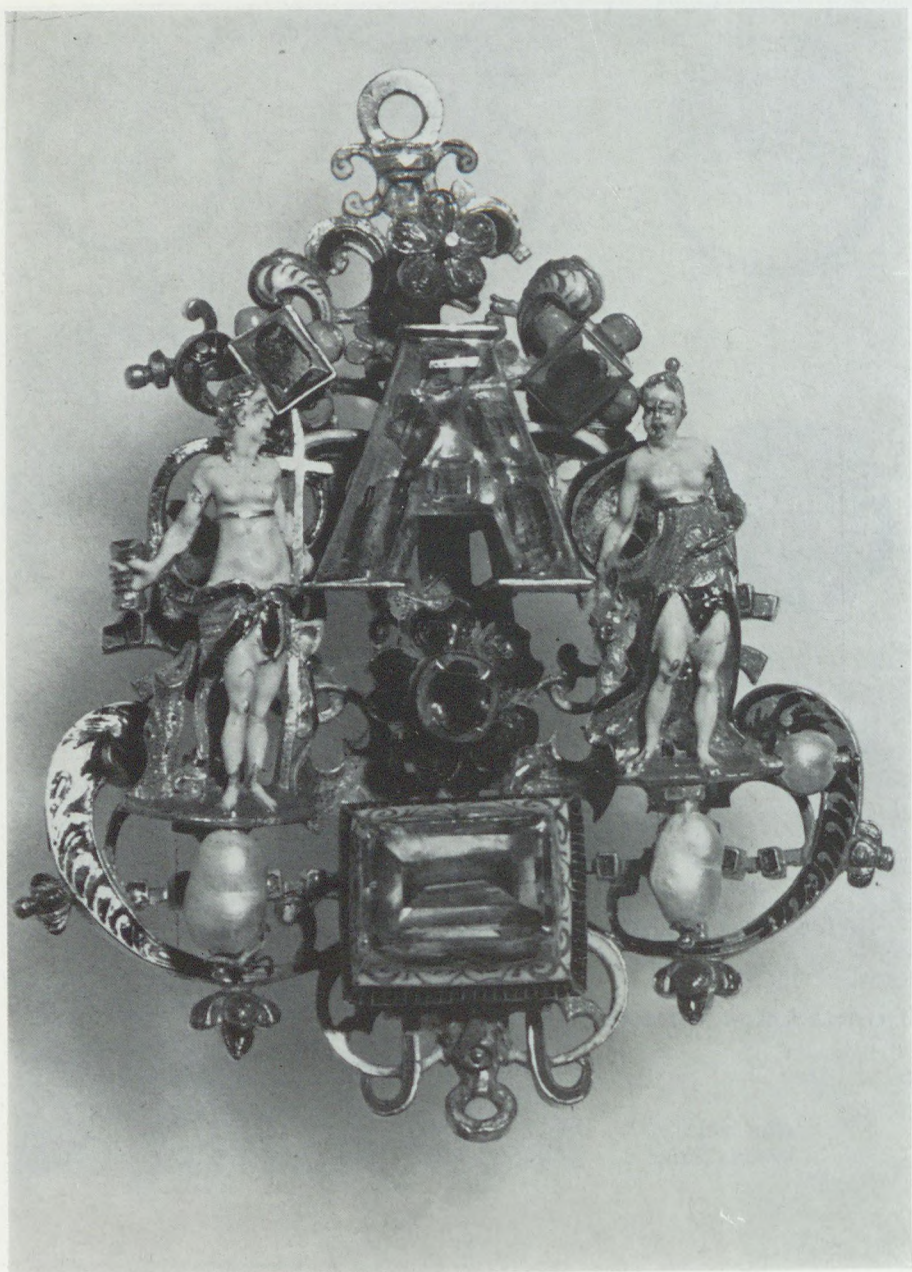
71. Bizánci eredetű fülbevaló,
7. század

72. Cikádafibulák,
5. század első fele

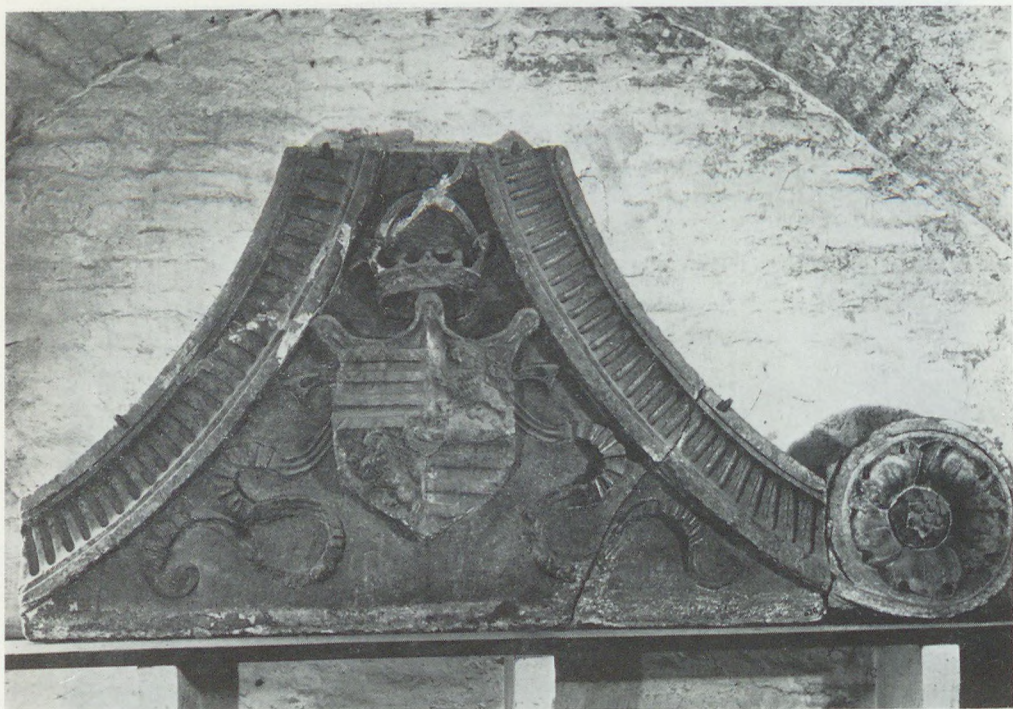
73. Gyűrűk Jankovich Miklós gyűjteményéből

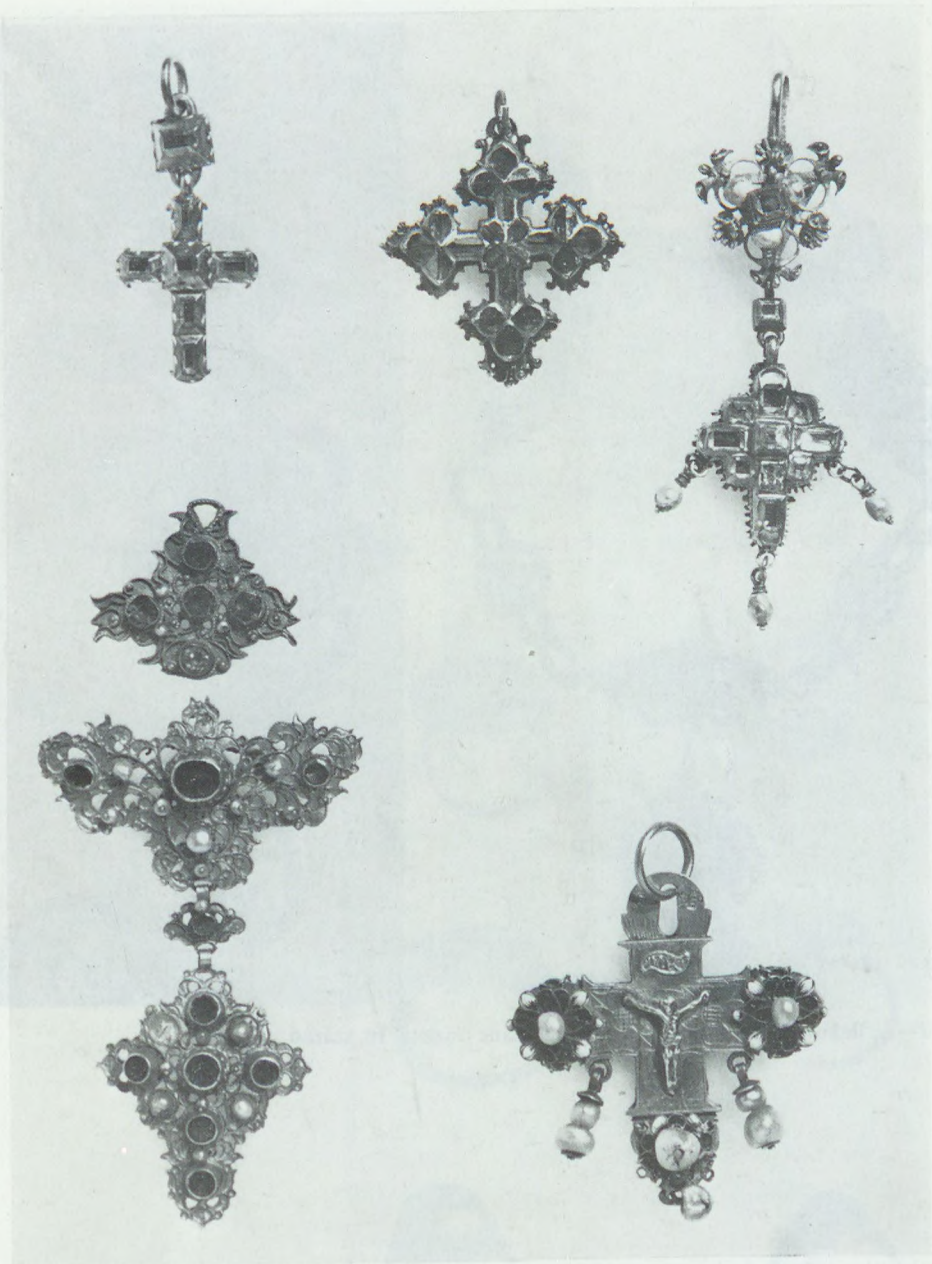
74. Budaszentlőrinci »A« betűs násfa, 16. század

75. Sárkányos násfa az Ecsedi-láp környékéről, 16–17. század

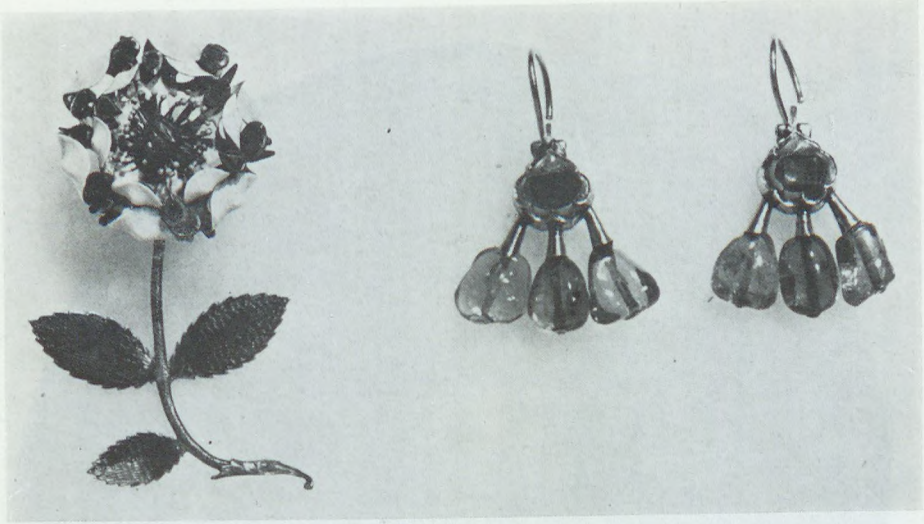
76. (1) Mátyás-címeres kapuoromzat a pesti ferencesek kerítésfalából. (2) MATHIAS R[EX]
feliratos oszloplábazat ugyanonnan

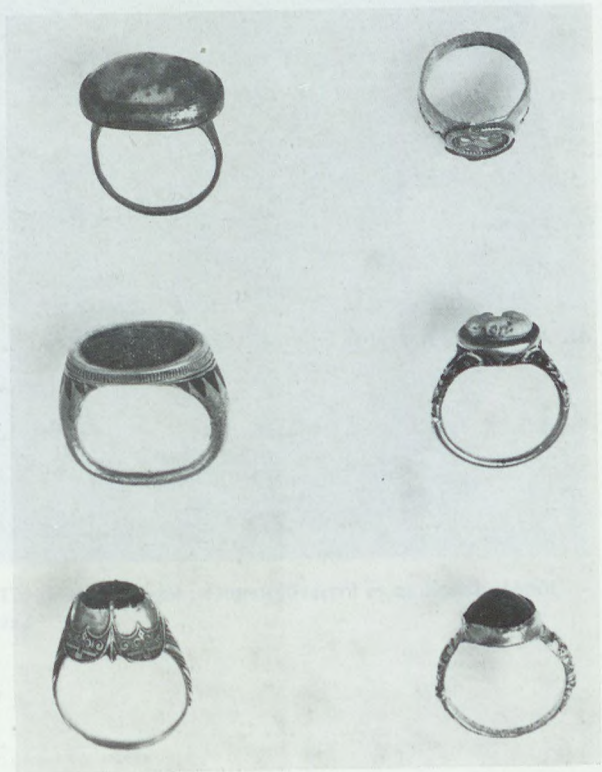
77. Reneszánsz keresztek

78. (1–2) Bakócz-kereszt és -lánc, valamint a lánc részlete, 16. század

79. (1) Rezgőtű, 17. század második fele. (2) Fülbevalópár, 17. század második fele

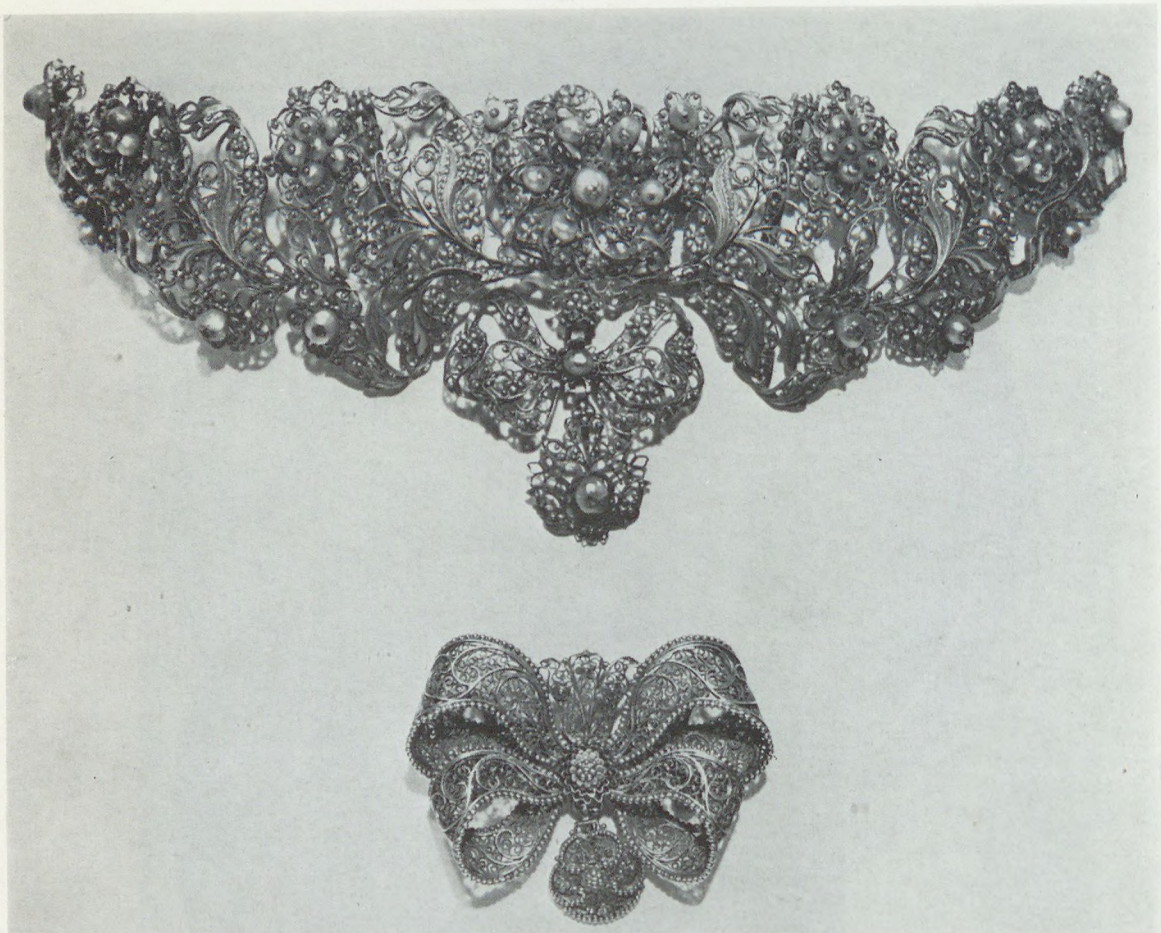
80. Gyűrűk

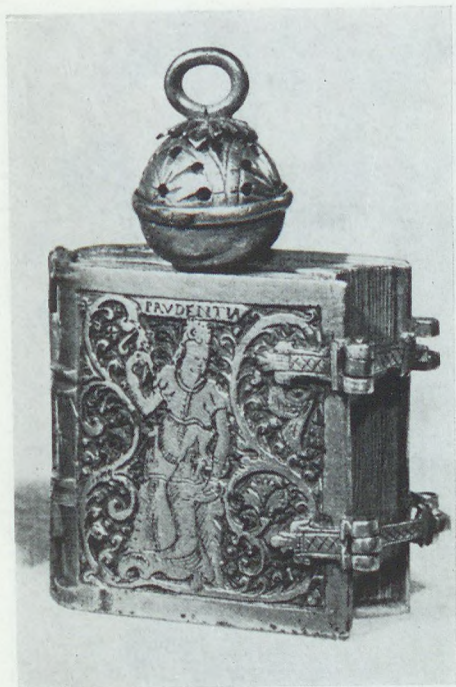
81. A Bátmonostorról előkerült limoges-i tál, 13. század

82. (1-2) Török ezüsteszék: Dunaföldvárról és az Ecsedi-lápból, 16-17. század

83. (1) Diadém Gimesről, 17. század. (2) Filigrános násfa, 17. század

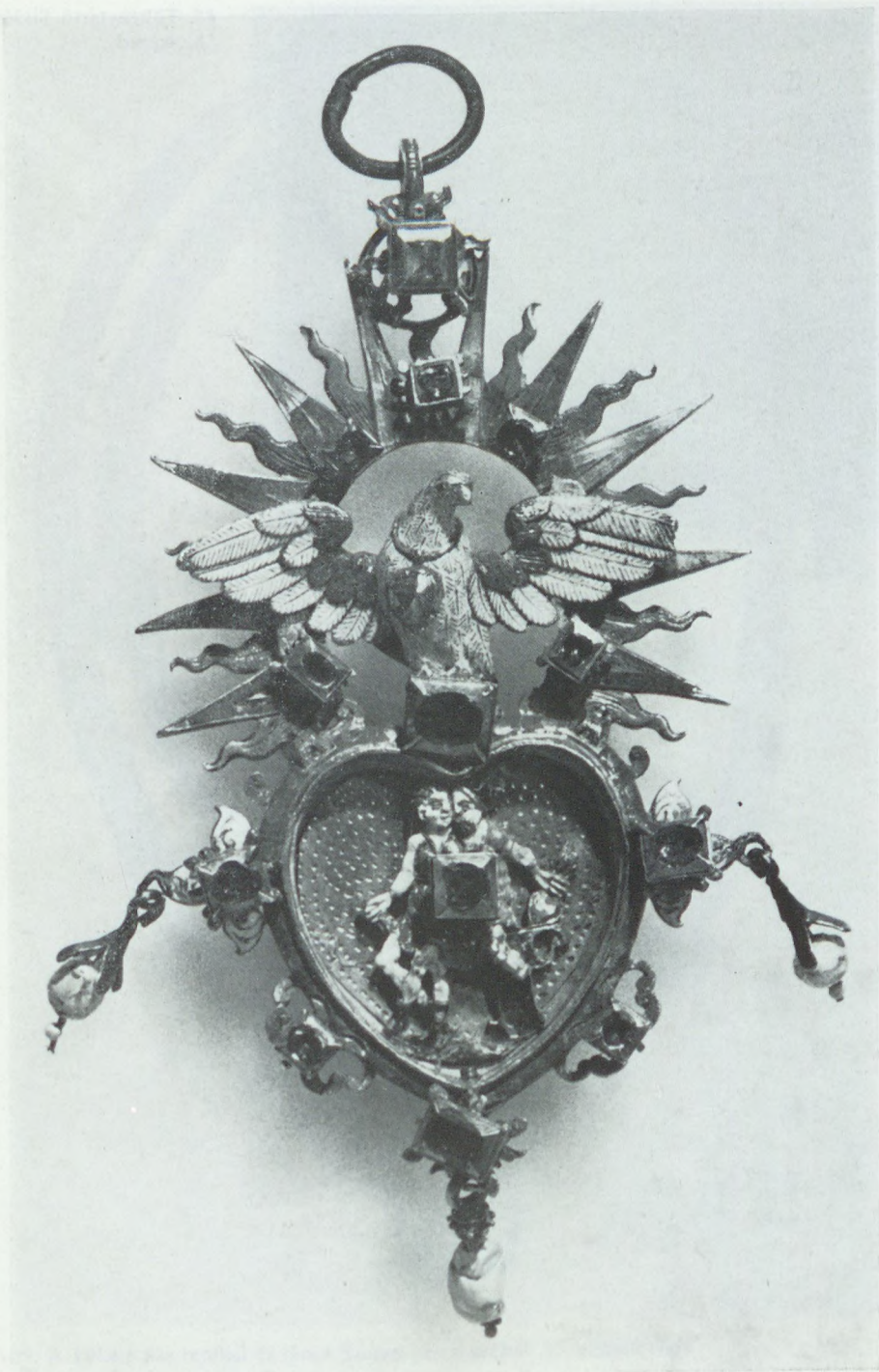
84. Illatszerdobozka Nagyszombatból,
16. század

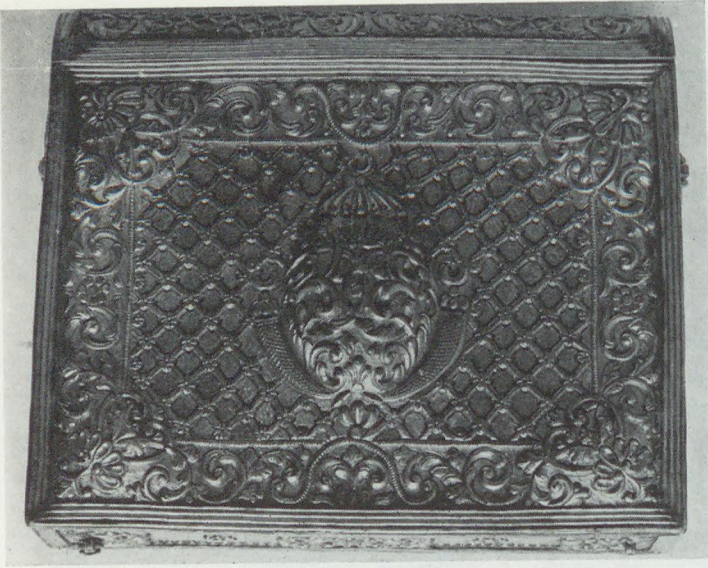
85. Ezüstcsengő Kassáról, 17. század

86. Rezgőtű, 17. század

87. Násfa, Szentháromság-ábrázolással, 17. század

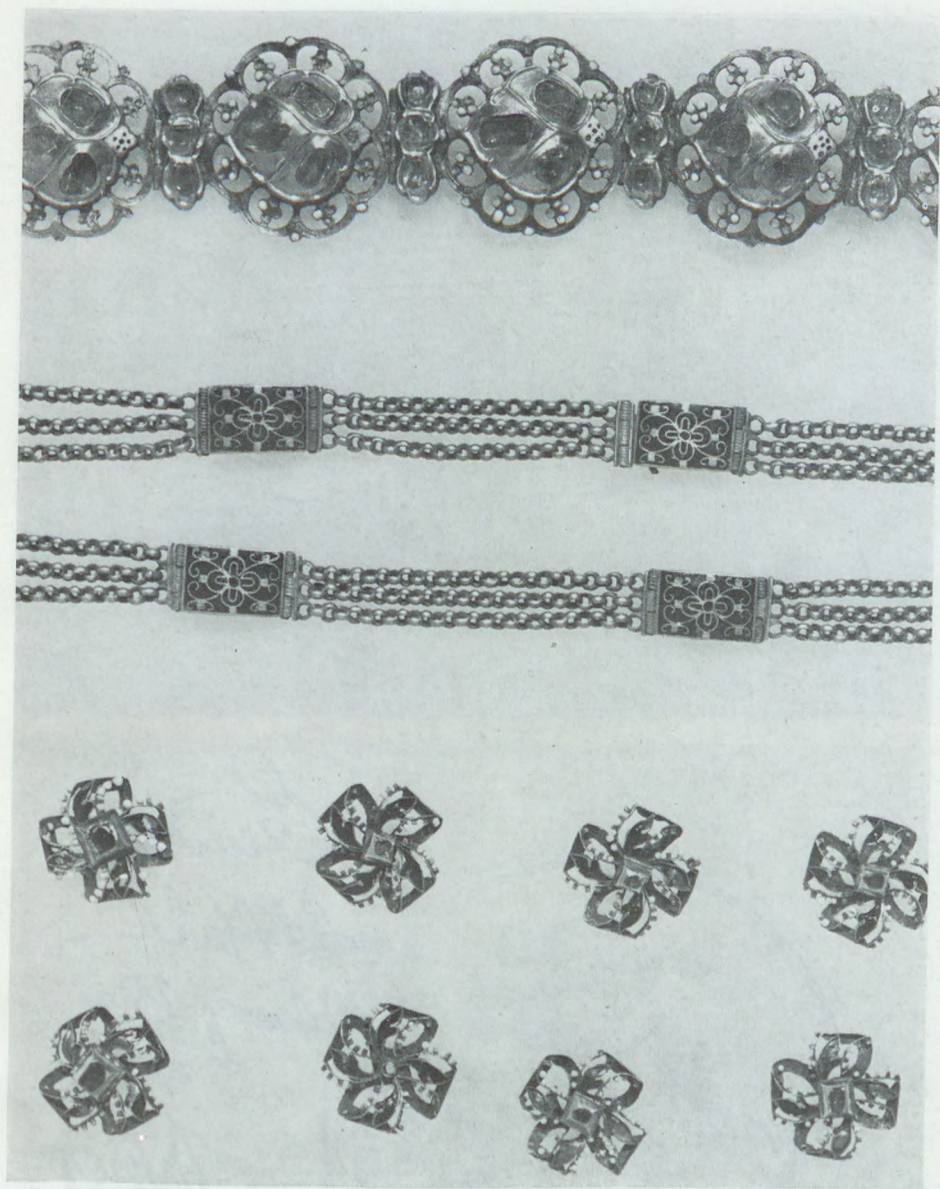
88. Tölténytartó Siklósról,
18. század

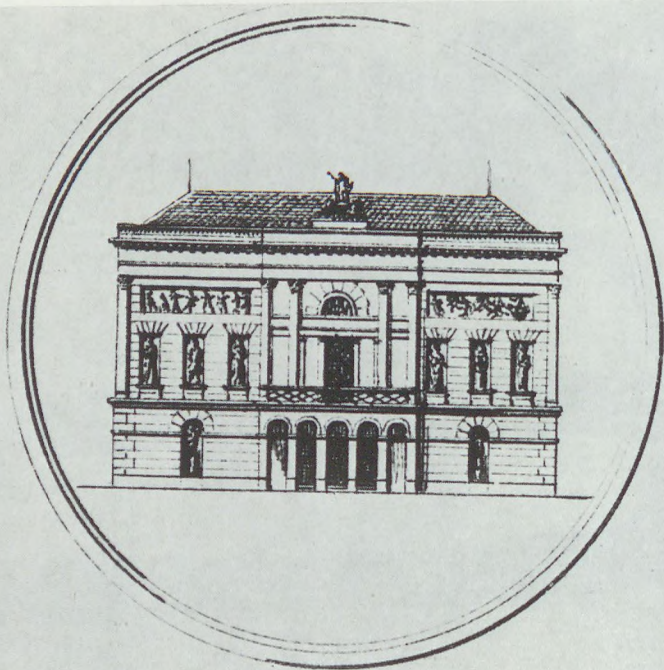
89. A Fekete Sas rendjel és láncja Szepes vármegyéből, 17. század eleje

90. Szigetvári fedeles kupa, 1600

91. (1) Arany karkötő Kolozsmonostorról, 17. század. (2) Zománcos arany nyaklánc Vajdahunyadról, 17. század. (3) Nyaklánc részlete Késmárkról, 17. század

Ceudatur
~~1848~~
1848
10
Dybor

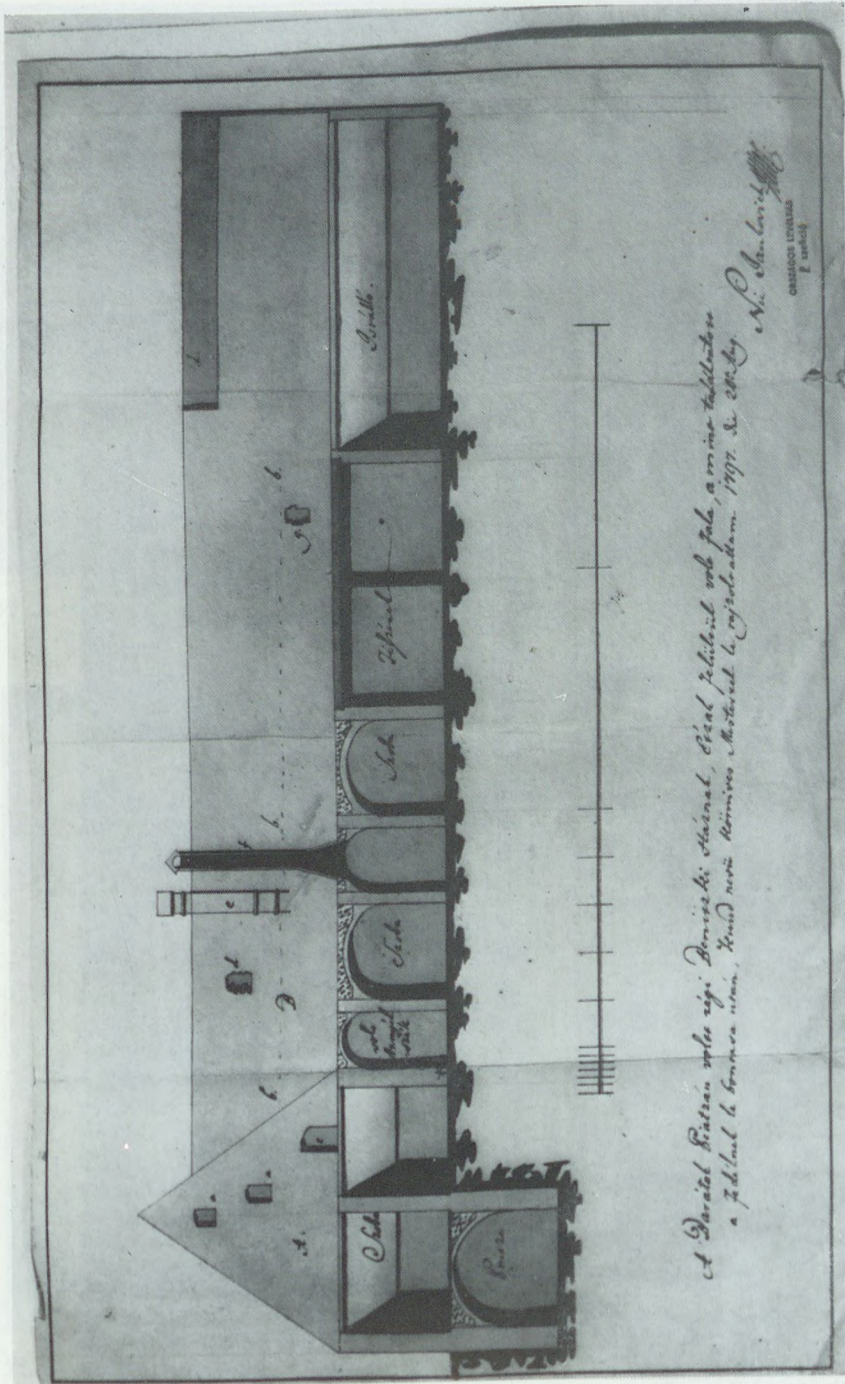
92. (1-2) Böhm József Dániel emlékéremterve a Nemzeti Színház megnyitására. Avers—revers

93. A pesthidegkúti Jankovich-, később Vári Szabó-kúria, 19. század közepe

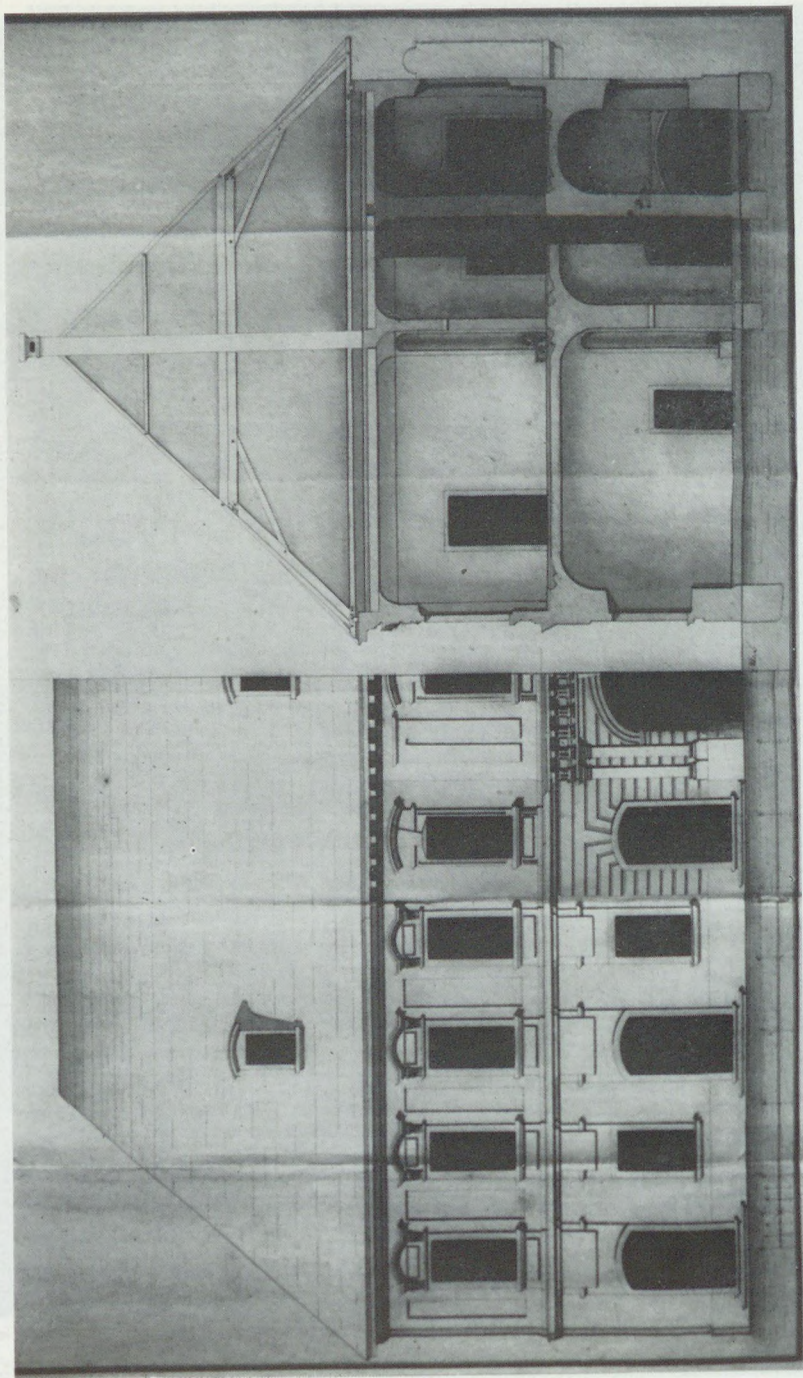
94. A belvárosi „fölső” Jankovich-ház a 19. század végén

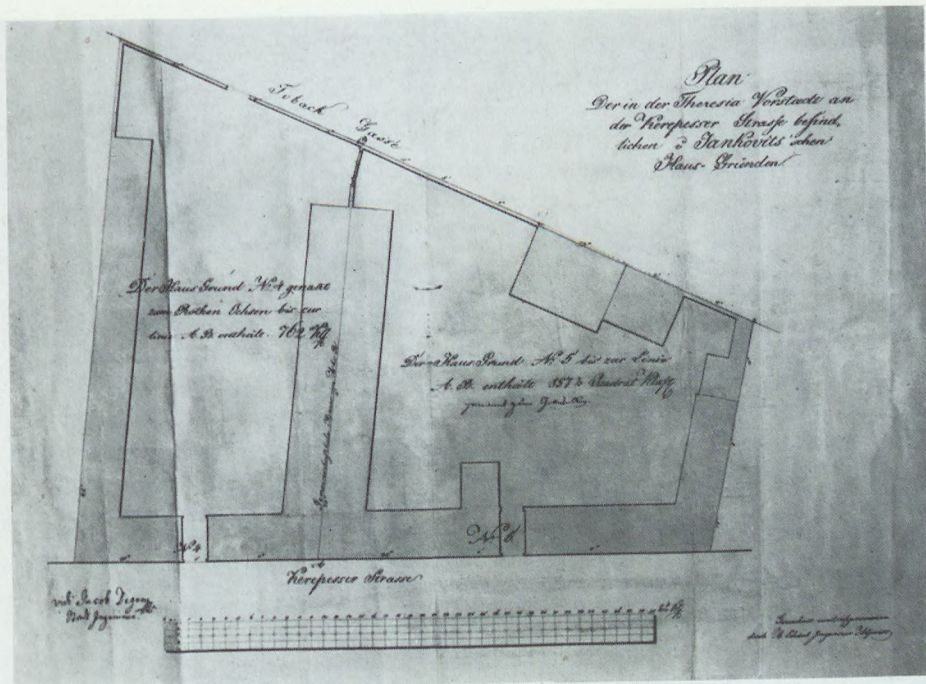
A Dárától Szatmáron völgységi Domonkoski utjánál, észak felőlől való falak a mennyei találatok a felőlől a bennszobákra. Hozzá néző képművészetét a rajzolatok. 1797. é. október. N. Jankovich.

CASTELLO INTRA
I. UTICIS

95. A belvárosi „fölső” Jankovich-ház északi szárnyának hosszmetézte, 1797

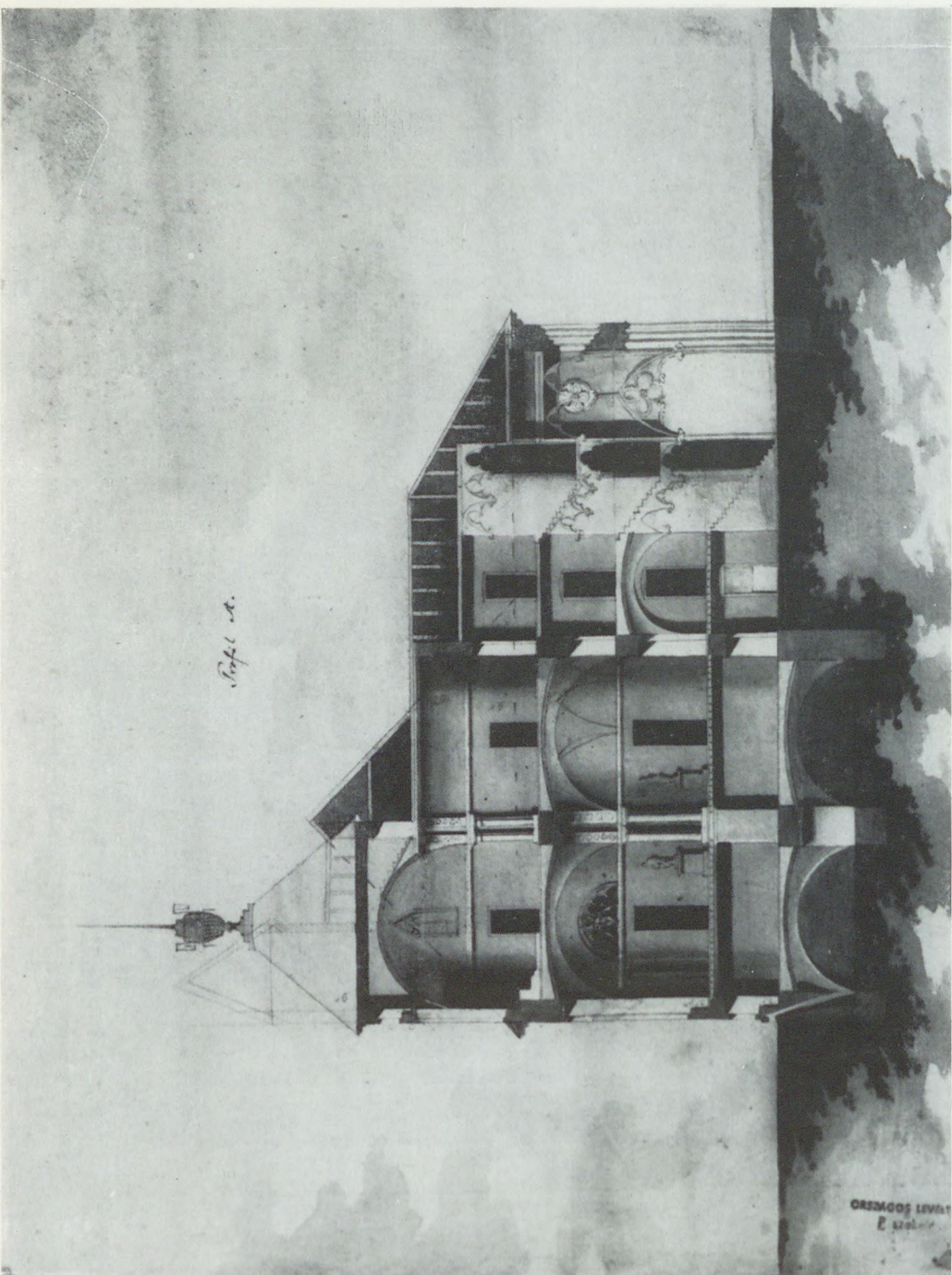
96. A bévešesi „fölső” Jankovich-ház terve, 1790-es évek

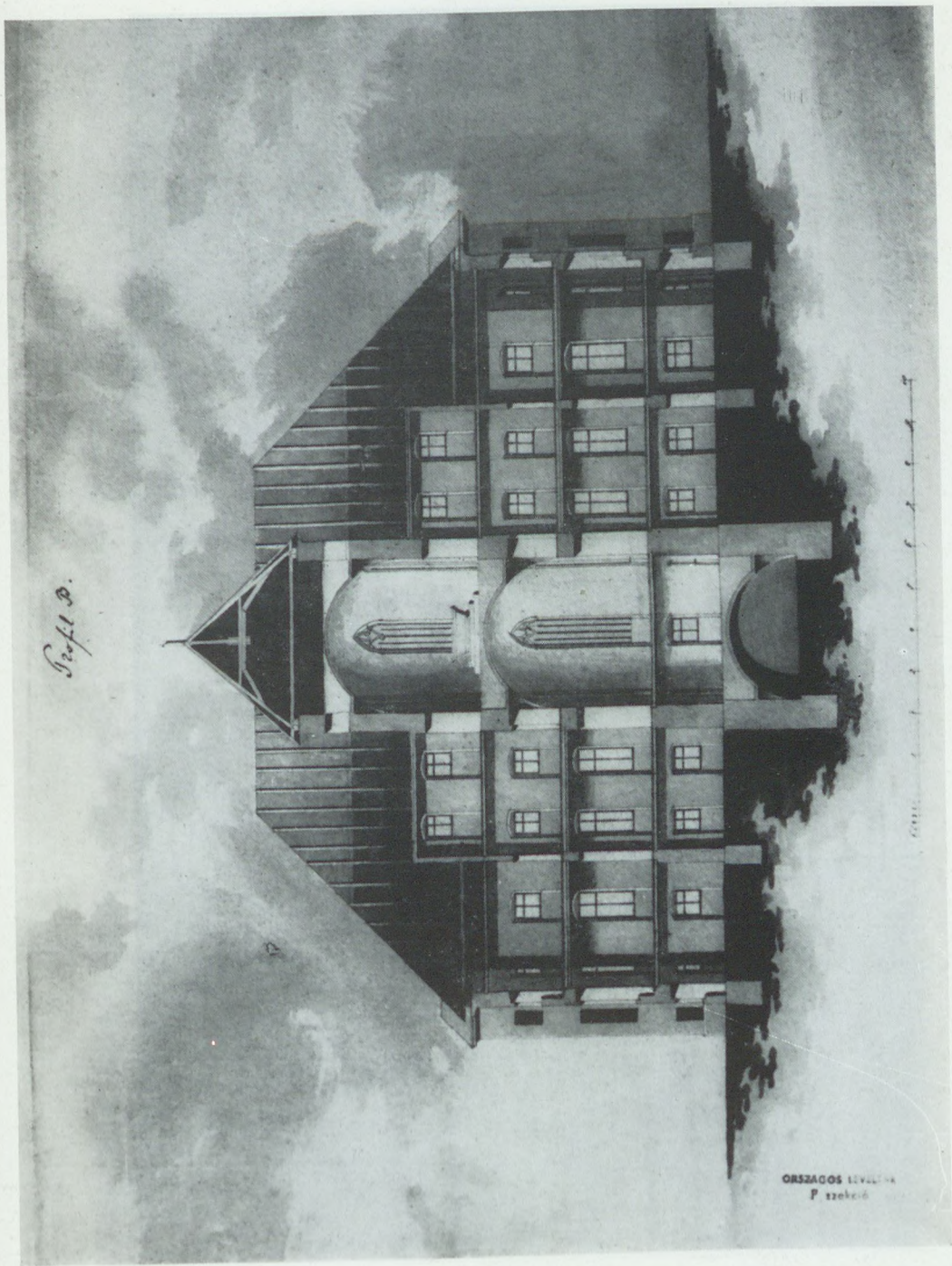
101. A „Vörös Ökör” és a „Külső Isten Szem” ház helyszínrajza, 1840 körül

103. A vadasi kastély terve, 1800 körül

104. A vadasi kastély terve, 1800 körül

105. A vadasi kastély terve, 1800 körül

Atyáinknak
HÖSTETTEIT, DÍVATIT, MIVÉIT
enyészetnek örvényéből ki ragadtam:
századok' dülása viharitól ki üzetett
világ' téréen el széledett
EMLÉKEIT,
nyomozván, s szerentséssen feltalálván
viszsa térítettem:
ön életem, s vagyonom áldozattá'val így,
a' tőlünk eltűnt-feledett-mármár kihalt s temettetett
MAGYAR HAJDANKORT
új életre virrasztottam

W. JANKOWICH MIKLÓS. MDCCCXXX.

Ara: 113,— Ft

ISBN 963 05 3491 6

JANKOVICH MIKLÓS, A GYŰJTŐ ÉS MEGCÉNS (1772-1846) 507185